

ІСТОРІЯ ЛЬВОВА

ІСТОРІЯ
ЛЬВОВА

ЛЬВІВ
ЕПОХИ
ФЕОДАЛІЗМУ

ЛЬВІВ
ЕПОХИ
КАПІТАЛІЗМУ

ЛЬВІВ
РАДЯНСЬКИЙ

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ СУСПІЛЬНИХ НАУК

ІСТОРІЯ ЛЬВОВА

Редакційна колегія

В. В. СЕКРЕТАРЮК (відповідальний редактор),
А. В. БОРЗЕНКО, М. В. БРИК, М. К. ІВАСЮТА,
С. А. МАКАРЧУК, В. Ю. ПЕХОТА, Ю. Ю. СЛИВКА
(заступник відповідального редактора),
Ф. І. СТЕБЛІЙ, В. П. ЧУГАЙОВ

КИЇВ 1984

В монографії освітається історія Львова со времени его основания в середине XIII в. до наших дней. Широко показаны борьба населения города — одного из важных опорных пунктов Древней Руси — против экспансии иностранных феодалов и Ватикана, социальные движения эпохи феодализма и капитализма, экономические, политические и культурные связи с Украиной и Россией, влияние Великого Октября на подъем революционной борьбы трудящихся за социальное и национальное освобождение и воссоединение с УССР.

Всесторонне раскрывается процесс превращения Львова в крупный промышленный и культурный центр Советской Украины.

Для научных работников, преподавателей и студентов исторических факультетов.

У монографії висвітлюється історія Львова від часу його заснування в середині XIII ст. до наших днів. Широко показано боротьбу населення міста — одного з важливих опорних пунктів Давньої Русі — проти експансії іноземних феодалів і Ватикану, соціальні рухи епохи феодализму та капіталізму, економічні, політичні і культурні зв'язки з Україною і Росією, вплив Великого Жовтня на піднесення революційної боротьби трудящих за соціальне і національне визволення та воз'єднання з УРСР.

Всесічно розкривається процес перетворення Львова у великий промисловий і культурний центр Радянської України.

Для наукових працівників, викладачів і студентів історичних факультетів.

Автори

Ю. Ю. СЛИВКА, Ф. І. СТЕБЛІЙ (керівники авторського колективу),
В. К. БАРАН, М. В. БРИК, Б. Г. ВОЗНИЦЬКИЙ, М. М. ВОЛЯНОК,
Т. Ю. ГАЛАЙЧАК, М. І. ДОЛІШНИЙ, М. М. ДРАК, Б. В. ЗАВАДКА,
Ю. Д. ЗАЙЦЕВ, Я. П. ЗАПАСКО, М. К. ІВАСЮТА, Я. Д. ІСАЄВИЧ,
А. П. КАЛИНОВСЬКИЙ, С. П. КАЧУР, О. А. КІРСАНОВА, Я. П. КІСЬ,
Г. І. КОВАЛЬЧАК, В. О. КУЧЕРЯВИЙ, Я. С. ЛЯЛЬКА, С. А. МАКАРЧУК,
А. І. МАРТИНЮК, В. І. МАСЛОВСЬКИЙ, І. І. НЕСТЕР, В. І. ПАСЛАВСЬКИЙ,
І. І. ПАТЕР, Ю. В. ПРИМЕРОВ, О. М. РОСИНСЬКИЙ, А. М. РУДНИЦЬКИЙ,
І. К. СВІШНІКОВ, Л. Т. СЕНИК, Ю. М. СКРИПЧЕНКО,
С. М. ТРУСЕВИЧ (заступник керівників авторського колективу),
М. П. ТЕСЛЕНКО, П. П. ЧЕЛАК, В. П. ЧУГАЙОВ, Ю. П. ЯСИНОВСЬКИЙ.

Рецензенти

*В. О. Замлинський, Л. Г. Мельник, П. П. Панченко,
В. Г. Сарбей, Ф. П. Шевченко*

Редакція історичної літератури

ПЕРЕДМОВА

Львів — одне з найбільших міст Радянської України, головний осередок економіки, науки і культури західного регіону республіки. Багатовікова його історія — невід'ємна складова частина історії всього українського народу. Заснованому в середині XIII ст. галицько-волинським князем Данилом, Львову належала важлива роль у захисті краю від іноземних загарбників, зокрема від ординської навали, у розвитку ремесла, торгівлі, культури, у становленні зв'язків Галицько-Волинського князівства з іншими землями Давньої Русі. Починаючи з другої половини XIV ст., Львів і Південно-Західна Русь на довгий час опинились під гнітом польського королівства. Протягом сторіч його населення брало активну участь у боротьбі всього українського народу за соціальне і національне визволення. Великого розмаху боротьба львів'ян проти гнобителів досягла в роки визвольної війни українського народу 1648—1654 рр.

Незважаючи на вкрай несприятливі умови, трудяще населення своєю працею перетворило Львів в одне з найбільших міст Центральної Європи, у важливий центр культури і міжнародних зв'язків.

В 1772 р. Львів був захоплений Австрією. Засилля феодалів-землевласників, не зацікавлених у розвитку міста і підтримуваних австрійським урядом, гальмувало його промисловий і культурний розвиток. Чинились всілякі перешкоди культурним зв'язкам українського населення з Наддніпрянською Україною та Росією.

Львів був центром широкого антикріпосницького суспільно-політичного руху, особливо в період буржуазно-демократичної революції 1848 р. В епоху капіталізму великий вплив на розгортання революційної боротьби трудящих міста справляли ідеї наукового соціалізму, в пропаганді яких активну участь брали революційні демократи І. Я. Франко та М. І. Павлик. З початку XX ст. у місті широко розповсюджувалися праці В. І. Леніна. Через Львів пролягав один із шляхів транспортування ленінської газети «Искра» та більшовицької літератури в Росію. Революція 1905—1907 рр. викликала значне піднесення революційно-визвольного руху львівських трудящих, які виявили свою солідарність з героїчним робітничим класом Росії.

Під впливом ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції та соціалістичного будівництва в Країні Рад посилилась боротьба трудящих Львова за соціальне і національне визволення та воз'єднання з Радянською Україною, яку очолили комуністи.

Після воз'єднання Західної України в єдиній Радянській державі, соціалістичний Львів зажив щасливим, повнокровним життям. Завдяки постійному піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду, всебічній і безкорис-

ливій допомозі російського та інших народів СРСР Львів перетворився на один із найбільш індустріальних, культурних і наукових центрів республіки і країни.

Як вказував Генеральний секретар ЦК КПРС К. У. Черненко: «Розгортання господарської ініціативи, творчості на рівнях економічних регіонів, об'єднань, підприємств — одне з найважливіших і саме загальнодержавних завдань.

Це, якщо хочете, питання дальшого зміцнення дружби народів нашої країни — однієї з найважливіших основ ленінської політики партії»¹.

Бурхливий соціально-економічний розвиток Львова, як і всіх західних областей Української РСР, — яскраве свідчення торжества ленінської національної політики КПРС, дружби народів Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Під прапором ленінської дружби народів розквітає і молодіє стародавній Львів. Трудящі Львова свято бережуть і примножують славні революційні і трудові традиції свого рідного міста, віддають всі свої сили й енергію справі побудови в нашій країні комуністичного суспільства.

* * *

Історія Львова здавна привертає увагу вчених. Проте в дорядянській час історія міста висвітлювалася переважно тенденційно на догоду експлуаторським класам і правлячій верхівці держав-поневолювачів. Наукове висвітлення його багатомістової історії розпочала тільки марксистська історіографія. З цього погляду заслуговують на увагу книги «Нариси історії Львова» та «Історія Львова. Короткий нарис», видані до його 700-річного ювілею. Це перші в радянській історіографії праці, в яких на підставі значного фактичного матеріалу подано найголовніші віхи історії міста від його заснування до першого післявоєнного десятиліття включно.

З того часу минуло понад чверть століття. За ці роки в житті міста сталися такі величні зміни, яких воно не знало за всю свою попередню історію. До того ж наука збагатилася новими дослідженнями, які дозволяють більш глибоко висвітлити його історію. Все це і зумовило необхідність підготовки узагальнюючої монографії про історичне минуле і прекрасне сучасне міста Львова.

Книга підготовлена науковими співробітниками Інституту суспільних наук АН УРСР за участю вчених Львівського державного університету ім. Івана Франка та інших вищих навчальних закладів Львова, партійних та радянських працівників.

Хроніку склали С. П. Качур, М. Р. Литвин, ілюстрації підібрали О. А. Кірсанова, С. П. Костюк, О. А. Купчинський, І. З. Мипько. В. А. Швляк. І. Є. Япкевич.

¹ Черненко К. У. Народ і партія єдині: Промова на зустрічі з виборцями Куйбишевського виборчого округу м. Москви 2 березня 1984 р. — К., 1984, с. 11.

ЛЬВІВ
ЕПОХИ
ФЕОДАЛІЗМУ

ЛЬВІВ ПЕРІОДУ ДАВНЬОЇ РУСИ

НАЙДАВНІШЕ МИНУЛЕ ТЕРИТОРІЇ ЛЬВОВА

В епоху мезоліту групи мисливців, рибалок і збиральників, найважливішим винаходом яких були лук і стріли¹, постійно змінюючи місця свого проживання у пошуках дичини, риби, ягід і плодів, створювали тимчасові стоянки. На території Львова про це свідчать знахідки крем'яних знарядь на Кортумовій горі в кінці вулиці Т. Шевченка, над озерцем поблизу Голоська, на пагорбах між Збоїщами та Великим Голоськом, в Брюховичах і Рудному². Нові знахідки археологів, що розповідають про умови життя і діяльність людини доби мезоліту, виявлено під час дослідження стоянок у Брюховичах і Вороцеві. Деяко заглиблені в землю житла неправильно видовженої форми мали легку наземну конструкцію типу куренів. На їхній площі та в культурному шарі знайдено численні відходи крем'яного виробництва, отже, знаряддя виготовлялися на місці поселення. Окремі знахідки — куски закарпатського обсидіану (вулканічного скла) — підтверджують широкі зв'язки з віддаленими південними районами. Крем'яні знаряддя — ножі, скребки, різці, що використовувалися для обробки дерева, шкіри і кістки, — характеризують господарчу діяльність жителів поселення, а кістки диких тварин (бика, коня, лисиці, північного і благородного оленя, козулі, дикої свині, бобра та ін.) — розвиток полювання³.

Наступна епоха — неоліт — характеризується переходом від мисливства і збиральництва до скотарства і землеробства, удосконаленням техніки обробки кам'яних знарядь, дальшим розвитком родово-общинних відносин⁴. У найближчій околиці Львова с. Підберізцях відкрито поселення племен культури лінійно-стрічкової кераміки (V—IV тисячоліття до н. е.), матеріали якого свідчать, що племена цієї культури були найдавнішими землеробами на наших землях. Вони жили родовими матріархальними общинами, обробляли землю кам'яними, роговими та дерев'яними мотиками, сіяли пшеницю, ячмінь, просо і горох, розводили велику рогату худобу та свиней, виробляли глиняний посуд, прикрашуючи його лінійним і стрічковим орнаментом.

¹ Див.: *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори, т. 21, с. 29.

² *Севшніков І. К.* Довідник з археології України: Льв. обл.— К., 1976, с. 44.

³ Палеоекологія древнього чоловіка.— М., 1977, с. 123—129.

⁴ Див.: *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори, т. 21, с. 29.

Складні суспільні та етнічні процеси відбувалися на всій території південно-західної частини Східної Європи в кінці кам'яної — на початку бронзової доби (III — перша половина II тисячоліття до н. е.). У цей час значного розвитку набувають землеробство і скотарство, з ростом майнової нерівності в середині племен виділяється родова верхівка. Усі ці тенденції простежуються на прикладі племен, що заселяли в III тисячолітті до н. е. львівські височини. Вони належали до групи племен культури лійчастого посуду. Залишки поселень цієї культури виявлено на Замковій горі⁵ та на пагорбах Жупан і Лисівка у Винниках. Племена культури лійчастого посуду мешкали у порівняно невеликих житлах, займалися землеробством і скотарством. Знайдені на поселеннях численні ями для зберігання зерна, зернотерки, крем'яні серпи та великі посудини з глини вказують на зерновий напрям господарства, а велика кількість посуду для зберігання молока свідчить про переважно молочарський характер скотарства. Допоміжними заняттями були мисливство і рибальство, що підтверджується знахідками кісток лося, оленя, кабана, козулі, та риб'ячої луски. Невеликі розміри жител дають можливість припустити, що у цих племен сім'я уже виділялась в окрему господарську і суспільну одиницю. На увагу заслуговує факт укріплення поселень ровами і валами та розташування їх на високих важкодоступних горбах. Він свідчить про існування небезпеки з боку інших сусідніх племен. Ймовірно, це могли бути племена однієї з груп великого кола переважно скотарських культур шнурової кераміки, які наприкінці кам'яної доби розселилися на величезній території — від Волги на сході до Рейна на заході, Південної Скандинавії на півночі та Карпат на півдні. Ряд дослідників ототожнює ці племена з північною групою індоєвропейців, в складі якої були предки слов'ян, германців і балтів⁶. Одна з груп племен культури шнурової кераміки, з'явившись у Прикарпатті близько середини III тисячоліття до н. е., протягом кількох наступних століть підкорила та, мабуть, асимілювала сусідні землеробсько-скотарські племена, в тому числі й племена культури лійчастого посуду. На території сучасного Львова знайдено характерні для культури шнурової кераміки речі: крем'яне вістря списа з Чортової Скелі біля Лисиничів та кубок із шнуровим орнаментом з території міста.

На початку доби бронзи приблизно в середині II тисячоліття до н. е. під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів у результаті консолідації розрізнених досі племен на значній території — від Одри до лівобережжя Дніпра склався великий масив споріднених племен з майже одноманітною матеріальною культурою, названою за місцями перших розкопок тшинецько-комарівською. На думку деяких дослідників, племена цієї культури були праслов'янами з незначними ще

⁵ Ратич О. О. Древньоруські матеріали з розкопок 1955—1956 рр. на Замковій горі у Львові.— Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, 1961, вип. 3, с. 116.

⁶ Севичніков І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тисячоліття до нашої ери.— К., 1974, с. 169—187.

східними і західними відмінностями у матеріальній культурі⁷. На околицях Львова поселення тшинецько-комарівської культури досліджувались у Гончарах, Підберізцях та у Підгірцях. Племена цієї культури жили на неукріплених поселеннях, займалися землеробством і скотарством, крім кремінних знарядь користувалися вже й бронзовими виробами, які через міжплемінний обмін потрапляли до них в основному з півдня.

У ранньозалізному періоді (VIII—VI ст. до н. е.) різниця напрямів у розвитку матеріальної культури східного і західного відгалужень праслов'ян поглибилася. Верхнє Побужжя в той час було заселене племенами висоцької культури осілих землеробів і скотарів, які досягли високого рівня не лише у цих галузях господарства, а й у виготовленні глиняного посуду, бронзових виробів та обробці заліза. Залишки поселень висоцької культури виявлено на Замковій горі та у приміській зоні. У Львові та околицях стверджено також пам'ятки групи племен ранньоскіфського часу (друга половина VII — початок V ст. до н. е.), що одержали назву черепинсько-лагодівської групи. Існує багато доказів споріднення цієї групи з ранньоскіфськими племенами правобережного лісостепового Подніпров'я⁸. які, на думку дослідників, були предками східних слов'ян.

Складною була етнічна ситуація на території Львівщини у перших століттях нашої ери. Археологічні пам'ятки засвідчують проникнення у цей район окремих груп племен з заходу і півдня. Так, близько середини I ст. до н. е. прийшла група племен шеворської культури зустрілася з групою племен липицької культури⁹. Прозв'язки племен липицької культури з Римської імперією свідчать такі знахідки, як два глиняні світильники (один з рельєфним портретом імператора Гальби), виявлені в Наварії, скарб римських срібних і бронзових монет II—III ст. н. е., знайдений у Львові.

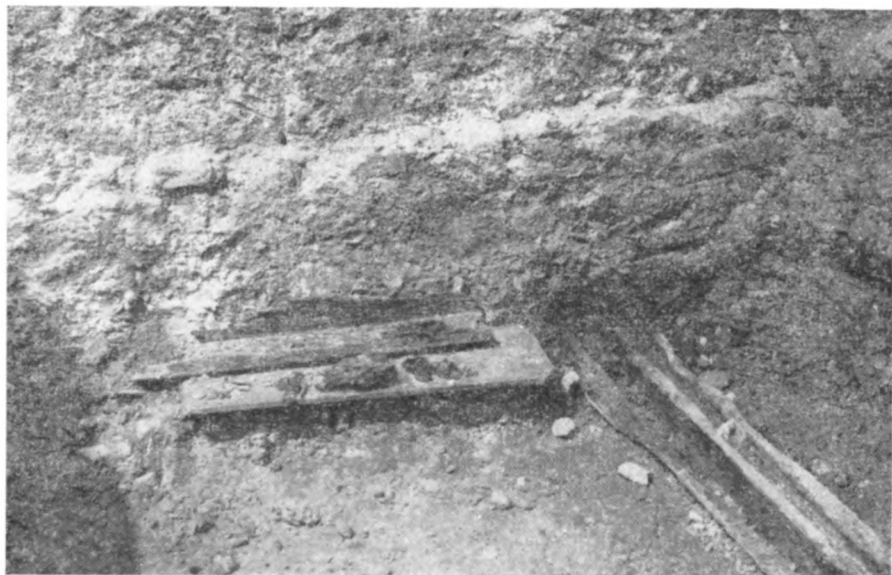
В III—IV ст. н. е. на значній частині Східної Європи розвивалася ранньослов'янська черняхівська культура. Результати розкопок пам'яток цієї культури дають підстави до ствердження високого розвитку тут землеробства, скотарства, ремесел і значного розкладу первіснообщинного ладу. На території Львова поселення черняхівської культури виявлено у Сихові та Кривчицях, а в околицях міста — у Малехові, Чижикові, Черепині. На Прикарпатті і Верхньому Побужжі племена черняхівської культури відіграли роль фактора, що сприяв завершенню процесу інтеграції різноетнічних груп населення цього народу і остаточному закріпленню на цій території східнослов'янського етносу.

В V—VIII ст. завершується процес формування східнослов'янських племінних об'єднань, перелік яких знаходимо в «Повісті временних літ». Історики і археологи, які досліджували межі розселення східнослов'янських племен, на основі аналізу давньоруських,

⁷ Торжество історичної справедливості.— Львів, 1968, с. 13.

⁸ Крушельницька Л. І. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза.— К., 1976, с. 82—106.

⁹ Цигалик В. М. Населення Верхнього Подніпров'я перших століть нашої ери.— К., 1975.

Фрагменти давньоруської дерев'яної споруди. Перша половина XIII ст.

арабських та візантійських письмових джерел дійшли висновку про заселення Західної Волині та території між Верхнім Дністром і Західним Бугом племінним союзом дулібів, відомих пізніше під назвами бужан і волинян. Археологічними розкопками пам'яток в басейні Західного Бугу та Верхнього Дністра стверджено єдиний характер матеріальної культури населення цієї території та його східно-слов'янську приналежність¹⁰. У цей період у дулібів, як і у інших східних слов'ян, відбувається остаточний розклад первіснообщинного ладу, формуються елементи класового феодального суспільства. Особливо помітні ці процеси у VII—VIII ст., що розглядається як перехідний період від первіснообщинного ладу до феодального.

Наступна група археологічних матеріалів, виявлених на території сучасного Львова, відноситься до часу остаточного утвердження феодальних відносин, періоду утворення і розвитку Давньоруської держави. Найранішою з пам'яток цієї доби є поселення кінця IX — початку X ст. у південно-західній частині міста поблизу аеропорту¹¹. На Замковій горі виявлено рештки культурного шару, в якому знайдено давньоруську кераміку, металеві вироби та архітектурні деталі, що свідчать про безперервне заселення цієї території з X до XIII ст.¹²

В садибі Онуфріївського монастиря поблизу Замкової гори виявлено культурний шар давньоруського поселення і залишки ледь

¹⁰ Баран В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю.— К., 1972, с. 130—136.

¹¹ Археологические открытия 1976 года.— М., 1977, с. 348.

¹² Рагич О. О. Давньоруські матеріали з розкопок 1955—1956 рр. на Замковій горі у Львові, с. 115—127.

заглибленого в ґрунт прямокутного житла розміром 2,5×4 м, збудованого з горизонтально покладених стовбурів дерева. На площі житла та біля нього знайдено давньоруську кераміку XI—XII ст.¹³

Отже, територія Львова заселена значно раніше, ніж виникло місто під його сучасною назвою. Безпосереднім його попередником було поселення на Замковій горі та біля її підніжжя.

ПЕРШІ ПИСЕМНІ ЗГАДКИ ПРО МІСТО

Стародавня історія території, яка тепер входить до складу Львівської області, становить невід'ємну складову частину історії східнослов'янських племен, на основі об'єднання яких у IX ст. утворилась Давньоруська держава — Київська Русь. В середині X ст. вплив Київської Русі поширився на більшу частину Прикарпаття й Волині, а 981 р. до Давньоруської держави увійшли і далекі західні окраїни — Червенські гради (Забужжя) та Перемишльська земля.

Протягом XI—XII ст. Київська Русь поступово розпадається на окремі князівства. Більша частина сучасної Львівщини в кінці XI — на початку XII ст. входила до Звенигородського князівства. 1144 р. князівства Звенигородське, Перемишльське і Терехівське злилися у складі Галицького, яке, в свою чергу, в 1199 р. об'єдналося з Волинню. Так утворилося Галицько-Волинське князівство — одне з наймогутніших на Русі. Однак після загибелі в 1205 р. князя Романа Мстиславича почалися чвари між різними угрупованнями бояр, окремі з яких не гребували навіть покровительством іноземних держав. Боротьбу проти іноземних феодалів та їх поплічників очолив син Романа Мстиславича — Данило Романович, князь галицький. За словами літопису, він був «добрий князь, хоробрий і мудрий»¹⁴. 1237 р. Данилові вдалося укріпитися в Галичі, а через два роки — також і в Києві, залишивши Волинь своєму братові й вірному помічникові Василькові Романовичу. Розгромивши угорських феодалів та їх ставлеників поблизу м. Ярослава (1245 р.), Данило Галицький надовго покінчив із загрозою для свого князівства з їхнього боку. Незабаром союз з угорським королем Белою IV був закріплений одруженням Данилового сина Льва з дочкою Бели Констанцією, що було цілком природно з огляду на ординську загрозу. Це забезпечувало більш сприятливі умови для боротьби із загарбниками, завдяки чому Галицько-Волинське князівство відіграло важливу роль у відсічі агресії католицьких феодалів і експансії римсько-католицької церкви. Закріплюючи свої позиції, Данило Галицький увінчується королівською короною, обираючи місцем коронації Дорогичин на Підляшші. Цим він підкреслював свої права на місто, біля якого князь ще 1238 р. розгромив німецьких рицарів Добжинського ордену.

Відродження Галицько-Волинського князівства після ординського спустошення, зростання ремесла і торгівлі, активізація політичного життя були передумовами виникнення Львова як міста. Війни і по-

¹³ Археологические открытия 1975 года.— М., 1976, с. 297—299.

¹⁴ Летопись по Ипатскому списку.— Спб., 1871, с. 570.

ацна дошла на фгра на фп шь
цна не шп мса снмн и рт ко
пвзвгеша цград а дошла соу
рзмьт не повтда шатце гра та
нфкртацт горн та са сламн
данна мена сплксн днако
внра ста са дота ца бптиса
ста тарз. при коу унть са смр
зарт хы зарот тн хов мово
миса нмн мб багы сят мпото
ма спнше ма о ссуд а мннн гра.
поу кра шепно дрвн. вонего
па гнв елнн мвзт. тикова нмв
стм лвтиса. снцт мь ламе
лнв ы шюу. миктесов ы вь зс
мнн зарт а дннн. тикова нн
льво мв зра ца мн дптн по вале
сезь ы сымь. ои горе нн мн
мат епламе мн. мв дель мт
опа дцм мв. шко ои тарз ца
пмт пзвгт гра. нвзт мша
вмт сталт сна нт мь мн мво
гоша сбра тнса. данна вте
спаса сбра том внтт шнн
миктесов багы шт нст дт
нен мт мн тв лт по ганьскы
но на ва на дт мтнса. нна мь
воза мтнн тнс валь миктес
не вн. потем тв дхаста вволе
дн мвр. псобра вшам лло дру
мнн ы мв лщ лс мб оу. снма
шествнн тарз. дь бнн зс а
впть м. нем везу ца те. рр оу

тнннко сбра тн. сласта сфла нн
намо. при доу чн тс с влс мко
внмв ам дс мь вьт хлпн. по врт
т шетатарз. бнтам. нко лднн
кнн мавша

Потом ткоу рма вт сточн цоу
лоу чка створнн вно дь велеко доу
васк вбт не оутвертнз. пнрбу
ратмв нсст гшн мса вон мнн
гмз м дель не тсозн мт бь вь
шн в о дт белнцт. бнн м оу те при
шедшоу ко с оу чь в с оу. пн м лавшоу
вмоу прнчн. дота шем ест з прн
тнн. гра та на мв тс ои стн кнн мь
мость шнн тн паров с ы пставн
ои пн мн дотм. бт мв нн створн
нст з мв мв мв. пст з мнн кс вл.
вт проту мт акс оу бь вшоу. мко
перо ка мв вт ршоу вт проту м
шера ца шс ка мн лн нант. пн кы
тс м оу мцм мв нант крфтнко
нзломнса бтннко сн мво прн кт
нхъ нн оу спт шепнч тотс
вратншася востамь своа ре
кше вполе.

Тиктс ар влс пнса холмъ во коу
реласн мвоу рата. оцзат мт мн
горо да холмъ холмъ бсго радъ
снубе ы ссоздант бтнн мв те
лель сль. Данна ловнбс кнн т
пц оу. вво лодн мт ртсоз да
градъ во горескь. нпоставнн во
немь пнко су па. тз да цоу те

жежі призвели до загибелі численних рукописів, створених свого часу на галицько-волинських землях, тому до наших днів дійшли лише фрагментарні відомості про початковий період історії Львова. Протягом другої половини XIII ст. Львів тричі згадується у Галицько-Волинському літописі, який складався при дворі Данила Галицького, а згодом при дворі його племінника Володимира Васильовича. Це джерело вірогідне, але в описі подій з історії Львова літописець був дуже лаконічним. Докладніше перші десятиріччя історії міста описані в пізніших хроніках — недавно виявленому «щоденнику» Мартина Груневега (кінець XVI ст.), у працях Йоганна Альнпеха «Топографія міста Львова» (початок XVII ст.) і Варфоломея Зиморовича «Потрійний Львів» (написана в 1665—1675 рр.). У всіх цих пізніх хроніках правдиві факти змішані з легендами і домислами, однак згідність ряду тверджень Альнпеха і Зиморовича з даними невідомого їм щоденника Груневега дозволяє зробити висновок, що всі три автори описували заснування Львова на підставі більш давнього історичного джерела. Співставлення тверджень авторів хронік з повідомленнями Галицько-Волинського літопису, а також порівняння даних з історії Львова та інших тогочасних міст дає змогу відрізнити в хроніках нашарування легенд від відомостей, які заслуговують на довір'я.

Перша письмова згадка про місто Львів датується 1256 р. Того року навесні сталася у м. Холмі пожежа — така велика, що, на думку літописця, її було видно аж зі Львова*. «Таке полум'я було, що по всій землі було видно заграву. Бо і з Львова, дивлячись по белзьких полях, було видно заграву від сильного полум'я пожежі»¹⁵. У тому ж літопису докладно описано заснування Данилом нової столиці — Холма і при цьому зазначено, що будівництво Холма було складовою частиною спорудження системи опорних пунктів для боротьби проти ординців. Крім Холма, Данило Романович «і інші гради будував проти безбожних татар»¹⁶. Серед «градів», тобто міст-фортець, побудованих як заслон проти ординських завойовників, були Данилів, названий на честь самого Данила Романовича, і Львів, названий на честь його сина Льва Даниловича. Навряд чи була можливість приступати до будівництва нових міст відразу ж після спустошливої навали Батия, тим більше що в 40-і рр. доводилося вести війни також з Угорським королівством і ятвягами. Тому найбільш природно датувати спорудження Холма, Угровеська, Данилова, Львова та інших укріплених міст першою половиною 50-х рр. XIII ст. Є підстави вважати, що укріплений град Львів збудовано одночасно з Холмом, або невдовзі після Холма. Справа в тому, що Львів був

* У тексті найдавнішого Галицько-Волинського літопису не було дати при описі пожежі. В пізніших копіях вписано неправильну дату — 1259 р. Цим роком і датували історики першу згадку про Львів. Проте пізніше було доведено, що пожежа Холма, а отже і перша згадка про Львів відноситься до 1256 р. (Білецький С. Т. Перша історична згадка про місто. — В кн.: Нариси історії Львова. Львів, 1956, с. 18—20).

¹⁵ Летопись по Ипатскому списку, с. 557.

¹⁶ Там же, с. 559—560.

форпостом на шляху між колишньою князівською столицею Галичем і новозаснованою — Холмом. Якщо в Галичі були ще надто сильні неприхильні князю боярські роди, то Холм і Львів створювалися як опора міцної князівської влади.

Дуже часто нові міста споруджувалися на базі існуючих сільських поселень або невеликих городищ. Як показали археологічні дослідження, вже в XI—XII ст. існувало поселення на Замковій горі, але лише в середині XIII ст., за часів князювання Данила і Льва постало місто-твердиня, назване «Львовим градом» — замком Льва. Як і більшість тогочасних поселень, Львів складався з двох частин — на горі укріплений замок («град», «дитинець»), а внизу — торгово-ремісничє місто («поділ», або «посад» чи «посада»). В багатьох тогочасних містах нижня частина не була заселена суцільно, а становила комплекс поселень, розташованих на певній відстані одне від одного. З подальшого видно, що так було і в стародавньому Львові.

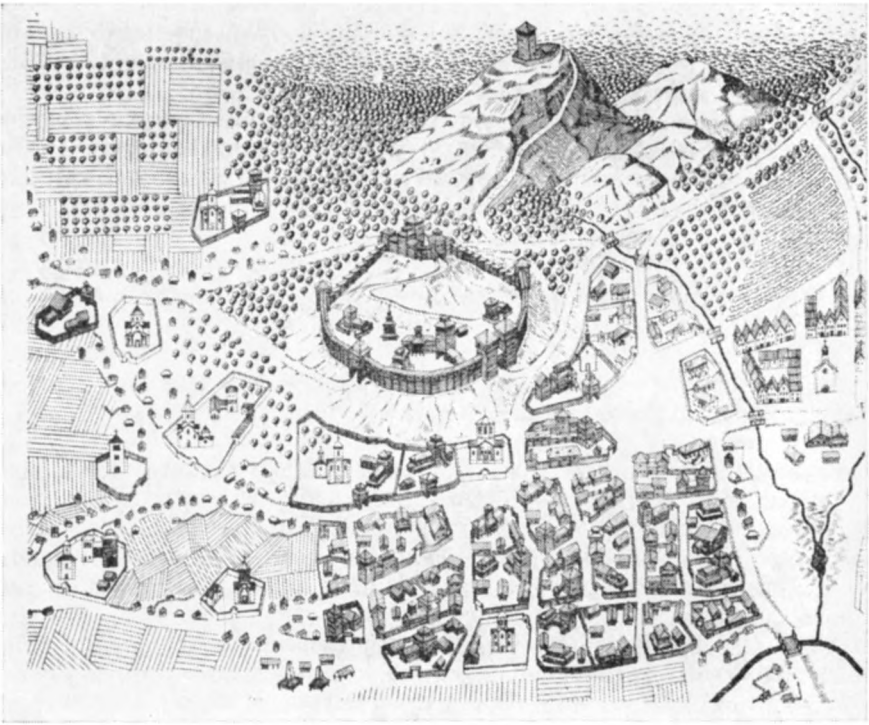
Найдавніші праці з історії Львова єдині в тому, що спочатку тут був споруджений княжий замок, а згодом під його захистом стало розростатися місто. Зосередження в місті торгово-ремісничого люду було результатом економічного розвитку краю. Князі в цілому сприяли заселенню міст, оскільки розраховували на прибутки від міського населення і, крім того, слушно вважали городян своїми союзниками в боротьбі проти боярського свавілля.

Галицько-Волинський літопис підкреслює, що спорудженням мережі гравів для захисту від ординців займався сам Данило, натомість автори хронік XVI—XVII ст. (Груневег, Кроммер, Альнпех, Окольський, Зиморович) називають засновником Львова Данилового сина Льва¹⁷. Лев як засновник міста оспіваний в ряді латиномовних віршів львівських середньовічних письменників, а на Галицькій брамі у XVII ст. був напис латинською мовою про Львів: «Князь Лев поклав мені підвалини. Нащадки дали ім'я Леонтополіс»*. Суперечності тут нема, оскільки на час заснування міста Лев Данилович був уже дорослим, брав участь у військових походах батька, допомагав йому у державних справах. Тому цілком природно, що Данило здійснював загальне керівництво будівництвом Львова та інших міст, а Лев безпосередньо очолив спорудження граду, який мав стати (як вказує і сама назва) його уділом.

Львівські середньовічні хроністи твердять, що Лев особисто обрав місце для Львова. Вибір був вдалим. Виходячи з воєнно-стратегічних міркувань, особливо важливим було розташування Львова на головному європейському вододілі (Полтва, поблизу витоків якої виникло місто, належить до басейну Балтики, а недалекі Зубря, Зимна Вода, Білогірський потік — до басейну Чорного моря). Ввздовж річок йшли найзручніші дороги через ліси. До того ж в районі Львова закінчуються лісисті горби Опілля (північно-західного краю Подільської

¹⁷ Ісаввич Я. Найдавніший історичний опис Львова.— Жовтень, 1980, № 10, с. 107, 111.

* Леополіс, Леонтополіс (у перекладі — «місто Льва») — грецька назва Львова, вживана також у латинській мові.

Загальний вид Львова в другій половині XIII ст. Реконструкція І. Базарника.

височини) і починається також вкриті густими лісами пасмо Розточчя — поміж ними через Львівську улоговину вів найприступніший шлях з Верхнього Побужжя в Верхнє Подністров'я і Надсаннє. Від шляху на північ, уздовж схилів Розточчя відгалужувалася дорога, і неначе на сторожі цього комунікаційного вузла височить стрімка гора — одна з найвищих точок Східноєвропейської рівнини. З трьох боків гора була оточена важкопрохідними торф'яними болотами, на південь від неї простягалася досить простора ділянка з сухим ґрунтом, зручна для житлової забудови.

За твердженнями Зиморовича, Лев — досвідчений воїн і «винахідник машин для здобування фортець» — дбаючи «поміж польським ковадлом і татарським молотом про власну безпеку і про захист майна простолюддя, спорудив замок з дерев'яних колод»¹⁸. Натомість Грунєвєг, який жив раніше, не мав сумніву, що існуючий в його час мурований замок (з князівським палацом і церквою) було споруджено «з великою пильністю і значним коштом» Львом Даниловичем. Археологічні дослідження останніх років також підтвердили, що вже у другій половині XIII—XIV ст. на Замковій горі стояла кам'яна

¹⁸ *Zimorowicz J. B. Opera quibus res gestae urbis Leopoli illustrantur/Edidit C. Neck — Leopoli, 1899, p. 40—41.*

башта (товщиною стін близько 1,6 м), до якої примикав мур. Очевидно, укріплення були тоді комбіновані, дерев'яно-муровані: з каменю зводилися головні споруди княжої резиденції, муровані укріплення доповнювалися земляними валами й частоколами навколо замку, а можливо, і навколо околиного града. Фортифікації з рублених клітей, наповнених землею, були неприступними для половецького війська і княжих дружин, але виявилися недостатніми проти ординців. Саме це змусило галицько-волинських князів впроваджувати в оборонне будівництво кам'яні мури.

Важливість львівського граду в системі оборони краю підтвердили події наступних років. 1259 р. через Галичину пройшло величезне ординське військо на чолі з воеводою Бурундаєм, одним з завдань якого було підкорення Галицько-Волинського князівства. Льву Даниловичу і Василькові Мстиславичу Бурундай поставив ультиматум: «Якщо ви зі мною в мирі, розметаєте свої гради»¹⁹. Після певних вагань Лев наказав розібрати укріплення Львова, Данилова і Стожка. Лише залога Холма на чолі з воеводами Костянтином і Лукою Іванковичем відмовилась розібрати фортифікації міста, а Бурундай не наважився на штурм. Як показали подальші події, рішення Льва прийняти ультиматум було правильним, оскільки дало змогу відстрожити збройний конфлікт і тим самим зібрати сили для відсічі. Вимога ж Бурундая знищити фортифікації Львова свідчить про їхнє істотне оборонне значення вже в перші роки після спорудження. Ординці тому й запропонували мир і союз, що князівство мало мережу укріплених градів і аж ніяк не стало б легкою здобиччю.

Розбирання укріплень було насамперед демонстративним і, ймовірно, не доведене до кінця, про що свідчить швидкість, з якою вони були не лише відбудовані, а й зміцнені. 1287 р. під час грабіжницького походу на захід хан Золотої орди Телебуга змушений був визнати, що не зможе взяти Львів приступом. Взявши місто в облогу, Телебуга вирішив голодом змусити львів'ян підкоритися. З тих, хто намагався пробратися з міста за продовольством, «одних убивали, других брали в полон, інших, пограбувавши, пускали голими, і ті померли від морозу, бо зима була люта вельми»²⁰. Всього у володіннях Льва Даниловича загинуло тоді 12,5 тис. людей. Проте й після облоги Телебуга не наважився штурмувати місто і повернув на Польщу, де захопив і зруйнував укріплені кам'яними мурами Сандомир.

За словами Груневега, ще за його часів на Високому замку у Львові зберігалася «багато давньоруської зброї — арбалетів, щитів, списів, шоломів»²¹. Головна львівська фортеця була оточена низкою укріплених «градів», — їхніми залишками є городища в Малих Грибовичах, Рокитні (літописний Борок), Завадові, Глинську (літописний Щекотів). Система градів на чолі з князем Львовом відіграла важливу роль у захисті краю від ординських спустошень.

¹⁹ Летопись по Ипатскому списку, с. 562

²⁰ Там же, с. 589.

²¹ Исавич Я. Найдавніший історичний опис Львова, с. 110.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ. РЕМЕСЛО І ТОРГІВЛЯ

Піднесення феодального міста стало закономірним наслідком розвитку продуктивних сил і поглиблення суспільного поділу праці. «Основою всякого розвинутого і товарообміном опосередненого поділу праці є відокремлення міста від села»²². Це відокремлення проявлялося у концентрації в містах ремесла і торгівлі, поступовому перетворенні міст у економічні, адміністративно-політичні та військово-оборонні центри. Львів у цьому відношенні не був винятком. Під час археологічних досліджень на Замковій горі виявлено чимало ремісничих виробів. Значна частина їх виготовлена місцевими майстрами, деякі привезені з інших міст. Привертає увагу глиняний посуд різноманітних форм, в тому числі прикрашені хвилястими смугами горщики, амфори з мальованим червоною фарбою орнаментом²³. Знайдено також уламок керамічного світильника (подібні до виявлених раніше у Києві, Галичі, Смоленську, Старій Рязані), браслети. Значний асортимент металевих виробів — знаряддя праці (долото, сокири, серп), зброя (вістря арбалетних стріл, перехрестя меча, острога), речі побутового вжитку (ножі, кресала, висячі замки, пряжка). Свідченням професійної майстерності львівських ливарників є дзвін Святоюрської церкви, відлитий 1341 р. майстром Яковом Скорою. Дзвін великих як на той час розмірів (висота 85 см, нижній діаметр 71 см, вага 415 кг) вирізняється чіткістю форм, вдалими пропорціями.

З проживанням численних ремісників пов'язані такі старовинні назви вулиць, як Шевська (тепер вулиця Народної гвардії ім. Івана Франка), Пекарська (тепер вулиця Театральна)*. Протягом ряду століть у Львові славилася своїми виробами «руські кушніри», сідлярі, малярі. Це дає підставу вважати, що відповідні ремесла у Львові здавна набули значного розвитку. Більшість міських майстрів були особисто вільними людьми, але ймовірно є наявність княжих чи боярських майстерень, де працювали феодально залежні ремісники — холопи. Зокрема, про це свідчать клейма у вигляді знаку династії Рюриковичів на денцях деяких горщиків. Частина ремісничих виробів виготовлялася на замовлення, але дедалі більшу роль відігравала робота ремісників на продаж. Продаж ремісничих виробів селянам і купівля міським населенням сільськогосподарських продуктів — характерна риса міста як економічного центру навколишньої округи.

Територія, на якій виростав Львів, була досить густо заселена. Наприклад, з давніх документів відомі села поблизу Львова: Збоїща, Малехів, Винники. Всі вони певною мірою втягувалися в товарообмін з містом. Одночасно з поживленням ремісничого виробництва і внутрішньої торгівлі зростала роль Львова як одного з центрів між-

²² Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 23, с. 338.

²³ Ратчи О. Р. Давньоруські матеріали з розкопок 1955—1956 рр. на Замковій горі у Львові, с. 116—122.

* Сучасна Пекарська вулиця отримала цю назву в XVII ст.

народних економічних зв'язків. Через місто проходив шлях з Німеччини, Чехії і Польщі до міст Волині і Києва. Поступово дедалі більшого значення набував шлях до гирла Дністра (у Білгород) і до Сурожа (Судака) та Кафи (Феодосії) в Криму. Зі сходу у Львів надходили прянощі, шовк, бавовна, килими тощо. Львів підтримував також зв'язки з Торунем і Гданськом, через які йшли на схід західноєвропейські вироби — сукно, металеві речі. Важливий шлях вів на північ — до Литовського князівства і Новгороду. Істотне значення мав і торговельний шлях через Закарпаття і Угорщину до країн Балканського півострова і Візантії. Роль Львова у міжнародній торгівлі підкреслена в підписі на відомій каталонській карті світу XIV ст.: «Місто Лева. До цього міста прибувають купці, які їдуть зі Сходу і вирушають Німецьким морем до Фландрії».

Серед львівських крамарів окрему групу становили соленики, які вивозили підкарпатську сіль у різні райони краю. Значна частина населення була зайнята сільським господарством. Ремісники й крамарі мали городи, найбагатшим купцям належали значні земельні володіння на околицях міста. На Полтві вже в другій половині XIII ст. діяли водяні млини, які на той час були технічною новинкою. Лев Данилович подарував вйтові Бертольдоді млин «Сільський кут» зі ставом поблизу Львова, а також с. Малі Винники з млином, ставом, корчмою і хутором Підберізці²⁴. На південних і східних схилах Високого замку і сусідніх узгір'їв росли виноградники. За свідченням документів міського архіву, «давні руські князі» мали з них чимало вина²⁵. Назва Винники свідчить також про заняття виноробством жителів селища, залежних від князя і патрициїв — власників земельних угідь. Такі назви приміських сіл, як Сокільники і Козільники, пов'язані з проживанням тут челяді, що обслуговувала князівські полювання.

Торговельні операції великого масштабу і володіння земельними мастками сприяли збагаченню верхівки купецтва. Багаті купці стали найвпливовішою частиною «містичів» — повноправної частини міського населення. Поряд з торгівлею міські багатії займалися лихварством, яке було однією з форм визиску верхівкою незаможного населення. Археологічні знахідки на території Львова засвідчують значне майнове розшарування серед міського населення: дорогі на той час ювелірні вироби — хрести-енколпіони, скляні браслети і скромні побутові речі людей праці.

Економічна роль міста і соціальне розшарування населення відбилися на його планувальній структурі. Як зазначалося, в замку жила певна кількість ремісників, і вони обслуговували потреби князя та його дружини. Проте основна кількість торгово-ремісничого люду зосереджувалася в нижньому місті. Торговельним центром Львова стала частина, яка згодом отримала назву Підгороддя, або Підзамча. Саме тут були розташовані церкви Миколи Мирликійського і П'ятницька (Параскеви). Це не випадково. Микола і Параскева-П'ятниця

²⁴ Каталог пергаментних документів ЦДІА УРСР у Львові.— К., 1972, с. 26.

²⁵ *Rzeczyński G. Historia naturalis curiosa.*— Sandomiriae, 1721, p. 68.

у Київській Русі вважалися покровителями торгівлі, а тому присвячені їм церкви споруджувалися поблизу торгових — базарних майданів²⁶. Межі основного торгово-ремісничого району стародавнього Львова визначаються дослідниками на основі наявних даних про розташування компактної групи храмів давньоруського часу, — тобто біля підніжжя крайнього виступу львівської Замкової гори з її західної сторони. Ймовірно, цей район було оточено валами, укріпленими дерев'яними зрубами.

Основним стрижнем композиційної структури міста був головний комунікаційний транзитний шлях. Його складовою частиною стала вулиця, яка згодом отримала назву Волинського гостинця (приблизно збігалася з сучасною вулицею Богдана Хмельницького). В найширшому, рівнинному і просторому місці біля самого шляху розташовувалася головна площа посаду, названа пізніше Старим Ринком. Від неї відгалужувалися дороги до Знесіння та у Голосько. Очевидно, територія Львова ще тоді не була суцільною: спільний міський комплекс становили кілька поселень, відокремлених луками й полями.

Швидке зростання населення Львова та економічний розвиток міста викликали потребу в розширенні території посаду. Тому незабаром поруч з найдавнішою територією міста будується новий укріплений торгово-ремісничий район. Згідно з принципами будівництва міст того часу, його було запроєктовано як самостійну структурну одиницю з власною торговою площею в центрі та головним храмом поблизу неї. Є підстави вважати, що новий район було засновано близько 1270 р., — саме цим роком львівські хроністи датують будівництво «міської оселі» навколо ринкової площі. Факт виникнення нового району ще за життя Льва Даниловича підтверджується і тим, що за даними хроніки львівських домініканців, у цій околиці на місці пізнішого домініканського монастиря, був терем князя Льва²⁷. Археологічними розкопками також виявлено на її східній межі дерев'яні конструкції 80-х рр. XIII ст.²⁸

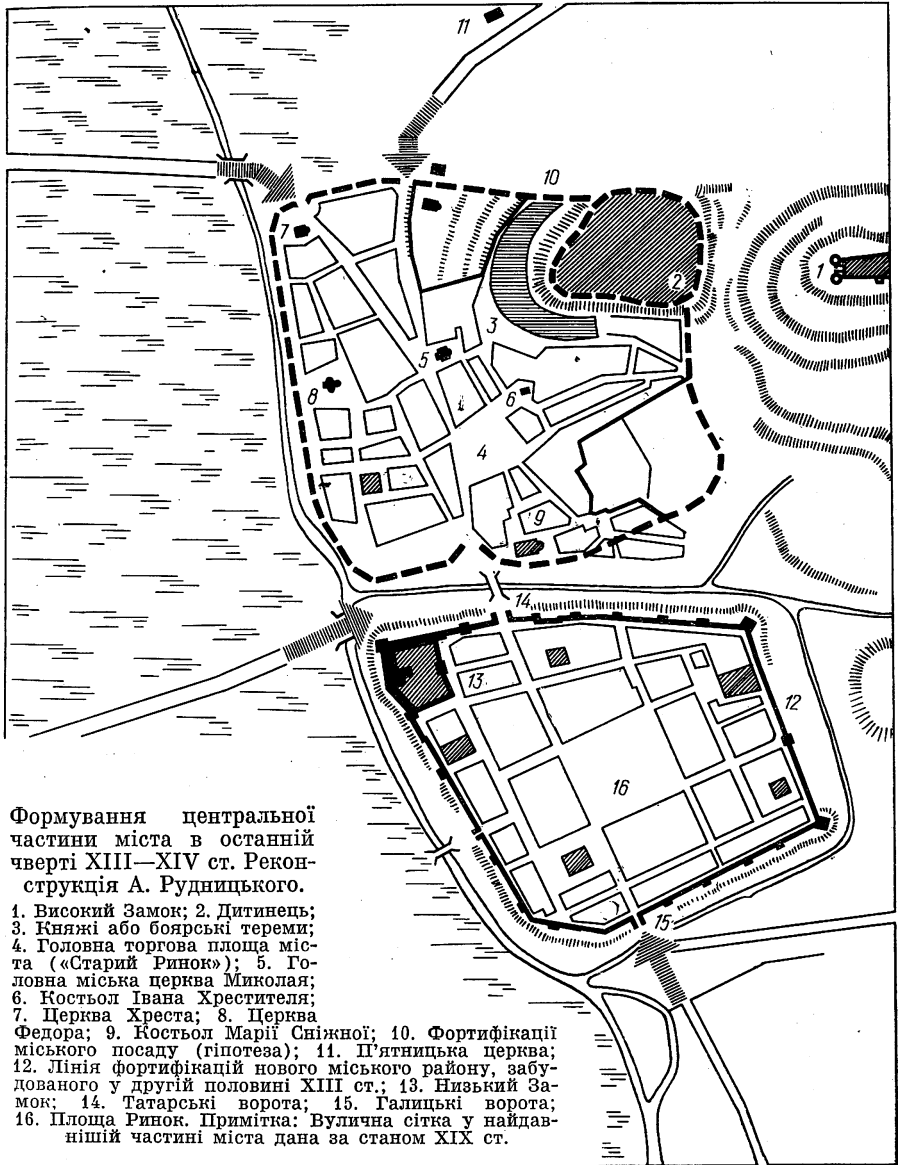
Після заснування нового посаду туди поступово почав переміщуватися центр міського життя. Це викликалося змінами, що відбувалися в той час у функціях та характері міста. Планувальна структура найдавнішого посаду повністю спиралася на систему фортифікацій Замкової гори. Проте Львів поступово втрачав давній характер фортеці з міцним гарнізоном княжих військ. Місто перетворювалося на один з головних торгово-ремісничих центрів на трансєвропейських торговельних шляхах, оборона все більшою мірою лягала на плечі його жителів. Основним завданням ставав захист багатств, нагромаджених на території посаду. Саме цим і пояснюється поява навколо нього смуги фортифікацій.

Проживання у місті купців з різних країн було зумовлене участю Львова в міжнародній торгівлі. Одночасно, або майже одночасно із

²⁶ Тихомиров М. Н. Древнерусские города. — М., 1956, с. 249—250.

²⁷ *Barącz S. Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce.* — Lwów, 1859, t. 2, s. 443.

²⁸ Матеріали експедиції під керівництвом Р. С. Багрія (1979—1980).

заснуванням міста над Полтвою, тут оселилися вірмени, про що свідчить напис на могильному камені із зазначенням дати — 1277 р.²⁹ Пізніші хроніки твердять, що у військових дружинах Данила і Льва були, серед інших, вірменські загони. Найвпливовішими серед вірменських поселенців були купці, поряд з якими було чимало й ремісників. В XIV ст. Львів поряд з Венецією і Амстердамом став одним

²⁹ Український історико-географічний збірник, 1971, вип. 1, с. 169.

з трьох основних вірменських поселень у містах Європи³⁰. В Східній Європі львівська громада («колонія») вірмен виявилася найбільшою і тому саме 1364 р. Львів став центром вірмено-григоріанського єпископства.

На вулиці Татарській (сучасна вулиця Краківська) оселилися вихідці з мусульманських країн — татари з числа полонених, купці з Близького Сходу та ін. Із Заходу прибували купці-католики, переважно німці з Сілезії, які також створювали громаду та мали свої органи самоврядування на чолі з війтом. За часів Льва Даниловича війтом був Бертольд Штехер, а пізніше його син Матвій. Війт мав право судити міщан, а сам підлягав лише суду князя. Через кілька десятиріч після появи війта, посада якого була спадковою, сформувалася рада — адміністративний орган міщан, що у своїй діяльності керувався «німецьким» (магдебурзьким) правом. Єврейські поселенці жили у двох кварталах: один — у найдавнішій, другий — у новій частині міста, що підтверджується похованнями на старовинному кладовищі.

Загалом у стародавньому Львові іноземні поселенці становили меншість населення. Повноправними його громадянами були лише заможні «містичі», які мали в межах міста майно. Як і в інших тогочасних містах, у Львові влада опинилася в руках найбагатших купців і бояр. Саме їхній голос був вирішальним на вічах. Як видно з прикладу інших міст, лише в окремих випадках віче використовувалося міськими низами для виступів проти заможної верхівки «містичів» та князівської адміністрації. Представником князівської влади щодо міського населення був тисяцький, в обов'язки якого входила і організація оборони міста. Судову і адміністративну владу здійснював призначений князем львівський воевода. Значний вплив на управління мали бояри-землевласники. Так, 11 лютого 1334 р. при підписанні Юрієм II у Львові грамоти були присутні галицький єпископ Ходор, боярин Дмитро Детько, суддя княжого двору Ходько, землевласники Юрій Лисий, Михайло Єлизарович, Олександр Молдаївович, львівський воевода Борис Кракула.

На становищі Львова позначалися основні події політичної історії Галицько-Волинського князівства, зокрема численні переділи княжих уділів. Відразу після смерті Данила Галицького (1264) його сини розподілили між собою батькові володіння. Льву Даниловичу припала Львівсько-Перемишльська волость. Сам Лев офіційно не приймав королівського титулу, але за кордоном його вважали таким самим володарем, як тогочасні королі. З нагоди відвідин Львом Чехії чеські літописці відзначили: «Був руський король у Брні в короля Вацлава»³¹. Зростання авторитету Льва і поступове розширення його володінь створювали сприятливі умови для дальшого розвитку княжої резиденції «Львового града». Зокрема, 1269 р. Лев укріпився у Галичі, Белзькому та Холмсько-Дорогичинському князівствах, згодом на

³⁰ Котляр М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV — першій чверті XV ст. — К., 1968, с. 28.

³¹ Fontes rerum Bohemicarum.— Praha, 1874, t. 2, p. 546; t. 3. 1878, p. 321.

деякий час приєднав до них частину Закарпаття і Люблінщину. В результаті активізувалися економічні зв'язки Львова з цими землями.

Син Льва Юрій Львович (1301—1308) знову об'єднав усю Волинь і Галичину в складі одного князівства, що сприяло поживленню торгівлі і піднесенню основних її центрів — міст Володимира і Львова. Позитивне значення для розвитку міст мала зовнішня політика Юрія, його орієнтація на зміцнення зв'язків Галицько-Волинського князівства з Північно-Східною Руссю. Юрій Львович був одружений з суздальською князівною. Його найближчий помічник іконописець Петро Ратенський став першим московським митрополитом. Багатогранна діяльність Петра сприяла розвитку і зміцненню культурних зв'язків найбільших міст Галицько-Волинської землі, в тому числі й Львова з Москвою.

1308—1323 рр. у Галичі правив Лев Юрійович, у Володимирі — його брат Андрій. Брати діяли спільно, за їхнє правління Галичина й Волинь виступали як єдине князівство, а його центром поступово ставав Львів. На той час Львів був уже найбільшим містом князівства, до того ж він знаходився майже в центрі галицько-волинських земель, приблизно на півдорозі з Володимира до Галича. Саме у львівському Високому Замку зберігалася скарбниця галицько-волинських князів — вироби з золота, срібла й коштовного каміння, дві дорогоцінні корони, виняткової вартості мантія, трон, прикрашений золотом і дорогоцінним камінням. Католикос вірменської церкви Теодорос II у грамоті 1388 р. про призначення львівським архієпископом Йоганнеса називає Львів «славною і відомою столицею, помешканням християнських королів»³². У анонімному іспанському географічному трактаті середини XIV ст. сказано, що з Польщею межує «королівство Лева, столиця його — місто Лева»³³. Про значення Львова як фактичної столиці князівства свідчить той факт, що зображення крокуючого лева було гербом міста, князівства і правлячої династії, вони карбувались на державній печатці, а згодом і на монетах³⁴.

Ставши найбільшим містом князівства, Львів відіграв істотну роль не лише як опорний пункт у боротьбі проти ординських поневолювачів, а й як важливий форпост, що забезпечував захист від агресії католицьких феодалів з заходу. Саме проти їхньої експансії був спрямований оборонний союз Данила Галицького і Олександра Невського. Орієнтація Данилового внука Юрія Львовича на союз і дружбу з Суздальським князівством свідчила про антикатолицькі настрої цього князя. Серед міського населення галицько-волинські князі шукали опору не лише проти боярської «коромоли», але й проти іноземної агресії. Навіть поселенці іноземного походження протягом тривалого часу залишалися вірними князям. Але згодом, коли

³² Архіви України, 1970, № 5, с. 63.

³³ *Przegląd historyczny*, 1965, N 3, s. 411.

³⁴ *Гавриленко В. Ф.* Українська сфрагістика. — К., 1977, табл. 3, № 10; *Котляр М. Ф.* Галицька Русь у другій половині XIV — першій чверті XV ст., с. 55.

Печатка галицько-волинського князя
Юрія Тройденовича. 1335 р.

Галицько-Волинське князівство знекровилося, багаті католицькі купці все частіше стали орієнтуватися на своїх єдиновірців за кордоном. Поступово у містах Галицько-Волинської землі складалася напружена ситуація, що призвела до трагічного кінця — отруєння 1340 р. останнього князя місцевих Рюриковичів Юрія II (Болеслава Тройденовича). Обставини цієї події не зовсім з'ясовані. Частина істориків пов'язує вбивство князя з боротьбою між різними угрупованнями місцевих бояр, інші вважають, що князь викликав незадоволення мас політикою покровительства іноземцям. Скориставшись незгодами

у середовищі панівного класу, народні маси відразу після смерті Юрія підняли повстання. Особливий гнів міських низів викликали багаті купці іноземного походження, насамперед німці-католики, що користувалися підтримкою князя. Відбувалися стихійні напади на їхні маєтки і житла. Проте, як видно з дальших подій, православні бояри не допустили усунення з міста католицьких патрициїв.

Смертю князя і внутрішньою боротьбою скористався король Польщі Казимир III. Наприкінці квітня 1340 р. військо Казимира наблизилось до Львова і захопило місто. Боротьбу проти загарбників очолив боярин Дмитро Детько. Йому вдалось організувати ефективну відсіч, і Казимир, пограбувавши скарбницю на Високому Замку, відступив до Кракова. Детько оголосив себе старостою і правителем Руської землі, до складу якої увійшла частина Галицько-Волинського князівства з центром у Львові. Казимир III був змушений укласти договір з старостою Детьком і присягнути «старості і народові», що буде його дотримуватися. Проте після підписання договору король звернувся до папи з проханням увільнити його від присяги. Це, без сумніву, свідчило про намір Казимира продовжувати агресивну політику. Тому Дмитро Детько звернувся за допомогою до волинського князя Дмитра Любарта і визнав його покровительство та суверенітет*. Роки правління Дмитра Детька — заключний етап початкового періоду історії Львова як одного з головних міст Галицько-Волинського князівства.

* Цим пояснюється напис Якова Скори про виготовлення дзвону в 1341 р. при князі Дмитрі (деякі історики вважають цей напис доказом того, що Дмитро Детько претендував на князівську владу і був споріднений з княжою династією).

Роль Львова в економічному й політичному житті Галицько-Волинського князівства зумовила перетворення його в центр культури. Поступово поширювалася писемність, що підтверджується археологічними знахідками. Так, у садибі на вулиці Замковій виявлено бронзовий стилос (писало) такого самого типу, як і знайдений раніше у Звенигороді. Загостреним кінцем стилоса писали на покритих воском дощечках, другий сплющений кінець служив для стирання тексту. Про наявність письменних людей свідчать і предмети з написами. Так, у Львові виявлено виливний хрест-енколпійон з літерами. Серед письменних були і ремісники, такий висновок дозволяє зробити аналіз напису на дзвоні майстра Якова Скори.

Важливим осередком письменності став княжий двір. Деякі з бояр, що керували окремими галузями тогочасної адміністрації, були високоосвіченими людьми. Разом з Данилом Галицьким у Львові бував княжий печатник (канцлер) Кирило, який згодом жив при дворі Олександра Невського і написав його життєпис. Кирила вважають одним з авторів першої частини Галицько-Волинського літопису. Крім бояр-адміністраторів, у канцелярії князя постійно працювали освічені писарі, які вели дипломатичне листування, готували тексти грамот. Грамоти князя Юрія II, боярина-правителя Дмитра Детька, львівського воеводи Якші Блотишовського написані виразним, чітким письмом, їх текст складено за всіма правилами, якими в середньовіччі регламентувалася форма документів. Писарі, що працювали на княжому дворі, займалися складанням та копіюванням рукописних книг. Деякі з цих книг майстерно орнаментовані. Серед них слід назвати Євангеліє-апракос, переписане ченцем Васильком при дворі Льва Даниловича, і рукописний збірник, переписаний для Льва Юрійовича.

Центрами освіти в середньовіччі були також монастирі, де переписувалися і зберігалися книги, розвивалося мистецтво професійного вокалу. Ймовірно, в перші десятиріччя існування Львова тут засновано Онуфрійівський та Юрський монастирі. За словами Зиморовича, Лев Данилович обрав святого Юрія патроном підміського монастиря, прохаючи покровительства «небесного воїна» не лише в боротьбі проти спокус сатани, а й у війнах з Польщею³⁵. Ймовірно, що саме в Онуфрійівському монастирі була створена «книга, писана від руки слов'янською мовою», яку використовував хроніст Зиморович. Цікаво, що у Львові вже в XIV ст. працювали й авторитетні у тогочасному науковому світі вчені-алхіміки. Леонард з австрійського міста Маурперга і священник Варфоломей з Праги спеціально приїжджали до Львова, щоб зустрітися з магістром Дмитром і довідатися від нього про секрет виготовлення «філософського каменю». Дмитро, що жив на Вірменській вулиці, дав їм рекомендаційний лист до вчителів якоїсь «грецької школи», розташованої аж за Тебризом. Цей факт

³⁵ *Zimorowicz J. B. Opera quibus res gestae urbis Leopoldis illustrantur*, p. 54.

Церква св. Миколая. XIII—XVIII ст. Сучасне фото.

свідчить, наскільки широкими були зв'язки львівського книжника ³⁶. Слід підкреслити, що вірменські поселенці привезли з собою до Львова прикрашені мініатюрами книги, найдавнішою з яких було Скверське євангеліє XIII ст. Ймовірно, у Львові були і місцеві митці-мініатюристи, проте їхні праці не збереглися.

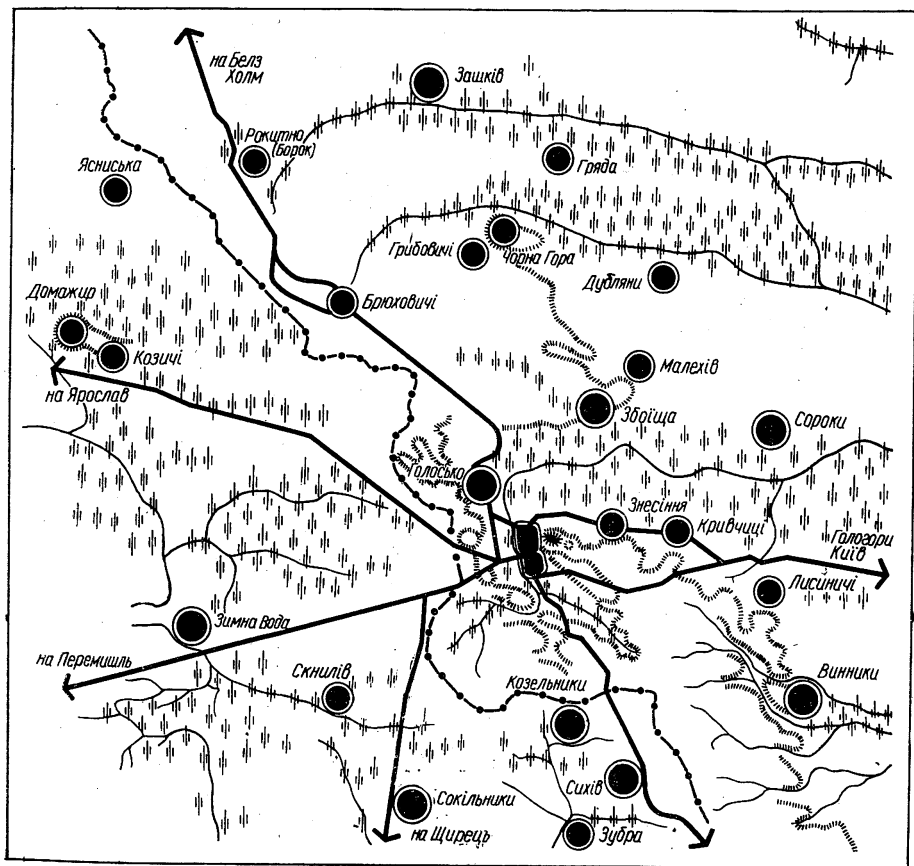
Чітким і виразним було архітектурно-художнє вирішення ансамблю давньоруського Львова. Вид на місто розкривався з усіх висот, які оточували львівську улоговину. Посеред цього природного амфітеатру, за відкритим простором торф'яних боліт, покритих килимом низької зелені, височіли гори, увінчані оборонними вежами. Нижній ярус міста утворювала смуга торгово-ремісничої забудови. Посеред неї досить рівномірно розміщувалися монументальні доміанти — храми. Мережа вулиць найдавнішої ділянки Львова досить регулярна, але не підпорядкована строгим геометричним правилам. На відміну від цього мережа вулиць південного району утворила майже правильний рисунок. У цьому можна бачити деякий вплив готичних методів містобудування. Разом з тим планувальне вирішення нового

³⁶ Исторические связи и дружба украинского и армянского народов, 1974, вып. 3, с. 337—340.

району органічно поєдналося з вирішенням найдавнішого міста і має багато спільного з ним.

Більшість пам'яток архітектури середньовічного Львова не дійшла до нас. Полум'я пожеж поглинуло дерев'яні будівлі — боярські тереми, хати «містичів», церкви. Від деяких церков залишилися лише назви. Так, спогад про колишню церкву Федора залишився у найменуванні площі Теодора (з 1950 р. Центральна). На території Онуфріївського монастиря виявлено залишок старовинної церкви — злиток свинцю з даху храму. З монументальних будівель збереглася лише Миколаївська церква. Це хрещатокупольна будівля з півкруглою апсидою. Назовні апсиди чітко видно первісну кладку. У давні часи масивні стіни церкви дозволяли використовувати її і як оборонну споруду. Пам'ятка гідно представляє архітектурну школу Київської Русі, хоч має і деякі особливості. Вона виділялася визначними на той час розмірами (26,5×22,5 м по зовнішньому обводу рамен). Мистецтвознавці припускають, що храм будувався як родинна уси-

Львів і підміські села XIV ст. Сучасна реконструкція.

пальниця князів³⁷. Часом середньовіччя можна датувати і П'ятницьку церкву, згодом повністю перебудовану. В ході перебудов втратив колишній готичний характер костюл Іоанна Хрестителя. Традиційно вважається, що його будував Лев Данилович для своєї дружини — угорки Констанції.

Пам'яткам образотворчого мистецтва, які створювалися в містах Галицько-Волинського князівства, притаманні риси, спільні для мистецтва усїєї Київської Русі. Відомо, що Данило Галицький та його дружина привозили ікони з Києва та Овруча³⁸. Протягом тривалого часу поширювалася легенда, що львівська ікона «богородиці-переможниці» (тепер зберігається в м. Гданську) належала київському князю Володимирові Святославовичу, а пізніше Льву Даниловичу. Згідно з іншою легендою, з скарбниці князя Володимира перейшла до Льва ікона, яка згодом знаходилася у Польщі і отримала назву Ченстоховської. Мистецтвознавчі дослідження підтвердили, що ікона створена в руслі візантійських традицій, отже звістки про походження її з Галицько-Волинської Русі мають історичну підставу³⁹. Очевидно, й перекази про львівське походження відомих на той час ікон виникли в середовищі людей, які знали про зосередження у Львові старовинних мистецьких пам'яток. Крім пам'яток живопису, тут були і пам'ятки монументального жанру. Так, церкви у Високому і Низькому замках, за словами Груневега, були розписані «руським способом», тобто фресковим живописом⁴⁰.

Період перебування Львова у складі Галицько-Волинського князівства мав надзвичайно важливе значення для дальшого розвитку міста. Саме в цей час «Львів град» став центром економічного і культурного життя регіону. «Львовом великим» названо місто у «Списку руських міст», складеному в другій половині XIV ст. Протягом наступного періоду, коли Львів опинився під гнітом іноземних феодалів, традиції доби Київської Русі й Галицько-Волинського князівства відігравали істотну роль у боротьбі за збереження східнослов'янського характеру культури, за зміцнення зв'язків з усім українським та братніми російським і білоруським народами. Ось чому письменники і митці Львова у своїх творах використовували мотиви з художньої спадщини Галицько-Волинської Русі. Населення шанувало засновників міста, пам'ятало його історичне минуле. Славні традиції минулого стали згодом одним з істотних компонентів ідеології визвольної боротьби українського народу.

³⁷ Логвин Г. Н. По Україні.— К., 1968, с. 210.

³⁸ Исаевич Я. Д. Культура Галицко-Волынской Руси.— Вопросы истории, 1973, № 1, с. 106.

³⁹ Рогов А. И. Русь и Польша в их культурном общении в XIV — начале XV вв.— В кн.: Польша и Русь. М., 1974, с. 276.

⁴⁰ Исаевич Я. Найдавніший історичний опис Львова, с. 110, 112.

ЛЬВІВ КІНЦЯ XIV — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

ЗАГАРБАННЯ ЛЬВОВА ФЕОДАЛЬНОЮ ПОЛЬЩЕЮ

Зміни в становищі Львова значною мірою визначалися тогочасною міжнародною ситуацією. Протягом другої половини XIII — першої половини XIV ст. Галицько-Волинське князівство не тільки успішно відбивало напади німецьких, польських та угорських феодалів, а й нерідко переходило в контрнаступ. У той же час воно приймало на себе удари ординців і відіграло, поряд з усіма руськими князівствами, значну роль у захисті Центральної та Західної Європи від навали кочовиків. Проте спустошливі набіги степових орд і внутрішні міжусобиці вкрай ослабили могутність Галицько-Волинського князівства і цим скористувалися сусідні держави, які незрівнянно менше постраждали від ординського лихоліття,— Польське та Угорське королівства.

Керуючись інтересами великих феодалів, що намагалися захопити нові земельні володіння, польський король Казимир III вирішив загарбати Львів. Подолавши впертий опір населення, польські війська 1349 р. захопили місто і значну частину Галичини. Це стало початком експансії польських феодалів на українські землі. Проте загарбання Львова 1349 р. було ще нетривалим: по суті, того року почалося майже тридцятирічне суперництво за Львів та інші волості Галицько-Волинського князівства між Польщею, Угорщиною і Литовським князівством. 1351 і 1353 рр. Львів на короткий час займав волинський князь Дмитро-Любарт Гедимінович. Шукаючи підтримки місцевого населення, князь прийняв мову і звичаї краю, встановив зв'язки з Північно-Східною Руссю. Однак йому не вдалося утриматися у Львові і, зруйнувавши міські укріплення, Дмитро-Любарт відступив до Володимира. Казимир III, враховуючи настрої населення Галичини, не наважився сам підкорити ці землі, а звернувся за допомогою до угорського короля, який також мав намір захопити Львів і Галич. За польсько-угорською угодою, «спадкове право на Руське королівство» (тобто Галицько-Волинську Русь) визнавалося за угорським королем, проте останній віддавав Львів і всю Галичину Казимирові у «довічне володіння». Політичний статус Львова у ті роки неодноразово мінявся. Так, у документах 1350—1358 рр. Львів виступав як головне місто «Руського королівства», а Казимир титулував себе не лише королем Польщі, а й «Руської землі господарем і спадковим володарем»¹. Певний час у Львові карбувалася спеціальна монета

¹ *Sieradzki J. Regnum Russiae.— Kwartalnik historyczny, 1958, N 2, s. 506.*

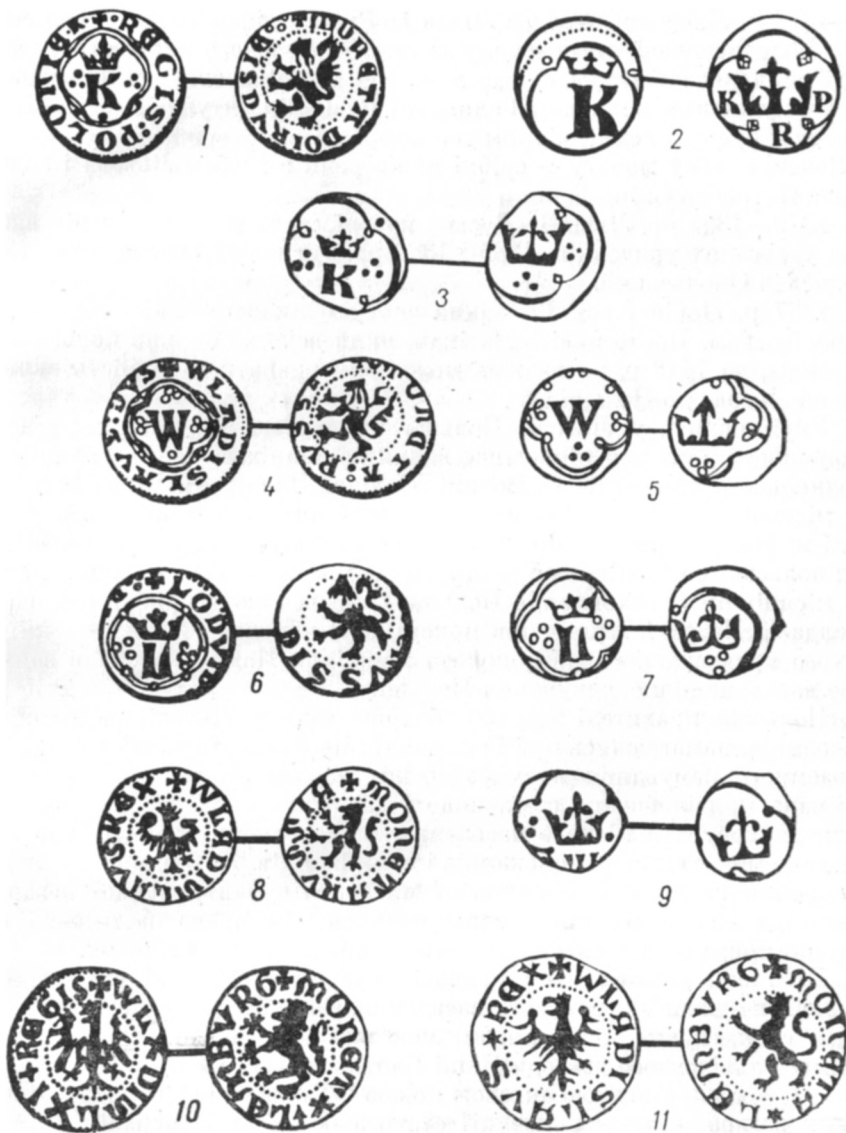
Найстаріша печатка Львова. XIV—XV ст.

«Руського королівства» — мідні динарії з ініціалом «К» і зображенням корони та срібні напівгроші з таким самим ініціалом і з зображенням лева — герба Львова і Галицької Русі — та з написом латинською мовою «Монета володаря Русі К[азимира]»². Але незабаром Галичина була повністю включена до Польського королівства. Намісником короля у Львові став староста з числа великих польських феодалів.

У Львові король Казимир III спирався на найбагатших поселенців-католиків і всіляко намагався збільшити їхню кількість. Саме на це й спрямовувалася королівська грамота 1356 р. про надання магдебурзького права місту Львову. Під містом розумівся тут тільки район навколо ринку, де на той час безконтрольно господарювала католицька купецька верхівка. Тільки ті громадяни, що мали тут нерухоме майно (будинки), зараховувалися до «міщан» («громадян міста»). Вони, згідно з грамотою, увільнялися від підсудності королівським установам і мали підлягати судові спадкового віята та його помічників — лавників. Суд здійснювався згідно з кодексами магдебурзького права. Фактично вся влада закріплювалася за купкою багатих купців-католиків, які й утворювали патриціат — міську верхівку. В її середовищі всі прибуткові міські посади передавалися в спадщину від батька до сина. У грамоті згадувалося, що правда, право проживаючих у місті русинів, вірменів, євреїв і далі дотримуватися власних звичаїв. Але в районі, проголошеному містом, корінне населення опинилося у меншості і фактично було віддане на поталу патриціям з числа колоністів. Приблизно одночасно з проголошенням магдебурзького права новий район міста почали оточувати мурами, а в західній його частині було збудовано королівський замок (його стали називати «Низьким», на відміну від замку на горі — «Високого»). Більшість українського населення зосереджувалася на той час в старовинному районі міста, який не підлягав владі патриціату і залишався під юрисдикцією старост — представників королівської влади.

Після смерті польського короля Казимира III (1370) Львів разом з усією Галичиною згідно з умовами польсько-угорської угоди перейшов під владу короля Угорщини Людовика Анжуйського. Він одночасно став королем Польщі, проте «Руське королівство» вважав

² Котляр М. Ф. Галицька Русь у другій половині XIV — першій чверті XV ст., с. 55.

Монети, карбовані для Львова та Руської землі. Друга половина XIV — початок XV ст.

окремим державним утворенням, сполученим персональною унією з іншими володіннями угорської династії.

1372 р. Людовик передав Львів і «Руське королівство» (Галичину) Володиславові, онімеченому князю Опольського князівства у Сілезії. Володислав вважався васалом угорського короля, але намагався стати спадковим монархом Галицької Русі. Він титулував себе «господарем руської землі, вічним господарем і самодержцем», карбував у Львові власну монету — срібні напівгроші з гербом Львова і мідні динарії з власним ініціалом.

1379—1385 рр. Львів і «Руське королівство» перебували під владою угорських урядовців, 1385—1386 рр. тут знову володарював Володислав Опольський.

1387 р. Львів і вся Галичина знову були загарбані Польським королівством. Проте навіть Ватикан, який всіляко сприяв польським королям, до 1412 р. не вважав можливим визнати законність включення Львова до Польщі³.

Укріпившись у Львові, Польща намагалася перетворити місто в опорний пункт для підпорядкування колишніх володінь Галицько-Волинського князівства — Волині, Поділля, Молдавії. Щодо Волині, то місцеві феодали воліли визнати владу литовських князів, правителі ж новоутвореного Молдавського князівства визнали залежність від польських королів, щоб зміцнити свої позиції. 1387 р., через кілька місяців після захоплення Польщею Львова, сюди прибув господар Молдавії Петро I Мушат і в присутності королеви Ядвіги та київського православного митрополита Кипріяна Цамблака склав заяву про васальне підпорядкування Польщі.

Польські правителі всіляко підтримували у Львові поселенців-католиків, намагаючись при їх сприянні перетворити місто в форпост іноземного панування на українських землях. Католицька церква займала привілейоване становище і державна влада допомагала їй підпорядковувати місцеве населення. З цією метою у місті було засновано монастирі францисканців і домініканців. 1375 р. проголошено створення Галицької католицької митрополії, центром якої незабаром став Львів. Король надав архієпископам право застосовувати методи примусового «навертання» населення до католицизму.

Протягом деякого часу урядові кола були змушені рахуватися з давніми звичаями місцевого населення. Офіційні документи склалися спочатку не лише латинською мовою — збереглася, зокрема, грамота львівського воєводи Якші Блотішевського 1370 р., написана тогочасною українською актовою мовою⁴. Та вже в перші десятиріччя після загарбання краю позиції старого боярства і місцевих міщан було підірвано. 1434 р. у Галичині скасовувалося вживання в судах і адміністрації старовинного руського права і замість нього впроваджувалося польське земське (тобто шляхетське) право. Тоді ж утворено Руське воєводство з центром у Львові, до якого увійшли землі

³ Abraham W. Początki arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowie.— Lwów, 1909, s. 44.

⁴ Розов В. Українські грамоти.— К., 1928, с. 48.

Львівська, Перемишльська, Галицька, Сяноцька. Згодом до Руського воєводства було включено ще Холмську землю, а колишнє Белзьке князівство перетворено в окреме воєводство. Воєвода очолював ополчення шляхтичів, скликав шляхетські «сеймики» (вічові збори). У Львові представником королівської влади залишався староста, йому також підлягало населення Підзамча.

Посаду старости король часто віддавав у спадкове володіння під заставу позичених королівській скарбниці грошей. Це давало змогу магнатам зосереджувати в своїх руках по кілька староств. Так, Петро Одровонж в 30—40-і рр. XV ст. був одночасно львівським старостою та руським і подільським воєводою. Його син Анджей пізніше також став львівським старостою, руським і подільським воєводою. Незадоволені величезною владою Одровонжів шляхтичі Львівської землі 1464—1465 рр. пішли на укладення угоди з магістратом Львова і при підтримці короля змусили спадкоємців А. Одровонжа продати своє право на львівське староство. Але на їхнє місце висувалися нові магнатські родини.

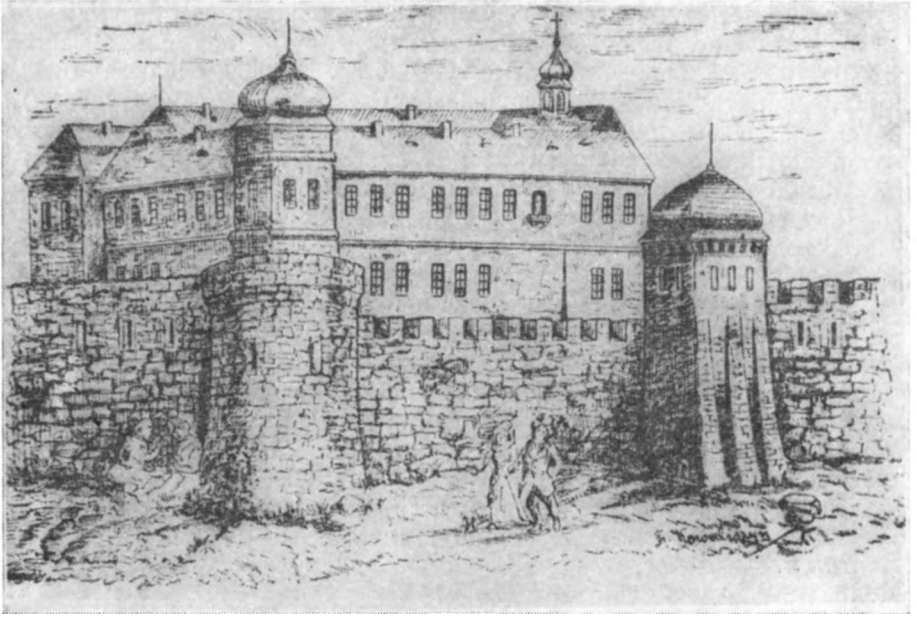
Таким чином, протягом перших десятиріч після загарбання Львова Польщею устрій міста докорінно змінився. Посилився соціальний утиск народних мас.

ТЕРИТОРІЯ І НАСЕЛЕННЯ

Центральна частина Львова (місто серед мурів, середмістя) в XV—XVIII ст. займала близько 50 га. Міському управлінню (магістрату) були підпорядковані два передмістя — Галицьке — в південній і східній частинах Львова і Краківське — в північній і західній. Найдавніший район міста отримав назву Підзамча. За передмістями були розташовані міські городи, сінокоси, пасіки, фільварки, виноградники і села на території міських земель, що займали 170 ланів (понад 4500 га).

Система укріплень Львова навколо середмістя споруджувалася і вдосконалювалася протягом тривалого часу. Внутрішній (високий) мур на початку XV ст. було зміцнено прямокутними баштами⁵. Окремі частини мурів і башти було закріплено за цеховими ремісничими організаціями. Так, Галицька брама належала кравцям, свої башти мали золотарі, різники, столяри, бондарі, ковалі та ін. У першій половині XV ст. навколо внутрішнього високого муру з трьох боків було споруджено низький мур з півкруглими «бастеями» в ньому. За мурами йшов рів, наповнений водою, а за ним — земляний вал, на якому в XVI ст. споруджено ще один мур і кілька великих башт (з них збереглася Порохова башта). Підступи із заходу закривали ріка Полтва і болота за нею. З південного сходу з високими мурами з'єдналися фортифікації Бернардинського монастиря, споруджені на початку XVII ст. Через вали й мури над ровами, заповненими водою, було перекинуто зведені мости; над брамами піднімалися оборонні

⁵ Гронський Й. С. Оборонні споруди середньовічного Львова.— Жовтень, 1979, № 7, с. 124.

Низький Замок у Львові. Малюнок художника Я. Глоговського. Початок XIX ст.

башти. Вже 1430 р. на вежі над Галицькою брамою встановлено годинник, тут вартували трубач і міська сторожа. Брами відчинялися зі сходом і зачинялися із заходом сонця. Завдяки потужним фортифікаціям місто витримало ряд нападів і облог: 1438 р. — ординців, 1498 — турецького війська, 1509 — війська молдавського господаря.

Житлові будинки до початку XVI ст. були переважно дерев'яними або комбінованими — дерев'яно-цегляними. Часті пожежі (зокрема, 1479, 1494, 1511 рр.) завдали великих шкод середмістю. Після пожежі 1527 р., коли доценту згоріло місто, рада заборонила будувати у середмісті дерев'яні будинки. У XV ст. йшло брукування ринкової площі і прилеглих до неї вулиць. У 20-х рр. XVII ст. було вибруковано і головну вулицю Галицького передмістя. Від початку XV ст. у середмісті почали споруджувати водогони і каналізацію.

На основі даних про сплату податків можна зробити висновок, що у Львові на початку XV ст. було близько 10 тис. жителів. Незважаючи на величезні втрати під час епідемій, кількість населення зростала і у першій половині XVII ст. досягла 25—30 тис. У центральній частині міста, оточеній мурами, в 250—280 будинках проживало близько 5 тис. чоловік, а 20—25 тис. чоловік жили у двох львівських передмістях. Альнпех в описі Львова початку XVII ст. твердив, що у передмістях було 1500 будинків.

Населення Львова поповнювалося в результаті натурального приросту і міграційних процесів. До міста прибували купці й майстри з різних міст і країн, які офіційно приймали магдебурзьке право,

а також убогі мандрівні ремісники, підмайстри, втікачі від феодалного гніту з сіл.

Міське населення, крім шляхтичів і духовенства, ділилося на три основні групи. Перша — патриціат — найбагатші купці, які тримали в своїх руках міське управління. За висловом Ф. Енгельса, міські патриції «не тільки відали доходами міста, але й розтринькували їх»⁶. Серед патриційних родин найбільш відомими у XV—XVII ст. були Шольц-Вольфовичі, Камп'яни, Бойми, Вільчики.

Більш численну групу населення Львова становили міщани, або так зване поспільство — особи, що користувалися «міським правом». Це були середні та дрібні купці, цехові майстри різних професій, а також заможні передміщани, багаті позацехові ремісники, обмежені у правовому відношенні. Ф. Енгельс називав таку групу населення у містах бюргерством. На початку XVII ст. у Львові було близько 1000 цехових і позацехових ремісників-майстрів, що володіли засобами виробництва.

Третю, найчисленнішу групу населення становили плебеї, міська біднота. Вони не мали майже ніяких прав, не були охоплені корпоративними організаціями. Сюди входили бродячі ремісники, підмайстри, учні різних ремесел, комірники і значна кількість слуг багатих купців і ремісників, а також «гультяї» — люди, що не мали постійного місця проживання. Плебеї не утворювали якоїсь окремої суспільно організованої сили, а в боротьбі проти патриціату часто виступали на боці міського поспільства. Ряди бідняків міста поповнювалися за рахунок вихідців з сіл — як легальних, так і втікачів. З містом були нерозривно зв'язані і жителі львівських міських сіл, залежні від патриціату та орендарів.

Корінним населенням Львова були українці, яких у той час називали русинами, руссю. Ця старовинна назва відбиває єдність походження російського, українського і білоруського народів від спільного кореня давньоруської народності. Навіть польські феодали та іноземні патриції були змушені визнати, що українці — корінне населення Львова. Численні тогочасні джерела підкреслюють, що Львів — руське місто; німецький мандрівник Груневег постійно вживає назву «русинський Львів»⁷. За твердженням вірменського мандрівника першої половини XVII ст. Симеона Дпіра, у Львові було вдсятеро більше українців, ніж поляків⁸ (очевидно, разом з передмістями і міськими селами). Основна частина українського населення проживала в передмістях. У місті серед мурів українцям дозволялося мати будинки в межах невеликого кварталу на вулиці Руській і в навколишніх провулках. На інших вулицях середмістя українці мали право жити лише як піднаймачі.

Джерела засвідчують значне соціальне розшарування серед українського населення Львова, виділення з його числа заможної верхівки. Наприкінці XIV ст. заможні львівські попи Ходор та За-

⁶ Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 7, с. 336.

⁷ Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова, с. 107.

⁸ Дарбинян М. Симеон Лехаці — путевые заметки. — М., 1965, с. 43.

харія надавали іншим мешканцям міста грошові позики під високі проценти. У першій половині XV ст. один з львівських багатіїв Панас займався будовою мосту на Підзамчі, експлуатуючи працю наймитів. У кінці XVI — на початку XVII ст. українські багатії Малецькі, Нестеровичі, Стрілецькі зрівнялися багатством з католицькими патриціями. Переважну ж більшість українського населення міста становили трудові низи суспільства — підмайстри, наймити, дрібні крамарі. Українські трудящі перебували під подвійним гнітом. Їх гнобили і власна багата верхівка, і католицькі патриції та феодали. З соціальним гнобленням переплітався національно-релігійний гніт.

На початку XV ст. більшість будинків центральної частини міста належала багатим міщанам переважно німецького походження. Німцями у цей час були війт, члени міської ради і лави; записи у судових книгах велися німецькою мовою. Католицькі феодали і львівський патриціат докладали багато зусиль, щоб у всій Львівській окрузі створити форпости, заселені католиками. Так, 1397 р. староста Русі Ян Тарновський надав солтиство у Сокильниках Нікелю Мейстрові з Мейсена і слідом за цим у селі збудовано католицький костюл.

Німецьким патриціям всіляко сприяли польські феодали. Зближуючись з панівною польською шляхтою, патриції німецького походження поступово полонізувалися. Деякі з них змінювали свої прізвища: Шарфенберги стали Острогорськими, Віттенберг прийняв прізвище Ведельський тощо. Найбільш інтенсивно цей процес відбувався в першій половині XVI ст. З польським патриціатом змикалися поселенці — католики з західноєвропейських країн, насамперед італійці. Православні ж, передусім греки, солідаризувалися з корінним українським населенням.

Серед купецтва виділялися багатії вірменського походження, а також вірменські крамарі та ремісники. У центрі міста вірмени могли мати будинки лише у вірменському кварталі. 1417 р. тут жило 337 вірменських родин. На початку XVII ст. у місті мешкало понад 1 тис. вірменських поселенців (за іншими даними, до 2,5 тис.).

Окрему групу становило єврейське населення. Національно-релігійний гніт і політика феодально-станових привілеїв, здійснювана міською владою та феодалами, призводили до кастової відособленості євреїв. Таким становищем користувалась найбагатша єврейська верхівка, щоб заручитися підтримкою всього єврейського населення в своїх класових інтересах. У Львові були дві єврейські громади — на Підзамчі і в середмісті. Їх роздирали непримиренні соціальні протиріччя. Багаті єврейські лихварі-відккупники, користуючись підтримкою феодалів, нещадно експлуатували єврейську бідноту. Особливо багато євреїв-злидарів проживало на Підзамчі. За деякими даними, в XVII ст. єврейське населення становило близько 20 % всього населення Львова⁹.

У зв'язку з засиллям католицького патриціату пригноблення всіх некатоліків було особливо тяжким.

⁹ Кісь Я. П. Промисловість Львова у період феодалізму (XIII—XIX ст.).— Львів, 1968, с. 28.

Устрій Львова 1356—1789 рр. ґрунтувався на нормах магдебурзького права. До 1520 р. до складу міської ради Львова входили шість радних (консулів), яких обирали у лютому кожного року жителі, що мали міське право. 1520 р. всупереч магдебурзькому праву, урядуючі радні — міські патриції — узурпували прижиттєве перебування у складі ради і додатково кооптували до ради з багатіїв-лавників ще шість радних. Це викликало бурю протестів міського населення. Та незабаром король санкціонував нові форми міського управління.

Урядуючий склад радних очолював бурмистр. Від середини XVIII ст. бурмистрів Львова титулували також президентами міста. Судові функції у Львові виконували лавники, яких очолював війт. Лавники також обиралися кожного року, спочатку — сім, потім — дев'ять і в XV ст. — 12 чоловік. З XV ст. лава стала не виборним, а кооптативним органом, де засідали міські багатії. Посада війта спочатку була спадковою, а з 1378 р. — виборною. В XVI ст. війта обирали радні і лавники (одного року зі складу радних, наступного — з лавників), а з 1642 р. на основі королівського декрету лише з числа радних.

Крім ради і лави, діяли окремі комісії, які разом з ними створювали магістрат. Зокрема, маєтками міста і його фінансами завідувала окрема комісія, заснована 1519 р. 1577 р. внаслідок тривалої боротьби міського населення проти патриціату була створена контрольна «колегія з 40 мужів», членів якої обирали щорічно, а від XVIII ст. — через кожних три роки (половину обирали купці з числа ремісничьких майстрів, половину — майстри з-поміж купців)¹⁰.

Вірменське та єврейське населення створювало окремі громади і здійснювало судочинство в другорядних справах за власними звичаями. Окремі питання, зокрема ті, що регламентувались сімейним правом, розглядалися духовними єпархіальними судами при латинській, православної та вірменській єпископіях. Католицька церква використовувала суди для дальшого зміцнення свого впливу, суворо розправляючись з вільнодумцями. Так, 1568 р. на вимогу ксьондза езуїта Петра Скарги вигнано з міста Лаврентія Бріна як єретика.

У цілому апарат управління містом перебував у руках патрициїв — представників експлуататорської верхівки міста, яка спиралася на підтримку світських та духовних феодалів.

ЕКОНОМІКА

Розвиток міста в період Галицько-Волинського князівства став базою для дальшого поживавлення ремесла і промислів. У книзі записів міського управління за 1382—1389 рр. згадано 23 ремісничі професії: малярі, воскобійники, мельники, мечники, чашники, суконники, ливарники, майстер дзвонів, гончарі, кравці, лазебники, чинбарі, золотарі, кушніри, каретники, сідлярі, пекарі, різники, пивовари, мулярі, шевці, слюсарі, бондарі, поясники. 1405—1426 рр. було вже 36 ремісничих професій. Крім тих, що перелічено вище, — ковалі,

¹⁰ Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa.— Lwów, 1844, s. 204.

рукавичники, червоношкірники, ножівники, стельмахи, лучники, аптекари, котлярі, рупшникарі та ін.

Ремісник в умовах тяжкої експлуатації шукав допомоги і підтримки у професійних організаціях — цехах. «Необхідність об'єднання проти об'єданого розбійницького дворянства, потреба в спільних ринкових приміщеннях в період, коли промисловець був одночасно і купцем, зростання конкуренції з боку збіглих кріпаків, які сходилися в розквітаючі міста, феодальна структура всієї країни — все це породило *цехи*»¹¹.

Перші згадки про цехові організації у Львові належать до другої половини XIV ст. За грамотою 1386 р., староста Андрій від імені намісника Галичини Володислава Опольського затвердив шевцям Перемишля такі самі права, якими користувалися шевці Львова. Отже, на той час у Львові існував цех шевців. Статут цехів визначали порядок використання робочої сили підмайстрів («челядників») і учнів, права і обов'язки майстрів та підмайстрів, процес і час навчання учнів. На чолі цеху стояли старший і молодший цехмістри, яких обирали щороку. Визначені статутами засади виборів цехмістрів часто порушувалися втручанням міської ради та багатих майстрів цеху. У зв'язку з цим деякі майстри «обиралися» цехмістрами протягом багатьох років.

Основною ланкою дрібного виробництва була ремісничка майстерня, в якій працював майстер разом з підмайстрами та учнями. Кожен з них здійснював усі виробничі процеси нескладними виробничими знаряддями. У майстерні не було поділу праці, участь у виробництві брав і майстер. Крім того, він купував сировину, продавав вироби. Майстер відповідав за якість виробів перед цехом і покупцями. Так, у XVI ст. пекареві, який випікав недоброякісний хліб, зв'язували назад руки і підтягували його «журавлем» на львівському ринку біля «стовпа ганьби». Цех регламентував усі стадії виробничої діяльності ремісника — від купівлі сировини до якості виробів. Наприклад, майстер-каменяр (різьбяр) не мав права приймати одноразово більше двох замовлень, сідляр — одночасно працювати більше як над десятьма сідлами.

Майстри жорстоко експлуатували підмайстрів та учнів. Тяжким був шлях дрібного виробника від учня до майстра. Найдовше професію вивчали учні золотарів та годинників — чотири — сім років. В інших цехах навчання тривало три-чотири роки. Після тяжкої праці під час навчання надходив день «визволення», учня переводили в підмайстри. На цьому етапі багатьох підмайстрів посилали в «мандрівку» на один-два роки до інших міст з метою підвищення кваліфікації. Але і після цього стати майстром було нелегко. Бар'єрами на шляху до звання майстра були оцінка виготовленого кандидатом у майстри пробного виробу («штуки»), оплата значного вступного внеску, витрати на вечерю для майстрів, національно-релігійна дискримінація тощо. Полегшенням був вступ до цеху для синів та зятів

¹¹ Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 3, с. 22.

майстрів. Все це свідчить, що цехова організація служила інтересам найбагатших ремісників.

1425 р. у Львові було дев'ять цехових об'єднань: ковалів, різників, шевців, кравців, лимарів, сідлярів, пивоварів, чинбарів і кушнірів, деякі з них включали ремісників інших споріднених професій. Розширення внутрішнього і зовнішнього ринку сприяло поживленню ремесла. 1579 р. кількість цехів зросла до 20. Це були об'єднання різників, пекарів, шевців, кушнірів, ливарників, золотарів, миловарів, кравців, лимарів, столярів і каретників, ковалів разом з слюсарями і мечниками, ткачів, чинбарів, гончарів, білошкірників, токарів, пивоварів, шапкарів, мулярів і цирульників. Наприкінці XVI ст. у цехах налічувалося майстрів кравців — 73, шевців — 34, кушнірів — 28, пекарів — 32, шапкарів — 28, золотарів — 30, чинбарів — 20, мулярів — 15.

Протягом першої половини XVII ст. у Львові діяло понад 30 цехових організацій, в яких працювали ремісники 133 спеціальностей. Кількість цехових майстрів перевищила 500 чоловік. Якщо додати підмайстрів та учнів, то у Львові було близько 2 тис. цехових ремісників, а разом з родинами — близько 4 тис. Крім того, в місті працювало не менш як 400 позацехових ремісників, разом з помічниками і сім'ями ще близько 2 тис. чоловік. Отже, ремісниче населення становило 6 тис., тобто близько чверті всього населення Львова.

Вироби львівських ремісників цінувалися в місті, на ринках міст шляхетської Польщі та в інших країнах. За кордон вивозилися вироби ювелірів, шапки, полотно, галантерейні вироби, сідла, сагайдаки, виправлені шкіри (кордибани, сап'ян та ін.). Львівські цехи вважалися опікунами ремісників міст і містечок значної частини України. Наприклад, цеху столярів були підпорядковані столяри всіх міст Руського, Волинського і Подільського воєводств; цех бондарів мав право екзамінувати і надавати право майстра бондарям Буська, Галича, Коломиї та інших міст. Мечникам Львова підпорядковувалися мечники інших міст Руського воєводства.

Важливу роль у виробничому житті міста відігравали позацехові ремісники (так звані партачі). У документах за 1600 р. наведено

Знак Львівського цеху чоботарів. 1620 р.

прізвища більш як 400 львівських партачів. Однією з причин існування позацехового ремесла була соціальна нерівність та національно-релігійна дискримінація. Так, деякі цехи не приймали ремісників-не католиків — українців, вірменів та ін. Значна кількість позацехових майстрів працювала в маєтках феодалів, що експлуатували їх і одержували великі прибутки. Зростання позацехового ремесла XVI—XVII ст. свідчило про розклад цехового ремесла.

На початку XVII ст. у передмісті Львова та міських селах працювало понад 30 водяних млинів — здебільшого одно- і двоколісні, які належали переважно міському управлінню та багатим міщанам. 1540 р. у Клепарові збудовано міську білярню полотна. В XVI ст. діяло три міські цегельні (кожна виготовляла за сезон 180—200 тис. цеглин). Ще 1425 р. засновано міську постригальню, яка мала монополне право на стриження та вимірювання сукна.

У першій половині XVII ст. місто віддавало в оренду дві порохівні — майстерні, що виготовляли стрілецький порох. До міських підприємств належали і печі для випалювання вапна в с. Голоську.

Деякі з підприємств, що діяли в кінці XVI — на початку XVII ст., мали елементи мануфактурного поділу праці, зокрема папірня у Брюховичах і друкарні. 1558 р. збудовано залізоробне підприємство (рудня і гута) на р. Свині, на північ від Львова, власником якого був багатий львівський купець С. Шольц. Проте в цілому мануфактури розвивалися повільно. Перешкодою на шляху розвитку продуктивних сил і товарно-грошових відносин стала пануюча в країні система феодалної експлуатації. Кріпосництво, доведене до крайніх меж, побудований на його основі суспільно-державний лад шляхетської республіки, «однієї з найпримітивніших суспільних форм»¹², стояли на перешкоді прогресивного економічного розвитку.

Дальше відокремлення ремесла від сільського господарства визначило характер торгівлі. Міські ремісники й купці купували на ринку хліб, м'ясо, рибу у селян і шляхтичів, які, в свою чергу, купували ремісничі вироби. В торгівлю продуктами сільського господарства включалися міські купці, крамарі, перекупки. Особливо жвава торгівля велася на ринковій площі навколо ратуші.

Тісними були економічні зв'язки Львова з навколишніми містами. Ще наприкінці XIV ст. місту було надано право складу, за яким купці, що приїжджали через Львів, мусили протягом 14 днів виставляти в ньому для продажу свої товари. Така кількість днів складу забезпечувала інтереси багатих купців і гуртівників. 1444 р. Львів одержав додатково право складу на східні товари. Львівське право складу, примусове користування тільки визначеними шляхами та інші регламентації заважали розширенню торгівлі.

Важливу роль у торгівлі Львова відігравали два річних ярмарки, які проходили взимку і на початку літа. Кожний ярмарок тривав майже місяць і збирав велику кількість купців. Особливе значення в торговому житті міста мала транзитна торгівля з міст Чорномор-

¹² Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 7, с. 375.

ського басейну, і насамперед з Криму, до Центральної та Західної Європи. Купці Львова везли на Схід ремісничі та ювелірні вироби, галантерейні товари, сагайдаки, хутра, одяг, пояси, лондонські і фландрські сукна, металеві вироби місцеві і німецькі, італійські шовки. Зі Сходу привозили перець, прянощі, вироби зі слонової кістки, прикраси, фрукти, вина тощо.

Купецькі каравани виходили зі Львова по Глинянському шляху і прямували на Золочів, Теребовлю, Кам'янець-Подільський, а звідти в Крим (до Кафи), або до Тани (Азова). Значна частина караванів йшла до Криму через Молдавське князівство. Своїми грамотами господарі Молдавії закликали львівських купців, «аби їм добровільно і слободно приїхати до нашої землі з усіма своїми торговлями, продавати і купувати. А мито правое заплативши, а од нас і от наших бояр іли от наших митников жадна кривда ані шкоду аби не іміли»¹³. У Молдавії купці зі Львова купували віск, мед, шкіри, рибу, вина та велику рогату худобу. Головний торговий шлях зі Львова в Молдавію йшов через Рогатин, Галич, Коломию, Снятин, Чернівці, Серет до столиці Молдавії Сучави. У Сучаві львівські купці мали свій гостинний двір. Пізніше зросло значення іншого шляху — через Кам'янець-Подільський та Хотин на Ясси.

Значного розвитку набула торгівля Львова з містами Прибалтики, зокрема з сільсько-північнонімецьких міст — Ганзою, містами Польщі, та країнами Західної Європи. Інтенсивні торгові зв'язки існували з Любліном, Краковом, Вроцлавом, Торунем, Познанем, Гданськом.

Захоплення турками Константинополя 1453 р., а після цього Кафи і Білгорода 1475 р. призвело до занепаду чорноморського напряму торгівлі. Але депресія тривала недовго. В XVI ст. торгівля знову активізувалася. Важливу роль у її розвитку відіграла організація торгових зв'язків з Стамбулом і за його посередництвом з Близьким Сходом. До Стамбула вивозили олово, цинк, ножі, хутряні вироби, а купували там різні східні товари. Торговельні операції набували великого розмаху. Так, львів'янами Юрком і Захаром Івашкевичами лише 1600—1602 рр. було укладено контракти з стамбульськими купцями на 25 тис. дукатів.

В XVI ст. значно розширилися торговельні зв'язки із східними українськими землями і Росією. Попитом у Львові користувалися хутра з Росії, насамперед соболині, а також боброві, кунічі, горно-

Печатка цеху купців Львова. XVII ст.

¹³ Исторические связи народов СССР и Румынии: Документы и материалы. — М., 1965, т. 1, с. 53.

стаєві та ін., шкіра та шкіряні вироби. У списках товарів львівських купців і ремісників згадуються також московський металевий і дерев'яний посуд та одяг. Львівські купці продавали хутра з Росії місцевому населенню, а також вивозили їх в країни Західної Європи та Близького Сходу. Так, 1551 р. львівський купець Іван Зайдліц надіслав «московські» соболіни хутра до Венеції, Зебальд Айхінгер 1557 р. — до Антверпена. Значна кількість хутра з Росії надходила через Львів до Константинополя¹⁴. Є згадки про продаж у Росії львівських ювелірних виробів, скла тощо. Більшого значення набувала транзитна торгівля товарами, що йшли в Росію через Україну з Заходу (залізні вироби, сукно, папір та ін.) і Сходу (шовк, бавовна, килими, прянощі). Купці зі Львова їздили до Москви, Смоленська, В'язьми, бували на Свенському ярмарку поблизу Брянська. 1584 р. у Росію прибув караван з товарами львівських вірменських купців, що кілька місяців вели торгівлю у московському Гостинному дворі. 1605 р. Москву відвідало 12 львівських ремісників і купців, у тому числі І. Красовський та швець Корунка.

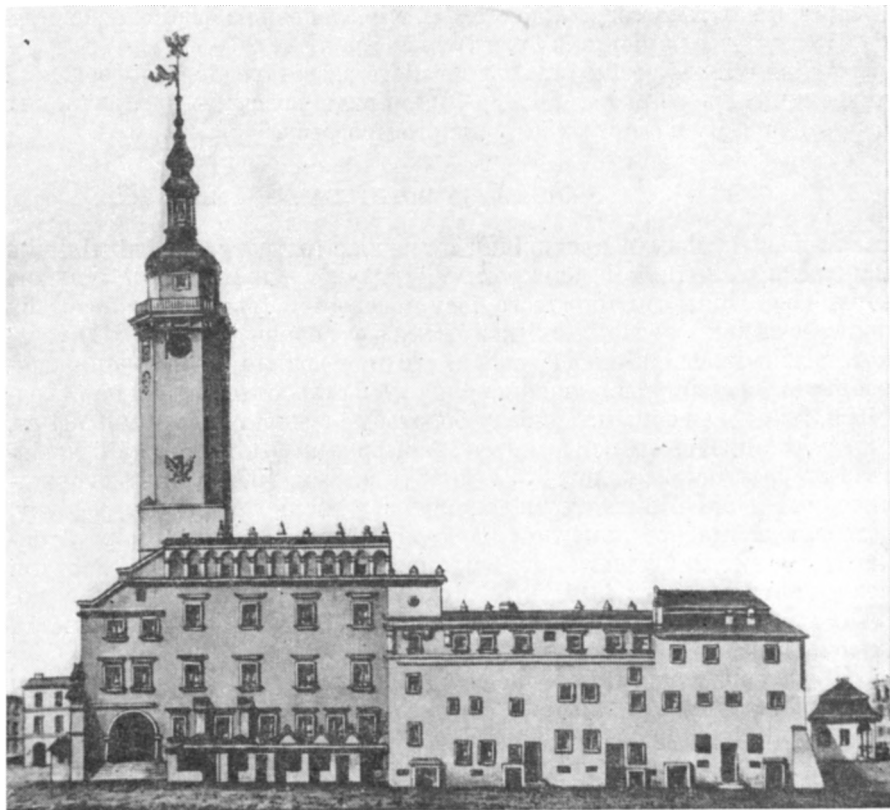
В зв'язку з переміщенням торговельних шляхів після великих географічних відкриттів у XVI ст. помітно скорочується радіус безпосередніх зв'язків львівських купців на Заході. Вони їздять найчастіше на ярмарки Ярослава, Перемишля, Любліна, Кракова. Інтенсивно зростає в цей час торгівля з Гданськом, а через нього з країнами Західної Європи.

Новим товаром, який у значній кількості експортували львівські купці на ринки Західної Європи, став поташ. Розширився експорт воску, меду, хліба. Ряд італійських і англійських торговельних компаній мали у Львові своїх посередників.

У цей період у місті було близько 40 багатих купців, членів купецького братства, які найповніше користувалися торговими правами та привілеями, близько 100 середніх купців та стільки ж перекупників. З розвитком торгівлі поглиблювалося майнове розшарування. Збагачення невеликої купки найзаможніших купців супроводжувалося зростаючим зубожінням ремісників і дрібних торговців.

На землях, що належали місту, виник ряд сіл. Зокрема, на початку XV ст. місту належали Замарстинів, Кульпарків, Клепарів, Головсько Велике; 1432 р. до них приєдналося Головсько Мале, 1500 — Волиця і Поріччя. 1507 р. у шляхтича куплені Зубра і Сихів, у XVIII ст. засновано Пасіки Зубрицькі, Персенківка і Вілька Сихівська. До початку XVII ст. цими селами володіли міські багатії, члени міської ради і лави, які експлуатували селян-кріпаків. Міське правління мало право орендувати, віддавати в заставу або продавати міські села разом із селянами. Основною формою феодалної експлуатації в селах, що належали місту, до другої половини XVI ст. були грошові чинші, найчастіше 48 грошів від лана. Відробітна рента — панщина — виконувалась у формі шарварків до міста. Безземельні селяни — загородники — платили грошові чинші і давали по дві кур-

¹⁴ *Подградская Е. М.* Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI—XVII веках. — Кишинев, 1968, с. 159.

Львівська ратуша. XV—XVIII ст. Малюнок художника Я. Глоговського. Початок XIX ст.

ки від загороди. Набула поширення система віддачі сіл в оренду окремим міським багатіям. Орендарі намагалися здобути якнайбільше прибутків, збільшуючи феодалні повинності. 1607 р. запроваджується щотижнева панщина: два дні від ланового господарства, день від півланового або чвертьланового; у попередніх розмірах залишалися чинші і натуральна рента. 1635—1637 рр., незважаючи на протести і збройні виступи селян, була введена чотириденна (на тиждень) панщина від ланового господарства.

На початку XVII ст. у дев'яти міських селах налічувалося 114 дрібних (загородницьких) селянських господарств, а 108 належали кметам (надільним селянам). Наділи кметів були невеликими, переважно чвертьлановими (6 га). Близькість міста стимулювала надільних селян вести інтенсивне господарство, особливо молочне. Безземельні і малоземельні селяни змушені були йти на заробітки. Наймана праця використовувалася в цегельнях, вапнярках, млинах і в міщанських маетках. Чимало селян займалося ремеслами — шевським, кравецьким, ткацьким. Жителі сіл Замарстинів, Волиця

і Поріччя навіть належали до цеху ткачів. Основною формою експлуатації сільських ремісників була грошова рента.

В цілому економічне становище міста засвідчувало, що феодалні виробничі відносини все більше гальмували розвиток продуктивних сил, ставали на перешкоді історичного прогресу.

СОЦІАЛЬНА БОРОТЬБА

Глибокі соціальні протиріччя зумовили гостроту конфліктів між міським населенням і шляхтою, між трудовими низами і міською верхівкою. Протягом тривалого часу населення Львова вело боротьбу проти великих феодалів, які втручались у справи міста, цехів, встановлювали низькі ціни на товари, що призводило до розорення виробників. Траплялися випадки, коли слуги старост нападали на передмістя, грабували міщан. Тривалу боротьбу і судові процеси у XVII ст. вело місто проти старост з магнатської родини Мнішеків, якій львівське староство належало з 1593 до 1676 р. Так, 1601 р. цехи скаржилися, що Юрій Мнішек * не виконував рішень королівського суду, дозволяв займатись ремеслом на передмістях позацеховим ремісникам, з яких стягав оплати на свою користь. Численні скарги і виступи цехів проти старости Боніфатія Мнішека зустрічаємо в 20—30-х рр. XVII ст. Староста часто порушував права міста, допускав здириства і насильства.

Виявом класових суперечностей між міщанами і феодалами були сутички львів'ян зі шляхтою. Як вказують К. Маркс і Ф. Енгельс, «в середні віки городяни в кожному місті змушені були для захисту свого життя об'єднуватися проти сільського дворянства»¹⁵. Ця тенденція добре простежується на прикладі Львова. В другій половині XVI ст. львівське міщанство успішно протистояло спробам шляхти порушити його права шляхом насильства над окремими жителями міста. Дуже страждало трудяще населення і від міжшляхетських усобиць. Так, 1606 р. під час збройного конфлікту між перемишльським старостою магнатом Адамом Стадницьким і власником Добромиля магнатом Іоанном-Щасним Гербуртом останній переховувався у Львові. Тоді Стадницький отаборився з військом на околицях міста і три тижні тримав центральну його частину в облозі. Це призвело до страшного спустошення передмість та передміських сіл.

В XVI—XVII ст. окремі представники шляхетських родин, що укріпилися по сусідству з містом, були власниками феодалних маєтків, інші ставали на службу до великих феодалів, насамперед старост. З їхнього числа призначалися підстарости і економи, що зневажали міські закони, знущалися з трудящих. Міське населення рішуче виступало проти феодалів і їх прислужників. 1624—1625 рр. шляхтичі Анджей і Якуб Поліцькі з передміського села Соکیلники

* Львівський староста Ю. Мнішек був одночасно самбірським старостою і сандомирським воєводою. Він відомий як політичний авантюрист, один з організаторів польсько-шляхетської інтервенції в Росію.

¹⁵ Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 3, с. 49—50.

з ватагою озброєних слуг нападали на садиби міщан, жителів передмістя, грабували і нерідко вбивали людей. Після замордування міщанина брати вбитого влаштували погоню і після збройної сутички затримали одного з Поліцьких. Проте шляхетський суд виправдав шляхтича-злочинця, хоч і було доведено три вбивства¹⁶. У таких сутичках з шляхтою виявлявся класовий антагонізм між трудящим населенням міста і феодалами.

Далі загострювалися суперечності між широкими колами міського населення і патриціатом. Група купців та ремісників, нагромадивши в своїх руках величезні багатства, відокремилася від середніх верств міського населення і експлуатувала їх, захопивши всю владу у Львові. Львівські старости — великі землевласники — підтримували патриціат, а король спеціальним декретом 1541 р. затвердив «старий звичай» про спадковість перебування патриціанських родів у раді міста.

В 70-х рр. XVI ст. виступи проти патриціату набули особливо гострих форм. У листі до короля 1576 р. міщани писали про кривди і гноблення з боку патриціату. Патриції накладали на міщан непосильні податки, безконтрольно розпоряджалися громадськими прибутками і використовували їх на власні потреби, шкодили розвитку ремесла і торгівлі. 1578 р. проти бурмистра і міської ради виступали жителі Галицького передмістя. Певним досягненням у той час було встановлення у Львові колегії сорока мужів, яка повинна була представляти «поспільство» і від його імені контролювати діяльність міського управління.

Виступи жителів Галицького передмістя проти патриціату продовжувалися 1614, 1618 рр. Найгостріших форм вони набули 1634 р., коли міське управління намагалось силою примусити їх працювати над укріпленням середмістя. «Копати і сипати вали не хочемо і не повинні...», — заявило населення передмістя. Коронний гетьман своїм універсалом вимагав від передміщан послуху, 20 з них були ув'язнені, проте боротьба не припинилася. Сотник Павло Волинець, що очолював виступ, заявив властям: «Життям відстоюємо свої права і робити не будемо». 1643 р. суд звинуватив жителів юридики святого Станіслава, що вони вчинили «повстання, бунт, змову» проти міського патриціату. Зокрема, швець Іван Короб «закликав інших до бою, все це згідно обміркованого і розробленого плану». Коли його хотіли схопити, він виліз на горище і стріляв звідти у міських слуг, кидав у них ножами. На його заклик «збіглися інші і також взялися до зброї». Сімох магістратських слуг поранили і поламали їм зброю. Більше десяти років вели уперту боротьбу проти міського управління селяни Замарстинова, Волиці і Поріччя. Вони не відбували феодальних повинностей, вважали себе передміщанами, збиралися на таємні збори, писали численні скарги. Більш як 50 селян були ув'язнені. Селянські виступи підтримували міські низи, зокрема жителі передмість вимагали звільнити селян із в'язниці.

¹⁶ Łoziński W. Prawem i lewem.— Lwów, 1903, s. 150—151.

Збільшення феодальних повинностей у міських селах 1635 р. до чотирьох днів від ланового господарства знову підняло на боротьбу проти патриціату селян усіх міських сіл. Майже два роки вони не відбували феодальних повинностей. У королівському декреті селян звинувачено в організації змов, бунтів, у тому, що «озброєні вночі нападають на магістрат і міських слуг». Виступ селян було жорстоко придушено. П'ятьох селян було засуджено до смертної кари. Проте, побоюючись нових заворушень, уряд замінив їм смертну кару ув'язненням, наказавши «бити їх найперше посторонками на сходах ратуші, а далі кинути у в'язницю і тримати так довго, доки не будуть робити згідно з королівським декретом під страхом смертної кари і конфіскації усього майна»¹⁷.

Вперта і тривала боротьба велася також у середовищі ремісників. Особливо гострими були класові суперечності між підмайстрами і майстрами. Активні виступи підмайстрів проти гніту майстрів відбувалися наприкінці XV ст. Проти експлуатації та зловживання майстрів виступили кравецькі челядники. 1491 р. вони спробували вночі таємно залишити місто. Коли міська варта наздогнала їх, підмайстри вчинили опір. Деякі з них загинули в збройній сутичці, інших насильно повернули до міста.

У ході боротьби проти майстрів виникали братства підмайстрів. Так, від 1469 р. існувала організація підмайстрів-ткачів. Свої організації мали підмайстри-пекарі і муляри. 1645 р. у результаті багатьох виступів добилися права організувати братство теслярські підмайстри. Підмайстри боролися за підвищення оплати, поліпшення умов життя і праці, проти насильства і знущань майстрів. Тривалу боротьбу проти майстрів вели підмайстри-муляри. 1598 р. рада прийняла ухвалу, за якою мулярам-підмайстрам не дозволялося самостійно виконувати великий обсяг робіт. У відповідь на це підмайстри-муляри почали залишати місто в час, коли там розгорталоса велике будівництво. В історичних джерелах є відомості про виступи мулярських підмайстрів 1609, 1617, 1632 та інших років. У 40-х рр. XVII ст. проти майстрів виступали підмайстри-кушніри. Боротьба тривала три роки. Власті міста підтримали майстрів і суворо покарали учасників виступу, керівників руху кинули до в'язниці.

Боротьба українського населення проти соціального гніту тісно перепліталася з боротьбою проти національно-релігійного гноблення з боку феодалів і найбагатшої верхівки міщанства — католицького патриціату. Католицька церква всіляко намагалася розпалити національно-релігійний антагонізм, проповідуючи ненависть і презирство до всіх некатоликів. У справі релігійних обмежень часто одноставно виступали всі католики, але практично здійснював ці обмеження той самий патриціат, який гнобив усе трудяще населення міста, в тому числі й католиків. При цьому католицькі патриції мали на меті позбутися конкуренції з боку некатолицьких ремісників та торговців.

В 20-х рр. XVI ст. купці Макар (Тучапський), Гнат, Ілля очолили

¹⁷ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI—XVIII ст.— Львів, 1961, с. 243.

виступи «усієї української громади в місті і передмісті» проти патриціанської ради міста. 1524 р. під час перебування у Львові польського короля Сигізмунда львівські міщани-українці поскаржилися, що рада міста не дозволяє їм купувати і споруджувати будинки поза межами визначеного кварталу, перешкоджає в заняттях ремеслом і торгівлею. Надії на короля виявилися марними: Сигізмунд не тільки не скасував обмежень, а й підтвердив їх декретом від 17 лютого 1525 р. Одночасно з боротьбою проти обмежень політичних прав українського населення Львова вело боротьбу за створення львівського православної єпископства. Користуючись ліквідацією галицької

Іван Підкова. Малюнок невідомого художника XVII ст.

митрополії, католицькі архієпископи отримали королівський привілей на управління православною єпархією. Кільком поколінням львів'ян доводилося вдаватися до різних засобів і відстоювати свого кандидата на єпископство. Лише 1538 р. вдалося добитися згоди короля на те, щоб київський митрополит настановив єпископом у Львові Макара Тучапського. Це дозволило уникнути принизливої залежності від католицького архієпископа.

В 70—80-х рр. XVI ст. соціальна боротьба у Львові розгорілася з новою силою. Широкі кола городян, незалежно від національної приналежності, виступили проти патриціанської ради міста, а українське населення, крім того, протестувало проти дискримінації радою православних ремісників та крамарів. 1578—1585 рр. тривав процес «української громади» проти патриціанської ради «у зв'язку з заборною їм користуватись вільностями і правами, якими користуються польські міщани».

Опозиційні настрої львівського українського населення виявилися і під час страти 16 червня 1578 р. Івана Підкови — героя спільної боротьби українського і молдавського народів проти османської агресії. Зазнавши в Молдавії поразки в боротьбі з турками і їх ставлениками, Підкова переїхав до Речі Посполитої. Польський король Стефан Баторій на вимогу турків, зрадивши своєму слову, віддав Івана Підкову на страту. Місцем її було обрано Львів. Як згадував один з очевидців, тільки рушниці, спрямовані в присутніх, не дали їм змогу визволити засудженого на страту. Українські міщани з почестями поховали І. Підкову.

Новий етап у боротьбі проти національно-релігійного гноблення розпочався після створення братств — своєрідних громадсько-

Видавничая марка друкарні Ставропигійського братства XVI—XVII ст.

політичних об'єднань міщан. 1542—1544 рр. виникли два братства на Краківському передмісті, а в кінці 1585 р. українські міщани центральної частини Львова розробили статут своєї організації — Успенського братства*. Хоч братство діяло при Успенській церкві (звідси й назва), за складом членів воно було світським. Головна заслуга в створенні братства належить ремісникам і крамарям Юрію Рогатинцю, Іванові Красовському, Леськові Малецькому, Стецькові Мороховському та ін. Протягом тривалого часу братство очолювало рух за обмеження ролі духовенства в громадському і культурному житті міста. Через кілька років після заснування львівське Успенське братство стало Ставропигією, тобто установою, непідпорядкованою місцевій церковній ієрархії. Виступи братства проти заступів єпископів були однією з форм реформаційного руху.

На зразок Успенського братства засновувалися нові або реорганізовувалися існуючі здавна братства в передмістях Львова; ці передміські братства (кількість їх згодом досягла 12) підтримували Ставропигію в найважливіших питаннях суспільно-політичного життя.

Діяльність братств сприяла організованості боротьби міського населення проти національно-релігійного гніту. Братство збирало кошти на потреби, пов'язані з боротьбою проти насильств католицького магістрату і його прислужників, поширювало відозви, що закликали до боротьби проти національно-релігійного гніту, до стійкості у захисті громадянських прав. Навколо Ставропигії згуртувалися широкі кола трудящого населення, цехові і нецехові ремісники міста та передмістя. В середині 1599 р. представники передміських братств на засіданні Ставропигійського братства заявили про солідарність з його боротьбою проти обмежень громадянських прав українців і всіх некатоліків. Вирішено кожного, хто проти «зачатої справи»,

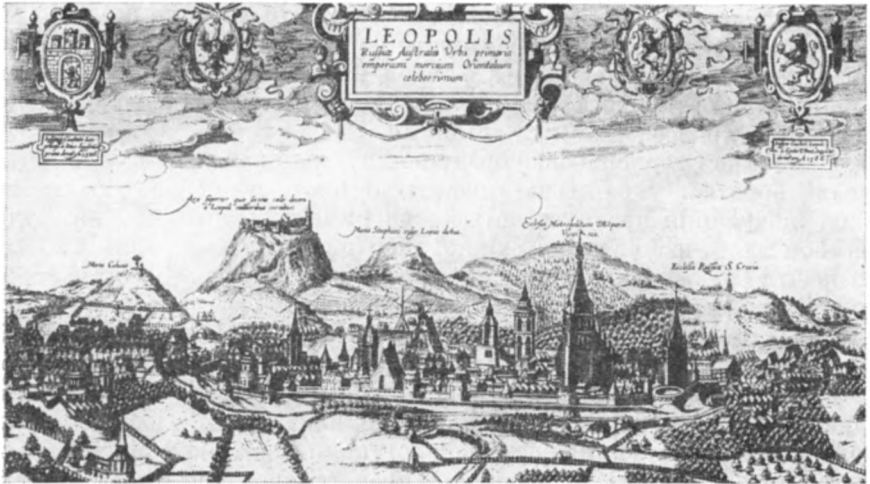
* Перші згадки про українське братство у центральній частині Львова є у документах 1574 і 1578 рр.

вважати відступником і «з такимим не обідовати, не їсти, не пити»¹⁸. Боротьба нецехових ремісників проти переслідувань цеховою верхівкою, за право належати до цехів також зливалася з боротьбою проти національно-релігійного гніту, оскільки більшість позацехових ремісників була православними українцями.

Львівське Старопігійське братство відіграло важливу роль в організації боротьби українського населення проти церковної унії, тобто підпорядкування православної церкви римо-католицькій. Унія була засобом експансіоністської східної політики Ватикану, мала на меті розірвати зв'язки українців та білорусів з братнім російським народом. Для офіційного її проголошення в жовтні 1596 р. король Сигізмунд III та митрополит Михайло Рогоза скликали собор у Бресті. Посланці братства на соборі Дмитро Красовський, Юрій та Іван Рогатинці, Микола Добрянський — рішуче засудили єпископів, які заради вигод і привілеїв погодилися прийняти унію. Повернувшись до Львова, представники братства виступили з закликком рішуче боротися проти унії. 1604 р. активний пропагандист унії Іпатій Потій, який після смерті Рогози став митрополитом уніатів, приїхавши до Львова, вимагав від українських міщан визнати унію. Але львів'яни, очолені братством, зі зброєю в руках не дозволили уніатському митрополитові захопити соборну церкву Юра. 1614 р. новий уніатський митрополит Рутський і володимирський єпископ Мороховський намагалися силою захопити монастир Онуфрія, де містилася братська друкарня. Братчики вдарили на сполох і напасників було відбито. Виступи трудящих проти насадження унії мали місце і в наступні роки. 1629 р. польський король розпорядився скликати собор уніатів та православних, щоб спонукати останніх до унії. Уніатські ієрархи прибули до Львова, однак православні рішуче відмовилися вести переговори про унію. Спільно з українцями проти наступу католицизму боролося і вірменське населення Львова, якому міська верхівка та католицьке духовенство також нав'язували унію.

Значну допомогу українському населенню Львова у боротьбі проти національно-релігійного пригноблення подавала Росія. Незабаром після утворення львівське Ставропігійське братство встановило зв'язки з російським урядом. Влітку 1592 р. братство направило до Москви своїх представників з листом до царя Федора Іоановича. В листах братство повідомляло про тяжке становище українського населення під гнітом Речі Посполитої, просило допомоги в будівництві церкви та шпиталю. З листа царя Федора Іоановича відомо, що братство отримало від російського уряду на спорудження церкви 5 сороків соболів, 5 сороків куніць, а також кошти для церковного причту і на потреби шпиталю. Ця допомога мала вагоме політичне значення. Вона свідчила, що російський уряд солідаризувався з українським населенням Львова. Нелегкою була боротьба українського населення проти національно-релігійного гніту, за зміцнення

¹⁸ Торжество історичної справедливості: Закономірність воз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі.— Львів, 1968, с. 109.

Загальний вид Львова. 1618 р. Гравюра А. Гогенберга, виконана на основі малюнка А. Пасаротті.

зв'язків з Росією. У центральній частині міста його корінні жителі опинилися в незначній меншості. Проте їхня громадська діяльність була особливо активна. Вони спиралися на широкі кола трудящих передмість, навколишніх міст, містечок, сіл. Постійні виступи проти несправедливості, свавілля властей сприяли вихованню стійкості у боротьбі, формуванню ідеології визвольного руху.

КУЛЬТУРА

Культура української народності в XIV—XVII ст. була органічним продовженням культури Київської Русі — спільного джерела культурного розвитку трьох братніх східнослов'янських народів. Традиції Давньоруської держави і Галицько-Волинського князівства протягом тривалого часу відігравали визначну роль у культурному житті українського населення Львова, становили основу для дальшого розгортання російсько-українських зв'язків.

У Львові активно діяла католицька церква, яка всіляко намагалася підпорядкувати місцеве населення своєму впливу. Вона засновувала свої навчальні заклади, поширювала літературу. В таких умовах культурно-освітній рух набув важливого значення у боротьбі проти ідеологічної експансії католицизму.

Навчання грамоти у Львові здавна зосереджувалося при церквах і монастирях. З середини XVI ст. відома школа при Богоявленській церкві в Галицькому передмісті. Навчали грамоти тут дяки; окремі з них були також переписувачами книг. При кафедральному соборі діяла школа, де навчання велося латинською мовою і носило схоластичний характер. Освоївши у кафедральній школі латину, деякі з вихованців могли продовжувати навчання в університетах. У XV — на початку XVII ст. сини львівських міщан зустрічаються серед

студентів у Празі, Кракові, Падуї, Болоньї, Парижі та інших містах. Проте для переважної більшості міського населення шлях до освіти був закритий.

Пожвавився освітній рух з середини XVI ст. Українське населення доклало чимало зусиль для організації власної школи вищого типу. Близько 1585 р. міщани центральної частини міста, керівники Успенського братства створили школу на Руській вулиці. Відкриття такої школи відіграло важливу роль у боротьбі проти ідеологічного наступу католицької контрреформації. Як повідомляється у тогочасних документах, львів'яни не шкодували на школу коштів, прагнучи «да не будег род їх аки безсловесен [...] ненаученія ради»¹⁹. Викладачами братської школи були діячі української культури: брати Лаврентій та Стефан Зизанії, Кирило-Транквіліон Ставровецький, пізніше Іван Борецький, Памво Беринда, Йоаникій Волкович. Молодші школярі навчалися грамоти, старші учні вивчали граматику, елементи риторики, поезики, філософії. Про високий рівень викладання грецької мови свідчить той факт, що учні школи разом з учителем-греком Арсенієм Еласенським склали граматику грецької і церковнослов'янської мов «Аделфотес» (надрукована 1591 р.).

Визначною пам'яткою педагогічної думки став складений львівськими міщанами статут школи «Порядок шкільний» (1586). Члени братства ставили перед школою завдання не лише давати учням знання, а й виховувати громадян-патріотів корисних суспільству. Статут обмежував тілесні покарання, передбачав тісне співробітництво школи і сім'ї. Все це — істотні риси педагогіки гуманізму, поширення якої в українському шкільництві започаткувало братство. Розуміючи значення братської школи як культурного осередка, гетьман Петро Конашевич Сагайдачний заповів їй 1500 золотих, щоб проценти з них йшли на оплату праці викладачів грецької мови.

У Львові діяла також вірменська школа, при деяких монастирях були внутрішні школи для ченців. Школа Домініканського монастиря з 1605 р. мала права генеральної студії — головної у провінції, тут же була і світська школа (збереглася звістка, що ще 1550 і 1556 рр. учні цієї школи «виставляли якісь комедії»). 1609 р. єзуїти заснували у Львові колегіум з метою насадження католицизму і боротьби проти передових течій у культурному житті. Незважаючи на всі намагання єзуїтів, значна частина учнів колегіуму залишалася переконаними противниками католицизму. В колегіумі у різний час навчалися Григорій Уреке (майбутній молдавський літописець), Б. Хмельницький та інші відомі діячі.

Діяльність у Львові шкіл сприяла розвитку книгописання. В XVI ст. серед переписувачів українських книг авторитетним був Яцько Макушка. Все більшого поширення серед освіченої частини міщан набували друквані книги, здебільшого латинською мовою, яка стала тоді міжнародною мовою освіти і науки. Є відомості про те, що вже наприкінці XV ст. у Львові йшла торгівля книжками, в якій

¹⁹ Ісаввич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI—XVIII ст.— К., 1966, с. 128.

брав участь представник юрнберзької видавничої фірми Кобергерів²⁰. Першими постійними львівськими книгарями в XVI ст. були Петро з Познані, Ганус Брікер, Бальцер Гюбнер. Деякі з міщан мали досить значні на той час книжкові зібрання — по 100 і більше книжок²¹. В цих бібліотеках переважали твори античних авторів, насамперед Аристотеля, Цицерона, Плутарха, підручники латинської і грецької граматики, посібники з медицини, зокрема праці Галена, Гіппократа, Ібн-Сіні в латинському перекладі та ін. З сучасних авторів у другій половині XVI ст. поширеними були твори славетного гуманіста Еразма Роттердамського.

Серед освічених міщан значну частину становили аптекарі й лікарі, і не випадково Львів став одним з центрів розвитку фармації та медицини. Першим у місті аптекарем, про якого зберіглися відомості в джерелах, був львів'янин Василь. З'явилися оригінальні наукові праці з медицини. Так, доктор медицини Еразм Сикст опублікував медичний коментар до творів Сенеки і трактат про мінеральну воду з с. Шкло. Крім дипломованих лікарів, у Львові практикували цирюльники — «майстри хірургічного ремесла».

Тогочасні літописи і публіцистичні твори засвідчують обізнаність львів'ян з географією України та інших країн. Характер краєзнавчих нарисів, які містять відомості з географії та історії Росії, України, балканських країн, мають подорожні записки Мартина Груневега, який 1582—1588 рр. був помічником львівського вірменського купця Асадура. Львів'янин Михайло Бойм (1614—1659) видав ряд праць про географію та природу Китаю. Аптекар Й. Альнпех на початку XVII ст. склав довідку про історію і сучасне становище Львова. Йі скорочений варіант включено до шеститомника Г. Брауна «Міста світу», що вийшов у Кельні двома виданнями — латинською і французькою мовами. Обидва видання прикрашає панорама Львова — гравюра А. Гогенберга (виконана, як гадають, на підставі малюнка А. Пасаротті — італійського інженера, який проектував фортифікації для львівських передмість).

Визначною пам'яткою юридичної науки XVI ст. став «Статут львівських вірменів» — пристосований до місцевих умов переклад на латинську мову «Судебника» Мхітара Гоша. Зі Львова походив вірменський філософ XVII ст., якого, за його місцем походження, називають Степаносом Львівським. Він відомий як автор словника філософських термінів, перекладач на вірменську мову творів Аристотеля і Йосифа Флавія²².

Яскравим виявом російсько-українських культурних зв'язків була діяльність у Львові славетного друкаря Івана Федорова, засновника друкарства Росії й України. 1564—1565 рр. Іван Федоров та Петро Мстиславець надрукували перші точно датовані московські видання. Близько 1572 р. Федоров прибув до Львова.

²⁰ *Немировский Е. Л.* Начало книгопечатания на Украине.— М., 1974, с. 24.

²¹ Федоровские чтения 1976 года: Читатель и книга.— М., 1978, с. 65—76.

²² *Чалоян В.* Степанос Львовский (из Львова) в Армении.— В кн.: Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. Киев, 1965, с. 105.

Пластична панорама Львова. XVIII ст. Фрагмент. Автор Я. Вітвіцький. 30-і рр. XX ст.

Сам Іван Федоров згадував пізніше, що в організації друкарні у Львові йому допомогли не багатії, а люди середнього достатку. З них особливого відзначення заслуговує сідляр з Підзамча Сенько Каленикович, у хаті якого деякий час жив першодрукар. Сенько не лише не брав від нього плати за квартиру, а й допомагав грошми. В документах львівського архіву приятелями І. Федорова названо також маляра Лавриша Пухальського, шевця Яцька, Івана Морохівського. З допомогою львівських друзів І. Федоров знайшов собі помічників-підмайстрів і підшукав приміщення для друкарні в будинку бондаря А. Торика з Мостиськ (тепер будинок № 4 по вул. Краківській). Тут у лютому 1573 р. запрацював друкарський верстат. Друкування львівського Апостола тиражем близько 1000 примірників тривало майже рік.

У львівському «Апостолі», який значною мірою повторює московський, змінено правопис, подано нові орнаментальні прикраси, а в кінці надрукована автобіографічна повість І. Федорова про обставини заснування його друкарні. Це талановитий літературний твір, в якому друкар схвильовано говорить про свою вірність високому покликанню — служити людям «майстерністю рук своїх», розсівати зерна освіти. І. Федоров видав також «Буквар» — перший вітчизняний друкований підручник. Книжка складалася з абетки, складів, зразків відмінювання і короткої читанки. Текст було підготовлено вже у Львові, про що свідчать мовні особливості. Своім «Букварем»

І. Федоров не лише допоміг львівським міщанам організувати у місті українську школу підвищеного рівня, а й вніс неоціненний вклад у справу розвитку освіти всіх народів, що користувалися кириличним алфавітом.

1577 р. І. Федоров переїхав до Острога, але не поривав зв'язків зі Львовом, де йому допомагали готувати обладнання для острозької друкарні. Близько 1582 р. І. Федоров знов повернувся до Львова. В цей час він займався винахідництвом у галузі військової техніки, зокрема створив зразок розбірної багатоствольної гармати. Був у нього задум видати нові книжки. Але 5 грудня 1583 р. першодрукар помер у хаті кравця Антоха на львівському Підзамчі. На його могилі вірні друзі поклали плиту з друкарським гербом і написом «Іван Федорович — друкар москвитин, котрий своїм тшанієм друкованіє занедбалоє обнови́л. Друкар книг, пред тим невиданих».

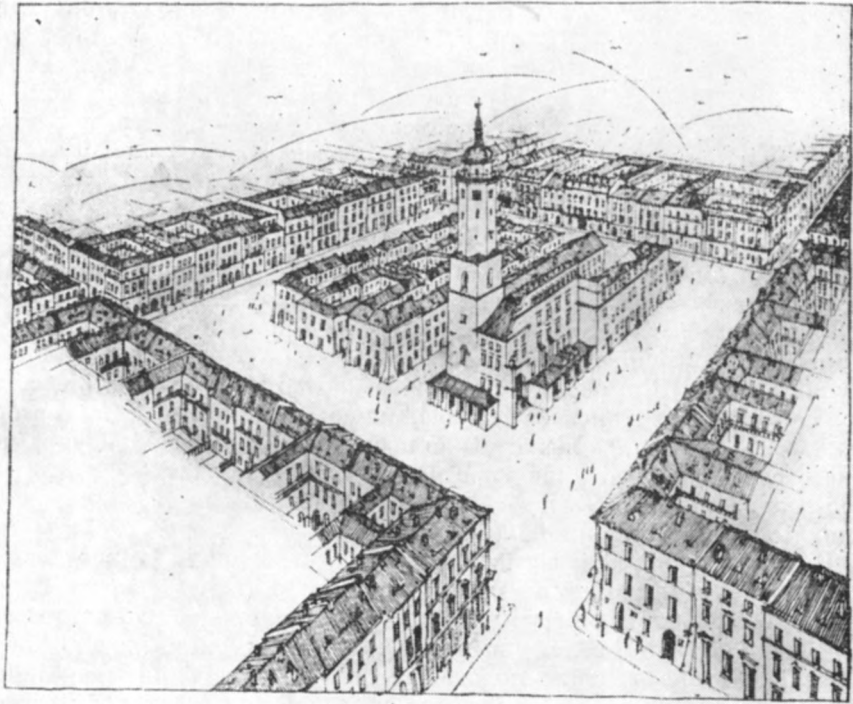
Друкарське обладнання І. Федорова викупила від лихварів група жителів Руської вулиці — засновників Львівського братства. Вони відкрили друкарню, яка діяла з невеликими перервами до 1787 р. Тут були опубліковані цінні пам'ятки письменства: граматика, ряд віршів та драматичних творів.

Крім братської, у Львові з 1639 р. діяла друкарня Михайла Сльозки — талановитого і різнобічного майстра. Він мав неабиякий літературний хист, сам умів вирізувати шрифти, оправляти книжки. Власні друкарні намагалися заснувати міщани Андрій Скольський та Петро Черкавський. 1616—1618 рр. у Львові працювала вірменська друкарня Говганеса Карматенянца (Івана Муратовича).

Друкування латинським шрифтом на Україні розгорнулося дещо пізніше, ніж кириличне. Наприкінці XVI — на початку XVII ст. у Львові змінили одну кілька польських друкарень. 1626 — 1636 рр. тут працював мадрівний друкар Ян Шеліга. Перша у Львові постійна польська друкарня єзуїтського колегіуму з'явилася через півстоліття після першої постійної української друкарні. Її видання були спрямовані на колонізацію українського населення.

В XV—XVI ст. у Львові, як і в інших українських містах, читалися і переписувалися пам'ятки літератури Київської Русі (оригінальної і перекладної), які були популярними також в Росії і Білорусії. Проникали до Львова також латинські твори західноєвропейських авторів, а в середовище львівських вірмен — пам'ятки середньовічної вірменської літератури.

З кінця XVI ст. літературне життя поживавлюється. Характерна риса більшості літературних творів тогочасних авторів — яскрава публіцистичність, зв'язок з найактуальнішими подіями сучасності. У Львові розпочав літературну діяльність письменник-полеміст Стефан Зизаній (Кукіль), який пристрасно виступав проти насадження церковної унії. У Львові бував і найвидатніший український письменник тієї доби Іван Вишенський. Твори Вишенського свідчать, що він добре знав життя львівських українців, яких магістратська влада мучила «досадами і бідами», всіляко кривдила в судах, змушуючи «попаціжитися». Без імені автора поширювався талановитий публіцистичний твір «Пересторога» (близько 1605). Як видно зі змісту,

Площа Ринок з ратушею і прилеглими вулицями XVIII ст. Малюнок невідомого художника.

його написала людина, пов'язана з Львівським братством (на думку І. Франка, — один з провідників братства Ю. Рогатинець). Автор вважав поширення освіти запорукою успіху боротьби проти ненависної унії. Ряд публіцистичних творів, спрямованих проти насильницького впровадження унії, створили львівські вірменські письменники. Зокрема, Симеон Мартиросович (відомий як Симеон Лехаці) написав поему-плач «Історія Миколи». Він же автор «Подорожніх записок», які є не тільки літературним твором, а й цінним історичним джерелом.

Спеціально для потреб шкіл львівські автори писали вірші для прилюдних декламацій та драматизовані діалоги, а згодом і справжні п'єси. Низку таких творів випустила братська друкарня: «Просфони́ма» (1591), «Ламент на смерть Григорія Желиборського» (1615), «Христос Пасхон» друкаря Андрія Скольського (1630) та ін.²³

На межі літератури й історичної науки розвивався такий популярний у ті часи жанр, як літописання. Це стосується і Львівського літопису, написаного книжною українською мовою. Він зберігся

²³ *Исаевич Я. Д.* Преемники первопечатника.— М., 1984, с. 23, 27, 90; *Запаско Я. П., Исаевич Я. Д.* Памятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні.— Львів, 1984, кн. 1, с. 30, 37, 51.

в складі рукописного збірника Михайла Гунашевського. Літописець охоплює період 1498—1649 рр. і особливу увагу приділяє селянсько-козацьким повстанням 1630 р. під керівництвом Тараса Федоровича (Трясила), 1637 і 1638 рр. на чолі з Павлюком і Я. Острином²⁴. З шляхетських класових позицій описав події 1637—1638 рр. у своєму щоденнику домініканець С. Окольський. Незважаючи на крайню тенденційність, цей щоденник є важливим історичним джерелом (зокрема, тут містяться відомості про зв'язки запорізьких і донських козаків).

Деякі львівські письменники як українські, так і польські, писали латинською мовою. Зокрема, певний час проживав у Львові польський поет Себастьян Кльонович, який у латиномовній поемі «Роксоланія» чимало місця присвятив побуту українських селян*. Поет-гуманіст Симон Шимонович, син львівського лікаря, більшість творів написав також латинською мовою, однак став відомим як автор польських «Ідилій», де ідеалізовано побут тогочасного західноукраїнського села. Деяко пізніше український побут та життя селян «на лоні природи» оспівував львівський міщанин Симон Зиморович у циклі польських віршів-ідилій.

В цілому Львів відіграв істотну роль в культурних і мистецьких зв'язках України з іншими країнами. Діяльність І. Федорова була яскравим виявом російсько-українського єднання. У тогочасному літературному житті велике значення мали культурні зв'язки Львова і Москви. З торговельних подорожей до Росії львів'яни привозили книги, зразки живопису, майстерно виконані предмети побутового призначення. Твори колишніх викладачів Львівської братської школи братів Лаврентія і Стефанія Зизаніїв були перекладені в Москві з книжної української мови на старослов'янську, а деякі з них були опубліковані московським Друкарським двором.

Важливу роль у житті й побуті давнього Львова відігравала музика. Цехові музиканти обслуговували різні міські церемонії, свята, весілля, поховання тощо. У львівських міщан були різноманітні музичні інструменти — лютня, скрипка, торбан, кобза, клавикорд, органи, цимбали, дуда, труба, бубон.

Розвитку музики сприяло піднесення шкільної освіти. З учнів школи при Успенському братстві було створено хор, учасники якого перебували на утриманні братства. Навчання проводив спеціально запрошений вчитель, який одночасно керував братським хором і писав хорові твори. 1604 р. у Львівській братській школі таким вчителем був «гармонізатор» (тобто композитор) Федір Сидорович²⁵. Навчання велось здебільшого по нотних Ірмолоях. Знайомилися учні і з теорією музики. В результаті зростав професійний рівень хорового співу. Наприкінці XVI ст. братський хор уже співав «потрійні», тобто 12-голосові, композиції. В кінці XVI — першій половині XVII ст.

²⁴ Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець.— К., 1971.

* Частина поеми, присвячену описові Львова, І. Я. Франко переклав на українську мову. (Див.: Франко І. Твори.— К., 1978, т. 11, с. 366—369).

²⁵ Українське музикознавство, 1971, вип. 6, с. 49.

досягає розквіту і практика одноголосного (знаменного) співу. Про це, зокрема, свідчить поява «львівського розспіву» в українських Ірмолоях. Внаслідок тісної взаємодії з народнопісенною творчістю знаменний спів набуває яскравих національних рис. Мелодії його стають яскраво наспівними й наближаються до народної пісні.

Зміцнюються культурні зв'язки трудящих Львова з іншими народами. Так, відомо, що вірменські купці 1611 р. привезли до міста тексти російських пісень. Ще 1558 р. львів'яни направляли до Молдавії чотирьох чоловік для навчання сербського і грецького співу. В XVI ст. у Львові жив і працював відомий польський композитор Мартин Леополіт.

Архітектура і образотворче мистецтво Львова XIV — першої половини XVII ст. розвивалися на засадах художньої культури Давньої Русі, поєднуючи в собі нові погляди, зумовлені розвитком суспільства і міжнародними культурними зв'язками.

Значне будівництво велося у Львові з кінця XIV і протягом XV ст. Однією з визначних споруд XIV ст. була церква Юра, яку 1353 р. почав будувати архітектор Доркі (Дорінг). Тут продовжено традиції білокам'яного будівництва князівського Галича, Пліснеська, Звенигорода та інших староруських міст. Вірменська церква (1363—1370) стала своєрідним явищем в архітектурі міста, хоч будовав її той самий Доркі. Очевидно, архітектурний задум належав комусь із львівських вірмен, що прибули до Львова з Кафи. Це тринефна споруда з трьома апсидами. На чотирьох витягнутих стовпах розміщено дванадцятибічний барабан з банею, покритою шатровим дахом. Під впливом готичних соборів середньої та північної Європи в 60-х рр. XIV ст. почали по плану архітектора Петра Штегера будувати латинський кафедральний собор. На відміну від європейських готичних споруд львівський собор відзначається однаковою висотою трьох нефів, простотою архітектурних форм.

Більшість кам'яниць готичного стилю, побудованих у Львові, загинули в пожежі 1527 р. В кінці XVI ст. виникли споруди, в яких відбилися традиції вітчизняної архітектури та мистецтва італійського Відродження. Площа Ринок набирає ренесансного характеру. Окремі елементи готики (особливо з фасадів) вирішуються в новому стилі.

Визначними спорудами цивільного будівництва, вже тоді відомими своєю винятковою красою, були кам'яниці Томи Альберті та Костянтина Корнякта. Перша, що пізніше дістала назву Чорної

Ренесансні галереї будинку К. Корнякта на площі Ринок 1580 р. Архітектор П. Барбон.

Вірменський собор у Львові. XIV—XVIII ст. Архітектор Доркі (Дорінг).
Сучасне фото.

кам'яниці, побудована в 70-х рр. XVI ст. Петром-італійцем, якого у Львові називали Красовським. Фасадна стіна, покрита рустикою, пізніше була звершена атиком, розчленованим обелісками і стовпами з консолями між ними. Інтер'єри пишню оздоблені порталами, камінами, різьбленими дерев'яними плафонами, орнаментальним обрамленням вікон. Шедевром ренесансного будівництва є будинок Корнякта, споруджений 1580 р. Петром Барбоном. Стриманий в архітектурному відношенні, він справляє більше враження, ніж Чорна кам'яниця. Будинок має внутрішній дворик, з трьох сторін оточений аркадою, три яру-

си якої спираються на колони тосканського ордену, а верхній — на іонічні колони. В цих спорудах виявились основні риси ренесансу: рівновага і органічне поєднання усіх елементів будівлі.

У Львові існувало більше десяти дерев'яних церков. Саме дерев'яні церкви стали зразком будівництва ансамблю споруд Львівського братства, що складається з вежі Корнякта (1572—1578, архітектор Петро Барбон), каплиці трьох святих (1578—1591, архітектор Петро Красовський) та Успенської церкви (1591—1629, майстри Павло Римлянин, Амвросій Прихильний, Войтих Капинос). Успенська церква в існуючому вигляді закладена замість старої, знищеної пожежею, в плані та просторовому вирішенні вона зберігає традиції української народної архітектури. В той же час широко використано елементи ренесансного будівництва і орнаментики, зокрема в плануванні і оздобленні фасадів.

Вежа-дзвінниця, відома як вежа Корнякта, спочатку була триповерхова, вкрита, як і дерев'яні церкви, триступінчастим шатровим дахом. Після пожежі в кінці XVII ст. вона була реконструйована: добудовано ще один поверх з барочним завершенням. Це надало їй особливі краси і поставило в ряд кращих пам'яток цього типу в Європі. Поруч з вежею споруджено каплицю трьох святих — перлину ренесансної архітектури у Львові. Каплиця прямокутна в плані з тридільною просторовою композицією в інтер'єрі. Її прикрашає кам'яний орнаментальний портал. Ансамбль Львівського братства, в якому так органічно поєднані різні за розміром і формою архітектурні споруди — своєрідне явище в розвитку містобудування.

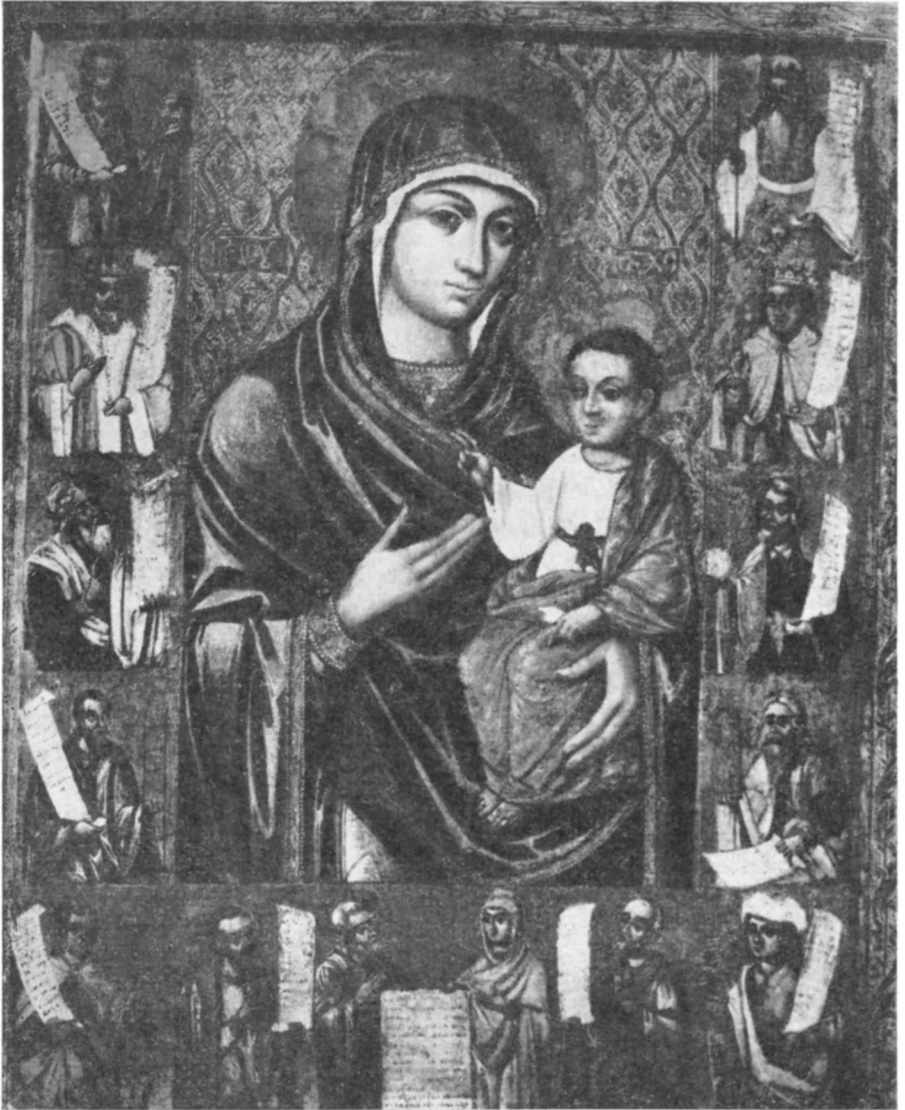
Наприкінці XVI ст. були побудовані ще дві великі споруди — синагога під назвою «Золота роза» (архітектори Павло Щасливий та Петро Жичливий) і комплекс Бенедиктинського монастиря (Павло Римлянин).

Особливо інтенсивно велось будівництво Львова у першій половині XVII ст. Цьому сприяли багаті фундатори та наявність у місті групи архітекторів. Тут працювали майстри, що прибули колись з Італії, їхні традиції продовжували численні учні, а також майстри нової школи. До найцікавіших споруд того часу належить каплиця Боїмів, каплиця Камп'янів, нова ратуша з вежею, Бернардинський костіол, П'ятницька церква. Стильові ознаки маньєризму та барокко, що надійшли з Європи з деяким запізненням, злились у Львові з місцевими традиціями, що робить неповторною львівську архітектуру першої половини XVII ст.

Традиція живопису Київської Русі була основним джерелом розвитку львівського живопису в XIV і наступних століттях. Широко розповсюджувався монументальний живопис, фрагменти якого збереглися в ніші південного вікна Вірменського собору. Стильові риси дозволяють датувати живопис кінцем XV — початком XVI ст. У львівських архівах художники (малює) згадуються вже починаючи з XIV ст., 1387—1389 рр. — Іоанн, на початку XV ст. — Лука та Ста-

Зразок львівської скульптури XVIII ст. «Самсон, що боре лева». Скульптор Пінзель.

Мадонна з дитям. 1599 р. Художник Ф. Сенькович.

ніслав. Протягом другої половини XVI — першої половини XVII ст. у Львові працювало більш як 100 відомих по імені художників різних національностей — українців, вірменів, поляків та ін.²⁶

В XV—XVI ст. українські художники-іконописці займали чільне місце в мистецькому житті Львова. Недарма католицький архієпис-

²⁶ Жолтовський П. М. Словник-довідник художників, що працювали на Україні в 14—18 ст.— В кн.: Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. К., 1963, с. 189—232.

коп. Д. Соліковський наказав винести з костьолів ікони «малярів-схизматиків» і знищити їх. У XVI ст. львівські художники належали до цеху, де працювали золотарі і ливарники.

Дальшого розвитку набуває станковий живопис — ікона, а згодом портрет. Роль іконопису зростає з формуванням іконостасу як комплексу ікон і різьби. В XVI ст. в іконі традиційне золоте тло замінює пейзаж, вводяться побутові сцени. Серед численної когорти львівських художників першої половини XVII ст. виділяються Ф. Сенькович та М. Петрахович. Федір Сенькович наприкінці XVI ст. оздоблював церкву Юра, а 1630 р. створив один із своїх шедеврів — іконостас для Успенської церкви. Після часткового його знищення пожежею 1638 р. він був доповнений новими іконами Миколи Петраховича (нині цей іконостас у с. Грибовичах). Ці наймайстерні належать іконостаси львівської П'ятницької церкви і церкви в Голоську. Хоча їх твори написані в рамках візантійських традицій, в деяких композиціях проявились риси ренесансу і навіть маньєризму.

З початку XVII ст. все популярнішим стає портретний жанр. При цьому формуються стилеві своєрідності львівського портрета. Вперше замовниками виступають городяни. Відомі портрети купця Георгія Бойма (1617) і вченого Іоанна Барановського (1634). На початку XVII ст. виділяються портрети, створені Лавришем Пухальським і Федором Сеньковичем. Характерна риса багатьох портретів — психологізм, прагнення показати внутрішній світ людини.

В архітектонічній скульптурі XIV—XV ст. ще продовжуються традиції давньоруської декоративної скульптури. Проте уже в XV ст. рельєф вживається рідше, з'являється фігурна скульптура, митці оволодівають прийомами передачі об'ємів та пропорцій фігур. Одночасно з дерев'яною широко розповсюджується кам'яна скульптура, зокрема з алебастру. В другій половині XVI ст. у Львові працювали відомі на той час Герман ван Гутте з Аахена та голландець Генріх Горст. У першій половині наступного століття тут творив скульптор із Вроцлава Іоанн Пфістер.

Розвиток графіки у Львові пов'язаний з мініатюрами рукописних книг, а з 1574 р. — з гравюрним оформленням друкованої книги, зачинателем якої був першодрукар Іван Федоров. Книжкова мініатюра продовжує візантійські традиції Київської Русі. Визначною пам'яткою гравюрного мистецтва є львівський «Апостол» (1574). З початку XVII ст. у виданнях братської друкарні з'являються сюжетні ілюстрації.

Визвольна боротьба народних мас проти соціального і національного гніту мала вирішальний вплив на розвиток передових течій в культурному житті. Кращі літературні й мистецькі твори були тісно пов'язані з суспільно-політичним рухом, відіграли істотну роль у формуванні ідеології визвольної боротьби.

ЛЬВІВ ПЕРІОДУ ПОСИЛЕННЯ ФЕОДАЛЬНО-КРІПОСНИЦЬКОГО ГНІТУ (СЕРЕДИНА XVII — СЕРЕДИНА XVIII ст.)

ЛЬВІВ У РОКИ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1648—1654 рр.

Виступи трудящих України проти феодально-кріпосницького гноблення й іноземного панування, в тому числі селянсько-козацькі повстання кінця XVI — першої половини XVII ст., були пройняті нестримним прагненням українського народу до єднання з народом Росії.

Кульмінації воно досягло в ході визвольної війни 1648—1654 рр., рушійною силою якої було українське селянство, широкі верстви козацьких низів і міського населення.

Протягом 1648 р. селянсько-козацьке військо на чолі з Богданом Хмельницьким здобуло блискучі перемоги над польсько-шляхетською армією під Жовтими Водами (5—6 травня), Корсунем (16 травня). Грім переможних козацьких гармат став сигналом до масових виступів трудящих всіх земель України проти гнобителів, загострилася класова боротьба і у Львові.

Шляхта була змушена визнати в ухвалах своїх сеймиків, що їй доводиться боятися не лише військ Хмельницького, «але й своїх власних підданих». 4 червня на військовій раді шляхтичів і львівського патриціату було ухвалено зміцнити укріплення міста і для варти на мурах і в брамах використовувати тільки найманих жовнів, а не жителів міста.

Битва під Пилявцями, що відбулася 23—24 травня 1648 р., закінчилася повною поразкою польсько-шляхетського війська. Шляхетська армія, яка ще кілька днів тому була впевнена в своїй перемозі, втікала з винятковою на ті часи швидкістю: відстань майже 300 км з-під Пилявців до Львова втікачі подолали за півтори доби. 26 вересня вранці «пилявчики» з'явилися у Львові. Через два дні на військовій раді було обрано гетьманом Єремію Вишневецького, який обіцяв налагодити оборону міста, але незабаром сам таємно втік до Замостя. Під час ради було схоплено і страчено на місці козацького розвідника.

6 жовтня під Львовом з'явилися передові загони, а 9 жовтня до міста наблизилися головні сили селянсько-козацького війська. Від 9 до 23 жовтня 1648 р. штаб-квартира Богдана Хмельницького була на Личаківському передмісті (тепер вул. Леніна). Полк, яким командував найхоробріший з соратників Б. Хмельницького Максим Кривоніс, зупинився на Тарнавці (район сучасних вулиць Богдана Хмель-

Загальний вигляд Львова. 1772 р.

ницького і Волинської), полк Павла Головацького стояв на горі Калічій (Цитадельній).

Загони татар, які тоді залишалися ще союзниками селянсько-козацького війська, отаборилися на полях поблизу приміських сіл Скнилова, Рясної і Зимної Води¹.

Трудяще населення радо вітало появу селян і козаків, переходило на їхній бік, надавало всіляку допомогу. Так, маляр-українець, що добре знав місцевість, показав козакам найвдаліший шлях для наступу на укріплення кармелітського монастиря — через будинки «схизматичьких» міщан.

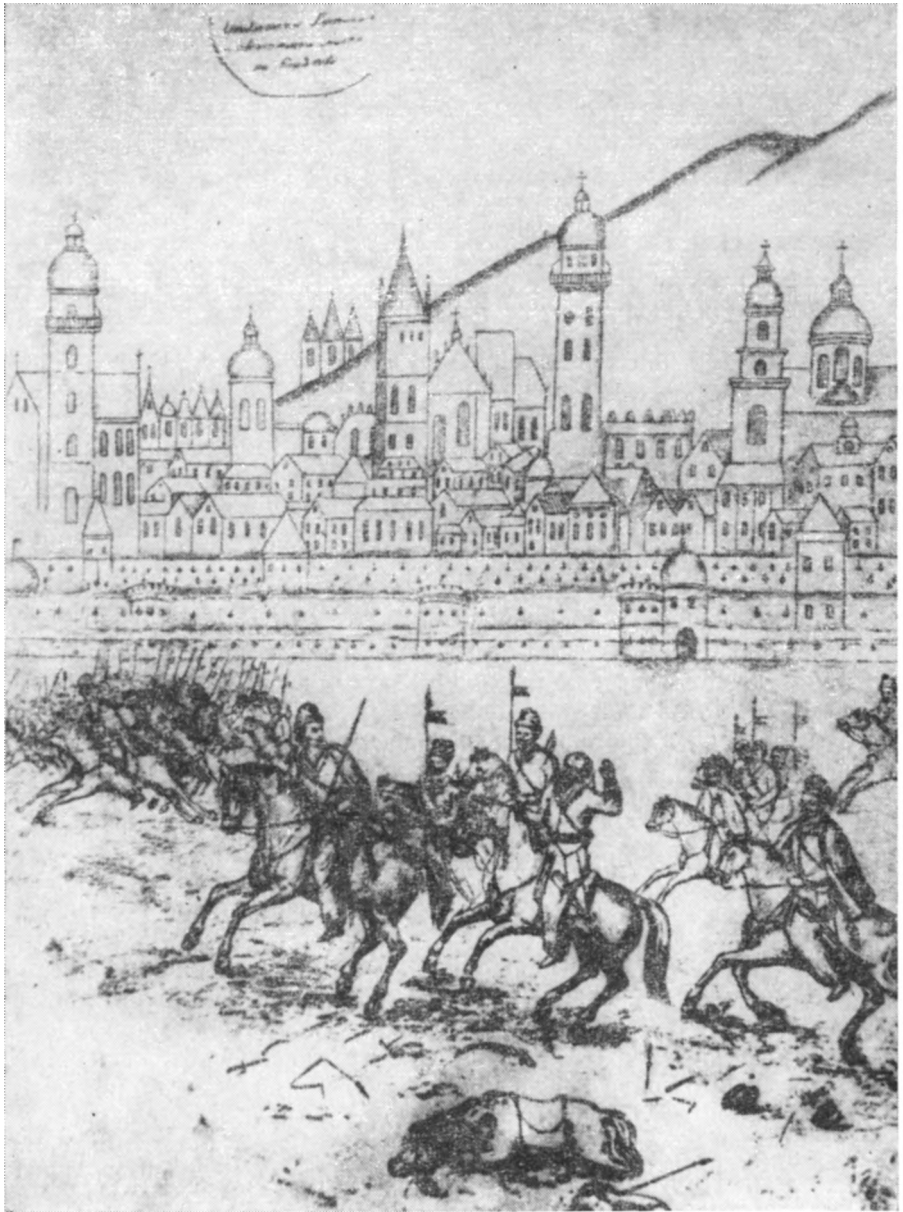
10 жовтня були взяті штурмом ключові позиції зовнішнього пояса міських фортифікацій — укріплені костьоли Лазаря, кармелітів, Марії Магдалини. 14—16 жовтня полк Максима Кривоноса стрімким штурмом здобув фортецю Високий Замок. При цьому допомогли і передміщани, які показали військам Кривоноса підступи до замку. Здобуття замку, з якого контролювалося все місто, вирішило долю Львова.

Втім, міська верхівка ще до штурму Високого Замку зрозуміла безнадійність свого становища і розпочала переговори з Богданом Хмельницьким про сплату контрибуції. Контрибуція (близько півмільйона золотих) призначалася для сплати татарам і була зібрана з заможних міщан (яким міська влада пообіцяла, що Річ Посполита компенсує втрати).

З-під Львова Богдан Хмельницький розіслав свої полки в навколишні міста. Разом з місцевими повстанцями вони визволили майже всю Галичину. Перебуваючи під Львовом, гетьман вів також дипломатичні переговори з послами від князя Трансильванії. 26 жовтня Хмельницький рушив далі на захід, дійшовши до Замостя (звідкіля до Вісли залишалося не більше як 100 км). Після відходу основного війська Богдана Хмельницького з Галичини разом з ним пішло на схід багато селян і міщан з західноукраїнських земель, у тому числі зі Львова.

Нова хвиля антифеодальної боротьби на західноукраїнських землях піднялася під час Зборівської і Збарзької битв 1649 р., а також

¹ *Гравовецький В. В.* Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр. — К., 1972, с. 68—69.

Козаки під Львовом. 1648 р. Малюнок невідомого художника.

1651 р. Шляхетський уряд і феодали намагалися зламати опір мас, посилюючи репресії проти населення.

Під час визвольної війни зміцнилися зв'язки львів'ян з Росією. Зокрема, у серпні 1650 р. львівський єпископ Арсеній Желиборський, що був присутній в Ірклієві при переговорах Богдана Хмельницького з київським митрополитом Сильвестром Косовим, мав зустріч з російським послом Струковим і передав через нього листа до Москви. В ті роки російська дипломатія відстоювала інтереси України також і під час російсько-польських переговорів. Так, російське посольство на чолі з боярином Б. М. Хитрово 20 липня — 7 серпня 1653 р. вело з польським урядом переговори у Львові, де перебував тоді польський король Ян Казимир. На переговорах російські послани висували вимоги перед Польщею врегулювати свої відносини з Україною згідно з умовами Зборівського договору, відмовитися від політики національно-релігійного гноблення українського населення, «чтобы им ...неволи не чинили».

1 жовтня 1653 р. Земський собор у Москві заслухав повідомлення про львівські переговори і прийняв рішення про возз'єднання України з Росією. За кілька днів після того у кремлівському Успенському соборі було повідомлено про оголошення війни Польщі.

8 (18) січня 1654 р. у Переяславі відбулася рада, на якій були присутні посланці всіх українських полків, селяни, міське населення. Одноставно прийняте Переяславською радою рішення про возз'єднання України з Росією стало втіленням у життя віковичних сподівань двох братніх народів — російського і українського — про єдність, непорушну дружбу і взаємодопомогу. Возз'єднання стало поворотним етапом в історії українського народу. Воно мало велике міжнародне значення, істотно вплинувши на співвідношення сил між країнами Європи. Возз'єднання, що стало можливим завдяки попередньому історичному розвитку братніх російського та українського народів, врятувало український народ від поневолення шляхетською Польщею і поглинання султанською Туреччиною. Незважаючи на реакційну політику царизму, російських та українських феодалів, возз'єднання України з Росією відіграло велику прогресивну роль у дальшому економічному, політичному і культурному розвитку України. Воно сприяло піднесенню продуктивних сил Росії і України, зміцненню єднання братніх народів, спільній боротьбі народних мас Росії і України проти гнобителів.

Возз'єднана з Росією частина України «стала могутнім притягальним центром для трудящих західноукраїнських земель, які ще залишалися протягом століть насильно відірваними від своїх єдинокровних братів».²

Завдяки возз'єднанню Богдан Хмельницький, спираючись на допомогу російського війська, зміг здійснити восени 1655 р. новий визвольний похід на західноукраїнські землі. Російською армією, що

² Щербицький В. В. Могутня сила віковичної дружби, монолітної єдності народів-братів. — Комуніст України, 1979, № 3, с. 13.

прибула на допомогу українському народові, командував боярин В. В. Бутурлін, який попереднього року очолював російське повно-важне посольство на Переяславській раді. Визволивши Поділля, російсько-українське військо 25 вересня 1655 р. підійшло до Львова. Табір російських полків розташувався на захід і північ від центру міста, українські козацькі полки зупинилися зі сходу, півдня і південного заходу. Ставка Хмельницького до 8 листопада 1655 р. знаходилася поблизу церкви Юра.

Дещо раніше на захід від Львова отаборилося польське військо на чолі з коронним гетьманом С. Потоцьким. Проте Хмельницький і Бутурлін вирішили випередити супротивника. Російські загони під керівництвом князя Григорія Ромодановського і козацькі частини на чолі з миргородським полковником Григорієм Лісницьким 29 червня здобули Городок, а наступного дня повністю розгромили польсько-шляхетське військо. Перемога під Городком забезпечила вільне маневрування визвольних військ у Галичині. Російсько-козацькі загони визволили Яворів, Немирів, Любачів та інші міста.

Послам польського короля гетьман заявив, що погодиться на перемир'я, якщо Польща відмовиться назавжди від українських земель, які входили колись до давньоруських князівств. «Хай відступлять козакам всю Русь по Володимир, Львів, Ярослав, Перемишль і формально оголосять їх вільними»,— говорив Хмельницький³. Така постановка питання на той час стала можливою лише завдяки підтримці Росії.

Проте план визволення західноукраїнських земель не вдалося тоді здійснити. Кримський хан, наляканий зміцненням Росії, напав на Поділля. У зв'язку з небезпекою татарського удару з тилу російсько-українській армії довелося вирушити в похід, щоб відбити напад татар.

1657 р. львівський єпископ Арсеній Желиборський послав своїх представників до російського уряду. По дорозі вони мали в Чигирині аудієнцію у Богдана Хмельницького і отримали грамоту з рекомендацією Желиборського як православного єпископа «в державе и царстве вашего царского величества Малороссийском»⁴. Таким чином, Хмельницький підкреслив, що вважає Львівщину невід'ємною частиною України, воз'єднаною з Росією. 1661 р. у зв'язку з несприятливими внутрішніми і міжнародними обставинами (допомога Криму Речі Посполитій, підписання в 1660 р. Олівського миру Швеції з Польщею, зрада частини козацької верхівки) Польщі вдалося захопити всю Правобережну Україну (без Києва). За Андрусівським перемир'ям 1667 р., Польща змушена була визнати воз'єднання з Росією Лівобережної України. Проте західні і правобережні українські землі, в тому числі Львів, ще надовго залишалися під гнітом польських феодалів. Деякі з львів'ян переселилися у ті роки на

³ *Грабовецький В. В.* Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр., с. 188.

⁴ *Крип'якевич І. П.* Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст.: Нариси.— Львів, 1953, с. 71.

українські землі, возз'єднані з Росією. Так, член братства Яній Мазаракій переїхав на службу до Богдана Хмельницького, його син Дем'ян служив у козацькому війську значковим товаришем, а дочка Ганна вийшла заміж за лубенського полковника Василя Свічку. Переселенці з Львова та Львівщини селилися також на Слобідській Україні.

ЕКОНОМІКА

Перебування Львова у складі шляхетської Польщі вкрай негативно відбивалося на становищі міста. У Речі Посполитій друга половина XVII—XVIII ст. були періодом загального економічного і політичного занепаду. Необмежена політична влада давала феодалам можливість впливати не лише на політичне життя країни, а й на її економічний розвиток. Шляхта втручалася у життя міста, справи ремесел, торгівлі, намагалась підкорити своєму впливу міське управління. Розвиток феодално-кріпосницького фільваркового господарства вів до зубожіння селян, дроблення селянських наділів, натуралізації сільського господарства, розриву економічних зв'язків села з містом, зменшував участь селян у внутрішньому ринку.

Великі руйнування Львову завдали облога міста турецько-татарською армією 1672 р. і турецько-татарський напад 1675 р., відбитий на полях приміського села Лисиничі, татарський набіг на передмістя 1695 р., штурм і пограбування Львова шведським військом Карла XII 1704 р. За свідченням сучасників, ще більші руйнування, ніж зовнішні вороги, завдавали польсько-шляхетські війська. Вони не забезпечували надійного захисту краю від татарських грабіжницьких нападів, проте дуже часто всі зусилля спрямовували на стягнення для себе провіанту і грошових контрибуцій з населення. Особливо грабіжницькі контрибуції шляхетське військо стягало 1659 і 1661—1663 рр.

Військові грабування, пошесті і пожежі, занепад економічного життя — все це призвело до зменшення кількості населення у місті. На початку XVIII ст. у Львові проживало лише близько 20 тис. чоловік. Ця кількість не мінялася майже до 70-х рр. XVIII ст. Територія центральної частини міста залишалася незмінною, але частина будинків залишалася незаселеною. Ряд знищених будинків в передмістях не відбудовувався. Характерним явищем протягом XVII—XVIII ст. стало збільшення кількості юридик — дільниць у передмістях, які належали окремим феодалам. Населення їх було неспівладне міському управлінню, а перебувало у підданстві у феодалів. Поблизу центра міста розкинулися юридики Собіщина (власність Собеських), Яблонщина (Яблоновських), Хорунщина (власність коронного хорунжого Потоцького). Хорунщина і за розплануванням мала вигляд окремого містечка з власним ринком (теперішня площа Я. Домбровського). На північних окраїнах міста розміщувалися юридики Зборовщина і Тарнавка, подібні до окремих сіл. У великих юридиках були свої в'їти, велися книги запису актів купівлі земельних наділів тощо. Позитивною рисою більшості юридик було те, що на них не поширю-

валися характерні для магістратської юрисдикції національно-релігійні обмеження торгівлі й ремесла. Тому тут масово поселялися українці, євреї, вірмени. Проте в цілому устрій юридик будувався на основі феодалських правових норм. Підлеглі юрисдикції різних феодалських сеньйорів, юридики зміцнювали позиції великих земле-власників, засилля яких стало основною перешкодою в розвитку міст.

В 50—70-х рр. XVII ст. ремесло у Львові дедалі більше занепадало. Війни, що тоді відбувалися, дуже утруднювали торгівлю, розривали зв'язки внутрішнього і зовнішнього ринку. У місті занедали гончарське, шапкарське, сідлярське, золотарське, малярське ремесла і виробництво сукна⁵. Лише деякі ремесла — шевське, кравецьке, ткацьке, кушнірське уникли занепаду. Зокрема, протягом 1667—1704 рр. до шевського цеху у Львові було прийнято 210 чоловік. У кравецькому цеху постійно працювало 50—70 майстрів. Ремесла ці використовували кон'юнктурні умови, замовлення для війська. Мануфактурний поділ праці був характерним для монетного двору, що діяв у Львові 1656—1657 рр. В цілому ремесло перебувало в стані застою. Незначне піднесення економіки Львова намітилося у 40-х рр. XVIII ст. Кількість цехів збільшилася з 29 в 1737 р. до 37 в 1772 р. Проте розвиток ремесел відбувався дуже повільно: за 1750—1783 рр. міське право одержали 713 ремісників. Разом з 80 майстрами, які не мали міського права, у Львові працювало 800 цехових майстрів та близько 400 позацехових, з них 119 шевців, 71 ткач, 64 кравці, 53 пекарі, 36 різників, 31 муляр, 30 слюсарів, 28 столярів та ін.

Окремі багаті майстри, порушуючи цехові статuti, збільшували кількість підмайстрів і навіть використовували працю поденників, у тому числі селян і жінок. З майновим розшаруванням всередині цехів зростало значення скупників. Іноді ними ставали представники цехової верхівки, але частіше це були особи з-поза цеху. Багато скупників займалися також лихварством. Маючи величезні доходи від лихварських процентів, вони у тодішніх умовах не були матеріально зацікавлені у використанні своїх капіталів для організації мануфактурного виробництва.

Незважаючи на появу скупників і деяке розповсюдження найманої праці, цехове ремесло проявляло в XVIII ст. певну стійкість, щораз більше набираючи характеру дрібного товарного виробництва. Дрібними товаровиробниками ставали партачі (крім «двірських») ремісників, які обслуговували феодалів на селі та в місті). Тому і їм був властивий «цеховий дух», характерний для дрібних товаровиробників, оскільки всякий дрібний товаровиробник боїться конкуренції, прагне зберегти своє монополне становище, що підривається з розширенням ринку⁶. Характерно, що нецехові ремісники не прагнули вступати до цехів і робили це лише під великим натиском магістрату.

Протягом XVII—XVIII ст. становище трудячого населення у Львові істотно погіршилося. Щоправда, номінальна величина заро-

⁵ Білецький С. Г. Розвиток ремесла і промислів у Львові в середині XVII ст.— З історії західноукраїнських земель, 1957, вип. 2, с. 28.

⁶ Див.: *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 3, с. 316—317.

бітної плати підмайстрів і наймитів (навіть з урахуванням знецінення монети) збільшилась, проте на предмети першої необхідності ціни зростали набагато швидше.

Жорстока феодальна експлуатація, стихійні лиха і війни, які особливо вражали незаможних виробників, що не мали відповідних грошових чи матеріальних резервів,— все це призводило до зростаючої майнової диференціації ремісників, зубожіння основної маси міського населення.

Середньовічна система організації торгівлі гальмувала її розвиток. Правові регламентації, примусові дороги, склади, привілеї окремих міст, окремі привілеї цехів, економічна політика шляхти — все це заважало торгівлі. Однією з причин занепаду львівської торгівлі було типове середньовічне право складу. Купці намагалися обминути Львів і в таких умовах торгівля західноукраїнських земель з Росією і Близьким Сходом з середини XVIII ст. сконцентрувалася в Бродях. У зв'язку з цим зменшилися торгові зв'язки Львова з Росією, Туреччиною, Молдавією й Угорщиною, що негативно позначилося на розвитку міста. Проте Львів зберігав певне значення у внутрішній торгівлі і поступово ставав господарським центром навколишньої округи. У другій половині XVII ст. Львів мав торгові зв'язки з 66 українськими і 38 польськими містами. За десять років (1669—1678), незважаючи на турецькі напади, до Львова приїздило з товарами 2640 іногородніх купців. Наприкінці XVII ст. прибуття іногородніх купців до Львова зменшилося — за десять років (1683—1692) їх приїздило всього близько 1 тис. чоловік.

Характерною рисою зовнішньої торгівлі Львова у XVIII ст. було збільшення переваги ввозу товарів над вивозом, що свідчить про відставання місцевого ремісничого виробництва. Привозилися товари переважно для шляхти, заможного міщанства, духовництва. Позитивне значення у торговельних зв'язках з іншими містами західноукраїнських земель мала певна спеціалізація. Так, з Галича і Станіслава привозили мед, віск, лій і сап'ян, Крем'янця і Ковеля — хміль, Жовкви — посуд і пиво, Тисмениці — сап'ян, Болехова — пояси. Багато купців збирав місячний ярмарок, введений 1681 р. на юридиці при церкві Юра, який тривав від 6 до 31 травня. Натомість старовинні ярмарки у центрі міста підупали. З кінця XVII до початку XIX ст. в економічному житті Львова відігравали значну роль контракти — з'їзди шляхти, які відбувалися від початку січня до початку лютого. Вони збігалися в часі з зимовим ярмарком. Під час контрактів шляхтичі продавали, купували, заставляли, орендували маєтки, проводили різні кредитні операції, підписували контракти на продаж продуктів сільського господарства, а самі купували товари у львівських купців.

Українською негативно відбивалося на економічному житті Львова загострення переслідувань некаатоликів. Католицька церква нерідко ставала ініціатором погромів єврейського населення, від яких страждала насамперед біднота. В той же час єврейські багатії-лихварі користувалися підтримкою світських та духовних феодалів, завдяки чому протягом другої половини XVII — першої половини XVIII ст.

вони зайняли провідне місце у торгівлі Львова. В цілому економічне становище Львова може бути схарактеризоване як стагнація, топтання продуктивних сил на місці. Найістотнішою зміною в становищі міського ремесла і торгівлі стало зростаюче протягом другої половини XVII—XVIII ст. закабалення ремісників і дрібних торговців лихварським капіталом. Відтягуючи все більше коштів з виробничої сфери, лихварський капітал у тодішніх умовах гальмував прогрес продуктивних сил.

СОЦІАЛЬНА БОРОТЬБА

Протягом другої половини XVII — першої половини XVIII ст. позиції феодалів у містах помітно зміцніли. Однак міське населення продовжувало виступати як проти зловживань старост, так і проти безчинств феодалів, які мали в місті свої юридики. Зокрема, 1670 р. міщани Львова скаржилися королю на старосту міста, який встановив торги на старостинській юридиці, підтримував партачів і захищав їх перед цеховими ремісниками, купців обкладав різними поборами, заснував на шкоду місту пивоварні і воскобійні. Відбувалися й сутички з окремими феодалами.

Тривалою була боротьба ремісничого населення Львова. Проти патриціату 1679 р. виступило понад 1 тис. ремісників. Вони скаржилися, що рада міста накладає на збіднілих ремісників непосильні податки, а неспроможних платити ув'язнює. Протести ремісників проти здирств патриціату продовжилися 1682 р. Проте призначений комісарський суд, що захищав інтереси патриціату, виніс рішення про заборону цехам влаштувати збори, організовувати бунти.

Виступи проти патриціанської ради міста активізувалися в 40-і рр. XVIII ст. Найдіяльнішу участь в них брало ремісниче населення міста. Ремісників підтримали старшини української та вірменської громад і представники 15 міських сіл. У результаті було обмежено компетенцію ради в фінансових справах. Але з цього скористалися лише багаті-міщани, в руках яких перебувала судова лава і контрольна колегія⁷.

В середині XVIII ст. загострилася також боротьба львівських підмайстрів проти майстрів. 1744 р. всі кравецькі підмайстри виступили проти майстра Івана Левицького, який бив і зневажав учнів та підмайстрів. На знак протесту вони покинули ремісничі майстерні. 1753 р. кравецькі підмайстри заявили на суді, що майстри їх «важають майже за невільників». З свого боку, майстри обвинувачували підмайстрів у тому, що ті «збунтувалися проти своїх майстрів, відважилися відійти з призначених собі майстерень, покинути роботу»⁸. Застрільниками і організаторами виступу підмайстрів були Іван Мацевич, Михайло Панасевич і Яків Майовський. За ними йшла вся кравецька челядь. Керівників «бунту» було кинуте на два місяці до

⁷ Кісь Я. П. Промисловість Львова в період феодалізму, с. 194; Інкін В. Ф. Нарис економічного розвитку Львова у XVIII ст.— Львів, 1959, с. 8.

⁸ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI—XVIII ст., с. 400—401, 405—407.

в'язниці, причому вони «при вступі та виході дістали по сто київ». Інші учасники — підмайстри були засуджені до двох тижнів в'язниці та одержали по 50 київ. 1768 р. було покарано 100 ударами мандрівного різницького підмайстра Павла Бернадського, «який бунтував, намовляв мандрівних підмайстрів не залишатися у Львові», а також трьох шевських підмайстрів за підбурювання підмайстрів йти зі Львова. Проте між підмайстрами не було згуртованості, вони виступали окремими групами, найчастіше представники якоїсь однієї професії, тому їм не вдалося досягти істотних успіхів.

У цехах точилася боротьба також поміж самими майстрами — за ринок збуту, сировину, за збільшення кількості підмайстрів та учнів. Занепад ремесла, розклад цехових організацій у другій половині XVII—XVIII ст. призвели до загострення боротьби, зубожіння багатьох майстрів, порушення цехових регламентацій і статутів. Боротьба цехових майстрів спрямовувалася насамперед проти багатих верхівки, яка різними засобами — торгівлею, лихварством, збільшенням числа підмайстрів і учнів — намагалася розширити своє виробництво, організувати великі майстерні.

Як і в попередній період, виступи тих чи інших груп міського населення були розрізненими, часто велися за збереження корпоративних привілеїв. Проте й вони розкладали і підривали основи феодального ладу.

В другій половині XVII ст. католицька реакція в Речі Посполитій активізувала спроби насильно запровадити унію. 1676 р. сейм Речі Посполитої заборонив під загрозою смертної кари підтримувати зв'язки зі східними патріархами. Представники Львівського братства неодноразово, але безрезультатно вимагали на сеймах скасування цієї ухвали.

Зв'язки Львівського братства з Росією підтримували дух опору проти впровадження унії. Активізації цих зв'язків сприяло перебування у Речі Посполитій 1673—1677 рр. російського дипломата В. М. Тяпкіна. Тяпкін систематично отримував зі Львова інформацію політичного характеру. У липні — грудні 1675 р. Тяпкін жив у Львові і за цей час його зв'язки зі львівським Ставропігійським братством ще більше зміцніли.

1686 р. у Львові було ратифіковано Польщею договір про «вічний мир» з Росією, за яким польський уряд визнавав перехід назавжди Лівобережної України до Росії, а правобережні і західні українські землі (крім Києва) залишалися в складі Польщі. На вимогу російського уряду Польща зобов'язувалася забезпечити свободу віросповідання православним єпархіям «Луцкой и Галицкой, Премышельской, Львовской, Белороссийской»⁹.

Особливо тісні зв'язки з Львовом підтримував у кінці XVII ст. новий російський представник у Польщі Б. Михайлов. У червні 1692 р. старшина Ставропігійського братства Ю. Папара, зустрівшись

⁹ Ковальський М. П. Політичні зв'язки західноукраїнських земель з Російською державою в другій половині XVII ст.— Наукові записки Львівського ун-ту, 1957, т. 49, с. 136.

із ним у Львові, розповів про посилення гніту українського населення. Він повідомив також, що єпископ Шумлянський — таємний уніат, але боїться явно це оголосити, бо «братство крепко стоить». На подання Михайлова уряд російський кілька разів висував польському уряду вимоги не порушувати статей «вічного миру», припинити переслідування православного населення.

1700 р. єпископ Йосип Шумлянський відверто проголосив впровадження унії в своїй єпархії. Він разом з коронним гетьманом, воеводою Я. С. Яблоновським на чолі озброєного загону напав на Успенську церкву. На прохання Шумлянського Яблоновський наказав солдатам залізними ломами розбити двері. Цей вчинок викликав обурення серед народних низів. Наприкінці 1700 р. до Варшави прибув новий російський посланник Г. Долгорукий. На його енергійні вимоги король був змушений наказати Шумлянському та Яблоновському не чинити утисків львівському Ставропігійському братству.

Зв'язки братства з Росією пожвавилися під час перебування у Львові та на Львівщині російських військ у роки Північної війни. 1707 р. Петро I тричі побував у Львові¹⁰. Львівському Ставропігійському братству було надано значну грошову допомогу. Делегацію братства Петро I прийняв у Жовківському замку. В листі, поданому під час цієї аудієнції, братство просило дозволу на вільний проїзд до воз'єднаної з Росією Лівобережної України. Така грамота була видана в Жовкві 28 лютого 1707 р. Пізніше, під час облоги Риги (1709—1710), братство видало у своїй друкарні «Вінець побіди» — віршований панегірик О. Меншикову, в якому прославляло хоробрість російських воїнів у битвах під Полтавою, Переволочною і Ригою.

Лише після відходу російських військ львівське Ставропігійське братство, знесилене десятиріччями тяжкої боротьби, було змушене прийняти унію. Але й після насильного проголошення унії, у нових вкрай несприятливих умовах в складі братств залишилися люди, які відстоювали права українського населення, боролися проти засилля католицької ієрархії. 10 вересня 1712 р. зійшлися на збори члени Ставропігійського братства і передміщани з братств Миколинського, П'ятиницького, Богоявленського, Воскресенського, Федора, Чеснохрестського. Вони обрали делегацію до варшавських судів: двох ставропігійських братчиків — «сеньйора нації» Степана Ляковського і Семена Гребенку, а від передміських братств Дем'яна Костевича. Делегатам було доручено добиватись права «руської нації» на участь у магістраті. 1740 р. члени братства як «старійшини нації» знову направили своїх представників — Якова Русяновича та Юрія Коція на королівський суд. В листі, який вони мали з собою, зазначалося, що українські міщани відбувають тяжкі повинності, але їх не допускають до магістрату і обмежують у торгівлі. Розпочатий братством процес тривав кілька років. Магістрат, що складався з католицьких патрициїв, видав брошуру «Стан справ», в якій звинуватив українське населення Львова в симпатіях в минулому до військ Богдана

¹⁰ Гербільський Г. Ю. Петро Перший в Західній Україні.— Львів, 1948, с. 79.

Хмельницького і на основі численних фальсифікацій намагався довести «шкідливість» визнання за українськими міщанами політичної рівноправності. Представники української верхівки всілякими засобами добилися одержання декрету 1745 р. про допущення їх до міського управління, а королівською грамотою 1746 р. за ними закріплюлася половина місць у магістраті. До ради увійшов Ю. Коцій, до лави — Я. Русянович, М. Горошко, а до «40 мужів» — М. Лясковський і ще сім представників українського населення¹¹. Надалі українські міщани мали посилати своїх представників до магістрату, щоб досягти зрівняння кількості з католиками в міру вибуття католицьких членів. Проте 1749 р. римо-католицькі члени магістрату намагалися наступні вибори до магістрату провести таємно, щоб не допустити обирання українських міщан. Лише 1755 р. Ставропігії вдалося добитися згоди магістрату, щоб половина представників Львова на сеймах та сеймиках обиралася з числа українців. Розширення національного складу магістрату не принесло полегшення трудовим масам, проте довготривала боротьба за таке представництво сприяла викриттю ворожої українському народу позиції католицької церкви, згуртуванню трудящих на боротьбу за соціальне і національне визволення. В цілому боротьба українського населення проти соціального і національного гніту була важливим фактором, що сприяв історичному прогресу, протидіяв феодальній реакції.

КУЛЬТУРА

Економічний занепад міста, посилення позицій світських та духовних феодалів негативно позначилися на розвитку освіти. Майже в усіх галузях культурного життя і громадського побугу церковники не лише здійснювали контроль, а й намагалися всіляко підкреслити своє засилля. Все частішими ставали помпезні релігійні процесії і «відпусти» (свята, учасникам яких обіцялося відпущення гріхів). Особливо пишною стала урочистість коронації в домініканському костюлі ікони богородиці, яка, за твердженням церковників, була одержана ще Володимиром Святославичем при хрещенні. З цієї нагоди в місті витрачалося багато коштів на спорудження тріумфальних арок та інших декорацій, влаштовувалися ілюмінації та фейерверки. Пишністю костюльних церемоній католицьке духовенство нав'язувало населенню уяву про всемогутність церкви. Проте релігійному фанатизму протистояли передові діячі освіти, які вносили вклад у світську культуру.

Велике значення в цих умовах мала діяльність Львівського братства і братських шкіл, спрямована на зміцнення культурного єднання всіх українських земель, активізацію їхніх зв'язків з Росією. В другій половині XVII ст. мережа братських шкіл розширилася: крім міської, діяли школи на передмістях Львова. Вони мали свої будинки, де мешкали дяки-вчителі (бакалаври), а також мандрівні

¹¹ *Інкін В. Ф.* Нарис економічного розвитку Львова у XVIII ст., с. 9.

студенти і вбогі школярі. Чимало вихідців зі Львова та вихованців львівських шкіл продовжували пізніше освіту в Києво-Могилянській академії. Серед них були Олександр Мигалевич, Антін Миганецький, Юстин Ілляшевич, Василь Конашевич, Іван Блонський та ін.¹² Розуміючи значення освіти в ідеологічній боротьбі, Ставропігійське братство прагнуло підняти викладання у своїй школі до рівня академії — вищого навчального закладу. При цьому братство опиралося на підтримку частини реєстрових козаків, які добилися від польського уряду дозволу на діяльність ще однієї (крім Київської) академії. Таке рішення викликало паніку серед єзуїтів, які небезпідставно вважали, що друга православна академія буде заснована у Львові на базі братської школи. Щоб не допустити цього, єзуїтський орден добився проголошення 1664 р. свого львівського колегіуму академією, тобто університетом (дві академії в одному місті існувати не могли).

Університет у Львові був одним з найстаріших у Східній Європі, однак керівництво єзуїтів дуже негативно позначилося на його діяльності. Вся система навчання спрямовувалася на виховання з учнів фанатичних католиків, нерідко їх підбурювали до погромів, насильства над іновірцями. Криваві погроми 1664 р. було вчинено у єврейських районах на Підзамчі і в центрі міста, під час яких близько 100 чоловік бідноти було вбито.

Викладання у Львівській академії в той час носило схоластичний характер. Перевага надавалася прищепленню зовнішніх ознак освіченості: вмінню виголошувати промови латинською мовою, писати листи, панегірики. Студентів-українців, які становили до 30 % загальної кількості, всіляко намагалися привернути до католицизму, що означало в тодішніх умовах колонізацію. Як доповідав 1691 р. російський посланник Волков, єзуїти допускали українців після закінчення риторики слухати філософію лише один рік, «а больше году слушать философии не допускают, а велят быть униатом». Не бажаючи приймати ворожої українському народові унії, деякі студенти, щоб закінчити курс наук, мусили змінювати прізвище. Посиленню опору примусовій католизації сприяли студенти, що прибували до Львівської академії після навчання у Києві, серед них Микола Ханенко (згодом генеральний хорунжий, автор щоденника, який є пам'яткою літератури XVIII ст.), Петро Кулябко, відомий мандрівник Василь Барський та ін. Незважаючи на постійне насадження реакційної ідеології католицизму, багато учнів академії стали відомими діячами культури, сприяли зміцненню російсько-українських зв'язків¹³. Так, колишній учень Львівської академії Іван Тарновський став перекладачем при російських дипломатах. Вихованцями Львівської і Київської академій були Феофілакт Лопатинський, Митрофан Слотвинський, Амвросій Зертис-Каменський, які у XVIII ст. у різний час займали посаду ректора Московської слов'яно-греко-латинської академії. Колишній львівський студент Андрій Рачинський став керівником придворної капели гетьмана Розумовського.

¹² Ісавиц Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI—XVIII ст., с. 145.

¹³ Лазаренко Є. К. 300 років Львівського університету.— Львів, 1962, с. 6—7.

• Певною мірою протистояв засиллю єзуїтів заснований 1664 р. вірменський колегіум італійських ченців-театинців. З 1709 р. він став вірменсько-українським навчальним закладом.

На рівні наукових праць негативно позначалася клерикалізація культурного життя. Змістом більшості їх були питання богослов'я та схоластичної філософії, і лише окремі праці присвячені філології чи природничим наукам. Історична наука представлена міськими хроніками, які відбивають погляди правлячої верхівки міст. Такий характер має і хроніка львівського райці Йосифа-Варфоломея Зиморовича «Потрійний Львів» (латинською мовою, охоплює період з XIII до 1633 р.). Твір поширювався в рукописі, опубліковано було лише книгу «Знамениті мужі міста Львова», де в панегіричних тонах викладалися біографії окремих представників патриціату. Відомим хроністом початку XVIII ст. був львівський вірменин Іван-Тома Йосефович. У його хроніці, складеній латинською мовою, описано події з історії Львова і західноукраїнських земель 1614—1700 рр. Це історичне джерело багате фактичним матеріалом. Проте воно вимагає критичного ставлення, тому що релігійний фанатизм автора зумовив його крайню тенденційність. Те саме можна сказати і про складену латинською мовою працю іншого львівського вченого Клімента Ходикевича «Історично-критичні дисертації про київську митрополію і львівське єпископство». В ряді львівських монастирів велися хроніки, які містять багато переважно вигаданих або тенденційно перекручених фактів.

Деякі з львів'ян стали відомі як науковці далеко за межами рідного міста. Так, наприкінці XVII ст. у Москві працював Інокентій Монастирський, активний учасник тогочасних філософських дискусій. З львівської вірменської родини походив Григорій Пірамович — один з педагогів-просвітителів другої половини XVIII ст.

Літературні пам'ятки, створені у Львові в цей період, — це переважно панегірики світським і духовним феодалам і твори вузько релігійного змісту. Ченці продовжували займатися переписуванням і перекладами традиційних рукописних пам'яток. Серед оригінальних творів слід назвати пісню «Веселися, місто Львове» («Торжествуй, днесь, граде Львова»), яка була надрукована 1751 р. українською та церковнослов'янською мовами. Друкарня Львівського братства до церковних книг приєднувала світські додатки: передмови, присвяти різним особам і вірші про їхні герби. У багатьох виданнях вміщено вірші на герб Львівського братства. В них проводилась думка про те, що братський герб — зображення лева, це герб, наданий Львову галицько-волинським князем, а зображення вежі символізує стійкість братства у боротьбі з гнітом. Великою популярністю користувалися видачі друкарнею Михайла Сльозки твори визначного українського письменника Й. Галятовського «Ключ розуміння» і «Небо нове». Після смерті Сльозки (1667) його друкарню купило Львівське братство, значно збагативши цим обладнання власної друкарні.

Заслугою Львівського братства стало друкування букварів, тиражі яких наприкінці XVII — на початку XVIII ст. досягли великої як на той час кількості. Так, буквар 1662 р. мав тираж 600 примірників,

школи. В ньому є твори на 3—12 голосів. Збереглися дані про вчителів музики Львівської братської школи, серед них український композитор і теоретик Микола Ділецький, композитори Пекулицький, Гавалевич, Базилевич, Панькевич та Помазанський. Важливою рисою цього періоду стало поширення української рукописної півночі книги Ірмолая, яка відзначається яскравим і оригінальним художнім оформленням. У Львові було запроваджено вперше в кириличному друкарстві новодрукування і надруковано перші нотолінійні Ірмологіони (1700). Львівські нотні видання засвідчують процес стабілізації ірмолойних наспівів і перетворення книги в практичний посібник нотної грамоти.

Занепад економічного життя, посилення соціального і національного гноблення в другій половині XVII ст. призвели до зменшення ролі Львова у мистецькому житті. Більш активними мистецькими центрами стають навколишні міста Жовква, Дрогобич та ін. В цей час у Львові побудовано кілька споруд у стилі барокко — костьоли Казимира (1667) та Лаврентія (XVII ст.). Вони характеризуються декоративністю і помпезністю. На початку XVIII ст. будівництво ведеться більш інтенсивно. 1708 р. почалося спорудження костьола францисканців, а через десять років — костьола Антонія. В середині століття у Львові створюються будови барокової архітектури — це ансамбль церкви святого Юра (1745—1760) та Домініканський костюл (1745—1764). Автор церкви Юра — Бернард Меретин — український архітектор італійського походження. Тонко розуміючи специфіку та принципові засади української архітектури, він створює у Львові оригінальну, нову на той час будівлю. Взявши за основу існуючі тринефні п'ятибанні та дев'ятидільні українські собори, архітектор центральну частину храму — рівнораменний грецький хрест — вписує у квадрат з чотирма опорними стовпами, на які спирається велетенська центральна баня. Маса споруди енергійно розчленовані по вертикалі і горизонталі. В ансамбль собору входить митрополичий палац (архітектор К. Фесінгер, 1772), тераса, на якій розміщено собор, брами. Могутній пірамідальний аттік фасаду завершується скульптурою Юрія Зміборця скульптора Пінзеля. Домініканський собор будувався одночасно з собором святого Юра за проектом Мартина Урбаника Яном де Вітом. У цій пам'ятці динамічність форм, світлотіньові контрасти виступів колон та розірваних фронтонів якнайкраще виявили основні риси класичного барокко¹⁵.

Живопис продовжував розвиватися переважно у таких формах, як портрет та іконопис. 1661 р. відроджується малярський цех під керівництвом українських художників С. Корунки та М. Петраховича. В іконі з'являється львівський пейзаж. Широко розповсюджується батальний живопис — зображення битв з турками або шведами. Портрет другої половини XVII ст. розвивається не так інтенсивно, однак стає більш демократичним, велику частку замовлень художники

¹⁵ Історія українського мистецтва. — К., 1968, т. 3, с. 121—122.

виконують для міщан. У портретах цього часу відбивається новий зміст: в них художники прагнуть показати людську гідність.

З 30-х рр. XVIII ст. починається період інтенсивного розвитку дерев'яної скульптури, що вже в 60-х рр. досягла високого рівня. Тома Гуттер та столяр Конрад Куткенрайтер з Ярослава створили значну кількість скульптур. У Львові працювали Себастьян Фесінгер і Антон Осинський, Пінзель, М. Полейовський. Всього у той період у Львові творило близько 50 талановитих майстрів. Їхні комплекси віттарних споруд відзначаються сміливим рухом різця, кристалічним моделюванням форми одяжі, експресією в русі.

Умови для розвитку графіки були менш сприятливими. Якщо на українських землях, возз'єднаних з Росією, в цей час гравюра досягає високого рівня, то у Львові, що перебував під владою шляхетської Польщі, рівень друкарства, мистецтво гравюри знизилися. Проте в цей час поряд з книжковою гравюрою розвивається портрет, пейзаж, історична картина. Разом із старою технікою гравюри на дереві застосовується мідерит та офорт. В ілюструванні братських друків беруть участь львівські майстри гравюри Василь Ушакевич, Іван Глинський, Євстахій Завадовський, Никодим Зубрицький, Діонісій Сінкевич, Іван Филипович.

Пам'яток ужитково-декоративного мистецтва збереглося мало. У Львові надалі основним центром їх створення були цехи. Львів став одним з найбільших центрів керамічного виробництва. Посуд, виготовлений з глини, майстри поливали білими емалями і розписували синьою кобальтовою фарбою. В такому ж колориті виготовлялись кахлі із зображенням архітектурних пам'ятників, пейзажів, сцен полювання та ін. Виготовлялись також рельєфні кахлі з зображенням птахів, фантастичних звірів, вершників. Широко в той час розвивається ливарництво, художнє ковальство.

В цілому характерною рисою культурного життя було поглиблення суперечностей між культурою експлуататорської верхівки і народних мас. Посилення феодальної експлуатації, економічний занепад міста негативно відбилися на стані освіти, науки, літератури. Католицька церква наполегливо намагається підпорядкувати своїм цілям усі види мистецтва. Але наперекір цим намаганням у кращих творах архітекторів, скульпторів, художників втілено народні етичні та естетичні ідеали: віра в людську гідність, прагнення сприяти перемозі добра над злом. Поряд з професійними художниками значний вклад у скарбницю вітчизняного мистецтва внесли безіменні народні митці, майстри художнього ремесла.

ЛЬВІВ
ЕПОХИ
КАПІТАЛІЗМУ

ЛЬВІВ ПЕРІОДУ ФОРМУВАННЯ БУРЖУАЗНИХ ВІДНОСИН (КІНЕЦЬ XVIII — ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.)

ЕКОНОМІКА. СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

У кінці XVIII — першій половині XIX ст. в Галичині поглибився процес розкладу феодално-кріпосницької системи. В її надрах поступово формувалися нові, буржуазні відносини.

1772 р. внаслідок першого поділу Польщі Галичина була загарбана Австрією. 19 вересня 1772 р. австрійські війська окупували Львів. Місто стало адміністративним центром новоутвореної австрійської провінції — так званого «королівства Галиції і Лодомерії», до якого, крім українських, увійшла частина польських земель. З того часу за українською частиною краю закріпилась назва Східна Галичина.

Австрійська монархія була однією з найвідсталіших на той час держав. Ф. Енгельс характеризував її як оплот «варварства, косності і реакції в Європі»¹. На захоплених українських землях австрійський уряд підтримував панівне становище польських феодалів, які стали опорою Габсбургів у краї. Економічна політика австрійського уряду, спрямована на збереження кріпосницьких порядків і обмеження буржуазного розвитку, забезпечила майже необмежене панування феодалів-землевласників, що стало основним гальмом дальшого економічного розвитку регіону.

Економіка Львова також розвивалася уповільненими темпами. Промислове виробництво було представлене цеховим ремеслом. Ремісничі цехи, не зважаючи на певне обмеження їхніх привілеїв, продовжували регламентувати розвиток міського ремесла, яке в цілому перебувало в стані застою. З кінця XVIII ст. у місті почали виникати мануфактури, і поступово Львів став перетворюватись на центр капіталістичного мануфактурного виробництва, що орієнтувалося переважно на задоволення зростаючих потреб міського населення.

Однією з перших мануфактур у місті було лікєро-горілчане підприємство Л. Бачелеса (пізніше Бачевського), засноване 1787 р., на якому працювало 23 робітники. Наприкінці XVIII і протягом першої половини XIX ст. у місті виникло ще п'ять лікєро-горілчаних і дві пивоварні мануфактури. 1778 р. почала діяти державна тютюнова мануфактура. Протягом першої половини XIX ст. було засновано

¹ *Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 4, с. 453.*

кілька підприємств, що виробляли шоколад, цикорій, олію, сільсько-господарські машини. На початку 50-х рр. XIX ст. у Львові існувало вісім друкарень, працював великий млин, обладнаний першою у місті паровою машиною.

Серед львівських мануфактур переважали дрібні підприємства, які мало відрізнялись від ремісничих майстерень. Проте це були вже капіталістичні підприємства з яскраво вираженим поділом праці і використанням праці найманих робітників, застосуванням у виробництві механічної сили тощо. Всього в середині XIX ст. на 34 львівських мануфактурах працювало близько 1 тис. найманих робітників².

Ремесло і мануфактура залишались основними формами промислового виробництва у Львові і в усій Галичині до середини XIX ст., хоч в інших сусідніх країнах та західних провінціях Австрійської монархії, починаючи з 20-х рр., їх поступово витісняла велика фабрична промисловість, основана на машинній техніці і використанні парових двигунів. Переростання мануфактурної промисловості у фабричну тут гальмувалось феодально-кріпосницькими відносинами. До того ж зростаючий потік на місцевий ринок дешевих товарів фабричного виробництва із Заходу все більше послаблював позиції місцевого мануфактурно-ремісничого виробництва і воно ставало все менш конкурентоздатним.

Миське населення у незначній кількості було зайняте в промисловому виробництві. За австрійським переписом 1857 р., у Львові на 17,5 тис. активного миського населення (без утриманців) у промисловому виробництві, включаючи й ремесло, було зайнято лише 5,4 тис. чоловік (30,8 %). Більше половини активного населення міста становили службовці, рантьє, домашня прислуга і люди вільних професій³.

З ростом товарного виробництва значну роль в економічному житті міста почала відігравати торгівля. На початку 40-х рр. в ній було зайнято близько 2 тис. чоловік⁴. Незважаючи на дискримінаційну митну політику австрійського уряду, Львів продовжував підтримувати торговельні зв'язки з Наддніпрянською Україною і Росією.

Частина львівських купців вкладала нагромаджені капітали в промислове виробництво, проте переважна більшість продовжувала займатись лихварством. В 40-х рр. у місті з'явилися перші порівняно великі кредитні заклади: поміщицьке кредитне товариство (1841) і Галицька ощадна каса (1844), які надавали кредити шляхті, купцям і промисловцям.

Економічний розвиток міста супроводжувався зростанням населення. Кількість жителів Львова становила 1772 р. 25 тис., 1810 — 41,4, 1827 — 55,5, 1848 р. — 70,3 тис. чоловік⁵. У зв'язку зі змінами

² Кісь Я. П. Промисловість Львова в період феодалізму, с. 173—182.

³ Hozowski S. Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772—1914, s. 48.

⁴ Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1841.— Wien, 1844.

⁵ Кісь Я. П. Промисловість Львова в період феодалізму, с. 31.

у суспільному виробництві відбувались зміни в суспільному житті та соціальній структурі населення. Власники торгового капіталу, який проникав у сферу виробництва, а також багаті ремісники поступово перетворювались на торгових і промислових буржуа. Широкі маси міської бідноти, ремісничі підмайстри, вбогі майстри, робітники мануфактур поповнювали ряди передпролетаріату.

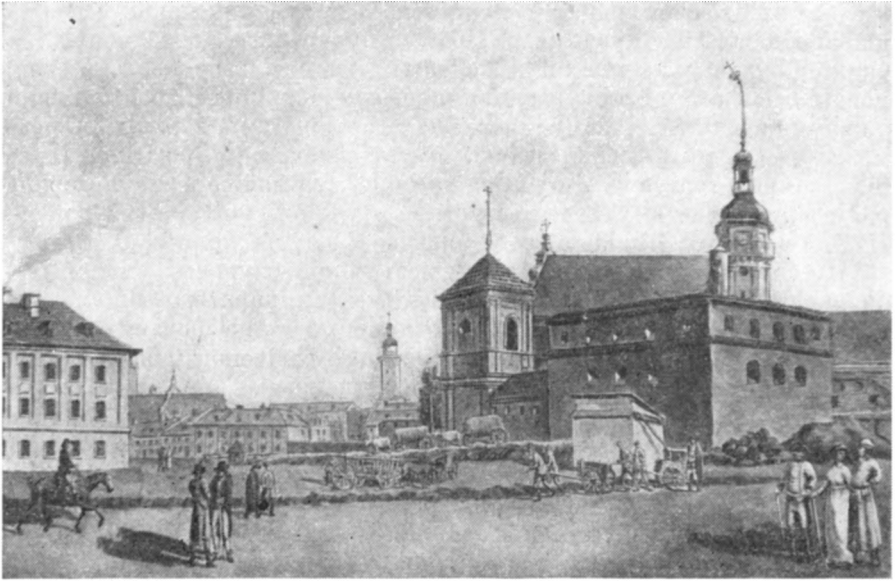
Становище трудящого населення було тяжким. Власники підприємств нещадно визискували трудящих. Робітники працювали по 14 і більше годин на день за мізерну плату. Матеріальне становище трудящих з року в рік погіршувалося. Трудові верстви населення залишалися політично безправними. Тон у громадському житті задавала шляхетська верхівка та чиновницький апарат. Шляхетські земські і гродські суди старого зразка 1783 р. були замінені австрійськими державними судами. Імператорським указом 1789 р. традиційне магдебурзьке право Львова скасовувалося. Склад міського управління стали призначати провінційні власті.

У Львові як адміністративному центрі краю розмістились крайові органи влади. З 1775 по 1845 р. тут збирався крайовий становий сейм, в якому засідали й два представники міста. Ці органи обслуговував численний бюрократичний апарат (близько 600 чоловік). Опорою правлячої верхівки був військовий гарнізон, який налічував 1827 р. 4,4 тис., 1848 — 11,8 тис. солдат.

Австрійські правлячі кола запровадили в місті, як і в краю, жорстокий поліцейський режим, нещадно придушували найменші прояви невдоволення, вільнодумства і прогресивної діяльності. Проводилася політика онімечення населення. Бюрократичний апарат поповнювався переважно за рахунок німецьких чиновників. Усе діловодство у магістраті було перекладено на німецьку мову. Всіляко захоплювалось поселення у місті ремісників німецького походження. Поряд з курсом на онімечення тимчасові привілеї надавались польській верхівці з метою зміцнення за її допомогою панування над українськими народними масами. А це, в свою чергу, сприяло посиленню розпочатого ще раніше процесу колонізації українського населення. Проводячи реакційну асиміляторську політику, правлячі кола і панівна верхівка чинили всілякі перешкоди культурним зв'язкам українського населення міста з Наддніпрянською Україною і Росією, вбачаючи в них загрозу для свого панування. Активну підтримку в цьому їм надавала українська верхівка, зокрема вище уніатське духовенство.

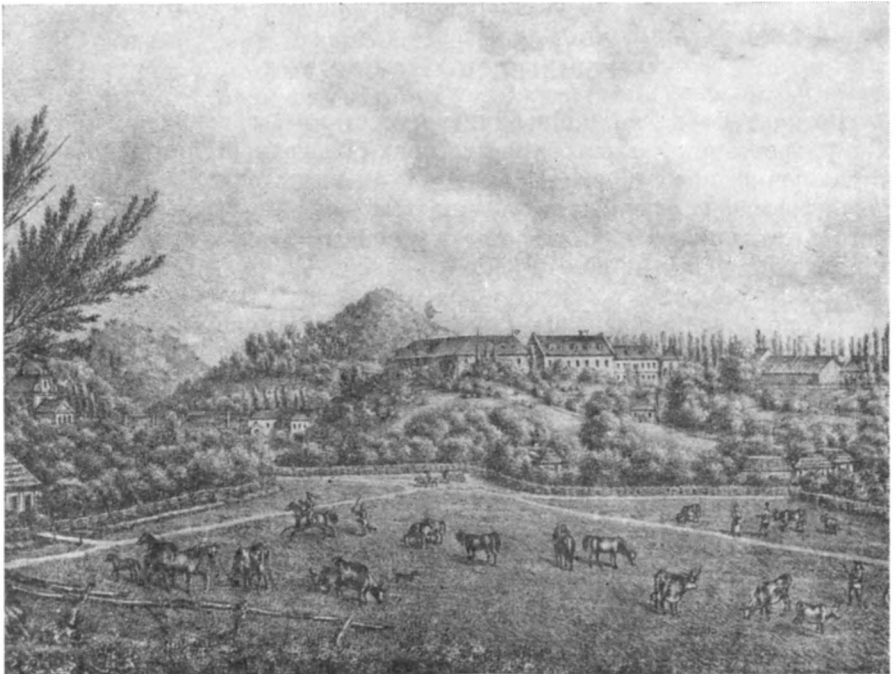
Із зростанням ролі міста як економічного і адміністративного центру воно стало розширюватись територіально. Протягом 1772—1820 рр. були розібрані кам'яні міські стіни, землею з валів засипані прилеглі до них рови, а частину звільненої території віддано під забудову, решту використано для закладання бульварів. Цим було створено умови для посилення взаємних контактів історичного центру міста з колишніми передмістями. Львів було поділено на квартали. Колишні юридики втратили своє значення.

До середини XIX ст. діловим центром залишалась площа Ринок та сусідні вулиці. Одночасно на південному заході від неї, за межа-

Галицька площа у Львові. 1795 р. Малюнок Ж. Вейніга.

Винники. Перша половина XIX ст. Літографія К. Ауера.

ми колишніх фортифікацій поступово формувалася новий міський діловий центр. Тут, уздовж р. Полтви, будувалися центральний парадний бульвар та вулиці з репрезентативною забудовою. У зоні нового міського центру зводили переважно триповерхові будинки з краніцями на першому поверсі та квартирами на верхніх, за його межами — одно- і двоповерхові. Житлові будинки розміщувались біля самого тротуару. До середини XIX ст. майже вся улоговина р. Полтви та частина Личаківського схилу були суцільно забудовані. На той час у місті налічувалося близько 2,5 тис. будинків.

Проте нових громадських будівель споруджувалося мало. Навчальні заклади, міський театр, бібліотека, лікарні розміщувалися у колишніх храмах і монастирях, закритих і конфіскованих наприкінці XVIII ст. під час реформ так званого освіченого абсолютизму, спрямованих на підпорядкування церкви державі.

У місті створювалася система громадських парків. 1818—1821 рр. розбито паркові плантації напроти будинку губернаторства (сучасний сквер на вул. Радянській), бульвари вздовж р. Полтви, 1823 р. біля будинку університету закладено ботанічний сад. З 1835 р. розпочалося озеленення піщаних схилів гори Високого Замку. Найстаріший з парків міста, так званий Поезуїтський сад (нині парк ім. І. Франка), заснований ще в XVI ст., в 70-х рр. XVIII ст. був відкритий для загального відвідування.

Поступово Львів набував рис капіталістичного міста. Нові явища, пов'язані з становленням капіталізму, владно вривалися в його життя, справляли стимулюючий вплив на зростання боротьби його прогресивних сил проти феодално-кріпосницького ладу.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ

Розклад феодално-кріпосницької системи і зародження капіталізму, зростання і загострення класових суперечностей, проникнення і поширення прогресивних ідей зумовили розвиток в Галичині передової громадсько-політичної думки і активізацію суспільно-політичного руху, спрямованого на розв'язання назрілих соціально-економічних і суспільно-політичних проблем. Львів став важливим центром цього руху.

Перші прояви активізації громадсько-політичної думки у місті мали місце наприкінці XVIII ст. В колах інтелігенції у той час поширювались ідеї західноєвропейського Просвітництва. Найвидатнішими його представниками були професори Львівського університету І. Мартинович, А. Гільтенбранд, Г. Уліх, бібліотекар М. Куральт та ін. З 1787 по 1802 рр. в університеті викладав філософію один з видатних представників Просвітництва, згодом професор Петербурзького університету П. Лодій. Професори університету, серед яких були також і українці, прищеплювали просвітницькі ідеї студентській молоді⁶. З початком 90-х рр. у Львові серед інтелігенції набули по-

⁶ Коваленко Л. А. Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст.— К., 1973, с. 55.

ширення ідеї французької буржуазної революції. На суспільно-політичне життя міста значний вплив мало також польське визвольне повстання 1794 р. під керівництвом Т. Костюшка. Австрійський уряд, наляканий французькою революцією та її відгуками в країні, з початком 90-х рр. посилив реакційний курс, ведучи нещадну боротьбу з усім, що нагадувало революцію. Наступ реакції гальмував поширення передових ідей.

Піднесення революційно-визвольних рухів у Росії та інших країнах Європи в перше десятиліття після закінчення наполеонівських війн дало новий поштовх проникненню прогресивних ідей до краю та їх поширенню серед передових кіл Львова. Значний резонанс одержав серед громадськості міста декабристський рух у Росії. Під його впливом у Львові в другій половині 20-х рр. виникло товариство прихильників слов'янщини, яке ставило за мету «шляхом ознайомлення з літературою та історією різних слов'янських народів зав'язувати тісніші стосунки дружби і доброзичливості між тими народами»⁷.

30—40-і рр. XIX ст. знаменували перехід від дворянського до буржуазно-демократичного етапу визвольного руху в Галичині, спрямованого проти феодалізму і абсолютизму. Значного піднесення визвольний рух набув у Львові. Одним із факторів, що сприяли цьому, було національно-визвольне повстання 1830—1831 рр. у Королівстві Польському. Після поразки повстання в Галичині знайшли притулок багато його учасників. У краї виник ряд польських таємних шляхетсько-буржуазних організацій, які під впливом наростаючого селянського руху розгорнули пропаганду антикріпосницьких і антиабсолютистських ідей серед різних верств населення з метою залучення їх до визвольної боротьби. До підпільного руху включилася значна частина української прогресивної молоді.

Однією з перших таємних організацій, заснованих у Львові 1833 р., став «Союз друзів народу» як складова частина Товариства польських карбонаріїв. Його метою було повалення влади монархії шляхом збройного повстання, утворення на землях колишньої Речі Посполитої федеративної буржуазно-демократичної республіки, ліквідація шляхетських привілеїв, звільнення селян від панщини і передача їм земельних наділів. Найближчим завданням організації стала пропаганда визвольних ідей серед народних мас. До складу організації увійшло 12 українців-семінаристів (М. Мінчакевич, Т. Кульчицький, Й. Охримович та ін.), які створили окрему секцію. Вони проводили збори, де обмінювались думками з політичних питань, читали заборонену революційну і антирелігійну літературу. За свідченням М. Мінчакевича, читання забороненої літератури підривало у юнаків віру в релігію, переконувало в перевагах республіканського ладу над монархією. З діяльністю «Союзу друзів народу» були пов'язані перші спроби ведення антикріпосницької політичної пропаганди серед львівських цехових підмайстрів з метою спрямувати їхній стихійний соціальний протест у загальне русло організованої

⁷ *Zawadzki W. L. Nabelak: Opowieść historyczna.— Lwów, 1896, s. 3—4.*

свідомої боротьби народних мас проти феодально-абсолютистського ладу.

1835 р. «Союз друзів народу» влився у нову таємну організацію — «Співдружність польського народу», керівний орган якої (головний збір) з 1836 р. знаходився у Львові. Представники радикального крила цієї організації виступали за соціальну революцію і вели антикріпосницьку пропаганду серед ремісників та селян Східної Галичини (І. Кульчинський, К. Ценгелевич, Ю. Горошкевич, М. Попіль, І. Гудяк та ін.). Серед членів підпільної організації поширювались заборонені тоді твори Вольтера, Й.-Ф. Шіллера, А. Міцкевича та ін. У віршах К. Ценгелевича, відозві Ю. Горошкевича «Листи до приятелів миру» звучали заклики до українських селян разом з польським народом боротися за своє визволення. Активну пропаганду визвольних ідей проводили серед української студентської молоді Львова створені на базі «Співдружності польського народу» інші таємні організації, зокрема «Союз вільних галичан» і «Союз синів вітчизни».

Наприкінці 30-х рр. австрійським властям вдалося розгромити революційно настроєне галицьке підпілля. Десятки його діячів були кинуті у в'язницю. Проте незабаром революційна агітація відновилася. У той час її активно проводив у місті учасник підпілля Ю. Госляр. За даними львівської поліції, він намагався «прищеплювати студентам принципи свободи й рівності, викликати у них ненависть до австрійського уряду, схилити до повалення існуючого ладу і вселяти їм ідею про можливість відновлення Польщі»⁸. Особливо активну революційну пропаганду розгорнув Ю. Госляр серед підмайстрів кравецького цеху. Майже щодня він зустрічався з ними в майстернях, проводив бесіди на політичні теми, розповсюджував книги революційного змісту.

Напередодні національно-визвольного Краківського повстання 1846 р. визвольні ідеї активно пропагувались серед української і польської робітничої і ремісничої молоді Львова під керівництвом революційного демократа Е. Дембовського. Він створив тут комітет, який мав завдання залучати до майбутнього повстання студентську молодь і представників «нижчих верств» населення. Представники комітету вели активну революційну пропаганду серед кравецьких підмайстрів, столярів і механіків підприємств по виготовленню сільськогосподарських машин та ін. Вони закликали робітничу молодь до участі в боротьбі за повалення австрійського панування та існуючого суспільного ладу і запровадження рівності станів та демократичної конституції. Закликаючи ремісничо-робітничу молодь до участі в повстанні, агітатори змальовували перед нею перспективу «спільності праці і прибутку, особливо його розподілу залежно від кількості праці», тобто, по суті, поширювали ідеї утопічного комунізму. Агітація велась серед робітничо-ремісничої молоді не лише польської національності, а й української та ін.

⁸ Центральний державний історичний архів УРСР (далі — ЦДІА УРСР), ф. 146, оп. 5, спр. 3018, арк. 4—9.

На початку січня 1846 р. готовими до майбутнього повстання були 300 чоловік, переважно студенти і підмайстри, а на середину лютого того ж року кількість їх зросла до 600 чоловік. Проте арешти, проведені австрійськими властями у Львові (вночі з 13 на 14 лютого 1846 р.), зірвали плани залучення чисьельного загону робітників і ремісників Львова до повстання. Та незважаючи на це, визвольні ідеї, що поширювались серед робітників і ремісників міста, сприяли росту їх суспільно-політичної активності.

Таким чином, діяльність антикріпосницького підпілля мала велике значення для розвитку визвольного руху. Завдяки йому передові ідеї епохи — ідеї свободи, рівності, братерства — проникали в усе ширші верстви населення, сприяли зростанню невдоволення системою жорстокого соціального і національного гніту, втягували у суспільно-політичний рух нові сили.

Певний внесок у боротьбу проти кріпосництва та пропаганду передових, визвольних ідей зробив демократично-просвітительський гурток «Руська трійця», що сформувався на початку 30-х рр. серед прогресивної української студентської молоді Львова на чолі з М. Шашкевичем, Я. Головацьким, І. Вагилевичем.

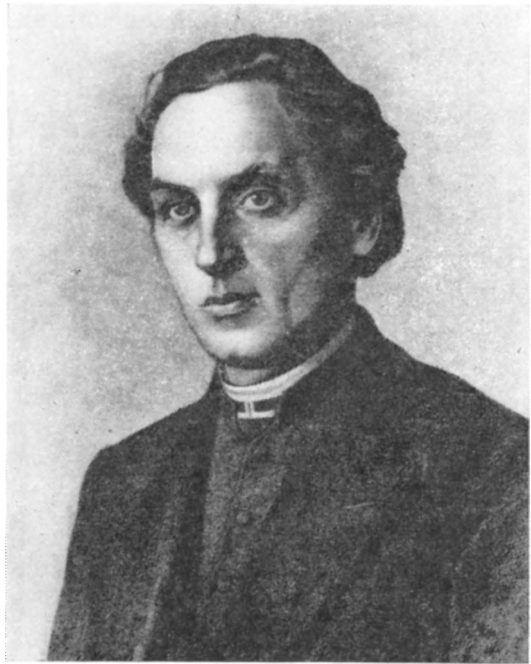
Суворі кріпосницькі дійсність, піднесення визвольних рухів в Австрії та інших країнах Європи, благодіючий вплив передової суспільної думки і культурного життя Росії й України, національно-визвольної боротьби в Польщі, Чехії, Словаччині, південнослов'янських країнах спонукали юнаків до участі в боротьбі проти існуючих порядків, до спроб засобами друкованого слова пропагувати передові визвольні ідеї. 1834 р. «Руська трійця» підготувала до друку історико-літературну збірку «Зоря», в якій засуджувала режим шляхетської сваволі, іноземного поневолення, вітала боротьбу народу за свою соціальну і національну свободу, звеличувала народних героїв, проповідувала єдність галицьких українців з усім українським народом. Проте на вимогу цензури і церкви, підтриману губернським управлінням, віденська поліція заборонила друкувати «Зорю»⁹.

⁹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849.— Львів, 1909, с. 16—18.

Титульна сторінка альманаху «Русалка Дністрова».

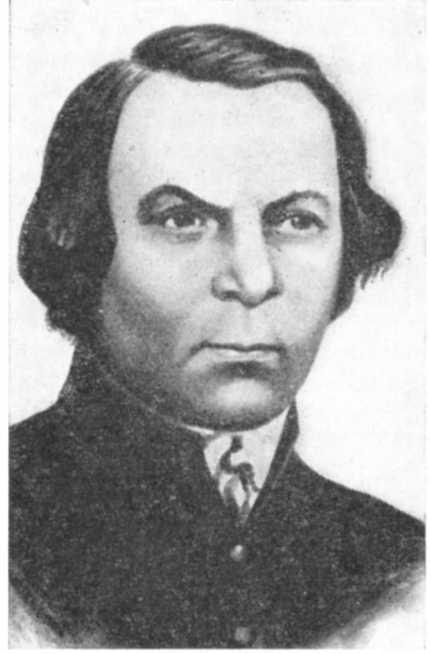
«Руська трійця» — М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич.

Та невдача не спинила укладачів збірки. Вони підготували і опублікували наприкінці 1836 р. в угорському місті Буді літературно-науковий альманах «Русалка Дністрова», включивши до нього частину матеріалів з забороненої «Зорі», та доповнивши їх новими творами. Альманах наскрізь був пройнятий антикріпосницькими мотивами. В програмному вірші М. Шашкевича «Згадка» розповідалося про героїчні часи «руської слави» доби Ярослава Мудрого, сумна кріпосницька дійсність порівнювалася з ординським ігом. Правдиву картину феодальної експлуатації зобразив І. Вагилевич у передмові до циклу народних дум та пісень¹⁰. М. Шашкевич яскраво змалював в оповіданні «Олена» боротьбу опришків проти панської сваволі. Мотиви антикріпосницької визвольної боротьби звучали у вміщених в альманасі народній пісні про О. Довбуша, віршах М. Шашкевича «Погоня», І. Вагилевича «Мадей» та ін.

«Русалка Дністрова» була спрямована проти національного гноблення трудящого населення Східної Галичини. Публікація в ній пісень про народних героїв Морозенка, Коновченка, популяризація подвигів запорізького козацтва, висловлений М. Шашкевичем у передмові намір розглядати альманах і взагалі діяльність «Руської трійці» як складову частину і продовження всієї роботи літературних і наукових сил Наддніпрянщини означали, по суті, протест проти реакційної асиміляторської політики правлячих кіл і панівних класів у Східній Галичині та прагнення до єдності всіх українських земель.

¹⁰ Русалка Дністрова.— К., 1972, с. 12—13.

А звернення М. Шашкевича у вірші «Згадка» з своїми думками «поза Волгу», де є «побратими люди», була виразним ствердженням близькості українського і російського народів. Водночас, вміщуючи в альманасі переклади сербських народних пісень та патріотичного твору чеського поета В. Ганки «Короледвірський рукопис», «Руська трійця» виступала прихильником і пропагандистом ідеї слов'янської єдності, спрямованої проти австрійського абсолютизму.

Вихід «Русалки Дністрової» з великим інтересом зустрів і високо оцінила передова громадськість. І. Франко зазначав, що «Русалка Дністрова», відбиваючи заповітні думки, мрії та сподівання народних мас Східної Галичини, «була свого часу явищем наскрізь революційним»¹¹.

Поява альманаху викликала занепокоєння світських і духовних властей Галичини. Львівська цензура в червні 1837 р. заборонила його. Губернське управління дало розпорядження весь тираж «Русалки Дністрової» знищити, передавши тільки один примірник до університетської бібліотеки. Видавців альманаху було протягнуто до слідства, а потім передано під нагляд поліції.

Діячі «Руської трійці» зробили вагомий внесок у зміцнення зв'язків західноукраїнських земель з Україною та Росією. Вони підтримували тісні і плідотворні творчі зв'язки з російськими й українськими вченими М. Максимовичем, О. Бодянським, І. Срезневським, завдяки чому опублікували в Росії ряд своїх праць, одержали велику

¹¹ Франко І. Зібрання творів.— К., 1980, т. 26, с. 90.

кількість книг російського друку, мали інформацію про основні події наукового і культурного життя в Росії і на Україні. Вони знали і поширювали твори багатьох російських і українських письменників, серед них О. С. Пушкіна, М. В. Гоголя, І. А. Кримова, Г. Р. Державіна, І. П. Котляревського, Т. Г. Шевченка, П. П. Гулака-Артемовського, Є. П. Гребінки, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка та ін.

Великий інтерес до братів на сході, їхньої історії і культури пронизував усю творчу і громадську діяльність учасників «Руської трійці». Вони орієнтували західноукраїнську інтелігенцію на дальше зміцнення зв'язків з Україною і Росією. «Ліпше нам ся держати цілості Русі,— твердив Я. Головацький 1841 р.,— того кореня, з которогосмо виресли... не збочати, не сторонити, а вкупі, в согласію поступати нам до одной цілі — просвіщенія і образованія!»¹². Завдяки діячам «Руської трійці» культурні надбання українського і російського народів ставали надбанням широких верств західноукраїнської прогресивної громадськості.

Міцні узи дружби єднали діячів «Руської трійці» з передовими діячами культури інших слов'янських народів, духовні скарби яких вони прагнули засвоїти та використати в своїй творчій діяльності. Тісні контакти підтримували вони, зокрема, з прогресивними польськими літераторами, що групувалися навколо Інституту Оссолінських, учасниками таємних організацій і прихильниками слов'янського єднання А. Бельовським, Л. Семенським, К. Вуйціцьким, Ж. Паулі, К. Туровським. Однакове розуміння насущних питань суспільного розвитку, рішучі антикріпосницькі настрої, співчуття пригнобленому селянству, глибокий інтерес до долі слов'янських народів і прагнення сприяти їхньому єднанню об'єднували українських і польських діячів, сприяли встановленню дружніх творчих зв'язків між ними в галузі наукової, літературної та видавничої діяльності.

Значне місце у слов'янських зв'язках діячів «Руської трійці» займали їхні відносини з видатними діячами чеської науки і культури П. Шафариком, Я. Колларом, В. Ганкою, К. Запом, П. Ковбеком і Ф. Яхімом, південнослов'янськими діячами Г. Петровичем, Т. Павловичем, Ф. Куреляцем. Зв'язки діячів «Руської трійці» з численними передовими представниками слов'янських культур стали одним із суттєвих факторів, що мали благотворний вплив на суспільно-політичний рух і культурне життя Львова.

Прогресивний суспільно-політичний рух, важливим центром якого став Львів, сприяв згуртуванню передових сил Східної Галичини. В ньому пройшло школу ідейного гарту та громадсько-політичної діяльності широке коло діячів, які пропагандою передових антифеодальних, антиабсолютистських і національно-визвольних ідей серед різних верств східногалицького суспільства підготували ґрунт для активної участі широких народних мас у буржуазно-демократичній революції 1848—1849 рр.

¹² *Возняк М.* До історії видання Ількевичевих проповідок.— Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, т. 106, с. 178.

КУЛЬТУРА

Розклад феодально-кріпосницької системи і становлення капіталістичного укладу вплинули на культурне життя Львова. Проте панування кріпосництва, колоніальна політика Габсбургів, запроваджений ними суворий бюрократично-поліцейський режим, асиміляторські устремління панівних класів і правлячої верхівки згубно позначились на всіх галузях культури, стримуючи культурний прогрес у місті.

Після захоплення Галичини Австрією правлячі кола підпорядкували роботу шкіл інтересам онімечення краю. У Львові почали створюватись німецькі школи. 1775 р. у місті засновано так звану нормальну школу з німецькою мовою викладання, при якій велась також підготовка вчителів. 1798 р. у Львові діяли одна головна (чотирикласна), три парафіяльні (однокласні) і дві приватні школи. Кількість учнів, що навчалися у цих школах, була незначною. 1808 р., наприклад, відвідувало школу лише 1575 дітей¹³. Школа служила інтересам панівних класів і була доступною в основному дітям багатіїв.

1805 р. згідно з новим, реакційним за своєю суттю, шкільним законом усі школи Львова перейшли у відання верхівки римо-католицького духовенства, що створювало ґрунт для їх клерикалізації, а після запровадження викладання як предмета польської мови — і полонізації. Українська мова в державні школи міста доступу не мала. Викладання цією мовою проводилося лише в одній приватній школі — при Ставропігійському інституті, яка готувала вчителів для парафіяльних сільських шкіл.

Першу, так звану академічну гімназію засновано у Львові 1784 р. Вона стала підготовчою школою для Львівського університету і була з ним організаційно пов'язана. 1819 р. у місті відкрито другу гімназію. До них мали доступ фактично лише діти заможної верхівки. Викладання тут велось майже виключно латинською мовою, учбовий процес проіннятий духом клерикалізму. Знання, які одержували учні, були відірвані від життя.

1784 р. у Львові відновив роботу університет як світський вищий навчальний заклад (колишню єзуїтську академію було закрито у зв'язку із скасуванням ордену єзуїтів 1773 р.). В університеті були філософський, теологічний, юридичний і медичний факультети. Доступ сюди мали тільки діти шляхти, чиновників, духовенства і купецтва. Викладання проводилось латинською, німецькою і частково польською мовами. 1819 р. тут навчалось близько 800 студентів. 1842 р. кількість студентів в університеті зросла до 1180 чоловік. Серед них близько 300 були українцями, які навчались переважно на теологічному факультеті.

Зародження капіталізму ставило панівні класи перед необхідністю відкриття навчальних закладів для підготовки кадрів спеціалістів для промисловості і торгівлі. 1817 р. у Львові відкрито реальну (торговельну), а 1844 р. — технічну академії.

¹³ Miasto Lwów w okresie samarządu, 1870—1895.— Lwów, 1896, s. 359.

П. Лодій.

В 70—80-х рр. XVIII ст. під впливом ідей Просвітництва у Львівському університеті дещо пожвавились дослідження в галузі природничих та філософських наук. З 1782 р. тут працював професор І. Мартинович, автор ряду досліджень з математики і хімії. Його праця «Хімічне дослідження галицької нафти» мала не тільки теоретичне, а й практичне значення. Перший фізичний кабінет в університеті заснував І. Земаччик (Сементюк), який читав курс фізики за власним підручником. Професор Б. Гаке був першим геологом університету. Славився створений в університеті анатомічний кабінет. У філософських працях професора І. Мартиновича пропагувалися ідеї, близькі до французького вульгарного матеріалізму. Наближенням до матеріалізму відзначалася наукова діяльність професора Львівського університету П. Лодія. 1790 р. він опублікував

у своєму перекладі з латинської на тогочасну українську літературну мову підручник німецького філософа Х. Баумейстра «Настанови правоучительної філософії», в якому пропагувалися ідеї, що заперечували втручання потойбічних сил у явища природи та суспільного буття, апелювали до розуму людини.

В 90-і рр. правлячі кола посилили боротьбу проти поширення в університеті передових ідей. Суворій цензурі піддавалися всі наукові праці, що негативно позначилося на дальшому розвитку та поширенні наукових знань. П. Лодій змушений був виїхати в Росію, де, викладаючи філософію і право в Петербурзькому університеті, відзначився як видатний представник Просвітництва. Звідти він продовжував підтримувати зв'язки зі Львовом, листувався з професорами Львівського університету, пересилав їм книги з різних галузей наук, що видавалися в Росії.

В 20—30-х рр. XIX ст. у Львівському університеті дещо пожвавились дослідження в галузі краєзнавства і гуманітарних наук. Піонером у цій справі став І. Могильницький, автор першої в Галичині граматики української мови. Передмова до неї становила важливу наукову працю «Відомість о руськім язичі» (1829), яка містила стислий, але змістовний нарис історії Росії і України, спростовувала поширені тоді помилкові уявлення про українську мову та визначила її як одну з самостійних східнослов'янських мов. За прикладом І. Могильницького над написанням граматики української мови пра-

цював професор Львівського університету І. Лаврівський. Він уклав також шеститомний українсько-польсько-німецький словник, на якому позначився вплив народної мови, переклав на польську мову «Повість временних літ», що сприяло зміцненню міжслов'янських культурних зв'язків. І. Лаврівський виявляв великий інтерес до книг, виданих у Росії і на Україні, підтримував контакти з відомими російськими вченими.

Професор Львівського університету М. Гриновецький вивчав історію рідного краю, збирав першодруки та інші пам'ятки старовини, підтримував зв'язки з професорами Петербурзького університету, обмінювався з ними науковими книгами. Значний інтерес до минулого рідного краю виявляв історик-краєзнавець В. Компаневич. Він склав зведені літописи львівських монастирів, брав участь у перекладі «Хроніки міста Львова» Й. В. Зиморовича, виступав зі статтями у пресі про старовинні пам'ятки Галичини, історію слов'янських друкарень. В. Компаневич підтримував зв'язки з російськими вченими, в своїх працях розкривав велике значення літератури російського народу для розвитку української літератури, відзначав важливу роль І. Федорова у започаткуванні друкарства на Україні, знайомив читачів з творчістю відомого російського просвітителя М. І. Новикова.

В 30—40-х рр. у Львові працював український дворянський історик Д. Зубрицький, який опублікував ряд історичних праць. В них на підставі дослідження джерел вперше дано ґрунтовний виклад найважливіших питань середньовічної історії західноукраїнських земель, розкрито самотність культури Галицької Русі та показано боротьбу місцевого населення проти католицизму. Найбільш відомі праці вченого «Хроніка Львівського Ставропігійського братства», «Історичне дослідження про русько-слов'янські друкарні в Галичині», «Нарис історії руського народу в Галичині». 1844 р. опублікована праця Д. Зубрицького «Хроніка міста Львова», яка на той час була однією з найґрунтовніших історичних праць про старовинне українське місто. Д. Зубрицький сприяв зміцненню зв'язків галицьких літераторів з українськими і російськими письменниками і науковцями. Багаті джерельним матеріалом, наукові праці Д. Зубрицького, хоч на них і позначалася ідеалістична методологія автора, сприяли поширенню історичних знань, викривали асиміляторську політику польської шляхти, довели, що Галичина — це невід'ємна частина колишньої Давньої Русі.

В розвитку наукових досліджень у Львові посилювались демократичні тенденції. Найповніше вони проявилися в працях членів просвітительського гуртка «Руської трійці». Чітко поставивши питання про населення Східної Галичини як складову частину українського народу, вони у наукових дослідженнях відтворювали славні сторінки його минулого. М. Шашкевич, зокрема, в своїх творах висвітлював боротьбу давньоруських воїнів, селянсько-козацького війська проти польських феодалів («Болеслав Кривоустий під Галичем 1139», «Хмельницького обступлення Львова», «О Наливайку»). В нарисі «О запорожцях і їх Січі» він торкався питання про походження козацтва, в «Казці Богдана Хмельницького» — дипломатичної діяль-

ності гетьмана. Про велич і могутність Давньої Русі та стимулююче значення її традицій для розвитку визвольної боротьби українського народу в наступні століття писав Я. Головацький. У статті «Галицько-Карпатська Русь» він висвітлював основні історичні події Прикарпаття X—XIV ст. як складової частини історії Давньої Русі.

«Руська трійця» займалась етнографічними дослідженнями. І. Вагилевич підготував історико-етнографічні розвідки про бойків, гуцулів і лемків. Багатий етнографічний матеріал про населення Східної Галичини і Закарпаття містив нарис Я. Головацького «Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі». Діячі «Руської трійці» та широке коло їхніх однодумців активно працювали над збором і науковим опрацюванням усної народної поетичної творчості та інших пам'яток фольклору, вели мовознавчі дослідження.

Значний громадський резонанс мав виступ «Руської трійці» проти спроб польської шляхти нав'язати українській мові в Галичині польський алфавіт, що продемонстрував прагнення українського населення Східної Галичини не віддалятися від східних слов'ян ні письмом, ні культурою взагалі. Новаторством по своїй суті було запровадження «Руською трійцею» в письменство західноукраїнських земель фонетичного правопису замість застарілого історико-етимологічного і гражданського шрифту традиційної кирилиці. Вперше він був використаний в «Русалці Дністровій».

Гнітюча кріпосницька дійсність, асиміляторські зусилля панівних класів і правлячої верхівки, відірваність Галичини від України, возз'єднаної з Росією, довгий час гальмували розвиток української літератури в краї, в тому числі у Львові. Місцева інтелігенція, відірвана від народу, задовольняла свої мізерні духовні потреби схоластично-клерикальною літературою, написанню застарілою мовою, що була своєрідною мішаниною церковнослов'янської, української, польської і російської. Народнорозмовна мова вважалась «хлопською», непридатною для літератури.

Якісно новий етап у літературному житті міста, як і всього краю, почався з приходом у літературу на початку 30-х рр. діячів «Руської трійці». Будучи представниками романтизму в західноукраїнській літературі, вони прагнули підпорядкувати літературну творчість актуальним проблемам суспільного життя. Викриваючи феодально-кріпосницький лад з його правом, мораллю, естетикою, які увічнювали принижене становище людини, регламентували людську особистість, вони на перший план ставили людину з її неповторним внутрішнім світом, відтворювали образи духовно сильних борців за соціальну і національну свободу. У літературних творах вони часто звертались до історичного минулого народу, яскраві героїчні сторінки якого мали надихати сучасників на боротьбу за соціальне і національне визволення.

Найхарактернішим щодо цього був підготовлений ними, але недопущений поліцією до друку альманах «Зоря» (1834), до якого увійшли віршові й прозові твори М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького, цикл народних пісень, життєпис Богдана Хмельницького, популярне оповідання і народна пісня про його історичні

походи та сатиричний вірш І. Некрашевича «Замисл на попа». Близьким до нього за змістом був літературно-науковий альманах «Русалка Дністрова» (1836). Опубліковані тут твори, написані живою народно-розмовною мовою, були спрямовані проти кріпосництва, клерикальної традиції в літературі і знаменували початок нової літератури на західноукраїнських землях.

Підневільне становище краю негативно позначалося на суспільно-культурному житті міста. 1788 р. за розпорядженням з Відня було закрито Львівське Ставропігійське братство. Згодом на його базі було організовано Ставропігійський інститут (1793). Проте ця нова замкнута організація, що складалася з кількох десятків членів і очолювалась верхівкою українського чиновництва, всіляко відгороджувалась від суспільно-культурного життя, обмежувалась лише утриманням друкарні як комерційного підприємства і бурси з школою для підготовки вчителів для сільських парафіяльних шкіл. Друкарня інституту була єдиною із наявних у місті друкарень, що мала церковно-слов'янський шриффт. Проте вона випускала в основному церковну літературу.

1772 р. у Львові почала діяти приватна друкарня А. Піллера, яка видавала книги німецькою, латинською, французькою, грецькою та єврейською мовами. 1776 р. у ній друкувалась французькою мовою щотижнева «Львівська газета», яка була першою газетою на Україні. 1792—1797 рр. у Львові виходила польською мовою «Щоденна газета патріотичних політиків», з 1811 р. тричі на тиждень також польською мовою — «Львівська газета», а з 1817 р. — щомісячний літературний додаток до неї — «Всячина». З 1840 р. тут виходив часопис «Щоденна газета паризьких мод», в якому, крім фахових статей, друкувались літературні твори.

1827 р. у Львові відкрито Інститут Оссолінських (Оссолінеум), загальнокрайову культурно-освітню установу, що складалася із бібліотеки і музею та мала друкарню. Тут було зібрано багато культурних цінностей українського і польського народів, серед них книги, рукописи, численні музейні колекції. 1832 р. бібліотека відкрила читальні зали для відвідувачів. Навколо інституту гуртувались відомі діячі польської й української науки і культури. Проте 1834 р. після того, як австрійська поліція виявила нелегальну патріотичну літературу, що виходила з друкарні інституту, його на тривалий час (до 1848 р.) було закрито, а ряд працівників репресовано.

З 1784 р. діяла бібліотека Львівського університету, яка збрала близько 50 тис. томів літератури з різних галузей знань. Проте доступ сюди мали в основному працівники університету, а фонди комплектувались переважно літературою на німецькій мові. У місті було також кілька бібліотек монастирів, гімназій, приватних шкіл і осіб. Але всі вони укомплектовувались книгами містично-релігійного змісту, написаними переважно латинською, німецькою і польською мовами, і залишалися недоступними для широкої громадськості. Австрійські правлячі кола чинили всілякі перешкоди вивезенню до Львова українських книг, які друкувались на Україні і в Росії. 1822 р. ввіз їх був взагалі заборонений. З того часу книга, видана на Україні

або в Росії, потрапляла до Львова, долаючи великі перешкоди, найчастіше нелегальним шляхом, поза цензурою.

З кінця XVIII ст. пожвавилось театральне життя міста. Перший постійно діючий театр був заснований 1776 р. Згодом тут почав діяти аматорський, а з 1809 р. — стаціонарний польський театр. Очолований довгі роки видатними театральними діячами В. Богуславським і Я. Н. Камінським, цей театр мав у репертуарі поряд з кращими зразками західноєвропейської драматургії (п'єсами В. Шекспіра, Ф. Шіллера, П. Кальдерона, Ж.-Б. Мольєра) ряд творів відомих польських драматургів, серед них О. Фредро та ін.

Традиції українського театру, зокрема давньої шкільної сцени, продовжувались переважно в середовищі української студентської молоді. Починаючи з 1794 р. у львівській семінарії відбувалися аматорські театральні вистави, які відвідували гості з міста. Поряд з п'єсами переважно польських авторів студенти грали також короткі гумористичні діалоги, героями яких були селянин, економ, орендар, — на зразок колишніх інтермедій. Значний резонанс мала постановка ними 1835 р. першої української театралізованої вистави за матеріалами фольклорної збірки Й. Лозинського «Руське весілля».

Одночасно з розвитком театру активізувалося музичне життя. В місті працювали польський композитор і диригент Ю. Ельснер, піаніст і композитор Я. Медерич-Галлюс, відомий скрипаль і композитор К. Ліпінський. Значний слід в музичному житті міста залишив син В.-А. Моцарта Франц-Ксавер Моцарт, який організував тут Музичне товариство (1826). 1838 р. у Львові було організовано «Товариство сприяння музиці».

Значну роль в становленні української професійної музики у Львові відіграло пожвавлення культурних зв'язків з Україною і Росією. Серед українського населення міста велику популярність здобула, зокрема, творчість російського та українського класика хорової музики Д. Бортнянського. Його твори з кінця 20-х рр. XIX ст. виконувались численними аматорськими хоровими колективами Львова. Першими українськими композиторами-професіоналами у Львові в середині XIX ст. стають М. Вербицький та І. Лаврівський.

Серед прогресивно настроєної інтелігенції Львова пробуджується інтерес до української пісні. Календар «Львівський пілігрим» 1823 р. опублікував кілька народних пісень з нотами. 1833 р. у Львові виходить збірка В. Залеського і К. Ліпінського «Музика до польських і руських пісень». Вона користувалася великою популярністю у любителів музики і часто пісні з неї звучали в домашніх концертах.

Територіальне розширення міста спричинилося до пожвавлення цивільного будівництва. На зміну грайливій легкості барочних споруд приходять строгі форми класицизму. В кінці XVIII — на початку XIX ст. на площі Ринок до ряду будинків було добудовано фасади в новому стилі. Споруджуються нові будинки на вулицях Вірменській, Театральній, Краківській та ін. В архітектурі широко використовуються декоративні барельєфи за міфологічними сюжетами.

Зростання міста викликало необхідність нових громадських споруд. 1835 р. на місці старої ренесансної ратуші, яка завалилась, зве-

Вид Львова від півночі (тепер вул. Радянська і Підвальна). Перша половина XIX ст. Літографія К. Ауера.

дено нову за проектом архітекторів Ю. Маркля і Ф. Третера. Зразком класицистичної споруди є колишній будинок Оссолінеум (нині бібліотека Академії наук УРСР) віденського архітектора П. Нобіля, до якого згодом за проектом Ю. Бема було добудовано класицистичний портик.

Монументальністю виділяється Старий театр (нині ім. Марії Заньковецької) архітекторів А. Пихля та Я. Зальцмана, який був споруджений 1837—1843 рр. У цей же час архітектором В. Равським на вул. Театральній побудована одна з найкращих споруд пізнього класицизму — будинок Природничого музею.

Кінець XVIII ст. — переломний етап у розвитку скульптури: на зміну барокко приходить класицизм. У Львові поруч з відомими митцями М. Полейовським, М. Філевичем, І. Оброцьким починають працювати скульптори Г. Вінтер, а пізніше Й. Шимзер, А. Шимзер. Розвивається монументальна скульптура. Різцеві Г. Вітвера належать фігури Нептуна, Діани, Адоніса і Афродіти, що прикрашають фонтани на площі Ринок.

Монументальний живопис у кінці XVIII ст. втрачає популярність. Значного розвитку набуває станковий живопис у вигляді портрету та іконопису. У Львові працював ряд майстрів, що прибули з різних областей України — В. Береза, О. Білявський, Л. Долинський, І. Хойницький, Л. Чайковський та ін. О. Білявський залишив велику кількість портретів міщан, серед яких виділяються «Портрет Дейми»,

Ярмарок на площі св. Юра у Львові. Перша половина XIX ст. Літографія А. Ланге.

«Подружжя Нікоровичів» та ін. Найбільш відомим живописцем був Л. Долинський. Йому належить значна кількість ікон для собору св. Юра, іконостас Онуфрійської церкви. Заслужують особливої уваги його уявний портрет засновника Львова князя Льва, а також картина «Юрій Змієборець». У творах на релігійні теми автор цілком відходить від іконописно-умовних зображень, утверджуючи реалістичні традиції в живопису і тим самим закладає основу для переходу митців на реалістичний шлях світського мистецтва. В галузі портретного живопису успішно працював М. Яблонський. Його роботи «Портрет батька», «Портрет сина», «Дівчина зі сніданком на підносі» відзначаються правдивим відображенням природи без академічної умовності і театральності.

Львівський живопис першої половини XIX ст. поклав початок розвитку реалістичних принципів відтворення дійсності, що стали панівними в наступний період.

Мистецтво графіки у Львові розвивалося досить повільно. Воно поживавилось з відкриттям тут графічних майстерень Ю. Піллера (1822), а також при інституті Оссолінських (1830).

У графіці, як і в живопису, зростає інтерес до світської тематики. Наблизившись до реального життя, графіка стала окремим видом образотворчого мистецтва. Виділяються своїми якостями автолітографії А. Ланге «Ярмарок на площі св. Юра у Львові» і «Олеський замок» та К. Ауера «Новий ринок у Бродах». Особливий інтерес становлять літографії Й. Свободи, чеха за походженням, на історичну тематику — «Козаки з Чигирини в Стамбулі», «Настя Лісовська, дружина Сулеймана II» та ін. Міняється в цей час характер і книж-

кової графіки. Нові тенденції проявилися в ілюструванні світської літератури — численних букварів та періодичних видань.

З появою мануфактурних підприємств у першій половині XIX ст. почали занепадати домашні промисли. Окремі традиційні види художньої творчості втрачають своє значення. Розвивається тільки цехове ткацтво. Серед майстрів ткацького ремесла найбільшу популярність здобули Я. Суходольський, Т. Грабар, І. Прилуцький, І. Златоглавичок та ін.

ВИЗВОЛЬНА БОРТЬБА ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ 1848 р.

На початку 1848 р. у ряді країн Європи спалахнули буржуазні й буржуазно-демократичні революції, полум'я яких охопило Австрійську імперію. Революційні події на Заході знайшли широкий відгук в Галичині, викликавши піднесення боротьби народних мас за своє соціальне і національне визволення. Звістка про революційні події у Відні дала поштовх до масових виступів у Львові. 18—19 і 21 березня 1848 р. тут відбулись демонстрації, під впливом яких губернатор дав згоду на звільнення політичних в'язнів і на формування національної гвардії. Представники ліберальної буржуазії і шляхти, намагаючись спрямувати гнів народних мас у мирне русло, виробили петицію до австрійського імператора і 19 березня подали її на підписання населенню Львова.

13 квітня 1848 р. у Львові виникла польська шляхетсько-буржуазна організація — Центральна рада народова, програмні вимоги якої викладені в петиції, зводились до здійснення буржуазних реформ та перетворення Галичини в польську автономну провінцію Австрійської монархії. Намагаючись залучити на свій бік народні маси, Рада народова в умовах усе більшого невдоволення кріпосницькою системою звернулася із закликом до шляхти негайно звільнити селян від панщини. Проте шляхта, не бажаючи втрачати своїх привілеїв, не реагувала на цей заклик. За таких умов австрійський уряд, зважаючи на економічну невідповідність примусової праці кріпаків і намагаючись не допустити переростання хвилювання селянства у повстання та нейтралізувати можливий вплив на нього дрібношляхетсько-буржуазного табору, розпорядився скасувати панщину. 22 квітня 1848 р. у краї було оголошено циркуляр губернского управління про скасування з 15 травня 1848 р. панщини за викуп. Проте хоч цей захід і запобіг селянському повстанню, він, будучи половинчастим, не вніс у ряди селянства заспокоєння, на яке сподівались реформатори. Незабаром Галичина стала ареною запеклих класових битв на селі.

В умовах складного переплетіння соціальних і національних суперечностей гостра суспільно-політична боротьба розгорнулася у Львові. Таборіві контрреволюції, який представляли австрійська бюрократія та військові кола, підтримувані найзаможнішою частиною шляхти і вищим духовенством, тут протистояв широкий фронт антиурядових сил: ліберальна шляхта, буржуазія та широкі верстви

трудящого населення. Проте в міру розвитку революційного руху між ними поступово наростали суперечності. Шляхетсько-буржуазні кола, будучи прихильниками реформ і легальних методів боротьби, всіма силами намагались підпорядковувати собі революційну активність мас і спрямувати її в мирне русло. В той же час народні маси, зацікавлені в радикальній ломці феодального ладу і в послідовному здійсненні демократичних перетворень, були готові до продовження революційної боротьби. Ці настрої намагались врахувати буржуазні демократи, сили яких значно зміцніли за рахунок прибулих на початку революції з еміграції представників польського Демократичного товариства, які стояли за активні революційні дії у боротьбі за заміну існуючого ладу більш демократичним.

Польських шляхетсько-буржуазних лібералів і буржуазних демократів об'єднувала спільна позиція в національному питанні. Ставлячи своєю кінцевою метою відбудову Польської держави в кордонах 1772 р. з включенням до неї частини українських земель, вони не визнавали за населенням цих земель, у тому числі й Східної Галичини, права на самовизначення і негативно ставились до українського національно-визвольного руху.

З розвитком революційних подій у Львові і по всій Східній Галичині почала зростати боротьба українських народних мас проти національного гніту. Підпорядкувати її своїм інтересам і спрямувати в мирне русло вирішила верхівка уніатського духовенства та української буржуазії. За її ініціативою 19 квітня 1848 р. губернатору було вручено петицію на ім'я імператора, в якій від імені українського населення висувались досить помірковані вимоги: введення в школах і діловодстві установ Східної Галичини української мови, забезпечення українцям доступу на всі посади та зрівняння в правах духовенства всіх віросповідань.

Слідом за цим 2 травня представниками буржуазії, чиновництва, інтелігенції і духовенства у Львові було створено постійно діючий орган — Головну руську раду, яка мала представляти українське населення Східної Галичини перед центральним урядом. В неоднорідній за своїм складом раді було дві течії. Одну з них становила верхівка духовенства і буржуазії, другу — представники інтелігенції та нижчого духовенства. Якщо перша течія, як зазначав І. Я. Франко, прислухалася «до того, що робиться у Відні і що говорять у намісництві», то друга — в певній мірі прислухалася до вимог народних мас¹⁴. У цілому ж Головна руська рада становила буржуазно-ліберальну організацію, на діяльності якої істотно позначився вплив реакційного вищого духовенства.

Друкованим органом Головної руської ради стала газета «Зоря галицька», що почала виходити у Львові українською мовою з 15 травня 1848 р. У відозві, опублікованій у першому номері газети, рада заявила: «Ми, русини галицькі, належимо до великого руського

¹⁴ Франко І. Стара Русь.— Літературно-науковий вісник, 1906, т. 35, с. 390—391.

(тобто українського.— *Авт.*) народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільйонів виносить, з котрого півтретя мільйона землю Галицьку замешкує». То була перша в Галичині офіційна заява про те, що наддніпрянські і галицькі українці — одна нація. В умовах, коли польсько-шляхетські кола заперечували саме існування українців у Галичині, така заява мала принципово важливе значення. Автори відозви закликали українське населення використовувати завойовані революцією буржуазно-демократичні свободи, створювати на місцях руські ради. Водночас рада заявляла про свою відданість конституційній монархії.

Програма Головної руської ради, викладена у ряді документів, містила вимоги проведення буржуазних реформ у галузі промисловості, сільського господарства, соціальних відносин, культури і забезпечення вільного національного розвитку українського населення. Ці вимоги відбивали переважно класові інтереси української ліберальної буржуазії. Проте Головна руська рада виявляла непослідовність і недостатню наполегливість у боротьбі за реалізацію навіть цих обмежених вимог.

У містах, містечках і деяких селах Східної Галичини виникло близько 50 місцевих руських рад, більш демократичних за своїм складом, ніж Головна руська рада. Деякі з них розгорнули активну суспільно-політичну і культурно-освітню діяльність, завоювавши визнання серед народних мас. Місцеві руські ради, починаючи з середини 1848 р. розгорнули активну боротьбу за перетворення Східної Галичини на окрему провінцію, по суті за її територіальну автономію. Вони зібрали серед населення понад 200 тис. підписів на підтримку відповідної вимоги, внесеної за їх ініціативою Головною руською радою. Зважаючи на те, що польська шляхта і буржуазія намагались використати створені на початку революції у Львові та інших містах загони національної гвардії в своїх інтересах, місцеві ради, широкі народні маси стали добиватися створення окремої української національної гвардії, вбачаючи в ній силу, здатну протистояти експлуататорській верхівці і захистити завоювання революції. Вимогу створення окремої української національної гвардії висували й українські жителі Львова. Проте правляча верхівка і шляхетсько-буржуазний табір доклали всіх зусиль, щоб не допустити до цього.

Революційне піднесення у Львові сприяло активізації культурно-освітнього руху. За ініціативою передової громадськості у жовтні 1848 р. тут відбувся перший з'їзд українських працівників освіти, науки і культури (Собор руських учених). Його секції накреслили широку програму розвитку українського шкільництва, висловились за впровадження в гімназіях викладання, поряд з іншими європейськими мовами, російської мови, випускування з Росії найновіших книг з філософії, математики, фізики. Більшість членів секції мови та літератури висловились за літературну мову, близьку до народної, гражданський шрифт і фонетичний правопис. На з'їзді було прийнято рішення про створення Галицько-Руської матиці — культурно-освітньої організації для видання дешевих книг для народу. З'їзд став важливою подією в культурному житті міста.

Широкого розмаху набула боротьба трудящих за народну освіту. Українські жителі Львова 9 і 16 травня 1848 р. провели збори, які, визнавши, що школи для них, «людей найнижчих класів, є найбільш потрібні», ухвалили організувати збір коштів на утримання школи, вчителів і закупівлю книг. Звернувшись 20 травня з заявою до Головної руської ради, вони пропонували визнати за ними провідну роль у справі шкільництва всіх міст і сіл Східної Галичини, а Ставропігійський інститут перетворити на заклад для підготовки вчителів народних шкіл. Загальною була вимога запровадити в народних школах, гімназіях та інших навчальних закладах викладання українською мовою. У відповідь на ці вимоги уряд був змушений погодитися на запровадження викладання українською мовою в народних школах, введення в гімназії української мови спочатку як факультативного, а згодом і як обов'язкового предмета. 13 вересня 1848 р. вийшов імператорський указ про створення кафедри української мови у Львівському університеті. Професором відкритої на початку 1849 р. кафедри став Я. Ф. Головацький.

Поширеною була вимога запровадження української мови в діловодство установ та позначення цією мовою назв площ і вулиць Львова. На одному з засідань Головної руської ради обговорювалось питання про увічнення пам'яті видатних діячів українського народу, зокрема про спорудження пам'ятника Богдану Хмельницькому у Львові.

Значно активізувалось літературне життя міста. Пожвавилась літературна творчість послідовників «Руської трійці» М. Устияновича і А. Могильницького, які у той час написали свої найкращі твори. Виданням поетичної збірки розпочав літературну діяльність І. Гушалевич, в поезіях якого, написаних у дусі народних пісень, звучали любов до рідної землі, ідея єдності українського народу.

Відбулися деякі зрушення у видавничій справі. Посилення інтересу до нової української та російської літератури викликало спроби перевидання кращих її зразків. І. Борисикевич видає у Львові повість Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» (1849), а П. Головацький переклав на українську мову повість М. В. Гоголя «Тарас Бульба», яка 1851 р. вийшла друком у Львові.

Значна роль у пожвавленні літературного життя належала заснованим під час революції у Львові першим українським газетам «Зоря Галицька», «Галич-руський вісник», «Новини» та «Пчола». В них нерідко друкувались твори І. Когляревського, М. Шашкевича, М. Устияновича, А. Могильницького, І. Гушалевича та ін. Деякі галицькі газети подавали інформацію про суспільно-політичне життя на Україні, зокрема про Кирило-Мефодіївське товариство та його учасника Т. Шевченка. Газета «Дневник руський» в жовтні 1848 р. в статті «Слово о Русі і її становищі політичеськім» писала, що Т. Шевченко «сегодня уважаний есть яко мученик руської вольності... Патріотическія письма Шевченка звісні суть в всей Малой Росіі й Украіні і много причинюются до возбужденія духа». І. Вагилевич на сторінках цієї газети називав Т. Шевченка «знакомитим поетом», у віршах якого «повно ревного чуття», зазначивши при тому, що

в рукопису залишається його поема «Кавказ», яка не має собі рівних у літературі. У цій же газеті польський поет Г. Яблонський надрукував вірша «Мученикам вольності з року 1847», в якому оспівував кирило-мефодіївців як борців «за свободу, за вольність братій»¹⁵. Звістки про участь Т. Шевченка у боротьбі за свободу народу сприяли зростанню популярності поета серед населення Львова.

В умовах революції у Львові розгорнувся значний аматорський театральний рух. Перші кроки львівського українського театру були пов'язані з використанням драматургії Наддніпрянської України. 26 жовтня 1848 р. у Львові групою аматорів була поставлена п'єса І. П. Котляревського «Наталка Полтавка». 21 листопада 1848 р. відбулась друга вистава п'єси, а 24 лютого 1849 р. була поставлена п'єса І. П. Котляревського «Москаль-чарівник». Вистави мали надзвичайний успіх, пробуджували в народних масах патріотичні почуття.

Польські шляхетсько-буржуазні кола на чолі з Радою народовою, вороже настроєні до українського національно-визвольного руху, розгорнули проти нього широку кампанію. Намагаючись підпорядкувати рух своєму впливу, Рада народова стала ініціатором створення з представників полонізованої української шляхти та буржуазної інтелігенції організації «Руський собор», друкованим органом якої стала газета «Дневник руський». Виступаючи за обмежені буржуазні реформи, за відновлення незалежності Польщі під егідою Габсбургів з включенням до її складу Східної Галичини, ця шляхетсько-буржуазна організація не одержала підтримки народу.

Шовіністична кампанія шляхетсько-буржуазних кіл, що групувалася навколо Центральної ради народової, викликала невдоволення і гостру критику передової польської громадськості. Прогресивна газета «Поступ», яка виступала за побудову майбутньої польської держави на федеративних засадах, висловлювалася на підтримку українського національно-визвольного руху як союзника в боротьбі проти реакційних сил.

За подолання незгод і налагодження співробітництва з польським національним рухом на демократичній основі виступала частина українських прогресивних діячів, серед них А. Могильницький. Спробам шляхетсько-буржуазної верхівки розпалити міжнародні чвари представники української та польської прогресивної громадськості протиставляли ідею дружби і співробітництва народів у визвольній боротьбі. Ряд прогресивних діячів, зокрема В. Подолинський, автор листівки «Українець до поляків» у своїх публіцистичних виступах висловлювали віру у вільну, республіканську, демократичну Росію і Україну, сподівання, що настане час, коли великий і могутній російський народ усвідомить свою силу і забезпечить національне визволення інших народів, серед них українського і польського.

Революція дала поштовх росту суспільно-політичної активності львівських робітничо-ремісничих мас, викликала перші спроби їхньої

¹⁵ Стеблій Ф. І. Революції 1848—1849 років і Україна.— К., 1973, с. 29.

організації, втягнення в боротьбу проти феодалізму і реакції. Львівські трудящі взяли активну участь у березневих демонстраціях 1848 р. За свідченням очевидця, 21 березня 1849 р. «ремісничча челядь, лакеї, наймити почали скупчуватися, домагатися зброї, хотіли утворити окремих загін гвардії і набирали все більш грізного вигляду»¹⁶. Про настрої, які панували в той час серед робітників, свідчить заява львівських мулярів головному архітекторові міста від 24 квітня 1848 р., в якій вони погрожували повстанням¹⁷.

У наступні місяці у Львові виник Комітет об'єднання підмайстрів усіх ремесел, в якому налічувалось близько 1 тис. членів. Комітет перебував під впливом буржуазних демократів з польського Демократичного товариства, які під час революції прибули з еміграції до краю. Один з керівників комітету, механік К. Падох, 4 травня 1848 р. виступив зі статтею «Національність польська і руська на Україні», де закликав польських демократів надати підтримку українському народові «у всьому, в цілому національному і соціальному розвитку» в інтересах зміцнення дружби і співробітництва. На зборах, які відбувалися кілька разів на тиждень, члени товариства читали політичні статті і «проповідували необхідність єднання усіх слов'янських народів», добивалися виборчих прав. Великий резонанс одержала відмова львівських робітників і підмайстрів улітку 1848 р. від призову в армію, оголошеного властями з метою ослаблення впливу революційних елементів у місті. Створення ремісничими підмайстрами окремої організації свідчило про початок зародження у них елементів класової свідомості.

Активну діяльність розгорнув створений у Львові «Союз друкарів», який у вересні 1848 р. влаштував перший у місті політичний страйк робітників друкарні Піллера, спрямований проти контрреволюційного Товариства поміщиків.

Найяскравішим проявом суспільно-політичної активності робітників у період революції була їхня участь у листопадовому збройному повстанні 1848 р. у Львові. Повстання у місті назривало протягом тривалого часу. Починаючи з літа 1848 р. сили контрреволюції в Галичині, як і у всій Австрії, все більше зміцнювали свої позиції і почали переходити в контрнаступ. У відповідь на це у Львові консолидувались і згуртовували свої ряди революційні сили — робітники, ремісники, студенти, дрібнобуржуазна інтелігенція, — які готувалися до рішучого бою з контрреволюцією. Значний вплив на підготовку повстання мали буржуазні демократи — представники польського Демократичного товариства. Відмовившись від співробітництва з лібералами із Центральної ради народової, яка намагалась стримувати порив народних мас, вони розгорнули активну пропаганду серед міської бідноти, піднімаючи її на боротьбу проти австрійського абсолютизму¹⁸. В пропаганді ідеї збройного повстання важлива роль на-

¹⁶ Polska klasa robotnicza : Zarys dziejów. — Warszawa, 1974, t. 1, cz. 1, s. 649.

¹⁷ Борис Б. О. До питання про початок робітничого руху в Галичині (1848—1850 рр.) — Доп. та повід. Львівського ун-ту, 1958, вип. 8, ч. 1, с. 64—65.

¹⁸ Центральний державний історичний архів УРСР у Львові (далі — ЦДІА УРСР у Львові), ф. 152, оп. 2, спр. 11431, арк. 1—16, 43—98.

лежала статті К. Маркса з «Нової Рейнської газети» «Червнева революція», в якій повідомлялося про героїчне повстання пролетаріату Парижа. 11 липня 1848 р. статтю передрукувала львівська «Газета народова». Великі надії покладали демократи на створену національну гвардію, що на той час поповнилась за рахунок демократичних елементів із числа робітників, ремісників і студентської молоді¹⁹.

Наприкінці жовтня атмосфера в місті стала надзвичайно напруженою. Не минуло дня без сутичок між урядовими військами і національною гвардією. 1 листопада застосування військами зброї проти натовпу стало сигналом до повстання. Пролунали заклики: «До зброї! На барикади!». Робітники і ремісники, що зібрались на площі Ринок, кинулись будувати барикади. Протягом ночі на вулицях Руській, Сербській, Галицькій, Театральній, Домініканській, Краківській, Вірменській, Собеського та ін. було збудовано 23 барикади.

Весь центр міста опинився в руках повсталих. Вони розбивали магазини зі зброєю та залізними господарськими товарами, роздавали населенню рушниця, коси, шаблі, сокири, списи, залізні пруті. До повсталих приєднався так званий академічний легіон, який відмовився підкорятися начальникові національної гвардії. Приєдналась до міських низів і частина національної гвардії.

Вранці 2 листопада між повсталими і урядовими військами відбулися збройні сутички. На барикадах було чути революційні пісні. На одній з барикад (на вул. Вірменській) — вперше у Львові — з'явився червоний прапор. Але в той час як міські низи вступили у нерівний бій з контрреволюцією, помірковані і праві елементи Ради народової, керівництво національної гвардії робили все для того, щоб стримати революційний порив повсталих.

О 10 годині ранку 2 листопада за наказом Гаммерштейна почався варварський артилерійський обстріл міста, який тривав дві з половиною години. Під час обстрілу, за офіційними даними, було вбито 55 і поранено 75 чоловік²⁰, переважно представників трудящого населення і студентської молоді. Це переконливо свідчило про те, що в ході Львівського збройного повстання 1—2 листопада, так само, як і у Відні в травні й у жовтні 1848 р., робітники, цехові підмайстри, студенти «виносили на своїх плечах весь тягар боротьби»²¹.

Під час обстрілу в місті виникли численні пожежі. Згоріли будинок університету, університетська бібліотека, театр, політехнічна академія, міська ратуша. Але повстанці тримались героїчно. Вони двічі зривали з ратуші вивішений керівниками національної гвардії білий прапор — знак капітуляції, замінюючи його червоним прапором, і не покидали барикад²². Та сили були нерівними. О 12 годині повстанці капітулювали. 3 листопада в місті було проголошено надзвичайний стан. Чимало учасників повстання були віддані до військового суду, національна гвардія розпущена, заборонено всякі збори, за-

¹⁹ Там же, спр. 11 127, арк. 58.

²⁰ *Schnür-Pepłowski S. Z przeszłości Galicji (1772—1862)*.— Lwów, 1895, s. 578.

²¹ *Маркс К., Энгельс Ф.* Твори, т. 8, с. 36.

²² *Starkel J. Rok 1848*.— Lwów, 1899, s. 319.

крито всі періодичні видання, крім урядових. Розпорядженням міністерства внутрішніх справ від 6 грудня 1848 р. у Галичині було скасовано всі демократичні та робітничі товариства і клуби, від 4 грудня 1848 р. введено суворі обмеження на видачу паспортів особам з робітничого класу для в'їзду в межі Австрійської імперії²³. 10 січня 1849 р. надзвичайний стан було поширено на всю Галичину. В знак подяки за «відновлення порядку» львівська міська верхівка піднесла Гаммерштейну — катові львівських трудящих — спеціальний адрес. Адрес лояльності львівської буржуазії було передано також для вручення урядові.

Отже, в період розкладу феодално-кріпосницьких відносин у кінці XVIII — першій половині XIX ст. в умовах економічної відсталості Галичини, викликаній засиллям кріпосників та дискримінаційною економічною політикою австрійських правлячих кіл, Львів, хоч і сповільненими темпами, поступово перетворювався у важливий економічний і адміністративний центр краю. У зв'язку з розкладом цехового ремесла та розвитком мануфактури тут формувалися нові суспільні верстви: буржуазія і передпролетаріат. Набуваючи все більш виразних рис капіталістичного міста, Львів у 30—40-і рр. став центром могутнього антикріпосницького руху, а під час буржуазно-демократичної революції 1848—1849 рр. — ареною гострої суспільно-політичної боротьби демократичних сил, підтриманих широкими верствами спролетаризованих міських низів, проти табору контрреволюції. Збройне повстання львівських трудящих 1848 р. засвідчило наближення виходу на арену політичної боротьби в краї нової суспільної сили — пролетаріату.

Придушення збройного повстання у Львові означало перемогу контрреволюції. Хоч буржуазно-демократична революція в Австрійській імперії, складовою частиною якої був визвольний рух у Львові, зазнала поразки, вона не залишилась без наслідків. Найголовнішим з них було скасування кріпацтва. Аграрна реформа в Галичині, незважаючи на її грабіжницький характер і збереження значних пережитків феодалізму, все ж мала прогресивне значення, відкривши шлях для розвитку капіталізму.

Революційні події сприяли піднесенню класової і національно-визвольної боротьби народних мас, посиленню їх тяжіння, як відзначав Ф. Енгельс, «до інших малоросійських областей, що об'єдналися з Росією»²⁴.

²³ Протокол вхідної кореспонденції президії Галицького губернського управління, 1848, № 16078, 16094, 16564.

²⁴ Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 11, с. 202.

ЛЬВІВ ПЕРІОДУ ДОМОНОПОЛІСТИЧНОГО КАПІТАЛІЗМУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX ст.)

ЕКОНОМІКА

Буржуазно-демократична революція 1848—1849 рр. в Австрійській імперії ліквідувала феодально-кріпосницькі відносини і розчистила шлях до капіталізму. Проте земельна аристократія зберегла свої економічні позиції, що забезпечило їй політичну владу над суспільством. Встояла абсолютистська монархія, збереглася в більш витончених формах уся система колоніальної політики національного гноблення. Перехід економіки країни на капіталістичні рейки затягнувся на ряд років.

Львів, як і всі західноукраїнські землі, ввійшов в епоху капіталізму економічно відсталим. 1856 р. у Львові діяло менш як 30 підприємств мануфактурного або фабричного типу, з яких лише декілька використовували парові машини. Найбільшими були дві сірникові фабрики, на одній з яких працювало 180, на другій — 104 робітники. Порівняно великими були й два інші підприємства по виготовленню господарських знарядь, де працювало 30 і 50 робітників. Більш як третину мануфактур становили харчові підприємства (спирто-горілчані, пивоварні, по виробництву олії і цигорію та ін.). У місті діяло понад десять друкарень. Усі вони забезпечували потреби місцевого ринку і лише горілчані напої в невеликій кількості вивозили до інших областей монархії і частково в Молдавію і Росію.

У другій половині XIX ст. в економічному розвитку Львова відбувалися зміни, що відбивали розвиток капіталістичних відносин на західноукраїнських землях і монархії в цілому. Перетворення Австрійської монархії в двоїсту Австро-Угорську імперію 1867 р. і прийняття тоді ж напівабсолютистської конституції супроводжувалися буржуазно-ліберальними реформами, які завершили розпочату 1848 р. епоху буржуазних реформ. Галичині була надана обмежена внутрішня автономія. У Львові розпочав діяльність місцевий виборний сейм і його адміністративний виконавчий орган — Краєве управління, якому було надано право вирішувати деякі питання місцевого життя в рамках загальнодержавного законодавства. В місті почали з'являтися центральні органи численних краєвих організацій і товариств, редакцій газет і журналів, зростала кількість шкіл і фахових навчальних закладів.

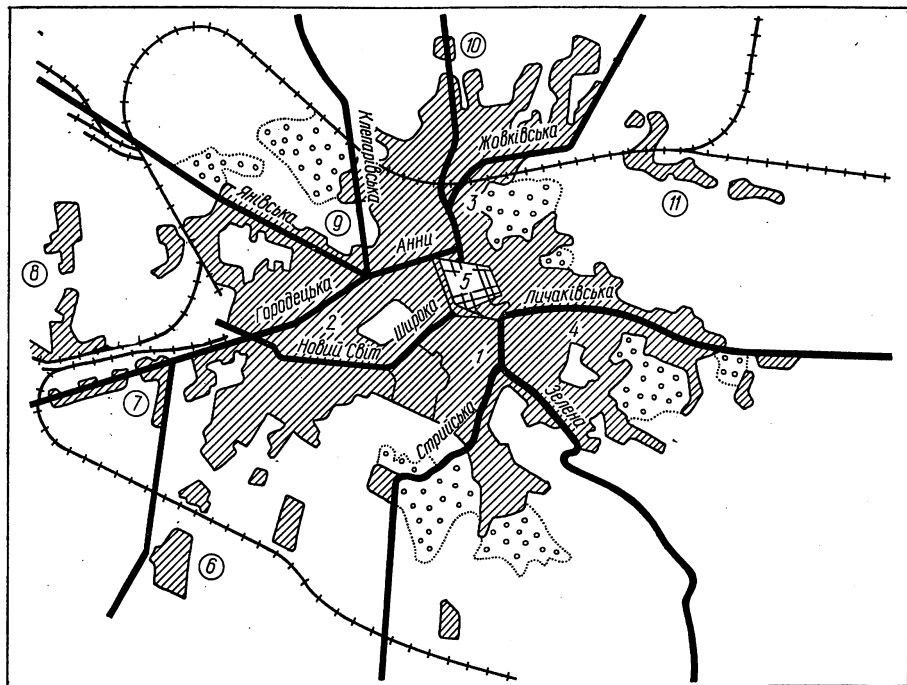
В 50—60-х рр. промисловість західноукраїнських земель не зробила істотного кроку вперед. Підприємства, що до 1848 р. використовували працю кріпаків, поступово занепадали, а нових майже не

виникало. Поміщики, які залишилися основною політичною силою на західноукраїнських землях, не були зацікавлені у відпливі робочої сили з сільського господарства. Це цілком відповідало й інтересам фабрично-заводської промисловості західних провінцій монархії, яка вважала українські землі своїм ринком збуту. Австрійський і угорський уряди через систему державних податків, залізничних тарифів, бюджетних фондів, а австрійський уряд ще й за допомогою імпорتنих і експортних мит всіляко перешкоджали розвитку фабричної промисловості на західноукраїнських землях.

Промисловість Львова розвивалася повільно. 1870 р. у місті діяло п'ять підприємств, що мали від 100 до 350 робітників, 11 — на яких працювало від 21 до 50 робітників і понад 15 — з 11—20 робітниками. Разом у них було зайнято 1,3 тис. чоловік. Потужність парових машин на діючих підприємствах не перевищувала 300 кінських сил, з чого $\frac{2}{3}$ припадало на два млини. Найбільша кількість робітників — 350 — зосереджувалася в ремонтних майстернях новозбудованих залізниць. Крім цього, в місті діяли дві цегельні з 100 і 60 робітниками, млин (84 робітники, чотири парові машини потужністю 145 кінських сил) і машинобудівне підприємство (70 робітників), яке виготовляло господарські знаряддя, обладнання для гуралень, насоси, котли, протипожежне й інше устаткування. Серед 12 підприємств, що мали по 21—50 робітників, були млин, горілчаний, пивний, деревообробний, нафтопереробний і газовий заводи, сірникова фабрика та п'ять друкарень.

На початку капіталістичної епохи Львів не був основним фабричним і пролетарським центром західноукраїнських земель. Наприкінці 60-х рр. його перевищував за кількістю промислових робітників Борислав, де бурхливо розвивалася озокеритодобувна і нафтова промисловість і зосереджувалося понад 10 тис. робітників. Незважаючи на це Львів, хоч і повільно, набував рис капіталістичного міста: зростала кількість населення, зайнятого в промисловості й торгівлі, зростала мережа фінансово-кредитних установ та їхній оборот. У місті почали відкриватися філіали австрійських банків, створювалися також місцеві банки. Так, 1853 р. тут відкрив філіал Австрійський національний банк, 1862 — Австрійський кредитний заклад для торгівлі і промисловості, а через три роки — Англо-австрійський банк. 1867 р. у Львові був створений Галицький гіпотечний, 1868 р. — Селянський, 1883 — Крайовий банки. З'явився ряд дрібних кредитних установ. 1861 р. Львів через Краків був з'єднаний залізничною лінією з Віднем і Західною Європою, а наприкінці 60-х і на початку 70-х рр. через Чернівці з Балканами, через Карпати з Угорщиною, через Тернопіль і Броди із Східної Україною і Росією. Зростало значення Львова як основного транспортного вузла західноукраїнських земель. Тут будувалися і розширювалися залізничні станції, міський вокзал, комплекс товарної станції і залізничних майстерень. Почало функціонувати центральне управління залізницями краю.

Відіграючи дедалі більшу роль в економічному, політичному і культурному житті провінції, Львів стає притягальним для людей вільних професій, представників заможних верств населення краю.

Львів у другій половині XIX — на початку XX ст. Реконструкція А. Рудницького.

1. Галицьке передмістя; 2. Краківське передмістя; 3. Жовківське передмістя; 4. Личаківське передмістя; 5. Середмістя; 6. Кульпарків; 7. Богданівка; 8. Левандівка; 9. Клепарів; 10. Замарстинів; 11. Знесіння.

Поступово зростало населення міста. Протягом 1870—1890 рр. воно збільшилося на 33 тис., в 90-і рр.— на 30 тис. чоловік, досягнувши 1900 р. 149 тис. (а з військовим гарнізоном 160 тис.). За другу половину XIX ст. населення міста зросло в 2,2 раза ¹.

Все це збільшувало потреби в житлі, неминуче приводило до розширення території міста. Наприкінці XIX ст. до Львова приєднано підміські села Клепарів, Замарстинів і Знесіння. Кількість будинків у місті зростає за 1870—1900 рр. з 2,5 тис. до 4,4 тис., а квартир — з 17,4 тис. до 32,2 тис. У 90-і рр. будувалися переважно багатопверхові житлові будинки, а також численні споруди різних адміністративних, культурних, політичних та інших установ.

Розширення міської забудованої території відбувалося переважно в напрямі до головного залізничного вокзалу. За відносно короткий час землі між старим міським центром та вокзалом були зайняті новими кварталами. Планувальна система цієї частини міста формувалася стихійно і нераціонально. Основу плану нового міського району створили траси приміських шляхів.

¹ *Hoszowski S.* *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772—1914.*— Lwów, 1935, s. 113—114.

Міський бульвар у середині XIX ст. Літографія К. Ауера.

У середині XIX ст. австрійські правлячі кола стали ініціаторами створення на території Львова потужної військової бази з метою використання її для придушення революційних виступів. На горі, що піднімалася з південної сторони над забудовою старого міста, за всіма правилами тогочасного військово-інженерного мистецтва зведено велику цитадель, в комплекс якої увійшли чотири бастіони та велика казарма.

Будівництво кінця XIX — початку XX ст. залишило місту у спадщину стихійно сформовану мережу тісних кварталів, незадовільних у санітарному відношенні, майже без зелені та вільного простору.

В останній чверті XIX ст. у Львові було споруджено ряд визначних громадських об'єктів: будинки краевого сейму (1877—1881) (нині Державний університет ім. І. Франка), політехнічного інституту (1873—1877), нового міського театру (1897—1900) та ін. 1888—1890 рр. води р. Полтви в центральній частині міста були спрямовані в підземний канал, а паркові плантації на колишніх валах біля річки розширені. Так був створений широкий міський бульвар (нині проспект В. І. Леніна), пов'язаний з системою громадських площ. Створена тут ланцюгова система парадних бульварів прийняла на себе функцію центру торгово-ділового та культурного життя міста.

Наприкінці XIX ст. в міській ландшафтній силует була внесена важлива зміна — знесені залишки руїн Високого Замку, а на місці цієї найдавнішої фортеці у східній частині Замкової гори насипаний земляний курган, пристосований для огляду панорами міста. Вершина кургану піднялася більш як на 140 м над районом центра і стала найвищою точкою львівського рельєфу.

Кінний трамвай у Львові. 90-і рр. XIX ст. Літографія В. Кіблера.

Значно розширилася забудована територія міста. Щільна забудова заповнила не лише всю львівську улоговину та міські пагорби між центром міста та головним вокзалом, а й простяглася далеко вздовж приміських шосейних шляхів, сягаючи майже до зовнішнього залізничного кільця. На околицях міської території виникло кілька нових парків, серед них Стрийський (заснований 1887 р.), «Залізна вода», Личаківський, «Софіївка» (нині територія школи сліпих), дендрарій лісової школи, реконструйовано нинішній парк Івана Франка, посаджено сквери на теперішніх площах Богдана Хмельницького, Дарвіна і Кузнецова, озеленено ряд вулиць.

У результаті розширення території і зростання кількості населення міста виникла потреба створити систему громадського транспорту. З 1879 р. у Львові почав працювати кінний, а з 1894 — електричний трамвай. Усі трамвайні лінії міста, протяжність яких швидко збільшувалась, сходились біля центрального міського бульвару.

У другій половині XIX ст. Львів одержав телеграф (1875), телефон (1886), газове (1858) і електричне (1900) освітлення вулиць, каналізацію і водопровід. 1852 р. в одній з аптек (нині № 24) вперше одержано ректифікат бориславської нафти — гас. У березні 1853 р. у приміщенні цієї самої аптеки засвітилась перша в світі гасова лампа, яка поступово стала основним засобом освітлення житлових будинків і установ². Проте всі ці здобутки цивілізації були доступні переважно нечисельній заможній частині населення міста, яка про-

² Коваль Ю. А. Аптека-музей во Львові.— Львов, 1976, с. 42.

живала у центральній його частині. Робітничі окраїни залишилися в антисанітарному стані, без водопроводу, каналізації й інших елементарних комунальних вигод.

В останній третині ХІХ ст. Львів продовжував розвиватися як адміністративний і політичний центр. Питома вага населення, зайнятого в промисловому виробництві, залишалася незмінною та, за даними перепису 1900 р., як і півсторіччя до того, становила близько 20 %. Така ж ситуація спостерігалася й у торгівлі. В цілому майже половина працюючого населення була зайнята поза сферою промисловості³.

Проте у Львові, як і на всіх окупованих Австро-Угорщиною західноукраїнських землях, розвивалася, хоч і дуже повільно, фабрично-заводська промисловість. Фабрики і заводи створювалися переважно приїжджими капіталістами і в напрямках, які відповідали інтересам фабричної індустрії західних провінцій монархії. У місті виникло кілька нових фабрик і заводів з кількістю робітників від 50 до 200 чоловік, окремі старі підприємства розширили виробництво.

Поступово зростав загін пролетаріату міста. На темпах його зростання відбивалася загальна повільність розвитку фабрично-заводської промисловості і деградація дрібного ремесла. Джерелом формування кадрів пролетаріату були розорені ремісники і члени сімей робітників. Проте з кожним десятиріччям посилювався наплив у місто знедолених селян, які у зв'язку з величезним аграрним перенаселенням не могли знайти роботу у сільському господарстві і яких капіталізм виштовхував із села. Селяни працювали переважно в сезонних галузях промисловості і на роботах, що не вимагали високої кваліфікації. Поступово кількість їх зростала і в інших галузях.

За проведеним 1900 р. загальноавстрійським переписом населення і промисловим переписом 1902 р. у промисловості міста було зайнято понад 14 тис. чоловік, з них майже третина (близько 5 тис.) населення в швейній і взуттєвій, приблизно 3 тис. — в металообробній і машинобудівній, близько 2 тис. — у харчовій і 1—1,5 тис. — в деревообробній галузях промисловості. Разом їхня кількість становила близько 12 тис. чоловік, або понад $\frac{3}{4}$ всіх працюючих у промисловому виробництві. До третини з 15—16 тис., зайнятих у промисловому виробництві, були власниками підприємств, самостійними виробниками і лише 10 тис. — найманими робітниками. Навіть у літні місяці, коли відчувалося поживалення в ряді галузей промисловості, кількість найманих робітників не перевищувала 12 тис. чоловік, з них тільки незначну частину становив фабрично-заводський пролетаріат. За даними перепису 1902 р., 4,4 тис. чоловік працювало на 65 підприємствах з кількістю працюючих понад 20 робітників і лише 2,2 тис. — на дев'яти підприємствах, де працювало по 100 робітників⁴.

Найбільшими промисловими підприємствами міста на початку ХХ ст. були залізничні ремонтні майстерні (836 працюючих) і вісім

³ Österreichische Statistik, 1904, Bd 66, H. 11, S. 108—111.

⁴ Ibid., 1905, Bd 75, H. 11, S. 27—29.

заводів і фабрик (газовий, сільськогосподарських машин, цементних виробів, пивний і крохмале-патоковий заводи, фабрики одіал, паперових виробів і швейна), які мали по 120—220 робітників. Серед 12 підприємств, на яких працювало по 50—100 робітників, були чотири друкарні, два цегельно-керамічних підприємства, завод метало-конструкцій, столярна майстерня, взуттєва і кондитерська фабрики, фабрика паперових виробів та паровий млин. Проте не всі підприємства, які мали понад 20 робітників, можна назвати фабриками, часто вони нагадували ремісничі майстерні.

Крім промисловості, центрами зосередження робітників були будівельні організації (в окремі роки по 5—6 і навіть більше тисяч), залізничний вузол (кілька тисяч), а також торгівля, сфера побутового обслуговування, комунальне господарство. Чисельним був і загін домашньої прислуги.

Загальна кількість робітників Львова наприкінці XIX ст. досягла 30—35 тис. чоловік. Ця чисельна на той час армія пролетаріату була розпорошена на кількох тисячах підприємств, серед тисяч дрібних виробників, кустарів і хазяйчиків.

СТАНОВИЩЕ ТРУДЯЩИХ

Розвиток капіталістичних відносин і формування робітничого класу на західноукраїнських землях супроводжувалися поглибленням соціальних контрастів. На одному полюсі зростало багатство експлуаторських класів, а на другому — злидні трудящих, руками яких створювалося багатство.

У Львові, як центрі і найбільшому місті краю, ця риса капіталізму особливо проявлялася. Низьким був життєвий рівень робітників ремісничих майстерень, дрібних підприємств. Тижневий зарібок ремісничого челядника наприкінці 70-х рр. становив в середньому 6—8 гульденів, яких не вистачало на прогодування сім'ї. Львівська робітнича газета «Праця» відзначала, що навіть зарплата 15,5 гульдена за тиждень зовсім недостатня для прожитку. А багато робітників дрібних і ремісничих підприємств заробляли в три-чотири рази менше — по 5 і навіть 3,5 гульдена за тиждень⁵.

Для того щоб заробити кілька гульденів, робітники змушені були працювати до 14—15 годин на день у тісних, часто сирих приміщеннях. Нерідко в приміщенні площею в кілька квадратних метрів працювало по десять робітників. Майже ніде не було вентиляції.

Тяжкими були умови праці в друкарнях. Львівські друкарні, — писала газета «Праця», — «це темні підвали, де за кілька кроків один одного не видно. Складачі змушені в них працювати серед вологи і задухи від ламп, які, особливо в похмурі дні, горять цілий день. У такому приміщенні втрачають здоров'я й зір, стають інвалідами»⁶.

Не кращі умови мали робітники шевських, кравецьких та інших майстерень. «Коли зважити, що по деяких шевських, кравецьких та

⁵ Праца, 1879, N 1, 19; 1880, N 3, 6, 13.

⁶ Ibid., N 11.

Робітничі квартали Львова. Початок XX ст.

інших майстернях працює по кільканадцять і більше робітників у тісних кімнатах без вентиляторів,— писала „Праця“,— то що ж дивного, що, працюючи в такому згущеному повітрі, робітник передчасно сходить з цього світу... Другою причиною, що підриває здоров'я робітників, є, без сумніву, волога в квартирах, в яких вони, хочуть або не хочуть, через високу плату за сухіші і кращі квартири, змушені жити... Третім фактором, що вбиває робітника, є м'ясо, яке привозять без контролю і продають з-під поли, часто здохлих тварин, не маючи можливості купити якісне, але казково дороге м'ясо в тутешніх крамницях»⁷.

Зростання ввозу промислових виробів із західних провінцій монархії, розвиток фабричного виробництва, неминуче призводили до занепаду домашніх промислів, розорення ремісників, до зниження життєвого рівня трудящих. Частина ремісників перетворювалася в робітників на дому, або в промислових робітників.

Трудяще населення Львова жило в жахливих житлових умовах, про що свідчать підсумки австрійського перепису населення та квартир 1900 р. Серед міст Австро-Угорщини Львів визначався особливо високою питомою вагою однокімнатних квартир і щільністю їх заселення⁸.

Ще гіршими були умови життя і праці поденних робітників, яких з розвитком фабричної промисловості і будівництва ставало в місті дедалі більше, а в 90-х рр. налічувалося кілька тисяч. Основну масу їх становили вихідці з сіл, які з розвитком капіталізму і розоренням селянських господарств йшли в міста на заробітки. Вони оплачувалися найнижче, часто жили в бараках і навіть ночували у виробничих приміщеннях. Характеризуючи побутові умови сезонних робітників цегельні передмістя, львівська прогресивна газета «Львівський кур'єр» писала 1895 р.: «Становище цих людей страхітливе... Житло їх — це найогидніші нори, вологі, заболочені курені. За ліжко служить солом'яна підстилка, розкидана по вологій землі... Переважна більшість цегельні не має навіть колодязів, і робітники черпають воду для приготування їжі з брудних ям, звідки беруть воду для поливання глини»⁹. Через відсутність належної техніки безпеки часто траплялися випадки виробничого травматизму.

На львівських підприємствах мало використовували австрійське соціальне законодавство. Так, прийнятий 1885 р. закон про максимальну тривалість робочого дня — 11 годин — поширювався лише на ті категорії робітників фабрично-заводської промисловості, чия праця не оплачувалася акордно (четверта частина працюючих у промисловості, без будівництва). До того ж трудове законодавство масово порушувалося, про що свідчать численні матеріали робітничої і навіть буржуазної преси тощо.

Тяжке соціально-економічне становище трудящих міста ускладнювалося політичним безправ'ям і національним гнобленням. Ма-

⁷ Ibid.

⁸ *Buczek J. Die Wohnungsverhältnisse in 60 Mittelstädten Österreichs.*— In: *Statistisches Monatschrift. Wien, 1903, S. 445.*

⁹ *Kurjer Lwowski, 1895, 26 czerw.*

гістрат Львова захищав інтереси лише найбагатшої частини населення. Після революції 1848 р. до деякої участі в управлінні містом допущено лише буржуазію, а трудящі маси практично не мали впливу на діяльність магістрату, а також ради міста, яка складалася з кількох десятків членів, обраних мешканцями з високим майновим цензом.

Буржуазні реформи 60-х рр., прийняття 1867 р. напівабсолютистської конституції і надання Галичини внутрішньої автономії привели до певної реконструкції управління Львовом. Йому також була надана деяка самостійність в управлінні міськими справами, що відбивало дальше зростання впливу міської буржуазії. Згідно з прийнятим 1870 р. новим статутом міста законодавча влада належала міській раді, до складу якої входило 100 засідателів. Проте їх, як і раніше, обирала лише найзаможніша верхівка. Із складу ради обирався президент міста, який підлягав затвердженню імператором. 1871 р. була створена президія ради, куди, крім президента, віцепрезидента і делегатів входило ще десять членів. Значно розширилися права міської ради. Службовий апарат виконавчої влади — магістрату — формувався з представників місцевої аристократії і буржуазії.

Система управління містом залишилася практично без змін і після розпаду Австро-Угорщини, до кінця 20-х рр. ХХ ст. Вона була класовим знаряддям місцевої аристократії і буржуазії і спрямовувалася проти трудящих, на захист інтересів найзаможнішої верхівки населення.

Трудящі міста не мали можливості обирати своїх представників до краевого сейму та рейхстагу. Антидемократична виборча система, за якою виборці ділилися відповідно до соціального стану на так звані курії, забезпечувала повну перевагу поміщикам і капіталістам. Як в міській раді, так і в Галицькому сеймі не було жодного робітника.

Жорстока політика національного гноблення проводилася щодо українського населення. Хоч здійснені в 60-і рр. у монархії реформи і декларували національну рівноправність в адміністративних установах, судах, школах, фактично в Галичині вся влада перебувала в руках польської шляхти. Тут особливо послідовно втілювався в життя основний принцип австрійської політики — тримати в покорі одні пригноблені народи шляхом надання певних привілеїв іншим¹⁰.

Панівна верхівка і правлячі кола намагалися всіма засобами витравити з свідомості населення західноукраїнських земель приналежність його до українського народу. Українцям обмежувався доступ до посад в органах міського і краевого самоуправління, державних установах тощо. Дискримінаційну політику при наймі на роботу українців вели також власники іноземних капіталістичних фірм.

Проте ця політика не давала очікуваних результатів. Українські трудящі вперто відстоювали свої права, піднімалися на боротьбу проти соціального і національного гноблення.

¹⁰ Див.: Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т 8, с. 29.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ

У перші десятиріччя після революції 1848—1849 рр. вожді й теоретики міжнародного пролетаріату К. Маркс і Ф. Енгельс розгорнули титаничну діяльність по узагальненню досвіду буржуазних і буржуазно-демократичних революцій, дослідженню закономірностей розвитку капіталізму. Вони зробили висновок про необхідність ліквідації буржуазного ладу для забезпечення перемоги пролетарської революції. Створення ними 1864 р. Міжнародного Товариства Робітників — І Інтернаціоналу сприяло пробудженню політичної свідомості робітничого класу у відсталих районах Європи, в тому числі в Австрійській монархії. В 50-х — першій половині 60-х рр. у Східну Галичину вже проникали марксистські ідеї. Проте про діяльність основоположників наукового комунізму К. Маркса і Ф. Енгельса та про марксистське вчення тоді тут було відомо дуже мало. Це зумовлювалось передусім зусиллями реакції, економічною відсталістю краю, повільним утвердженням буржуазного способу виробництва.

В 60-х рр. ХІХ ст. у суспільно-політичному русі Східної Галичини виникли течії так званих «народовців» і «москвофілів». У таборі «народовців» об'єднувалися переважно представники української буржуазної інтелігенції та духовенства. На початку своєї діяльності вони проводили культурницьку роботу ліберально-буржуазного характеру. «Народовці», зокрема, заснували ряд культурно-освітніх організацій («Руська бесіда», «Просвіта» та ін.), Літературне товариство ім. Т. Шевченка. На діяльності цих товариств, зокрема Літературного товариства ім. Т. Шевченка, певною мірою позначився вплив діячів демократичного напрямку. «Народовці» видавали у Львові журнали «Вечорниці» (1862—1863), «Мега» (1863—1865), «Русалка» (1865) та ін. В умовах відсутності прогресивної преси в цих журналах друкувалися твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, Ю. Федьковича, утверджувались ідеї національно-культурної єдності західноукраїнських земель і Наддніпрянщини. Проте «народовці» обстоювали інтереси не широких мас, а української буржуазії та уніатського духовенства. Культурницькі заходи розглядалися ними як засіб виховання трудящих у дусі визнання прав власності, підкорення панівним класам, відданості існуючому суспільному ладу. Вони намагалися відвернути увагу народних мас від соціально-економічних проблем і завдань революційно-визвольної боротьби, стати на шлях відвертої підтримки цісарського уряду. З кінця 70-х рр. основні програмні документи «народовців» набули відверто націоналістичного спрямування.

Навколо іншої суспільно-політичної течії — «москвофілів» — об'єдналася частина духовенства, консервативної інтелігенції і сільської буржуазії. На відміну від прогресивних сил західноукраїнських земель, очолюваних І. Франком, які вбачали шлях до визволення українського народу в розвитку загальноросійського революційно-визвольного руху, «москвофіли» орієнтувались на реакційні сили царської Росії. Як відзначив В. І. Ленін, одна з російських політичних партій — кадетська — «знаходила собі підтримку в одній

з політичних партій Галичини, так званих „москвофілах“¹¹. Водночас «москвофіли» намагалися здобути прихильність австрійських пануючих верств. У своїй реакційній діяльності вони намагалися використати симпатії українського населення до братнього російського народу, в дійсності нехтуючи інтересами як українців, так і росіян. «Москвофіли» вороже ставились до української демократичної культури, протидіяли поширенню на західноукраїнських землях передової російської суспільно-політичної думки, ідей наукового соціалізму.

Розвитку прогресивних сил у Львові, як і в усій Галичині, протистояли також польські консервативні угруповання, які виступали проти революційно-визвольної боротьби як українських, так і польських трудящих, заперечували права українського народу на національне існування.

Проте суспільно-політичний рух у Львові не вкладався у вузькі рамки діяльності «народовців» і «москвофілів». Поступово проходив процес нарощування демократичних сил. Цьому сприяла активізація визвольного руху в Росії і західноєвропейських країнах. Значний вплив на демократизацію суспільно-політичної думки в краї мала боротьба трудящого селянства проти соціального і національного гноблення. Антипоміщицька спрямованість надавала цьому рухові революційно-демократичного характеру. Посиленню демократичних тенденцій у суспільно-політичному русі сприяла так звана «азбучна війна» кінця 50-х — початку 60-х рр. XIX ст. Австро-польська реакція намагалася латинізувати український алфавіт, проти чого рішуче виступила українська прогресивна громадськість, широкі кола трудящих, які боролися за навчання дітей рідною мовою.

Носієм прогресивних ідей у той час виступала також передова студентська молодь. У 50-х рр. нею робились спроби організувати гуртки, в тому числі нелегальні. Серед створених найвідомішим був таємний гурток української і польської (переважно учнівської) молоді, який виник у Львові 1857 р. Весною 1858 р. австрійські власті заарештували понад 20 його членів і вчинили судову розправу над ними. Російський консул в Бродях у донесенні київському генерал-губернатору І. Васильчикову зазначав, що гурток у Львові не становить загрози для Австрії, небезпечні ж революційні ідеї, які його учасники могли пропагувати серед населення Галичини з метою повалення законної влади¹². Насправді члени гуртка були ще політично незрілими, не мали досвіду конспіративної роботи, матеріальних засобів, їхня діяльність була надто обмеженою.

Пожевлявленню суспільно-політичного руху у Львові сприяло польське повстання 1863 р. Трудяще українське населення міста співчувало національно-визвольній боротьбі польського народу. Активну участь у повстанні 1863 р. брали деякі робітники і ремісники міста¹³. Після поразки повстання на Правобережній Україні у Львові посе-

¹¹ *Ленін В. І.* Повне зібр. творів, т. 26, с. 257.

¹² ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 808, спр. 82, арк. 9.

¹³ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 663, оп. 1, спр. 36, арк. 16; спр. 118, арк. 60.

дилися і розгорнули значну діяльність деякі його учасники, зокрема Павлін Свенціцький.

Особливо значний вплив на піднесення суспільно-політичного руху в західноукраїнських землях мав революційно-демократичний визвольний рух у Росії, в тому числі на Україні. Кращими представниками його були В. Г. Белінський, О. І. Герцен, М. О. Добролюбов, М. Г. Чернишевський, Т. Г. Шевченко та ін. Російські революційні демократи виступали поборниками ідей дружби і єднання слов'янських народів, зокрема російського, українського і польського, у боротьбі за соціальне і національне визволення.

Твори російських революційних демократів різними шляхами проникали на західноукраїнські землі. У Львові поширювалися видання Вільної російської друкарні в Лондоні, в тому числі «Полярная звезда», «Колокол» та ін. Значна частина видань Вільної російської друкарні в Лондоні йшла в Росію через Відень і Львів. Російські революційні демократи захищали право західноукраїнських трудящих на самовизначення і воз'єднання з усім українським народом. У той же час вони різко критикували будь-які прояви націоналізму, закликали передових українських громадських діячів до єднання з прогресивними діячами Росії і Польщі. М. Г. Чернишевський у статті «Національна безтактність», опублікованій 1861 р. в газеті «Przegląd Powszechny», рішуче виступив проти львівської реакційної газети «Слово», яка намагалася спрямувати українські народні маси проти польських трудящих. Великий російський революційний демократ висловлював справедливу думку, що центральним у політичному житті Східної Галичини є не національне, а соціальне питання. Він вказував, що в роздуванні польсько-українських конфліктів зацікавлена передусім австро-німецька реакція, яка намагалася придушити національно-визвольний рух українських і польських трудящих. О. І. Герцен історію Східної Галичини розглядав у тісному зв'язку з історією всіх українських земель. В Галичині, де панівні класи і австрійські власті всіляко намагалися розпалювати ненависть між народами, з особливо великою силою лунав заклик О. І. Герцена до єдності трудящих у боротьбі проти Габсбурзької монархії. Ідеї, які пропагували видатні російські революціонери-демократи, здійснювали благотворний вплив на прогресивну українську молодь, сприяли розвитку демократичної течії, розгортанню визвольного руху.

Вияткову роль у піднесенні суспільно-політичного життя на західноукраїнських землях відігравали твори Т. Г. Шевченка. Популяризації творів і волелюбних ідей Т. Шевченка сприяли щорічні ювілеї великого поета. Вшанування його пам'яті у Львові набувало масового характеру і перетворювалося на свято трудящих. Щороку відбувалися шевченківські концерти, вистави, в яких активну участь брали трудящі. Передові діячі західноукраїнських земель знаходили в полум'яній поезії Т. Шевченка заклик до боротьби з визискувачами, вони рішуче боролися проти перекручення реакційними, буржуазно-націоналістичними колами геніальної спадщини Кобзаря, викривали ліберально-буржуазних діячів з табору «народовців», які замовчували революційний характер творчості Т. Шевченка, обмина-

ли її соціальні мотиви і всіляко наголошували на національних мотивах. У трудящих західноукраїнських земель Т. Шевченко «пробудив і зміцнив сподівання на воз'єднання з єдинокровними братами»¹⁴.

Новий етап суспільно-політичного руху у Львові, як і в Східній Галичині, розпочався в кінці 60-х — на початку 70-х рр. У цей час на історичну арену виступає робітничий клас, поширюються ідеї наукового соціалізму, посилюються демократичні тенденції у суспільно-політичному русі краю, склад передової інтелігенції поповнюється різночинцями, вихідцями з міщан, селян, дрібних чиновників, вчителів, які стояли ближче до народних мас, краще знали їхнє життя і потреби.

1870 р. у Львові було засновано два університетських громадсько-культурні товариства — «Академический кружок» і «Дружній лихвар», — що тяжіли до двох існуючих суспільних течій: перший до «москвофільської», другий до «народовської». 1874 р. «Академический кружок» почав видавати друкований орган — журнал «Друг», до складу якого в лютому 1876 р. ввійшли І. Франко і М. Павлик. З їхнім приходом діяльність журналу і гуртка студентської молоді Львівського університету набуває революційно-демократичного напрямку. В листі до польської письменниці Елізи Ожешко 13 квітня 1886 р. І. Франко писав, що в середині 70-х рр. у суспільно-політичному житті Галичини починає брати активну участь наймолодше покоління (передова молодь), яке добивалося «практичної оборони інтересів народу на полі економічним і соціальним, домагалось служби інтелігенції для інтересів робочого люду, в літературі — реального зображення життя того народу і тої інтелігенції і поширення правдивої, розумної освіти між людом і інтелігенцією»¹⁵.

Очолили революційно-демократичний рух І. Франко, М. Павлик і О. Терлецький. Головним осередком його формування на західноукраїнських землях був Львів. Тут розгорнули активну творчу і громадсько-політичну діяльність І. Франко та його однодумці. Ставлення їхнього світогляду відбулося під впливом загострення класової боротьби трудящих Східної Галичини, прогресивної російської літератури, піднесення революційно-визвольної боротьби в Росії, в тому числі на Наддніпрянській Україні. Величезний вплив на І. Франка та його однодумців мала творчість Т. Г. Шевченка. В нових історичних умовах І. Франко розвинув і збагатив революційно-демократичні традиції Т. Шевченка. І. Франку і М. Павлику належить велика роль у пропаганді ідей російських революційних демократів В. Г. Бєлінського, О. І. Герцена, М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова.

Згуртуванню прогресивних, демократичних сил на західноукраїнських землях сприяв М. П. Драгоманов, незважаючи на ліберальну обмеженість своїх поглядів. У статтях про Галичину, що з'явилися у 70-х рр. XIX ст., він піддавав гострій критиці консерватизм і кле-

¹⁴ Шевченкознавство : Підсумки й проб.— К., 1975, с. 51.

¹⁵ Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка.— К., 1955, с. 125.

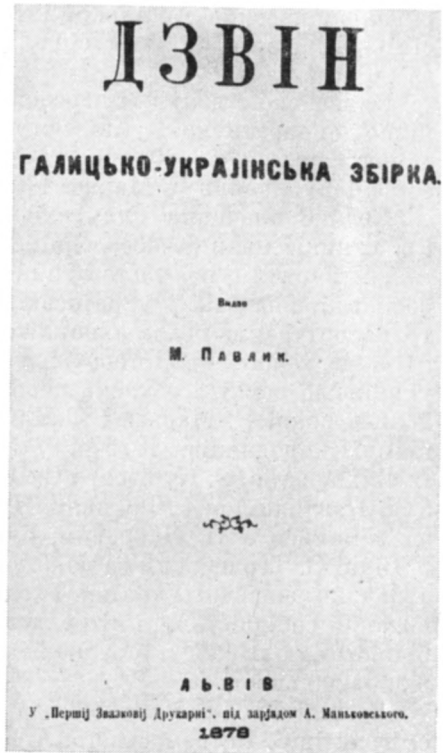
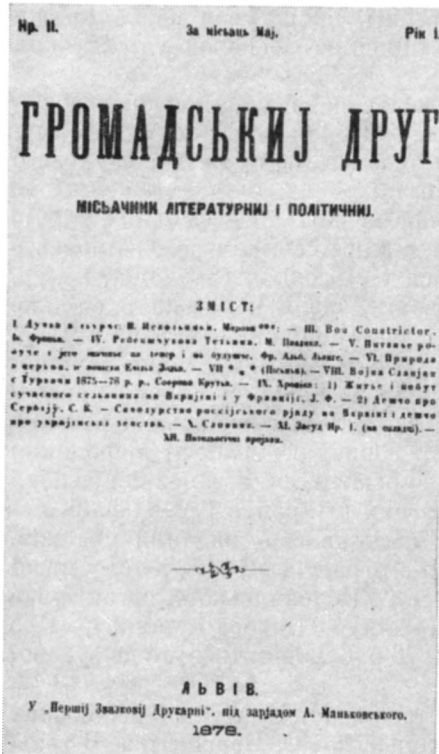
рикалізм частини галицької інтелігенції, пропагував надбання російської літератури, чим сприяв зміцненню російсько-українських зв'язків.

Одночасно з впливом передової російської й української революційно-демократичної думки могутнім фактором, який сприяв формуванню світогляду І. Франка та його однодумців, були ідеї наукового соціалізму, вчення К. Маркса і Ф. Енгельса.

Велике значення для західноукраїнських прогресивних діячів і робітників мали безпосередні зв'язки з російськими революціонерами-емігрантами, що часто зупинялися у Львові. В середині 70-х рр. російські, польські і українські революціонери налагодили спільне транспортування нелегальної літератури із Лондона і Женеви у Львів і Краків, і далі — в Петербург, Київ, Одесу і Москву. Через західноукраїнські землі, і зокрема через Львів, із Західної Європи пересилались праці К. Маркса і Ф. Енгельса, видання російських революційних народників. 1876 р. у Львів прибули із Росії народники А. Ляхоцький (О. Куртів) і С. Ястремський, які встановили зв'язки з М. Павликом та І. Франком. Через них І. Франко і М. Павлик познайомились з П. Лавровим, який посилав свої видання у Львів. У Відні О. Терлецький за допомогою емігрантів з Росії, в тому числі з Наддніпрянської України, і зокрема С. Подолинського, організував видання соціалістичної літератури (брошур «Парова машина», «Про бідність» та «Правда»), за що його 1876 р. було притягнуто до судової відповідальності.

В січні 1877 р. у Львові заарештовано М. Павлика і російських емігрантів С. Ястремського, А. Ляхоцького і О. Черепахіна. В травні — червні 1877 р. австрійська поліція провела в місті нові арешти. Серед арештованих були І. Франко, О. Терлецький та ін. Під час арешту І. Франка було конфісковано велику кількість книг його бібліотеки, в тому числі «Капітал» К. Маркса, твори М. Г. Чернишевського, О. І. Герцена, журнал «Отечественные записки». До судової відповідальності були притягнуті, крім І. Франка та М. Павлика, Г. Павлик, І. Мандичевський, Ф. Сельський, А. Пребєндівський, Е. Кобилянський. Обвинувативши арештованих у приналежності до таємної революційної організації, прагненні повалити австрійський уряд і пропаганді соціалістичних ідей, влаштували судовий процес. Вони намагалися представити підсудних злочинцями проти держави і громадського спокою. Підсудні мужньо захищалися, спростовували наклепи й вигадки, сміливо заявляли про свої соціалістичні погляди. Вони перетворили судовий процес на акт звинувачення експлуататорського суспільства і панівних класів, які пригнічували і експлуатували трудящих. У промові на суді Е. Кобилянський закликав до єдності українських і польських революційних діячів. Процес привернув увагу передової громадськості всього краю, яка висловлювала підсудним свої симпатії. В той же час він викликав велике занепокоєння серед експлуататорських класів.

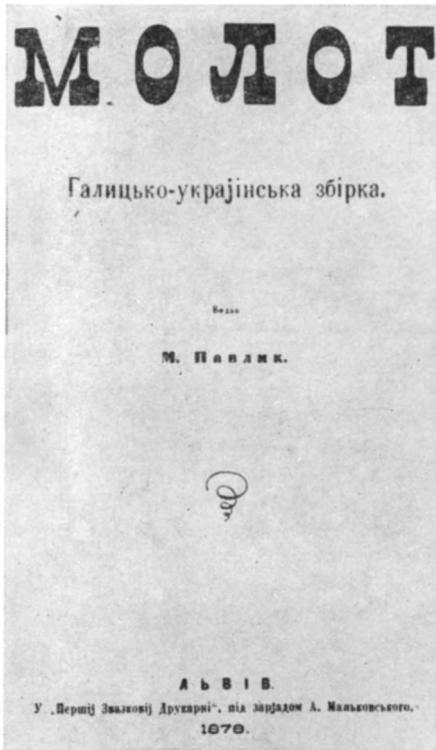
Після виходу з в'язниці на початку квітня 1878 р., І. Франко і його однодумці видали перший номер революційно-демократичного журналу «Громадський друг». Це був виклик реакції. Журнал містив

матеріали про тяжке становище робітників і селян Галичини, яких висіскували поміщики і капіталісти, духовенство і держава, закликів до протесту проти експлуататорів. Коли австрійські власті заборонили вихід другого номеру «Громадського друга», видання відновилося в 1878 р. у формі збірників під назвою «Дзвін», а потім «Молот», в яких поряд з висвітленням становища трудящих краю вміщувалася інформація про становище і революційний рух у Росії. Традиції цих видань продовжував журнал «Світ» (1881—1882), який розповідав про становище трудящих Галичини, інформував західноукраїнського читача про революційні події в Росії, виступав поборником єднання прогресивних сил України і Росії. В статті «День 13 (1) березня в Петербурзі» журнал «Світ» повідомив про вбивство Олександра ІІ. З глибокою симпатією журнал писав про російських борців проти царизму А. І. Желябова, С. П. Перовську, Т. М. Михайлова¹⁶. Матеріали, вміщені в ньому, критикували буржуазне суспільство, збуджували інтереси читачів до питань соціалізму.

На першому етапі руху в Галичині І. Франко одним з перших виступив як пропагандист ідей марксизму. Він наполегливо вивчав праці основоположників наукового комунізму, зокрема «Капітал»

¹⁶ Дей О. І. Українська революційно-демократична журналістика.— К., 1959, с. 423—426.

Титульні сторінки українських революційно-демократичних журналів «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», що виходили у Львові.

К. Маркса, «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, «Анти-Дюрінг» Ф. Енгельса та ін., переклав на українському мову 24-й розділ I тому «Капіталу» К. Маркса. З метою пропаганди ідей соціалізму І. Франко надрукував дві популярні брошури «Катехізіс економічного соціалізму» і «Про працю», в яких викривав капіталістичну експлуатацію, підкреслював необхідність заміни капіталістичного ладу соціалістичним. І. Франко розглядав марксизм як велике досягнення наукової думки, хоч і не сприйняв його як єдине цілісне наукове вчення.

Помітну роль у пропаганді соціалістичних ідей відіграв журнал «Суспільний огляд»

(«Przegląd Społeczny»), що видавався у Львові 1886—1887 рр. Редактором журналу був журналіст, емігрант з Польщі Б. Вислоух. Навколо журналу згуртувалися І. Франко, М. Павлик, Я. Козакевич, у ньому співробітничав Г. В. Плеханов. Тут було надруковано ряд марксистських та близьких до марксизму праць.

Значну діяльність, спрямовану на поширення марксистських ідей у Львові і взагалі в Галичині, проводили студентські гуртки при Львівському університеті і політехнічному інституті. Члени гуртків пропагували твори К. Маркса і Ф. Енгельса серед студентської і робітничої молоді. В роботі наукового гуртка при університеті активну участь брав І. Франко. У Львові діяв також нелегальний гурток гімназистів, учасники якого читали «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса.

У справу поширення соціалістичних ідей серед робітників і прогресивної інтелігенції певний внесок зробила «Наукова читальня», заснована у Львові І. Франком і М. Павликом на початку 1890 р. За їх участю 1891—1892 рр. був надрукований у додатку до журналу «Народ» розділ з праці Ф. Енгельса «Анти-Дюрінг», а також «Розвиток соціалізму від утопії до науки» під назвою «Соціалізм утопічний і науковий»¹⁷. Проте поширити їх не вдалося: весь тираж

¹⁷ Народ, 1891, 28 груд.; 1892, 5 лют., 14 трав.

НА ПЕРШОГО МАЯ
1893.

Кароль Маркс.

Ціна 3 кр.

Накладом Кирила Трильовеского

Зъ типографіи Валеріа Білого въ Коломиї.

Першотравнева листівка з портретом К. Маркса, випущена в Коломиї 1893 р. письменником Лесем Мартовичем і поширювана у Львові.

конфіскувала поліція. Ряд марксистських праць випустила «Українсько-руська видавнича спілка», яка була організована 1898 р. у Львові І. Франком і українським етнографом В. Гнатюком. Наприкінці 1899 р. видавнича спілка надрукувала в українському перекладі працю Ф. Енгельса «Людвіг Фейербах і кінець німецької класичної філософії» під назвою «Людвіг Фейербах». Тоді ж вийшов у світ українською мовою інший твір Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності та держави».

У творах, виступах І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький рішуче викривали українських буржуазних націоналістів, які заперечували етнічну, історичну і культурну спорідненість українського і російського народів, ототожнювали царизм з російським народом. Виступаючи проти буржуазно-націоналістичного лозунга «відрубності» історії і культури українського народу від історико-культурного розвитку російського народу, І. Франко вказував, що обидва народи мають спільне походження, що їх об'єднувала спільна боротьба проти іноземних загарбників. Він вчив трудящих західноукраїнських земель розрізняти дві Росії — прогресивну і реакційну. «Розуміється, держава московська, її жандарми та чиновники і їх гніт на всяку свобідну думку — одно діло, — писав І. Франко, — а література російська з Гоголями, Белінськими, Тургенєвими, Добролюбовими, Писарєвими, Щаповими, Решетниковими та Некрасовими — зовсім друге діло»¹⁸.

Єдино правильний шлях вирішення національного питання Іван Франко бачив у соціальному визволенні українського народу і возз'єднанні всіх українських земель. «Найтяжча рана, яка тепер обезсилює нас тут в Галичині, — вказував І. Франко, — се розчвертування нашої землі і нашого народу, і цілковита відірваність наша від величезної маси братів наших за кордоном»¹⁹. Незважаючи на пригноблення українських трудящих царизмом, І. Франко зазначав, що Україна, возз'єднана з Росією, мала багато кращі умови для економічного розвитку, що там міцнішими, ніж у Галичині, були позиції прогресивного напрямку. 1892 р. він писав, що свобода і успішний національний і культурний розвиток українського народу «прямо залежні і нерозривно зв'язані зі свободою і прогресом всієї решти Росії»²⁰. Революційний демократ на сторінках львівського журналу «Житє і слово» глибоко аргументовано доводив, що центром суспільно-політичного і культурного життя українського народу є Україна в складі Росії²¹. О. Терлецький, відстоюючи ідею возз'єднання всіх українських земель, також вказував, що саме Україна в складі Росії повинна бути центром цього возз'єднання. «Там, а не в Галичині, — писав він згодом, — лежала будучність народу»²².

¹⁸ Франко І. Твори. К., 1955, т. 16, с. 8.

¹⁹ Франко І. Теперішня хвиля і русини. — Діло, 1883, 29 вересня.

²⁰ Из России и для России. — Приложение к журналу «Народ», 1892, № 2, с. 10.

²¹ Франко І. Зміна системи. — Житє і слово, 1896, т. 5, с. 166.

²² Терлецький О. Москвофіли і народовці. — Львів, 1902, с. 34.

Таким чином, передові кола західноукраїнських земель на чолі з І. Франком виступали рішучими захисниками єдності українського народу, борцями за його єднання з російським народом.

Революційні демократи викривали угодовство західноукраїнської буржуазії з панівними класами Австро-Угорщини, спроби виправдати загарбання західноукраїнських земель. Вони рішуче засудили угоду 1890 р. лідерів «народовців» з австрійськими властями і польськими магнатами, названу «ноюю ерою»²³. За незначні подачки «народовці» готові були вірно служити Габсбургам, в угоду яким всіляко намагалися виправдати відрив західноукраїнських земель від Східної України, воз'єднаної з Росією. Значний вклад у боротьбу проти організаторів «нової ери» разом з І. Франком та його однодумцями внесли Л. Українка, П. Грабовський, М. Коцюбинський.

Відкрите блокування українських буржуазно-клерикальних сил з польською шляхтою і австрійськими властями стало поштовхом до створення 1890 р. у Львові Русько-української радикальної партії, яка відбивала й захищала інтереси широких мас селянства. Вона видавала у Львові журнал «Народ» і «Хлібороб» та газету «Громадський голос». Радикали висунули ряд вимог, здійснення яких привело б до ліквідації залишків феодалізму, швидкого розвитку капіталізму і певної демократизації країни²⁴. Ліве крило радикалів, очолюване І. Франком і М. Павликом, розгорнуло роботу серед селянських мас, закликала їх до революційних виступів, до союзу з робітниками.

В умовах поживавлення суспільно-політичного руху міцніли зв'язки передових сил західноукраїнських земель з революційною Росією, зокрема з російськими соціал-демократами. Для ознайомлення галицької громадськості з революційним рухом в Росії, в тому числі на Наддніпрянській Україні, Іван Франко у журналі «Житє і слово» (редактором якого він був), ввів спеціальну рубрику «Вісті з Росії». В серпні 1896 р. у журналі була надрукована стаття Г. В. Плеханова «Робітничий і революційний рух в Росії», в якій автор вказував на вирішальну роль робітничого класу в революційній боротьбі в Росії, повідомляв про діяльність лєнінського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», про страйки робітників Москви, Самари, Києва, Мінська та інших міст Росії 1895 р. В статті Г. В. Плеханов інформував також про нелегальне видання однієї з перших робіт В. І. Леніна «Пояснення закону про штрафи, які стягали з робітників на фабриках і заводах». У примітці до статті Г. В. Плеханова І. Франко повідомив про арешт «адвоката Ульянова». Це було перше в західноукраїнській пресі повідомлення про В. І. Леніна.

У другій половині XIX ст. Львів був важливим центром західноукраїнських земель, де під впливом класової боротьби трудящих, революційно-визвольного руху в Росії і Західній Європі проходив процес консолідації демократичних сил і формування революційно-демократичної течії. І. Франко і його однодумці відіграли велику

²³ Торжество історичної справедливості, с. 285.

²⁴ Там же, с. 286—288.

роль у поширенні соціалістичних ідей, у боротьбі за утвердження засад дружби народів, зокрема за зміцнення братерського єднання російського і українського народів.

БОРОТЬБА РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Робітничий рух на західноукраїнських землях розвивався в безпосередньому зв'язку з боротьбою робітничого класу всієї Австро-Угорщини. Уже в 50-х — першій половині 60-х рр. у Львові, як і в інших містах Галичини, робітники і ремісники в боротьбі за поліпшення свого становища почали об'єднуватися в товариства взаємодопомоги.

Проте тільки з 1867 р., коли під тиском робітничого класу Австро-Угорщини було прийнято закон про право на збори і об'єднання, у робітників Галичини виникла можливість створювати свої економічні і політичні організації. В травні 1868 р. у Львові створюється перше робітничо-ремісничє культурно-освітнє товариство «Gwiazda» («Зірка»). До складу товариства спочатку ввійшли друкарі — найорганізованіша частина робітників. Одним із засновників товариства був друкарський робітник А. Маньковський, учасник повстання 1863 р. З ініціативи друкарів Львова почав виходити як орган товариства «Зірка» двотижневик «Rękodzielnik» («Ремісник») (1869—1872), який пропагував переважно дрібнобуржуазні ідеї. Разом з тим газета знайомила галицьких робітників з діяльністю I Інтернаціоналу, героїчною боротьбою паризьких комунарів, взагалі з робітничим рухом за кордоном.

Під впливом дрібнобуржуазних ідей в Галичині виник рух «самопомоги». В лютому 1869 р. у Львові було створено «Товариство взаємної допомоги», в яке входили робітники різних професій і національностей. У квітні 1870 р. було організовано товариство мулярів і теслярів. Поряд з товариствами взаємодопомоги робітники дрібних підприємств, зубожілі ремісники створювали виробничі товариства²⁵. Вони сподівалися, що таким чином зможуть поліпшити своє економічне становище.

З часом передові робітники переконувалися, що подібні товариства не можуть задовольнити їхніх вимог. Восени 1869 р. на основі «Товариства взаємної допомоги» було організовано «Прогресивне товариство львівських друкарів». До його складу ввійшла також група членів товариства «Зірка». У статуті зазначалося, що метою нового об'єднання є піднесення свідомості і поліпшення матеріального становища друкарів. Під впливом успішної страйкової боротьби друкарів Відня, Брно, Будапешта правління товариства приступило до підготовки страйку. На зборах львівських друкарів було обрано комісію, яка виробила проєкт колективного договору, що передбачав підвищення заробітної плати і скорочення робочого дня. Власники друкарень відмовилися задовольнити вимоги робітників. На знак протесту 24 січня 1870 р. застрайкувало близько 100 робітників

²⁵ Rękodzielnik, 1869, 21 mar., 21 listop.; 1870, 15 maja; 1871, 19 listop., 3, 17 grud.

друкарень міста. Підприємці намагалися перешкодити розгортанню страйку, погрожували арештами, викликали поліцію. Проте страйкуючі виявили стійкість і солідарність, не припинили боротьби. 27 січня 1870 р. страйковий комітет випустив «Відкритий лист», в якому роз'яснив причини страйку²⁶. Виступ друкарів підтримали трудящі Львова та інших міст Галичини, а також робітники Печа, Відня, які організували збір коштів для страйкарів. Страйк тривав тиждень і закінчився перемогою робітників, яким була підвищена заробітна плата, частково скорочено робочий день.

Страйк друкарів Львова 1870 р. був першим організованим виступом робітничого класу західноукраїнських земель. Він сприяв пробудженню класової свідомості робітників, мав велике значення для їх дальшого згуртування.

Слідом за друкарями розгорнули боротьбу проти капіталістичної експлуатації робітники інших професій. На початку червня 1870 р. у Львові відбулися збори пекарів, які вимагали підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня, поліпшення умов праці тощо²⁷. Вперта боротьба робітників змусила підприємців задовольнити їхні вимоги. В листопаді 1870 р. і січні 1871 р. відбулися нові заворушення серед друкарів Львова. 26 квітня 1871 р. вибухнув страйк 300 кравців-челядників 218 швейних підприємств (майстерень) Львова. Страйкарів підтримали і надали матеріальну допомогу друкарі, будівельники і залізничники Львова. Це дало їм змогу стійко триматися в боротьбі з підприємцями, які змушені були підвищити заробітну плату робітників. Одночасно виступили 118 робітників львівських друкарень. Страйк тривав два тижні і також закінчився перемогою робітників²⁸. У кінці травня 1871 р. почався страйк колісників і стельмахів. Проте через недостатню організованість і солідарність робітників страйк зазнав поразки. В наступному році у Львові знову відбулися заворушення серед друкарів, в тому числі серед робітників ставропігійської друкарні.

В середині 1872 р. прогресивні товариства друкарів Австро-Угорщини розгорнули боротьбу за перегляд колективних договорів робітників з підприємцями. В цій боротьбі брали активну участь львівські друкарі. Вони виробили нові умови колективного договору і під загрозою страйку вимагали від підприємців прийняти їх. Власті, налякані розгортанням робітничого страйку, вдалися до репресій. Під приводом підготовки нового страйку друкарів, рескриптом намісництва від 28 грудня 1872 р. було розпущено «Прогресивне товариство львівських друкарів»²⁹.

Усього 1870—1872 рр. у Львові, який поряд з Бориславом займав провідну роль у робітничому русі Східної Галичини, відбулося десять страйків і заворушень робітників.

Починаючи з кінця 60-х рр., протягом майже десятиріччя, робітничий рух у Галичині перебував під впливом дрібнобуржуазного,

²⁶ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 663, оп. 1, спр. 9, арк. 68—68 зв.

²⁷ *Rękodzielnik*, 1870, 5 czerw.

²⁸ *Ibid.*, 1871, 7 maja.

²⁹ Львівський облдержархів, ф. 350, оп. 1, спр. 2328, арк. 6.

утічного соціалізму. Ідеям наукового соціалізму доводилося пробивати собі дорогу в боротьбі з ним. Вже на початковому етапі робітничого руху в формуванні інтернаціоналістської класової свідомості галицького пролетаріату важливу роль відіграли зв'язки з І Інтернаціоналом, керованим К. Марксом і Ф. Енгельсом. Про це яскраво свідчить лист К. Маркса Й. Беккеру від 11 лютого 1873 р., в якому вказувалося: «З Галичиною, куди за цей час переселилося звідси багато поляків, так само як і з іншими частинами Польщі, у нас тепер жваві й регулярні зв'язки»³⁰. До Галичини приїздили члени Генеральної ради І Інтернаціоналу К. Бобчинський і А. Жабицький. Уродженець Львова, колишній студент Львівського університету, учасник революції 1848 р. і угорської революції 1849 р., А. Жабицький неодноразово приїжджав сюди, пропагував ідеї І Інтернаціоналу. 2 жовтня 1871 р. на засіданні Генеральної ради К. Маркс повідомив, що А. Жабицький знову поїхав у Галичину³¹.

На розгортання робітничого руху в Галичині великий вплив справила героїчна боротьба паризького пролетаріату. Відомості про Паризьку комуну поширювали деякі її учасники, які емігрували в Галичину.

Австрійський уряд установив за діяльністю емігрантів і поширенням революційної літератури в Галичині суворий нагляд. Внаслідок репресій страйкова боротьба в наступні роки спадає. 1874 р. у Львові відбувся страйк пекарів, 1875 р. — лимарів³². З цього часу до кінця 70-х рр. ХІХ ст. у Львові не було страйків. Але робітники не припиняли боротьби за поліпшення свого становища. Так, 16 листопада 1878 р. вони разом із студентами взяли участь у демонстрації, яка відбулася у Львові на підтримку вимог скорочення робочого дня, підвищення заробітної плати, запровадження загального виборчого права, а також фабричного законодавства³³. Під час демонстрації сталися сутички демонстрантів з поліцією, внаслідок чого було поранено 30 чоловік. Ряд активних учасників демонстрації заарештовано³⁴.

Зростання робітничого руху, поширення соціалістичних ідей поставили перед революційними силами завдання згуртувати пролетарські маси краю. Велику роль у пробудженні класової свідомості, організації боротьби робітників відіграла двотижнева газета «Праця», яка з 1 липня 1878 р. видавалась у Львові на кошти друкарів. Відповідальним редактором її був робітник Й. Данилюк. При газеті був створений інтернаціональний редакційний комітет, до складу якого ввійшли І. Франко, М. Павлик, Й. Данилюк, А. Маньковський, Б. Червенський та ін. Комітет пропагував серед робітників революційні ідеї, організував робітничі гуртки і вечірні школи. І. Франко

³⁰ Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 33, с. 449.

³¹ Генеральний совет Первого Интернационала, 1870—1871 : Протоколы. — М., 1965, с. 216.

³² *Prawdzic J. L. Krótki rys ruchu socjalistycznego we Lwowie w ostatnim 25-leciu.* — Lwów, 1895, s. 3.

³³ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3696, арк. 26.

³⁴ Там же, спр. 3084, арк. 62—63; спр. 3085, арк. 93—94; спр. 3087, арк. 4—13.

часто відвідував збори львівських робітників, виступав з лекціями. «В тих роках,— писав він,— зносини мої з львівськими робітниками були досить живі»³⁵. Протягом 1878—1880 рр. він викладав у львівських робітничих гуртках самоосвіти політекономію, пропагував основи марксистського вчення.

Значну роль у пропаганді соціалістичних ідей і розгортанні робітничого руху зіграв польський революціонер Л. Варинський, який прибув у Львів у вересні 1878 р. Завдяки заходам Л. Варинського та І. Франка газета «Праця» з професійної газети друкарів перетворилася на загальноробітничий орган. У зв'язку з переслідуванням властей Л. Варинський змушений був наприкінці 1878 р. переїхати в Краків, але його зв'язки зі Львовом не припинялися. Для потреб пропаганди редакційний комітет газети «Праця» розробив програму-мінімум, яка була надрукована під назвою «Наші завдання»³⁶. Передбачалось, що ця програма буде затверджена на зборах львівських робітників. У той час робітничий клас Австро-Угорщини розгорнув боротьбу проти урядового проекту доповнень до промислового закону, який був складений в інтересах капіталістів. В країні відбувалися численні мітинги, на яких робітники висували свої вимоги.

28 грудня 1879 р. у Львові відбувся мітинг, в якому взяло участь близько 500 чоловік. Це був перший масовий мітинг робітників не тільки Львова, а й усією Східної Галичини. Учасники мітингу ухвалили резолюцію, яка відповідала програмі-мінімум, і обрали комісію для написання петиції в рейхсрат. У резолюції робітники висували такі вимоги: скорочення робочого дня, встановлення мінімального рівня заробітної плати, обмеження застосування жіночої та дитячої праці на виробництві, поліпшення умов праці, укладення колективного договору між робітниками і підприємствами, створення товариських судів для врегулювання спірних питань між підприємцями і робітниками, проведення реформи виборчого права, народних шкіл та ін.³⁷ Хоч в цілому вимоги львівських робітників були досить поміркованими і в них не ставилось питання про революційне повалення капіталістичного ладу, вони мали велике значення для дальшого розвитку робітничого руху. Вимоги робітників у вигляді петиції, підписаної 2 тис. чоловік, були направлені у рейхсрат. Проте реакційні посли рейхсрату не допустили їх до обговорення.

Важливу роль у поширенні ідей наукового соціалізму серед робітників, їх згуртуванні відіграли програмні документи галицьких соціалістів — «Програма галицьких соціалістів» і «Програма галицької робітничої партії». Перша з них була написана в кінці 1880 р. львівським соціалістом Л. Інлендером разом з І. Франком та Б. Червенським і видана в січні 1881 р. у Женеві. У «Програмі галицьких соціалістів», на якій позначився вплив ідей К. Маркса і Ф. Енгельса, зокрема «Маніфесту Комуністичної партії», були викладені основні принципи соціалізму і завдання соціалістичного руху в Галичині.

³⁵ Франко І. Твори.— К., 1955, т. 1, с. 18.

³⁶ Пгаса, 1879, 19 груд., Dodatek.

³⁷ Ibid., 1880, 2 stycz.

У ній підкреслювалося, що міжнародний соціалістичний рух поширився і на Галичину, де прихильників соціалізму стає дедалі більше. В програмі чітко визначався інтернаціональний характер боротьби трудящих мас Галичини, викривалася антинародна суть різних галицьких буржуазно-поміщицьких течій. Вона засуджувала політику розпалювання національної ворожнечі між українським і польським народами. Програма допомагала зрозуміти, що ворогом пролетаріату є клас капіталістів незалежно від національності. Проте поряд з марксистськими положеннями «Програма галицьких соціалістів» містила ряд помилок, що стосувалися питання про визначення рушійної сили революційного руху в краї, про владу і шляхи її завоювання тощо. Незважаючи на це «Програма галицьких соціалістів» свідчила про зростання впливу марксизму на світогляд галицьких робітників та передових кіл інтелігенції.

За формою і викладом «Програма галицьких соціалістів» не була програмою масової агітації, а скоріше теоретичним документом, який пояснював передусім загальний характер і завдання соціалістичного руху. Тому через кілька місяців, 1881 р. Б. Червенський та Л. Інлендер написали нову програму, яка була видана у Женеві під назвою «Програма галицької робітничої партії». Як і попередня програма, вона викладала основні положення соціалізму, накреслювала завдання соціалістичного руху в Галичині. Поряд з марксистськими положеннями і ця програма містила ряд помилкових положень, що з'явилися під впливом лассальянських ідей.

Першочерговим завданням, яке ставила «Програма галицької робітничої партії» перед робітниками, було створення робітничої партії. В червні 1881 р. відбулися збори робітників Львова, на яких були присутні 700 чоловік. Тут були делегати від робітників Кракова³⁸. На зборах виступив робітник М. Драбик, який розповів про тяжке становище робітничого класу Галичини, вказав на необхідність боротьби за створення робітничої партії³⁹. Збори прийняли рішення скликати з'їзд робітників Галичини для обговорення питання про створення робітничої партії. Відкриття з'їзду було призначене на 30 жовтня 1881 р. Як свідчить лист І. Франка з Нагуєвич до редакції газети «Праця», на цьому з'їзді мав бути представлений і сільський пролетаріат⁴⁰. Австрійські власті лише наприкінці 1881 р. дали дозвіл скликати робітничі збори з умовою, що на них не буде розглядатися питання про створення робітничої партії. 4 грудня 1881 р. у Львові відбулися масові робітничі збори, в яких взяло участь понад 1 тис. чоловік. Незважаючи на попередження властей, збори проходили бурхливо. Промовці викривали капіталістичний лад, закликали до боротьби проти панівних класів. Поліція розігнала збори. Таким чином, створити робітничу партію в Галичині на початку 80-х рр. не вдалося. Та й умови для цього тоді ще не визріли.

У зв'язку з цим перед галицькими соціалістами постало питання

³⁸ Ibid., 1881, 9 lip.

³⁹ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3734, арк. 31.

⁴⁰ Там же, спр. 3697, арк. 26; Жовтень, 1955, № 12, с. 71.

про дальший розвиток робітничого руху. Частина передових робітників вважала необхідним перейти до нелегальних форм діяльності. Виникнення нелегальних соціалістичних гуртків у Львові припадає на середину літа 1882 р. Тоді було створено три нелегальні гуртки, які очолили робітники М. Драбик, Я. Козакевич і студент Львівського університету К. Тиховський. До складу гуртків входило близько 40 членів — переважно представників робітничої і студентської молоді української і польської національностей. У роботі гуртків брали участь відомий польський поет, революційний демократ Б. Червенський, автор гімну «Червоний прапор» Й. Данилюк та ін. Гуртківці були знайомі з окремими працями К. Маркса і Ф. Енгельса, проводили велику пропагандистську діяльність серед робітників Львова та його околиць⁴¹. Вони поширювали нелегальні соціалістичні видання, випускали прокламації, які розповсюджувалися у Львові та інших містах Східної Галичини. Львівські гуртки підтримували тісні зв'язки з створеною і очолюваною Л. Варинським першою польською соціалістичною партією «Пролетаріат», соціалістами Кракова. Проте вже в кінці листопада — грудні 1882 р. австрійська поліція вистежила і заарештувала більшість їх членів. Після п'ятимісячного слідства відбувся судовий процес. 24 члени нелегальних гуртків були засуджені до тюремного ув'язнення та грошового штрафу. Діяльність нелегальних соціалістичних гуртків у Львові свідчила про проникнення марксистських ідей у робітничі маси, що сприяло зростанню їх політичної свідомості.

З кінця 70-х — початку 80-х рр. на розвиток робітничого руху Східної Галичини все більший вплив справляв робітничий рух у Росії. Це був період формування в міжнародному робітничому русі ряду робітничих партій. В Росії ж створилися перші робітничі союзи — «Південноросійський союз робітників» і «Північний союз робітників». Через російських революційних емігрантів, російську нелегальну літературу галицькі робітники знайомились з розвитком соціалістичного і робітничого руху в Росії. Про тяжке становище російських робітників, зростання революційного руху в Росії на початку 80-х рр. писала газета «Праця». Відозва «Соціалістична громада Львів до робітників!», опублікована одним із львівських нелегальних гуртків 1882 р., розповідаючи про тяжке становище робітників, закликала їх у боротьбі проти капіталістів брати приклад з трудящих Росії, країн Західної Європи і Америки⁴².

Значному посиленню зв'язків російського революційного руху з Галичиною сприяли члени першої російської марксистської групи «Визволення праці». Тісні зв'язки встановили з ними І. Франко та М. Павлик. Члени групи надсилали у Львів свої видання, в тому числі перекладені на російську мову твори К. Маркса і Ф. Енгельса, праці Г. В. Плеханова, з якими знайомилася прогресивна інтелігенція та робітники. Серед видань плехановської групи тут поширювалися

⁴¹ ЦДА УРСР у Львові, ф. 663, оп. 1, спр. 119, арк. 31, 33, 43; спр. 121, конверт 2, арк. 8—9; спр. 122, конверт 2, арк. 187.

⁴² Там же, ф. 663, оп. 1, спр. 121, арк. 24—25.

праці Ф. Енгельса «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії», «Розвиток соціалізму від утопії до науки» та ін., брошура Г. В. Плеханова «Соціалізм і політична боротьба». 19 січня 1884 р. дирекція поліції Львова, інформуючи намісництво про поширення брошури Г. В. Плеханова серед студентської молоді, писала, що «соціалізм зайняв думки тутешньої молоді і щораз більше вкорінюється в її колах»⁴³. Австрійські власті суворо переслідували тих, хто розповсюджував видання групи «Визволення праці» в Галичині і брав участь у транспортуванні їх в Росію.

В першій половині 70-х рр. революційний рух робітників розвивався повільно. Крім страйків, робітники проводили збори і мітинги. На початку 80-х рр. у Львові мали місце переважно дрібні страйки. В березні і вересні 1881 р. відбулися виступи друкарів Львова проти зниження заробітної плати. Солідарність робітників змусила підприємців піти на поступки⁴⁴. В липні і серпні 1883 р. львівські робітники двічі провели збори протесту проти затвердження австрійським парламентом промислового закону, який ігнорував інтереси робітників.

В другій половині 80-х рр. у Львові відбулися два масових страйки. 19 лютого 1886 р. почався страйк 60 робітників меблевої фабрики. Напередодні робітники на таємній нараді виробили вимоги, які пред'являли власникам фабрики: встановити 10-годинний робочий день, мінімальний розмір заробітної плати — 9 гульденів на тиждень, видавати зарплату щосуботи, поліпшити санітарні умови праці, ввічливо поводитися з робітниками. В страйку брали участь представники різних національностей. Страйкарі встановили зв'язок з робітниками інших підприємств міста, від яких одержали матеріальну допомогу. Страйк тривав вісім днів і закінчився перемогою робітників.

У липні 1888 р. відбувся страйк 300 пекарів Львова. Страйкарі вимагали скорочення робочого дня до 12 годин, підвищення заробітної плати, надання вихідного дня, обмеження кількості учнів до трьох на одного челядника, заборони нічної праці учнів до 16 років та ін. Незважаючи на стійкість страйкарів, підприємці відмовились задовольнити їх вимоги. Проти страйкуючих почалися репресії. Поліція заарештувала 138 робітників. Страйк зазнав поразки.

Характерними рисами страйків 70—80-х рр. були їх локальність, короткочасність, охоплення невеликої кількості робітників. На початковому етапі в робітничому русі в місті у зв'язку з повільним зростанням фабрично-заводської промисловості брали участь переважно робітники ремісничих майстерень і дрібних підприємств. Виступи робітників мали стихійний і економічний характер. Але страйкова боротьба сприяла зростанню класової свідомості робітничого класу. З самого початку робітничий рух розвивався як інтернаціональний рух українських, польських та робітників інших національностей.

⁴³ Там же, ф. 146, оп. 4, спр. 3683, арк. 11—14.

⁴⁴ Praca, 1881, 1 kwiet., 7 październ.

Робітничий рух Галичини 90-х рр. зазнав істотних змін. Поряд з піднесенням страйкової боротьби, набула великого розмаху боротьба робітничого класу за загальне виборче право, свободу друку, що підносила його політичну свідомість. Посилився вплив робітничого руху на розгортання боротьби селянства.

1892 р. у Львові відбувся I з'їзд галицьких соціал-демократів, на якому було створено соціал-демократичну партію Галичини й Сілезії як складової частини австрійської соціал-демократичної партії, створеної на з'їзді в Гайнфельді. В роботі з'їзду взяли участь 48 делегатів від найбільших міст краю. Створення партії було визначною подією в робітничому русі, сприяло його поживленню. Вона проводила певну роботу серед робітників, зокрема організувала збори, демонстрації, очолила масовий рух за загальне виборче право при прямому і таємному голосуванні. Проте наприкінці 90-х рр. її керівництво перейшло до опортуністичної позиції. Слабкість галицької соціал-демократії була проявом слабкості австрійської соціал-демократії взагалі. Єдина побудована за принципом інтернаціоналізму соціал-демократична партія Галичини і Сілезії розпалася на окремі національні організації. Проте ліві елементи партії чимало робили для пропаганди ідей наукового соціалізму серед широких мас трудящих.

Характерним у робітничому русі початку 90-х рр. було те, що страйкова боротьба тісно перепліталася з боротьбою робітників за право святкувати 1 Травня. Вперше робітники Львова відзначили День міжнародної солідарності 1890 р. Для підготовки і проведення свята був створений комітет, до складу якого ввійшло 50 робітників. На першотравневий мітинг прибуло 4 тис. чоловік. Учасники мітингу прийняли резолюцію, в якій одноставно вимагали установлення 8-годинного робочого дня, загального виборчого права для чоловіків, які досягли 21 року, заборони праці дітей до 14 років, скорочення робочого дня до 6 годин для молоді від 14 до 18 років, заборони нічної праці для жінок. З 1890 р. робітничий клас Львова та інших міст Галичини відзначав 1 Травня щорічно. Широко святкували робітники Львова 1 Травня 1893 р. Австрійська соціал-демократична партія розгорнула активну діяльність по підготовці свята. Було надруковано велику кількість листівок, які розповсюджувались у Львові та інших містах Галичини. В першотравневому мітингу у Львові взяло участь 6 тис. чоловік. У прийнятій резолюції робітники вимагали 8-годинного робочого дня, введення загального виборчого права, свободи друку, організації зборів і товариств та ін. У святкуванні 1 Травня 1893 р. у Галичині взяло участь близько 25 тис. чоловік⁴⁵.

Відзначення 1 Травня стало поштовхом до дальшого розгортання робітничого руху. Особливе місце у боротьбі робітників Львова першої половини 90-х рр. XIX ст. займає страйк 7 тис. будівельників у вересні 1893 р., що був одним з найбільш масових виступів західноукраїнського пролетаріату. Страйкуючі вимагали встановлення мінімального рівня заробітної плати, скорочення робочого дня та лік-

⁴⁵ Robotnik, 1893, 11 maja.

відації акордної оплати праці. Страйк розпочався 4 вересня і тривав десять днів. Майже щоденно робітники влаштовували збори, демонстрації, приймали рішення, обговорювали хід страйку. Стійкість і організованість робітників змусила власників підприємств погодитись виконати більшість вимог страйкуючих. Страйк будівельників Львова 1893 р. яскраво показав, що масовий, організований виступ робітничого класу перетворюється в грізну силу в боротьбі з експлуататорами.

Важливою рисою робітничого руху в цей час було те, що в ньому дедалі більшу участь почали брати безробітні. Так, у червні 1894 р. у Львові відбувся мітинг безробітних, в якому взяло участь близько 500 чоловік. У резолюції учасники мітингу вимагали роботи, встановлення 10-годинного робочого дня, права висловлюватися за єдність у міжнародному робітничому русі ⁴⁶.

1895—1899 рр. кількість страйків у Львові значно зросла. В ці роки тут відбулося 13 страйків ⁴⁷. Страйкували слюсарі, робітники друкарень, цегельних заводів, шиферних підприємств, поденники, візники, теслярі, шевці та ін. Велика роздробленість за професіями негативно позначалась на організованості, стійкості і класовій зрілості страйкуючих. Одним з найбільш масових був виступ робітників цегельних підприємств Львова і його околиць у червні-липні 1895 р., в якому брало участь понад 1200 чоловік. Страйк тривав 12 днів і після впертої боротьби робітники добилися підвищення заробітної плати, скасування примусових відрахувань із заробітної плати, скорочення робочого дня та поліпшення умов праці. 1895 р. страйкували також робітники сцени театрів Львова, поденні робітники львівського водоканалу. У місті страйкувало 200 друкарів, 600 столярів, відбувся виступ бляхарів. Посилилась боротьба робітничого класу за введення загального виробничого права. Значний вплив на розгортання класової боротьби львівського пролетаріату справляв робітничий рух в Росії.

Друга половина XIX ст. характеризувалася загостренням класової боротьби у Львові. Робітничий рух, що почав тут розгортатися у 70-х рр., посилювався у 90-х рр. XIX ст. На його піднесення, зокрема з кінця 70-х — початку 80-х рр., все більший вплив мали ідеї наукового соціалізму. Важливою рисою робітничого руху був інтернаціоналізм. Виступи робітничого класу Львова в 70—90-х рр. ще не набули масового характеру, однак новий клас капіталістичного суспільства — пролетаріат — йшов в авангарді боротьби трудящих проти соціального і національного гноблення та політичного безправ'я.

⁴⁶ Nowy robotnik, 1894, 13 czerw.

⁴⁷ Кановський К. Г. На шляху до Великого Жовтня : Страйковий рух в Галичині кінця XIX — початку XX ст. — Львів, 1970, с. 45.

Загострення класових суперечностей, зростання суспільної свідомості і політичної активності мас, розгортання революційно-визвольного руху позначилися на розвитку культури, яка, відбиваючи боротьбу між ідеологією буржуазії та ідеологією революційних і демократичних сил краю, виявляла два протилежних напрями у національній культурі. Це явище охарактеризував В. І. Ленін: «Є дві нації в кожній сучасній нації... Є дві національні культури в кожній національній культурі. Є великоруська культура Пуришкевичів, Гучкових і Струве,— але є також великоруська культура, яка характеризується іменами Чернишевського і Плеханова. Є такі ж дві культури в українстві, як і в Німеччині, Франції, Англії, у євреїв і т. д.»⁴⁸.

Розвиток української демократичної культури в другій половині XIX ст. відбувся у тісному єднанні з передовою російською культурою, благотворний вплив якої сприяв формуванню прогресивних західноукраїнських письменників і вчених. І. Я. Франко і його соратники утверджувались на позиціях критичного реалізму під впливом великої російської літератури. Ідейно-творче єднання російської і української культур служило інтересам широких демократичних кіл суспільства, відстоюванню ідей визволення народу від соціального й національного гніту. Характерним для розвитку культури Львова в другій половині XIX ст. було також єднання українських і польських прогресивних сил у боротьбі за демократизацію освіти, науки і культури, за рівні права всіх народів, які перебували під владою Австро-Угорської імперії.

В другій половині XIX ст. у шкільній справі на західноукраїнських землях відбулися зміни, зумовлені розвитком капіталізму та піднесенням боротьби трудящих за соціальне і національне визволення. Під тиском цих факторів уряд змушений був провести реформу початкової школи (1869). Початкові школи, раніше підпорядковані церкві, переходили під світський нагляд. Для всіх дітей віком від 6 до 14 років вводилось формально обов'язкове навчання. Фактично ж закон про освіту залишався тільки на папері, бо жодна з його статей не була повністю проведена в життя: експлуататори вселяли гальмували розвиток народної освіти. В Східній Галичині реформа початкової освіти була проведена лише 1873 р. У створеній Крайовій шкільній раді, якій підлягали шкільні округи, привілейоване становище посіли польські поміщики, буржуазія і духовенство, які намагалися полонізувати систему освіти.

На школи відводились мізерні кошти, процвітала застаріла методика навчання, застосовувались фізичні покарання. Основним навчальним предметом надалі залишався закон божий, і церква мала право нагляду за релігійним вихованням у школі. Фактично освіта залишалась недоступною для трудящих.

У Львові 1869/70 навчальному році була лише 21 початкова школа, з них власне міських тільки десять (інші приватні і організовані

⁴⁸ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 24, с. 126.

за принципом віросповідання). Отже, на 8710 жителів міста припала одна школа. До початкових шкіл у цьому році було записано 5090 дітей, що становило лише 34,9 % всіх дітей шкільного віку. Викладання в школах проводилось польською мовою.

Кількісне зростання шкіл у Львові відбувалося повільно. В 1892/93 навчальному році у Львові було 43 школи, тобто одна на 4225 жителів. Поступово зростав кількісний склад учителів: з 282 1884 р. збільшився до 410 1892 р. Мізерність цієї цифри очевидна, якщо зважити, що в тому ж році місто налічувало близько 120 тис. жителів.

Українське населення Львова, як і більшості міст Галичини, не мало можливості навчати своїх дітей рідною мовою. На викладання української мови як предмета в міських школах відводилась мінімальна кількість годин — всього 3—4, а то й 2—3 на тиждень, причому в перших класах вона взагалі не вивчалась. Тільки 1886 р. у Львові була відкрита державна чотирикласна українська школа ім. М. Шашкевича і в кінці століття — приватна віділова школа ім. Т. Шевченка. Кількість учнів цих шкіл була невеликою і часто мінялася. Так, у рік відкриття школи ім. М. Шашкевича в ній навчалося 143 учні, а 1895 р. було записано 102 учні, з них фактично відвідувало школу лише 92⁴⁹.

Не кращим було становище і в галузі середньої освіти. 1870 р. у Львові було шість середніх шкіл з польською і німецькою мовами навчання. І тільки 1874 р. відкрито першу українську гімназію.

1870 р. у трьох львівських гімназіях навчалося 1690 учнів, а в 1893/94 навчальному році в шести середніх школах налічувалося 2726 учнів, з них українці становили 17—19 %. До гімназії мали доступ діти заможних верств населення, переважно міської і сільської буржуазії. Щоб зробити гімназії ще більш недоступними, шкільні власті кілька разів підвищували плату за навчання, а 1896 р. ввели обов'язкову учнівську форму. Крім того, існували секретні вказівки директорам гімназій про обмеження прийому дітей незаможних класів.

Гімназії давали певний обсяг знань, необхідний для вступу в університет, реальна школа — у вищій спеціальній навчальній заклад. Основна увага в програмах гімназій зверталась на вивчення старокласичних мов, на які відводилось 35 % годин навчального плану, природничим наукам відводилась другорядна роль. Вивчався також закон божий. Викладання всіх інших предметів перебувало під наглядом церкви, яка здійснювала контроль за благонадійністю викладачів та учнів. У гімназіях застосовувались жорстокі форми покарання — карцер, виключення з навчального закладу без права вступу в інші середні школи тощо.

У першій академічній вищій гімназії працювали Я. Головацький, І. Верхратський, Ю. Целевич та ін. Саме такі вчителі — представники різних спеціальностей — були спроможні, незважаючи на обмеженість навчальних програм і рутину, передати учням необхідний

⁴⁹ *Baranowski M. Historia i statystyka szkół ludowych Lwowa.*— Lwów, 1895, s. 246; *Miasto Lwów w okresie samostządu, 1870—1895.*— Lwów, s. 416.

обсяг знань, вплинути на підготовку майбутніх випускників своїм авторитетом, власними науковими працями з історії і літературознавства.

У Львові в другій половині XIX ст. було три вищих навчальних заклади — університет з чотирма факультетами (філософським, юридичним, богословським і медичним — з 1894 р.), політехнічний інститут (з 1844 р.) та академія ветеринарної медицини (з 1897 р.). До викладання в університеті були залучені реакційно настроєні професори, які читали лекції в дусі схоластики і догматизму. Викладання, здійснюване німецькою мовою, з 1869 р. — польською, не забезпечувало глибоких знань і не сприяло розвитку науки. І. Франко, який навчався на філософському факультеті з 1875 р., називав університет установою наукової безплідності.

Навчання в університеті було майже неможливим для вихідців з народу через високу плату за нього. Тому у складі студентів, наприклад, у 1882/83 навчальному році налічувалось тільки 44 студенти з ремісників, а з селян (заможних) — 59⁵⁰. 1889 р. з 1115 студентів українців було лише 35,1 %, а 1893 р. з 1181 студента українці становили 32,1 %⁵¹.

Колоніальне становище Галичини в складі Австрійської імперії негативно позначалось на розвитку Львівського університету — одного з найбільших в Австрії за кількістю студентів, але найгірше асигнованого вищого навчального закладу. Університет недостатньо забезпечувався навчальним приладдям, літературою. Тут працювала найменша кількість викладачів порівняно з іншими вузами Австро-Угорщини. Так, 1869/70 навчальному році в Львівському університеті працювало 26 звичайних, п'ять надзвичайних професорів, шість викладачів, два асистенти, шість заступників професора та інші — всього 51 чоловік. Цей штат обслуговував 1082 студенти. Реакційний уряд намагався не допустити до викладання в університеті прогресивних викладачів, вчених. Так, 1894 р. на посаду доцента було запропоновано обрати І. Франка, кандидатуру якого підтримав філософський факультет. Вчена рада (сенат) схвалила його рішення. Однак проти обрання І. Франка виступили українські буржуазні націоналісти на чолі з М. Грушевським і О. Барвінським. Міністерство освіти не затвердило подання Львівського університету про обрання І. Франка на посаду доцента.

З розвитком капіталізму зростала потреба в підготовці кадрів для промисловості, транспорту, сільського господарства тощо. У зв'язку з цим було відкрито нові відділи в університеті і політехнічному інституті, 1855 р. — сільськогосподарську школу в с. Дублянах недалеко від Львова, 1874 р. організовано лісову школу, 1889 — торговельну академію.

Отже, в другій половині XIX ст. відбулися певні зрушення в галузі освіти: розвивалася початкова освіта, створювалися в місті середні навчальні заклади, відкрито спеціальні вищі школи. Але на-

⁵⁰ Історія Української РСР. — К., 1979, т. 3, с. 510.

⁵¹ Miasto Lwów w okresie samorządu, 1870—1895, s. 642—643.

явні початкові школи не забезпечували грамотності трудящих. Освіта мала вузько класовий характер.

Колоніальне становище Галичини негативно позначилося на розвитку науки у Львові. Проте із зростанням промисловості на базі машинної техніки та заостренням класової боротьби стало неможливим далі стримування досліджень у галузі як природничих, так і суспільних наук. У другій половині XIX ст. центрами розвитку науки стали Львівський університет та Наукове товариство ім. Т. Шевченка, що було створене 1892 р. на базі «Літературного товариства ім. Т. Шевченка», яке існувало від 1873 р. Воно складалося з трьох секцій: історико-філософської (з комісією з питань права), філологічної (з мовознавчою, археологічною і етнографічною комісіями) і математично-природописно-лікарської. Видавались Записки НТШ, «Хроніка», збірники окремих секцій та комісій — «Збірник історико-філософської секції», «Збірник секції математично-природописно-лікарської», «Збірник філологічної секції», «Етнографічний збірник», «Матеріали до українсько-руської етнології», «Часопись правнича», «Пам'ятки українсько-руської мови та літератури», а також «Руська історична бібліотека», «Українсько-руська бібліотека», журнали «Зоря» та «Літературно-науковий вісник».

Участь прогресивних діячів української культури і науки І. Франка, В. Гнатюка, О. Маковея, М. Павлика та ін. у роботі товариства сприяла активізації його діяльності. Передові члени товариства піддавали гострій критиці буржуазно-націоналістичні концепції М. Грушевського, який очолював історико-філософську секцію і був головою НТШ.

У галузі природничо-математичних наук плідно працювали В. Левицький, М. Зарицький, М. Чайковський, К. Глібовицький та ін. Значну наукову діяльність проводив Ю. Пузина, що з 1885 р. очолював кафедру математики. 1894 р. він організував вищий математичний семінар, на базі якого незабаром була створена Львівська математична школа. У галузі загальної хімії у Львові з 1872 р. працював Б. Радзішевський, органічної хімії — керівник кафедри хімії Е. Ліннеманн. Один з наукових працівників кафедри зоології (з 1884 р. її керівник) Б. Дибовський організував зоологічний музей при Львівському університеті. Вчені-геологи провели ряд досліджень з метою вивчення геології краю. Ю. Токарський розробляв літологію і петрографію відкладів південно-східної частини Карпат, а Ф. Ціркель — перший завідувач кафедру мінералогії, один з основоположників петрографії, вивчав виверження порід. М. Ернст став організатором у Львівському університеті астрономічного кабінету. М. Смолуховський, що очолював кафедру теоретичної фізики, створив класичні роботи з цієї дисципліни. Певних успіхів досягли наукові працівники сільськогосподарської академії у Львові. Вчені-медики О. Дакура, С. Морачевська-Окуневська, Є. Озаркевич, Ю. Сельський, М. Долинський та ін. опублікували праці в серії «Збірника секції математично-природописно-лікарської». Почали виходити також спеціальні медичні журнали. Прогресивні вчені-природознавці сприяли популяризації науково-матеріалістичного світогляду.

Розвиток суспільних наук у Львові в другій половині XIX ст. відбувався в умовах гострої ідеологічної боротьби. На діяльності представників прогресивного напрямку позначився вплив марксизму. Особливо визначною була діяльність І. Франка як історика і літературного критика. У працях «Письма о галицькій інтелігенції», «Про соціалізм», «Наука та її становище щодо працюючих класів», «Панщина та її скасування в Галичині», «Матеріали до історії Коліївщини» та ін. І. Франко розкрив роль народних мас в історії в нерозривному зв'язку з класовою боротьбою, показав соціально-економічні зрушення, що сталися в Галичині в XX ст., висвітлив боротьбу українського народу проти соціального та національного гніту. Праці І. Франка та інших передових вчених-істориків завдали вирішального удару реакційним концепціям в історичній науці, представленим писаннями О. Барвінського, А. Петрушевича, В. Площанського та ін., і відіграли помітну роль у формуванні матеріалістичного світогляду передової інтелігенції Львова і краю⁵².

Ряд праць опублікували історики Ю. Целевич, І. Шараневич та ін. Певний внесок у розвиток літературознавства зробили В. Щурат, К. Студинський, О. Маковей та ін. В етнографічній комісії зосереджувалась робота фольклористів та етнографів Ф. Вовка, В. Гнатюка, О. Роздольського, В. Шухевича, Ф. Колесси та ін. І. Свенціцький, К. Студинський, І. Франко та ін. працювали над вивченням української мови.

З наукових праць, виданих у Львові польськими вченими, слід відзначити шеститомний словник польської мови в опрацюванні мовознавця С. Б. Лінде (1854—1861), тритомне видання документів з історії Польщі під редакцією А. Бельовського (1864—1876). Значним науковим польським центром у Львові був інститут Оссолінських, працівники якого збирали друковані і рукописні матеріали, що стосувалися історії і культури Польщі та України. Розвиток науки на західноукраїнських землях відбувався в тісних зв'язках з життям науки в Наддніпрянській Україні і Росії.

Незважаючи на важкий соціальний і національний гніт, друга половина XIX ст. стала періодом поживлення літературного життя. Передові літературні сили групувалися навколо І. Франка. Їхня творчість розвивалася під впливом революційної поезії Т. Г. Шевченка, прогресивної російської літератури, революційної боротьби робітничого класу. Найяскравішою була багатогранна діяльність І. Франка — поета і прозаїка, науковця і публіциста. У Львові вийшли його збірки поезій «З вершин і низин» (1887), «Зів'яле листя» (1896), «Мій ізмарagd» (1898), «Із днів журби» (1900) та ін., пройняті революційними ідеями. У віршах «Вічний революціонер», «Товаришам із тюрми», «Каменярі» створено образ революціонера, борця за свободу і братство. У циклі «Думи пролетарія» порушувалися неznані раніше політичні і філософські питання, пов'язані з боротьбою робітничого класу проти буржуазії та її ідеологів. Введення у поезію

⁵² Торжество історичної справедливості, с. 349.

Каменярі

За багив дивний вих. Камінь швидко множу
Без ширини, а ширини і дужки мого мисля,
а ја ширини багаті камінями залізними бою
між високою іранічною Калою,
а далі тисвати такіх камінь, як ја.

У котрого гало ширини і ширини ширини,
а в бачі в котрого горить ширини ширини,
а руки в котрого латини ширини ширини,
а ширини в котрого до галу ширини ширини,
Бо ширини всіх одних ширини ширини ширини.

У котрого в руках ширини ширини ширини,
Гало камінь ширини ширини ширини ширини:
„Ширини ширини ширини ширини ширини ширини:
„не ширини вас! ширини ширини ширини ширини ширини,
„Бо вам ширини ширини ширини ширини ширини ширини!“

Т би ми як одні ширини ширини ширини ширини
і ширини ширини ширини ширини ширини ширини,
і в ширини ширини ширини ширини ширини ширини,
Та ширини ширини ширини ширини ширини ширини,
над по рад ширини ширини ширини ширини ширини.

Мов воднаду ширини, мов ширини ширини ширини ширини,
так камінь ширини ширини ширини ширини ширини,
Ширини ја ширини ширини ширини ширини ширини,
хоть не одних там ти камінь ширини ширини ширини,
ми далі ширини ширини ширини ширини ширини ширини.

У котрого у нас то ширини ширини ширини ширини ширини,
ні ширини ширини ширини ширини ширини ширини ширини,
ширини ширини ширини ширини ширини ширини ширини,
як ми ширини ширини ширини ширини ширини ширини,
як камінь ширини ширини ширини ширини ширини ширини.

Камінь ширини ширини ширини ширини ширини ширини,
Бо не ширини ширини ширини ширини ширини ширини,
Кі, ми ширини ширини ширини ширини ширини ширини,
по ширини ширини ширини ширини ширини ширини,
на ширини ширини ширини ширини ширини ширини.

Т би ми ширини ширини ширини ширини ширини ширини,
розширини ширини ширини ширини ширини ширини,
ширини ширини ширини ширини ширини ширини ширини,
ширини ширини ширини ширини ширини ширини ширини,
ширини ширини ширини ширини ширини ширини ширини.

образів революціонера, каменярів-пролетарів — борців за робітничу справу свідчить про новаторство І. Франка, вплив на його творчість ідей марксизму.

Епоху в розвитку української літератури становить проза І. Франка. Використавши здобутки вітчизняної і світової, насамперед російської літератури, письменник збагатив українську прозу новою проблематикою і образами, поставив її на рівень світової літератури. Виділяються, зокрема, такі цикли в прозі І. Франка: бориславські оповідання та повісті, твори з життя села, тюремні оповідання, дитячі, сатиричні твори і казки, оповідання та повісті з життя інтелігенції. Цикл бориславських творів завершується повістю «Борислав сміється», у якій реалістично відтворено картину капіталістичної дійсності, показано тяжкі умови життя робітників, пробудження їх класової свідомості, зародження робітничого руху. У висвітленні життя і боротьби робітників І. Франко пішов далі своїх попередників, показавши глибоке розуміння інтернаціональної суті пролетарського руху. Повесть «Борислав сміється» — найвище досягнення літератури критичного реалізму. Однак творчий метод письменника «вже містить помітні зародки того, з чого згодом розвинулись принципи соціалістичного реалізму»⁵³.

Соратник І. Франка, громадський діяч і публіцист М. Павлик під впливом Каменяра і за його прикладом звернувся в 70-х рр. до белетристичного жанру. У своїх оповіданнях і повістях він критикував австрійську воячину («Юрко Куликів»), консервативні родинні відносини («Ребенщукова Тетяна»), реакційне галицьке духовенство («Пропащий чоловік»). Письменник сміливо виступав на захист експлуатованого і поневоленого люду, реалістично відтворював не тільки страждання, а й протест народу проти несправедливого ладу.

Під впливом творчості і громадсько-політичної діяльності І. Франка зростає когорта письменників, в тому числі Н. Кобринська, Д. Лукіянович, М. Яцків, В. Стефанік, А. Крушельницький, В. Щурат, О. Маковей, С. Ковалів, У. Кравченко, творчість яких розвивалася в демократичному руслі української літератури. З діяльністю І. Франка і його соратників пов'язане зародження і утвердження української революційно-демократичної журналістики. За участю М. Павлика, О. Терлецького І. Франко видавав журнал «Громадський друг» (1878), а після його заборони — «Дзвін» і «Молот» (1878), а за участю І. Белея — «Світ» (1881—1882). 1886 р. І. Франко редагував журнал «Зоря» (1880—1897), згодом видавав журнал «Житє і слово» (1894—1897). Очолювані І. Франком журнали пропагували революційно-демократичні ідеї, окремі праці основоположників марксизму, висвітлювали на своїх сторінках робітничий рух і становище селянства, утверджували реалізм у літературі та мистецтві.

Своєю діяльністю І. Франко сприяв українсько-російському єднанню, активно пропагував літературно-художні надбання російського народу. Він перекладав твори О. С. Пушкіна, М. Є. Салтикова-

⁵³ Щурат С. В. Повесть І. Франка «Борислав сміється». — Львів, 1966, с. 145.

Щедрина, М. О. Некрасова, Л. М. Толстого та ін., написав ряд досліджень про їх творчість. 1889—1892 рр. І. Франко організував видання «Наукової бібліотеки». При газеті «Хлібороб» виходила «Хлопська бібліотека». За участю М. Павлика, І. Белея 1878—1879 рр. видавалась «Дрібна бібліотека», в якій було надруковано 14 випусків творів російської й зарубіжної літератур.

У Львові розвивались також польська література і журналістика. Тут працювали Я. Каспрович, М. Конопницька, Г. Запольська та ін., у різний час виходили газети й журнали польською мовою. В багатьох з них, зокрема в газетах «Праця», «Кур'єр Львівський» та ін., співпрацював І. Франко. В 70-х рр. у Львові було засновано польське демократичне видавництво «Бібліотека», яке друкувало в перекладах твори Т. Шевченка, І. Франка.

Отже, розвиток літератури у Львові в другій половині ХІХ ст. ознаменувався утвердженням і розквітом творчого методу критичного реалізму. Філософські поглиблене зображення різних класів, і передусім пролетаріату, який робив перші кроки в політичній боротьбі, переконливо свідчить про органічний зв'язок літератури того часу з боротьбою народу за соціальне й національне визволення.

З розвитком капіталізму зростав потяг трудящих до освіти, знань і культури. Це підносило громадську роль культосвітніх закладів. Але на перешкоді новому стояли австрійські власті і реакційні кола краю. Справді послідовну позицію у справі розвитку народної освіти і культури займала революційно-демократична інтелігенція.

В 90-х рр. у Львові почала інтенсивно укомплектовуватись бібліотека Наукового товариства ім. Т. Шевченка, яка 1898 р. одержала окреме приміщення на вул. Чернецького, 26 (нині вул. Радянська). Якщо 1894 р. в ній налічувалось 600 книжок, то в кінці століття було вже понад 12 тис. У бібліотеці знаходились стародруки ХVІ—ХVІІІ ст., рукописний фонд і книги з історії та культури України, з славістики і фольклору, видані різними мовами світу. Великими книжковими фондами володіла бібліотека «Народного дому». На кінець ХІХ ст. вона налічувала близько 100 тис. томів. Фонди бібліотеки були зібрані з приватних бібліотек Я. Головацького, А. Петрушевича та ін. Значні книжкові і рукописні фонди мала бібліотека інституту Оссолінських.

У Львові розгорнули діяльність різні культурно-просвітні товариства, які ставили метою поширення серед народу знань з історії, культури, літератури і мистецтва. 1868 р. «народовці» заснували у Львові культурно-освітню організацію «Просвіта». Вона мала численні філії, видавала твори українських письменників, шкільні підручники, популярні брошури тощо. Склад «Просвіти» не був однорідним: в низових її ланках брали участь представники демократичної інтелігенції, в той час як керівництво перебувало в руках представників ліберально-буржуазного і націоналістичного напрямку. Продовжували діяльність Ставропільський інститут, Галицько-Руська матиця, «Народний дім». Проте керівництво в них захопили представники «москвофільства», які науково-видавничу діяльність підпорядкували своїм класовим інтересам.

Важливу роль у популяризації знань з різних галузей науки та культури відігравали музеї. 1845 р. у Львові засновано музей Дідушицьких, зібрано найбільшу в місті колекцію краєзнавчих і природничих матеріалів. З 1891 р. почав діяти історичний музей, який ставив завданням збирання і популяризацію пам'яток матеріальної і духовної культури з історії міста Львова і краю. 1874 р. засновано промисловий музей, 1889 — музей при Ставропігійському інституті.

У Львові діяли також різні польські товариства і заклади. 1868 р. було організовано Польське історичне товариство, яке проводило історичні дослідження, організовувало науково-історичні і краєзнавчі з'їзди. Науковим органом товариства був «Історичний кварталник» («Kwartalnik historyczny»). 1886 р. тут було засноване Літературне товариство ім. А. Міцкевича, яке видавало розвідки про творчість поета, проводило читання публічних лекцій.

Всі ці та інші товариства і культурно-освітні заклади, хоч і були неоднорідними щодо соціального складу і різними за суспільно-політичною спрямованістю, в цілому відіграли позитивну роль у розвитку культури Львова.

Пожавлення культурного життя, розвиток літератури, і зокрема драматургії, аматорського театрального руху, що було викликано зрушеннями в соціально-економічному розвитку в другій половині XIX ст., підготували ґрунт для виникнення у Львові українського професійного театру товариства «Руська бесіда», який розпочав свої вистави 29 березня 1864 р. інсценізацією повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся». Львівський театр у виборі репертуару орієнтувався на твори кращих драматургів України. В його творчому доробку були «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» І. Котляревського, «Сватаня на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Гаркуша» О. Стороженка, «Невольник», «Пошились у дурні» М. Кропивницького, «Ніч під Івана Купала» М. Старицького, «Мартин Боруля», «Безталанна» І. Карпенка-Карого та ін. Для підвищення мистецького рівня театральних вистав багато зробив фундатор професійного театру на Україні М. Л. Кропивницький, який 1875 р. працював режисером театру «Руської бесіди» у Львові. 1887 р. тут здійснено постановку опери С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм», яка разом з «Вечорницями» П. Ніщинського користувалась у публіки величезним успіхом. 1893 р. у Львові вперше поставлено видатний твір української класики — «Украдене щастя» І. Франка.

Багато зусиль для піднесення театральної культури у Львові та краю доклав І. Франко, який виступав за народний театр, покликаний сприяти розвитку освіти і свідомості трудящих, рішуче критикував бездарні комедії і низькопробні п'єси, які засмічували репертуар театру.

У театрі «Руської бесіди» в різний час працювали М. Кропивницький, М. Садовський, М. Заньковецька, Т. і О. Бачинські, І. Гриневецький, В. Бірчак, В. Плошевський, С. Стефурак, К. Підвисоцький, І. Біберовичева, І. Стефарукова, А. Осиповичева, О. Підвисоцька, Т. Гембицький, К. Лясковський, Ф. Янович та ін. В 90-х рр. театр

переживав помітне піднесення. Сюди прийшла талановита молодь, яка незабаром визначила обличчя українського театру в Галичині. У той час тут виступали відомі актори Й. Стадник, І. Рубчак, Ю. Миколаєнко, В. Юрчак, К. Косаківна (пізніше Рубчакова), І. Григорович та ін., а режисуру здійснювали А. Стечинський, М. Ольшанський, Д. Лопатинський, Ю. Косиненко та ін.

Незважаючи на несприятливі умови розвитку, український театр у Львові досяг значної художньої довершеності. Творчість прогресивних діячів театральної культури була спрямована на створення справді народного театру, доступного для широких трудящих мас. Цьому сприяли як піднесення культурно-освітнього руху, так і дальший розвиток і зміцнення культурних зв'язків з Наддніпрянською Україною, поширення революційної поезії Т. Шевченка, творів української музичної класики — С. Гулака-Артемівського, М. Лисенка, П. Ніщинського.

В другій половині XIX ст. значно поживляється й набуває нового змісту музичне життя Львова. Любителями музики та професійними музикантами організуються музичні товариства: українські «Торбан» (1870), «Боян» (1894); польські «Гармонія» (1875), «Лютня» (1881), «Ехо» (1887). При товариствах «Руська бесіда», «Академічне братство», «Зоря» були створені хорові колективи, проводилося музичне навчання, видавалася нотно-музична література.

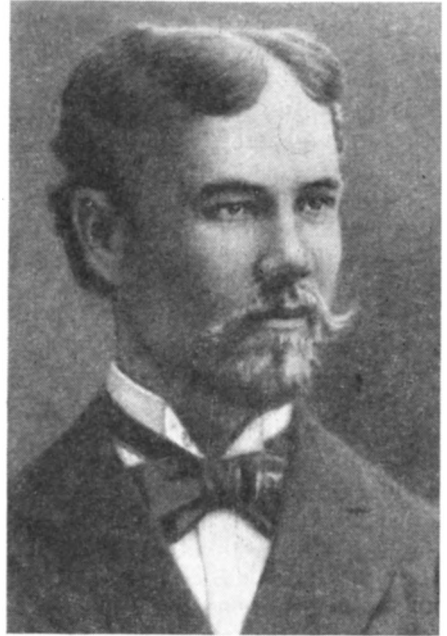
1880 р. завдяки інтенсивній діяльності відомого піаніста, композитора й педагога К. Мікулі у Львові організовано консерваторію (на базі музичної школи) при Польському Галицькому музичному товаристві. Однак доступ українцям до цього закладу був обмежений: тут змогли навчатися лише співаки С. Крушельницька, О. Мишуга та композитор Д. Січинський. У Львові з концертами часто виступали відомі європейські музиканти Ф. Ліст, А. Рубінштейн, Г. Венявський, Й. Брамс, Г. Малер, Р. Штраус, Р. Леонковалло, К. Шимановський та ін. У міському театрі ставились опери, в яких брали участь і українські співаки С. Крушельницька, О. Мишуга, М. Менцінський. Проте про постановку українських опер не могло бути й мови.

Аматорське музичне мистецтво другої половини XIX ст. у Львові було досить багате: тут схрещувалися різні культурні впливи й на шарування — українська народна пісня, побутовий романс, старогалицька пісня, бурсацький фольклор, польська, чеська та німецька пісенність. Найважливішою тенденцією у цьому процесі стало формування українського реалістичного музичного мистецтва, виникнення передумов для створення національної композиторської школи.

Найпоширенішою формою аматорської музики був хоровий спів. У репертуарі переважали обробки народних пісень та популярні західноукраїнські пісні XIX ст., так звані старогалицькі. Деякі з них набули широкого громадянського звучання — «Мир вам, браття», «Я щасний, руську матір маю», «Щастя нам, боже» та ін. Поширення народної української пісні серед інтелігенції Львова сприяло посиленню демократичних тенденцій у музичному житті міста.

С. Крушельницька.

О. Мишуга.

Поступово в домашньому побуті поширюється й інструментальне музичування (фортепіано, цитра).

В 50—60-х рр. у Львові розгортають свою діяльність перші українські композитори XIX ст. М. Вербицький та І. Лаврівський. Особливо плідною була їхня творчість в галузі хорової та театральної музики. М. Вербицький створив музику до 22 оперет, водевілів і мелодрам («Підгір'яни», «Верховинці» та ін.), оркестрові увертюри-симфонії, хори («Заповіт» на слова Т. Шевченка, «Поклін» на слова Ю. Федьковича та ін.). Творчості І. Лаврівського належать музично-театральні композиції (зокрема «Роксолана», «Пан Довгонос»), хори («Козак до торбана», «Руська річка», «До зорі» та ін.).

З кінця 60-х років XIX ст., коли у Львові на першому Шевченківському вечорі вперше прозвучав «Заповіт» М. Лисенка (1868), спеціально написаний композитором для львів'ян, починається нове піднесення у розвитку української музики. Якщо композитори старшого покоління у творчості орієнтувалися в основному на Д. Бортнянського, то нове покоління опиралося на досягнення М. Лисенка. Тому творчість Г. Топольницького, Ф. Колесси, Д. Січинського становить якісно новий етап в західноукраїнській музиці.

Значна роль у становленні композиторської школи в Галичині належала композиторам А. Вахнянину та В. Матюку. Особливо плідну й багатогранну діяльність у Львові розгорнув А. Вахнянин: він був організатором музичних товариств «Торбан», «Союз співацьких і музичних товариств у Львові»; за його ініціативою тут виник Вищий музичний інститут (1903). Вахнянин брав участь у нотно-ви-

давничій справі, виступав у пресі зі статтями на музичні теми, був організатором і диригентом багатьох аматорських хорів. У композиторському доробку А. Вахнянина — перша західноукраїнська опера «Купало», багато вокальних творів, він автор мелодії відомої згодом революційної пісні «Шалійте, шалійте, скажені кати».

У розвитку музичної культури Львова другої половини XIX ст. важливу роль відіграв театр — він стимулював появу нових музичних творів, сприяв розгортанню творчості композиторів, зміцненню зв'язків творчих колективів з народними масами. В театрі формувалися професійні творчі кадри співаків, оркестрантів, яким під силу виконання видатних творів світового оперного мистецтва. Український театр у Львові поставив українські опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (1881), «Чорноморці» (1881), «Різдвяна ніч» (1890), «Утоплена» (1891) М. Лисенка, «Катерина» М. Аркаса (початок XX ст.).

В другій половині XIX ст. ріст міського будівництва у зв'язку з ростом чисельності населення і створенням нових установ стимулював нові пошуки в діяльності архітекторів. Еклектизм, використання зовнішніх прикмет архітектури готики, ренесансу та інших історичних стилів, імітування архітектури минулого при нових технічних засобах і зрослих можливостях — основний напрям у розвитку будівництва.

Архітектори Львова другої половини XIX ст., наслідуючи стилі минулого, створюють ряд об'єктів, в яких майстерно опановують історичними формами і пристосовують їх до нових завдань, враховуючи функціональне призначення споруд. Так, в суміші класицизму й ризиталійського ренесансу споруджено Ю. Захаревичем будинок політехнічного інституту (1873—1877). Цьому самому архітекторові належать псевдоренесансні будинки Галицького банку (нині Музей етнографії та художнього промислу АН УРСР) та споруда по вулиці 17 вересня, 9 (нині Центральна ощадна каса) (1891). У стилі віденського псевдоренесансу збудовано Г. Горголевським Оперний театр (1897—1900).

Велич і імпазантність характерні для будівлі Крайового сейму, спорудженої за проектом І. Гохбергера в дусі віденського неоренесансу (1877—1884). До неоренесансних споруд цього типу належить ефектний готель «Жорж» (нині «Інтурист»), збудований за проектом віденських архітекторів Г. Големера та Ф. Фелнера (1901). Цими ж архітекторами в стилі пізнього барокко побудовано казино (нині Будинок вчених, вул. Міцкевича, 6).

У будівництві Львова значну роль відіграли паркові масиви. У другій половині XIX ст. завершилось остаточне оформлення Стрийського парку (архітектор А. Реринг). Засновано парк на Княжій горі, Ботанічний сад Львівського університету (1850) та парк «Залізна вода» (1905).

Фасади будинків рясно декоруються. Скульптор Л. Марконі в будинку політехнічного інституту виконав аттік — скульптурну групу, що символізує інженерні науки, будівництво та механіку. Йому належать алегоричні фігури Європи, Америки, Африки та Азії, вста-

М. Менціцький.

новлені в нішах готелю «Жорж», та скульптура на Галицькому банку.

Вихованець кількох європейських академій Т. Рігер у 80-х рр. увінчав аттік Крайового сейму трифігурною групою «Галичина», яка уособлює образ краю, оточеною з одного боку алегоричною фігурою східногалицької р. Дністер, з другого — західногалицької р. Вісли. Біля входу скульптором споруджено композиції «Праця» й «Освіта». На широкому фризі аттіка розміщено алегоричні фігури роботи І. Мікульського та С. Трембецького. Останній був автором скульптур давньоруських князів Володимира й Ярослава.

1869 р. у Львові працював скульптор П. Філіппі, який разом з учнями Т. Барончем, Т. Блотницьким, А. Кужавою, Ю. Марковським та ін. зробили помітний внесок у мистецьке життя міста.

І якщо вчитель ще працював у стилі класицизму, то твори його учнів виконувалися уже в реалістичному плані. Це сприяло розвитку станової скульптури 1870—1880 рр., коли в творах велике місце почала займати народна тема. О. Северин зображує життя гуцулів. На виставках з'являються такі твори, як «Богун» В. Гостинської, «Чума» С. Яжимовського, серія портретів Ц. Гошовського, «Запорожець» С.-Р. Левандовського. Один з перших скульптурних портретів великого поета-революціонера Т. Г. Шевченка створив Т. Баронч. Йому належать кілька погрудних портретів українських селян.

Монументальний живопис другої половини ХІХ ст. представлений великими алегоричними панно, що розповідають про перемогу людини над стихією природи, виконаними в 80-х рр. по ескізах Яна Матейка художниками В. Тетмаєром, Л. Деляво, В. Водзіновським, К. Желяховським, К. Лускіна і С. Стражинським для актового залу Львівської політехніки. В оперному театрі розписи інтер'єрів виконали Д. Котовський, Т. Рибковський, З. Розвадовський, А. Августинович, С. Батовський, С. Рейхан і Г. Семірадський. Театральні сюжети перекликаються з мотивами народного життя.

Плідно працювали львівські художники К. Устиянович і Т. Копистинський. К. Устиянович в Преображенській церкві виконав два монументальних полотна «Христос перед Пілатом» і «Мойсей». В цих творах одного із зачинателів нової реалістичної школи на західноукраїнських землях передано роздуми про долю пригнобленого українського народу, про боротьбу за його щасливе майбутнє.

Станковий живопис загалом, як і монументальний, формувався в традиціях академізму й класицизму. К. Устиянович — вихованець Віденської Академії образотворчих мистецтв, познайомившись з реалістичним мистецтвом Росії та Наддніпрянської України, створив ряд реалістичних портретів, зокрема портрет батька, — відомого письменника М. Устияновича, композитора А. Вахнянина. Йому належить перший у Львові портрет-композиція на тему життя Т. Шевченка «Шевченко на засланні». Краса і велич рідного народу оспівується в картинах «Бойківська пара», «Гуцул», «Гуцулка біля джерела» (1891) та «Василь Теробовельський» (1866).

Ряд портретів написав Т. Копистинський. У «Жіночому портреті» (1870) та «Далматинці» (1872) художник виявив себе як майстер портрету інтимного характеру. В портретах гуцулів, роботі «Сирітка» митець звертався до народного життя. Гірку долю селянства показує він в картинах «Коломийка», «Сліпець з поводитирем» (1871), «Пого-рільці» (1876).

Велику роль в становленні художньої культури та мистецтва відіграла художньо-промислова школа, відкрита у Львові 1877 р. У цій школі, а пізніше в Мюнхені, вчився Т. Романчук. Він створив численні пейзажі («На узліссі», 1890), жанрові картини («Водопій зимою», 1893, «З дороги», 1898), портрети («Жіночий портрет», «Портрет Ю. Федьковича», 1891) та ін.

До історії рідного краю звертався А. Пилиховський. Віковічне прагнення возз'єднання українського народу з Росією відбилосся в його портреті Б. Хмельницького. Художник створив історичні картини «Хрещення Русі», «Папські послы у короля Данила», «Бій з татарами біля Десятинної церкви». Твори живопису А. Пилиховський часто переводив у літографію, наприклад «Бій з татарами біля Десятинної церкви».

Графікою в той час займалися й живописці К. Устиянович та Т. Копистинський. К. Устиянович поряд з станковою графікою (портрети І. Богуна, руських князів та алегорична композиція «Знищення кріпацтва в 1848 р.») працював на ниві книжкової ілюстрації та карикатури. Портрети руських князів репродукувались у журналі «Приятель дітей» (1881—1883). Одночасно художник редагував та ілюстрував сатирично-гумористичний журнал «Зеркало». Для цього ж органу й для журналу «Нове Зеркало» (1882) створив карикатури Т. Копистинський. З 1890 р. він ілюстрував дитячий журнал «Дзвінок», поеми І. Франка «Лис Микита» і «Пригоди Дон-Кіхота».

Графічне мистецтво поступово набуває більш масового характеру, в ньому посилювалися соціальні мотиви. Вони проявилися, зокрема, на сторінках ілюстрованого журналу «Страхопуд», який почав виходити 1863 р. Значну кількість малюнків тут помістив С. Томасевич.

Після ліквідації кріпацтва дещо пошавились народні промисли. Та вже в кінці XIX ст. їх почала витіснити малохудожня дешева продукція, якої чимало виготовлялося на заводах і фабриках. Це турбувало прогресивні кола художньої інтелігенції. Вони підтримували народне мистецтво, деякі професійні художники намагалися оживити його своєю творчістю. І хоч у Львові не працювали народні майстри,

прагнення зберегти їх мистецтво, дати йому належну оцінку, повернути до нього увагу відбивається у зростанні приватних колекцій і створенні художньо-промислового музею і школи. Після першої Галицької сільськогосподарської виставки 1877 р. було утворено «Сталу комісію для промислових справ».

На мистецьке ремесло впливали художні смаки часу. В моді були історичні стилі. В ремісничому виробництві розвивалися нові технічні можливості. Проте, як і в архітектурі, переважали еkleктичні мотиви готики, ренесансу й барокко.

* * *

З розвитком капіталізму у другій половині ХІХ ст. Львів поступово ставав значним економічним і культурним центром. Проте його промисловість, як і в усій Галичині, у важких умовах іноземної окупації розвивалася слабо. Місто було відоме більше як торговельний і адміністративний центр. Соціальний гніт доповнювався політичним безправ'ям і національним гнобленням. Трудящі вперто відстоювали свої права, піднімалися на боротьбу проти експлуататорів. Під впливом соціалістичних ідей, революційного руху в Західній Європі і Росії у Львові почала розгортатися боротьба робітничого класу. Велику роль у поширенні соціалістичних ідей, у пробудженні революційної свідомості трудящих відіграли революційні демократи на чолі з І. Франком. У важких умовах соціального і національного гніту розвивалася демократична культура, вносячи вагомий вклад у скарбницю загальноукраїнської демократичної культури.

ЛЬВІВ ЕПОХИ ІМПЕРІАЛІЗМУ (КІНЕЦЬ ХІХ — ПОЧАТОК ХХ ст.)

ЕКОНОМІКА

Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. капіталізм переріс у найвищу стадію — імперіалізм. В економічному житті капіталістичних країн вирішальна роль належала монополіям, фінансовій олігархії. Коли закінчився територіальний поділ світу і Австро-Угорщина залишилася без колоніальних володінь, австрійський фінансовий капітал став вдаватися до інтенсивнішої експлуатації своїх внутрішніх відсталих у промисловому відношенні, але багатих на робочу силу територій. Такими територіями й були західноукраїнські землі. Сюди широким потоком хлинули австрійський, німецький, а згодом англійський, французький і американський капітали. Напередодні першої світової війни майже вся велика і середня капіталістична промисловість західноукраїнських земель належала іноземному капіталу. У зв'язку з цим певне промислове поживлення на західноукраїнських землях відбувалося під контролем австрійських монополій і лише тією мірою, що не шкодило їхнім інтересам.

У цей час галицька буржуазія домоглася підтримки місцевої фабричної промисловості окупаційними властями. Галицький сейм і Крайове управління стали надавати все більше дотацій створеному ще 1887 р., але до того слабо діючому «Промисловому фонду», а 1910 р. прийняли рішення про організацію окремого банку для кредитування промисловості. Підприємства, які належали місцевим капіталістам, стали частіше звільнятися від сплати місцевих податків. Вдалося добитися деяких поступок галицькій фабрично-заводській промисловості при встановленні австрійських державних мит, залізничних тарифів.

Під впливом промислового поживлення певних змін зазнала на початку ХХ ст. економіка Львова. Тільки протягом першого десятиріччя населення міста зросло на 46 тис., або майже на $\frac{1}{3}$, а напередодні першої світової війни воно досягло 212 тис. (без 10-тисячного гарнізону), перевищивши рівень 1900 р. на $\frac{2}{5}$. Ще швидше зростала кількість населення, зайнятого у промисловості: 1901—1910 рр. його стало майже на 10 тис. чоловік більше, а питома вага серед усього самодіяльного населення підвищилася до 23 %. Основна частина (понад 40 %) майже 100-тисячного працюючого населення міста, як і раніше, була зайнята поза промисловістю, будівництвом, торгівлею і транспортом. Зріс чисельно пролетаріат Львова. Кількість робітників, які проживали у Львові, перевищила 50 тис., з яких

20 тис. працювало в промисловості і будівництві. Проте питома вага їх в усьому населенні залишалася практично без змін¹.

Зростання кількості населення, зайнятого в промисловості, відбувалося переважно у зв'язку з розширенням дрібних підприємств. Але з'явився й ряд порівняно великих як на той час заводів і фабрик. Напередодні першої світової війни в місті діяло близько 100 промислових підприємств з кількістю робітників понад 20 чоловік. Всього на цих підприємствах працювало 8—9 тис. чоловік. Таким чином, проти 1902 р. кількість підприємств зросла в півтора, а зайнятих в них робітників — у 2 рази. Ще більше зросла кількість зайнятих робітників і підприємств, які використовували парові машини і мотори. Потужність використовуваних двигунів за цей час майже потроїлась. Будівництво великої (потужністю 10 тис. кВт) електростанції дозволило розширити використання електромоторів.

Галузева структура фабрично-заводської промисловості, як і раніше, була пристосована переважно до вузьких місцевих потреб. Тут були представлені всі основні галузі, крім легкої, яка залишалася й далі на стадії ремесла. Як видно з даних промислового перепису 1910 р. і анотованого покажчика промислових і торговельних фірм², найбільшими підприємствами Львова, як і раніше, залишалися залізничні ремонтні майстерні, які істотно не розширили виробництво і мали близько 1000 робітників. З машинобудівних підприємств найбільшим був завод по виробництву обладнання для спирто-горілчаних і деревообробних підприємств та винокурень, на якому працювало до 200 робітників і використовувалися локомотиви потужністю 85 к. с. На передмісті, в Левандівці, діяв лісопилний завод, де також працювало близько 200 робітників.

На початку XX ст. у Львові з'явилися два великих підприємства паперових виробів: на фабриці цигаркових гільз напередодні першої світової війни працювало 300, а на фабриці паперових виробів — близько 500 робітників. На цих підприємствах застосовувалися парові машини потужністю 150 к. с. Великим комбінатом виробництва різних будівельних матеріалів була фірма капіталіста І. Левинського, де працювало близько 800 робітників. Ці та інші великі фабрики і заводи були мало значущими острівками серед сотень дрібних підприємств і кількох тисяч ремісничих майстерень. Незважаючи на деяке поживлення промислового розвитку міста на початку XX ст., корінних змін у характері його економічного обличчя не відбулося. Львів і надалі залишився містом чиновників, торговців і кустарів. Пролетаріат міста був розпорошений по численних дрібних підприємствах, серед моря дрібних власників, а фабрично-заводський пролетаріат становив лише невелику частину його.

¹ *Hoszowski S. Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772—1914, s. 114; Österreichische Statistik.— Neue Folge, 1916, Bd 3, H. 1, 10.*

² *Skorowidz przemysłowo-handlowy królestwa Galicji.— Lwów, 1913.*

СТАНОВИЩЕ ТРУДЯЩИХ

Початок ХХ ст. характеризувався певними змінами в становищі трудящих західноукраїнських земель, в тому числі Львова. Вони були викликані як загальними закономірностями розвитку капіталістичного способу виробництва і міжнародного робітничого руху, так і специфічними умовами економічного і політичного життя західноукраїнських земель цього періоду. Розгортання робітничого руху в монархії і краю примушували іноземну і місцеву буржуазію застосовувати більш гнучкі форми експлуатації робітників, запроваджувати певне соціальне законодавство.

Все це, однак, не могло істотно змінити дії загального закону капіталізму — нагромадження багатства на одному полюсі суспільства і злиднів — на другому, тобто абсолютного і відносного зубожіння робітничого класу.

Матеріальне становище трудящих Львова на початку ХХ ст. погіршувалося. Правда, зарплата дещо зростала. Майже кожний страйк закінчувався повною або частковою перемогою робітників. Загалом протягом 1900—1913 рр. заробітна плата у Львові підвищилася приблизно на 20 %. Але реальна вартість грошей впала значно більше. Ціни на основні продукти харчування підвищилися за цей же період приблизно в 1,5, а на картоплю — майже в 2 рази. Особливо зросла квартплата, яка становила високу питому вагу в бюджеті трудящих. Протягом 1900—1913 рр. вона підвищилася у 2,5—3 рази. Як стверджувало міське статистичне бюро, ріст заробітної плати «навіть приблизно не відповідав росту видатків за квартиру»³.

1912—1913 рр. були особливо тяжкими для трудящих міста. В Австро-Угорщині наступила економічна депресія. На західноукраїнських землях вона відчувалась особливо. Тисячі робітників залишилися без роботи і засобів існування. Якщо в січні 1912 р., за даними робітничих організацій, у будівництві було зайнято 10,7 тис. робітників, а в жовтні — 9,1 тис., то в січні 1913 р. тільки 6 тис., а в жовтні 1913 р. — 3,8 тис. Усього 1913 р. у Львові налічувалося понад 13 тис. безробітних, що становило більш як половину всіх робітників міста⁴.

У зв'язку з несприятливими кліматичними умовами та хронічним неврожаєм, різко погіршилося постачання міст продуктами харчування. У Львові виникла небезпека голоду. «Привид голоду грізно навис над нами», — зазначалося в резолюції зборів львівських будівельників у липні 1913 р.⁵ З 1912 р. у Львові продавалося вже кінське м'ясо.

Слід зазначити, що погіршення харчування охопило лише трудящі прошарки населення Львова. За даними міського статистичного бюро, значно зменшилося споживання (в розрахунку на душу насе-

³ Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie.— Lwów, 1910, t. 12, s. 177.

⁴ Głos, 1913, 4 list.; Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über ihre Amtsthätigkeit im Jahre 1913.— Wien, 1914, s. 606.

⁵ Głos, 1913, 23, lip.

лення) лише основних продуктів харчування бідноти — хлібо-мучних виробів, сала, смальцю та лою⁶.

На підприємствах порушувалися правила техніки безпеки. Додержування санітарно-гігієнічних умов на виробництві носило переважно зовнішній характер і не зменшувало шкідливого впливу виробничого процесу на здоров'я робітників. На початку ХХ ст. приблизно на одну годину було скорочено робочий день. Проте це не внесло серйозних змін в умови праці. Скорочення на 10—15 % робочого дня супроводжувалося посиленням інтенсивності праці, що підривало здоров'я робітників більше, ніж додаткова година праці.

Злиденні побутові умови, тяжка праця виснажували робітників. Туберкульоз став масовим захворюванням трудячого населення міста. На 1000 смертних випадків (без мертвонароджених) у Львові вмирало від туберкульозу 1896—1900 рр. 234 чоловіка, 1901—1905 рр. — 262, 1906 р. — 281 чоловік. З кожним роком смертність від туберкульозу збільшувалася. Медична допомога була майже недоступною для трудящих.

Австро-Угорщина залишалася поліцейською бюрократичною державою. Хоч 1907 р. в Австрії під натиском революційного руху запроваджено загальне виборче право, в умовах Львова, де всяке законодавство грубо порушувалося, воно не дало можливості трудящим впливати на управління містом, яке й далі залишалося повністю в руках експлуататорських класів. Австрійські власті жорстоко переслідували прогресивні організації трудящих, будь-які прояви вільнодумства.

Українське населення, як і раніше, терпіло жорстокий національний гніт. Проводячи шовіністичну політику, польсько-шляхетська панівна верхівка не допускала, щоб українська мова використовувалась у державних і муніципальних установах, школах, українську інтелігенцію приймали на роботу в останню чергу, або й зовсім бойкотували.

Тяжке економічне становище трудящих, посилення соціального і національного гноблення штовхало їх на боротьбу проти капіталістичного ладу, за торжество соціалістичних ідей.

ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр. У РОСІЇ НА ПІДНЕСЕННЯ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

Переміщення в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. центру світового революційного руху в Росію і перетворення героїчного російського пролетаріату в його авангард справило великий вплив на піднесення боротьби трудящих західноукраїнських земель проти соціального і національного гніту, за возз'єднання з основними українськими землями, які входили до складу Росії. Росту класової свідомості трудящих сприяло поширення марксистсько-ленінських ідей.

⁶ Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie, 1907, t. 9, s. 119—127; 1911, t. 13, s. 98—101; 1926, t. 15, s. 106—109.

Важливим центром визвольного руху і поширення революційних ідей на західноукраїнських землях став Львів. Він був одним із пунктів, через які нелегально пересилалась в Росію ленінська «Искра». Активну участь в транспортуванні «Искры» та інших видань російської революційної соціал-демократії брали політичні емігранти з Росії, які поселялись у Львові. Значну допомогу їм надавали місцеві ліві соціал-демократи. Доставку «Искры» в Росію через кордон здійснювали переважно галицькі і буковинські селяни. Ленінська «Искра» розповсюджувалась також у Львові. Тут було кілька сховищ «Искры» та інших

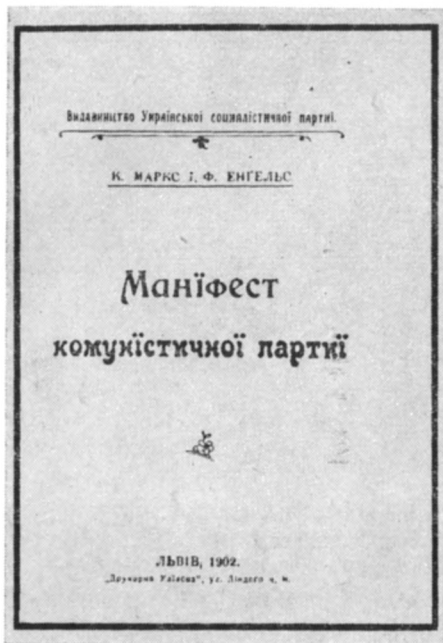
Будинок № 26 по вул. Чарнецького (тепер Радянській), де в 1901—1903 рр. зберігалась ленінська «Искра».

видань російських соціал-демократів. Одне з них знаходилось у будинку Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. Ленінська «Искра» переховувалась також у будинку № 22 на вул. Личаківській (тепер вул. Леніна), по вулиці Лінде (тепер вул. Руднева). Систематично одержував «Искру» від В. Д. Бонч-Бруевича І. Франко, з яким він підтримував зв'язок з 1897 р. Крім «Искры», І. Франко одержував інші іскрівські видання, в тому числі твори В. І. Леніна. Нелегальні видання одержував також М. Павлик для бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. Тут були ленінські твори «Що робити?», «Крок вперед, два кроки назад» та ін. В. Д. Бонч-Бруевич згадував, що В. І. Ленін знав про те, що на ім'я І. Франка і М. Павлика посилались іскрівські видання і дуже це схвалював.

На сторінках ленінської «Искры» друкувалися матеріали про тяжке становище і революційно-визвольну боротьбу західноукраїнських трудящих. В номері від 24 березня 1901 р. було вміщено протест львівських студентів проти віддачі в солдати 183 студентів Київського університету. Як відомо, проти цього акту царизму різко виступив В. І. Ленін у статті «Віддання в солдати 183-х студентів»⁷.

Великий вплив на посилення революційного руху в Галичині мало розповсюдження соціал-демократичної літератури. 1902 р. у Львові при сприянні Л. Українки вперше був надрукований українською мовою «Маніфест Комуністичної партії». Вдруге «Маніфест Комуністичної партії» видало тут 1905 р. 1903, 1906, 1908 рр. «Маніфест Комуністичної партії» видавався у Львові також польською мовою. Крім того, в 900-х рр. у Галичині були надруковані збірки статей К. Маркса і Ф. Енгельса.

⁷ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 4, с. 373—378.

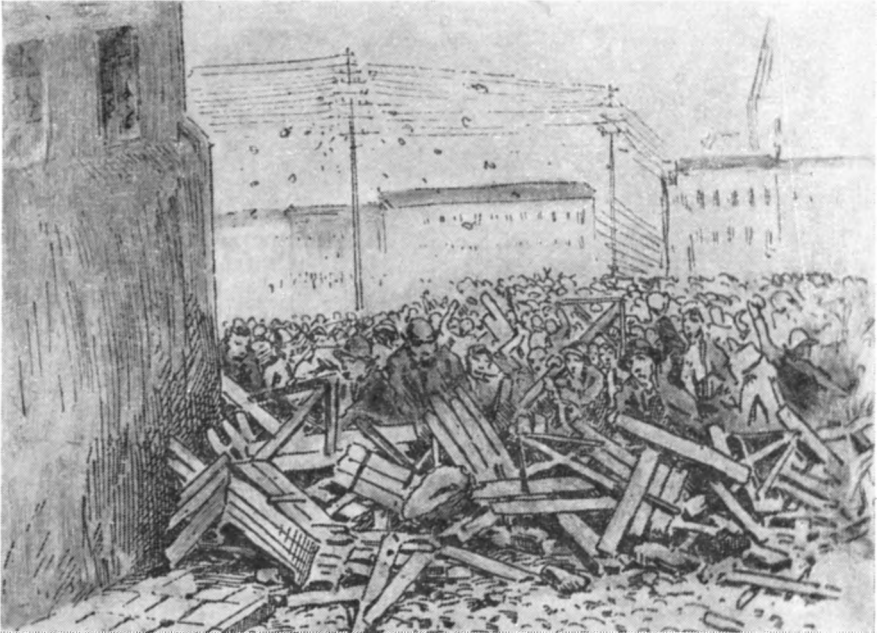
Обкладинка першого видання українською мовою «Маніфесту Комуністичної партії», випущеного у Львові 1902 р.

Одним з найбільших виступів пролетаріату був страйк 5 тис. будівельників Львова, що тривав з 26 травня по 5 червня 1902 р. Робітники вимагали 9-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати та ін. 2 червня 1902 р. на Стрілецькій площі у Львові відбулася масова демонстрація страйкуючих, до якої приєдналися безробітні. Проти демонстрантів було кинуте військо, яке вчинило жорстоку розправу, п'ять чоловік було вбито і 50 поранено. Щоб припинити виступи робітників, підприємці були змушені підвищити заробітну плату. Виступ львівських будівельників мав великий вплив на революційний рух робітників різних галузей промисловості, а також сільського пролетаріату.

1903 р. у Львові відбулося чотири страйки. Одним з найбільших виступів робітників міста 1904 р. був страйк 600 пекарів. Характерною рисою всіх виступів стала інтернаціональна єдність робітників різних національностей.

Особливо великого розмаху набула революційно-визвольна боротьба трудящих Львова під впливом революції 1905—1907 рр. у Росії. Вже 24 січня, на другий день після Кривавої неділі, львівські газети під заголовком «Заворушення в Росії» опублікували повідомлення про події 9 (23) січня в Петербурзі. Скоро, однак, австро-угорські власті, розуміючи небезпеку впливу російського прикладу, почали конфісковувати газетні статті, листівки, цілі номери газет і журналів, що писали про події в Росії. Проте ці заходи не могли

На початку XX ст. поживилась і набула масового характеру страйкова боротьба трудящих Львова. Так, 11 з 24 страйків, що відбулися в краї 1901—1902 рр., пройшли у Львові. В квітні 1901 р. у місті виступили безробітні, вимагаючи хліба і праці. Налякані заворушеннями, власті змушені були забезпечити частину безробітних роботою. Масовими мітингами і демонстраціями робітники відзначали день міжнародного свята солідарності трудящих — 1 Травня. В першотравневій демонстрації 1902 р. взяли участь тисячі робітників різних національностей. Вони висували економічні вимоги, виступали за введення загального виборчого права. Під час першотравневої демонстрації 1904 р. львівські робітники висунули лозунг «Хай живуть Українська і Польська республіки!».

Розстріл демонстрації робітників на Стрелецькій площі (тепер площа Данила Галицького) 2 червня 1902 р. Малюнок невідомого художника.

нейтралізувати революційного впливу подій, що відбулися. «Очі всього освіченого світу, всіх свободолюбивих людей звернені тепер на російську столицю»⁸,— писав І. Франко після подій 9 січня 1905 р.

Одним з масових відгуків львівських трудящих на революцію була робітнича демонстрація 2 лютого 1905 р., що пройшла під лозунгом «Геть самодержавство!». Під знаком солідарності проходили першотравневі мітинги і демонстрації 1905—1906 рр. За донесенням поліції, 1905 р. у першотравневих зборах у Львові брало участь 5 тис. чоловік. Після закінчення зборів їх учасники влаштували демонстрацію, в якій, за свідченням газет, взяла участь до 20 тис. чоловік. Демонстранти несли лозунги «Геть з царом!», «Хай живе соціалістична Українська республіка!». Промовці першотравневого мітингу 1906 р. засуджували австрійську буржуазію, що подавала матеріальну допомогу російському самодержавству⁹.

Під впливом російської революції посилилась боротьба трудящих Львова за поліпшення свого матеріального становища. В кінці квітня 1905 р. страйкували львівські кравці. У травні з вимогами підвищення заробітної плати та її регулярної виплати, поліпшення санітарного стану підприємств, гуманного ставлення до робітників з боку

⁸ Франко І. Твори : в 20-ти т.— К., 1955, т. 15, с. 105.

⁹ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3627, арк. 80—82.

адміністрації застрайкували 2500 робітників цегельних заводів Львова. Боротьба тривала протягом восьми днів і закінчилась значними поступками з боку підприємців¹⁰. З вимогою 10-годинного робочого дня і підвищення заробітної плати з 28 травня до 5 червня страйкували львівські пралі.

Могутнім був страйк будівельників міста, що проходив з 10 до 31 липня. Він розпочався всупереч діям керівництва соціал-демократії, що намагалась відвернути робітників від виступу, посилаючись на його невідповідність. Робітники вимагали підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня тощо. З самого початку страйк набув політичного характеру. В перший день відбувся мітинг, що пройшов під лозунгами солідарності з революцією в Росії: «Геть з царизмом!», «Хай живе революція!». Після мітингу на вулицях міста відбулася демонстрація робітників, яка була розігнана поліцією. Проте вже наступного дня демонстранти розгромили редакції реакційних газет, які виступили на захист підприємців. З страйкуючими будівельниками солідаризувались робітники інших професій, свідченням чого була спільна 20-тисячна демонстрація. Виступ закінчився перемогою страйкуючих, значними поступками підприємців. 10—11 жовтня 1905 р. з протестом проти скорочення державних замовлень на роботу виступили на своїх зборах у Львові шевці.

Робітничий і демократичний рух у Львові активно реагував на піднесення революції восени 1905 р. Під впливом Жовтневого загальноросійського політичного страйку, що змусив царизм піти на поступки й опублікувати «Маніфест 17 жовтня», по всій Австро-Угорській імперії прокотилась масовий політичний страйк з вимогою проведення виборчої реформи. В. І. Ленін про ці події писав: «як тільки 30 жовтня 1905 року до Відня прибула телеграма про конституційний маніфест царя, ця звістка відіграла вирішальну роль в остаточній перемозі загального виборчого права в Австрії»¹¹. Рішуче посилилась боротьба за загальне виборче право у Львові. 23 жовтня біля будинку Крайового сейму відбулися багатотисячні збори робітників, які направили делегацію до намісника і голови сейму з вимогою скасувати куріальну систему виборів і запровадити загальне виборче право. 28 листопада припинили роботу майже всі промислові підприємства, міський транспорт, крамниці, вищі учбові заклади. В той же день відбулась політична демонстрація трудящих Львова, в якій взяли участь десятки тисяч чоловік. Під тиском революційного руху 4 листопада 1905 р. уряд був змушений дати згоду на введення загального виборчого права.

Масові виступи трудящих проти існуючих дискримінаційних законів відбувалися 1906 р. Такими були віче українських трудящих Галичини 2 лютого на Високому Замку у Львові, багато мітингів і зборів трудящих по всій Галичині¹².

Буржуазно-націоналістичні і угодовські партії всіляко намагалися спрямувати революційну енергію народних мас не проти існую-

¹⁰ Торжество історичної справедливості, с. 270.

¹¹ *Ленін В. І.* Повне збр. творів, т. 30, с. 308.

¹² Діло, 1905, 30 листоп.

Сутічка робітників з поліцією на вул. Цитадельній (тепер П. Чайковського)
9 липня 1905 р. Малюнок невідомого художника.

чого соціального гніту і політичної системи, а лише проти окремих атрибутів її, наприклад виборчої системи. Як тільки з'явилося повідомлення про намір уряду запровадити загальне виборче право, буржуазно-націоналістичні партії прийшли в захоплення. Наступні вибори оголошувалися історичним моментом, в «котрім виковується доля руського народу на довгі часи»¹³.

Притуляли класову свідомість робітників, сіяли серед них ілюзії про визволення шляхом «справедливих» виборів соціал-демократичні

¹³ Там же.

партії. Вони розглядали парламентську боротьбу як основну форму діяльності, поширювали ілюзії про мирну перебудову суспільства. Після затвердження виборчої реформи в січні 1907 р. керівництво соціал-демократичних партій відповідно до своїх реформістських поглядів вважало боротьбу завершеною.

Насправді ж новий виборчий закон, проголошуючи деякі свободи, мало в чому спричинився до розширення політичних і громадських прав українського трудящого населення. Передвиборні комбінації, штучне створення міських округів з прилученням до міст багатьох суцільно польських поселень сільського типу позбавляли міське українське населення будь-яких можливостей обирати бажаних кандидатів. Виборча реформа сприяла поступовому відживанню парламентських ілюзій серед трудящих. Розчарування мас посилилося після проведення перших виборів у травні 1907 р. у державну раду Австро-Угорщини — рейхсрат.

Важливою ланкою визвольного руху в Східній Галичині була боротьба за демократизацію школи, рівне право всіх національностей на одержання середньої і вищої освіти. Посилилась боротьба за український університет у Львові. Це питання стало предметом обговорення студентських віч, полеміки в пресі, Крайовому сеймі і парламенті країни. На початку 1907 р. у відповідь на дискримінацію українських студентів в університеті почались заворушення. Коли ж намісник граф А. Потоцький наказав заарештувати учасників студентського виступу, по всьому краю розпочалася широка кампанія солідарності з студентами. 7 лютого 1907 р. відбулося віче українських студентів, які потім зі співом «Шалійте, шалійте, скажені кати» влаштували демонстрацію. Проти демонстрантів було кинуте загоно кінної і пішої поліції. Боротьба за відкриття у Львові українського університету продовжувалась і в наступні роки. 12 квітня 1908 р. студент університету М. Січинський із пістолета смертельно поранив намісника Галичини Потоцького. Замах не міг поліпшити становища українських трудящих. Проте він привернув увагу польської, української, а також світової громадськості до тяжкого стану, в якому перебувала українська частина населення Галичини. М. Січинського двічі засуджували до страти, але смертний вирок був замінений 20-річним ув'язненням. 1911 р. Січинський втік із станіславської тюрми і виїхав за кордон.

Зворушення у Львівському університеті відбулися 1910 р. в зв'язку з відмовою ректорату і властей надати українським кафедрам автономію, чого добивалася українська громадськість, як першого кроку до створення окремого університету. Підтримуючи «польське коло» в рейхсраті, австрійський уряд відмовився вести переговори про університет. 1 липня 1910 р. українські студенти провели збори протесту проти такої позиції уряду і керівництва університету. На них напали шовіністично настроєні студенти. Вистрілом із пістолета був смертельно поранений студент-українець А. Коцко. Знову розпочались арешти. 127 українських студентів були віддані до суду. Рівно через рік 99 з них були засуджені на різні строки тюремного ув'язнення і один як російський підданий був висланий за межі

Демонстрація трудящих міста. 1905 р.

Австрії¹⁴. Слід зазначити, що буржуазно-націоналістичні і угодівські партії питання про український університет і українське шкільництво ставили у відриві від класової боротьби трудящих. Українські соціал-демократи під прапором боротьби за український університет намагалися підірвати інтернаціональну єдність робітників.

Антинародною по суті була діяльність «москвофілів», які, спекулюючи на симпатіях широких народних мас Галичини до російського народу, проповідуючи чорносотенні ідеї, заперечували існування українського народу.

І все ж діяльність буржуазних і дрібнобуржуазних партій не була спроможною паралізувати революційну боротьбу робітничого класу Львова. В робітничому русі активно пробивали дорогу ідеї соціалізму і пролетарського інтернаціоналізму.

Важлива роль у формуванні революційної свідомості львівських робітників належала марксистсько-ленінській літературі. 1905 р. з російських політичних емігрантів у Львові була створена група сприяння РСДРП, яка діяла до 1914 р. 1908 р. до неї входило десять чоловік, в тому числі шість більшовиків. Секретарем групи був А. Кримський. З більшовиками, які проживали у Львові, підтриму-

¹⁴ Земля і воля, 1910, 1 лип., 8 лип.; 1911, 5 берез., 8 лип.

вали зв'язки В. І. Ленін і Н. К. Крупська. 1910 р. у Львові була опублікована праця В. І. Леніна «Проект аграрної програми». Величезне значення мала особиста участь В. І. Леніна у політичному житті Галичини під час його проживання в Кракові і Пороніно 1912—1914 рр. В. І. Ленін друкував свої праці в прогресивних періодичних виданнях Кракова. 18 квітня 1913 р. він виступив у краківському народному університеті з лекцією «Робітничий рух Росії та соціал-демократія», в березні 1914 р. прочитав лекцію студентам-емігрантам з Королівства Польського на тему «Російська соціал-демократія та національне питання»¹⁵.

Носіями ідей інтернаціоналізму були передові робітники, ліві елементи соціал-демократів. Єдиним фронтом виступали робітники різних національностей під час страйків, демонстрацій тощо. До інтернаціонального єднання закликали листівки, відозви, звернення робітничих зборів, молодіжних груп соціал-демократії. Напередодні першої світової війни помітним стало нове піднесення боротьби трудящих Львова за свої права, поліпшення умов життя та праці. 17 вересня 1910 р. розпочався великий страйк робітників львівського трамваю і газових підприємств, які вимагали підвищення заробітної плати.

1912 р. активізувались виступи за виборчу реформу Галицького крайового сейму, який не підпав під реформу 1907 р. і продовжував існувати як куріальний. З вимогою поширення на сейм загального виборчого права пройшли масові робітничі мітинги 12 і 29 січня 1912 р. А 13 лютого відбулась багатотисячна маніфестація львівських робітників перед будинком сейму. Маніфестанти направили до керівників сейму свою делегацію, що зажадала повної ліквідації куріальної системи. Коли ж маршалок сейму С. Бадені нічого не пообіцяв робітничим делегатам, тут же відбувся мітинг протесту, що перейшов потім в організовану демонстрацію по центральних вулицях Львова¹⁶. У травні 1912 р. збори мулярів, теслярів, каменярів у Львові розповсюдили відозву «Товариші будівельні робітники!», присвячену десятим роковинам розстрілу 2 червня 1902 р. мітингу страйкарів-будівельників на Стрілецькій площі. У ній підкреслювалося значення класової єдності робітників різних національностей у боротьбі за свої права.

Під прапором інтернаціоналізму вели боротьбу за політичні права і поліпшення свого становища жінки-робітниці. 12 травня 1912 р. відбувся похід жінок до пам'ятника Міцкевичу під лозунгами «За рівну працю, рівну плату!», «Жадаємо повних політичних прав»¹⁷. 10 лютого 1914 р. у Львові відбулось велике заворушення безробітних. Протягом двох днів заворушень поліція арештувала 120 страйкарів¹⁸.

¹⁵ *Компанієць І. І.* Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900—1919 роки).— К., 1960, с. 154—155.

¹⁶ Земля і воля, 1912, 13 січ., 3 лют., 17 лют.

¹⁷ Львівський облдержархів, ф. 350, оп. 1, спр. 3257, арк. 82.

¹⁸ Діло, 1914, 11, 13 лют.

Напередодні війни в робітничому русі Львова знаходили вияв антивоєнні, антимілітаристські виступи. Вимоги роззброєння ставились на першотравневих мітингах ¹⁹.

Незважаючи на порівняно високу активність робітників Львова в боротьбі за політичні і соціальні права, завоювання робітничого класу були мізерними. Їх підживляли буржуазні партії і опортуністичне керівництво соціал-демократичних партій, що вели ренегатську лінію підтримки австро-угорського імперіалізму. Відсутність справді революційної партії у Східній Галичині напередодні першої світової війни була трагедією визвольного руху. Трудящі маси платили за це дорогою ціною.

ЛЬВІВ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Загострення міжімперіалістичних суперечностей стало причиною першої світової війни, що почалася влітку 1914 р. Правлячі класи імперіалістичних держав за допомогою війни сподівалися зміцнити своє панування над трудящими масами, а також загарбати нові території і народи. Головна вина за розв'язання війни лягала на німецький імперіалізм, що випереджав на той час інші імперіалістичні держави в озброєнні, військовій силі і сподівався швидко скористатися цією перевагою. Під тиском німецької войовничої опозиції Австро-Угорщина використала вбивство в Сараєві сербськими націоналістами спадкоємця австрійського престолу ерцгерцога Франца Фердинанда і оголосила 28 червня 1914 р. війну Сербії. Росія розпочала загальну мобілізацію в прикордонних з Австро-Угорщиною округах. 1 серпня Німеччина виступила війською проти Росії. Через кілька днів воюючими стали Франція, Бельгія, Великобританія та інші держави. Війна стала світовою.

Від самого початку першої світової війни Галичина стала ареною великих боїв, що призвело до розорення народного господарства. Австро-угорський уряд запровадив тут режим кривавої військово-поліцейської диктатури. Українська націоналістична та греко-католицька церковна верхівка, польські буржуазні націоналісти заявили про свою повну підтримку Австро-Угорщини. У Львові керівники буржуазно-націоналістичних партій оголосили про створення Головної української ради, яка закликала українське населення стати на боці Австро-Угорщини проти Росії. Головна рада створила у Львові Українську бойову управу для керівництва роботою по формуванню загонів так званих січових стрільців — шпигунського корпусу австро-угорської армії. Звернення до пастви оголосив греко-католицький єпископат: «Настала хвиля, — говорилося в ньому, — в якій жертвою майна і крові маємо доказати нашу вірність для його освяченої особи, для династії і престолу» ²⁰.

Ці заклики, однак, не мали успіху. Українське населення, що віками зазнавало іноземного гніту, завжди з симпатією ставилось

¹⁹ ЦДДА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3625, арк. 26-27; спр. 3631, арк. 9.

²⁰ Діло, 1914, 5 серп.

до російського народу. Трудящі з надією очікували приходу росіян. Мирні жителі добровільно сприяли передовим російським загонам у виконанні їх воєнних завдань.

Австро-угорський уряд під приводом «стратегічних міркувань» вчиняв масові розправи над мирними людьми, проводив арешти серед робітників і селян, відправляв тисячі людей у концентраційний табір Телергоф. Найбільшому знущанню піддавалося українське населення. Так, 20 серпня 1914 р. у Львові було арештовано 1200 чоловік²¹. Серед арештованих була група учнів з 17 чоловік, яка 1913/14 навчальному році відвідала Росію. Під час арештів і переправки до таборів арештованих піддавали нелюдським знущанням. Звинувачення у русофільстві було тим прикриттям, на основі якого здійснювали терор австрійські власті.

Багато мирного населення було страчено в перші дні війни. Так, 24 серпня 1914 р. у Львові були страчені фабричний кочегар І. Хиль, поденний робітник С. Хиль родом з Пониковиці Бродівського повіту та ін., 25 серпня — група селян, серед них — О. Батійовський, В. Кашуба, В. Перчук. Про вбивства мирних жителів не повідомлялося. Вже пізніше, 1917 р., коли австрійський уряд з політичних міркувань вирішив перекласти всю вину за злочини на армію і коли терор 1914—1916 рр. став предметом обговорення в парламенті, виявились масштаби масових страт безневинного населення: понад 60 тис. повішених і розстріляних, 100 тис. загиблих у таборах від виснаження й епідемій. Під час розгулу терору націоналісти по-зрадницьки закликали народні маси вірно служити Австрії. Всіляко підтримувати Австрію закликав у зверненні до парафійан 21 серпня 1914 р. митрополит Шептицький.

Проте ні жорстокий терор проти мирного населення, ні прислужництво польської і української буржуазії не могли допомогти австро-угорським правлячим колам. У початковий період війни російська армія нанесла ряд поразок Австро-Угорщині і зайняла значні території. Незважаючи на імперіалістичний характер війни і з боку Росії, широкі солдатські маси російської армії були пройняті дружніми почуттями до корінного населення Східної Галичини. Після битви на р. Гнила Липа (на лінії Галич — Рогатин — Перемишляни — Глиняни), що відбулася 31 серпня — 1 вересня, російські 3-тя армія під командуванням генерала Рузького і 8-ма армія під командуванням генерала Брусилова 3 вересня без бою ввійшли у Львів²².

Під час десятимісячного перебування російських військ у Галичині 1914—1915 рр. у Львові розмістилась адміністрація краю на чолі з генерал-губернатором графом Бобринським. Градоначальником Львова був призначений полковник Шереметов. У своїй діяльності російська адміністрація у Львові керувалася офіційними політичними та ідеологічними установками царського уряду.

²¹ *Компанієць І. І.* Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст., с. 220.

²² Львівський облдержархів, ф. 350, оп. 1, спр. 4463, арк. 9.

Становище трудящих міста під час російського управління було задовільним. У місті було налагоджено торгівлю товарами першої необхідності, відкрито багато закладів, розрахованих на людей без засобів до існування. В грудні 1914 р. у місті було 23 одноденні будинки відпочинку, 21 народна кухня, 15 кухонь службовців, 4 будинки інвалідів, багато будинків сиріт, шпиталів. Через ці заклади щоденно видавалося понад 150 тис. обідів²³.

Російська адміністрація сприяла збереженню матеріальної бази закритих з відступом австрійців наукових та науково-культурних установ, університету та інших вузів, бібліотек, музеїв та ін.²⁴ Вже тяжко хворий І. Франко посилав із Львова свої статті в московський журнал «Украинская жизнь». Мав він також змістовне знайомство з професором Петроградської академії Е. Шмурло, не раз його відвідували солдати російської армії — «гості з України», як він їх називав. 1915 р. у Львові побувала сестра В. І. Леніна Марія Іллінічна, яка за завданням більшовицької партії працювала в російських військах як сестра милосердя. Разом з російською армією опинилися у Львові 1914—1915 рр. відомі російські письменники О. Толстой і О. Серафимович та американський журналіст Дж. Рід, які залишили свої спогади про ці часи.

21 червня 1915 р. російські війська залишили Львів. У місті знову було відновлено владу австрійської буржуазії. Багато львівських громадян пішли з російськими військами добровільно, пам'ятаючи жахи австрійського терору 1914 р. Становище трудящих міста погіршувалось. Руїнування господарства міста і всього краю, грабницька політика австро-угорського уряду призвели населення до страшних злиднів. Панівні класи Австро-Угорщини переклали весь тягар ведення війни на плечі трудящих. Одним з найголовніших способів їхнього пограбування було підвищення цін на товари народного споживання. У Львові 1917 р. ціни на житній хліб були майже в два, картоплю — в три, а на м'ясо — в п'ять разів вищі, ніж 1913 р. і продовжували далі зростати. Заробітки трудящих зменшувалися. Внаслідок закриття підприємств і мобілізації частини робітників в армію кількість працюючих зменшилась у кілька разів. Тисячі сімей трудящих були позбавлені постійних джерел існування. На роботу стали найматися діти і жінки. Реальна заробітна плата за чотири роки війни знизилася у 2—3 рази, а реальні доходи сімей трудящих ще більше²⁵. Небувалого розмаху набула спекуляція. Восени 1916 р. у Львові почався голод. Були ліквідовані соціальні завоювання робітничого класу щодо обмеження робочого дня, застосування праці жінок і дітей, дотримання вимог техніки безпеки.

Військовий терор, проходження фронту, евакуація населення, погіршення матеріального становища призвели до скорочення в роки війни чисельності жителів міста. Перед війною у Львові проживало

²³ Там же, арк. 9—13.

²⁴ Там же, ф. 26, оп. 13, спр. 598, арк. 4; ф. 350, оп. 1, спр. 4292, арк. 82.

²⁵ Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie, 1926, t. 15, s. 91—105.

212 тис. чоловік. За обліком хлібних карток, у серпні 1915 р. кількість населення скоротилась до 157 тис. чоловік, у січні 1916 р. вона дещо відновилася і становила 174 тис. чоловік.

На фоні загальної скорочення промислового виробництва міста розширювали випуск продукції підприємства, що працювали на війну. Виникали деякі нові акціонерні спілки. Так, 1917 р. виникла спілка «Ойкос», що побудувала під Львовом фабрику клеєвих плит і фурнітури. 1916 р. була створена книжкова фабрика Товариства викладачів вищої школи «Атлас».

У роки війни на деякий час затримався розвиток робітничого руху, що було наслідком військового терору, мобілізація багатьох робітників в армію, а також зрадницької діяльності української, польської та єврейської соціал-демократичних партій, що стали на позицію беззастеречної підтримки імперіалістів Австро-Угорщини. Керівники УСДП спільно з українськими національно-демократичною, радикальною та іншими партіями включалися в діяльність таких буржуазно-націоналістичних органів, як Головна Українська Рада (ГУР), Загальна Українська Рада (ЗУР), Спілка визволення України (СВУ), в діяльність воєнізованих організацій «Українських січових стрільців», «Українського січового союзу» та ін. На догоду правлячим колам Австро-Угорщини, їх загарбницьким планам українські буржуазні націоналісти називали Галичину «українським П'ємонтом», якому, мовляв, судилося «визволити всю Україну... під крила Австрії...»²⁶.

Аналогічну позицію зайняли польські соціал-демократичні та соціалістичні партії, що почали організовувати в Кракові і Львові польські «легіони». Польська буржуазія також вважала Галичину своєрідним «польським П'ємонтом», а Львів — «скарбницею національного руху». В досягненні своєї мети і вона орієнтувалася на Австро-Угорщину і закликала польське населення виконати свій обов'язок щодо династії та держави. Що ж до правлячих кіл Австро-Угорщини, то вони загравали як з польською, так і з українською буржуазією Галичини. Польській буржуазії обіцяли надання Галичині автономії і навіть перетворення монархії з дуалістичної в триалістичну з передачею всієї Галичини в повне управління польських панівних кіл. Українську буржуазію задовбували обіцянкою надати Східній Галичині автономію.

4 листопада 1916 р. імператор Франц-Йосиф оголосив про надання автономії Галичині. Перевага була надана польській буржуазії. Прислужництво ЗУР австро-угорському урядові ганебно провалилося. Проте українські буржуазні націоналісти залишалися вірними прислужниками Габсбургів до краху монархії.

Розгул націоналістично-шовіністичних сил не зумів, проте, зупинити революційного руху трудящих. 1915 р. прогресивна молодь створює у Львові, а також в Станіславі, Перемишлі, Тернополі, Стрию, Кам'янці-Струмиловій гуртки «Інтернаціональна революцій-

²⁶ *Компанієць І. І.* Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст., с. 186—196.

на соціал-демократія», в яких об'єднувалася молодь різних національностей. Вони виступали проти війни, за справедливий, демократичний мир, пропагували ідеї інтернаціоналізму. Хоч ці гуртки ще не були марксистськими організаціями, вони відіграли певну роль у пропаганді революційних ідей.

Нове піднесення революційно-визвольного руху трудящих західноукраїнських земель, в тому числі Львова, викликала Лютнева буржуазно-демократична революція в Росії, повалення самодержавства.

КУЛЬТУРА

На початку ХХ ст. розвиток української культури у Львові позначився впливом революції 1905—1907 рр. у Росії, посиленням революційно-визвольних тенденцій робітничого руху і поширенням ідей наукового комунізму. Єднання з передовою російською культурою було важливим фактором дальшого розвитку української демократичної культури.

Австро-угорські власті, панівні класи на початку ХХ ст., як і раніше, всіляко обмежували і без того мінімальний доступ дітей трудящих до освіти. Бюджетне асигнування на освіту 1912 р. на одного жителя Галичини було вчетверо меншим, ніж у центральних австрійських провінціях. Насаджувалися школи з німецькою і польською мовами викладання. Для корінного українського населення призначалися так звані утравістичні школи.

Діючі у Львові школи не охоплювали навчанням усіх дітей шкільного віку. В 32 початкових школах, які діяли у Львові 1901 р., навчалось 14 671 учень, в той час як дітей шкільного віку було 20 188²⁷. У цьому ж році у Львові була лише одна державна 4-класна школа ім. М. Шашкевича з українською мовою викладання і одна приватна. Кількість шкіл у місті зростала дуже повільно. 1911/12 навчальному році у Львові в 38 початкових школах навчалось 21 142 учні, з них українців лише 2645²⁸.

Деякого розвитку набула середня освіта. 1911/12 навчальному році у Львові було дев'ять гімназій та дві реальні школи, де навчалось 7508 учнів, переважну більшість яких становили вихідці з експлуататорських класів. Середня школа залишалася недоступною для дітей трудящих. Найнижчий процент у гімназій становили учні-українці. У Львові була лише одна державна гімназія (академічна) з українською мовою навчання і одна приватна.

Кадри вчителів для народних (початкових) і реальних шкіл готували учительські семінарії. 1911/12 навчальному році в місті було чотири семінарії, усі з польською мовою навчання. В них з 632 учнів 1911/12 навчальному році українців було лише 183²⁹. Зовсім не було державних жіночих середніх шкіл.

²⁷ Sprawozdanie C. K. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w r. sz. 1901/2.— Lwów, 1902, tabeli, s. 16.

²⁸ Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie.— Lwów, 1914, s. 168.

²⁹ Ibid., s. 162.

Вища освіта у Львові була доступна небагатьом. 1911/12 навчальному році в університеті нараховувався 5271 студент, політехнічному інституті — 1803, ветеринарній академії — 201, лісотехнічній вищій школі — 110. 1911/12 навчальному році серед студентів вузів українці становили в університеті — 21 %, політехнічному інституті — 4,4, ветеринарній академії — 10, лісотехнічній вищій школі — 10 % загальної кількості студентів³⁰.

Майже всі студенти вищої школи походили з заможних верств, бо тільки вони могли платити за навчання, користування лабораторіями, за практичні заняття тощо. Вища освіта була закрита для жінок. Лише в кінці XIX ст. їм було дозволено поступати на філософський і медичний факультети університетів.

З посиленням революційного руху розгортається у Львові боротьба за вивчення української мови в школах, демократизацію освіти. 600 студентів Львівського університету залишило 1901 р. навчання на знак протесту проти дискримінаційної політики уряду в галузі освіти щодо українців, трудящих мас. Значного розмаху набула боротьба за демократизацію освіти під впливом революції 1905—1907 рр.

Незадовільний стан народної освіти і потяг мас до знань активізували діяльність культурно-освітніх товариств. У Львові певну культурно-освітню роботу проводило товариство «Просвіта», організовуючи аматорські гуртки і театральні вистави для трудящих, книгарні, народні музеї і видаючи художню і науково-популярну літературу.

Рядові члени «Просвіти» — демократично настроєна інтелігенція — активно проводили культурно-освітню роботу серед трудящих міста. Однак у результаті того, що керівництво товариства перебувало в руках українських буржуазних націоналістів, в його діяльності проявлялась ліберально-буржуазна і націоналістична тенденції.

У цей період продовжували свою діяльність «Народний дім», Старопіп'ївський інститут, Товариство ім. М. Л. Качковського, що стояли на позиціях реакційного москвофільства.

У розвитку науки на початку XX ст. все виразніше визначалися дві тенденції — прогресивна і реакційна. Прогресивні вчені, сприймаючи передові ідеї епохи, зробили чималий внесок у розвиток наукової думки. До них належав І. Франко та близькі до нього діячі, які в Науковому товаристві ім. Т. Г. Шевченка становили прогресивне крило. До табору реакції належали ідеологи української буржуазії, зокрема М. Грушевський. Фальсифікуючи історичну дійсність, він висунув антинаукову націоналістичну концепцію, згідно якої нібито не боротьба класів, а боротьба націй і рас є змістом історичного процесу. Він проповідував «відрубність» і «безбуржуазність» української нації. Антиісторичні концепції М. Грушевського неодноразово піддавалися гострій і принциповій критиці І. Франка та інших прогресивних діячів того часу.

І. Франко, В. Гнатюк, О. Роздольський та ін. розгорнули дослідження з українського фольклору й етнографії. 1901 р. І. Франко

³⁰ Ibid., s. 155.

опублікував збірку «Галицько-руських народних приповідок», 1913 — «Студії над українськими народними піснями». В. Гнатюк видав фольклористичні збірники «Коломийки», «Гаївки», «Колядки і щедрівки», «Українські народні байки» та ін., був редактором «Етнографічного збірника» (всього до 1916 р. вийшло 36 томів).

Львівські вчені внесли певний вклад у розвиток природничих наук. В університеті М. Смулуховський займався розробкою молекулярної фізики і термодинаміки, створивши основу для молекулярно-кінетичного обґрунтування другого начала термодинаміки. Засновник наукової школи хіміків у Львові Б. Радзишевський вивчав загальну і фармацевтичну хімію. Дослідження вчених Львова здобули визнання наукової громадськості.

Серед журналів, що виходили у Львові, найбільш значним був «Літературно-науковий вісник» (1898—1914), заснований НТШ. Журнал відіграв позитивну роль у консолідації прогресивних літературно-громадських сил України. І. Франко майже десять років був його головним співробітником і редактором. До складу колегії входили також В. Гнатюк і О. Маковей. Це визначило демократичне спрямування журналу. У «Літературно-науковому віснику» друкували свої твори Л. Українка, М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, П. Грабовський, Г. Хоткевич, А. Кримський. На сторінках журналу друкувалися в перекладі українською мовою твори А. Чехова, М. Горького, зарубіжної класики. 1907 р. редакція журналу була переведена зі Львова до Києва. І. Франко, В. Гнатюк, О. Маковей вийшли зі складу редколегії. Журнал, очолений М. Грушевським, скотівся на позиції лібералізму і буржуазного націоналізму.

Головними українськими видавничими центрами у Львові були НТШ і «Просвіта», на діяльності яких значною мірою позначились буржуазно-націоналістичні тенденції. На початку ХХ ст. продовжувала свою діяльність у Львові «Українсько-руська видавнича спілка», активну участь у роботі якої брали І. Франко і В. Гнатюк. Спілка видавала кращі твори української, російської та зарубіжної літератури. З часу заснування (1899) до 1917 р. спілка випустила близько 600 назв художніх і науково-популярних книг. Українське педагогічне товариство видавало газету «Учитель», дитячий журнал «Дзвінок», шкільні підручники, науково-популярні освітні книжки для молоді, навчальні карти тощо. З польських наукових видань слід відзначити публікації матеріалів з історії польської культури і літератури інституту ім. Оссолінських, Польського історичного товариства.

Початок ХХ ст. у літературі характеризується наявністю різних ідейно-художніх тенденцій, загостренням боротьби між основними її напрямками — демократичним і ліберально-буржуазним, реалістичним і декадентським.

Участь передових письменників І. Франка, Л. Українки, М. Коцюбинського, П. Грабовського у революційно-визвольному русі, знайомство з творами основоположників марксизму-ленінізму сприяли піднесенню їх творчості на новий, вищий ступінь розвитку. В їхній творчості з'являються зародки нового творчого методу — соціалістич-

І. Франко, М. Коцюбинський, В. Гнатюк. 1905 р.

ного реалізму. Це, зокрема, помітно при відображенні художниками боротьби пролетаріату (образ робітника-революціонера), утвердженні ідей інтернаціонального єднання трудящих.

На початку ХХ ст. у Львові працював один з найвидатніших представників української революційно-демократичної літератури І. Франко. Наростання революційно-визвольної боротьби, поглиблений інтерес до наукового соціалізму, знайомство з творчістю передових російських письменників, зокрема М. Горького, були тим ґрунтом, що живив творчість І. Франка, поставлену на службу трудящих. Письменник розвінчував царизм, виступав проти бюрократично-поліцейського

свавілля (стаття «Подуви весни Росії»). Революція 1905—1907 рр. справила революціонізуючий вплив на суспільно-політичні, філософські і літературно-естетичні погляди І. Франка. Про це свідчать твори, написані в той час: казка «Будяки», поема «Мойсей», вірш «Сійте більше», «Блаженний муж...», «Вольні вірші» і ряд статей: «Сухий пень», «Одвертий лист до галицько-української молодіжі», «Щирість тону і щирість переконань», «Нова історія російської літератури» та ін. Вони сповнені вірою в перемогу трудящих, в торжество історичної справедливості.

Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. в українську літературу приходять письменники О. Маковей, М. Япків, Д. Лукіянович, А. Крушельницький, які в різний час жили у Львові. Своєю творчістю вони продовжували кращі традиції критичного реалізму.

На початку віку з'являється декадентська поезія, представлена членами «Молодої музи» — модерністської літературної організації — П. Карманським, С. Чарнецьким та ін. Іспит часу витримали лише найталановитіші з них, що «виривалися з полону естетичних догм модернізму на широкі простори соціальної тематики й реалізму»³¹.

Особливістю розвитку літератури було творче єднання українських і польських прогресивних письменників. Результатом їхнього співпрацювання був вихід у перекладі на польську мову збірника прози українських письменників «Молода Україна» (1908) і «Антології сучасних українських поетів» (1914). Близькість передових письменників до робітничого руху, вплив на них пролетарської ідеології сприяли поглибленню реалізму, зародженню елементів нового творчого методу — соціалістичного реалізму.

На початку ХХ ст. у Львові поживалося театральне життя. Продовжував свою діяльність театр «Руської бесіди». Завдяки провідним акторам А. Осиповичевій, І. Рубчаку, К. Рубчаковій, В. Юрчаку, а також режисеру Й. Стаднику театр залишається на високому професійному рівні. В його репертуарі були кращі зразки російської драматургії: «Влада темряви» Л. Толстого, «Міщани» і «На дні» М. Горького. Це було красномовне свідчення орієнтації театру на найпередовіший у світі російський театр. Поряд з цим він здійснив постановку «Хазяїна» І. Карпенка-Карого, «Украденого щастя» І. Франка, «Запорожця за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Катерини» М. Аркаса, а також «Проданої нареченої» Б. Сметани, «Урієля Акости» К. Гупцова, «Сільської честі» Б. Масканьї, що були найкращими виставами в репертуарі театру 1902—1905 рр.

Міцніли зв'язки львівського театру з театром Наддніпрянської України. 1905 р. у Львів прибуває М. Садовський, який запросив працювати сюди зірку української сцени М. Заньковецьку, й згуртував у театрі інших талановитих акторів. З'являються постановки української народної драми «Бурлаки», «Мартин Боруля», «Суєта», «Хазяїн», «Сто тисяч», «Батькова казка» І. Карпенка-Карого, кращих драматичних творів О. Островського, М. Старицького. Значно зросла

³¹ Історія української літератури.— К., 1968, т. 5, с. 447.

професійна майстерність акторів і режисерів. Чимало акторів стали незабаром відомими діячами радянського театру.

Поряд з професійним театром на початку ХХ ст. розвивається аматорське театральне мистецтво. Учасниками й організаторами аматорських гуртків були робітники, селяни, трудова інтелігенція. Театральне аматорство зіграло позитивну роль у вихованні кадрів для професіонального театру, залученні народних мас до мистецтва.

Музичне життя Львова кінця ХІХ — початку ХХ ст., незважаючи на тяжкі умови розвитку, впевнено ставало на професійну основу. Міцніє майстерність нової композиторської генерації, народжується й досягає значного рівня музикознавча думка, музична критика й публіцистика, фольклористика.

Важливою подією в музичному житті міста стало урочисте відзначення 35-річчя творчої діяльності корифея української музики М. Лисенка (1903), на якому був присутній сам композитор. Чималий внесок у розвиток музичної культури зробив театр «Руської бесіди», який ставив драматичні п'єси з музичним оформленням М. Вербицького та І. Лаврівського, М. Лисенка, а також твори світової та російської оперної класики.

1903 р. у Львові виникає «Спілка співацьких і музичних товариств» (з 1907 р. «Музичне товариство ім. М. В. Лисенка»). Завдяки його концертній діяльності тут широко зазвучала музика М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, Ф. Колесси, С. Людкевича, А. Вахнянина, О. Нижанківського, Г. Г. Топольницького, Д. Січинського.

У тому ж році у Львові відкрито Вищий музичний інститут, якому 1907 р. присвоєно ім'я М. В. Лисенка. Діяльність інституту і його філіалів в інших містах сприяла вихованню музичних кадрів, з'являється ряд обдарованих музикантів і композиторів, серед яких виділяється С. Людкевич. 1905 р. у Львові виходить у світ перша частина його знаменитої кантати-симфонії «Кавказ» з присвятою російським революціонерам. Творчість С. Людкевича сприяла дальшому розвитку і зміцненню принципів реалістичної музики. У Львові деякий час працювали композитори Д. Січинський і О. Нижанківський, які виступали організаторами і диригентами хорових колективів товариства «Боян», збирали українські народні пісні і створювали на їхній основі хорові обробки, були авторами хорів, кантат, солоспівів на слова Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Ю. Федьковича.

Важливу сторінку в музичне життя Львова вписав І. Франко, який виступав за народність і реалізм української музики, проти дилетантизму й національної замкнутості, закликав галицьких композиторів орієнтуватися на кращі зразки російської класики, на творчість корифея української музики М. Лисенка.

Значно поживилася музично-фольклористична діяльність, яку репрезентували Ф. Колеса, С. Людкевич та ін. Виходять у світ цінні публікації: «Галицько-руські народні мелодії» С. Людкевича й О. Роздольського (1906), «Мелодії українських народних дум» Ф. Колесси (1910—1913), О. Нижанківський та І. Франко видають «Русько-український співаник» (1907), до якого включено революційні пісні «Марсельєза», «Шалійте, шалійте, скажені кати» та ін.

Зростаючи на ґрунті народного мистецтва і кращих традицій вітчизняної класичної музики, будучи зв'язана з життям і боротьбою народу, творчість провідних львівських композиторів була вагомим внеском у розвиток української демократичної культури.

Наприкінці XIX ст. в архітектурі Львова з'явилися зразки поширеного тоді в будівництві історичного стилю. Споруди від неороманського стилю до псевдобароко заповнюють вулиці міста. Це стилізований у мавританському стилі госпіталь (1903), псевдоготичний собор святої Єлизавети (1908—1912), вирішений в стилі французького класицизму палац Потоцького (1880), будинок в стилі палаццо італійського Відродження (вулиця 17 вересня, 1891).

Однак на протигагу еkleктизму виник новий стиль — модерн, який під назвою «сецесія» швидко поширився у Львові. Однією з найтиповіших споруд у цьому стилі є будинок торгової палати (нині приміщення міськкому Компартії України), побудований архітекторами О. Сосновським і А. Захаревичем. У новому стилі збудовані житлові будинки на розі вулиці ім. П. Чайковського та проспекту Т. Шевченка (1905), будинки філармонії (1907) і банку на вулиці Коперника, будинок по вул. Ватутіна, 6 (1912) та ін.

Пошуки нових архітектурних форм спонукали частину архітекторів звернутися до традицій і форм українського народного зодчества, зокрема дерев'яної архітектури. І. Левинський, О. Лушпинський, Л. Левинський та Т. Обмінський декоративно оздобили керамічними фризми народної орнаментики фасад будинку страхового товариства «Дністер» на вул. Руській, 20 (1905). Творчо осмислені форми й прийоми української народної архітектури втілено цими ж архітекторами в проєкт бурси Українського педагогічного товариства (нині головний корпус лісотехнічного інституту). І. Левинському та О. Лушпинському належать проєкти кращих споруд в стилі модерн: будинок на вулиці Леніна, 7 (1909) та музичний інститут ім. М. В. Лисенка на вулиці Шашкевича (нині музичне училище). Традиції давньоруської та української архітектури використовувалися в культовому будівництві архітектором Є. Нагірним (церква на Знесінні).

Проти декоративізму в стилі модерн виступили представники нової течії — конструктивізму. Це виявилось в застосуванні нового матеріалу — залізобетонних конструкцій та в прагненні до чітких геометричних форм, стандартизації, до монументально-скульптурних оформлень будівель (будинок № 12 на вулиці 17 вересня (1912) архітектора Р. Фелінського з скульптурою Б. Блотницького).

Найбільш популярний майстер на переломі століть, вихованець Віденської академії скульптор П. Війтович у творчій діяльності все більше еволюціонував у бік реалізму. У Львові він виконував скульптурне оформлення Головного залізничного вокзалу, фасаду й інтер'єру Оперного театру; композиції для фасаду нового будинку художньо-промислового училища (нині залізничний технікум). У творах Війтовича вперше в монументальній скульптурі яскраво виведений образ робітника в алегоричній скульптурі «Праця» на залізничному вокзалі та напівфігурній горельєфній композиції на будинку художньо-промислового училища. В роботі над оформленням Опер-

ного театру він разом з Т. Барончем і А. Л. Попелем створив скульптурний ансамбль, гармонійно поєднаний з архітектурою. П. Війтовичу належать декоративні за силуетом, легкі та стрункі бронзові фігури «Слави», «Перемоги» та «Любові».

Вихованець Віденської академії А. Л. Попель, крім скульптурного оформлення Оперного театру (алегоричні фігури «Життя» та «Мистецтву» в нішах над цокольним поверхом), у співавторстві з М. Парашуком створив пам'ятник А. Міцкевичу (1905).

Велику популярність скульптурними композиціями здобув у Львові учень Римської академії Г. Кузневич. Для залу музичного інституту ім. М. Лисенка він створив горельєфні погруддя Т. Шевченка та М. Лисенка (1912). Його «Перший хлібороб» — це узагальнення філософської суті людини-хлібороба. Реалістичний напрям у скульптурі на початку ХХ ст. повністю перемагає академізм. М. І. Парашук створює чимало реалістичних портретів та жанрових скульптур. Його портрети І. Франка, В. Стефаника, С. Людкевича та інших сучасників відзначаються чіткою та образною характеристикою, цікавим пластичним виконанням. Тяжку долю трударів своєї землі М. Парашук передає в циклі «Поневолені», «Юнак у кайданах», «Дівчинка з народу», «Народні танцюристи». В його творчості відчувається вплив тогочасного мистецтва Франції (зокрема О. Родена), де він працював певний час.

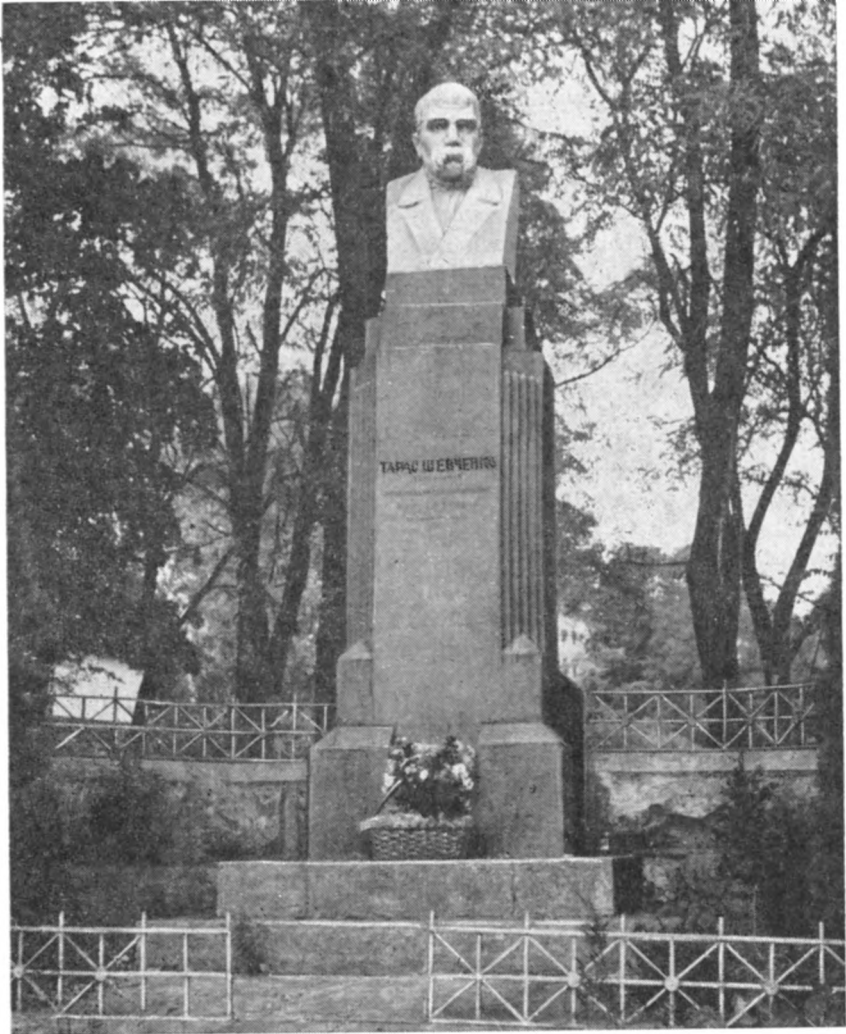
Монументальний живопис на початку ХХ ст. розвивався суперечливими шляхами. Художником-новатором монументального живопису на ґрунті традицій народної творчості та мистецтва Давньої Русі був М. Сосенко. Видатним твором митця є оригінальний розпис у музичному інституті ім. М. В. Лисенка з використанням для покриття стін та плафонів стилізованого народного орнаменту (1915). Він також виконав іконостас для Онуфріївської церкви.

Змінюється ставлення до станкового живопису. Традиції академізму поступаються реалістичним тенденціям, в творах відчутніше проявляються елементи демократизму та народності. Розвитку мистецтва сприяли численні виставки, що влаштовувало новозасноване за ініціативою художників І. Труша та Ю. Панькевича «Товариство для розвою руської штуки».

На горизонті мистецького Львова, крім І. Труша та Ю. Панькевича, з'являються імена О. Новаківського, О. Кульчицької, Й. Куриласа, А. Манастирського та ін.

Видатним українським художником, мистецтвознавцем і культурним діячем був вихованець Краківської академії І. Труш. Йому належить велика роль в організації у Львові виставки львівських та київських художників — «Виставки українських артистів», у підготовці та виданні журналу «Артистичний вісник» (1905). Поїздки по Наддніпрянщині та Криму сприяли створенню кращих пейзажів І. Труша — «Могила Шевченка», «Дніпро біля Києва», «Захід сонця в лісі» та одного з найкращих портретів Лесі Українки.

І. Труш — видатний майстер портрета. В скарбниці українського мистецтва увійшли портрети Лесі Українки, І. Франка, М. Лисенка, А. Драгоманової, В. Стефаника. Галицьке село з його своєрідністю

Пам'ятник Т. Г. Шевченку у Вінниках.

представлене в жанрових картинах «Гайліки», «Гуцулка з дитиною», «Трембітарі», «Сільський господар». І. Труш очолив на початку ХХ ст. реалістичний та демократичний напрями живопису Львова, його мистецька спадщина — визначне й прогресивне явище.

Важливу роль у розвитку мистецтва Львова відіграв український художник О. Новаківський. Закінчивши школу в Одесі, він вчився в Краківській академії прекрасних мистецтв і незабаром став видатним майстром живопису. Художник працював в усіх жанрах. Природа рідного краю, життя народу, мужні характери його представників відбиті в портретах, натюрмортах, пейзажах. Загальне визнання

здобули його твори «Діти», «Коляда», «Автопортрет з дружиною» та ін. Ранні твори майстра сповнені поезією та оптимізмом. З 1913 р. О. Новаківський постійно працював у Львові.

Новатором серед львівських живописців був Ю. Панькевич, який у своїх творах продовжував традиції давнього руського живопису, широко використовував національні елементи. Він працював у багатьох жанрах («Т. Шевченко на тлі Дніпра», «Портрет І. Франка», «Водоспад у лісі»). Я. Пстрак оспівує красу Карпат, життя гуцулів («Старий гудул», «Олекса Довбуш», «Селянин», «Гуцульський святвечір»). Тяжке життя західноукраїнського селянства зображував відомий львівський художник Й. Курилас, що працював у галузі портрета та жанрового живопису. Його твори «Жебраки», «Бездомні» спрямовані проти гноблення бідного люду експлуататорськими класами. Непохитну віру в краще майбутнє свого народу художник передав в портретах Т. Г. Шевченка, картинах історичного характеру «Визволення», тему якої взято з часів ординського лихоліття, та «Похорон Т. Г. Шевченка».

Художник А. Манастирський продовжував реалістичні традиції своїх попередників. Його краєвиди («Зима в Карпатах», «Міст над Прутом», «Бідняцькі хати») сповнені епічності й лірики. Велике місце в творчості художника займає психологічний портрет (Б. Хмельницького, Т. Шевченка, портрети матері й дружини). А Манастирський звертався до історичного минулого українського народу, відтворив героїку й побут козаків («Прощання», «Козацька школа»), мотиви поезій Шевченка («У ворожки», «По діброві вітер віє», «Катерина» та ін.). Певна правдива й щира творчість А. Манастирського стала наслідком глибокого реалістичного сприймання епохи, демократичних поглядів художника.

Широким і різнобічним було обдарування живописця й графіка О. Кульчицької, яка присвятила свій талант служінню прогресивним, гуманістичним ідеалам. Все життя вивчає Кульчицька звичаї й побут українського народу, щиро й реалістично відтворює їх у своїх роботах фольклорного характеру, історичних композиціях, картинах «Діти на леваді», «Пастушок», «Ярмарок у Косові», «Жнива», «На базарі», «На панському лану», в офортах «Орачі», «За море», акварелі «Бідна родина» та ін. В її пейзажах поряд із захопленням мальовничістю рідного краю звучить соціальна тема.

О. Кульчицька відродила естампну графіку, вдосконалила її форму, надала їй національного характеру. Офорт «Молох війни», акварелі «Жертви війни», «На розмові» — це твори визначного художника-громадянина, що розкрив трагедію українського селянина і показав імперіалістичну суть першої світової війни.

1900 р. починає виходити один з найбільш цікавих гумористично-сатиричних журналів «Комар». Активно працювали в ньому Я. Струханчук та Я. Пстрак. У мистецькій спадщині майбутнього червоного комісара часів громадянської війни Я. Струханчука (закінчив Краківську академію прекрасних мистецтв) є багато оригінальних карикатур на буржуазію, правлячу верхівку, що розв'язали першу світову війну. Вперше у Львові в творчості художника з'являються

образи великих російських письменників Л. Толстого та М. Горького.

Я. Пестрак значно підніс художній рівень книжкової графіки. До кращих карикатур в «Комарі» йому належать «Галичина на Паризькій виставці», «З карнавалу», «Фельдфебель і кухар» та ін. Художник ілюстрував повість «Захар Беркут» І. Франка, «Тарас Бульба» М. Гоголя.

Помітний внесок у розвиток графіки зробили майже всі згадувані живописці. А. Манастирський поруч з українськими народними казками ілюструє твори російських письменників О. С. Пушкіна, І. С. Тургенева та А. П. Чехова. Українські митці працювали у творчій співдружності з майстрами інших національностей: поляками З. Горголевським, А. Попелем, З. Курчинським, Ф. Вигжевальським, вірменином Т. Барончем та ін. Це сприяло загальному розвитку мистецтва у Львові.

Декоративно-ужиткове мистецтво, особливо його народні форми, стало об'єктом особливого зацікавлення громадськості. Здійснюється цілий ряд заходів для збереження й підтримки народних промыслів. Та дешева стандартна фабрична продукція продовжує заповнювати ринок, що негативно позначається на їх розвитку.

1905 р. Товариство прихильників української науки, літератури й мистецтва, яке очолювали І. Труш та І. Франко, влаштувало у місті виставку «Українське мистецтво та промысли». Поряд з професійними художниками тут вперше виставили свої твори народні майстри. Метою виставки було пошкваллення художніх ремесел. Рух за збереження народного мистецтва відбувався під гаслом боротьби з впливом так званого віденського модерну та сліпим наслідуванням іноземних зразків.

Художники Львова в своїй творчості часто використовували форми народного мистецтва (О. Кульчицька, М. Сосенко та ін.). Проте кількісно переважала продукція в стилі модерну. Це особливо проявилось в ковальстві, де масово виготовлялися компоненти будівництва — решітки, ліхтарі, а також металеві вироби ужиткового характеру.

* * *

В період імперіалізму уряд Австро-Угорщини ще відвертіше проводив політику соціального і національного гноблення, штучно затримував економічний і культурний розвиток західноукраїнських земель. Жорстока експлуатація, політичне безправ'я викликали піднесення революційного руху. Під впливом ідей наукового соціалізму, революційного руху в Росії посилилася боротьба трудящих Львова, керівну роль в якій здійснював робітничий клас. З особливою силою вона проявилася в роки революції 1905—1907 рр. у Росії. Поширення марксистсько-ленінських ідей, революційна боротьба пролетаріату сприяли зміцненню демократичного напрямку в культурі.

ЛЬВІВ ПЕРІОДУ БОРОТЬБИ ТРУДЯЩИХ ЗА ВОЗЗ'ЄДНАННЯ В ЄДИНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ (1917—1939)

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПІДНЕСЕННЯ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ТРУДЯЩИХ

Велика Жовтнева соціалістична революція докорінно змінила хід розвитку всього людства, ознаменувала історичний поворот у долі народів нашої країни. З Жовтнем, з його величними революційно-перетворюючими ідеями та перемогами нерозривно зв'язана доля українського народу, його соціальне та національне визволення і возз'єднання в єдиній Радянській державі.

Жовтнева соціалістична революція викликала могутнє революційне піднесення в усьому світі. Вона мала вирішальний вплив на розвиток класової боротьби на західноукраїнських землях. В авангарді революційної боротьби йшов робітничий клас. Велика роль у піднесенні революційно-визвольного руху належала крупним промисловим і адміністративним центрам, насамперед Львову, в якому був зосереджений значний загір робітничого класу.

Перші звістки про перемогу соціалістичної революції в Росії, створення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним та про декрети, прийняті II Всеросійським з'їздом Рад, долинули до Львова вже в перші дні після цих знаменних подій.

Вирішальна заслуга у поширенні ідей Великого Жовтня належала військовополоненим, що поверталися з Росії та України, а також лівим соціал-демократичним групам і організаціям. Певну роль у цьому відіграла, зокрема, Інтернаціональна революційна соціал-демократія (ІРСД), яка була створена у Львові в кінці 1915 — на початку 1916 р. і об'єднувала пролетарів різних національностей. ІРСД гаряче вітала перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції та проголошені нею гасла, виступала проти спроб українських буржуазних націоналістів перетворити Східну Галичину у форпост міжнародного імперіалізму проти Країни Рад, боролася за возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Радянській державі.

Під впливом ідей Великого Жовтня революційні виступи трудящих Львова почали набувати політичного характеру боротьби за ліквідацію буржуазно-поміщицького ладу і встановлення влади Рад. Галицьке намісництво 31 грудня 1917 р. повідомляло інформаційним службам військового командування, що в краю, в тому числі у Львові, «протягом останнього місяця на першому плані політичних подій стояло питання про початок мирних переговорів з Росією» та що тут «помітно рух, мета якого — перетворити в життя комуністичні ідеї

більшовиків...»¹. Дійсно, в листопаді 1917 р. у Львові відбувся ряд демонстрацій солідарності трудящих з революційним пролетаріатом Росії.

Найбільшим виступом робітників Львова під впливом Жовтневої революції був загальний політичний страйк на підтримку мирних пропозицій Країни Рад, проти імперіалістичної війни. Страйк розпочався 14 січня 1918 р. у Відні і охопив усю Австро-Угорщину. У Львові 16 січня на зборах працівників залізничних майстерень було ухвалено підтримати віденських робітників. Страйк розпочався 17 січня. У виступі робітників, яких очолював страйковий комітет, взяло участь понад 1600 працівників залізниці. 24 січня до залізничників приєдналася 1000 трамвайників.

Під час січневого страйку у Львові поширювалася листівка «До робітників і солдатів», яка повідомляла, що в усій Австрії і Угорщині повстав народ, який кинув роботу і відкрито та рішуче протестує проти злочинного уряду і його союзника — капіталістичної кліки. «Якщо вам дорога наша доля, — говорилось у листівці, — доля наших жінок і дітей, піднімайтесь усі як один на боротьбу за негайний мир. На боротьбу за політичну і соціальну свободу! Геть війну! Геть уряд! Хай живе соціальна революція!»².

27 січня 1918 р. відбувся масовий мітинг, під час якого робітники виступали за негайне припинення імперіалістичної війни, заявляли про свою солідарність з Країною Рад. В резолюції мітингу говорилося: «Вимагаємо негайного укладення миру без анексій і контрибуцій, самовизначення народів..., вітаємо вільну незалежну Українську республіку»³. Участь робітників Львова у загальноавстрійському страйку на захист Країни Рад, за соціальне та національне визволення — яскравий вияв їх класової, політичної зрілості, готовності боротися за здійснення ідеалів Великого Жовтня.

Політична обстановка в Східній Галичині, в тому числі у Львові, продовжувала залишатися напруженою, тут назрівали революційні події. 31 січня 1918 р. галицький намісник Гуйн у розпорядженні дирекції поліції Львова вказував, що в краю не бракує намагань порушити громадський спокій, а радикальна фракція соціалістичної партії, яка вийшла з-під впливу легального представництва цієї партії, поширює відозви і листівки, розгортає агітацію з метою «викликати соціально-революційний рух і захопити владу в свої руки». Намісник вимагав застосувати рішучі заходи, негайно придушити революційний рух. У черговому посланні намісника від 16 березня прямо вказувалося, що «відносини в краю та сусідство його з російськими просторами, охопленими революцією, обґрунтовують обов'язок влади протидіяти всім спробам розширення політичної агітації»⁴.

¹ Під прапором Жовтня (1917—1920) : Документи і матеріали.— Львів, 1957, т. 1, с. 55.

² Цит. за: Ярошенко А. Д. В. І. Ленін і революційний рух на західноукраїнських землях.— Львів, 1969, с. 81.

³ Львівський облдержархів, ф. 525, оп. 1, спр. 100, арк. 411.

⁴ З історії революційного руху у Львові (1917—1939).— Львів, 1957, с. 14—16.

Згідно з цим розпорядженням поліція посилила репресії у Львові, була обмежена свобода зборів.

Незважаючи на реакційні заходи адміністративних властей, революційний рух у Львові неухильно наростав. Особливо він посилювався весною 1918 р. у зв'язку з продовольчими труднощами. 22 квітня через відсутність хліба застрайкувало близько 800 робітників залізничних майстерень. Важливо підкреслити, що на знак солідарності того ж дня припинили роботу й солдати, які працювали на залізниці. Внаслідок втручання військових частин 29 квітня залізничники припинили страйк. Але і після цього адміністративні власті висловлювали побоювання, що пасивний опір не припиниться. 17 травня застрайкували львівські друкарі. 7 і 8 червня у місті відбулися масові заворушення, викликані голодом. Особливо активну участь у цих виступах взяли жінки та підлітки. Власті жорстоко розправилися з учасниками заворушень. Галицький намісник вимагав від міських властей силою зброї в зародку придушувати будь-які заворушення і таким чином дати зрозуміти населенню рішучість державної влади протидіяти революційним виступам мас⁵.

Боротьба населення Львова, як і всіх трудящих західноукраїнських земель за соціальне та національне визволення, що проходила під впливом Великої Жовтневої соціалістичної республіки, сприяла назріванню революційної ситуації в країні, падінню монархії та розвалу Австро-Угорської імперії. Львів у процесі розвалу імперії і особливо після падіння монархії опинився у вирі політичних подій, пов'язаних з боротьбою польської та української буржуазії за владу в Східній Галичині.

Західноукраїнська буржуазія, злякавшись могутнього розмаху революційної боротьби трудящих, почала здійснювати поспішні заходи, щоб захопити владу. 18 жовтня 1918 р. у Львові на нараді діячів буржуазно-націоналістичних партій та українських послів австрійського парламенту, а також галицького та буковинського сейму була створена Українська національна рада, яка в ніч з 31 жовтня на 1 листопада за допомогою українських січових стрільців захопила владу, а 13 листопада проголосила утворення Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР). Уряд ЗУНР проводив контрреволюційну внутрішню і антирадянську зовнішню політику.

Водночас польська буржуазія розпочала імперіалістичну інтервенцію з метою загарбання Східної Галичини. 22 листопада 1918 р. війська буржуазно-поміщицької Польщі захопили Львів. До середини липня 1919 р. була окупована вся територія Східної Галичини. Загарбання Східної Галичини польською буржуазією було актом імперіалістичної агресії, здійсненим за допомогою буржуазних держав Заходу, насамперед Франції, та завдяки підступній антирадянській політиці уряду ЗУНР. Окупувавши Львів, польська буржуазія встановила жорстокий режим соціального та національного гніту.

В тяжких умовах іноземного панування трудящі Львова продовжували революційну боротьбу. Важливе значення для розгортання

⁵ Львівський облдержархів, ф. 314, оп. 1, спр. 4494, арк. 447.

революційного руху трудящих Східної Галичини, зокрема Львова, мало утворення в грудні 1918 р. Комуністичної робітничої партії Польщі (КРПП), а в лютому 1919 р. — Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ). В кінці 1918 р. ЦК КРПП у листівці-зверненні «До пролетаріату Галичини і Сілезії. Під прапором революції» рішуче засудив окупацію Східної Галичини польською буржуазією і закликав робітників та селян всіх національностей боротися за нове соціалістичне суспільство⁶.

Пропагандистська діяльність комуністів сприяла зміцненню дружби та інтернаціональної єдності українських і польських трудящих Львова в їх спільній боротьбі проти буржуазії. Саме завдяки комуністичній агітації почастишали випадки масового дезертирства з польської армії. 19 грудня 1918 р. в оперативному зведенні командування львівської бригади зазначалося, що завдяки більшовицькій агітації серед польських стрільців можна почути таке: «Чому ми, селяни, маємо битися, краще об'єднаємося і підемо на панів до Львова»⁷. Яскравим виявом інтернаціональної солідарності трудящих був одно-стайний виступ львівських залізничників проти звільнення з роботи робітників іншої національності, зокрема українців. Залізничники також рішуче засудили розпалювання «шовіністичних пристрастей», що є «шкідливими для національних і робітничих інтересів»⁸.

У вогні класових битв у кінці 1918 — на початку 1919 р. у Східній Галичині почали виникати Ради — органи революційної боротьби трудящих. У Львові підпільна Рада робітничих депутатів була створена в березні 1919 р., що сприяло організації революційної боротьби трудящих міста. 11 травня 1919 р. будівельники на своїх зборах закликали трудящих міста за прикладом російських товаришів стати на шлях революційної боротьби за владу пролетаріату.

Протягом другої половини 1919 — першої 1920 р. робітники Львова провели ряд страйків і демонстрацій, вимагаючи поліпшення свого політичного і економічного становища. У жовтві і листопаді 1919 р. відбулися страйки залізничників з вимогою підвищення заробітної плати та поліпшення постачання продовольчими товарами. В січні 1920 р. застрайкували робітники залізничних майстерень та паровозного депо, а в лютому — пекарі. 12 березня 1920 р. робітники львівської залізниці на знак солідарності з залізничниками Кракова оголосили страйк, який набув політичного характеру — виступу проти антирадянської політики польського уряду. Як зазначалося в звіті дирекції поліції, «останні страйки залізничників мають також політичну основу і є справою комуністичної агітації, яка має на меті натиснути на уряд для якнайскорішого укладення миру з Радянською Росією»⁹.

У березні 1920 р. страйкували робітники комунальних підприємств та трамвайники, вимагаючи підвищення заробітної плати і поліпшен-

⁶ Під прапором Жовтня, т. 1, с. 149—151; З історії революційного руху у Львові, с. 26—27.

⁷ Львівський облдержархів, ф. 129, оп. 2, спр. 771, арк. 32.

⁸ З історії революційного руху у Львові, с. 26.

⁹ Львівський облдержархів, ф. 193, оп. 1, спр. 140, арк. 16—17.

ня продовольчого забезпечення. Водночас, як відзначалося в донесенні львівської поліції, з «поведінки робітників-українців ясно видно, що їхньою метою було використати економічний страйк для народно-політичної мети». У донесенні зазначалося, що виступ трамвайників викликав значний резонанс серед інших груп трудящого населення міста, що «становище, створене страйком, було занадто сприятливим для діяльності всіх елементів, незадоволених суспільним ладом, а перш за все для елементів, настроєних по-більшовицькому, які намагалися за всяку ціну провести внутрішній переворот»¹⁰. Понад два тижні тривав також страйк робітників львівських цегельних заводів в травні 1920 р. У травні — червні страйкували робітники шевських та кравецьких майстерень.

Зимом та весною 1920 р. у Львові знову прокотилася хвиля антиурядових демонстрацій. 27 лютого стихійна демонстрація жінок увірвалася у приміщення магістрату з вигуками «Дайте хліба, дайте картоплі!». Жінки вимагали, щоб голова магістрату прийняв їхню делегацію. 31 березня робітниці також організували демонстрацію і, як повідомлялося в газетній інформації, «хотіли вдертися за всяку ціну до ратуші і представити президії міста нинішнє тяжке положення»¹¹. Проте озброєний загін поліції не допустив жінок до магістрату. Тоді вони зібралися в приміщенні робітничого товариства «Праця», вибрали делегацію, яка повинна була передати вимоги робітників міністру Грабському, що перебував тоді у Львові. Але міністр не прийняв делегацію. Натомість обурених жінок вигукував: «Дайте нам хліба, бараболь та кінчіть війну!». 12 і 14 квітня знову відбулася демонстрація голодуючих робітників, переважно жінок та підлітків. Як зазначалося в телеграмі дирекції поліції міністерству внутрішніх справ, «натомі... зібрався перед магістратом і зайняв надзвичайно загрозливу позицію, обкидаючи камінням ратушу». Поліція розігнала демонстрацію, але міські власті висловлювали побоювання, що у зв'язку з поганим продовольчим забезпеченням можуть повторитися ще більш грізні події. І дійсно, заворушення у Львові продовжувались з новою силою і з кожним днем набирали чимраз ширшого розміру та грізнішого характеру.

Яскравим свідченням наростання революційного руху у Львові, як і у всій Східній Галичині, стали першотравневі демонстрації 1920 р., які проходили під знаком посилення боротьби трудящих проти окупаційного режиму польської буржуазії та її антирадянської політики. На масових першотравневих зборах у Львові була прийнята резолюція, в якій робітники висловлювали свою солідарність з трудящими України і Росії, що стали на шлях будівництва соціалістичного суспільства, та закликали пролетарів усього світу виступити проти імперіалістичних зазіхань на Країну Рад. Вони заявили про рішуче прагнення трудящих Львова і всієї Східної Галичини боротися за незалежну і суверенну Українську соціалістичну республіку, яка

¹⁰ Під прапором Жовтня, т. 1, с. 225—226.

¹¹ Вперед, 1920, 29 лют., 20 квіт.

«має стати братнім союзником в сім'ї вільних, соціалістичних республік...»¹².

Трудящі маси вели невтомну боротьбу проти антирадянської політики польської та української буржуазії. Особливо цей рух посилювався після того, як у квітні 1920 р. Пiлсудський в союзі з Петлюрою розпочали інтервенцію проти Країни Рад. У Львові, як і у всій Східній Галичині, масово розповсюджувалися листівки та відозви КРПП і КПСГ, в яких викривалися експансіоністські плани буржуазно-поміщицької Польщі щодо Країни Рад. КРПП закликала робітників та селян різних національностей, особливо польських солдат, повернути зброю проти власної буржуазії¹³. В червні 1920 р. на Львівщині поширювалася листівка КРПП до робітників і солдат Польщі з закликом зірвати наміри польської буржуазії придушити соціалістичну революцію і стати на захист Радянської України і Радянської Росії.

Під впливом агітаційно-пропагандистської діяльності КРПП і КПСГ, в результаті успішних боїв Червоної Армії проти іноземних інтервентів та внутрішньої контрреволюції активізувалася боротьба трудящих Східної Галичини, в тому числі і Львова, за соціальне і національне визволення, зростало їх прагнення до возз'єднання з Радянською Україною. Як відзначала газета «Більшовик», «Галицькі робітники і галицькі селяни чекають порятунку тільки від Червоної Росії і Червоної України. Досить побалакати з ними, щоби побачити, що одинокий порятунок для них — це з'єднання з революційним пролетаріатом України і Росії»¹⁴.

Налякане різким наростанням революційно-визвольної боротьби трудящих Східної Галичини у зв'язку з визвольним походом Червоної Армії, військове командування звернулося з листом до генерального делегата польського уряду в Галичині з вимогою запровадити стан облоги на території Львівського генерального округу. 12 липня дирекція поліції обнародувала у Львові рішення про дальше обмеження громадських свобод населення міста. 17 липня за розпорядженням генерального делегата польського уряду на території львівського апеляційного округу було запроваджено надзвичайні суди.

Проте окупаційним властям не вдалося задушити рух трудящих ні станом облоги, ні застосуванням надзвичайних судів. У міру наближення радянських військ до Львова боротьба трудящих посилювалася. Вона набула особливо масового характеру після утворення 8 липня Галицького революційного комітету та проголошення Радянської влади на території Східної Галичини. 11 липня радник намісництва доповідав, що під впливом успішних боїв Червоної Армії «серед польського населення немає великого запалу до вступу в армію і до дальшої війни», а «щодо українців, то серед них можна помітити дуже таємний зв'язок, вони не приховують радості, що більшовики наближаються» і, «користуючись тяжкою ситуацією Польщі, планують збройний виступ»¹⁵. 18 серпня 1920 р., коли

¹² Там же, 1920, 4 трав.

¹³ Львівський облдержархів, ф. 285, оп. 1, спр. 3357, арк. 1—2.

¹⁴ Більшовик, 1920, 25 квіт.

¹⁵ Львівський облдержархів, ф. 193, оп. 1, спр. 2, арк. 79.

Привітання галицьким комуністам -
Скільки комуністів
29/10 1920

Привітання В. І. Леніна галицьким комуністам. 1920 р.

війська Першої Кінної армії наблизились на шість — дев'ять кілометрів до Львова, у польовий штаб армії прийшла делегація робітників — троє українців і троє поляків — представники підпільного повстанського комітету — для погодження спільних дій. «Трудящі Львова, — згадував С. М. Будьонний, — чекають Червону Армію і готові подати їй всіляку допомогу у визволенні Львова, — сказали делегати. Виявилось, що у робітників є бойові дружини — близько трьох тисяч робітників, правда, озброєні погано, і коли б будьонівці допомогли зброєю, то можна було б підняти всі десять тисяч»¹⁶.

У зв'язку з наближенням радянських військ до Львова та розгортанням масового руху трудящих за соціальне і національне визволення і воз'єднання з Радянською Україною, 21 серпня генеральний делегат уряду Польщі у Галичині Галецький видав розпорядження державним органам та установам міста розпочати евакуацію.

Галревком, а також політвідділи 12-ї і 14-ї армій надавали всіляку допомогу визвольному рухові трудящих Східної Галичини, намагались координувати його з військовими діями Червоної Армії. В листі до В. І. Леніна від 6 вересня 1920 р. голова Галицького Радянського уряду В. П. Затонський писав, що ревком підтримує, зокрема, тісний зв'язок із Львовом¹⁷.

Після того як Червона Армія в кінці вересня 1920 р. відійшла з території Східної Галичини і процес радянського будівництва був перерваний, в краю, в тому числі у Львові, окупаційні власті встановили жорстокий режим репресій та переслідувань. Багато активних учасників революційного руху та радянського будівництва було

¹⁶ Буденный С. М. Проїдений путь. — М., 1965, кн. 2, с. 329—330.

¹⁷ Боротьба за воз'єднання Західної України з Українською РСР, 1917—1939. — К., 1979, с. 76.

ув'язнено, зазнало переслідувань та всіляких знущань адміністративних властей. Водночас продовжувалось звільнення українського населення з державних установ та організацій.

Проте трудяще населення Львова, як і всієї Східної Галичини, не скорилося окупаційним властям. 18 жовтня 1920 р. робітники Львова провели загальний політичний страйк. 17 листопада вибухнув страйк робітників млинів за підвищення заробітної плати. На знак солідарності 20 листопада до страйку приєдналися робітники, зайняті у всіх місцевих пекарнях — понад 500 чоловік. Для того щоб примусити пекарських робітників приступити до роботи, 23 листопада командування Львівського генерального округу вручило всім страйкуючим повістки — негайно відбутися військову повинність. Оскільки ніхто з страйкуючих не виконав цього розпорядження, 26 листопада дирекція поліції наказала примусово доставити всіх на роботу¹⁸.

Ці та інші виступи робітників Львова, як і всіх трудящих Східної Галичини, свідчили про їх готовність боротися за соціальне та національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною.

ЕКОНОМІКА

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції капіталістична система вступила в полосу загальної кризи, що проявлялось, зокрема, в хронічному недонавантаженні промислових підприємств і зростанні армії безробітних, в загостренні внутрішніх суперечностей капіталістичних держав.

З перших днів існування Країни Рад міжнародна буржуазія намагалася її ліквідувати або створити навколо неї так званий санітарний кордон. Саме у зв'язку з цим імперіалістичні держави Заходу санкціонували 1919 р. загарбання буржуазною Польщею Західної України. «З Польщі, — писав В. І. Ленін, — Версальський мир створив державу-буфер, який повинен захистити Німеччину від зіткнення з радянським комунізмом і який Антанта розглядає як зброю проти більшовиків»¹⁹.

У Західній Україні окупаційні власті проводили колоніальну політику. Вони всіляко намагалися перетворити край в аграрно-сировинний придаток і ринок збуту промисловості центральних і західних районів Польщі. Це негативно позначилося й на економічному розвитку Львова. Відбудова зруйнованої під час війни промисловості міста затяглася на ряд років. Лише 1928 р. вона досягла довоєнного рівня. Але вже 1929 р. почалася світова економічна криза, яка згубно позначилася й на промисловості Львова. 1932—1933 рр. зайнятість у промисловості міста знизилася до 50—60 % докризового періоду. 1933—1939 рр. промисловість міста фактично не перевершила рівня виробництва 1910—1913 рр. Львів не зростав як центр фабрично-заводської промисловості. Зменшилась роль Львова і як адміністративного осередку краю, він став центром лише Львівського воеводства.

¹⁸ З історії революційного руху у Львові, с. 63, 67—68.

¹⁹ *Ленін В. І.* Повне зібр. творів, т. 41, с. 308.

Незважаючи на застій, в економічному розвитку кількість населення Львова дещо зростає: 1914 р. тут проживало 212 тис., 1921 р.— 250, 1931 р.— 312, 1939 р.— близько 340 тис. чоловік²⁰. Зростання населення відбувалося більш-менш рівномірно за рахунок усіх соціальних і професійних груп. За переписом 1931 р., у промисловості, на транспорті, в будівництві, торгівлі і зв'язку працювало 56 % самодіяльного населення, серед них 47 % становили наймані робітники²¹. 27 % з числа зайнятих фізичною працею, тобто експлуатованої частини населення міста, становила домашня прислуга.

Промислове обличчя Львова й далі визначали переважно дрібні підприємства. 1938 р. діяло лише 112 підприємств з числом робітників більше як 20, де було зайнято близько 10 тис. чоловік. Зокрема, на 62 підприємствах працювало 21—50, на 23 — по 51—100, на 27 — понад 100 робітників²².

Наприкінці 30-х рр. найбільшими підприємствами у Львові були скляні заводи «Львів» і «Леополіс», які мали відповідно 400 і 350 робітників, три шкіряні заводи («Пелліс», «Дермата» і «Новость»), де працювали відповідно 200, 150 і 75 робітників. У харчовій промисловості міста найбільшими були кондитерські фабрики «Бранка», «Газет» і Гефлінгера, на яких було зайнято відповідно 485, 290 і понад 100 робітників, консервний завод Рукера — 500—600, пивоварний — 370, державний спирто-горілчаний Бачевського і спирто-дріжджовий, де працювало по 100—130 робітників та ряд менших підприємств.

Металообробна промисловість у Львові була представлена старими залізничними і трамвайними ремонтними майстернями, в яких працювало відповідно 1,6 тис. і 300 робітників. Крім того, тут діяли заводи електротехнічних виробів «Контакт» і приладобудівний Ромера (відповідно 220 і 180 робітників), пожежного устаткування «Унія стражацька», водяних насосів Кунца, вимірювальних приладів Буяка, низьковольтних електроламп «Люкс», які мали по 70—120 робітників.

З підприємств інших галузей слід назвати нафтопереробний, ультрамариновий, лакофарбовий заводи, парфюмерно-косметичну і фабрику гральних карт, на яких в кінці 30-х рр. було зайнято по 80—130 робітників. Тут діяли фабрика цигаркових гільз «Аїда», друкарня «Атлас» (200—220 робітників), кілька поліграфічних підприємств і фабрик паперових виробів, що мали по 40—80 робітників («Біольос», Піллера, Наукового товариства ім. Шевченка, «Нова преса» та ін.). Потужність львівської електростанції досягла 25 тис. кВт., тут працювало 350 робітників. У Львові були меблева фабрика Черського-Якимовича і фанерний завод «Ойкос», де працювало всього по 180—230 робітників.

В умовах капіталізму Львів не став фабрично-заводським центром. Окупаційні власті мріяли перетворити його у форпост своєї

²⁰ Statystyka Polski. Ser. C, 1937, zesz. N 58, s. 1, 24—62.

²¹ Ibid., 1938, N 89.

²² Становище трудящих Львова, 1917—1939 : Документи та матеріали.— Львів, 1961, с. 385—399.

політичної експансії на схід проти СРСР. Вони всіляко намагалися затримати розвиток фабрично-заводської промисловості й зростання пролетаріату. Вони боялися концентрації тут українського пролетаріату, який бачив у Радянському Союзі свою надію і союзника у боротьбі за соціальне і національне визволення.

СТАНОВИЩЕ ТРУДЯЩИХ

Період загальної кризи капіталізму характеризувався дальшим погіршенням становища трудящих Львова. Загарбання Східної Галичини буржуазно-поміщицькою Польщею принесло трудящим міста нові страждання. Про голод і нужду у Львові соціал-демократична газета «Вперед» у грудні 1918 р. писала: «Від вчасного ранку стоять сотки бідних жінок і дітей перед склепами з поживою, очікуючи дрібки хліба та кілька барабоць... Недостача хліба і барабоць, страшна дорожнеча м'яса та інших середників поживи доходять до самого вершка»²³.

У жовтні 1919 р. польський уряд скасував закон про обмеження цін, що відкрило новий простір для спекуляції. Довіз сільськогосподарських продуктів до міста не збільшився, а ціни зразу різко піднялися і стали в 20—30 разів вищими від довоєнного рівня. Відповідно збільшилася квартплата, ціни на паливо²⁴.

Зростала інфляція. Ціна кілограма житнього хліба, який у січні 1923 р. коштував уже 1 тис. марок, досягла в березні 1924 р. 540 тис. марок. З 280 марок до 9,5 млн. марок зросла ціна кілограма масла²⁵. В таких умовах мало що могло дати трудящим регулювання зарплати по офіційному індексу цін, запроваджене на деяких підприємствах міста. Не поліпшила істотно становище й система продовольчих пайків, яка існувала ще за часів війни — продовольчі пайки були мізерні, а картки часто не отоварювалися. До того ж у зв'язку з повільною відбудовою господарства зростало безробіття.

У квітні 1924 р. в Польщі було проведено грошову реформу, якою знецінену марку замінено золотим (один золотий прирівняно до 1,8 млн. марок), що сприяло стабілізації цін, проте не на довго. Вартість золотого скоро також стала падати. 1927 р. польський уряд змушений був провести девальвацію золотого, але ціни продовжували й далі зростати. Все це негативно відбивалося на матеріальному становищі трудящих міста. Реальна заробітна плата навіть в найкращі 1928—1929 рр. не досягла й так злиденного рівня 1913 р. і була нижче рівня кінця XIX — початку XX ст.

Побоюючись революційної боротьби, буржуазні власті змушені були піти на деякі поступки робітничому класу Польщі: були видані закони про 8-годинний робочий день, ухвалені заходи про обмеження дитячої і жіночої праці, поліпшення техніки безпеки на виробництві

²³ Вперед, 1918, 5 груд.

²⁴ Там же, 1919, 19 жовт., 16 груд.

²⁵ Wiadomosci statystyczne o mieście Lwowie, 1928, t. 15, s. 100—101, t. 16, s. 144—147.

і виробничої санітарії, відпустки робітникам. Проте всі ці закони й розпорядження переважно не дотримувалися підприємцями, які самовільно продовжували робочий день.

Світова економічна криза в капіталістичному світі 1929—1933 рр. і наступна депресія призвели до різкого погіршення становища трудящих міста: падала реальна заробітна плата, зростало безробіття погіршувалися житлові умови та умови праці. До останніх днів існування буржуазно-поміщицької Польщі реальна заробітна плата залишалася нижче рівня 1913 р. У грудні 1931 р. у Львові було близько 13 тис. безробітних, тобто кожний шостий, а серед промислових і будівельних робітників — кожен третій²⁶. В лютому 1936 р. у місті налічувалося 8 тис. зареєстрованих і близько 12 тис. незареєстрованих безробітних, у грудні 1938 р. — 8,6 тис. зареєстрованих і близько 5 тис. незареєстрованих безробітних²⁷. Багато було частково безробітних, які працювали неповний робочий день або тиждень.

Безробітні фактично залишилися без засобів існування. Згідно з законом про обов'язкове страхування від безробіття передбачалася допомога протягом 13 тижнів у розмірі 30—50 % середнього заробітку. Але її не могли одержувати безробітні, звільнені з дрібних підприємств (до п'яти чоловік) і всі сезонні робітники. В роки кризи, коли безробіття набувало масового характеру, уряд скоротив і цю мізерну допомогу. 1934 р. фонд допомоги безробітним був з'єднаний з фондом праці, за рахунок якого проводилися публічні роботи. 1936—1938 рр. грошову допомогу по безробіттю одержували у Львові всього 2,5—2,8 тис. чоловік, тобто $\frac{1}{7}$ — $\frac{1}{10}$ безробітних²⁸.

Постійне і тимчасове безробіття зменшувало і без того мізерні реальні доходи робітників Львова. 1932—1933 рр. вони знизилися в середньому наполовину і навіть 1936 р. ледве досягли $\frac{3}{4}$ докризового рівня²⁹.

В таких умовах все більше залучалися до праці жінки і підлітки. За даними перепису населення 1931 р., жінки становили майже половину працюючих у промисловості й на будівництві. У Львові на різних роботах було зайнято до 5 тис. підлітків³⁰. Праця їх оплачувалася в середньому в два рази нижче, ніж праця дорослих. Характеризуючи їх умови праці на заводі «Контакт», нелегальна комуністична газета «Червона pomoc» писала 1935 р., що це «справжня худоба... Працюють близько 10 годин у день і за це їм платять більш-менш 3 злотих у тиждень. Майстри б'ють їх при кожній нагоді»³¹. Особливо тяжким було становище працюючих матерів, діти яких залишалися без догляду. «Часте перебування на самоті, — писав один львівський робітник, — коли... діти залишалися вдома самі, негативно впливало на них. Вони боялися кожної людини, рідко сміялися і голоси їх

²⁶ Statystyka Polski. Ser. C, 1937, zes. N 58, s. 85, 87.

²⁷ З історії революційного руху у Львові, с. 552, 703.

²⁸ Там же, с. 671.

²⁹ З історії західноукраїнських земель, 1960, вип. 5, с. 101.

³⁰ Statystka Polski. Ser. C, 1937, zes. N 58, s. 24, 85—87.

³¹ Львівський облдержархів, ф. 102, оп. 1, спр. 64, арк. 15—16.

ставали грубі, як у дорослих, бо через часті плачі і крики, яких ніхто не заспокоював, видули собі груденята»³².

Зниження життєвого рівня робітників Львова особливо яскраво проявлялося у погіршенні житлових умов. Квартирна плата в роки кризи продовжувала зростати. Проведене 1938 р. обстеження житлових умов у місті виявило справді жахливу картину. Більшість робітників жили в однокімнатних квартирах, в середньому по 4,7 чоловіка на кімнату. Більшість робітничих квартир не мали елементарних комунальних вигод, були вологими, напівтемними, часто навіть без електричного освітлення³³. Все це було причиною багатьох захворювань, особливо у дітей. Комісія, що обстежувала 1933 р. побутові умови робітників, які проживали в будинку львівського магістрату по вулиці Полтвяній, писала: «Вже в сінях, що ведуть на сходи, зустрічаємо групу малих дітей, з яких частина держить у забруднених руках надгризені, тверді шматочки спліснявілого хліба. Глибоко запалі очі дітей на виснажених кістлявих щоках, мертвобліді обличчя, сильно почервонілі повіки і рум'янци заповідають швидко наближення туберкульозу. В квартирі одного робітника, яка має усього 15 м² і в якій проживає, крім батьків, 8 дітей, діти сплять по чотири на одному ліжку, а батьки на землі, накриваючись діркими мішками. Ніяких меблів, крім примітивно збитих дощок, в них нема... Поруч, ледви кількадесять кроків від мурованих бараків знову видно якісь дерев'яні комірочки, що розвалюються, наскрізь продірані, оббиті кусками старого толю, на криші яких зібрані шмати, побиті горщики, каміння і розвішане лахміття... До цих пір в дев'ять квадратних метрів з дірками в стелі, під якими підставлені посудини на дощ, до л'ється струмками, тих кублів мокрої і гнилої постелі треба приглянутися власними очима, щоб зрозуміти правдиве пекло злидарів останнього гатунку, які по кільканадцять живуть в цих могилах для живих людей»³⁴. Таких описів робітничих кварталів Львова можна привести багато. 1931 р. у Львові 34,2 % квартир склалися лише з одного приміщення, а в них проживало 32 % населення міста, 46 % робітників жило в однокімнатних квартирах³⁵.

У Львові проявлялося масове бездомництво. Навіть львівський воевода у листі до президії міста змушений був визнати, що робітники у львівських пекарнях «сплять на мішках з мукою, на плитах робочих столів, а також на пекарських печах»³⁶. Профспілкова організація будівельників у листі інспектору праці повідомляла про випадки, коли у львівських цегельнях «робітники з провінції, не маючи квартир, змушені спати вночі без різниці статі у робочих приміщеннях, незважаючи на наявність вологи і глини, без ліжок»³⁷.

³² Pamiętniki bezrobotnych.— Warszawa, 1933, s. 250.

³³ Zdanowski A. Warunki mieszkaniowe robotników w okresie kryzysu i bezrobocia.— Warszawa, 1936, s. 27, 42—49, 63—78.

³⁴ Trybuna robotnicza, 1935, 21 lip.

³⁵ Mały rocznik statystyczny.— Warszawa, 1937, s. 58—59.

³⁶ Львівський облдержархів, ф. 477, оп. 1, спр. 182, арк. 1.

³⁷ Там же, спр. 350, арк. 156.

На околицях міста — вулицях Золотій, Зеленій, на Кайзервальді були землянки і курені, де жили бездомні родини. Поліція неодноразово ліквідувала ці поселення львівських злидарів, але вони незабаром знову відновлювалися. В грудні 1933 р. тільки на Кайзервальді жило в землянках 36 родин з 126 чоловік. Протягом 1933 р. поліцією затримано 625 малолітніх — за бродяжництво і жебрацтво. Знайдено 44 підкидиші немовлят³⁸.

Виявом посилення експлуатації робітників у роки кризи було продовження робочого дня. У дрібних кустарних і ремісничих підприємствах Львова робочий день в кінці 30-х рр. становив, як і півсторіччя до того, 10—12, а у великих — 9—11 годин. Були випадки, коли робочий день тривав 14—16 годин. Продовження робочого дня супроводжувалося інтенсифікацією праці. Нестерпними були умови праці на будівництві. «Така праця,— писав 1931 р. львівський будівельник,— нагадувала мені якусь битву... Слабкіші фізично або старші віком відпадали, а на їх місце ставали інші, сильніші, які цілими днями стояли на будові. Тут, як і на війні, загрожувало тяжке каліцтво, хвороба або вигнання з будівництва, де чекали гірші від смерті голод, злидні і безнадійний пошук роботи»³⁹.

Заощаджуючи гроші на механізації, підприємці застосовували ручну працю на тяжких і шкідливих роботах. Так, робітники кондитерської фабрики «Бранка» скаржилися 1937 р., що «фабрика для подачі вантажів до варильного цеху має всюди ліфти, але не дозволяє ними користуватися, або дозволяє дуже рідко, і робітники мусять носити їх на поверхи на плечах, падаючи на сходах з мішками тягару. Один мішок цукру або зерна важить 100 кг і хто не винесе мішка на перший чи другий поверх, той звільняється з роботи»⁴⁰. На такі ж умови скаржилися й робітники міської бойні та інших підприємств.

На підприємствах не забезпечувалися елементарні санітарно-гігієнічні умови праці. Так, робітники електротехнічного підприємства скаржилися, що в батарейному цеху, де використовуються кислоти й інші їдкі хімікати, «піднімаються клуби диму, так що зал протягом восьми робочих годин повний диму, що загрожує кожній людині втрапою здоров'я. Підтвердженням цього є те, що жінки мліють,— мають сильні болі голови». Відсутність санітарно-гігієнічних умов на підприємствах харчової промисловості загрожувала спалахом епідемії у місті. На кондитерській фабриці «Газет», як зазначалось у листі львівського магістрату, «санітарний стан, а також гігієнічні умови праці великою мірою загрожують публічному здоров'ю, навіть життю зайнятого персоналу»⁴¹.

Низький був рівень медичного обслуговування населення, що в умовах хронічного недоїдання, антисанітарії на виробництві і дома призводило до страхітливих наслідків. За далеко не повними даними офіційної статистики 1929—1935 рр. у Львові на кожні 10 тис. чоло-

³⁸ Становище трудящих Львова, 1917—1939, с. 403—404.

³⁹ Pamiętniki bezrobotnych.— Warszawa, 1933, s. 562—563.

⁴⁰ Львівський облдержархів, ф. 47, оп. 1, спр. 199, арк. 25.

⁴¹ Там же, спр. 373, арк. 2.

вік в середньому 3—4 чоловіки хворіли черевним тифом і трахомою, 3 чоловіки — дизентерією, 18—20 — туберкульозом та ін. Поширені були венеричні захворювання⁴².

В 20—30-х рр. тяжке соціальне становище робітників посилювалося політичним безправ'ям, національним гнобленням. Після державного перевороту 1926 р. Польща поступово перетворилася на типову поліцейську державу. Магістрат Львова фактично перестав бути органом самоуправління і став звичайною бюрократичною установою, підпорядкованою президенту міста. Окупаційні власті проводили політику дискримінації і колонізації українського населення. Уже 1924 р. був прийнятий закон про заборону української мови в державних і муніципальних установах. Українська інтелігенція була майже зовсім позбавлена можливості працювати в державних і муніципальних установах, численних приватних фірмах, які були власністю польської буржуазії. Щоб не допустити зростання української інтелігенції, запроваджувалися суворі обмеження вступу молоді у вищі навчальні заклади міста. Лише офіційна зміна національності на польську відкривала для українського інтелігента можливості одержати посаду.

Майже не було державних шкіл з українською мовою навчання, а викладання в усіх школах велося в дусі приниження всього українського. Щоб витравити в українських трудящих почуття єдності з усіма трудящими Радянської України, а потім і зовсім колонізувати їх, був заборонений навіть сам термін «українці». Виховуючи польську молодь у шовіністичному дусі, окупаційні власті часто спрямовували її на погром українських установ і товариств. Погорами українських громадських і культурних установ та організацій відзначили польські шовіністи 10-річчя окупації міста 1928 р.⁴³ Погроми українських установ і товариств мали місце майже кожного року.

Шовіністичну політику проводили органи так званого самоуправління Львова. В резолюції віча українського населення міста, яке відбулося 27 лютого 1927 р., зазначалося, що «українське населення Львова не має відповідно до своєї чисельності та культурної і економічної сили належної участі і впливу на громадські самоуправні установи, ані не має правового забезпечення для досягнення такої відповідальності і впливу», оскільки сама виборча система побудована так, що не дозволяє добитися пропорційного представництва в міській раді українського населення⁴⁴. Після запровадження в життя 1933 р. нового статуту міста дискримінаційна політика органів міського самоуправління щодо українського населення посилилася.

Наслідки довголітньої дискримінаційної політики шовіністичних кіл щодо українського населення Львова особливо яскраво проявилися у підсумках перепису населення 1931 р. Мав місце значний розрив в освітньому рівні представників різних національностей. Так,

⁴² Нариси історії Львова.— Львів, 1956, с. 379.

⁴³ Становище трудящих Львова, 1917—1939, с. 174—180.

⁴⁴ Там же, с. 132—133.

повністю неписьменні становили серед поляків 1,6, євреїв — 1,2, а серед українців — 9,3 %⁴⁵.

Злидні, політичне безправ'я, жорстокий національний гніт — постійні супутники життя трудящих Львова до останніх років іноземної окупації. Тяжке матеріальне і політичне становище трудящих неминуче приводило їх до активної боротьби за соціальне і національне визволення.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ

Протягом усього міжвоєнного періоду вели героїчну боротьбу проти окупаційного режиму буржуазно-поміщицької Польщі трудящі Західної України. В авангарді цієї боротьби йшов робітничий клас на чолі з Комуністичною партією. 1923 р. Комуністична партія Східної Галичини (КПСГ) була перейменована у Комуністичну партію Західної України (КПЗУ) і входила до складу Комуністичної партії Польщі (КПП).

В 20—30-х рр. продовжувало зростати значення Львова як важливого центру революційного руху трудящих Західної України. У місті нелегально діяли ЦК КПЗУ, Львівський міський і Львівський приміський окружні комітети КПЗУ, тут також знаходились ЦК КСМЗУ, ЦК Міжнародної організації допомоги революціонерам (МОДР) Західної України, міські комітети КСМЗУ і МОДР. Львів був важливим центром видавничої діяльності КПЗУ, КСМЗУ і МОДР. Тут виходило близько 100 підпільних та легальних газет і журналів, які видавались комуністами. Важливо відзначити, що 1923 р. львівське видавництво «Нова культура» опублікувало працю В. І. Леніна «Світогляд К. Маркса», видавнича спілка КПЗУ «Книжка», яка діяла у Львові 1929—1936 рр., видала працю К. Маркса і Ф. Енгельса «Маніфест Комуністичної партії», вибрані твори В. І. Леніна, біографії К. Маркса і В. І. Леніна. Комуністична преса, яка виходила у Львові, опублікувала багато праць основоположників марксизму-ленінізму, що відіграло важливу роль в інтернаціональному вихованні трудящих, у розвитку революційної боротьби на західноукраїнських землях.

Важливою подією в історії революційного руху трудящих Львова був I з'їзд КПСГ, який розпочав свою роботу нелегально 30 жовтня 1921 р. у будинку на території собору Юра. У роботі з'їзду брало участь 26 делегатів майже від усіх партійних організацій Львова, Станіслава, Тернополя, Дрогобича та інших міст Західної України. Поліції вдалося виявити місце проведення з'їзду і заарештувати його учасників. До судової відповідальності було притягнуто 39 чоловік. Серед них такі видатні діячі КПСГ і КПП, як Й. Крілик (Васильків), М. Теслюк, Н. Хомин, В. Попель, О. Коцко, І. Вантух, С. Круліковський, Ч. Гроссерова та ін. Суд над учасниками з'їзду проходив у Львові в листопаді 1922 — січні 1923 р. Підсудні мужньо вели себе

⁴⁵ Statystyka Polski. Ser. C, zesz. N 58, s. 18—19.

на суді і перетворили процес у трибуну пропаганди комуністичних ідей та викриття буржуазно-поміщицького ладу, кривавих звірств польського окупаційного режиму на західноукраїнських землях.

Одним із найбільших революційних виступів трудящих Львова в період післявоєнної кризи був страйк залізничників у лютому — березні 1921 р. проти мілітаризації залізниць і колонізації окупованих земель. Страйкарі вимагали звільнення політ'язнів, поліпшення матеріального становища. Залізничників підтримали робітники інших професій. 28 лютого страйк охопив усі залізниці Західної України і Польщі. До страйкуючих залізничників приєдналися робітники багатьох промислових підприємств Львова та інших міст країни.

1921 р. страйки робітників металообробних підприємств, будівельників і деревообробників Львова супроводжувалися масовими мітингами, на яких лунали політичні вимоги. 1 травня 1922 р. 40-тисячний мітинг робітників різних національностей Львова прийняв резолюцію, в якій висловлювалися рішучий протест проти політики терору і репресій польської буржуазії на окупованих землях, одностайне прагнення пролетаріату боротися за здійснення соціалістичної революції.

1923 р. революційний рух у Львові продовжував наростати. Глибоке обурення трудящих міста викликало рішення ради послів Антанти про анексію Східної Галичини буржуазною Польщею. 18 березня учасники 40-тисячної демонстрації представників трудящих Львова поклялися не коритися панській Польщі і боротися за воз'єднання всіх українських земель у єдиній Українській Радянській державі.

Під лозунгами єдиного пролетарського фронту відзначили трудящі Львова 1 Травня 1923 р. У центрі міста відбувся 10-тисячний мітинг. Його учасники прийняли резолюцію, в якій пролетаріат Львова заявив про свою рішучість боротися проти капіталістичного ладу, за соціалізм. Резолюція закінчувалась гаслами: «Геть реакцію! Геть національний гніт! Геть війну! Хай живе соціалізм!». Після мітингу відбулась демонстрація, в якій взяли участь десятки тисяч трудящих.

Бурхливі революційні події відбулися у Львові в кінці 1923 р. 23 жовтня на знак солідарності з гірниками Домбровського і Краків-

Титульна сторінка праці В. І. Леніна «Завдання Спілки комуністичної молоді». Київ — Львів — Відень. 1921 р.

ського районів оголосили загальний страйк львівські залізничники. В ньому взяли участь майже 12 тис. робітників. Страйкарі вимагали запровадження 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати, припинення переслідування за участь у страйках, демонстраціях і мітингах. До страйку приєдналися залізничники всієї Західної України і Польщі. Щоб придушити страйк, уряд вдався до репресій. 25 жовтня на залізницях Західної України було запроваджено воєнний стан, оголошувалася мобілізація залізничників на військову службу⁴⁶. 1 листопада 1923 р. міністр внутрішніх справ Польщі дав розпорядження Львівському воеводському управлінню нещадно розправлятися з учасниками революційної боротьби, а «агітаторів затримувати і негайно передавати судовій владі»⁴⁷.

В умовах революційного піднесення Комуністична партія закликала робітників до загального політичного страйку, який вибухнув 5 листопада. В Кракові страйк переріс у збройне повстання. На знак солідарності з виступом краківського пролетаріату у Львівському воеводстві страйкувало майже 46 тис. робітників. 5—8 листопада у Львові відбувся ряд сутичок робітників з поліцією і військом. Загальний політичний страйк у листопаді 1923 р. засвідчив інтернаціональну єдність трудящих, їх готовність боротися за свої права.

У роки тимчасової стабілізації капіталізму основними засобами боротьби львівських трудящих продовжували залишатись страйки, демонстрації, мітинги. З глибоким сумом сприйняли львівські трудящі звістку про смерть В. І. Леніна, організатора і керівника Комуністичної партії і Радянської держави, вождя трудящих усього світу. Незважаючи на заборону окупаційних властей, у Львові відбулися масові робітничі збори, учасники яких 27 січня 1924 р. вшанували пам'ять великого вождя пролетаріату. Трудящі Львова свято шанували пам'ять В. І. Леніна, і щороку 21 січня вони влаштовували збори, мітинги і демонстрації, висловлюючи тим самим готовність боротися за здійснення комуністичних ідеалів.

Під комуністичними лозунгами трудящі Львова відзначали 1 Травня 1924 р. У центрі міста відбувся мітинг, на якому виступили комуністи. Після мітингу робітники влаштували демонстрацію, в якій взяли участь близько 4 тис. чоловік. Серед робітників були розповсюджені листівки.

Згідно з офіційними даними, протягом 1924 р. у Львові відбулося 28 страйків. Майже два місяці (11 лютого — 26 березня) тривав страйк 700 робітників поліграфічних підприємств міста, які вимагали підвищення заробітної плати. Страйкуючим поліграфістам допомагали всі робітники міста. Вони відраховували у фонд страйкуючих 5 % денної заробітної плати. Страйк закінчився перемогою робітників — їм була підвищена заробітна плата. Слідом за поліграфістами 23 лютого 1924 р. застрайкували банківські службовці. На початку квітня страйк оголосили деревообробники, робітники млинів, пекарі, шевці. В кінці травня на боротьбу піднялося 2500 робітників комунально-

⁴⁶ Львівський облдержархів, ф. 75, оп. 1, спр. 158, арк. 55.

⁴⁷ З історії революційного руху у Львові, с. 189—190.

побутових підприємств. З 16 по 24 вересня на Західній Україні проходив загальний страйк нафтовиків, у якому брали участь 14 тис. робітників підприємств Львова та інших міст. Страйк супроводжувався масовими робітничими зборами, учасники яких заявляли про свою готовність боротися до перемоги. Активну участь у страйку взяли жінки, які організували жіночу міліцію для підтримки порядку в місті. Незважаючи на те що власті стягнули до Львова великі сили поліції для придушення страйку, робітники добилися перемоги.

Значного розмаху набули революційні виступи безробітних Львова. Для керівництва виступами були створені комітети безробітних. Під їх керівництвом проходили мітинги, демонстрації, «походи голодуючих», у ході яких поряд з економічними вимогами лунали політичні лозунги. 23 червня 1925 р. у Львівському воеводстві відбувся страйк протесту проти злиднів і безробіття, в якому взяло участь близько 8 тис. чоловік. 15 листопада 1925 р. демонстрація безробітних у Львові проходила під лозунгами «Хай живе Комуністична партія!», «Геть з білим террором!». Поліція арештувала багатьох учасників демонстрації.

У ході боротьби робітників Львова зростає вплив КПЗУ, зокрема в профспілкових організаціях. Львівське воеводське управління поліції повідомляло, що 3 лютого 1924 р. «відбулися загальні збори професійної спілки металістів, на яких в управу обрали самих комуністів»⁴⁸. В іншому донесенні поліції зазначалося, що 12 лютого 1924 р. відбулися збори профспілки робітників пекарень, де також обрали до керівництва комуністів⁴⁹. Під впливом комуністів знаходились також профспілки теслярів, перукарів, робітників шкіряної промисловості Львова. Велику роботу в профспілках проводили комуністи М. Павлик, Й. Завадка, П. Крупський, І. Мигаль та ін.

Значну діяльність розгорнув Львівський міський окружком КПЗУ серед студентської молоді. У липні 1924 р. була створена легальна революційна організація «Ділове об'єднання поступового студентства» (ДОПС), яка згуртувала у своїх лавах прогресивну студентську молодь. ДОПС виступав за соціальне і національне визволення трудящих Західної України, за возз'єднання з Українською РСР. Активними його членами були у Львові С. Тудор, Б. Дудикевич, Л. Кухта та ін. Через ДОПС львівські комуністи вели революційну роботу серед студентської молоді. У листопаді 1924 р. управління львівської поліції зазначало, що з виникненням ДОПС «місцеві комуністи починають тим самим завойовувати вплив серед місцевого українського студентства в цілому»⁵⁰.

Урядові власті жорстоко переслідували комуністів, всіх учасників революційного руху. 6 серпня 1926 р. у Львові за вироком надзвичайного суду був розстріляний член КПЗУ Н. Ботвин, що виконав революційний вирок над провокатором.

Важливу роль у дальшому зростанні революційної боротьби трудящих Львова, як і всієї Західної України, відіграв II з'їзд КПЗУ,

⁴⁸ Там же, с. 237—238.

⁴⁹ Львівський облдержархів, ф. 271, оп. 1, спр. 28, арк. 29.

⁵⁰ Вісник Львівського ун-ту. Сер. сусп. наук, 1967, вип. 3, с. 36.

який відбувся у жовтні 1925 р. З'їзд вказав на необхідність «якнайширшим масам працюючих Західної України прищепити свідомість того», що «соціальне і національне визволення їх можливе тільки в результаті повстання загальнопольської революції, проведеної силами всіх робітників і селян нинішньої Польської держави»⁵¹. З'їзд закликав зміцнювати єдність революційного руху трудящих Західної України і Польщі.

Важливе значення у справі зміцнення революційних зв'язків робітників Львова з трудящим селянством Західної України мало створення у жовтні 1926 р. Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання («Сельробу»). Активними діячами «Сельробу» були К. Пелехатий, К. Вальницький, С. Маківка, М. Голінатий, І. Довганик, Ф. Кульчицький, М. Путько, А. Сенюк, А. Остафійчук та ін. У Львові знаходився ЦК і Головний секретаріат «Сельробу». Через «Сельроб» львівські комуністи вели боротьбу за поширення свого впливу на «Просвіту», «Рідну школу» та інші масові організації трудящих, у керівних органах яких знаходились українські буржуазні націоналісти.

Після перевороту Пілсудського у травні 1926 р., внаслідок якого був встановлений жорстокий режим, відомий під назвою «санация», революційна боротьба трудящих Львова продовжувала зростати. Особливо впертого характеру набули страйки львівських залізничників, робітників хімічних і шкіряних підприємств, цегелень, пекарень та інших підприємств. Страйки проходили на основі тактики єдиного фронту, більшістю їх керували комуністи. Це було свідченням дальшого зростання їх впливу серед робітників.

З великим піднесенням трудящі Львова відзначили свято 1 Травня 1927 р. У центрі міста відбувся масовий мітинг робітників, на якому виступив комуніст С. Маківка і представник профспілкової лівіци. Вони закликали до боротьби з гнітом капіталу. Після того як поліція розігнала мітинг, робітники влаштували демонстрацію під лозунгами «Геть з мілітаризмом!», «Геть з фашистською диктатурою», «Хай живе єдиний фронт трудящих всієї Польщі!», «Земля селянам без викупу!», «Звільнити всіх політичних в'язнів!», «Хай живе робітничо-селянський уряд!», «Хай живе КПЗУ!» та ін. Поліція силою намагалася розігнати демонстрантів, захопила 15 транспарантів і частину прапорів. Кількох робітників було тяжко поранено, 30 заарештовано. «Травневе свято у Львові,— писав журнал „Наша правда“,— перемінилося на могутню комуністичну демонстрацію... та було свідченням підйому та зросту революційної активності робітничих мас»⁵².

У боротьбі проти гніту капіталу робітничий клас Львова показував приклад пролетарської солідарності. 1926 р. він виступив ініціатором збору коштів на підтримку страйку англійських шахтарів. Велике обурення трудящих Львова викликав розгром окупаційними властями

⁵¹ Під прапором Жовтня (1921—1928) : Документи і матеріали.— Львів, 1964, т. 2, с. 194—195.

⁵² Наша правда, 1927, № 6/9, с. 94—95.

прогресивної організації трудящих Західної Білорусії «Громади». 20 лютого 1927 р. у Львові відбулися збори за участю більш як тисячі робітників. Вони вимагали припинення репресій проти «Громади», звільнення заарештованих громадянців та всіх політ'язнів.

У зв'язку з активізацією антирадянської політики міжнародного імперіалізму широкого розмаху набув у Львові рух на захист Країни Рад. У відповідь на заклик комуністів протягом березня — травня 1927 р. у місті прокотилася хвиля виступів солідарності з Радянською країною. З 10 липня по 10 серпня КПЗУ організувала місячник боротьби за мир, на захист СРСР. Під час цієї кампанії поширювались антивоєнні відозви, відбувалися мітинги і збори проти розв'язання імперіалістами агресивної антирадянської війни. Під лозунгами солідарності з Країною Рад львівські трудящі відзначили 10-у річницю Великого Жовтня.

Масові виступи відбулися у Львові на початку 1928 р., у період підготовки і проведення санаційними правителями виборів до сейму. З конспіративних міркувань КПП і КПЗУ брали участь у виборах від імені блоку «Робітничо-селянської єдності», який виступав за ліквідацію режиму пілсудчиків, за робітничо-селянський уряд, соціальне і національне визволення пригнічених народів. Вибори до сейму перетворилися на широкий революційний рух. У Львові відбувся ряд масових мітингів і зборів, на яких робітники заявляли про свою рішучість боротися з санаційним режимом і гнітом капіталу. У місті розповсюджувалися комуністичні відозви і листівки.

Передвиборча кампанія сприяла дальшому зростанню революційної активності трудящих Львова. Побоюючись масових виступів, поліція напередодні 1 Травня 1928 р. провела у Львові масові арешти комуністів і революційних робітників. До в'язниць було кинуте більш як 100 чоловік. Незважаючи на це свято 1 Травня мало масовий і бойовий характер, воно пройшло під лозунгами боротьби проти фашизму, загрози імперіалістичної війни, на захист СРСР. Під час демонстрації відбулися криваві сутички робітників з поліцією⁵³.

Визначною подією в історії революційного руху у Львові і на Західній Україні був III з'їзд КПЗУ, який проходив з 21 червня по 8 липня 1928 р. У постанові з'їзду вказувалося, що «боротьбу за визволення Західної України від польської буржуазної окупації та за об'єднання Західної України з Радянською Україною треба зв'язувати зі всіма акціями, які веде КПЗУ».

1928 р. страйковий рух робітників Львова продовжував наростати. Якщо 1927 р. було зареєстровано 17 великих страйків, які охопили 81,2 тис. людино-днів, то 1928 р. — 25 страйків і 141 тис. людино-днів⁵⁴. Страйкували металісти, залізничники, будівельники, робітники хімічних, деревообробних і цегельних підприємств, бляхарі, шевці, кравці, пекарі та ін. Поряд з економічними страйкарі часто висували політичні вимоги, що мобілізувало робітників до боротьби проти санаційного режиму.

⁵³ Там же, 1928, № 3/8, с. 32.

⁵⁴ З історії революційного руху у Львові, с. 119—120.

Налякані зростаючою революційною боротьбою, яка проходила під керівництвом комуністів, пілсудчики вдалися до кривавого терору. 26—27 жовтня 1928 р. у Львівському воеводстві було заарештовано 45 комуністів, в тому числі секретарів ЦК КПЗУ, Львівського міського і приміського окружкомів КПЗУ, багатьох рядових комуністів. Поліція захопила підпільну друкарню ЦК КПЗУ, приміщення МОДР, конфіскувала ряд відозв і видань КПЗУ і МОДР, матеріали III з'їзду КПЗУ.

На початку листопада 1928 р. львівська поліція і повіністично настроєні молодчики з напіввійськових організацій протягом кількох днів чинили криваві насильства над мирним українським населенням, руйнували приміщення кооперативних, спортивних і освітніх товариств. Особливо шаленіли фашистські банди так званих оборонців Львова. Сотні людей було тяжко поранено, вбито, покалічено, кинуте у в'язниці. Терор окупаційних властей викликав гнів і обурення не тільки серед трудящих Західної України, а й прогресивної громадськості Польщі, багатьох країн світу. «Криваві львівські події, — вказувалось у журналі „Наша правда“, — це поразка польського фашизму, тому що вони будуть вихідною точкою для дальшої зміцненої боротьби мільйонних працюючих мас проти польської фашистської окупації і означають перехід національно-визвольного руху на новий, вищий ступінь»⁵⁵.

У роки світової економічної кризи 1929—1933 рр. ще більш загострились класові і політичні протиріччя на Західній Україні. Польська буржуазія здійснювала вихід із кризи шляхом посилення гноблення трудящих. Скорочення виробництва у Львові призвело до дальшого росту безробіття і злиднів народних мас.

Незважаючи на жорстокі репресії зростає і міцніє Львівський міський окружком КПЗУ. В його рядах працювали відомі діячі революційного руху М. Павлик, Й. Купранець, Й. Завадка, Д. Вербовий, М. Вовк, М. Путько, М. Бернард, А. Коваль, О. Кожан, Д. Вербовий, О. Копко та ін. У кінці 1933 р. у Львові активно діяли 140 членів КПЗУ. Значну виховну роботу серед трудящої молоді проводив Львівський міський окружком КСМЗУ⁵⁶.

Важливу роль у зміцненні політичного впливу комуністів на трудящих Львова відіграли легальні організації «Сельроб», «Робітничий союз», «Робітничий театр», товариства «Муза», «Мелодія» та ін. Визначною подією в історії революційно-визвольного руху в Західній Україні було створення у травні 1929 р. літературної групи «Горно», до якої входили прогресивні письменники.

У роки світової економічної кризи 1929—1933 рр. пролетаріат Львова мужньо відстоював свої економічні і політичні права, боровся проти зниження заробітної плати і безробіття. 1 травня 1929 р. трудящі Львова провели масовий антифашистський мітинг, на якому виступив відомий діяч «Сельробу» К. Вальницький. Поліція розігнала

⁵⁵ Наша правда, 1928, № 11/12, с. 4.

⁵⁶ Нариси історії Львівської обласної партійної організації.— Львів, 1980, с. 16.

Львів, 24 червня 1929 р. Числ 20 вст.

Робітничо-селянське Об'єднання

Круг стісняється.
На новому повороті.
 Перед Сель-Роб'ом стоїть важке завдання. Об'єднання стісняється на новому повороті. Перед Сель-Роб'ом стоїть важке завдання. Об'єднання стісняється на новому повороті.

СИЛА

Львів, 26 квітня 1931

Адреса: Сіла, Львів, вул. Ваджарська

Працюючі цілого світу готуються до 1 травня!

Перед першим травнем
 У світі відбуваються великі події. Перед першим травнем у світі відбуваються великі події. У світі відбуваються великі події. Перед першим травнем у світі відбуваються великі події.

Львів, вихід 26 Жовтня 1928

СЕЛЬ-РОБ

Вихідця від наліт

Позір! Небаченого ріви обер налітеного на Львівські та Львів Селянські Укр. Комуністичні Об'єднання. Позір! Небаченого ріви обер налітеного на Львівські та Львів Селянські Укр. Комуністичні Об'єднання.

НАША ПРАВДА

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Львів, Вересень - Жовтень, 1926

Дев'ять роковин Жовтневої Революції
 Минають дев'ять роковин Жовтневої Революції, дев'ять років.

СВІТО

Квівара, середа в Стрию.

Вісник світової революції. Квівара, середа в Стрию. Вісник світової революції. Квівара, середа в Стрию.

WIDNOK REGI

Dwutygodnik poświęcony kulturze współczesnej

№ 1. Львів, dnia 13 stycznia 1932 r. Cena 30 gr.

W OBLICZU WOJNY

ЖИТТЯ

Офіційний орган Світового Комуністичного Союзу

Нова загроза світової війни на далекому Сході
 Нова загроза світової війни на далекому Сході. Нова загроза світової війни на далекому Сході.

Титульні сторінки підпільної і легальної комуністичної преси, яка видавалася у Львові в 20-, 30-і рр. XX ст.

учасників мітингу, влаштувавши над ними криваву розправу. Чотири чоловіка було заарештовано⁵⁷. У жовтні 1929 р. у Львові розповсюджувалася відозва ЦК КПЗУ з нагоди XII річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. «Товариші, — закликала вона, — 7 листопада, в день роковин Великого Жовтня, ставайте в бойові лави на демонстраціях і вічах. Проголошуйте гасла світового Жовтня, гасла пролетарської революції в Польщі, Західній Україні! Ставайте в оборону Радянського Союзу і Радянської України проти готування імперіалістичної війни»⁵⁸. 7 листопада 1929 р. у Львові відбулася масова демонстрація, учасники якої несли транспаранти з написами «Комуністична партія Західної України», співали «Інтернаціонал». Поліція заарештувала багатьох учасників демонстрації. 8 листопада 1929 р. начальник в'язниці «Бригідки» повідомляв прокурору апеляційного суду у Львові, що «7 листопада ц. р. у зв'язку з комуністичним святом в'язні-комуністи кількістю в 25 чоловік і 4 жінки співали у в'язничих камерах „Інтернаціонал“. Цими співами в'язні-комуністи порушили спокій у в'язниці і викликали збуджений настрій інших в'язнів, особливо серед українців... а також серед співчуваючих комуністам осіб...»⁵⁹.

1932 р. страйкова боротьба набула найбільшого розмаху. 16 березня пролетаріат Львова взяв активну участь у загальнопольському політичному страйку протесту проти антиробітничих соціальних законопроектів уряду. У Львівському воєводстві страйкувало близько 11 тис. робітників (металісти, нафтовики, залізничники, друкарі та ін.). Під керівництвом комуністів робітники проводили мітинги. Бурхливо проходив страйк 18—19 березня 1932 р. у друкарні «Бібльос». Масовий рух солідарності з друкарями очолив Львівський міський окружком КПЗУ і використав цей страйк для викриття експлуаторської ролі української буржуазії та уніатської церкви. 3 серпня 1932 р. на боротьбу піднялися 2600 робітників комунальних підприємств Львова.

В умовах поглиблення економічної кризи важливу роль у революційному русі відігравали безробітні, кількість яких безперервно зростала. Слідчий відділ львівської міської поліції 27 березня 1929 р. повідомляв, що у Львові з передмістям нараховувалось 5575 безробітних⁶⁰. 1931 р. кількість безробітних зросла до 30 тис.⁶¹ Львівський міський окружком КПЗУ посилив серед них агітаційно-пропагандистську роботу, в результаті якої боротьба безробітних стала важливим фактором політичного життя. 21 квітня 1929 р. учасники зборів безробітних будівельників закликали боротися проти гніту капіталу. 22 квітня у місті знову відбулися демонстрації безробітних. Безробітні вимагали роботи, збільшення допомоги, заборонення виселення безробітних з квартир тощо. У січні 1930 р. масовий мітинг

⁵⁷ Сяйво, 1930, 31 трав.

⁵⁸ З історії революційного руху у Львові, с. 370.

⁵⁹ Там же, с. 371.

⁶⁰ Там же, с. 352.

⁶¹ Наша правда, 1931, квітень — червень, с. 58.

безробітних поліція розігнала. Тоді безробітні влаштували демонстрацію, в якій взяло участь понад 500 чоловік. Лунали заклики: «Хай живе комунізм!», «Хай живе КПЗУ!», «Дайте нам хліба і праці!», «Геть поліцію!». Було заарештовано шість чоловік. 6 березня 1930 р., в Міжнародний день боротьби проти безробіття, у Львові відбулися масові демонстрації, в яких разом з безробітними взяли участь 1,5 тис. залізничників.

Бойовитістю відзначалися виступи безробітних 1931 р. 25 лютого у Львові відбулися організовані комуністами «походи голодуючих», в яких взяло участь до 3 тис. чоловік. Весною і влітку 1932 р. у Львові знову проходили численні демонстрації безробітних під лозунгом «Хліба і праці!». Виступи безробітних знаходили підтримку з боку робітників.

Дедалі ширшого розмаху набувала боротьба трудящих Львова проти загрози війни і антирадянських провокацій міжнародного імперіалізму. 21 березня 1929 р. у Львові відбувся з'їзд товариства «Просвіта», на якому була оголошена розроблена комуністами декларація про завдання «Просвіти». Декларація вимагала «Нещадно викривати всякі спроби перетворити „Просвіту“ в терен антирадянської пропаганди, в засіб підготовки до війни і інтервенції проти робітничо-селянської Радянської України і Радянського Союзу»⁶². 1 серпня 1929 р. в Міжнародний день боротьби проти загрози імперіалістичної війни у Львові відбувся антивоєнний мітинг за участю 500 чоловік. Депутат сейму від «Сельробу» М. Хам, що виступив з промовою, закликав боротися проти загрози імперіалістичної війни проти Радянського Союзу. Після мітингу, незважаючи на сутячки з поліцією, відбулися демонстрації. Робітники співали «Інтернаціонал», проголошували антивоєнні лозунги. Масовий антивоєнний мітинг відбувся 1 серпня 1930 р.

Велику організаційно-масову роботу серед солдат Львівського гарнізону проводив військовий відділ міського окружкому КПЗУ. Комуністи і комсомольці поширювали серед солдат революційні відозви, листівки, комуністичну пресу. У багатьох військових частинах Львівського гарнізону були створені комуністичні групи, які вели антивоєнну пропаганду. Звертаючись до Червоної Армії, солдати-комуністи львівського гарнізону писали: «Заявляємо, що не будемо боронити інтересів фабрикантів і поміщиків, а виступимо революційним фронтом разом з робітничим класом Західної України проти фашистської диктатури. Запевняємо героїчну Червону Армію, що у випадку війни станемо на захист Радянського Союзу і будемо боротися за воз'єднання з Радянською Україною, за встановлення на окупованій фашистами Західній Україні Радянської влади»⁶³. Разом з робітниками солдати львівського гарнізону брали активну участь в антивоєнних виступах.

Трудящі Львова підтримали ініціативу М. Горького, А. Барбюса, Р. Роллана про скликання Міжнародного антивоєнного конгресу.

⁶² Сельроб, 1929, 18 серп.

⁶³ Становище трудящих Львова, с. 203—204.

26 травня 1932 р. у Львові відбулась масова антивоєнна конференція робітників-залізничників. Її учасники одностайно висловились за скликання Міжнародного антивоєнного конгресу і обрали антивоєнний комітет. Конференція закликала залізничників і всіх трудящих «до найбільшої пильності і найгострішої боротьби проти війни і нападу на СРСР»⁶⁴. 12 червня 1932 р. відбулися збори Товариства робітничих університетів (ТУР), на яких був обраний антивоєнний комітет. Учасники звернулися до трудящих Львова із закликом: «Боріться проти нової світової війни! Не допустіть до нападу на СРСР! Творіть спільний фронт робітників незалежно від їх партійної приналежності, минаючи їх зрадницьких керівників. Обирайте антивоєнні комітети...!»⁶⁵. Аналогічні резолюції були прийняті на масових зборах робітників-металістів, малярів, кондитерів, транспортників, безробітних вчителів, студентів тощо. Були обрані також антивоєнні комітети.

Широкого розмаху антивоєнний рух набув серед прогресивної інтелігенції Львова: 5 червня 1932 р. у Львові відбулися збори діячів літератури, науки і мистецтва. Вони рішуче засудили антирадянську політику міжнародного імперіалізму. Від імені представників інтелігенції різних національностей Я. Галан, О. Гаврилюк, П. Козланюк, С. Тудор, Я. Кондра, К. Пелехатий, М. Колесса та інші діячі культури підписали звернення до робітників, селян та прогресивної інтелігенції, в якому говорилось: «Боріться проти світової різни! Не допустіть до нападу на СРСР! Сійте стіною за Радянський Союз! Обирайте антивоєнні комітети! Будьте солідарні з антивоєнним конгресом! Обирайте делегації! Бороніть Радянський Союз!». На конференції був обраний антивоєнний комітет у складі 13 чоловік і делегація на Міжнародний антивоєнний конгрес. Широкого розмаху набув збір підписів під зверненням діячів культури.

1933 р. антивоєнний рух у Львові став масовим. Він вилився у протест проти приходу до влади гітлерівських фашистів і активізації міжнародного імперіалізму. З 15 січня до 15 лютого комуністи організували місячник боротьби за мир, на захист Радянської країни. Під час цієї кампанії під лозунгами «Хай живе Радянський Союз!», «Геть війну!» у Львові було проведено ряд мітингів і зборів. Проти демонстрантів було направлено поліцію, багатьох учасників демонстрації заарештовано.

Піднесення революційного руху викликало люту ненависть окупаційних властей. 15 вересня 1932 р. була заборонена діяльність «Сельробу». Одночасно були закриті легальні газети «Сельроб», «Сила», «Сяйво», «Наша земля», літературний журнал «Вікна». 1933 р. за участь у революційній діяльності у Львівському воєводстві було заарештовано 625 чоловік, 1934 р.— 1334, 1935 — 1265 чоловік. 11—14 серпня 1933 р. поліції вдалось викрити приміщення центральної друкарні КПЗУ у Львові. Був заарештований увесь її персонал, конфісковано і знищено понад 4 тис. примірників газет, відозв,

⁶⁴ Львівський облдержархів, ф. 11, оп. 29, спр. 913, арк. 18.

⁶⁵ Там же, ф. 133, оп. 9, спр. 159, арк. 9.

листівок КПЗУ і КСМЗУ. 11—12 квітня 1935 р. поліція розгромила відновлену комуністами друкарню і склад з партійною літературою.

У відповідь на дальший наступ реакції КПЗУ розгорнула боротьбу за створення єдиного робітничого фронту. Важливу роль у цьому відіграв ІV з'їзд КПЗУ, що відбувся в жовтні-листопаді 1934 р. В рішеннях з'їзду вказувалось, що «в умовах окупованої Західної України основою єдиного фронту має бути спільна боротьба робітників усіх національностей проти національного гніту і окупантського терору»⁶⁶. Значну роботу в боротьбі за єдність дій усіх трудящих проводив Львівський міський окружком КПЗУ. У кінці 1934 р. в лавах партійної організації міста нараховувалось 180 комуністів.

Львівський міський окружком КПЗУ в січні 1934 р. закликав робітників до боротьби за скасування антиробітничих законів. 1 січня 1934 р. вибухнув страйк 750 робітників 29 друкарень. 21 січня у місті відбулись робітничі збори за участю більш як 2 тис. чоловік. Вони перетворились на могутню демонстрацію протесту проти дальшої фашизації соціального законодавства і наступу капіталу на робітничі права. 3 лютого 1934 р. більше 2 тис. робітників 11 підприємств Львова знову оголосили страйк. Цей виступ львівських робітників супроводжувався вуличними демонстраціями і мітингами, учасники яких вимагали поліпшення матеріального становища робітничого класу, проголошували антифашистські лозунги. Особливо бойовий характер мав страйк робітників на фабриці «Бранка» у вересні 1934 р. 300 робітників протягом тижня утримували в своїх руках фабричні приміщення. Комуністи організували збір коштів для страйкуючих. Після жорстокої розправи поліції над страйкарями, у Львові пройшли масові мітинги протесту і страйки солідарності.

Ряд виступів львівського пролетаріату відбувся 1935 р. З 6 по 23 лютого страйкували робітники-кравці. 25 травня вибухнув страйк друкарів, який був підтриманий будівельниками. В страйку взяло участь близько 1 тис. чоловік і тривав він до 16 червня. Ці виступи робітників очолювали комуністи. Страйки супроводжувались демонстраціями, учасники яких несли транспаранти з антифашистськими лозунгами. 1 червня 1935 р. перед магістратом відбувся масовий антифашистський мітинг. Мали місце сутички з поліцією.

Успішна боротьба робітників проти гніту капіталу справляла все більший революціонізуючий вплив на безробітних, яких на початку 1934 р. разом із сім'ями в місті налічувалось 50 тис. чоловік. Виступи безробітних проходили під лозунгами «Геть фашистську диктатуру!», «Геть війну!», «Хліба і праці». Особливо бурхливими були виступи безробітних 13—15 березня 1934 р. Сотні безробітних вийшли на вулиці Львова 18 березня, в день Паризької комуни. За рішенням Львівського міського окружкому КПЗУ, з 23 по 30 березня у Львові був проведений тиждень безробітних. Протягом тижня комуністи провели з безробітними ряд нарад, розповсюдили 10 тис. листівок із закликами до боротьби за поліпшення матеріального становища, проти фашистської реакції і окупаційного режиму.

⁶⁶ Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР, с. 385.

Важливу роль у дальшому розгортанні антифашистського руху у Львові відіграла кампанія КПЗУ за скликання робітничо-селянського конгресу. На початку квітня 1934 р. у Львові був створений Центральний ініціативний комітет робітничо-селянського конгресу, до складу якого увійшли представники робітників, селян, інтелігенції, ряду прогресивних організацій і товариств, профспілок Львова. Комітет звернувся до народних мас Західної України з відкритим листом, в якому закликав активно включатись у боротьбу за проведення конгресу, зміцнювати робітничо-селянський союз, братерську єдність трудящих усіх націй. Загальні збори товариства «Робітничий театр» у резолюції вітали ініціативу скликання конгресу як засобу «міцного об'єднання трудових мас міста і сіл для ведення спільної боротьби». Резолюція закінчувалась закликом до «робітників і працюючого селянства творити фронт робітничо-селянської єдності і спільно боротися проти фашизму»⁶⁷.

В липні 1934 р. поліція заарештувала членів Центрального ініціативного комітету робітничо-селянського конгресу і вислала до «Береги Картузької». У Львові було закрито ряд профспілок, що знаходились під впливом комуністів. Незважаючи на терор властей, підготовка до скликання конгресу мала велике значення для згуртування всіх демократичних сил на боротьбу проти фашизму і окупаційного режиму.

Ряд антифашистських виступів трудящих Львова відбувся в травні 1934 р. під час виборів до органів місцевих самоврядувань. На початку травня з ініціативи комуністів відбулася конференція за участю робітників, представників прогресивної інтелігенції, лівих і реформістських профспілок. На конференції був створений виборчий інтернаціональний комітет робітничої єдності, який звернувся до трудящих із закликом створювати виборчі комітети, висувати своїх кандидатів, збирати підписи, згуртовуватись у єдиний фронт трудящих без різниці партійної і профспілкової приналежності. Серед трудящих Львова було зібрано 3500 підписів під списками кандидатів робітничої єдності. У день виборів на вулиці міста вийшло 300 агітаторів від комуністів, які роз'яснювали робітникам програму партії, закликали до боротьби проти фашизму, окупаційного режиму та небезпеки війни.

Широкого розмаху у Львові набула кампанія проти фашистського терору в Німеччині за звільнення вождя німецького пролетаріату Е. Тельмана. З 17 по 25 червня 1933 р. комуністи Львова провели тиждень допомоги жертвам німецького фашизму. У місті був створений ініціативний комітет захисту Е. Тельмана, який вів активну боротьбу за звільнення політ'язнів. Активісти МОДР зібрали у Львові 2300 підписів під вимогою звільнити Е. Тельмана. Трудящі Львова одностайно виступили проти судової розправи гітлерівських фашистів над Г. Димитровим і його товаришами, які були звинувачені у підпалі рейхстагу. В телеграмі, надісланій у вересні 1933 р. німецькому

⁶⁷ Львівський облдержархів, ф. 110, оп. 3, спр. 1643, арк. 111.

послу у Варшаві від імені 23 профспілок Львова, які об'єднували 15 тис. членів, говорилося: «Домагаємося звільнення невинно обвинувачених у підпалі рейхстагу Димитрова... Стверджуємо, що винником є Герінг»⁶⁸.

Гнівний протест трудящих Львова викликав кривавий терор австрійської реакції над робітниками Відня у лютому 1934 р. У Львові відбулися мітинги і страйки солідарності з австрійським пролетаріатом. Проходив збір коштів для австрійських робітників.

1935 р. пройшов у Львові під знаком посилення революційної боротьби проти фашизму і війни. У звіті Львівського воеводського управління поліції за січень 1935 р. говорилося, що «зауважено посилену комуністичну агітацію з нагоди відзначення так званого свята трьох „Л“ *, яке полягає у значному розповсюдженні листівок, вивішуванні транспарантів з відповідними лозунгами і в проведенні ряду зборів партійних комітетів, на яких обговорено питання відзначення названого свята». З ініціативи комуністів у лютому 1935 р. був створений Антифашистський комітет трудової інтелігенції, який закликав до боротьби з фашизмом і небезпекою загарбницької війни.

Рішимоість трудящих Львова боротися з фашистською реакцією і гнітом капіталу яскраво проявилась у період підготовки і святкування 1 Травня 1935 р. У День Міжнародної солідарності в місті страйкувало близько 5 тис. робітників, а у святковій демонстрації взяло участь 15 тис. чоловік. Під час демонстрації виголошувались антифашистські лозунги. В ряді місць спалахували запеклі сутички з поліцією. «Від десяти літ не було такого великого віча, такої могутньої демонстрації, як тепер», — характеризувала цю подію газета «До наступу»⁶⁹.

В червні 1935 р. у Львові прокотилася хвиля революційних виступів проти фашистської конституції і антидемократичного виборчого положення. 7 червня 1935 р. з ініціативи комуністів у Львові відбулась міжпрофспілкорова конференція, учасники якої прийняли рішення провести страйк протесту проти нової конституції і антидемократичного виборчого положення. 27 червня 1935 р. робітники більшості підприємств (нафтовики, металісти, деревообробники та ін.) оголосили страйк протесту. Під лозунгами «Хай живе робітничо-селянський уряд!», «Геть фашистську конституцію!», «Геть фашистську виборчу ординацію!», «Хай живе КППЗУ!» 27 червня відбулося кілька демонстрацій і мітингів трудящих. Під час демонстрації відбулась сутичка робітників з поліцією, заарештовано 19 чоловік.

Широкий відгук серед львівських трудящих знайшов заклик комуністів бойкотувати вибори до сейму 1935 р. У звіті Львівського воеводського управління поліції за липень 1935 р. відзначалось, що у зв'язку з підготовкою виборів до сейму зауважено посилену антиурядову агітацію з боку комуністів, які, зокрема, ведуть переговори з робітничими організаціями у справі єдиного фронту бойкоту

⁶⁸ Там же, ф. 139, оп. 9, спр. 475, арк. 2.

* День пам'яті В. І. Леніна, Р. Люксембург, К. Лібкнехта.

⁶⁹ До наступу, 1935, черв.

виборів. Тут же повідомлялось, що комуністи протягом місяця розповсюдили 844 листівки, вивісили 16 транспарантів, влаштували дві демонстрації і при цьому було заарештовано 181 чоловіка. Відбувся збір підписів під резолюціями проти фашистських виборів⁷⁰.

Кампанія бойкоту виборів набула загального характеру. Згідно з офіційними даними, у Львові вибори бойкотувало 75 % виборців, висловивши тим самим незадоволення політикою уряду.

Ще більшого розмаху революційний рух досяг наприкінці 1935 р. Виконуючи рішення VII конгресу Комінтерну, КПЗУ повела наполегливу боротьбу за створення єдиного робітничого і антифашистського народного фронту. Однією з масових кампаній трудящих Львова була боротьба проти терору, за звільнення політ'язнів. На початку листопада 1935 р. у Львові був створений «Головний амністійний комітет», який очолив боротьбу за звільнення політ'язнів. Важливу роль у розгортанні амністійної кампанії відіграла газета «Голоси», яку видав на українській і польській мовах Головний амністійний комітет. 10 листопада 1935 р. у Львові відбулась конференція за участю 170 представників 27 організацій. Від імені західноукраїнських письменників та трудової інтелігенції на ній виступив Я. Галан, а також М. Нашковський, Я. Ширек та члени сімей політ'язнів. Конференція прийняла резолюцію з вимогою негайно звільнити всіх політ'язнів та закликала прогресивну інтелігенцію посилити боротьбу проти фашистської реакції. 14 грудня 1935 р. Головний амністійний комітет у Львові провів урочисті збори за звільнення політ'язнів, в яких взяло участь близько 5 тис. чоловік. На збори робітники Тернополя направили своїх делегатів, а робітники Борислава, Дрогобича, Перемишля та інших міст надіслали листи солідарності. У доповіді, яку виголосив на зборах М. Нашковський, відзначалось, що рух за звільнення політ'язнів охопив усю Західну Україну. З вимогою амністії для політ'язнів виступали на зборах також К. Пелехатий, Г. Гурська, Я. Марковська та ін. Активісти МОДР зібрали більш як 4 тис. підписів під листами з вимогами звільнення політ'язнів і ліквідації концентраційного табору «Береги Картузької». Вони були надіслані у міністерство внутрішніх справ.

На початку 1936 р. широкого розмаху у Львові набули виступи на захист української культури, проти колонізації шкіл, за їхню демократизацію. 19 січня 1936 р. була проведена конференція культурно-освітніх організацій. Від організації ТУР і Організаційного комітету з'їзду працівників культури про жахливий стан шкільної справи і масову неписьменність у Західній Україні говорили Я. Галан, Я. Марковська та ін. Учасники конференції прийняли резолюцію, в якій закликали «світ праці до боротьби за культуру для всіх громадян», вимагали забезпечення національних прав українських трудящих, створення шкіл з рідною мовою викладання, забезпечення вчителів роботою, відкриття у Львові українського університету, «усунення

⁷⁰ Львівський облдержархів, ф. 256, оп. 1, спр. 65, арк. 64.

клерикально-шовіністичних впливів у школах, скасування мілітаризації виховання, реорганізації програми в дусі волі й прогресу»⁷¹.

Аналогічна резолюція була прийнята і на зборах, які відбулися 9 лютого 1936 р. з ініціативи організації ТУР. В ній, зокрема, зазначалось, що «присутні вимагають безплатного навчання рідною мовою, усунення впливу духовництва в школах, доступу широких мас пролетаріату до вищих учбових закладів»⁷². У зборах взяло участь 300 чоловік, у тому числі Я. Галан, К. Пелехатий, Я. Марковська, В. Марковський та ін.

Активізація боротьби трудової інтелігенції, насамперед її виступи проти загрози фашизму, свідчили про зростання впливу Комуністичної партії на суспільно-політичне життя населення Львова, прагнення трудящих до створення єдиного антифашистського фронту. 7 березня 1936 р. львівський міський староста з тривогою повідомляв воеводське управління, що «найактивнішу діяльність розгорнув народний фронт». У донесенні підкреслювалось, що для пропаганди своєї ідей комуністи використовують будь-яку можливість, зокрема «перейшли до лекцій, літературних вечорів і академій з приводу пролетарських свят»⁷³.

Весною 1936 р. з новою силою розгорнулася боротьба робітничої і студентської молоді проти наступу фашистської реакції і загрози імперіалістичної війни. 15 березня у Львові відбулися збори за участю близько 800 молодих робітників і студентів, які надіслали привітання Всесвітньому конгресу студентів у Брюсселі, засудили агресію фашистської Італії проти абіссінського народу та терор гітлерівців у Німеччині.

Загальне обурення викликав у трудящих Львова розстріл поліцією робітників Кракова 23 березня 1936 р. В день похорону жертв краківських подій 25 березня львівський пролетаріат провів одногодинний страйк протесту. Зупинилися трамваї, таксі. Їх водії протяжними гудками закликали перехожих зупинитись, вшанувати пам'ять полеглих. Цілий день у місті тривали робітничі демонстрації. Вони проходили під лозунгом «Геть криваву поліцію в Кракові!», «Геть кривавих пацифікаторів!». У центрі міста відбувся масовий антифашистський мітинг. Промовці закликали трудящих ще тісніше згуртувати свої ряди, дати рішучу відсіч фашизму. Поліція, що намагалась розігнати робітників, була закидана камінням. 30 березня 1936 р. у Львові відбулись масові робітничі збори солідарності з пролетаріатом Кракова. «Над свіжою могилою жертв боротьби за визволення трудящих, — говорилось у прийнятій зборами резолюції, — пролетаріат Львова єднається в своїх братерських почуттях з робітничим Краковом і всім пролетаріатом Польщі...»⁷⁴. 2 квітня 1936 р. відбувся загальний страйк солідарності з краківськими робітниками. В ньому взяло участь близько 11 тис. робітників. Страйк супроводжувався

⁷¹ Там же, ф. 1, оп. 56, спр. 3744, арк. 23.

⁷² Там же, ф. 256, оп. 1, спр. 106, арк. 43—44.

⁷³ Там же, спр. 67, арк. 94—95.

⁷⁴ Trybuna robotnicza, 1936, 5 kwiet.

демонстраціями, під час яких відбулися криваві сутички з поліцією ⁷⁵. Протягом 1—2 квітня 1936 р. у Львові було заарештовано 48 комуністів. Виступи солідарності свідчили про інтернаціональну єдність українських і польських трудящих у боротьбі проти фашистської реакції.

14 квітня 1936 р. у Львові відбувся ряд масових демонстрацій безробітних. Особливо бойовий характер мала демонстрація на вул. Академічній. Робітники проголошували лозунги «Дайте нам праці і хліба!», «Геть фашизм!», «Геть терор!». Під час сутички з поліцією загинув В. Козак і був поранений безробітний М. Середа. Кривавий злочин поліції викликав величезне обурення трудящих. Другого дня на місці, де був убитий В. Козак, комуністи провели мітинг протесту, в якому взяло участь 5 тис. робітників. Похорон загиблого товариша перетворився в політичну демонстрацію. 16 квітня 1936 р. у день похорон В. Козака місто паралізував загальний страйк. Згідно з даними ЦК КПЗУ, на похорон прибуло 40 тис. чоловік, серед них тисячі трудящих різних національностей, делегація від робітників Кракова і селян навколишніх сіл. Всупереч рішенню властей міста поховати В. Козака на Личаківському кладовищі демонстранти з труною направились на Янівське. Намагаючись зупинити демонстрацію, поліція відкрила кулеметний вогонь. Демонстранти відбивались каміннями, уламками заліза. Розгорілась запекла сутичка. На місце вбитих робітників ставали їх товариші, які несли труну із тілом В. Козака. Із лозунгами «Геть поліцію!», «На ліхтарі їх, підемо по трупах!», «Геть убивць!» кілька тисяч робітників, подолавши поліцейські заслони, прорвались на Янівський цвинтар. Над могилою В. Козака вони поклялись продовжувати боротьбу проти фашистської реакції.

Бої у місті не припинялись. Із перекинутих трамвайних вагонів, автомашин, возів, тротуарних плит, парканів, під градом куль робітники збудували барикади, над якими майоріли червоні прапори. Робітники озброїлися кілками, залізними дрючками і камінням із тротуарів. Лунали лозунги «Геть панську Польщу!», «Хай живе Радянський Львів!», «Хай живе Радянський Союз!». Барикаду на вулиці Казимира захищало близько 3 тис. демонстрантів. Робітники атакували поліцейську казарму і в'язницю «Бригідки», щоб звільнити політв'язнів. Коли поліція запросила допомогу у військового гарнізону, то командування відмовило, «посилаючись на те, що воно не певне, чи солдати будуть стріляти» ⁷⁶. На Янівській вулиці робітники почали розбивати військовий магазин, але посилений загін поліції відбив їх. Мужньо захищали демонстранти барикади, споруджені біля оперного театру, на площі Більчевського, вулиці Городецькій, біля костюлу Єлизавети на вулиці Сапєги. Робітники вирішили захопити залізничний вокзал і радіостанцію, але були відкинуті озброєною поліцією. У місті було оголошено надзвичайний стан, викликано допоміжні загони поліції і війська. На вулицях з'явилися бронеавтомашини-

⁷⁵ Львівський облдержархів, ф. 256, оп. 1, спр. 77а, арк. 228.

⁷⁶ З історії революційного руху у Львові, с. 652.

Похорон В. Козака. 1936 р.

ни і танки. До пізньої ночі тривала боротьба і лунали поліцейські залпи.

Жахливими були наслідки цих подій. У матеріалах ЦК КПЗУ повідомлялось, що 16 квітня 1936 р. у Львові було вбито 46, поранено 200 і кинуто до в'язниць близько 2 тис. чоловік. Тюрми були переповнені. Арештованих тримали в підвалах магістрату, в ангарах аеродрому, військових казармах в Скнилові біля Львова.

Терор підсудчиків не зміг придушити революційної боротьби трудящих. 19 квітня вуличні заворушення повторилися. 20 квітня 1936 р. у Львові відбувся загальний страйк протесту проти кривавої розправи, який охопив 182 підприємства і установи. Зупинилися трамваї. 20 квітня у Львові страйкувало 60 тис. чоловік, серед них 2 тис. залізничників⁷⁷. У страйках протесту проти кривавої розправи взяли участь селяни Львівського воеводства. «Солідарність була чудова, — писала газета „Trybuna robotnicza“, — селяни також висловлювали своє обурення і священну відданість з боротьбою робітників».

Звістка про криваві події у Львові викликала хвилю гніву трудящих Польщі і Західної України. У Варшаві, Познані, Кракові, Лодзі, Станіславі, Тернополі, Калусі, Бродях, Дрогобичі, Бучачі та інших містах відбулись антифашистські страйки і демонстрації солідарності, збір коштів для родин вбитих у Львові робітників. На захист робітників Львова виступили трудящі Радянського Союзу, Франції, Канади, США, Уругваю, Чехословаччини та інших країн.

Революційні виступи робітників Львова переконливо показали готовність їх до боротьби з фашистською клікою підсудчиків, за свої права і свободу. У боротьбі гартувалась єдність дій пролетаріату.

Героїчна боротьба пролетаріату Львова привела до посилення революційно-визвольного руху. Свідченням цього стали першотравневі маніфестації 1936 р. Львівські робітники 1 травня оголосили загальний страйк. У місті відбулась антифашистська демонстрація, в якій взяли участь 60 тис. чоловік. На чолі демонстрації став єдинопілотний міжпрофспілковий першотравневий комітет. Демонстранти несли близько 300 транспарантів з лозунгами боротьби проти фашизму і війни, за єдиний робітничий і антифашистський народний фронт, за робітничо-селянський уряд. Над колоною майорів червоної прапора з написом «Хай живе солідарний, об'єднаний пролетаріат!». Учасники демонстрації співали революційні пісні, оркестри грали «Інтернаціонал», «Жалібний марш».

Загальна страйкова боротьба, розпочата 1 травня, ознаменувалась новою хвилею революційних боїв. 8 травня оголосили страйк студенти вищих навчальних закладів, вимагаючи зниження плати за навчання. Виступ супроводжувався антифашистськими мітингами. Того ж дня застрайкували 20 тис. львівських будівельників, яких очолив єдинопілотний страйковий комітет. Матеріальну підтримку страйкарі отримували від робітників і селян навколишніх сіл, солдат львівського гарнізону. «Такої героїчної боротьби Львів не пам'ятає, — писала

⁷⁷ Там же, с. 654.

Учасники Антифашистського конгресу діячів культури у Львові. 1936 р.

газета „Трубна robotnicza“.— Немає вагань, ані нарікань на злидні, а тільки гарячий заклик до боротьби аж до перемоги!»⁷⁸

21 травня 1936 р. до страйку приєднались 3,5 тис. робітників комунальних підприємств. У місті припинився трамвайний рух. Страйк тривав до 1 червня і, незважаючи на арешт страйкового комітету, закінчився перемогою робітників. ЦК КПЗУ дав високу оцінку страйку.

Героїчна боротьба львівського пролетаріату 1936 р. викликала страх і паніку серед окупаційних властей. «Комуна крокує з розгорнутими прапорами — це підсумок спостереження розвитку суспільного життя за останні два місяці, — говорилось у рапорті Львівського міського староста воеводському управлінню від 4 червня 1936 р.— Динаміка комуністичної експансії починає становити загрозу для суспільного ладу»⁷⁹.

В умовах піднесення революційного руху активізувалась діяльність трудової інтелігенції. Яскравим виявом готовності демократичної інтелігенції боротися проти фашизму, на захист миру був Антифашистський конгрес діячів культури, що відбувся у травні 1936 р. у Львові. Ініціаторами скликання конгресу були КПП і КПЗУ. Активну участь у його підготовці і проведенні взяли Я. Галац, О. Гаврилюк, І. Тишик, М. Нашковський. Конгресу передувала велика підготовча нелегальна робота. 12 листопада 1936 р. у Львові відбулися збори діячів куль-

⁷⁸ Трубна robotnicza, 1936, 31 маја.

⁷⁹ Львівський облдержархів, ф. 256, оп. 1, спр. 106, арк. 9—10.

тури, які постановили «скликати загальний з'їзд працівників культури з питань втручання фашизму в життя і культуру і зв'язаної з цим страшної небезпеки». На зборах було обрано організаційний комітет у складі 14 чоловік, до якого ввійшли Я. Галан, Г. Гурська, О. Дан, Б. Домбровський, М. Нашковський, А. Ковальська, А. Пронашко, А. Сабат, Я. Щирек, В. Ямпольський та ін. Комітет виробив розгорнуту політичну платформу майбутнього конгресу, що була викладена у брошурі «Організація з'їзду працівників культури у Львові».

Антифашистський конгрес діячів культури відбувся 16—17 травня 1936 р. Той факт, що він проходив у Львові — центрі антифашистського народного фронту, де місяць тому проgrimіли бойові революційні виступи, де ще тривала страйкова боротьба робітників — надав конгресу особливого антиокупаційного спрямування. У роботі конгресу взяли участь діячі культури майже з усіх великих міст Західної України, Польщі і Західної Білорусії. Учасники конгресу вшанували пам'ять героїчних львівських робітників, що загинули у вуличних боях з поліцією 16 квітня 1936 р.

Головна увага на конгресі приділялась викриттю фашизму, боротьбі з загрозою імперіалістичної війни. З доповідями на тему «Культура, війна та фашизм» виступили Г. Дембінський та С. Тудор. Г. Дембінський рішуче засудив політику соціального й національного гніту польської буржуазії на Західній Україні і Західній Білорусії. Від імені білоруських трудящих Г. Дембінський заявив про солідарність з мужньою боротьбою львівського пролетаріату, назвав її «актом найвищого героїзму» і закликав діячів культури у боротьбі з фашизмом проявити таку ж стійкість і волю до перемоги, як львівські робітники.

З великою увагою були заслухані доповіді на тему «Література і суспільні проблеми», які виголосили Е. Зегадлович, В. Василевська, М. Чухновський, О. Дан та Я. Галан. У своїй яскравій промові Я. Галан зазначив, що трудова інтелігенція Західної України пишеться тим, що саме у Львові зустрілися діячі української і польської культур та опрацьовують програму «нового кращого завтра». Я. Галан вказував, що «національне і соціальне гноблення з боку реакційної польської влади не дає можливості розвивати українську культуру і літературу, яка б повністю відображала змагання цих мас і їх боротьбу»⁸⁰. Полум'яний революціонер закликав трудову інтелігенцію до боротьби проти наступу фашистської реакції, за новий лад, в умовах якого «українська революційна література робітників та селян знайде можливість повного розвитку»⁸¹.

Були заслухані також доповіді «Образотворче мистецтво» А. Пронашка і художника Г. Готліба, «Театр сьогодні» Б. Домбровського, «Проблема праці у Польщі» Г. Крагельської та «Сучасний матеріалізм у музиці» С. Лісси. На конгресі було широко обговорено національне питання. Учасники конгресу вимагали відкриття українського

⁸⁰ Жовтень, 1977, № 7, с. 85.

⁸¹ Там же, с. 88.

і білоруського університетів, рівноправності мов на етнічно змішаних територіях.

На адресу конгресу надійшла велика кількість вітальних телеграм і листів від робітників і профспілкових організацій, політв'язнів, редакцій газет, діячів культури і науки. Хвилююче враження справив гарячий привіт учасникам конгресу від 20 тис. страйкуючих будівельників Львова⁸². У зворушливому привітанні від антифашистської молоді Львова говорилося: «Будемо боротись за нове краще майбутнє, за новий соціальний лад, при якому всі в рівній мірі будуть користуватись скарбами культури. А тому вітаємо вас, хто подав нам свою руку допомоги у короткій і тяжкій боротьбі за звільнення людства»⁸³. Все це було великою маніфестацією солідарності і братання діячів культури з робітничим класом, з трудящими масами у боротьбі проти фашизму і війни.

Трудящі Львова підтримали ініціативу прогресивних сил і робітничих організацій 35 країн про скликання Всесвітнього конгресу миру у вересні 1936 р. у Брюсселі. Під керівництвом КПЗУ у Львові був створений організаційний комітет миру, який проводив мітинги, збори, розповсюджував відозви. 12 серпня у Львові з ініціативи комуністів відбулася конференція за участю 100 делегатів робітничих, профспілкових, культурно-освітніх організацій і товариств. Її учасники підтримали платформу конгресу і обрали делегатів. Конференція висловила за розірвання союзу Польщі з гітлерівською Німеччиною і укладення договору колективної безпеки з СРСР, Чехословаччиною і Францією⁸⁴. Однією з форм антивоєнного руху трудящих Львова був збір підписів під деклараціями за скликання Всесвітнього конгресу миру.

Велике інтернаціональне піднесення у трудящих Львова викликала героїчна боротьба іспанського народу проти фашистського заклоту Франко і італо-німецьких інтервентів. За ініціативою комуністів міста було створено комітет допомоги Іспанській республіці. Він організував збір коштів у фонд допомоги республіканської Іспанії. На кінець 1936 р. у Львівському воеводстві було зібрано 26 тис. злотих⁸⁵. Вищим проявом інтернаціональної солідарності з героїчною Іспанською республікою була участь добровольців зі Львова у боях проти франкістів та італо-німецьких інтервентів. Першими добровольцями були комуністи Ю. Великанович, А. Заяць, Б. Більгаєр, Г. Каннер, М. Путько. Згодом в Іспанію виїхали М. Ковальський, Ю. Сливський, П. Свірський, Ю. Шпац, брати Єжи, Ян і Юліуш Кірхнери та ін.⁸⁶

Львівські добровольці воювали у складі роти ім. Т. Шевченка, яка входила до складу XIII інтернаціональної бригади ім. Я. Домбровського та в інших інтернаціональних частинах. Героїчна іспанська

⁸² Львівський облдержархів, ф. 256, оп. 1, спр. 85, арк. 11.

⁸³ Там же, ф. 256, оп. 1, спр. 95, арк. 12.

⁸⁴ Там же, ф. 139, оп. 9, спр. 2250, арк. 4.

⁸⁵ Назустріч волі : 36. наук.-іст. нарисів.— Львів, 1979, с. 94.

⁸⁶ Там же, с. 96.

епопея відіграла важливу роль у згуртуванні революційних і демократичних сил Західної України, посиленні боротьби проти окупаційного режиму.

Щоб придушити зростаючий антифашистський і антивоєнний рух, окупаційні власті вчинили жорстокий терор, спрямувавши його насамперед проти комуністів. 4 березня 1937 р. Львівське воєводське управління дало розпорядження повітовим старостам піддати репресіям «найширші кола, навіть високопоставлених осіб з місцевих товариських кіл, якщо вони проявляють певні прокомуністичні симпатії або взагалі єдинофронтові тенденції»⁸⁷. У вересні 1936 р. була заборонена прогресивна львівська організація «Союз вільної думки», а у лютому 1937 р. — «Ліга захисту прав людини і громадянина» як такі, «що загрожують безпеці, спокою і публічному порядку». Багатьох їх активних членів заарештували. Тільки у квітні 1937 р. у Львові було заарештовано майже 500 комуністів і революційно настроєних робітників.

Проте репресії не могли зупинити прагнення трудящих до єдності в боротьбі проти загрози фашизму і війни. У березні — квітні 1937 р. відбувся ряд виступів безробітних. Тисячі людей влаштували перед біржею праці демонстрації, вимагаючи роботи, не поступаючись перед поліцією. 1 квітня в такій демонстрації взяло участь 2 тис. чоловік. У донесенні Львівського воєводського управління міністерству внутрішніх справ повідомлялось, що «для забезпечення порядку у місті, розгрому демонстрацій і зборів безробітних було використано пішу поліцію та поліцію кінну, на автомашинах, а також резервний ескадрон державної поліції»⁸⁸. Було заарештовано 19 чоловік.

У серпні 1937 р. відбулися виступи робітників міста на підтримку загального політичного страйку селян. Ряд виступів відбувся у Львові 1938 р. Так, 16 квітня трудящі відзначали другу річницю квітневих подій. Зупинилися заводи, фабрики, трамваї. Трихвилинною мовчанкою віддали робітники шану полеглим товаришам. 1 травня 1938 р. у Львові відбулися масова антифашистська демонстрація і мітинг, в яких узяли участь понад 14 тис. чоловік. У прийнятій на мітингу резолюції трудящі вимагали відставки уряду, розпуску сейму і сенату, призначення нових демократичних виборів, звільнення політв'язнів.

11 січня 1939 р. 2 тис. безробітних розгромили у Львові приміщення біржі праці і влаштували демонстрацію. 5 березня знову відбулася демонстрація безробітних по вулиці Жовківській. Вони проголошували лозунги: «Ми хочемо праці!», «Геть фашизм!». Поліція розігнала демонстрантів і п'ять чоловік заарештувала. Особливо бойовими були виступи безробітних 30 і 31 березня. Майже тисяча чоловік знову розгромили біржу праці і закидали поліцію камінням. Було заарештовано 11 робітників. Демонстрації безробітних у Львові відбулися 1, 11, 12, 17, 18, 19, 24 і 27 квітня. В них узяли участь

⁸⁷ Під прапором Жовтня : Документи і матеріали.— Львів, 1966, т. 3, с. 265—368.

⁸⁸ Там же, с. 368—369.

тисячі трудящих. Про настрої львівського пролетаріату 1939 р. говорилося у донесенні поліції Львівському воеводському управлінню: «Чути голоси, що коли безробітні не одержать днями роботи, то у Львові повториться квітень 1936 р. у більших розмірах».

26 березня 1939 р. у місті відбулися масові робітничі збори. Вони засудили антинародну внутрішню і зовнішню політику санаційних правителів, вимагали розпущення сейму й сенату та проведення нових виборів на демократичній основі. На зборах лунали здравиці на честь Радянського Союзу.

Щоб не допустити дальшого розгортання антифашистського руху, уряд заборонив 1939 р. першотравневу демонстрацію. 25 квітня 1939 р. львівський воевода дав наказ поліції «заборонити збори під відкритим небом». Тут же наказувалося розганяти будь-які мітинги і збори, які будуть мати «антидержавний характер» або «проходитимуть під комуністичними лозунгами», а на випадок потреби — «вживати вогнепальну зброю». У Львові напередодні свята було заарештовано 472 робітники-активісти⁸⁹. Незважаючи на репресії, трудящі Львова відзначили 1 Травня під лозунгами антифашистського народного фронту. На одному з мітингів, в якому взяли участь 1500 робітників, звучали лозунги «Хай живе Радянський Союз!», «Геть „Березу“!», «Вимагаємо амністії!», «Хай живе демократія!». На вулицях Городецькій, Леґіонів, площі Голуховського робітники влаштували демонстрації, учасники яких несли транспаранти і виголошували заклики «Хай живе робітничо-селянський уряд!», «Геть Гітлера!», «Вимагаємо червоної міської Ради!», «Хай живе соціалізм!». Були сутички демонстрантів з поліцією, яка заарештувала чотирьох чоловік. На ряді промислових підприємств відбулись робітничі страйки. Всього у першотравневих виступах у Львові взяло участь більш як 10 тис. робітників.

Таким чином, трудящі Львова, як і всієї Західної України, вели героїчну боротьбу за соціальне і національне визволення і тим самим наближали здійснення історичного акту возз'єднання українського народу в єдиній Радянській державі.

КУЛЬТУРА

В 20—30-х рр. Львову належала важлива роль у розвитку культури трудящих Західної України. Тут, долаючи соціальний і національний гніт, активно працювали діячі науки, літератури і мистецтва.

Політика буржуазно-поміщицької Польщі, що загарбала західно-українські землі, була спрямована на те, щоб позбавити українське населення можливості навчатися рідною мовою, вільно розвивати своє мистецтво, літературу, науку. Міністр освіти буржуазної Польщі С. Грабський заявив, що «метою польської політики в Західній Україні не може бути розвиток української національної культури, при-

⁸⁹ Львівський облдержархів, ф. 256, оп. 1, спр. 71, арк. 12; спр. 78, арк. 88.

щеплення любові до української книги і мови та розвиток української термінології цією мовою», бо це, мовляв, призведе «до національно-політичного сепаратизму». Колонізаторів особливо турбувало те, що українці, «при досягненні відповідного ступеня культури і національної свідомості вимагатимуть воз'єднання з співвітчизниками за Збручем в Радянській Україні»⁹⁰.

Єдина реальна сила в боротьбі за народну освіту — КПЗУ послідовно відстоювала право українських трудящих на національну школу, вимагала припинення фашизації і клерикалізації шкіл, виступала за широкий розвиток початкових шкіл, учительських семінарій, відкриття у Львові українського університету.

Освітній рівень населення Львова був катастрофічним. За переписом 1921 р., найвищий процент неграмотних у Львові був серед українського населення: з 27,3 тис. чоловік українського населення неграмотні становили 27,4 %, 1931 р. серед учнів Львова було лише 15,9 % дітей українського населення. Від загальної кількості жителів міста 1931 р. українці з початковою освітою становили 67 %, середньою — 10 і вищою — лише 3 %.

У Львові було 13 польських державних гімназій і лише одна українська. Внаслідок дискримінаційної політики буржуазних властей доступ українського населення до середніх шкіл, учительських семінарій був обмежений. Так, 1923/24 навчального році в учительській чоловічій семінарії у Львові українці становили лише 30,2 % слухачів, а в наступному році — тільки 2,2 %. Та й ці були представниками міської та сільської буржуазії і духовенства.

Ще менше навчалоя українців у вищих навчальних закладах міста, а ті, що навчалися, походили з заможних верств. 1922/23 навчальному році в університеті українці становили лише 3,9 % студентів. В інших навчальних закладах міста (політехнічний інститут, ветеринарна академія, торговельна вища школа) навчалоя лише 167 студентів української національності.

Ще 1920 р. були спроби прогресивної громадськості міста організувати у Львові легальне викладення рідною мовою для української молоді. За кілька днів його заборонили буржуазні власті.

У вересні 1921 р. представники прогресивної громадськості створили у Львові таємний університет з юридичним, філософським і медичним факультетами. Ректором було обрано відомого літературознавця і поета В. Щурата. Університет існував на кошти добровільних пожертв українського трудящого населення. Крім того, було організовано таємний політехнічний інститут (Вища технічна школа) у Львові. Переслідування окупаційних властей, арешти, конфіскації навчальної бази призвели до того, що 1925 р. ці заклади припинили свою діяльність⁹¹.

Прогресивна громадськість Західної України не раз виступала на захист українських вищих закладів, за підвищення рівня викла-

⁹⁰ Цит. за: Торжество історичної справедливості, с. 503.

⁹¹ Там же, с. 505.

П. Козланюк.

Я. Галан.

дання. Так, 1923 р. у Дрогобичі на зборах інтелігенції комуніст М. Стронський вимагав створення у Львівському університеті спеціальних кафедр соціології і марксизму. Учасники зборів вимагали широкого доступу студентів української національності до університету і в той же час відзначали розвиток освіти в Радянській Україні.

Науковці Львова гуртувалися навколо Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. У 20—30-х рр. його діяльність, зокрема видавнича, мала реакційний характер. Однак демократичні представники НТШ М. Возняк, Ф. Колесса, К. Студинський, І. Крип'якевич, В. Щурат та ін. стояли на прогресивних позиціях і зробили значний внесок у розвиток різних галузей науки.

Значний вклад у розробку актуальних проблем внесли видатні діячі КПЗУ. Вони з марксистсько-ленінських позицій висвітлювали питання історії, сучасного літературного процесу, філософії, революційної теорії, пропагували марксистсько-ленінське вчення.

У Львові гуртувалися талановиті літератори. Тут активно працювали представники пролетарської літератури Я. Галан, О. Гаврилюк, С. Тудор, П. Козланюк та ін., слово яких стало голосом і совістю поневоленого народу. Своєю творчістю і революційною діяльністю вони допомагали боротьбі трудящих за соціальне та національне визволення. У Львові в різний час виходили журнали «Нова культура» (1923—1924), «Культура» (1924—1931), «Вікна» (1927—1933), «Нові шляхи» (1929—1932), «Знання» (1935—1936), «Освіта» (1930).

Революційна і прогресивна преса була основним популяризатором радянської літератури. Розповсюдженням і пропагуванням радянських видань займалися насамперед легальне видавництво «Книжка», організоване КПЗУ у Львові 1929 р., і журнал «Вікна». Для революційних письменників радянська література була зразком художнього вирішення проблем сучасності з позицій соціалістичного реалізму, допомагала утверджуватись цьому методу в їх творчості.

Важливою подією в культурному житті Львова була перша нарада українських пролетарських письменників, яка відбулася при редакції журналу «Вікна» 12 травня 1929 р. Найважливішим результатом її стало утворення літературної групи «Горно». В прийнятій «Декларації» визначалась політична й художня платформа пролетарських письменників Західної України, твори яких були покликані служити революційно-визвольній боротьбі. Ця нарада сприяла консолідації революційних сил літератури. Літературна група «Горно» була прийнята у Москві в члени Міжнародного бюро революційної літератури (1930).

Журнал «Вікна» і група «Горно» згуртовували й виховували молоді кадри художньої інтелігенції з пролетарським світоглядом. Багато нових імен з'явилося саме на сторінках журналу «Вікна». Тут опублікували свої перші твори О. Гаврилюк, М. Сопілка. Постійним автором «Вікон» виступав Я. Кондра, творчість якого пов'язана з темою міста, з образом робітника («Охляло місто», «Перше травня», «Нелітні на заводі»). Поет усвідомлював історичну місію пролетаріату, його авангардну роль у боротьбі (вірш «Батрак у місті»).

Активно працювали в групі «Горно» і журнали «Вікна» В. Бобинський, Я. Галан, П. Козланюк, С. Тудор та ін. Письменники твердо стояли на позиціях вірності народowi, його ідеалам. Їхні твори сповнені великою вірою в перемогу трудящих мас і органічно зливалися з боротьбою робітників і селян проти окупаційного режиму на західноукраїнських землях.

Посилення робітничого руху в Західній Україні стимулювало інтенсивні пошуки письменників у зображенні міста робітничого класу. На цю тему була п'єса Я. Галана «Осередок» (1932), в якій відображена організована, політично свідома боротьба робітників. Інші твори Я. Галана (серед них «99. %» («Човен хитається»), «Вантаж») допомагали утвердженню пролетарської драматургії, розвитку революційного репертуару львівського «Робітничого театру». Темі революційної боротьби пролетаріату були присвячені також опубліковані в журналі «Вікна» оповідання Я. Галана «У дні незабутні» (1930, № 4) і «Невідомий Петро» (1932, № 7), репортаж П. Козланюка «Паризька комуна 1871 р.» (1932, № 3) та ін.

Пролетарська преса і прогресивні видавництва Львова допомагали становленню й утвердженню творчості революційних письменників. Уже в середині 20-х рр. В. Бобинський стає «на лівому боці барикад». С. Тудор, учасник Жовтня, одним із перших змалював в оповіданні «Червоний усміх» («Вікна», 1927, № 2) образ нової людини. Працюючи в 1926 р. у Львові, П. Козланюк опублікував у «Вікнах» ряд реалістичних оповідань: «Вогонь», «Діти», «В дорозі», «Щаслива

С. Тудор.

О. Гаврилюк.

думка» та ін. На Радянській Україні вийшли збірки його оповідань «Хлопські гаразди» (1927), «Вогонь» (1930). Там же друкувались оповідання і повість С. Тудора «Марія» (1930), драма Я. Галана «Вантаж» (1930).

Розвивалася у Львові й публіцистика — гостра зброя проти буржуазного націоналізму і клерикалізму. Одне з провідних місць у публіцистиці Я. Галана займає викриття антинародної діяльності католицької церкви («Дістануть!», «Як співає канарок», «Лицарі чорної руки», «Божеські герці», «Скалки в оці»). Зрадницьку діяльність «національних героїв» викриває П. Козланюк у циклі памфлетів («Забутий ювілей, забути національні герої», «Через Варшаву на Київ»). Статті й фейлетони К. Пелехатого були спрямовані проти союзу націоналістів і клерикалів, освяченого митрополитом Шептицьким.

1932 р. польський буржуазний уряд розгромив усі прогресивні організації. Було заборонено організацію «Сельроб», літературну групу «Горно», журнал «Вікна», випуск прогресивних газет. Частина революційно настроєних письменників було заарештовано, решта перебувала під наглядом поліції, або проживала нелегально.

Незважаючи на репресії пролетарські письменники Львова зберегли єдність, вірність революційним ідеалам і своїм гартованим словом впливали на свідомість мас. У 30-і рр. були написані роман С. Тудора «День отця Сойки», оповідання Я. О. Галана «Померлі

боряться», повість «Гори димлять», перші розділи трилогії П. С. Козланюка «Юрко Крук» і оповідання «Вечір», «Краса», «Заробіток», поеми О. Я. Гаврилюка «Львів» і «Пісня з берези». Міцніє співробітництво українських і польських письменників. Прогресивна польська преса «Сигнали», «Левар», «Обличчя дня», «Попросту», «Дзвенник популярни» та ін. зіграли позитивну роль в інтернаціональному єднанні інтелігенції. Вона висвітлювала становище українських трудящих, виступала на захист української культури, проти клерикалізму і повнізму. Зокрема, в діяльності журналу «Сигнали», який виходив у Львові, активну участь брали Г. Гурська, В. Василевська, Л. Кручковський, С. Тудор, І. Вільде та ін.

1932 р. у Львові відбулася конференція українських і польських діячів культури, учасники якої у відозві до трудящих закликали до посилення боротьби проти фашизму і міжнародної реакції. У листопаді 1935 р. група українських і польських письменників виступила з маніфестом, в якому закликала створити єдиний фронт боротьби проти фашизму та мілітаризму.

Важливу роль у боротьбі проти наступу реакції відіграв Антифашистський конгрес діячів культури, що проходив у травні 1936 р. Він сприяв зміцненню єднання українських і польських прогресивних письменників, посиленню революційно-визвольного руху.

Після конгресу становище пролетарських письменників стало ще важчим. С. Тудор, унікаючи в'язниці, залишив Львів і нелегально жив у Золочеві, П. Козланюк перебував під наглядом поліції, О. Гаврилюк — у концтаборі «Берега Картузька», Я. Галан перебрався різними заробітками і знаходився під наглядом поліції. Незважаючи на вкрай тяжкі умови, пролетарська література ввійшла помітною сторінкою в історію соціалістичної культури волелюбного українського народу.

В 30-і рр. у Львові продовжують творчу діяльність у прозі Д. Лукіянович і М. Яцків, в поезії — Б. І. Антонич. Тоді ж починає літературну діяльність І. Вільде. Вийшли її збірка новел «Химерне серце» (1936), повісті «Метелики на шпильках» (1936), «Б'є восьма» (1936), «Повнолітні діти» (1939).

Літературна творчість революційних письменників органічно пов'язана з життям трудящих мас, була сповнена ідеями пролетарського інтернаціоналізму, непримиренністю до буржуазного режиму, ненавистю до його прислужників — буржуазних націоналістів. Вона ввійшла в соціалістичну культуру, стала надбанням усієї радянської літератури.

Незважаючи на тяжкі умови окупаційного режиму на території Західної України не припинялася боротьба прогресивних сил за утвердження українського театру. «Історія боротьби за наш театр у Львові, — писав Я. Галан, — це історія боротьби за елементарні права західної вітки українського народу. Цей театр, як і університет, був мрією кількох поколінь, мрією — недосяжною». В польському буржуазному театрі у Львові актори змушені були марнувати своє життя і талант під примарою безробіття. Частина з них переходила у близькі до народних мас колективи.

У Львові працював театр «Української бесіди». Пожвавленню його впливу на маси сприяла діяльність О. Загарова. В театрі збиралися кращі актори — І. Рубчак, Л. С. Кривицька, М. Бенцаль, Й. Д. Стадник, С. А. Стаднікова, Г. Сіятовський та ін. Ядро репертуару становили зарубіжні і вітчизняні п'єси Г. Ібсена «Нора», І. Карпенка-Карого «Безталанна», М. Гоголя «Ревізор», М. Старицького «Маруся Богуславка», С. Монюшка «Галья», С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм» та ін.

Побоюючись зростання впливу і популярності театру, окупаційні власті змусили О. Загарова залишити театр, що призвело до зниження рівня репертуару. Тут переважно йшли оперетки, легкі комедії тощо. Проте прогресивно настроєні працівники театру прагнули залучити молодь до творчої роботи, поновити репертуар. У той час успішно дебютував як режисер М. Крушельницький. Захищаючи свої права, артисти на чолі з М. Крушельницьким заснували професійну спілку і створили її статут. Націоналістичне керівництво «Української бесіди» влітку 1924 р. не підписало з Й. Стадником умови орендування приміщення. Театр припинив своє існування.

1927 р. група акторів «Української бесіди» на чолі з Й. Стадником починає сезон постановкою в залі М. Лисенка п'єси М. Старицького «Маруся Богуславка». До складу трупи ввійшли С. Стаднікова, С. Стадніківна, І. Рубчак, Л. Кривицька, Я. Кривицький, Л. Боровик, М. Бенцаль, С. Орлян, А. Істоміна та ін. Колектив, борючись за високоідейний репертуар, приступив до постановки п'єси Я. Галана «Дон-Кіхот із Еттенгайма». 1928 р. театр поставив п'єсу Я. Галана «Вантаж». Актори відмовилися поторати керівництву «Українського театру» і ставити низькопробні п'єси, в результаті театр потрапив у складні матеріальні умови і був змушений виїхати в провінцію.

В цей час на Західній Україні діяли інші театральні групи — «Драматичний рухомий театр», «Відродження», «Штука», «Веселка», «Промінь», театри ім. І. Франка та ім. М. Старицького, «Незалежний людський театр» та ін. Виступали названі театральні групи і у Львові. Проте в самому місті постійно діючого українського театру не було.

В 30-і рр. посилюється боротьба за демократичний театр. Важливу роль у становленні революційного театру відіграв журнал «Вікна». З 1930 р. почав виходити додаток до журналу «Жива сцена» на допомогу сільським, робітничим і студентським драмгурткам. Незабаром додаток «Жива сцена» перетворився на самостійний журнал, присвячений проблемам розвитку революційного театру і драматургії. Статті, що друкувалися в «Живій сцені», знайомили читачів з театральним життям Польщі і Західної України, викривали класовий характер буржуазного театру, накресливали перспективи розвитку пролетарського, справді народного театрального мистецтва.

Пропагандистом революційних ідей став самодіяльний колектив «Робітничого театру», створений на основі львівського драматичного гуртка, що був організований при робітничому товаристві «Воля». Після ліквідації окупаційними властями «Волі» драматичний гурток став називатися «Робітничою сценою» і здійснював постановки п'єс для робітничих колективів міста й навколишніх сіл. За порадою

КПЗУ, після перетворення «Робітничої сцени» в самостійну організацію члени драматичного гуртка створили кооператив «Робітничий театр» (1927).

«Робітничий театр», до складу якого ввійшли актори М. Вовк, Й. Завадка, С. Скиба, Й. Макарук, М. Стецівна, М. Подільський, А. Матулівна та ін., поставив п'єси І. Карпенка-Карого «Сто тисяч», Я. Галана «99 %» («Човен хитається»), М. Ірчана «Безробітні», інсценізацію оповідань О. Маковея «Як Шевченко шукав роботи» і М. Коцюбинського «Коні не винні». Останні два спектаклі було заборонено поліцією. Долаючи репресивні заходи, театр здійснював колективні декламації Т. Терещенка «Поєми проти війни», П. Тичини «Три сини», І. Франка «У долині село лежить». Виступи «Робітничого театру» користувалися великим успіхом робітничих околиць Львова. Під час створення в Москві (1928) Міжнародного об'єднання робітничих театрів (МОРТ) львівський «Робітничий театр» став активним членом цієї організації, прийняв платформу МОРТ, доклав зусиль, щоб втілити в життя його завдання, у виставах відображати соціалістичне будівництво в Радянському Союзі та боротьбу пролетаріату проти експлуататорів в капіталістичних країнах.

«Робітничий театр» разом з виданням додатків «Жива сцена» і «Масовий театр» сприяли значній активізації діяльності драматичних колективів, згуртуванню прогресивних письменників, зростанню ідейного рівня репертуару. Це непокоїло окупаційні власті — почалися арешти, переслідування акторів. Проти театру разом з поліцією виступила і церква, що всіляко намагалася стримати відвідування масами «розпусних» постановок «Робітничого театру». 1934 р. місцеві органи влади ліквідували «Живу сцену» і «Масовий театр». Незабаром львівське староство закрило і «Робітничий театр». Ряд його членів було заарештовано.

В 20—30-х рр. у Львові трудовий люд продовжував тулитися в старих, часто без елементарних вигод будинках. Водночас руками та за рахунок зuboжіння трудящих зводилися котеджі і вілли для буржуазії. Характерною рисою містобудівництва цього періоду була безсистемність. Типовою спорудою львівських архітекторів 20-х рр. є конторський будинок на проспекті Т. Шевченка (нині будинок профспілок), споруджений без зайвих декоративних прикрас, раціональний за формами. Він став організуючою вертикаллю всієї вулиці. З громадських будівель виділяються будинок поштамту (1921—1922), а на вулицях Потоцького (тепер вул. Тарнавського), Домагаличів (акад. Павлова), Гуаке-Босака (В. Немировича-Данченка) — квартали комфортабельних особняків.

Продовжували діяльність архітектори О. Лупшинський, Л. Левинський, Є. Нагірний, які в своїй творчості використовували мотиви народного будівництва (будинок «Просвіти» архітектора Є. Нагірного).

Якщо архітектурні споруди, замовником яких були головним чином представники панівних класів, мали переважно космополітичний характер, то образотворче мистецтво, що розвивалося в умовах класової і національно-визвольної боротьби трудящих, утверджувало

реалістичні, демократичні, близькі й зрозумілі народним масам традиції. Творча спрямованість львівських митців І. Труша, О. Новаківського, О. Кульчицької, А. Манастирського та ін. служила справі визволення трудящих, воз'єднання цих земель з Радянською Україною.

Знайомство з роботами митців Радянської України на львівських виставках, відвідування Радянського Союзу допомагали кращим художникам утримуватися на реалістичних позиціях, на демократичних шляхах розвитку мистецтва. 1919 р. у Львові була відкрита перша після світової війни «Виставка сучасного малярства Галицької України». 1922 р. у місті виник гурток діячів українського малярства, а 1930 р. — Асоціація незалежних українських митців (АНУМ), що об'єднала більшість художників Західної України. На влаштованих ними виставках виступали й художники Радянської України. Твори радянських митців репродукувалися в журналі «Мистецтво». Художники Львова брали участь у спільних з радянськими митцями виставках у Празі (1924, 1933), Брюсселі (1927), Берліні (1933), Римі (1933), на ювілейній виставці «10 років Жовтня». Я. Музика 1927 р. удосконалювала свою майстерність у Києві та Москві. Широко пропагував радянське мистецтво журнал «Вікна». Постійні творчі зв'язки підтримували українські митці з польськими художниками, що працювали у той час у Львові.

Під впливом революційного руху художники розробляли нові теми. 1924 р. О. Новаківський створив картину «Революціонерка», розпочав роботу (залишилася в ескізах) над образом В. І. Леніна. Це була перша спроба відтворення образу вождя Жовтневої революції в образотворчому мистецтві окупованого Львова. На початку 30-х рр. молодий талановитий художник Р. Сельський один серед перших західноукраїнських митців відтворює революційні події в Росії (картини «1905 рік», «Розстріл», «Панцерник „Потьомкін“», «Залп „Аврори“»).

Значним явищем у художньому житті Львова була творчість І. Труша. Його «Сільський господар» (1933) — один з найталановитіших творів про життя трудячого селянина. Твори О. Куриласа «Гуцульська пара» (1937), А. Манастирського «Бідняцькі хати» (1930), «Паламар» (1937), Я. Музики «Портрет М. Рудницького» (1934), О. Шатківського «Швачка» (1933), Д. Геца «Водонос» (1933) є значним досягненням художників демократичного напрямку, мистецтва, яке викривало й засуджувало вади тогочасної капіталістичної дійсності.

В умовах окупації повільно розвивалася скульптура. Твори скульпторів станкового, а тим більше монументального мистецтва не знаходили застосування. Тому багато з них змушені були працювати за кордоном. Серед тих, хто працював у Львові, виділявся С. Литвиненко — автор пам'ятника І. Франкові на Личаківському кладовищі та А. Павлось, який створив низку портретів, у тому числі Т. Г. Шевченка, Б. Хмельницького, О. Новаківського, композиції «Жнива», «Материнство». А. Коверко виконав реалістичні портрети І. Франка, І. Труша і один з перших пам'ятників Кобзареві — у Винниках.

Провідним майстром станкової та книжкової графіки в 30-і роки була О. Кульчицька. Серед творів того часу заслуговують на увагу «Мати» (1930), «Гамалія» (1936), «Довбуш — опікун бідних» (1935), «Селянське повстання» (1930), портрети українських письменників, «Бднання двох Україн» (1938). Художниця ілюструє «Слово о полку Ігоревім» та «Тіні забутих предків» (1928), поему І. Франка «Мойсей» та ін.

Високими досягненнями в галузі графіки були твори М. Бутовича, П. Ковжуна, Ю. Кратохвилі-Відимської, Л. Левицького, О. Шатківського і С. Гебус-Баранецької, М. Бутовича. Ілюстрації М. Бутовича до «Старосвітських поміщиків» (1926), «Повісті про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» (1929) М. Гоголя, новел «Земля» та «Дорога» В. Стефаника відзначаються високим професійним рівнем виконання. Нові пошуки, висока культура графічної мови характерні для творчості П. Ковжуна. Соціальна несправедливість, боротьба за краще майбутнє народу відбилися у творах О. Шатківського («Маніфестація», «В'язень Берези Каргузької», «Селянин»). Нелегке життя трудящих відтворив талановитий графік П. Обаль («Безробітні», 1932), «Дроворуб» (1935). Спираючись на народне мистецтво та наслідуючи традиції реалістичної графіки, Ю. Кратохвиля-Відимська та С. Гебус-Баранецька створили глибокі й цікаві образи селян-трудівників.

Гостра соціальна тема характерна для творів учасника комуністичного підпілля Л. Левицького «Банкір», «Комсомолка», «Тюрма».

Незважаючи на несприятливі умови декоративно-прикладне мистецтво мало ряд чималих досягнень. Львів залишався одним з провідних центрів розвитку народного мистецтва в Західній Україні. В місті створювалися кооперативи, товариства, майстерні («Труд», «Українське народне мистецтво»), які, висуваючи високі художні вимоги до продукції майстрів, відіграли позитивну роль у розвитку народного мистецтва. В галузі професійного декоративно-прикладного мистецтва плідно працювали Олена та Ольга Кульчицькі. Техніку емалі відроджує у Львові Я. Музика. Вона застосовує народну техніку малювання на склі, займається карбуванням по металу, тисненням на шкірі.

Діяльність прогресивних діячів мистецтва сприяла розвитку багатовікових традицій українського мистецтва, утвердженню його на позиціях реалізму і народності, активного служіння народові.

* * *

20—30-і рр. ХХ ст.— важливий етап в історії Львова. Незважаючи на тяжке економічне і політичне становище трудяще населення своєю невтомною працею розвивало продуктивні сили та демократичну культуру. Під впливом ідей Великого Жовтня та соціалістичного будівництва в Країні Рад робітники та демократична інтелігенція міста під керівництвом КПЗУ боролися за соціальне та національне визволення, за возз'єднання в єдиній Радянській державі.

ЛЬВІВ
РАДЯНСЬКИЙ

ЛЬВІВ НА ШЛЯХУ СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ (1939—1941)

ВОЗЗ'ЄДНАННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ З РАДЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ

Історичний процес возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною в складі СРСР відбувався в умовах складного міжнародного становища. 1 вересня 1939 р. фашистська Німеччина віроломно напала на Польщу. Розпочалась друга світова війна. Польський буржуазно-поміщицький уряд виявив цілковиту нездатність організувати ефективну відсіч гітлерівській агресії і по-зрадницьки кинув населення Польщі напризволяще. Незважаючи на самовіддану героїчну боротьбу польського народу, німецько-фашистські війська швидко просувалися до кордонів СРСР. Радянський уряд не міг поставитися байдуже до долі населення Західної України і Західної Білорусії, яке опинилося під загрозою фашистського поневолення, і прийняв історичне рішення взяти під свій захист їхнє життя і майно.

17 вересня 1939 р. за наказом Головного командування Червона Армія вступила на споконвічні українські і білоруські землі і розпочала визвольний похід. 22 вересня 1939 р. радянські війська увійшли до Львова. Цей важливий політичний і культурний центр Західної України звільнила Червонопрапорна орденна Леніна 3-я кавалерійська дивізія ім. Г. І. Котовського¹.

Трудящі Львова, як і всієї Західної України, з великою радістю зустрічали своїх братів-визволителів, 24 вересня 1939 р. на багатотисячному мітингу вони висловили їм свою сердечну вдячність.

Визвольний похід Червоної Армії відкрив трудящим Західної України шлях до соціального і національного визволення. На західноукраїнських землях були створені передумови для відновлення Радянської влади. Важливу роль у цьому відіграли органи народного самоврядування — Тимчасові управління в містах і селянські комітети в селах.

У Львові міське Тимчасове управління, яке очолив комуніст Ф. І. Єременко, було створено 23 вересня 1939 р. Воно оперативно вирішувало всі питання будівництва нового життя. Місто одержало електричне освітлення. Червоноармійці надали допомогу у відбудові водопроводу. 25 вересня почався трамвайний рух. Налагоджувалась нормальна робота міських пекарень. Тимчасове управління міста енергійно взялося за відновлення роботи фабрик і заводів. Якщо до

¹ Радянський Львів, 1939—1955 : Документи й матеріали.— Львів, 1956, с. 20.

Жителі Львова зустрічають Червону Армію. Вересень 1939.

22 вересня 1939 р. у Львові з 157 існуючих підприємств працювали 98, то до кінця жовтня вже 136.

При Тимчасовому управлінні були створені відділи промисловості; транспорту, міського господарства, обліку і розподілу житлового фонду, фінансів, торгівлі, соціального забезпечення, охорони здоров'я, культури, освіти.

Одним з основних напрямків роботи Тимчасового управління було забезпечення безперервної торгівлі. Постановою від 5 жовтня 1939 р. ухвалено залишити існуючу торговельну систему — магазини кооперативних організацій і приватних осіб. Встановлювались тверді ціни на промислові товари і продукти, вживались енергійні заходи по боротьбі із спекуляцією. До 14 жовтня 1939 р. відновлено роботу 56 магазинів, власники яких втекли з міста. З метою кращого забезпечення населення продуктами розширено мережу крамниць, створено нові магазини на околицях міста².

Чималу роботу провів продовольчий відділ Тимчасового управління, який очолював робітник залізничних майстерень, відомий діяч КПЗУ Й. Ф. Завадка. Було відкрито 17 кухонь, які щоденно видавали безплатні обіди 9 тис. безробітних і біженців, організовано безперервне постачання населення міста борошном, цукром, сіллю. Продукти харчування та промислові товари надходили з усіх областей СРСР.

² Львівський облдержархів, ф. р-6, оп. 1, спр. 2, арк. 140, 65.

Тимчасове управління як орган народної влади поступово налагодило роботу всіх служб багатогалузевого господарства міста. 23 вересня почала свою роботу Львівська радіостанція, 25 вересня у місті вийшли перші номери газет «Вільна Україна» і «Червоний штандар» (видавалася польською мовою), а з січня 1940 р. — орган обласного комітету комсомолу газета «Ленінська молодь». 29 вересня розпочав нормальну роботу поштамт, всі поштові відділення, телефонна станція.

Для забезпечення правопорядку в місті Тимчасове управління організувало робітничу гвардію, яка стала надійною опорою народних органів влади у будівництві нового життя.

Справжню революційну активність виявили робітники міста. Перші робітничі комітети виникли в залізничних майстернях, на заводі «Контакт», фабриці «Бранка» та інших підприємствах міста. Вони здійснювали контроль за діяльністю адміністрації, організовували колективи на відбудову зруйнованих цехів, встановлювали 8-годинний робочий день, займалися працевлаштуванням, покращенням становища робітників, а на залишених капіталістами підприємствах здійснювали безпосереднє керівництво виробництвом.

Тимчасові органи влади підготували вибори до Народних Зборів Західної України, покликаних остаточно вирішити долю визволеного краю. Ініціативу скликання зборів взяло на себе Львівське Тимчасове управління. 4 жовтня 1939 р. воно звернулось до Луцького, Станіславського і Тернопільського Тимчасових управлінь з відзовою створити спеціальний комітет по організації виборів.

Трудящі Львова, як і всієї Західної України, з великим задоволенням зустріли цю відозву. 4 жовтня тисячі трудівників Львова, зібравшись на загальноміський мітинг, прийняли резолюцію, в якій висловлювалося гаряче бажання приєднатися до великого Радянського Союзу і під керівництвом Комуністичної партії будувати нове соціалістичне життя.

5 жовтня 1939 р. був затверджений склад організаційного Комітету, а наступного дня — положення про вибори до Народних Зборів Західної України.

У Львові розгорнулася широка підготовка до виборів. Щоденно відбувались багатолюдні мітинги трудящих. У місті було створено 63 виборчих округи, масовим тиражем опубліковано «Положення про вибори до Народних Зборів», почали працювати агітаційні пункти. З представників трудящих та активістів висувалися агітатори, які роз'яснювали населенню положення про вибори.

Велику політичну роботу проводив створений ЦК КП(б)У Львівський будинок пропаганди і агітації. Зокрема, в першій половині жовтня 1939 р. для робітників і трудової інтелігенції міста було організовано цикл лекцій на теми «Ленінська національна політика партії більшовиків», «Буржуазно-націоналістичні партії — вороги трудящих», «Радянська інтелігенція», «Партія Леніна — організатор перемог соціалізму в СРСР». При Тимчасовому управлінні було організовано щоденні консультації з питань радянського державного устрою та Конституції СРСР.

Активну участь у передвиборній кампанії брали агітатори з міс-

цевого населення — робітники, трудова інтелігенція. Вони розповідали про соціалістичні завоювання радянського народу, роз'яснювали миролюбну політику Комуністичної партії і Радянської держави.

«Положення про вибори до Народних Зборів» забезпечило трудящим Західної України право брати участь у виборах до справді народного органу, покликаного вирішити долю визволеного краю. На передвиборних зборах вони висували своїх представників кандидатами в депутати Народних Зборів. Збори колективу львівських залізничних майстерень, в яких взяло участь 1956 робітників, одноставно висунули кандидатами в депутати голову робітничого комітету В. Г. Садового та вчительку І. С. Волощак. Трудящі міста назвали також кандидатами в депутати активних революційних діячів М. С. Кіх, К. М. Пелехатого, артиста І. Д. Рубчака, письменника С. Й. Тудора та інших кращих представників народу.

22 жовтня 1939 р. відбулися вибори до народних Зборів Західної України. Трудящі Львова виявили на виборах високу політичну активність. У голосуванні взяло участь 256 802 чоловіки — 95,7 % всіх виборців. За висунутих народом кандидатів віддали свої голоси 240 068 чоловік, або 93,5 % тих, що брали участь у голосуванні³.

26 жовтня 1939 р. у приміщенні Великого міського театру (тепер Львівський академічний театр опери та балету ім. Ів. Франка) розпочали роботу Народні Збори Західної України. Виявляючи волю робітників, селян, трудової інтелігенції Західної України та беручи за приклад досвід народів Радянського Союзу, Народні Збори в Декларації про державну владу на західноукраїнських землях проголосили: «Віднині вся влада на Західній Україні належить трудящим міста і села в особі Рад депутатів трудящих». Народні Збори одноставно ухвалили: «Просити Верховну Раду Союзу РСР прийняти Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки і тим злучити український народ в єдиній державі, покласти край віковому роз'єднанню українського народу»⁴.

Народні Збори прийняли також декларації про конфіскацію банків, фабрик і заводів, поміщицьких і монастирських земель. Історичні рішення Народних Зборів Західної України, які мали конституційне значення, виявляли споконвічні мрії і прагнення широких трудящих мас. Вони створювали реальні передумови для здійснення глибоких соціалістичних перетворень на західноукраїнських землях.

Народні Збори обрали Повноважну Комісію з 66 чоловік, яка представляла інтереси і волю трудящих Західної України на позачергових сесіях Верховних Рад СРСР та Української РСР. Від трудящих міста Львова до складу комісії було обрано десять чоловік, у тому числі В. Г. Садовий, робітник залізничних майстерень, М. В. Соляк, робітниця друкарні, Г. С. Кузьминська, робітниця шоколадної фабрики, М. С. Кіх, робітниця кравецької майстерні, М. І. Лозинський, робітник трамвайних майстерень⁵. У Львові

³ Радянський Львів, 1939—1955, с. 55.

⁴ Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР, 1917—1939.— К., 1979, с. 505, 507—508.

⁵ Вільна Україна, 1939, 30 жовт.

29 жовтня відбувся парад частин Червоної Армії і демонстрація трудящих, в якій взяли участь понад 200 тис. чоловік. Учасники палко вітали історичні декларації Народних Зборів.

1 листопада 1939 р. позачергова п'ята сесія Верховної Ради СРСР першого скликання, заслухавши заяву Повноважної Комісії Народних Зборів Західної України, прийняла Закон: «Задовольнити просьбу Народних Зборів Західної України і включити Західну Україну до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік із з'єднанням її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою»⁶.

14 листопада 1939 р. позачергова третя сесія Верховної Ради Української РСР ухвалила Закон про прийняття Західної України до складу УРСР. Цими історичними актами юридично закріпилась воля трудящих Західної України до возз'єднання з великою сім'єю радянських народів.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Возз'єднавшись в єдиній Українській Радянській державі, трудящі Львова, як і робітники і селяни всієї Західної України, активно включились у бурхливий процес будівництва нового соціалістичного життя. Вони прагнули в найближчі роки досягти рівня східних областей УРСР в розвитку економіки і культури. В цьому велику допомогу надавали їм ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, уряди СРСР, УРСР, трудащі всіх союзних республік.

ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У здійснили ряд заходів по створенню у місті партійних організацій і керівних партійних органів. В листопаді 1939 р. члени партії об'єдналися в перші первинні партійні організації. 27 листопада ЦК КП(б)У затвердив склад бюро Львівського обкому партії, розпочали роботу Львівський міський, Центральний, Залізничний, Червоноармійський та Шевченківський райкоми партії.

4 грудня 1939 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР у складі УРСР створено Львівську область. Львів поділявся на чотири райони. Місцеві органи Радянської влади розгорнули велику роботу в усіх галузях господарського, політичного і культурного життя міста.

Львівська міська партійна організація скеровувала революційний ентузіазм трудящих на боротьбу за корінні соціально-економічні перетворення. Насамперед міськком і райкоми партії дбали про підготовку і виховання керівних кадрів. Директорами заводів, фабрик, заступниками директорів висувались кращі робітники, які раніше працювали на цих підприємствах і добре їх знали. Так, директором Львівської фабрики вуглекислоти був призначений слюсар І. М. Крупельницький, директором заводу протипожежних насосів — робітник Й. Г. Матвишин, кондитерської фабрики — робітник М. Г. Дмитерко, заступником директора цієї ж фабрики — робітниця Г. С. Кузьмин-

⁶ Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР, 1939—1979 : 36. документів і матеріалів.— К., 1980, с. 35.

ська. За короткий час директорами і заступниками директорів націоналізованих заводів і фабрик міста стали 177 представників міського населення, які раніше були рядовими робітниками, серед них 32 жінки. Протягом 1939—1940 рр. на керівну роботу було висунуто 3788 чоловік ⁷.

Активно включилася в суспільно-політичне життя трудяща інтелігенція. Відомі учасники революційної боротьби Я. Галан, П. Козланюк, О. Гаврилюк, К. Пелехатий працювали в обласній газеті «Вільна Україна». Їх полум'яні статті, нариси, кореспонденції хвилювали читачів, закликали до активної участі в соціалістичному будівництві.

Велику увагу партійні організації приділяли політико-виховній роботі. На підприємствах, в установах і учбових закладах вивчались історія Комуністичної партії та Конституція СРСР, читались лекції на актуальні політичні теми. Важливою подією в житті міста стало відкриття в жовтні 1940 р. вечірнього університету марксизму-ленінізму, який значною мірою сприяв ідейному ґартуванню трудящих, особливо інтелігенції. 23 серпня 1940 р. бюро обласного комітету партії, заслухавши питання «Про роботу інтелігенції міста Львова», відзначило активну діяльність міської партійної організації по комуністичному вихованню інтелігенції і вивченню нею революційної теорії марксизму-ленінізму ⁸. Після створення міського і районних комітетів кількість первинних партійних організацій швидко зростала, помітно збільшувалось число комуністів. В квітні 1940 р. у місті діяли 121 первинна партійна організація і чотири кандидатські групи, що об'єднували 1550 членів партії і 632 кандидати в члени ВКП(б) ⁹. Первинні партійні організації очолили боротьбу трудящих за здійснення корінних соціалістичних перетворень.

Велика політична активність комуністів характеризувала першу звітно-виборчу кампанію, що пройшла в партійних організаціях міста. На початку квітня 1940 р. відбулися районні, а 20—21 квітня — Львівська міська партійна конференція. На звітно-виборчих зборах та партійних конференціях комуністи підбили перші підсумки політичної, господарської і культурно-освітньої роботи та накреслили конкретні шляхи дальшого розвитку соціалістичного будівництва.

Революційно-демократичні перетворення у вересні — жовтні 1939 р., всенародне прагнення до соціалізму, перші успіхи трудящих на цьому шляху викликали шалену злобу і ненависть класових ворогів. Проти революційних перетворень виступили залишки експлуататорських класів, клерикали, буржуазні націоналісти. Перейшовши в глибоке підпілля, спираючись на підтримку імперіалістичної реакції Заходу, насамперед гітлерівської Німеччини, вони активізували антинародну діяльність, намагались зупинити соціалістичне будівництво, проводили антирадянську агітацію, ставали на шлях саботажу,

⁷ Львівський облдержархів; ф. р-199, оп. 1, спр. 12, арк. 62, 226; Вільна Україна, 1941, 11 січ.

⁸ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 97, арк. 1.

⁹ Там же, спр. 1, арк. 30.

диверсій і терору. Раніше розрізнені, вони почали блокуватися на єдиній платформі боротьби проти Радянської влади¹⁰.

Особливо активні дії розгорнуло буржуазно-націоналістичне підпілля з середовища ОУН, інспіроване гітлерівським абвером та кероване так званим «Краківським центром», організованим гестапо в генерал-губернаторстві, створеному окупантами на території Польщі. Націоналістичне підпілля силкувалось втягнути в антирадянську діяльність молодь та створити контрреволюційні молодіжні організації. Вороги намагались організувати підільні збори за участю молоді, поширювали антирадянські листівки і провокаційні чутки¹¹.

Спираючись на підтримку широких мас трудящих, партійні і радянські органи проводили рішучу боротьбу з класовими ворогами. В місті розгорталась робота по інтернаціональному вихованню широких мас, формуванню у них марксистсько-ленінського світогляду, почуття любові до багатонаціональної соціалістичної Батьківщини — Союзу РСР і непримиренності до її ворогів, до будь-яких проявів буржуазного націоналізму. В політичному вихованні трудящих Львова значну роль відігравали радіо, політична література, що у великій кількості надходила з Радянської України та інших союзних республік. Часто виступали відомі представники радянської культури і науки. В результаті багатогранної діяльності партійних організацій зростали соціалістична свідомість і політична активність трудящих міста.

Важливою політичною подією в житті Львова стали вибори депутатів від західних областей УРСР до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР. Партійні і радянські організації провели велику агітаційно-пропагандистську і організаційну роботу по підготовці перших на західноукраїнських землях виборів у вищі органи Радянської влади. Політичну роботу серед виборців проводив великий загін агітаторів. 166 тис. виборців вивчали в гуртках Конституцію СРСР і Конституцію УРСР та положення про вибори. В урочистій обстановці відбулось висунення кандидатів у депутати Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР та зустрічі з ними трудящих міста.

24 березня 1940 р. у виборах взяло участь 282,3 тис. чоловік, або 96,73 % дорослого населення міста¹². Трудящі віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Депутатами Верховної Ради СРСР по виборчих округах області були обрані шість львів'ян, в тому числі В. Г. Садовий, робітник паровозогагоноремонтного заводу, В. Л. Василевська, письменниця, М. В. Козирев, голова облвиконкому, К. Й. Студинський, академік АН УРСР, професор державного університету ім. І. Франка та ін. До Верховної Ради Української РСР трудящі області обрали дев'ять львів'ян, серед них М. С. Возня-

¹⁰ Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі — ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 17, оп. 22, спр. 3351, арк. 19.

¹¹ Пограничные войска СССР, 1939—1941 гг. : Сб. документов и материалов. — М., 1970, с. 346—347; Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 3, спр. 41, арк. 15.

¹² Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 57; Львівський облдержархів, ф. р-199, оп. 1, спр. 12, арк. 21.

ка, академіка АН УРСР, професора державного університету ім. І. Франка, Ф. І. Єременка, голову міськради, Б. С. Колесниченка, секретаря міськкому КП(б)У, Г. С. Кузьминську, заступника директора фабрики ім. С. М. Кірова, М. Г. Мацка, секретаря обкому КП(б)У, Й. Д. Стадника, заступника директора державного драматичного театру ім. Л. Українки, П. І. Франка, професора інституту радянської торгівлі.

15 грудня 1940 р. у західних областях УРСР відбулися вибори в місцеві Ради депутатів трудящих, які з новою силою продемонстрували морально-політичну єдність радянських громадян, їхню згуртованість навколо Комуністичної партії.

Виборча кампанія сприяла піднесенню виробничої активності населення. Трудові колективи йшли назустріч виборам із значними виробничими досягненнями. Робітники промислових підприємств відзначили виборчу кампанію розгортанням соціалістичного змагання, ростом рядів ударників, перевиконанням виробничих норм. Колектив швейної фабрики вже на початку грудня 1940 р. дав понад річне завдання продукції на 500 тис. крб. Колектив заводу гнутих меблів виконав річний план на 160 %. М'ясокомбінат, кондитерська фабрика, газовий завод та десятки інших підприємств міста зустріли вибори виконанням і перевиконанням плану 1940 р.

Значно зросла політична активність і свідомість широких мас трудящих. Виборці з великою відповідальністю поставились до висунення кандидатів у депутати. «В багатьох випадках, — говорив другий секретар ЦК КП(б)У М. О. Бурмистенко на нараді секретарів райкомів і голів райвиконкомів області 10 грудня 1940 р., — трудящі вкривали спроби класових ворогів протягнути своїх ставлеників кандидатами у депутати. Це свідчить про ріст більшовицької пильності широких народних мас і про те, що Радянська влада стала для них рідною і близькою»¹³.

В перших виборах до Львівської міської і районних Рад депутатів трудящих взяли участь 304 426 чоловік, або 97,7 %. За кандидатів народного блоку комуністів і безпартійних у міську Раду проголосувало 98,6 %, в районні — 98,5 із загального числа тих, що брали участь у виборах. Першими депутатами міської Ради стали 519, а районних — 843 чоловіки. До складу міської Ради увійшли 270 робітників і 249 представників інших верств трудячого населення. Депутатами міської Ради обрано 128 жінок, а в складі районних Рад їх було 249 (29,54 %), що свідчило про рівноправність жінок в господарському і суспільно-політичному житті. Серед депутатів міської Ради були представники десяти національностей, серед них 274 українця, 144 поляки, 73 росіянина, 28 інших національностей. Члени і кандидати партії серед депутатів районних Рад становили 40,93 %.

Перша сесія міської Ради відкрилась 30 грудня 1940 р. На сесії депутати з великою гордістю говорили про соціалістичні перетворення в місті. В листі до Ради Народних Комісарів СРСР вони писали:

¹³ Львівський облдержархів, ф. р-199, оп. 1, спр. 13, арк. 66; спр. 12, арк. 31, 34.

«За 15 місяців Радянської влади народ західних областей України і міста Львова пройшов славний шлях боротьби, проявив великий героїзм в справі будівництва соціалізму під керівництвом більшовицької партії... Невпізнаним став тепер старий український Львів. В молодому радянському місті бурхливо кипить соціалістичне життя. Наполегливою роботою в соціалістичному будівництві, активною участю в політичному житті країни, в зміцненні оборонної могутності своєї соціалістичної Батьківщини визволений народ на ділі доводить свою любов і відданість Радянському урядові і більшовицькій партії»¹⁴.

Важлива роль у будівництві нового життя належала профспілковим організаціям. 18 жовтня 1939 р. у Львові з ініціативи робітників будівельної промисловості була організована міська Рада профспілок, яка широко залучала трудящих до активної виробничої і громадсько-політичної роботи. Згідно з постановою ВЦРПС у Львові в листопаді — грудні 1939 р. відбулась перереєстрація членів профспілок, а також вибори професійних органів і створення нових профспілкових організацій. На кінець 1939 р. у місті майже 90 % всіх працюючих були охоплені профспілками. Діяльність робітничих комітетів, творча ініціатива трудящих, які брали в свої руки справу керівництва заводами, фабриками, всіма галузями народного господарства міста, стали характерною ознакою суспільно-політичного життя визволеного народу.

Активним помічником партійних і радянських органів у здійсненні корінних соціально-економічних перетворень був комсомол, ряди якого поповнювались за рахунок кращих представників молоді. На початку 1940 р. у місті було 100 первинних комсомольських організацій, які об'єднували близько 1500 членів ВЛКСМ. В період роботи першої міської конференції комсомольської організації, яка проходила 18 вересня 1940 р., членами ВЛКСМ були вже 4046 юнаків і дівчат, а в червні 1941 р. на обліку в 305 первинних комсомольських організаціях міста перебувало понад 6300 комсомольців. Позитивну оцінку їхньої діяльності дав пленум міського комітету партії, який відбувся 4 червня 1941 р. У постанові пленуму «Про стан політико-виховної роботи серед трудової молоді міста» зазначалось, що переважна більшість комсомольських організацій стали справжніми керівниками молоді. Вони проводили також значну роботу по організації комуністичного виховання дітей. В створених комсомольськими організаціями піонерських загонах об'єднувалось 9 тис. школярів міста¹⁵.

Розвиток суспільно-політичного життя трудящих міста, корінні соціально-економічні перетворення його проходили під безпосереднім керівництвом ЦК КП(б)У і уряду Української РСР. Починаючи з вересня 1939 р., Львів неодноразово відвідували секретарі ЦК КП(б)У, члени уряду Радянської України, інші відповідальні

¹⁴ Вільна Україна, 1940, 31 груд.

¹⁵ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 119, арк. 11; Вільна Україна, 1939, 19 верес.

партійні і радянські працівники, видатні діячі науки і культури, зокрема М. О. Бурмистенко, Й. Г. Лисенко, М. С. Гречуха, С. К. Тимошенко, О. О. Богомолець, М. І. Вавілов, О. Є. Корнійчук, М. Т. Рильський, М. П. Бажан, О. П. Довженко, О. А. Петрусенко та ін. Вони виступали на мітингах і зборах робітників, інтелігенції, роз'яснювали трудящим політику Комуністичної партії і Радянської держави.

СОЦІАЛІСТИЧНА ПЕРЕБУДОВА НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

Після встановлення Радянської влади почалася швидка перебудова народного господарства міста на соціалістичних засадах. Партійні організації і радянські органи при підтримці мас здійснили перехід від робочого контролю до державного управління виробництвом. Першими у державну власність перейшли кондитерська фабрика «Бранка» (з 1940 р.— ім. С. М. Кірова), заводи арматурний і «Контакт». На початку березня 1940 р. промисловість міста налічувала вже 196 підприємств із загальною кількістю працюючих близько 11 тис. робітників¹⁶. Соціалістичні підприємства розвивалися швидкими темпами, вони оснащувались новим устаткуванням, на реконструкцію промисловості міста асигнувалися значні кошти.

Націоналізовані підприємства значно покращили роботу, збільшився випуск продукції і поліпшилась її якість. Так, фабрика «Більшовик», яка випускала до 6 т продукції на добу, після націоналізації почала випускати 9 т, фабрика ім. С. М. Кірова — замість 5,5 — 12 т кондитерських виробів. Високої продуктивності праці добились окремі робітники націоналізованих підприємств. Вони виконували виробничі завдання на 150—200 %¹⁷.

Велике значення для економічного зростання Львова мала постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 16 лютого 1940 р. про план розвитку державної промисловості західних областей України. На виконання цієї постанови, яка була першою програмою розвитку економіки воз'єднаного краю, у Львові розгорнулося будівництво заводів телеграфної апаратури, електротехнічних приладів, трикотажної фабрики, розпочалися роботи по збільшенню потужності міської електростанції, реконструкції взуттєвої і бавовняно-прядильної фабрик. Значно розширився паровозогайоноремонтний завод.

До середини 1941 р. на промислових підприємствах міста працювало понад 46 тис. робітників¹⁸.

Певна роль у виробництві товарів широкого вжитку належала артілям промислової кооперації. У березні 1940 р. промислова кооперація міста об'єднувала 113 підприємств, на яких працювало

¹⁶ Львівський облдержархів, ф. р-221, оп. 1, спр. 369, арк. 7.

¹⁷ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 95, арк. 2; Радянський Львів, 1939—1955, с. 88.

¹⁸ Вільна Україна, 1945, 7 лют.

близько 5 тис. робітників. У червні 1941 р. 160 артилей об'єднували майже всіх кустарів¹⁹.

Велику допомогу трудящим міста у розвитку промисловості подавали народи Радянського Союзу. До Львова приїхало багато спеціалістів з усіх братніх республік. Щоденно надходили ешелони з устаткуванням і промисловою сировиною. Так, для реконструкції хімічного заводу з Москви прибуло нове обладнання, удосконалені машини, центрифуги, котли. Основні матеріали, які раніше електроламповий завод закуповував в Німеччині і Чехословаччині, тепер стали надходити з братніх союзних республік.

Комуністична партія та Радянський уряд вжили дійових заходів до швидшого розвитку транспорту і зв'язку. Паровозний і вагонний парк Львівської залізниці поповнився потужними локомотивами і новими вагонами. Велика робота проводилась по підготовці кадрів залізничників. В учбовому комбінаті міста без відриву від виробництва навчалось 500 чоловік, що оволодівали новими професіями. Понад 600 чоловік підвищували кваліфікацію в Києві, Москві, Ленінграді, Харкові та інших містах СРСР.

5 травня 1940 р. відкрився регулярний повітряний пасажирський рух між Львовом і Києвом, а 15 травня — між Львовом і Москвою. Основним видом міського транспорту став трамвай. В квітні 1940 р. у місті було 172 трамвайних вагони, довжина колій досягла 42 км. На початку 1940 р. у місті курсувало 16 пасажирських автобусів. Львівська телефонна станція у серпні 1940 р. обслуговувала близько 9 тис. абонентів.

Чимало було зроблено для розвитку торгівлі. Це питання стало предметом постійної турботи органів народної влади та партійних організацій. Воно неодноразово обговорювалося в районних, міському і обласному комітетах КП(б)У. Зокрема, 25 січня 1940 р. бюро обкому партії заслухало питання «Про хід закупок сільськогосподарських продуктів та стан торгівлі в області і м. Львові», 17 лютого — «Про торгівлю хлібом в м. Львові», 3 квітня — «Про постачання м. Львова молоком». В лютому 1940 р. на території західних областей України встановлювались єдині роздрібні і відпускні ціни на промислові та продовольчі товари, що продавались в мережі державної і кооперативної торгівлі.

З кінця 1939 р. почалась націоналізація великих торговельних підприємств. Водночас створювалась розгалужена система державних торговельних організацій і установ громадського харчування. 11 травня 1940 р. розпочав торгівлю центральний універмаг міста. В першій половині 1940 р. у місті функціонувало 819 магазинів, 174 кіоски, 308 магазинів міськхарчоторгу, працювало 126 підприємств громадського харчування на 6 тис. посадочних місць²⁰. Вперше створювалась нова спеціалізована торговельна мережа по продажу овочів і фруктів. Впорядковувались усі 13 ринків.

¹⁹ Львівський облдержархів, ф. р-221, спр. 368, арк. 27; Історія міст і сіл Української РСР : Львівська область, с. 78.

²⁰ Львівський облдержархів, ф. р-221, оп. 1, спр. 369, арк. 20, 22, 24.

Особлива увага приділялась роботі пекарень і організації безпечної торгівлі хлібом. З цією метою були реконструйовані заводи хліботресту, що дало можливість значно збільшити випуск хлібних виробів та урізноманітнити їхній асортимент. Після корінної реконструкції і спорудження нового механізованого цеху потужність хлібозаводу зростає в 2,5 рази, а пекарні «Молот» — з 5 до 20 т печива на день ²¹.

Велику допомогу в налагодженні торгівлі товарами першої необхідності надали місту всі союзні республіки. «Щодня до Львова прибувають десятки вагонів різних промислових товарів, — повідомляла газета „Вільна Україна“, — з Москви, Ленінграда, Києва та інших центрів Радянського Союзу надсилають для трудящих мануфактуру, взуття, продукти тощо».

Соціалістична перебудова народного господарства міста, вільна праця на користь своєї Радянської Вітчизни викликали велике піднесення трудової активності трудящих, які широко розгорнули соціалістичне змагання за підвищення продуктивності праці, збільшення випуску продукції, виконання й перевиконання державних планів.

Зразок свідомого соціалістичного ставлення до праці показував колектив нафтоперегінного заводу. Тут з кожним днем підвищувалась продуктивність праці, зростали лави ударників. В результаті цього виробничий план в листопаді 1939 р. завод виконав на 103 %, а передові бригади й окремі виробничники — на 240—300 %.

З великим трудовим і політичним піднесенням зустріли трудящі міста XV з'їзд КП(б)У, який відбувся в травні 1940 р. Включившись у соціалістичне змагання на честь з'їзду, значних виробничих успіхів добились колективи ливарно-механічного заводу, швейної фабрики і кондитерської фабрики «Більшовик» та інших підприємств міста. Окремі цехи й робітники в дні роботи з'їзду виконували по дві-три, а то й чотири денних норми.

З'їзд з особливим задоволенням відзначив, що КП(б)У за допомогою і під керівництвом ЦК ВКП(б) успішно справилася з завданнями, які стояли перед нею у зв'язку з визвольним походом Червоної Армії в Західну Україну, визволенням її трудящих з-під ярма польських панів і воз'єднанням українського народу в єдиній Радянській Українській державі. КП(б)У, наголошувалось в резолюції з'їзду, забезпечила в західних областях УРСР розгортання політичної роботи в масах і здійснення директив партії та уряду про послідовне проведення ленінської національної політики, залучення визволеного народу до активної участі в господарському і культурному будівництві ²².

Складною в той час була міжнародна обстановка. Радянські люди розуміли необхідність зміцнювати оборонну могутність країни. Нову хвилю політичної і трудової активності робітників та службовців міста викликав Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня

²¹ Радянський Львів, 1939—1955, с. 102, 125—126.

²² Див.: Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — К., 1976, т. 1, с. 936.

1940 р. про перехід на 8-годинний робочий день, 7-денний робочий тиждень і про заборону самовільного залишення робітниками і службовцями роботи на підприємствах і установах. Так, після переходу на 8-годинний робочий день і 7-денний робочий тиждень шкірзавод випустив у першому півріччі 1940 р. понад план продукції на 60 тис. крб. Багато інших колективів, зокрема м'ясокомбінат, пивоварний завод, також перевиконували плани²³.

Широко розгорнули соціалістичне змагання трудящі міста на честь першої річниці возз'єднання Західної України з Радянською Україною та 23-ї річниці Великого Жовтня. Готуючи гідну зустріч цим датам, робітники механічнообробного заводу зобов'язались до 1 вересня досягти показників, запланованих на кінець 1940 р. Вміло організувавши трудове змагання, колектив підприємства з честю справився з підвищеними соціалістичними зобов'язаннями — вже до 24 серпня річний план було виконано на 105 %. Про дострокове виконання виробничих завдань 1940 р. напередодні Жовтневих свят рапортували сім підприємств Шевченківського району, 29 артилей облшкірпромспілки, взуттєва фабрика, шкірзавод № 8, завод емаль-посуду та інші колективи.

Дійове соціалістичне змагання розгорнулося у колективах транспорту. В 1940 р. на залізничному вузлі зразки високопродуктивної праці демонстрували 184 стахановці і близько тисячі ударників. Застосовуючи передові методи праці, значних успіхів досягли робітники та інженерно-технічні працівники трамвайного тресту. За перевиконання виробничих завдань виконком обласної Ради депутатів трудящих вручив цьому колективу перехідний Червоний прапор.

З метою досягнення кращих успіхів у соціалістичному змаганні проводилась значна робота по підвищенню кваліфікації робітників. Так, на трикотажній фабриці індивідуальним навчанням було охоплено майже половину колективу, що дало змогу значно підвищити продуктивність праці.

Розвивалась творча активність трудящих на виробництві. Протягом 1940 р. раціоналізатори арматурного заводу внесли і впровадили у виробництво 17 раціоналізаторських пропозицій, які дали економічний ефект понад 70 тис. крб. Чимало пропозицій, спрямованих на поліпшення виробництва, надійшло від працівників заводів «Медобладнання», граверного, автогенного зварювання та багатьох інших²⁴.

Важливе значення для дальшого піднесення трудової активності та патріотичного виховання трудящих мало соціалістичне змагання робітників міста з колективами передових промислових підприємств країни. В червні 1940 р. до Львова приїхали робітники московських фабрик «Красный Октябрь» і «Большевик». Новатори виробництва ознайомили львівських кондитерів з передовими методами роботи. Цим приїздом започатковано соціалістичне змагання між колективами московських і львівських кондитерських фабрик, у процесі якого росла і міцніла їх братерська дружба.

²³ Паргархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 102, арк. 71.

²⁴ Львівський облдержархів, ф. р-126, оп. 1, спр. 119, арк. 38, 4.

Змагались трудящі Львова з машинобудівниками Харкова, взутівниками Києва, енергетиками Дніпропетровська. В ході соціалістичного змагання львів'яни одержували всебічну допомогу й підтримку. Систематичними стали взаємні поїздки робітничих делегацій, обмін передовим досвідом. Кращі робітники львівських кондитерських фабрик відвідали київську кондитерську фабрику ім. К. Маркса, ряд підприємств Харкова, де уважно вивчили досвід передовиків і докладно розповіли про них товаришам по роботі. Кращі стахановці — друкарі Кременчука — допомагали колективу Львівської друкарні організувати перші бригади багатостатників.

У результаті широкого розгортання соціалістичного змагання промислові підприємства міста виконали виробничий план 1940 р. на 105 %, а артіль промкооперації — на 122 %²⁵. Трудова активність львів'ян дістала високу оцінку на листопадовому (1940 р.) Пленумі ЦК КП(б)У. В резолюції Пленуму «Про роботу Львівського і Ровенського обкомів КП(б)У» відзначався успіх колективів кондитерської фабрики ім. С. М. Кірова та тютюнової фабрики ім. 17 вересня²⁶.

В 1941 р. творча ініціатива трудящих міста зростала. У відповідь на постанову обкому партії від 26 травня 1941 р. «Про розгортання соціалістичного змагання робітників, інженерно-технічних працівників і службовців заводів, фабрик та залізничного транспорту Львівської області за дострокове виконання піврічного плану 1941 р.» 61 підприємство і 43 промислово-кооперативних артіль достроково виконали завдання першого півріччя. Помітно зростала продуктивність праці, багато стахановців щоденно виконувало по дві-три норми²⁷.

Завдяки соціалістичним перетворенням, зростанню трудової активності мас, безкорисливій допомозі радянських народів та використанню передового досвіду будівництва нового життя в СРСР промисловість Львова уже в 1940 р. значно перевищила рівень виробництва 1938 р., а в першому півріччі 1941 р. перевершила його більш як у 1,5 раза²⁸.

В ході соціалістичної перебудови народного господарства були ліквідовані економічні основи капіталістичного способу виробництва, утверджувався новий соціалістичний лад, зростала соціальна активність трудящого населення міста — справжніх господарів Радянського Львова.

ПОЛІПШЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА ТРУДЯЩИХ

Глибокі соціально-економічні перетворення стали передумовою для значного поліпшення матеріального добробуту трудящих міста.

Одним з найважливіших досягнень Радянської влади була ліквідація безробіття — справжнього лиха, породженого капіталізмом.

²⁵ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 113, арк. 74.

²⁶ Комуністична партія України в резолюціях., т. 1, с. 951.

²⁷ Радянський Львів, 1939—1955, с. 129.

²⁸ История городов и сел Украинской ССР : Львовская область, с. 112.

В результаті запровадження двозмінної роботи, пуску недіючих підприємств, широкого розмаху будівництва з 1 жовтня 1939 р. по 1 квітня 1940 р. роботу одержали 28 тис. безробітних. Крім того, в інші міста Радянського Союзу виїхало більш як 17 тис. безробітних²⁹. У зв'язку з ліквідацією безробіття 14 лютого 1940 р. назавжди припинила діяльність біржа праці.

На промислових підприємствах стало діяти радянське трудове законодавство та система оплати праці, неухильно поліпшувався добробут робітників.

Розпочалось відселення трудящих з підвалів і землянок у благоустроєні квартири. Вже 1939 р. трудящі одержали 5407 квартир. Протягом наступного року було націоналізовано 5 тис. будинків, які передавались у користування робітникам, службовцям та інтелігенції, понад 2 тис. чоловік переселились з підвалів у світлі квартири³⁰. Широким фронтом розгорнулось житлове будівництво.

Яскравим свідченням турботи Радянської влади про добробут трудящих було те, що з 71 млн. крб. бюджету Львова 1940 р. на соціально-культурні потреби витрачалось 65 %, а з 78 млн. крб. бюджету на 1941 р. лише на комунальне господарство виділялось понад 5 млн. крб. Це дало можливість прокласти 6 км електрокабелю і 5,3 км нових електроліній, поновити 5,7 км зруйнованої електромережі, провести інші роботи по благоустрою міста. 1940 р. на капітальне будівництво газової мережі було виділено 4,2 млн. крб., прокладено 4 км труб нової ділянки. Повним ходом ішло спорудження газопроводу Дашава — Львів, на будівництво якого держава асигнувала близько 14 млн. крб., а підприємства країни відвантажили 2,6 тис. т труб. У лютому 1941 р. нова газова траса стала до ладу і повністю забезпечила паливом зростаючі потреби міста. До березня 1941 р. дашавський газ одержали мешканці близько 2 тис. квартир.

Набагато збільшилось у Львові споживання води. З вересня 1939 р. до серпня 1940 р. добове споживання води на одного жителя зросло з 70 до 90 літрів. В 1940 р. на будівництво і ремонт водопроводу було асигновано майже 1,5 млн. крб. На початку 1941 р. його протяжність становила 214 км, а кількість підключених будинків — 7973. Довжина ліній каналізації дорівнювала 124 км, вони були підведені більш як до 10 тис. будинків.

Працівники комунального господарства провели роботи по благоустрою міста: відремонтували мости і тротуари, заасфальтували десятки тисяч квадратних метрів вулиць, поліпшили їхнє нічне освітлення, здійснили санітарну очистку та озеленення.

Суттєвих змін зазнало соціальне забезпечення. Вже 1939 р. за рахунок пенсій і одноразової допомоги бідніші верстви населення одержали понад 1 млн. крб. До серпня 1940 р. комісії соціального забезпечення розглянули 8514 заяв і за їх рішенням було виплачено понад 1,3 млн. крб. пенсій.

²⁹ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 83.

³⁰ Львівський облдержархів, ф. р-6, оп. 1, спр. 1, арк. 30; ф. р-199, оп. 1, спр. 12, арк. 60.

Для старих людей та інвалідів, які жили раніше в нечуваних злиднях і були приречені на вимирання, організували спеціальні будинки, в яких влаштували 1537 чоловік. Понад тисяча працюючих інвалідів об'єдналася в 17 артілей промислової кооперації.

Переконливим показником зростання матеріального добробуту трудящих міста було, зокрема, те, що в другому кварталі 1940 р. товарооборот становив 207,5 млн. крб. проти 82 млн. крб. у першому. В січні 1941 р. у 26 ощадних касах міста 5323 чоловік зберігали свої заощадження на загальну суму 2,8 млн. крб.

Докорінно поліпшилась у місті система охорони здоров'я. 18 жовтня 1939 р. Тимчасове управління виділило для організації нових поліклінік дев'ять будинків. 1940 р. на охорону здоров'я виділялось 17,8 млн. крб. Радянська влада дала роботу всім безробітним лікарям. Кількість лікарень зросла з трьох на 650 ліжок до семи на 1100 лікарняних ліжок, число поліклінік з однієї до 13, там працювало 380 лікарів. На підприємствах міста функціонувало 15 медичних пунктів. Було створено вісім дитячих поліклінік та будинок матері й дитини на 260 лікарняних ліжок. Новостворена станція швидкої допомоги мала в своєму розпорядженні шість автомашин та 16 лікарів. Розвивалась шкільна гігієна. В школах міста працювало 45 лікарів та 40 медсестер.

Профспілкові і господарські організації міста постійно дбали про відпочинок робітників і службовців. У червні 1940 р. вони через профілактичні і лікувально-курортні установи закупили більш як на 1,5 млн. крб. путівок в санаторії і будинки відпочинку³¹.

Значна увага приділялась розвитку фізичної культури і спорту. У місті були створені первинні організації Червоного Хреста та Тсо-авіахіму. 1940 р. із міського бюджету на розвиток фізичної культури і спорту було асигновано близько 50 тис. крб. Замість колишніх буржуазних спортивних клубів створено радянські добровільні спортивні товариства «Динамо», «Спартак», «Локомотив» та ін. В липні 1940 р. у місті працювало шість спортивних організацій. Крім того, фізкультурні товариства діяли в усіх вузах. Спортсмени міста почали брати активну участь в республіканських і всесоюзних змаганнях.

Всі ці факти переконливо свідчили, що головною турботою Комуністичної партії і Радянської влади було піклування про благо трудящих міста та постійне поліпшення їх матеріального добробуту.

КУЛЬТУРНЕ БУДІВНИЦТВО

Возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі, зміна капіталістичних виробничих відносин соціалістичними стали вирішальними умовами докорінних перетворень

³¹ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 98, 99; спр. 102, арк. 91; спр. 108, арк. 90, 91, 100; спр. 113, арк. 26, 28, 29, 53—56, 59, 62, 63, 73; Львівський облдержархів, ф. р-221, оп. 1, спр. 369, арк. 3; Радянський Львів, 1939—1955, с. 31—33, 127—128.

в галузі культури. Радянська влада дала можливість найширшим масам трудящих прилучитися до освіти і науки.

У Львові, як і в усіх західних областях УРСР, запроваджувалось загальне і обов'язкове навчання дітей, яке проводилось рідною мовою. В жовтні 1939 р. у місті відкрито 80 шкіл, в яких навчалось 27,6 тис. учнів. У 1940/41 навчальному році в місті працювала 91 школа, серед них — 35 середніх, 52 неповних середніх і 4 початкових, в яких навчалось понад 41 тис. учнів. Крім того, було створено чотири спеціальні школи, шість дитячих будинків та 61 дитячий садок. Для ліквідації неписьменності організовано п'ять вечірніх шкіл для дорослих і тримісячні курси, а також 172 вечірні школи на підприємствах. 1940 р. у колишньому палаці графа Потоцького по вул. Коперника відкрито Палац піонерів.

Всього на розвиток народної освіти в місті лише 1940 р. було асигновано 25,9 млн. крб. Це у 9 разів більше, ніж за часів буржуазно-поміщицької Польщі³².

Вищі учбові заклади перебудували свою роботу відповідно до учбових планів радянських вузів і почали готувати висококваліфіковані кадри для різних галузей народного господарства і культури. Комуністична партія і Радянська держава подбали про дальший розвиток вищої школи. 19 лютого 1940 р. із складу Львівського університету був виділений медичний факультет і на його базі створено державний медичний інститут. Музичний інститут було реорганізовано в консерваторію ім. М. Лисенка, академію зовнішньої торгівлі — в інститут радянської торгівлі, а ветеринарну академію — в зооветеринарний інститут. У квітні 1940 р. розпочалось навчання в педагогічному і вчительському інститутах. У січні 1940 р. рішенням уряду Радянської України Львівському університету присвоєно ім'я Івана Франка.

Докорінно змінився склад студентів: у вузах тепер навчались ті, хто раніше навіть мріяти не міг про освіту. До середини квітня 1940 р. на перші курси вищих учбових закладів прийнято близько 2800 чоловік, у тому числі 640 робітників і 500 селян. На 1940/41 навчальний рік до вузів Львова надійшли заяви від 1260 робітників, 1032 селян і 2442 представників трудової інтелігенції. В 1939/40 навчальному році у львівських вузах навчалось 5,8 тис. студентів, а в 1940/41 навчальному році — понад 10 тис. чоловік³³. Держава надала можливість здобувати вищу освіту дітям представників найбільш бідніших верств населення, 60—70 % студентів одержували стипендії.

Поряд з кваліфікованими професорами і викладачами, які працювали тут до визволення, на кафедри прийшли львівські вчені,

³² Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 113, арк. 25, 50, 52; Львівський облдержархів, ф. р-163, оп. 1, спр. 83, арк. 36—39.

³³ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 63; Радянський Львів, 1939—1955, с. 156; *Стеблій Ф. І.* Перебудова і розвиток вищої освіти в західних областях УРСР в перші роки Радянської влади (вересень 1939 — червень 1941 р.). — З історії Української РСР, 1962, вип. 6/7, с. 134.

яких раніше не допускали до роботи у вузах. Серед них академіки В. Г. Щурат, М. С. Возняк, Ф. М. Колесса, професори І. П. Крип'якевич, І. С. Свенціцький та ін. Вони включилися до активної наукової і громадсько-політичної діяльності. Крім того, до Львова прибула велика група спеціалістів з вузів і учбових закладів Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська, Москви, Ленінграда та інших міст Радянського Союзу — всього понад 130 професорів і доцентів³⁴.

Зміцнювались зв'язки між вузами Львова та вищими учбовими закладами інших міст країни. Вузи Москви, Києва, Харкова передавали львів'янам багатий досвід організації навчальної, наукової та ідейно-виховної роботи, допомагали в комплектуванні лабораторій устаткуванням, а бібліотек — спеціальною літературою. 8 березня 1941 р. був підписаний договір про соціалістичну співдружність між Київським державним університетом ім. Т. Г. Шевченка і Львівським державним університетом ім. Ів. Франка.

1940 р. вузи Львова випустили 768 спеціалістів, і всі вони були направлені на роботу в міста і села західних областей УРСР³⁵.

Кадри для народного господарства готували також 23 технікуми міста.

Іntenсивно проводилися у Львові наукові дослідження. 2 січня 1940 р. Раднарком республіки доручив Президії АН УРСР організувати у місті відділи інститутів АН УРСР — літератури, мовознавства, фольклору, історії, археології та економіки, філіал бібліотеки АН УРСР і науковий природознавчий музей. 14 січня 1940 р. на загальних зборах працівників Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка одноставно була прийнята ухвала про передачу установи та її майна Академії наук УРСР. Постановою РНК УРСР від 5 травня 1940 р. у Львові було відкрито філіали Київського туберкульозного інституту, Харківського інституту невідкладної хірургії і переливання крові. У травні прийняте рішення про створення санітарно-бактеріологічного інституту та міжобласного науково-дослідного інституту охорони материнства і дитинства.

1940 р. в усіх академічних установах міста працювало 124 співробітники, які розгорнули широкі наукові дослідження героїчної історії трудящих Західної України, проблем розвитку продуктивних сил регіону та з інших важливих питань народного господарства і культури визволеного краю.

В розвитку соціально-політичного життя населення Львова важлива роль належала пресі. Великою популярністю серед читачів користувалися газети «Правда», «Известия», «Комуніст», «Вісті», «Вільна Україна», які глибоко і яскраво висвітлювали пафос соціалістичного будівництва. У Києві були видані збірки оповідань С. Й. Тудора «Народження», О. Я. Гаврилюка «Наївний мурин», П. С. Козланюка «З минулих днів», повість Ірини Вільде «Б'є восьма», збірка поезій О. Я. Гаврилюка, А. В. Волощак, А. Шмигель-

³⁴ Розквіт народної освіти в західних областях України.— К., 1979, с. 164.

³⁵ Стеблій Ф. І. Перебудова і розвиток вищої освіти в західних областях УРСР ..., с. 139.

ського. Всі вони оспівували вільну працю і щасливе життя возз'єданого народу.

Відповідаючи на запити західноукраїнських читачів, видавництво «Радянський письменник» випустило у Львові масовим тиражем серію творів українських радянських письменників О. Є. Корнійчука, М. Т. Рильського, П. Г. Тичини, М. П. Бажана, В. М. Сосюри, А. В. Головка, Івана Ле, Петра Панча та ін.

Розгорталась діяльність культурно-освітніх установ. 10 грудня 1939 р. на першому засіданні бюро обкому КП(б)У було прийнято постанову про створення в місті театрів, філармонії і Будинку народної творчості, а також музичних учбових закладів. За короткий час у Львові створено п'ять театрів, філармонія з симфонічним оркестром і хоровою капелою «Трембіта», музичне училище і чотири музичних середніх школи. 21 вересня 1940 р. оперою «Тихий Дон» Г. Г. Держжинського розпочав роботу Державний театр опери та балету.

1940 р. у місті були відкриті етнографічний, історичний, природничий музей, літературно-меморіальний музей І. Франка, музей художнього промислу.

1940 р. на базі міської художньої галереї з розрізнених націоналізованих приватних художніх збірок була створена Львівська державна картинна галерея. В її фондах зберігалось майже 7 тис. картин, понад 4 тис. експонатів графіки, 3,5 тис. мініатюр і старовинних ілюстрованих книжкових видань, в тому числі твори Рембрандта, Тіціана, А. Дюрера, Я. Матейка, І. Ю. Рєпіна, М. О. Врубеля, В. В. Верещагіна, Т. Г. Шевченка. 1940 р. галерея придбала понад 100 картин російських і українських художників. Всі ці великі мистецькі цінності стали доступними для широких народних мас³⁶.

В умовах соціалістичної дійсності невпинно розвивалось самодіяльне мистецтво, методичне керівництво яким здійснював обласний Будинок народної творчості. 22 березня 1940 р. в приміщенні Палацу культури залізничників відбувся перший міський огляд художньої самодіяльності, в якому взяли участь 40 кращих самодіяльних колективів. 7—10 грудня 1940 р. у Львові проходила перша обласна олімпіада художньої самодіяльності. Свою майстерність демонстрували 51 колектив і 40 індивідуальних виконавців усіх жанрів, всього понад 1300 учасників. Олімпіада перетворилась на справжнє свято народного мистецтва.

Радянський Львів став центром розвитку літератури, образотворчого та музичного мистецтва возз'єданого краю. 23 жовтня 1939 р. у Львові відбулось перше засідання Організаційного комітету письменників Західної України. У вересні 1940 р. на розширеному засіданні Президії Спілки радянських письменників України, що відбулось у Львові, до Спілки було прийнято 58 львівських письменників, серед яких Я. О. Галац, О. Я. Гаврилюк, С. Й. Тудор, П. С. Козланюк, А. В. Волощак, Ірина Вільде, Тадеуш Бой-Желенський, ака-

³⁶ Львівський облдержархів, ф. р-199, оп. 1, спр. 12, арк. 18—19.

деміки Ф. М. Колесса, В. Г. Щурат, М. С. Возняк та ін. Очолив Львівське відділення письменників О. Г. Десяк.

У Львові почав виходити літературно-мистецький та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України «Література і мистецтво».

30 січня 1940 р. було створено Львівську організацію Спілки радянських архітекторів, яка об'єднала близько 200 чоловік, а на початку березня того ж року — Оргкомітет Спілки радянських художників Львова, куди увійшли 70 митців. Обидві спілки розгорнули активну організаційно-творчу і культурно-масову діяльність. 1 травня 1940 р. Оргкомітет Спілки художників відкрив у Львові виставку графіки, в якій взяло участь близько 40 художників, а 13 липня — виставку робіт скульпторів, різб'ярів по дереву та металу, вишивальниць.

У своїх творах львівські митці відтворювали великі звершення, які сталися на західноукраїнських землях після визволення. О. Л. Кульчицька створила дереворит «Радянська Армія у Львові 1939 р.», Ю. Б. Кратохвиля-Відимська — кольорові монотипії «Вступ Радянської Армії у Львів» та «Гуцули читають газету „Вільна Україна“». Глибоке розуміння соціальних змін в житті трудящих зуміли втілити в живописних полотнах Й. П. Курилас («Битва батраків з куркулями»), А. І. Манастирський («Вчора і сьогодні»), у графічних творах — С. М. Гебус-Баранецька («Мати»). У центрі міста було споруджено пам'ятний знак на честь Радянської Конституції, у створенні якого брали участь скульптори Е. В. Дзіндра, Я. І. Чайка.

До Львівського обласного відділення спілки композиторів України, організованого 1940 р., увійшли С. П. Людкевич, М. Ф. Колесса, Є. Т. Козак, А. М. Солтис, Р. А. Симович, А. Й. Кос-Анатольський та ін. Створені відомим композитором С. П. Людкевичем хори-пісні «В крові купані знамена», «Вітальна пісня» та ін., М. Ф. Колессою — «Вставай, розкований титане» прославляли визволення Західної України і возз'єднання її в єдиній Українській Радянській державі. При активній участі композиторів створено філармонію, симфонічні оркестри та народні хори.

В творчих закладах міста 1940 р. працювало 1972 митця³⁷. 30 вересня 1939 р. у Львові на мітингу письменників, композиторів, художників, артистів була одноставно прийнята резолюція, в якій зазначалось: «Ми горді тим, що приєднуємось до великої армії радянської інтелігенції і зобов'язуємось прикласти всі свої сили, все вміння та знання для широкого розвитку нашої творчої роботи на користь звільнених трудящих мас Західної України та всього великого Радянського Союзу»³⁸.

Велике значення для культурного розвитку міста та інтернаціонального виховання мало ознайомлення західноукраїнських митців

³⁷ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 113, арк. 66.

³⁸ Радянський Львів, 1939—1955, с. 27.

з культурним розвитком народів Країни Рад. У Львові з величезним успіхом пройшли виступи артистів Державного академічного Великого театру Союзу РСР, Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, Українського драматичного театру ім. І. Франка, Червонопрапорного ансамблю пісні і танцю Червоної Армії, Державного ансамблю пісні і танцю кубанських козаків, хорової капели «Думка» та інших колективів і окремих виконавців. 1940 р. у місті було організовано виставку творів художників Москви, Ленінграда, Києва, Харкова і Одеси. Значна частина експонованих творів була подарована львів'янам і залишалась у музеях міста.

Водночас 1940—1941 рр. мистецькі колективи Львова — театр мініатюр та хорова капела «Трембіта» — гастролювали по Радянській країні, а делегація письменників відвідала Москву. Велика група діячів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва західних областей УРСР брала участь у виставці, яка відкрилася наприкінці 1940 р. у Москві. Чільне місце на цій виставці посіли твори львівських майстрів-живописців, графіків, народних умільців.

В становленні і розвитку соціалістичної культури Львова неocenниму допомогу надавали творчі колективи багатонаціональної Вітчизни. Шефська комісія Київського театру ім. І. Франка, до складу якої входили Г. П. Юра, Н. М. Ужвій, Ю. В. Шумський, А. М. Бучма та ін., допомагала колективу Львівського українського драматичного театру готувати перші вистави.

Минув невеликий час, писала газета «Вільна Україна», і «докорінно змінилося обличчя міста, зникла прірва, яка відділяла центральні квартали від його околиць. Гояться рани, що їх заподіяли протягом свого панування польські колонізатори. Як фенікс, що піднімався із згаріщ, піднімається нове місто трудівників, місто науки і культури, вулицями якого владно крокує його новий господар»³⁹.

Таким чином, завдяки Радянській владі під керівництвом Комуністичної партії трудящі Львова при допомозі всіх радянських народів добилися значних успіхів у соціально-економічному і культурному будівництві. На перешкоді творчої праці в ім'я будівництва соціалістичного суспільства стала війна, яку нав'язала радянським людям фашистська Німеччина.

³⁹ Вільна Україна, 1940, 22 верес.

ЛЬВІВ ПЕРІОДУ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941—1945)

ПЕРШІ ДНІ ВІЙНИ. БОЇ ЗА МІСТО

22 червня 1941 р. фашистська Німеччина віроломно напала на Радянський Союз. Почалася Велика Вітчизняна війна радянського народу проти німецько-фашистських загарбників за свободу і незалежність Країни Рад.

Війна стала страшним лихоліттям для Львова. З перших її часів місто зазнало бомбардувань, жертвами яких стали відомі письменники Олександр Гаврилюк і Степан Тудор.

Разом з усім радянським народом трудящі Львова піднялись на захист соціалістичної Вітчизни. Вже в перші дні війни близько 80 % комуністів Львівської обласної партійної організації влилися добровольцями в діючу армію¹. Приклад комуністів наслідували комсомольці і безпартійні.

На багатолюдних зборах і мітингах трудящі засвідчували готовність самовіддано боротись з ненависним ворогом, віддати всі сили для перемоги над фашизмом. Їх патріотичний порив у ті дні був складовою частиною єдиної готовності всього радянського народу стати під керівництвом ленінської партії на захист Батьківщини. У Львові, де було оголошено воєнний стан, забезпечувалась безперебійна робота промислових підприємств, транспорту і зв'язку.

Організації мобілізаційних заходів намагалися перешкодити ворожі елементи, які підпільно діяли в місті. Зокрема, активізували антинародну діяльність українські буржуазні націоналісти, що чинили вбивства і диверсії, провокували паніку. Генерал І. Ільїн, на якого було покладено забезпечення громадського порядку у Львові в червні 1941 р., згадує, що «диверсанти і буржуазні націоналісти... порозсаджували своїх стрільців-бандитів на перехрестях доріг, при виїздах з міста і на всіх вулицях, де був великий рух людей», вони «мали своїм завданням дезорганізувати рух транспорту і пішоходів, створити паніку серед населення, паралізувати життя у місті і тим самим допомогти німецьким фашистам захопити його»².

Трудящі Львова давали рішучу відсіч підривному діям ворога. Були створені винищувальні батальйони і бойові дружини для охорони підприємств і установ, забезпечення громадського порядку та

¹ Нариси історії Львівської обласної партійної організації.— Львів, 1980, с. 76.

² *Замлинський В. О.* З вірою у перемогу.— К., 1976, с. 36.

ліквідації диверсійних груп і банд буржуазних націоналістів. У тяжкі дні війни обком, міськком і райкоми КП(б)У перетворились у бойові штаби по мобілізації й організації трудящих на боротьбу з німецько-фашистськими загарбниками. 26 червня до трудящих Львова і області звернулися робітники паровозовагоноремонтного заводу. В листі-відозвіі вони закликали зміцнювати тил, нещадно боротися з фашистськими наймитами — буржуазними націоналістами, сумлінною працею примножувати могутність соціалістичної Вітчизни³.

Становище міста визначалось загальною обстановкою на фронті, яка була надзвичайно складною. З початку війни південно-західний напрям, на якому знаходився Львів, став одним із головних на фронті. Саме туди в напрямку Рава-Руська — Львів та Перемишль — Львів ворог кинув у бій дві польові армії і танкову групу. Захопленню Львова — важливого адміністративного центру, вузла залізничних і шосейних шляхів, — гітлерівці надавали великого значення. Вони розраховували через два дні вступити у місто, а через десять — у Київ. Але знахабнілі фашистські «стратегі» прораховувались.

Керуючись ленінськими вказівками про захист соціалістичної Батьківщини, Комуністична партія організувала і підняла весь радянський народ на боротьбу з загарбниками. Війська Червоної Армії разом з прикордонними частинами заступили шлях ворогові. Незважаючи на перевагу гітлерівців у живій силі і техніці на напрямках головних ударів, радянські воїни стійко відбивали його атаки. Вони розгорнули велике прикордонне протиборство з загарбниками, що відіграло важливу роль у зриві гітлерівського плану «блискавичної» війни проти СРСР.

22 червня 1941 р. із військ Київського особливого військового округу був створений Південно-Західний фронт (командуючий генерал-полковник М. П. Кирпонос), у смузі оборони якого знаходились західні області УРСР.

На світанку 22 червня 1941 р. на львівському напрямі на шляху озвірілого ворога стали прикордонники та воїни гарнізонів дотів Струмилівського, Рава-Руського і Перемишльського укріпрайонів. У бій вступили також підрозділи 6-ї (командуючий генерал І. Н. Музиченко) та 26-ї (командуючий генерал Ф. Я. Костенко) армій. З фашистськими загарбниками мужньо билися воїни 91-го Рава-Руського прикордонного загону, яким командував майор Я. Д. Малий. Героїчно відстоювали радянську землю бійці-прикордонники комендатури, якою командував Н. Ф. Строков (поблизу с. Межиріччя). На допомогу їм прибув 158-й кавалерійський полк, який вже в першому бою знищив до 150 гітлерівців і багатьох взяв у полон⁴. Разом з прикордонниками громили ворога гарнізони дотів Рава-Руського укріпрайону і батальйони 41-ї стрілецької дивізії. Бійці 17-ї прикордонної застави

³ Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників (1941—1944 рр.) : Зб. документів і матеріалів. — Львів, 1949, с. 30.

⁴ Центральний архів Міністерства оборони СРСР (далі — ЦАМО СРСР), ф. 334, оп. 5307, спр. 10, арк. 3, 14; спр. 11, арк. 11, 50, 168; ф. 3507, оп. 252 328, спр. 2, арк. 1, 2.

на чолі з лейтенантом Ф. В. Моріним із співом «Інтернаціоналу» пішли в атаку проти фашистів. Вони загинули, але не пропустили гітлерівців на своїй ділянці кордону. Ф. В. Моріну посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу⁵.

Уздовж кордону по р. Сан вогнем і штиками відбивали атаки ворога застави 92-го прикордонного загону під командуванням підполковника Я. І. Таругіна. Запеклі бої розгорнулися в районі міста Перемишля, де тримала оборону застава лейтенанта А. Н. Патарикіна і частини 99-ї стрілецької дивізії. Разом з прикордонниками активно діяв створений із місцевого активу загін ополченців на чолі з секретарем Перемишльського міськкому КП(б)У П. В. Орленком⁶.

Велика небезпека загрожувала радянським військам, які обороняли Львів з північного заходу та півночі. Ворог намагався оточити і знищити 6-ту армію. Але завдяки мужності радянських воїнів здійснити це йому не вдалося. Яскравою сторінкою історії Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу була танкова битва в районі Луцьк — Радехів — Броди — Дубно — Ровно, яка продовжувалась майже тиждень. Героїчно билися з фашистами гарнізони дотів, які опинились у тилу наступаючого ворога. Вічною славою вкрили себе герої 13-ї застави поблизу с. Скоморохи Сокальського району під командуванням лейтенанта О. В. Лопатіна. Більш як десять днів прикордонники відбивали безперервні атаки, і лише після загибелі всіх бійців гітлерівці оволоділи заставою.

В результаті впертого опору радянських військ на Рава-Руському напрямку, в районі Перемишля — Великого Любєня, контрнаступу і танкової битви, а також ударів по загарбниках нашої авіації ворог зазнав великих втрат. Незважаючи на героїчні дії радянських військ становище на фронті залишалось важким. Вночі 27 червня радянські війська залишили Рава-Руську, а наступного дня — Перемишль.

Оборона підступів до Львова, як і в цілому прикордонна битва військ Південно-Західного фронту, мала велике стратегічне значення. Ворога було затримано, він поніс значні втрати, переконався в стійкості радянських воїнів, готових самовіддано захищати свою Батьківщину.

У той же час інтенсивно здійснювалась евакуація населення в гліб країни. Із Львова вдалося вивести матеріальні цінності й устаткування промислових підприємств у 60 залізничних ешелонах⁷.

29 червня фашистські війська піддали Львів жорстокому бомбардуванню з повітря та артилерійському обстрілу. Враховуючи складність воєнного становища, 30 червня 1941 р. за наказом Ставки Головного Командування Збройних Сил СРСР радянські війська залишили місто.

⁵ Красная звезда, 1965, 14 апр.; 1974, 2 окт.

⁶ Стрижков Ю. К. Герой Перемышля. — М., 1969, с. 42—59.

⁷ ЦАМО СРСР, ф. 229, оп. 213, спр. 12, арк. 57.

ФАШИСТСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ

Захопивши місто, німецько-фашистські загарбники встановили жорстокий окупаційний режим. Вони чинили масові розправи над населенням, насамперед комуністами, комсомольцями, радянськими активістами. У перші дні окупації фашисти розстріляли 25 робітників фабрики «Аїда», 30 активісток швейної фабрики, 18 — кондитерської фабрики «Більшовик». Стріляли в кожного, хто з'являвся на вулицях.

Разом з гітлерівськими військами до Львова прибув батальйон «Нахтігаль», сформований гітлерівцями з українських буржуазних націоналістів. Політичне керівництво батальйоном головорізів здійснювали офіцер абверу Т. Оберлендер, активний функціонер ОУН Р. Шухевич та уніат-капелан І. Гринох. Гітлерівці за допомогою карального батальйону розпочали масові арешти і вбивства. Протягом семи днів за заздальгідь складеними націоналістами «чорними списками» вони вбили понад 500 радянських громадян, у тому числі 70 відомих діячів науки, мистецтва і культури, серед них видатного письменника Т. Бой-Желенського, всесвітньо відомих вчених Я. Грека, В. Серадського, Т. Островського та ін. Сотні громадян було кинуті в концтабори смерті.

30 червня 1941 р. гітлерівці розіграли в окупованому Львові фарс проголошення «самостійної» України. Бутафорний уряд у «декреті № 1» проголошував: «Українська держава буде тісно співдіяти з націонал-соціалістичною Великою Німеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі і світі...»⁸. Проте гітлерівці не хотіли ділити владу на окупованій Україні і 4 липня у місті була створена німецька військова комендатура, а націоналістичний «уряд» розігнано. Згодом гітлерівці створили «Національну раду», почесним головою якої був митрополит А. Шептицький. «Рада» закликала до «співробітництва з урядовими установами», ставши, таким чином, одним із додатків окупаційного апарату влади.

Окупувавши західні області Радянської України, німецько-фашистські загарбники виділили Львівську, Дрогобицьку, Станіславську і Тернопільську області в окрему адміністративно-територіальну одиницю під назвою «дистрикт Галичина» з центром у Львові, підпорядкувавши її генерал-губернаторству з центром у Кракові. Населення окупованої території, як і всіх слов'янських земель, у планах керівників гітлерівської Німеччини підлягало «фільтрації» і винищенню.

В спеціальному документі «Зауваження і пропозиції» Східного міністерства до генерального плану «Ост» від 24 квітня 1942 р. відзначалось: «б) До питання про українців. По плану головного управління імперської безпеки на територію Сибіру повинні бути

⁸ Центральний державний архів Великої Жовтневої соціалістичної революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі — ЦДАЖР УРСР), ф. 3833, оп. 3, спр. 7, арк. 34.

переселені також західні українці. При цьому передбачається переселення 65 % населення»⁹.

Львів гітлерівці збирались очистити від слов'ян і перетворити на німецьке місто. Старовинний центр української культури був перейменований у «Лемберг», вулиці й площі дістали німецькі назви, а на трамваях, магазинах і кафе з'явилися застережливі вивіски «Тільки для німців». Німецька мова оголошувалась державною. Адміністративне управління будувалося за зразками генерал-губернаторства під контролем гестапо.

З перших днів окупації гітлерівці почали пограбування міста, зокрема численних запасів продовольчих товарів, які не встигли вивезти або знищити радянські організації і установи. Крім того, щоденно із харчових підприємств міста вивозилось 8500 кг кондитерських, майже 6000 кг молочних, 3000 кг м'ясних виробів та багато ін.¹⁰ Господарській інспекції групи армій «Південь» передавались усі харчові підприємства міста і області¹¹. Так, лише 31 липня 1941 р. вона вимагала від окупаційної адміністрації дистрикту «Галичина» 200 тис. т зерна, 25 тис. т м'яса, 15 тис. т цукру та інші продукти¹², прирікаючи місцеве населення на голод.

Масовому пограбуванню підлягала також промислова сировина. Лише протягом першого місяця окупації з дистрикту в основному із Львова було вивезено до рейху дві третини сировинних запасів¹³. Німецькі банки, концерни та акціонерні товариства захоплювали радянські підприємства, створювали численні філіали. Зокрема, у Львові почали роботу відділення Краківського філіалу Берлінського комерційного банку, Віденського банківського комерційного товариства¹⁴. Вже на третій день окупації в місто прибув представник концерну «Герман Герінг» з повноваженнями щодо експлуатації гірничої і металургійної промисловості¹⁵. Множилися філіали німецьких фірм, що забезпечували потреби вермахту у військовій техніці і спорядженні. Так, концерн по будівництву літаків і авіамоторів «Юнкерс флюгрей унд моторен верке» відкрив у місті спеціальне бюро «Зюд-Ост», акціонерне об'єднання «Арбайт геймешафт дойче уніформен» почало виготовлення військового обмундирування, започаткували роботу філіали відомих фірм по виробництву озброєння

⁹ Цит. за: *Дашичев В. Н.* Банкротство стратегии германского фашизма : Ист. очерки : Документы и материалы. — М., 1973, т. 2, с. 35.

¹⁰ Львівський облдержархів, ф. 35, оп. 9, спр. 693, арк. 2; ф. 76, оп. 1, спр. 41, арк. 55.

¹¹ Там же, ф. 35, оп. 9, спр. 693, арк. 2.

¹² Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні : 36 документів і матеріалів. — К., 1963, с. 24, 25.

¹³ Преступные цели — преступные средства : Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941—1944 гг.). — М., 1968, с. 30, 43; Львівський облдержархів, ф. 35, оп. 9, спр. 693, арк. 2; ф. 76, оп. 1, спр. 41, арк. 55; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, с. 23.

¹⁴ *Landau L.* Kronika lat wojny i okupacji. — Warszawa, 1962, т. 2, s. 130.

¹⁵ Львівський облдержархів, ф. 37, оп. 3, спр. 80, арк. 1—2.

«Сіменс», «Георг Біднер» та багато ін.¹⁶ У серпні 1941 р. за розпорядженням генерал-губернатора Г. Франка у Львові розпочало діяльність об'єднання «Штаатліхен гетрайде унд індустріє верке Лемберг», яке підкорило всі підприємства харчової промисловості дистрикту. Поряд з ними виникли численні акціонерні спілки по експлуатації електроенергії, нафти, газу, торгівлі, транспорту і зв'язку¹⁷.

Окупанти передали всі промислові підприємства на території дистрикту 77 німецьким фірмам, концернам та іншим монопольним об'єднанням, центри філіалів і виробничі об'єкти яких знаходились переважно у Львові¹⁸. Тотальне пограбування продовольчої продукції і промислової сировини, нещадна експлуатація промислового виробництва і праці набирали все більш хижацького характеру і продовжувались протягом майже трьох років.

Одним із перших заходів окупаційних властей було запровадження системи рабсько-кріпосницької праці. «Всі, хто не повернеться на місце своєї праці або покине її,— зазначалося в наказі німецького військового командування,— будуть розстріляні як саботажники». Обов'язковій реєстрації в окупаційних органах і на так званій біржі праці підлягали чоловіки і жінки віком від 15 до 60 років. Усіх, хто порушував цей наказ, фашисти кидали в катівні гестапо, концтабори смерті.

Складовою частиною рабсько-кріпосницької системи праці було масове вигнання радянських людей на каторжні роботи. Всіх робітників не діючих підприємств міста, 15 % робітників міського трамвайного транспорту, значну частину молоді окупанти відправили в Німеччину. Лише з осені 1941 р. до весни 1943 р. на каторжні роботи було вивезено майже 40 тис. жителів Львова¹⁹.

Позбавлені засобів існування, жителі міста гинули від голоду і хвороб. Ось яку картину життя того часу намальовано у листі, надісланому мешканцями Львова губернатору дистрикту: «Ми і наші діти голодні... Жителі м. Львова благають — їсти! Ми не одержуємо ні молока, ні м'яса. За чотири місяці ми дістали тільки 60 грамів масла. Хліба одержуємо зовсім мало і той дуже поганий. Пайок такий мізерний. Ми брудні, нема чим помитися, нема мила. То ви, культуртрегери? Але ми бачимо м'ясо, ковбасу, борошно, масло, овочі, білий хліб, все інше, тільки воно — для німців. Ми будемо кричати на весь світ. Люди ходять як тіні. Народ гине!»²⁰.

У встановленні жорстокого фашистського окупаційного режиму активну участь брали українські і польські буржуазні націоналісти, функціонери багатьох буржуазних партій, уніатські і католицькі клерикальні кола. Вже 5 липня 1941 р. митрополит греко-католицької церкви А. Шептицький звернувся письмово до духовенства і ві-

¹⁶ Там же, ф. 35, оп. 13, спр. 185, арк. 3, 4, 12; Львівська наукова бібліотека АН УРСР ім. В. Стефаника, ф. 846, 1943, № 14, с. 15.

¹⁷ Львівський облдержархів, ф. 35, оп. 13, спр. 185, арк. 6, 13, 17.

¹⁸ Там же, ф. 59, оп. 1, спр. 40, арк. 80.

¹⁹ Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників, с. 43, 61, 66.

²⁰ Там же, с. 50.

руючих: «Побідоносну німецьку армію... вітаємо з радістю і вдячністю за звільнення від ворога» і наказав кожному душпастиру відслужити «благодарственну богослужбу» на честь німецької армії²¹. Цей заклик негайно підтримали священники міста і 2300 парафій дистрикту²².

З метою більш інтенсивного пограбування населення на початку серпня 1941 р. гітлерівці організували «Український крайовий комітет» (УКК) — філіал краківського «Українського центрального комітету» (УЦК), а в системі УКК — «Український допомоговий комітет» (УДК). Окупаційна газета «Львівські вісті» відверто повідомляла про те, що УКК організовано «із згоди» німецьких властей і їх керівника Г. Франка. «Ми не керували своєю долею і своїми справами,— змушений був визнати керівник УКК К. Паньківський,— ми не були майстрами. Майстром був Гітлер... В його тіні, під постійним наглядом його довірених і під їх тиском йшла наша праця».

Ця «праця» була надзвичайно злочинною. Заохочувана окупантами, в дистрикті «Галичина» відроджувала свою діяльність українська буржуазно-націоналістична кооперація. З середини серпня 1941 р. у Львові почали діяти «Центральна господарська станиця» («Ляндвїртшафтліхе централстелле»), «Ревізійний союз українських кооперативів» (РСУК), монополні об'єднання «Сільський господар», «Народна торгівля», «Центросоюз», «Маслосоюз». Головними кредиторами об'єднань стали львівський кредитний банк «Дністер», «Центробанк», а також «Аграрбанк» з капіталом 46 млн. злотих²³. Окупаційна газета «Львівські вісті» відверто писала, що всі ці організації ставали додатком окупаційних властей генерал-губернаторства.

Одночасно у місті активно реставрувались середні та дрібні капіталістичні підприємства, експропрійовані Радянською владою восени 1939 р. 27 липня 1942 р. генерал-губернатор Франк видав спеціальне розпорядження про ліквідацію радянських господарських форм у галузі ремесла, дрібної торгівлі і промислів, управління нерухомим майном. У місті почали з'являтися численні дрібні підприємства і майстерні, крамниці і крамнички української і польської буржуазії, які користувались залишками довоєнної сировини, награтованим майном жителів, розстріляних окупантами.

Проте торжеству дрібних власників швидко прийшов кінець. Запаси сировини і майна вичерпувались, а гітлерівські окупаційні власті не збиралися їх постачати. Тому 20 січня 1943 р. з'явилося відповідне розпорядження генерал-губернатора про ліквідацію в дистрикті дрібних підприємств, які не належали німцям. Майно їх конфіскувалось для потреб рейху. Вивільнені від праці робітники були депортовані на каторжні роботи в Німеччину.

²¹ Правда про унію : Документи і матеріали.— Львів, 1982, с. 297.

²² Партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії України (далі — ЦА ІІП ЦК Компартії України), ф. 1, оп. 14, спр. 1639, арк. 16.

²³ Landau L. Kronika lat wojni i okupacji, t. 2, s. 316; Львівський облдержархів, ф. 74, оп. 2, спр. 98, арк. 4, 28, 30.

За три роки окупації німецько-фашистські загарбники завдали господарству міста нечуваних збитків. Із 157 на той час великих і середніх підприємств, що діяли у Львові до війни, 74 були зруйновані повністю, а із 48 вивезено устаткування. Перед відступом гітлерівці знищили залізничний вузол, паровозне і вагонне депо, всі станційні будови, висадили в повітря міську електростанцію. Загальні збитки, заподіяні окупантами народному господарству міста, становили понад 184 млн. крб.²⁴

Великої шкоди завдали окупанти закладам культури і охорони здоров'я. Вони пограбували Львівський державний університет, політехнічний, медичний, торгово-економічний інститути та інші навчальні заклади міста, бібліотеку АН УРСР, державну картинну галерею. До Німеччини було вивезено колекцію оригінальних малюнків А. Дюрера, 5113 рукописів, 3139 стародруків, 2346 рідкісних гравюр, 300 інкунабул, знищено 40 тис. томів наукових творів радянських вчених, багато фахових журналів та літератури на мовах східних народів, спалено велику кількість цінних книг університетської наукової бібліотеки, пограбовані рукописи великих польських поетів А. Міцкевича і Ю. Словацького, книги-унікуми XVI ст.²⁵

Протягом перших місяців окупації у місті відновили злочинну антинародну діяльність буржуазно-націоналістичні організації («Просвіта»), організувались нові («Українська служба батьківщині»). На допомогу воєнній комендатурі міста гестапо організувало «українську» і «польську» поліцію, «юденрат» та інші озброєні банди, які активно використовувались у каральних акціях проти цивільного населення, в охороні важливих об'єктів, для виконання функції капо в концтаборах смерті.

У квітні 1943 р. зусиллями ОУН і осятято націонал-клерикалів на чолі з митрополитом А. Шептицьким у Львові почала формуватися дивізія СС «Галичина» із синів куркулів та націоналістичних функціонерів, до якої насильною мобілізацією була залучена і частина селян. В червні 1944 р. дивізію передислоковано на фронт під м. Броди, де вщент розгромлено наступаючими радянськими військами.

Найстрахітливішими сторінками історії окупованого фашистами Львова стали 1113 днів і ночей масового вбивства людей. У Львові було сконцентровано три табори смерті.

В липні 1941 р. у центрі міста на території старовинної фортеці «Цитадель» німецько-фашистське військово командування створило концентраційний табір для військовополонених («Шталаг 328»). Тут від голоду і хвороб, катувань і розстрілів загинуло багато тисяч чоловік.

В листопаді 1941 р. у кінці вул. Янівської фашисти створили концентраційний табір для цивільного населення. На площі 2990 кв. м

²⁴ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 4, оп. 1, спр. 683, арк. 8; Вільна Україна, 1945, 5 січ.

²⁵ Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників, с. 93.

Судово-медична експертиза трупів на території Янівського концтабору. Липень 1944 р.

постійно перебувало понад 11 тис. людей²⁶. В'язнів морили голодом, примушували виконувати непосильні роботи, по-звірячому били і розстрілювали.

В Янівському таборі грав симфонічний оркестр з кількох десятків міських музикантів під керівництвом скрипаля з світовим іменем Якуба Штрікса і відомого львівського диригента і композитора Якова Мунда. За наказом табірної керівництва ними було написано «Танго смерті», яке звучало під час екзекуцій. За час існування Янівського табору смерті гітлерівці знищили понад 200 тис. чоловік²⁷.

Масові розстріли населення і військовополонених окупанти та їх пособники здійснювали також на околиці міста — у Лисиницькому лісі. Тут було розстріляно понад 200 тис. чоловік²⁸.

7 вересня 1941 р. спеціально для єврейського населення Львова фашисти організували табір смерті під назвою «Юденлаг». Гетто розташовувалось за колючим дротом у північній частині міста. За час його існування до 6 червня 1943 р. гітлерівці знищили 136 тис. євреїв²⁹.

²⁶ Там же, с. 5; Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 3, спр. 8, арк. 33, 34.

²⁷ Там же, арк. 30.

²⁸ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, с. 355.

²⁹ Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників, с. 5.

Внаслідок страхітливих злочинів німецьких фашистів та їх пособників — українських і польських націоналістів — місто зазнало величезних людських втрат. Якщо в 1940 р. тут проживало 397 тис., то на день визволення 149 тис. чоловік³⁰. У меморандумі комісії по розслідуванню злочинів німецько-фашистських окупантів у Львові зареєстрували 190 особливо заклятих злочинців — від генерал-губернатора Г. Франка до рядового ката-виконавця³¹.

Роки тимчасової німецько-фашистської окупації були найжахливішим періодом в історії Львова. «Гітлерівські окупанти,— говорив у промові на зборах інтелігенції Львова Я. Галан,— залишили сліди такі криваві, такі ганебні, що й сотні років не вирвуть з наших дум ненависті й презирства до культуртрегерів з-над річки Шпрее»³².

БОРОТЬБА ПРОТИ ФАШИСТСЬКОЇ НЕВОЛИ

Незважаючи на жорстокий окупаційний режим, трудяще населення Львова, виховане в душі радянського патріотизму і відданості соціалістичній Батьківщині, з перших днів розпочало боротьбу проти ненависних загарбників та їх прислужників — українських і польських буржуазних націоналістів.

Розгортання антифашистської боротьби у місті здійснювалось у виключно складних умовах. Масовий фашистський терор, антинародна діяльність уніатської церкви, українських і польських буржуазно-націоналістичних організацій значною мірою перешкоджали процесу мобілізації руху опору. У зв'язку з тим, що місто було окуповане вже на початку війни, обкому і міськкому партії не вдалося створити розгалуженої мережі підпільних партійних організацій. Тому комуністи і комсомольці почали організовувати перші підпільні антифашистські групи лише восени 1941 р. Тоді виникла підпільна патріотична група на чолі з Є. Т. Цибрухом у складі 13 чоловік. Дещо пізніше почали діяти антифашистські групи під керівництвом М. Д. Березіна, В. Я. Грушина, В. Лещинського, П. П. Перчинського, А. П. Полуб'яка та ін. Вони провели ряд успішних операцій. «Ненавидять нас деякі місцеві елементи за наше співробітництво з Німеччиною»,— змушена була визнати окупаційна газета «Українські щоденні вісті».

В березні 1942 р. відбулось об'єднання груп Є. Т. Цибруха і В. Лещинського. Новостворена організація, яку очолив В. Лещинський, проводила саботаж на виробництві, виводила з ладу обладнання, поширювала антифашистські листівки.

Восени 1942 р. відбулось об'єднання підпільних груп в антифашистську організацію «Народна гвардія». Згодом вона прийняла назву «Народна гвардія імені Івана Франка». Центром її діяльності став Львів, серед організаторів були члени ЦК КП(б)У, колишні члени

³⁰ Радянський Львів, 1939—1955, с. 249.

³¹ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 3, спр. 16, арк. 117, 122.

³² Там же, ф. 3, оп. 3, спр. 22, арк. 11.

Галицький князь
Лев Данилович.
Худ. Л. Долинський.
Друга половина
XVIII ст.

Перша сторінка
з найдавнішого
потолінійного
рукопису
Львівського
«Ірмологіона».
Кінець XVI —
початок XVII ст.

Пам'ятник
Адаму Міцкевичу.
Скульптори
М. Паращук,
А. Попель. 1905 р.

Безробітні міста
Львова біля будинку
біржі праці.
20—30-і рр. XX ст.
Художник
О. Друченко.
1954—1955 рр.

Пожежа ратуші
і барикади у Львові.
1848 р. Малюнок
невідомого
художника.
Акварель середини
XIX ст.

Пам'ятник на могилі
І. Франка у Львові.
Скульптор
С. Литвищенко,
1933 р.

Розмова В. І. Леніна
з делегатами Компартії
Східної Галичини на
II конгресі Комінтерну.
Художник
М. Добронравов. 1964 р.

Народні Збори
Західної України.
Жовтень 1939 р.
Художник
М. Добронравов. 1949 р.

Пам'ятник В. І. Леніну.
Скульптор С. Меркуров,
архітектори С. Француз,
В. Шарапенко.
1952 р.

Площа Ринок.
Будинок міської Ради
народних депутатів.

Пам'ятник
Ярославу Галану.
Скульптори О. Пилев,
А. Охріменко, В. Усов,
архітектор
В. Блюсюк. 1973 р.

Пам'ятник
«Батьківщина-мати»
на Пагорбі Слави.
Скульптори
М. Лисенко,
В. Форостецький,
архітектори
А. Натальченко,
І. Персиков,
Г. Швецько-Вінецький.
1952 р.

Монумент Бойової слави
Збройних Сил СРСР.
Скульптори Д. Кравич,
Е. Мисько, Я. Мотика,
художник О. Пирожков,
архітектори М. Вендзилович,
О. Огранович. 1970 р.

Пам'ятник
легендарному
розвіднику
М. І. Кузнецову.
Скульптори В. Власов,
В. Подольський,
Є. Рукавишніков,
архітектор
В. Дорошенко. 1962 р.

Залізничний вокзал.

Головний корпус
університету.

Оперний театр.

Посвячення
в студенти
медичного інституту
біля пам'ятника
лікарям, що загинули
на фронтах Великої
Вітчизняної війни.
1982 р.

Жовтнева демонстрація трудящих міста.

Музей українського мистецтва.

Головний корпус політехнічного інституту.

Історичний музей.

Музей народної
архітектури
і побуту.

Порохова башта —
пам'ятка архітектури
XVI ст.

Каплиця Боїмів —
пам'ятка архітектури
XVII ст.

Школа в новому житловому масиві.

Житловий масив «Сихів».

КПЗУ та Польської робітничої партії (ППР). Ще навесні 1942 р. львівські підпілляники встановили зв'язок з ЦК ППР, який став надавати допомогу радянським месникам. «Рік тому, — телеграфував 15 червня 1943 р. секретар ЦК ППР П. Фіндер голові виконкому Комінтерну Г. Дмитрову, — товариші зі Львова звернулись до нас з проханням організувати у них роботу. Враховуючи, що вони не мають зв'язку з КПУ і що в той же час там починають активізуватись різні реакційні українські і польські організації, ми подали їм допомогу в людях, матеріалах і грошах, заявивши, що до встановлення ними зв'язку з КПУ ми організуємо боротьбу українських і польських мас з гітлерівськими загарбниками, за відновлення вільної Радянської України»³³.

Керівництво «Народною гвардією» здійснювала Рада, до складу якої увійшли В. Я. Грушин, М. Д. Березін, Т. А. Гаєвський, А. Т. Дацик, В. Лещинський, К. Курилюк, П. П. Перчинський. Вся організація поділялася на районні групи і секції. На кінець 1942 р. «Народна гвардія» мала в складі понад 100 чоловік, серед них українці, росіяни, поляки, представники інших національностей. Її діяльність була яскравим виявом інтернаціональної єдності і братерської дружби українського, російського, польського та інших народів у боротьбі проти спільного ворога — фашизму. В статуті народогвардійців визначались форми і завдання підпільно-партизанської боротьби. В початковий період «Народна гвардія» приділяла основну увагу політичній роботі серед населення. В інформаційних бюлетенях, які поширювались у місті в листопаді 1942 р., публікувались матеріали про 25-і роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції. З грудня 1942 р. було налагоджено випуск підпільної преси: газет «Głos wolności», згодом «Новини дня» (українською мовою). 1 березня 1943 р. почала виходити газета «Боротьба» тиражем 500 примірників. Пресі належала велика роль у зміцненні рядів «Народної гвардії», згуртуванні та мобілізації сил для боротьби проти німецько-фашистських загарбників та їх прислужників — українських і польських буржуазних націоналістів.

На кінець 1943 р. «Народна гвардія» встановила зв'язки з антифашистськими групами в інших містах і очолила боротьбу трудящих Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей. Наростання масштабів антифашистської боротьби та поширення впливу «Народної гвардії» на інші області викликало необхідність організаційних змін. «Народна гвардія» прийняла нову назву — «Організація партизанського руху західних областей України». В липні 1943 р. замість ради організації була створена військова рада, замість газети «Боротьба» почала виходити газета «Партизан». Організація значно зросла і об'єднувала до 600 членів, що сприяло активізації її бойової діяльності.

Однією з найбільших проведених операцій було знищення підприємства «Ойкус», де виготовлялася продукція для німецької авіа-

³³ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу, 1941—1945 рр.— К., 1967, т. 1, с. 485.

ційної промисловості. Протягом 1943 р. бойовими загонами було ліквідовано 136 фашистів та їх націоналістичних пособників³⁴. Надалі радянські підпільники посилили боротьбу проти окупантів. З січня по червень 1944 р. воєнний комендант Львова видав кілька наказів, якими гітлерівським солдатам і офіцерам заборонялося з'являтися пізно ввечері у Стрийському і Личаківському парках, на Високому Замку і Погулянці через активізацію радянських месників.

Велику роботу львівські підпільники проводили по організації втеч радянських військовополонених з концентраційних таборів. У лютому 1944 р. вони організували втечу великої групи військовополонених, із яких пізніше був створений партизанський загін «Патріоти слов'ян», що активно діяв у лісах навколо Львова. Влітку цього ж року організовано втечу із концтабору «Шталаг 328» групи радянських військовополонених у складі 32 чоловік, пізніше звільнено ще 300 чоловік³⁵. Це змусило гітлерівців повідомити в пресі, що люди, які допомагають утікачам, будуть жорстоко покарані. Однак, незважаючи на погрози, антифашистський рух розгортався.

Важливе значення для піднесення боротьби з ворогом у Львові мало Звернення ЦК КП(б)У до трудящих міста (1943 р.), а також встановлення безпосереднього керівництва львівським підпіллям (з березня 1944 р.) ЦК КП(б)У і Українського штабу партизанського руху. Месники значно посилили удари по ворогу, знищили нафто-сховище, підірвали три локомотиви на залізниці, кілька військових ешелонів, пошкодили підземний телефонний кабель.

У квітні 1944 р. гестапо натрапило на слід підпільної організації і заарештувало понад 50 чоловік — керівників і активних її членів. 29 квітня частина заарештованих була страчена, інші відправлені в концтабори. Але більшість підпільників, в тому числі члени військової ради М. Д. Березін і І. П. Курилович, залишилась на волі. Організація продовжувала боротьбу проти окупантів до приходу Червоної Армії.

³⁴ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 3, спр. 1792, арк. 309.

³⁵ Нариси історії Львівської обласної партійної організації, с. 93.

Члени ради підпільно-партизанської організації Народна гвардія ім. Івана Франка М. Д. Березін, Й. Г. Матвишин, Т. А. Гаєвський, А. Т. Дацюк, В. Я. Грушин. 1943 р.

Львів у роки тимчасової окупації був місцем розташування штабів німецько-фашистських військ і тому привертав особливу увагу радянських розвідувальних органів. У 1943 р. під час героїчного Карпатського рейду з'єднання під командуванням двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака партизани-розвідники успішно проникали в місто і вели розвідку. На початку 1944 р. у Львові почала діяти розвідувальна група партизанського загону спеціального призначення «Переможці», яким командував Герой Радянського Союзу Д. М. Медведєв. У лютому 1944 р. із цього загону прибув у Львів легендарний розвідник М. І. Кузнецов із своїми соратниками Я. Камінським і І. Беловим. Вони добули для командування Червоної Армії цінні відомості та здійснили ряд актів по знищенню керівних фашистських чинів, зокрема віце-губернатора дистрикту Бауера.

В квітні — липні 1944 р. у Львові успішно діяла оперативно-розвідувальна група «Унітарці» партизанського з'єднання під командуванням Б. Г. Шангіна. Відважна розвідниця групи С. С. Земба («Аня»), працюючи секретарем в управлінні губернатора дистрикту, добула гітлерівський план мінування Львова і передала радянському військовому командуванню. Завдяки подвигу безстрашних радянських партизан було збережено найцінніші пам'ятники архітектури міста.

В роки тимчасової німецько-фашистської окупації радянський Львів не скорився загарбникам. Героїчна боротьба підпільників і партизанів була високо оцінена Комуністичною партією і Радянським урядом, багато народних месників нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

ВИЗВОЛЕННЯ ЛЬВОВА

Успішні дії Червоної Армії в кінці 1943 і на початку 1944 р. створили передумови для визволення Львова від німецько-фашистських окупантів.

24 червня 1944 р. Ставка Верховного Головнокомандування Червоної Армії наказала командуванню 1-го Українського фронту (командуючий Маршал Радянського Союзу І. С. Конєв) підготувати Львівсько-Сандомирську наступальну операцію і завершити визволення від ворога всієї території Радянської України, в тому числі міста Львова.

Для успішного здійснення цієї важливої операції було вирішено завдати ворогові два удари: один — з району на захід від Луцька в напрямі на Рава-Руську і другий з району Тернополя на Львів. Наступ радянських військ на першому напрямі розпочався 13 липня, а на другому — 14 липня 1944 р. До 18 липня радянські війська прорвали оборону ворога на фронті шириною 200 км і, долаючи опір гітлерівців, заглибились на 50—80 км. В результаті успішної операції вдалося оточити і розгромити угруповання ворога в складі восьми дивізій в районі м. Броди, що полегшувало наступальні дії військ на Львівському напрямі.

Екіпаж танка «Гвардія». Другий зліва — стрілок-радист О. Марченко. 1944 р.

Запеклі бої розгорілись на підступах до Львова. 23 липня командування фронтом наказало 3-й гвардійській танковій армії головними силами здійснити швидкий марш-маневр в обхід Львова з північного заходу. Ламаючи опір ворога, із сходу до міста підійшли частини 60-ї армії і 4-ї танкової армії. На південь від них вела наступ 38-ма армія.

В боях за Львів особливо відзначились воїни 10-го гвардійського Уральського добровольчого танкового корпусу генерала Є. О. Белова із 4-ї танкової армії. Бойові групи цього з'єднання першими прорвалися у місто. У літопис героїчної боротьби за визволення Львова яскраво сторінкою увійшов подвиг екіпажу танка «Гвардія» з бригади полковника М. Г. Фомічова в складі А. Н. Додонова, Ф. П. Суркова, О. П. Марченка і Н. І. Мельниченка. 23 липня, знищивши кілька опорних гнізд противника, танк прорвався до будинку міської Ради. Старшина Марченко з групою автоматників, ліквідувавши ворожу охорону, піднявся на вежу ратуші і встановив червоний прапор. У ворожому оточенні екіпаж танка «Гвардія» мужньо відбивався від гітлерівців. Смертю хоробрих загинули О. П. Марченко і А. Н. Додонов, були важко поранені Ф. П. Сурков і Н. І. Мельниченко. За подвиг всі вони були нагороджені орденами, а механік-водій Ф. П. Сурков удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Майже одночасно з танком «Гвардія» до центру міста увірвався танковий взвод під командуванням старшого лейтенанта Д. М. Пота-

пова, який знищив дві ворожі «Пантери» та багато гітлерівців. У важкому бою частина танкістів загинула, а командир був двічі поранений. Відважні воїни нагороджені орденами і медалями, а Д. М. Потапов удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

В боях за місто виявив героїзм танкіст молодший лейтенант П. П. Кулешов. З 24 по 26 липня він знищив десять ворожих гармат, три танки, до сотні гітлерівців. Коли танк був підбитий, Кулешов із своїм екіпажем продовжував битись з фашистами врукопашну. За мужність і героїзм П. П. Кулешов удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Трудаці Львова самовіддано допомагали Червоній Армії. Місцеві жителі вказали танкістам взводу лейтенанта Г. М. Конанца приховані підходи до залізничної станції і допомогли вивести з ладу чотири паровози, захопити близько ста вагонів з різним майном і спорядженням. В ході бою було відбито шість ворожих атак, взвод утримував станцію до підходу головних сил корпусу³⁶.

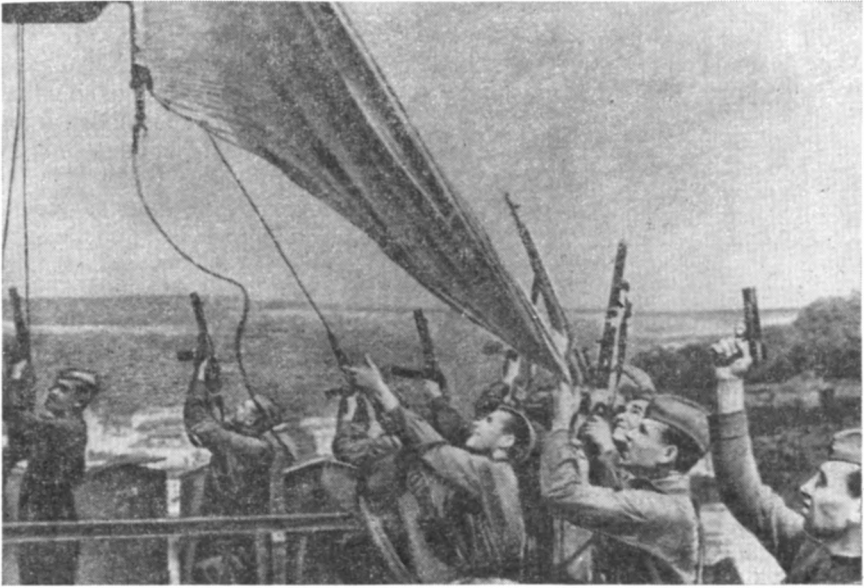
У вуличних боях разом з танкістами мужньо билися мотострілки. Батальйон під командуванням гвардії майора А. Х. Ішмухаметова за три дні боїв у місті знищив 900 гітлерівців, 5 ворожих танків, 4 гармати, 20 кулеметних гнізд, захопив у полон велику групу гітлерівців, звільнив близько 5 тис. радянських військовополонених. При підтримці танків і гармат гвардійці вели бої за кожную вулицю, кожний будинок. А. Х. Ішмухаметов був поранений, але продовжував керувати боєм і особисто вів бійців на штурм ворожих укріплень. За хоробрість і уміле керівництво боями по визволенню Львова А. Х. Ішмухаметову було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Вранці 27 липня 1944 р. місто було повністю звільнено від німецько-фашистських загарбників. Цього ж дня столиця нашої Батьківщини Москва салютувала двадцятьма артилерійськими залпами військам 1-го Українського фронту — визволителям Львова. У наказі Верховного Головнокомандуючого від 27 липня 1944 р. були відзначені військові частини 3-ї гвардійської і 4-ї танкових армій, 38-ї і 60-ї армій. 79 з'єднанням і частинам фронту, що особливо відзначились у боях за Львів, було присвоєно почесне найменування «Львівських», 116 з'єднань і частин, багато воїнів Червоної Армії нагороджено бойовими орденами.

В боях за Львів радянські війська знищили 8 тис. гітлерівців, 3,5 тис. полонили, захопили 20 ешелонів з військовим майном, 35 танків, близько 800 гармат і понад 500 кулеметів. Розгромлені гітлерівські частини панічно тікали на захід. Готуючись до відступу, фашисти підклали під приміщення найважливіших закладів і підприємств міста близько 50 тис. мін і фугасів. Але радянським саперам з допомогою місцевих патріотів вдалося їх знешкодити.

Підводячи підсумки боротьби радянського народу за визволення Львова від німецько-фашистських загарбників, газета «Правда» 23 грудня 1944 р. писала: «Нічия ворожа рука віднині не посягне

³⁶ Лелюшенко Д. Д. Москва — Сталинград — Берлин — Прага : Записки командира. — М., 1973, с. 265.

Радянські воїни піднімають прапор на честь визволення Львова від фашистських загарбників. Липень 1944 р.

на Львів. Він належав, належить і належатиме українському народові, як древня колицка його історії, його культури».

Великою була радість жителів визволеного Львова. Перший секретар Львівського обкому партії І. С. Грушецький згадував: «Тротуари, балкони заповнювались вистражданими в гітлерівській неволі людьми. А вулицями безперервним потоком проходять піхота, артилерія, танки. Це йдуть визволителі. Їх зустрічає море піднятих рук, їм простягають квіти. Здається, всі квіти Львова, — а місто завжди славилось квітами, — були зірвані в один день».

30 липня 1944 р. на честь визволення міста відбувся мітинг трудящих. Понад 50 тис. жителів Львова і навколишніх сіл заповнили вулиці, що прилягали до площі біля оперного театру. Під час мітингу лунали здравиці на честь Комуністичної партії, Червоної Армії, Радянської Батьківщини.

В листі до ЦК КП(б)У і Раднаркому Радянської України трудящі писали: «Фашисти відірвали нас на цілих три роки від Радянського Союзу, та не змогли вони вирвати з серця кожного чесного українця любов до рідної Батьківщини. Ми знали, що про наше визволення піклуються радянські народи... Тепер ми вільні і з новими силами беремось за роботу, за відбудову рідного Львова. Всі сили віддамо на допомогу Радянській Армії, щоб швидше добити фашистського звіра у власному лігві»³⁷.

³⁷ Радянська Україна, 1944, 13 серп.

Пам'ятник танкістам. 1978 р.

Львів'яни глибоко шанують пам'ять воїнів, які бились за визволення рідного міста. Навічно вписано в історію Львова героїчний подвиг екіпажу танка «Гвардія». На будинку міської Ради встановлена меморіальна дошка, яка свідчить про геройський вчинок члена екіпажу Олександра Марченка. На честь воїнів-визволителів у місті названо ряд вулиць — Маршала Радянського Союзу І. С. Конєва, маршала П. С. Рибалко, розвідника М. І. Кузнецова, старшини О. П. Марченка, старшини Ф. П. Суркова та ін.

У пам'ять про героїзм воїнів 4-ї танкової армії, які загинули в боях за визволення Львова, на вулиці В. І. Леніна на постаменті встановлено бойовий танк. Споруд-

жений у місті Пагорб Слави став символом беззавітної хоробрості радянських воїнів і їх безмежної відданості Комуністичній партії і Радянській Батьківщині.

1970 р. у Львові зведено величний монумент Бойової слави Збройних Сил СРСР. Багато бойових реліквій героїчного часу зберігається у відкритому в 1965 р. музеї історії військ Прикарпатського військового округу.

ПОЧАТОК ВІДБУДОВИ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА. РУХ НА ДОПОМОГУ ФРОНТУ

З перших днів визволення міста від німецько-фашистських окупантів Львівська міська партійна організація, керуючись постановою РНК СРСР і ЦК КП(б) від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації», мобілізувала трудящих на відбудову народного господарства.

1 липня 1944 р. Львівський обком партії, який тоді перебував у м. Кременці Тернопольської області, затвердив план першочергових після визволення області заходів партійних, радянських і господарських органів. За цим планом у Львові передбачалося насамперед відбудувати електростанцію, водопровід, пекарні, продовольчі магазини, їдальні, підприємства комунального і побутового призначення,

організувати медичне обслуговування населення³⁸. На початку липня відновили діяльність Львівський міськком партії та міськвиконком. 27 липня разом з військовими частинами у визволеній Львів прибули члени міськкому партії та міськвиконкому. Вони відразу ж приступили до здійснення накреслених першочергових заходів, налагодження мирного життя у місті.

Робітники, інженерно-технічні працівники, службовці з величезним піднесенням взялися за відбудову народного господарства рідного міста. Завдяки самовідданій праці вже на четвертий день львів'яни одержали електроенергію, на двадцятий — газ³⁹. Тисячі громадян міста прийшли на відбудову залізниці. На десятий день після визволення через станцію «Львів» пройшов перший залізничний ешелон. За своєчасне забезпечення фронту необхідними вантажами львівським залізничникам було вручено перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони СРСР. Поступово вводилися в дію цехи паровозагоноремонтного, арматурного заводів та інших підприємств. Протягом серпня 1944 р. трудящі відбудували і ввели в дію 36 підприємств місцевої промисловості, 39 промислових артілей. В трудових колективах широко розгорнулось соціалістичне змагання. Так, до кінця 1944 р. на львівській дільниці змаганням було охоплено 26 тис. чоловік, понад 9 тис. стали стахановцями, понад 11 тис. — ударниками праці.

Широкого розмаху набув у місті рух допомоги фронтові. Під гаслом «Все — для фронту, все — для перемоги над ворогом!» проходили відбудовні роботи, подавалась допомога діючій армії. Трудящі Львова збирали теплі речі і продовольство для відправки на фронт. До 27-ї річниці Великого Жовтня було зібрано і відправлено на фронт 16,5 тис. посилок⁴⁰. Колективи заводів, фабрик, установ, навчальних закладів брали шефство над пораненими воїнами, які лікувались у 22 госпіталах міста.

З великим ентузіазмом підхопили львів'яни всенародний рух за збір коштів на будівництво танкової колони «Радянська Львівщина» та авіаескадрильї «Радянський Львів». На їх будівництво в місті і області протягом кількох тижнів було зібрано понад 20 млн. крб. До 7 листопада 1944 р. робітники паровозагоноремонтного заводу внесли 200 тис. крб., кондитерської фабрики «Більшовик» — 60 тис., нафтоперегінного заводу — 28 тис., студенти та викладачі педагогічного інституту — 23 тис., торгово-економічного інституту — 21 тис. крб. За кошти, зібрані студентами і викладачами політехнічного інституту, було побудовано бойовий літак. Танкова колона, збудована на кошти трудящих Львова і області, була передана 2-й танковій армії. В лютому 1945 р. в урочистій обстановці львів'яни передали літаки командиру авіаескадрильї Герою Радянського Союзу капітану

³⁸ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 3, спр. 3, арк. 18—20.

³⁹ Там же, ф. 4, оп. 1, спр. 713, арк. 2.

⁴⁰ Там же, спр. 625, арк. 8.

М. І. Голдобіну. Цими актами трудящі засвідчили свій патріотизм і зробили внесок у розгром гітлерівської Німеччини.

Важливим джерелом допомоги фронту стала передплата державних воєнних позик. Дружно передплачували львів'яни випущену 1944 р. третю державну воєнну позику, а на початку 1945 р. — четверту.

13 грудня 1944 р. Державний комітет оборони СРСР прийняв постанову «Про відбудову і розвиток промисловості, транспорту і міського господарства м. Львова», в якій визначив основні напрямки розвитку народного господарства важливого економічного центру Української РСР. 10 січня 1945 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У прийняли постанову «Про заходи по розвитку республіканської та місцевої промисловості м. Львова». Згідно з постановою РНК СРСР від 13 квітня 1945 р. «Про відбудову і розвиток промисловості, транспорту і міського господарства м. Львова» передбачалось вже до кінця 1945 р. пустити в дію 157 заводів і фабрик, збільшити випуск продукції на існуючих підприємствах та створити цілком нові для Львова галузі виробництва, зокрема машинобудування. Планувалось також побудувати великі підприємства металообробної, легкої, будівельної, скляної, харчової, поліграфічної та інших галузей промисловості, нові газопроводи, збільшити потужність електростанції і газового заводу. На відбудову і розвиток Львова Радянський уряд асигнував великі кошти. Тільки 1945 р. на відбудову промисловості і комунального господарства міста було виділено 80,8 млн. крб.⁴¹

В лютому 1945 р. відбулась друга Львівська міська партійна конференція, на якій було підкреслено, що головним завданням комуністів міста є мобілізація трудящих на виконання настанови Державного Комітету Оборони СРСР та постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У про перетворення міста у великий промисловий і культурний центр Радянської України.

У відбудові і розвитку Львова трудящі отримували допомогу всіх радянських республік. «З усіх кінців країни, — писала обласна газета „Вільна Україна“ 28 листопада, — Уралу, Москви, Ленінграда, Ташкента, Ростова прибуває до Львова різноманітне устаткування — верстати, преси, мотори, точні і складні механізми». З Кривого Рога прибув енергопоїзд, з Московського електролампового заводу — устаткування для Львівського електролампового підприємства.

Велику допомогу у відбудові енергетичного господарства Львова подав колектив харківських турбобудівників, який капітально відремонтував дві турбіни загальною потужністю 10 тис. кВт. З Пензи, Рязані, Чебоксар було надіслано першокласне устаткування трикотажній фабриці. Львівським залізничникам подали велику допомогу їхні побратими з Тбілісі та інших міст. Новосибірські і ташкентські робітники надіслали колективу Львівської взуттєвої фабрики № 3 понад 100 одиниць різних машин і устаткування для механізованого різання шкіри, пошиття й обробки взуття.

Завдяки братній допомозі трудящих усього Радянського Союзу

⁴¹ История городов и сел Украинской ССР : Львовская область, с. 117.

львів'яни добилися значних успіхів у відбудові господарства. Вже до середини 1945 р. у місті діяло 130 підприємств союзного, республіканського значення та 91 промислово-кооперативне підприємство. Валова продукція промисловості Львова в 1945 р. становила 65 % рівня довоєнного 1940 р.⁴²

Розгорнули діяльність установи охорони здоров'я. Вже до середини 1945 р. у місті функціонували сім лікарень, пологовий будинок, будинок матері і дитини, 13 поліклінік, п'ять диспансерів, шість амбулаторій, 21 фельдшерський пункт, станція швидкої медичної допомоги, шість дитячих і жіночих консультацій, чотири дитячі поліклініки, дитяча лікарня.

Протягом 1944—1945 рр. було багато зроблено для відбудови закладів народної освіти, наукових і мистецьких установ. 22 серпня 1944 р. міська нарада інтелігенції обговорила завдання, які стояли перед працівниками освіти, науки, культури та мистецтва у зв'язку з визволенням Львова. 23 серпня 1944 р. виконком Львівської обласної Ради депутатів трудящих та бюро Львівського обкому КП(б)У прийняли постанову «Про відновлення роботи і підготовку початкових, неповносередніх та середніх шкіл до навчального року». Першого вересня 1944 р. у 62 школах міста почали навчання 19 310 учнів, організовано розпочався навчальний рік в державному університеті ім. Ів. Франка, політехнічному, медичному, зооветеринарному, радянської торгівлі, педагогічному, вчительському інститутах і консерваторії. З'явилися нові вищі навчальні заклади. Наприкінці 1944 р. на базі лісотехнічного факультету політехнічного інституту був створений Львівський державний лісотехнічний інститут. За постановою Радянського уряду від 20 січня 1945 р. з Харкова до Львова були переведені Український поліграфічний інститут і технологічний інститут будівельних матеріалів (останній 1950 р. об'єднаний з політехнічним інститутом). 1945 р. відкрито інститут радянської кооперативної торгівлі (1948 р. об'єднаний з інститутом радянської торгівлі). В наступному році на базі лісогосподарського й агрономічного факультетів політехнічного інституту створено сільськогосподарський інститут, відкрито нові інститути — фізичної культури, прикладного і декоративного мистецтва. Розпочали діяльність окремі установи Академії наук УРСР.

Для забезпечення швидкого розвитку наукових установ та вищих навчальних закладів з усіх братніх республік до Львова були направлені відомі вчені — Г. М. Савін, К. Б. Карандеев, Б. В. Гнеденко, Я. Б. Лопатинський, В. С. Соболев, В. Б. Порфирьев, О. С. Вялов, М. С. Комаров та ін., які внесли значний вклад у розгортання наукових досліджень та підготовку наукових кадрів і спеціалістів для народного господарства.

Значна увага приділялась і розвитку середніх спеціальних навчальних закладів. 1945 р. в 27 технікумах та інших середніх спеціальних навчальних закладах Львова навчалось 2600 учнів.

⁴² Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 4, оп. 1, спр. 663, арк. 26.

До середини 1945 р. розпочали роботу п'ять державних театрів, капела «Трембіта», філармонія, симфонічний оркестр, працювало 19 кінотеатрів, два Будинки культури, 15 клубів, 166 червоних кутків. Розгорнули роботу міська та чотири районні бібліотеки, в яких було понад 235 тис. книг ⁴³.

Відновлення і зміцнення органів Радянської влади та відбудова народного господарства в західних областях України, в тому числі й у Львові, проходили в умовах гострої класової боротьби. Збройне буржуазно-націоналістичне підпілля, кероване розвідкою гітлерівської Німеччини, а згодом антирадянськими західними центрами, намагались усякими засобами перешкодити соціалістичному будівництву. Вони ширили ворожу пропаганду, здійснювали диверсії і терористичні акції у містах і селах області. Окремі рецидиви ворожих дій мали місце на ряді підприємств і установ міста.

Виходячи з цих обставин, партійні організації приділяли велику увагу ідейно-політичній роботі серед трудящих, вихованню в них соціалістичного світогляду, викриттю антинародної ідеології і злочинної практики українських буржуазних націоналістів.

Документом великого політичного значення, що на тривалий час визначав програму ідейно-виховної діяльності партійних організацій після визволення міста від німецько-фашистських загарбників, стала постанова ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р. «Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР», яка широко обговорювалась на міських і районних зборах партійного активу. 30 листопада 1944 р. у Львові відбулись збори інтелігенції міста, на яких відомі діячі культури академік АН УРСР М. С. Возняк, письменники Я. О. Галан і П. С. Козланюк, артист Б. В. Романицький та ін. у промовах викривали злодіяння українських буржуазних націоналістів у роки Великої Вітчизняної війни. Збори закликали трудящих, інтелігенцію проводити широку роботу по викриттю ворожої ідеології. 5—9 січня 1945 р. у місті відбулась міжобласна нарада вчителів західних областей України. На нараді з доповіддю «Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини» виступив заступник голови РНК УРСР Д. З. Мануїльський.

Виконуючи постанови ЦК ВКП(б), партійні організації Львова ще ширше розгорнули ідейно-виховну роботу, до якої залучались комуністи, райкомольці, активісти, представники інтелігенції. При міськкомі і райкомах партії працювали лекторські групи, в місті діяло 178 агітколективів. При райкомах партії розпочали роботу партійні школи, в яких навчались керівні кадри. 12 грудня 1944 р. відновив роботу вечірній університет марксизму-ленінізму.

Після визволення трудящі Львова, як і всіх західних областей України, під керівництвом Комуністичної партії завдяки братній допомозі народів всього Радянського Союзу за короткий час добились значних успіхів у відбудові зруйнованого гітлерівськими загарбниками народного господарства та дальшому соціально-економічному і культурному розвитку рідного міста.

⁴³ Там же, спр. 739, арк. 247, 256.

ЛЬВІВ ПЕРІОДУ ВІДБУДОВИ І ДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ГОСПОДАРСТВА І КУЛЬТУРИ (1946—1960)

ВІДБУДОВА І РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ

Після переможного завершення Великої Вітчизняної війни радянський народ під керівництвом Комуністичної партії взявся за відбудову і дальший розвиток народного господарства. Партія розробила систему заходів ліквідації тяжких наслідків війни та забезпечила дальший розвиток соціалістичного суспільства. Ще в січні 1945 р. ЦК КП(б)У опублікував звернення «До всіх трудящих України», в якому закликав «усіма силами сприяти утвердженню нового життя в західних областях УРСР, допомагати робітникам, селянам та інтелігенції своїм досвідом, порадою, кадрами, технікою», бо «в цьому обов'язок і честь кожної радянської людини»¹. Здійснюючи ленінську національну політику, партія поставила завдання — у найкоротший строк ліквідувати економічну і культурну відсталість західних областей України, перетворити їх в економічно розвинутий край. Незважаючи на труднощі післявоєнних років Радянський уряд постійно піклувався про розвиток Львова. В Законі про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 рр. було поставлене завдання «перетворити місто Львів у великий індустріальний центр України»².

Відбудова і дальший розвиток промисловості міста проходили в умовах великих труднощів, зумовлених нестачею обладнання, сировини, кваліфікованих кадрів, а також підступною контрреволюційною діяльністю буржуазно-націоналістичних банд і підпілля, які чинили запеклий опір соціалістичним перетворенням, будівництву нового життя. Керуючись настановами Комуністичної партії і Радянського уряду, Львівський міський комітет партії мобілізував трудящих на подолання труднощів і швидку відбудову промисловості міста. На допомогу трудящим міста прийшла вся країна. Масштаби промислового розвитку Львова постійно зростали. Патріотичне піднесення мас та допомога всіх республік нашої Батьківщини, які надсилали обладнання, кваліфіковані кадри, сприяли тому, що валова продукція 1950 р. у 6—9 разів перевищила рівень 1945 р. і в 5,5 раза — рівень 1940 р. За рахунок будівництва нових підприємств і розширення старих промисловість міста протягом 1951—1960 рр. збільшила

¹ Правда України, 1945, 9, 10 янв.

² Закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 рр.— К., 1946, с. 58.

Лауреат Державної премії токар-швидкісник Московського автозаводу С. М. Бушув демонструє на заводі автотранспорту передові методи праці. 1952 р.

виробництво в 4,5 рази ³. На кінець 50-х рр. валова продукція становила 662 млн. крб., або понад 20 % промислової продукції всіх західних областей республіки.

Провідною галуззю промисловості стало машинобудування, яке дало більш як третину всієї продукції міста. Кількість машинобудівних заводів з числом зайнятих понад 500 чоловік на кожному зросла з 6 до 13. У Львові зосереджувалась основна частина машинобудівних підприємств західного регіону республіки. Виробничу спеціалізацію машинобудування Львова визначали електрорадіотехнічні, приладобудівні, підйомно-транспортні та автомобільні підприємства.

Найбільшим був електроламповий завод. У лютому 1945 р. тут стала до ладу надіслана з Московського електролампового заводу перша автоматична лінія складання електроламп, а влітку наступного року споруджено нове виробниче приміщення з сучасними автоматичними складальними лініями. 1950 р. завод виготовляв 20,8 млн. шт. нормальноосвітлювальних електроламп, а в 1960 р.— 70,9 млн.⁴ З 50-х рр. він почав спеціалізуватись на виробництві електронно-променевих трубок — кінескопів, перша партія яких була випущена 1954 р. 1957 р. на підприємстві створено перший у світі кінескоп

³ Радянський Львів, 1939—1955, с. 429.

⁴ Львівська область в цифрах у 1960 році : Корот. стат. зб.— Львів, 1961, с. 62.

з кутом відхилення електронного променя в 110° (у світовій практиці він тоді становив 70°), що дозволило майже наполовину заощадити цінний метал та у 2 рази зменшити габарити телевизора. На Всесвітній виставці в Брюсселі 1958 р. за розробку цього кінескопу заводу присуджено найвищу премію — «Гран-прі». Наприкінці 50-х рр. львівський електроламповий завод став провідним у країні підприємством по виробництву кінескопів.

В кінці 40-х і протягом 50-х рр. у Львові були створені заводи «Львівприлад» по виробництву електротехнічних і вимірювальних приладів, телеграфно-телефонної апаратури, «Теплоконтроль», «Фізприлад», медичної апаратури (нині РЕМА) тощо. Наприкінці 1957 р. підприємство електровимірювальних приладів «Контакт» реорганізовано у завод по виробництву телевизорів. 1960 р. на заводі було виготовлено 76 тис. телевизорів.

У перші післявоєнні роки побудовано заводи підйомно-транспортного і автомобільного машинобудування — автонавантажувачів, автобусний і велосипедний. 24 квітня 1948 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про організацію масового виробництва автонавантажувачів для механізації вантажно-розвантажувальних робіт на транспорті і в промисловості»⁵, згідно з якою авторемонтні майстерні заводу «Газапарат» почали спеціалізуватися на виробництві автонавантажувачів. 24 березня 1949 р. з цеху нового заводу виїхав перший 3-тонний автонавантажувач. Протягом 1948—1950 рр. на розбудову заводу було асигновано понад 10 млн. крб. (в тодішньому масштабі цін). 1950 р. завод випустив 3,5 тис. автонавантажувачів і став найбільшим машинобудівним підприємством у західних областях УРСР: тут працювало 2,5 тис. чоловік. Протягом 50-х рр. завод розширювався, його валова продукція зросла в 4 рази. Тут працювало понад 4 тис. робітників, а виробництво автонавантажувачів досягло 5,5 тис. шт. Удосконалюючи одержані зразки, конструктори створювали власні моделі автонавантажувачів різної вантажопідйомності і призначення. Львівські автонавантажувачі експортувались більш як у 20 країн світу⁶.

Восени 1945 р. у місті почалося будівництво автоскладального заводу. Поступово вводились у дію заводські корпуси, де розгорталось виробництво. З початку п'ятої п'ятирічки тут випускались автокрани. Напередодні ХХ з'їзду КПРС створено перший експериментальний зразок автобуса міського типу марки «Львів». Наприкінці 50-х рр. у Львові вироблялась майже третина автобусів республіки. 1958 р. створений у Львові туристський автобус був удостоєний Золотої медалі на Всесвітній виставці в Брюсселі. Львівський автобусний завод — одне з провідних підприємств вітчизняного автобусобудування.

1950 р. на велозаводі було випущено 15 тис. велосипедів, а 1957 р. — 160 тис. 1958 р. розгорнулося серійне виробництво мопедів, яке через

⁵ Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. — М., 1953, т. 3, с. 283—285.

⁶ Паргарків Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 38, спр. 1, арк. 116—117; Львовская правда, 1959, 10 нояб.

рік перевищило 70 тис. шт. На львівському велозаводі на кінець 50-х рр. працювало 1,6 тис. чоловік.

Сільськогосподарське машинобудування було представлено заводом «Львівсьільмаш», який спеціалізувався на виробництві машин і апаратів для боротьби з шкідниками сільськогосподарських рослин. Його будівництво розпочалося 1945 р., а 1946 р. завод видав першу партію оприскувачів. У 50-х рр. завод технічно вдосконалювався. Високопродуктивні агрегати, які випускалися на «Львівсьільмаші», експортувалися у Францію, Австрію, Італію та інші зарубіжні країни.

В 40—50-х рр. на інструментальному і машинобудівному заводах налагоджувалося виробництво обладнання та інструментів для промисловості й будівництва.

У місті працювали хіміко-фармацевтичний завод, кілька підприємств, що виробляли цеглу і кахлі, та керамічний завод.

В 40—50-і рр. розвивалась традиційна для Львова скляна промисловість. У роки четвертої п'ятирічки у місті збудовано заводи віконного скла (мехсклозавод), парфюмерного посуду і складзеркальний. На початку 50-х рр. колектив мехсклозаводу вперше в країні розробив і впровадив безчовниковий метод витягування скла з вільної поверхні скломаси, який дозволив значно збільшити добовий випуск скла, зменшити обрив скляної стрічки і підвищити якість продукції. Творці нової технології — директор заводу Ф. Ф. Новиков, начальник цеху Т. Д. Передерієнко і майстер Ф. М. Дубов були удостоєні Державної премії СРСР. Досягнення заводу в галузі технології згодом впроваджено на інших скляних заводах країни, а також у ряді соціалістичних країн. Продукція львівських склоробів демонструвалася на міжнародних ярмарках у Познані, Кабулі, Лейпцігу, а деякі вироби — на Всесвітній виставці в Брюсселі.

Значного розвитку досягла деревообробна промисловість міста, яка в 40—50-х рр. була представлена фабриками гнутих меблів та картонною, фанерно-меблевим і лісопаркетним комбінатами, а також лижною фабрикою, яка випускала за рік близько 100 тис. пар лиж.

За масштабами виробництва і кількістю працюючих на другому після машинобудування місці стояла легка промисловість, зокрема трикотажна, шкіряна, взуттєва і швейна галузі. Трикотажна, швейна і взуттєва фабрики, а також всі три шкіряні заводи відновили роботу 1944—1945 рр. Побудовано панчішну і бавовно-прядильну фабрики. В кінці четвертої п'ятирічки панчішна і трикотажна фабрики виготовляли 5,6 млн. пар панчішно-шкарпеткових виробів, 217 тис. шт. верхнього і 702 тис. шт. білизняного трикотажу, а бавовно-прядильна — майже 700 т пряді.

В результаті об'єднання 1948 р. трьох шкірзаводів було створено велике підприємство, що 1950 р. виготовило 1248 т твердих шкіртоварів і 36,7 млн. дцм хрому. 1951—1960 рр. шкіряний завод збільшив виробництво у 6 разів, а кількість зайнятого персоналу досягла 1 тис. чоловік.

У кінці четвертої п'ятирічки у 2 рази перевищила довоєнний рівень потужності взуттєва фабрика, яка виготовляла 844 тис. пар

шкіряного взуття, в тому числі модельного. Наприкінці 50-х рр. тут працювало близько 2 тис. чоловік і виготовлялось до 2 млн. пар шкіряного взуття та 0,5 млн. пар з комбінованим текстильним верхом. Весь процес виготовлення взуття здійснювався на конвейерах.

Найбільшими підприємствами швейної промисловості були фабрика № 1 і № 2, де працювало майже 2 тис. чоловік. Трикотажна фабрика випустила 1960 р. 600 тис. верхнього, близько 6,0 млн. білизняного трикотажу та понад 60 тис. рукавичок. За виробу для дітей фабрика була удостоєна Золотої медалі на Брюссельській Всесвітній виставці.

Велика роль у підвищенні якості продукції підприємств легкої промисловості належала створеному 1954 р. Будинку моделей, виробу якого також експонувалися на виставках у Брюсселі, Відні, Осаці та ін.

Швидкими темпами розвивалася харчова промисловість. До кінця четвертої п'ятирічки кондитерські фабрики ім. С. М. Кірова і «Більшовик» перевищили довоєнний рівень у 2 рази і виробляли понад 18 тис. т продукції за рік. У роки четвертої п'ятирічки збудовано жиркомбінат, холодильник на 3 тис. т разового зберігання м'яса, елеватор. На початку п'ятої п'ятирічки м'ясокомбінат об'єднано з консервним заводом, а через кілька років — з птахокомбінатом. В результаті реорганізації він перетворився у велике підприємство, де працювало близько 1 тис. чоловік.

В 40—50-і рр. зростала продукція молоко- та жиркомбінату (1960 р. його продукція становила 9,4 тис. т маргарину), хлібозаводів, Винниківської тютюнової фабрики (у 1960 р. вона виробила 7,8 млрд. шт. сигарет і папірос та 15 т тютюну), лікеро-горілчаного комбінату та пивзаводу, олійного і дріжджового заводів та харчових комбінатів.

Львів став великим транспортним вузлом країни. Через місто проходили поїзди з Москви в Чехословаччину і Угорщину, а також з Польщі в Румунію і Болгарію. Розвивалось автобусне і авіаційне сполучення з Москвою, Києвом та багатьма центрами європейської частини СРСР.

В цілому процес соціалістичної індустріалізації Львова проходив надзвичайно активно. Характерною особливістю розвитку міста, як і всіх західноукраїнських областей, були більш високі, ніж в цілому по республіці та країні, темпи їх промислового зростання. Це відповідало курсу Комуністичної партії і Радянського уряду на ліквідацію у короткий строк успадкованої від минулого економічної відсталості західноукраїнських земель та дії економічного закону соціалізму щодо поступового вирівнювання ступеня економічного розвитку республік та районів країни.

Так, якщо валова продукція всієї промисловості СРСР 1950 р. порівняно з 1940 р. зросла на 172 %, а Української РСР — на 115 %, то у Львівській області вона зросла на 292 %, а у Львові — на 552 %. 1955 р. обсяг промислової продукції країни виріс порівняно з 1950 р. на 185 і з 1940 р. — на 320 %, Української РСР — відповідно на 191 і 220 %, Львівської області — на 227 і 691 %. Валова продукція про-

мисловості Львова 1955 р. перевищувала рівень 1950 р. у 2,3, а 1940 р. — у 7,5 раза.

У наступні роки переважаючи темпи розвитку промисловості Львова і області продовжували зберігатись. Так, у 1960 р. обсяг промислової продукції області і міста становив 193 % порівняно з 1955 р., тоді як по Україні — 166 %. Порівняно з 1940 р. обсяг промислової продукції зріс у 12 разів по області, в 16,2 раза по місту, в той час по УРСР — в 3,65, в цілому по країні — в 5,2 раза.

Починаючи з перших кроків здійснення процесу соціалістичної індустріалізації західних областей України, Львів зайняв місце лідера, яке визначалося, по-перше, забезпеченням промислового розвитку регіону; по-друге, створенням міцної бази для колгоспного будівництва, дальшого технічного озброєння сільського господарства.

Отже, наприкінці 50-х рр. трудящі Львова, керовані Комуністичною партією, завдяки самовідданій праці та допомозі всього радянського народу перетворили місто на великий економічний центр республіки, промисловість якого стала важливою складовою частиною народногосподарського комплексу Української РСР.

ТРУДОВА АКТИВНІСТЬ

В процесі індустріалізації швидко зростав робітничий клас Львова. Основними джерелами його формування було міське населення та колгоспне селянство, а також кваліфіковані спеціалісти, які направлялися до Львова з великих промислових районів країни. 16 лютого 1946 р. обком партії та виконком обласної Ради депутатів трудящих, розглянувши питання про забезпечення промислових підприємств Львова робітниками, звернулись до райкомів партії, райвиконкомів та господарських керівників з закликом провести організований набір робочої сили для здійснення індустріалізації Львова⁷. Це питання обговорювалось 1 квітня 1946 р. на зборах партійного активу Львівської області, де було ухвалено залучити на підприємства міста не менш як 30 тис. чоловік⁸. Внаслідок значної організаційної роботи протягом 1945—1947 рр. у робітничі колективи міста влилось понад 40 тис. чоловік⁹, переважно молодь.

1948 р. на підприємствах міста працювало 13,8 тис. кваліфікованих робітників та близько 2 тис. інженерно-технічних працівників, які приїхали у Львів із різних областей Української РСР та союзних республік¹⁰. 1949 р. на Львівський електроламповий завод Московський електроламповий завод направив бригаду спеціалістів у складі технолога О. Усової, начальника лабораторії Л. Потьомкіної, конструктора О. Кудрявцева і дільничих операторів колбовидувних

⁷ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 3, спр. 130, арк. 50—51.

⁸ Там же, спр. 180, арк. 136.

⁹ Вільна Україна, 1949, 18 жовт.

¹⁰ Радянський Львів, 1939—1955, с. 303.

автоматів, яка допомогла колективу освоїти складні машини, підготувала десятки висококваліфікованих робітників ¹¹.

Одночасно групи робітників та інженерно-технічних працівників із Львова відряджались на підприємства Москви, Ленінграда, Горького, Києва, Баку та інших міст країни, де вони вивчали передові методи праці новаторів виробництва, підвищували рівень професійно-технічної підготовки. До Горького, наприклад, 1949 р. була направлена група робітників заводу віконного скла, де вони пройшли навчання у російських майстрів скловаріння.

Важливою формою підготовки робітничих кадрів стали створені за постановою Радянського уряду училища і школи фабрично-заводського навчання системи трудових резервів. Протягом 1945—1958 рр. у ремісничих училищах і школах ФЗН пройшли підготовку понад 23 тис. молодих робітників ¹². Значна частина робітничих кадрів підвищувала професійно-технічний рівень на виробництві.

Завдяки організаційним заходам зростали кадри робітників. В кінці 1944 р. на промислових підприємствах міста працювало 7,7 тис. робітників, у 1950 р. — 32,1 тис., на початку 1959 р. — 57,7 тис., у тому ж році ще 9,1 тис. робітників працювали у будівництві, 11 тис. — на транспорті, 29,5 тис. — в інших галузях народного господарства. Серед робітників було 44 тис. (41 %) жінок.

Трудовим ентузіазмом робітники Львова перетворювали рідне місто у важливий індустріальний і культурний центр республіки. 1947 р. робітничі колективи міста підхопили ініціативу підприємств Москви і Ленінграда — змагатися за дострокове виконання першого післявоєнного п'ятирічного плану за чотири роки.

Важлива роль у розгортанні трудової активності робітників підприємств Львова належала соціалістичному змаганням з виробничими колективами інших міст республіки і країни. Широко розгорнулось, зокрема, змагання колективу Львівської взуттєвої фабрики № 3 з колективом московської фабрики «Парижская коммуна», фабрики ім. С. М. Кірова з московською фабрикою «Красный Октябрь», панчішників Львова з колективом московської фабрики «Красная заря» та ін.

До Львова часто приїжджали передовики та новатори виробництва. На початку квітня 1949 р. сюди прибула група стахановців-москвичів на чолі із знатним взуттєвиком-закрійником В. Матросовим, який навчав молодих робітників взуттєвої фабрики № 3. У травні 1950 р. бригадир московської взуттєвої фабрики «Парижская коммуна» Л. Корабельникова і старший майстер фабрики шкіряних виробів Ф. Кузнецов поділилися з львівськими взуттєвиками досвідом боротьби за комплексну економію сировини і матеріалів. Про свій досвід роботи вони розповіли на загальноміських зборах новаторів виробництва. Такі контакти сприяли швидкому поширенню передового досвіду новаторів країни на підприємствах Львова, піднесенню трудової активності робітників.

¹¹ Вільна Україна, 1949, 24 трав.

¹² Петрушко В. Розвиток промисловості західних областей України.— К., 1959, с. 33.

Лауреат Державної премії закрійник московської взуттєвої фабрики «Парижская коммуна» В. Матросов (у центрі) передає досвід роботи стахановцям Львівської взуттєвої фабрики № 3. Квітень 1949 р.

В кінці 1950 р. на підприємствах Львова працювало понад 20 тис. стахановців, з яких близько 10 тис. виконали по два і більше річних завдань. Далеко за межами міста і області стали відомими токар-швидкісник інструментального заводу К. Карлов і машиніст паровоза М. Флякс. За систематичне виконання і перевиконання норм виробітку всіма робітниками 1950 р. бавовнопрядильній фабриці першої у місті присвоєно звання «Підприємство колективної стахановської праці» та вручено перехідний Червоний прапор міськкому партії і виконкому міської Ради депутатів трудящих.

В роки п'ятої і шостої п'ятирічок робітники підприємств Львова продовжували наполегливу боротьбу за дострокове виконання народногосподарських завдань, підвищення продуктивності праці та поліпшення якості продукції. Уже в другій половині 1953 р. понад 12 тис. робітників Львова працювали в рахунок 1954, а 2150 робітників — у рахунок 1955—1958 рр.

В боротьбі за підвищення продуктивності праці особливо важливого значення набув метод силової обробки металу, ініціатором якого був токар Середньоволзького верстатобудівного заводу В. Колесов. З ініціативи партійних організацій машинобудівних підприємств міста було створено спеціальні школи, де вивчався метод праці В. Колесова. Його застосування на заводі автотранспорту дозволило у 2—5 разів швидше обробляти деталі. Наприкінці 1954 р. то-

Ленінградський токар М. Є. Князев ділиться досвідом роботи з молодими робітниками інструментального заводу. Січень 1948 р.

кар заводу привідних пресів В. Гургаль, який мав значний досвід швидкісного різання металу, поєднав його з силовим і добився скорочення машинного часу обробки деталей у 30—40 разів¹³. Наприкінці 1954 р. на заводі автотранспорту швидкісний метод застосовувався на 100 верстатах¹⁴. На інструментальному заводі за цим методом працювало 200 робітників; за методом В. Колесова працювали передові токарі на «Львівсьільмаші», заводі телеграфно-телефонної апаратури та на інших підприємствах міста.

Свідченням високого трудового піднесення робітників Львова став масовий рух за комуністичне ставлення до праці. 15 грудня 1958 р. у місті було проведено перший зліт учасників руху за комуністичну працю. Почесного звання комуністичної праці були удостоєні бригади фасувальниць Л. Крушельницької з хімфармзаводу, котельників В. Мурги паровозовагоноремонтного заводу, слюсарів В. Пилипова автобусного заводу, паровозників П. Тоцького депо «Львів — Захід».

У вищу форму соціалістичного змагання стали включатись також колективи зміц, дільниць, цехів і цілих підприємств. Протягом 1960 р. Львівському пасажирському вагонному депо, взуттєвій фаб-

¹³ Гургаль В. Й. Робітник.— Львів, 1964, с. 29.

¹⁴ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 1695, оп. 1, спр. 36, арк. 45.

В. Й. Гургаль — новатор
виробництва, токарь ма-
шинобудівного заводу.
Вересень 1959 р.

риці № 3, хімфармзаводу, трикотажній фабриці № 2, паровозному депо «Львів — Схід», Другій дистанції сигналізації і зв'язку, колективи яких досягли високих виробничих показників, було присвоєно почесне звання підприємств комуністичної праці.

1959 р. серед робітників та інженерно-технічних працівників розгортається рух за ліквідацію відставання ділянок виробництва, відомий як рух послідовників вишневолоцької ткалі В. Гаганової, яка перейшла працювати у відстаючу бригаду і вивела її у передові. Однією з перших послідовниць В. Гаганової стала К. Лисак, бригадир бригади комуністичної праці взутевої фабрики № 3. Перейшовши у відстаючий колектив, К. Лисак вивчила методи праці кожного з членів бригади, з'ясувала причини відставання, поліпшила організацію праці, надала конкретну допомогу відстаючим. В результаті члени бригади почали перевиконувати норми виробітку, економили сировину і матеріали, що дозволило вийти у число передових колективів¹⁵.

За високі виробничі досягнення багато робітників — передовиків та новаторів виробництва нагороджено орденами і медалями СРСР. Точар машинобудівного заводу В. Й. Гургаль, майстер заводу «Львів-сільмаш» Є. В. Ігнатенко, начальник станції «Клепарів» І. П. Братчин та старший машиніст паровозного депо «Львів — Захід» П. К. Тодцький удостоєні високого звання Героя Соціалістичної Праці.

Значним був внесок робітників Львова у розвиток технічного прогресу, що виявилось, зокрема, в активній участі у русі винахідників і раціоналізаторів — найбільш масовій і дійовій формі технічної творчості трудящих. Вже 1945 р. робітники енергокомбінату подали понад 20 раціоналізаторських пропозицій. 1949 р. новатори підприємств

¹⁵ Лисак К. Мої товариші.— Львів, 1961, с. 8.

міста подали 2,6 тис., 1950 р.— близько 3 тис. раціоналізаторських пропозицій, а 1955 р. — 8 тис., економічний ефект від тих з них, що були впроваджені у виробництво, становив 1 млн. крб. Впровадження 1950 р. пропозиції слюсаря-ремонтника електролампового заводу В. Васильєва про вдосконалення конструкції відкачувального агрегату дозволило збільшити випуск продукції на 20—40 % та значно поліпшити її якість.

В роки шостої п'ятирічки новатори міста розгорнули боротьбу за раціоналізацію кожної виробничої операції та залучення в ряди винахідників і раціоналізаторів багатьох робітників. Завдяки широкій підтримці цієї ініціативи на підприємствах міста значно зросла кількість раціоналізаторів: на заводах електроламповому і «Львів-сільмаш», бавовно-прядильній фабриці та деяких інших раціоналізатором став кожний п'ятий робітник.

В результаті зростання руху новаторів 1958 р. у Львові створено обласну, а на підприємствах — заводські і фабричні ради Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів (ВТВР).

Перед новаторами ставали щораз складніші завдання прискорення науково-технічного прогресу, розв'язання яких вже не під силу окремим раціоналізаторам. Тому новатори підприємств міста об'єднуються в комплексні бригади раціоналізаторів або комплексні творчі бригади. Спочатку такі бригади виникли на автобусному заводі, а 1959 р. діяли вже на заводі телеграфної апаратури, паровозному депо «Львів — Схід», пасажирському вагонному депо, паровозовагоноремонтному заводі та на інших підприємствах міста. До складу цих бригад входили інженери, конструктори, техніки, кваліфіковані робітники, в них вдало поєднувався досвід робітників-новаторів зі знаннями інженерно-технічних працівників, що значно підвищувало ефективність впроваджуваних пропозицій. 1959 р. на електроламповому заводі діяло 20 комплексних творчих бригад. Одна з них під керівництвом досвідченого конструктора Ф. Литвака розробила проект механізованої лінії, зусиллям колективу металозаготівельного цеху проект перетворено у вузли, агрегати, машини, об'єднані ланцюговим конвейером в одну потокову лінію. В результаті цього продуктивність праці у цеху зросла у 2,5 раза, економічний ефект пропозиції становив 150 тис. крб. Цех почав працювати ритмічно, робота у ньому проводилась не у три, а у дві зміни¹⁶.

В боротьбі за підвищення ефективності руху винахідників важливе значення мала ініціатива комплексної бригади раціоналізаторів Л. Т. Лобковської з електролампового заводу, яка запропонувала вносити щорічно стільки раціоналізаторських пропозицій, щоб економічний ефект від їх впровадження вдвічі перевищував фонд заробітної плати кожного з членів бригади. Ініціатива знайшла багато послідовників на підприємствах міста. На заводах «Львівсільмаш» та автобусному раціоналізатори впроваджували кожного року пропо-

¹⁶ Румянцев П. М. Комплексні бригади раціоналізаторів Львівського електролампового заводу.— К., 1961, с. 14—16.

зиції з економічним ефектом, що дорівнював двох- або трьохрічній зарплаті члена бригади.

В кінці 50-х рр. серед винахідників і раціоналізаторів широко відомими стали імена слюсаря М. Грабовського і коваля І. Романюка заводу «Львівсільмаш», слюсаря механізованого складовою І. Максименка та багатьох інших. На їх рахунок були десятки раціоналізаторських пропозицій, що широко застосовувались на підприємствах Львова і області. Творча думка цих і багатьох інших новаторів виробництва була важливим фактором росту народного господарства Львова у роки соціалістичного будівництва.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Корінні соціальні перетворення в процесі соціалістичного будівництва зумовили бурхливе зростання суспільно-політичної активності трудящих — творців матеріальних і духовних цінностей. Головною умовою дальшого її розвитку було вдосконалення партійного керівництва всім суспільно-політичним життям міста. Це безпосередньо залежало насамперед від зміцнення партійних організацій та зростання їх авангардної ролі. Лави партійних організацій Львова поповнювались передусім за рахунок представників робітничого класу, а також демобілізованих з Радянської Армії та направлених на роботу зі східних областей УРСР і союзних республік. 1946 р. у Львові було близько 5 тис., 1950 р. — 16,3 тис., а 1960 р. — 25 тис. комуністів, об'єднаних у 794 первинних організаціях¹⁷.

Постійно вдосконалюючи форми і методи організаційної та політичної роботи, партійні організації міста розширювали свій вплив, очолюючи творчий ентузіазм трудящих.

Важливе значення для дальшого піднесення безздатності первинних партійних організацій мала постанова ЦК КП(б)У «Про керівництво Львівського міськкому КП(б)У райкомами партії і первинними партійними організаціями» (1949 р.)¹⁸. Міський і районні комітети особливу увагу звернули на зміцнення зв'язків з масами та забезпечення авангардної ролі комуністів. За ініціативою Залізничного райкому КП(б)У партійні комітети комплексно розв'язували завдання організаційно-партійної і політичної роботи. Міськком партії разом з профрадою проводили загальні збори робітників і службовців на провідних підприємствах і будовах, де оперативно вирішували найважливіші партійно-політичні, соціальні та економічні питання¹⁹.

До роботи в партійних комітетах на громадських засадах залучалися досвідчені комуністи, які передавали своє уміння працювати з масами.

Наприкінці 50-х рр. при міськкомі і райкомах партії створено постійні комісії організаційно-партійної й ідеологічної роботи, спри-

¹⁷ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 3, спр. 257, арк. 243; ф. 4, оп. 3, спр. 261, арк. 1.

¹⁸ Партійне життя, 1949, № 5, с. 38—39.

¹⁹ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 3, спр. 463, арк. 47, 84; оп. 6, спр. 91, арк. 14.

яння технічному прогресу та винахідництву. В 215 первинних організаціях промислових підприємств діяло 411 постійних комісій, в яких брало участь 2 тис. комуністів, в тому числі 630 робітників. В активну організаторську роботу миського і районних комітетів партії позаштатні інструктори залучили понад 100 комуністів. Посилилось керівництво громадськими організаціями. Все це дозволило розширити зв'язки партійних організацій з трудящими, залучити багатьох комуністів до вирішення важливих завдань народногосподарського і культурного будівництва в місті.

Важливою формою партійного впливу була ідеологічна робота. Вказівки В. І. Леніна про те, що «ми... не вправі ні на волосину ослабити... своєї роботи по переконуванню маси населення в правильності наших ідей»²⁰, стали основоположними для партійних організацій. Підвищення політичної зрілості й активності трудящих в процесі будівництва соціалізму стало тим більш необхідним, що рештки експлуататорських класів, банди українських буржуазних націоналістів та уніатське духовенство ставали на перешкоді соціалістичних перетворень, здійснювали терористичні акції, всіляко намагались одурманити певну частину населення, зокрема молодь. Тому ідеологічне загартування трудящих було важливою передумовою піднесення їх соціальної активності, залучення до соціалістичного будівництва.

Велика роль в ідеологічному загартуванні кадрів належала вечірньому університету марксизму-ленінізму, вечірнім партійним школам, а на підприємствах і в установах — школам політграмоти та гурткам по вивченню історії партії, біографії В. І. Леніна. Наприкінці 1947 р. виникли перші фабрично-заводські лекторії на електроламповому заводі, енергокомбінаті, кондитерській фабриці ім. С. М. Кірова та інших підприємствах. На початку 1948 р. було створено відділення республіканського товариства для поширення політичних і наукових знань. Справжнім вогнищем політичних знань став філіал музею В. І. Леніна, відкритий 22 квітня 1950 р. За десять років роботи музей відвідали понад 2 млн. чоловік²¹.

Партійні організації надавали особливої уваги інтернаціональному і патріотичному вихованню трудящих, викриттю ворожої діяльності українських буржуазних націоналістів. Широку діяльність у цьому напрямку розгорнули насамперед агітколективи міста, преса і радіо. З критикою ідеології буржуазного націоналізму часто перед населенням та на сторінках газет і журналів виступали письменники Я. О. Галан, П. С. Козланюк, І. Вільде, академік АН УРСР М. С. Возняк, професори І. П. Крип'якевич, М. І. Рудницький, колишні члени КПЗУ Б. К. Дудикевич, В. П. Огоновський та ін.

Масовий рух за скасування церковної унії, який розгорнувся на західноукраїнських землях після їх визволення від німецько-фашистської окупації, був не тільки виявом ненависті населення до

²⁰ *Ленін В. І. Повне зібр. творів*, т. 36, с. 150.

²¹ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 4, оп. 17, спр. 1, арк. 130; оп. 3, спр. 273, арк. 107.

греко-католицького духовенства, а й виявом рішучого бажання народу припинити ворожу діяльність уніатської церкви. Він засвідчував також про зростання антиклерикальних та атеїстичних настроїв серед населення західних областей УРСР. 8—10 березня 1946 р. відбувався Львівський церковний собор, скликаний ініціативною групою. На собор було запрошено 255 делегатів-священиків і 22 делегати від мирян. Із запрошених делегатів на собор прибуло 216 делегатів-священиків і 19 делегатів-мирян. Собор прийняв рішення про скасування Брестської церковної унії і розпуск греко-католицької церкви. Цей акт став закономірним виявом вікової боротьби українського народу проти католицької експансії та реакційної діяльності уніатського духовенства.

В процесі дальшого економічного і культурного зростання Львова та технічного переозброєння багатьох галузей промислового виробництва важливе значення набула економічна, науково-технічна підготовка кадрів. Тому починаючи з 50-х рр. для керівників підприємств і секретарів партійних організацій різних галузей виробництва при міській партії відкрито сім теоретичних семінарів по вивченню конкретних питань економіки. В університетах технічного прогресу, зокрема при політехнічному, лісотехнічному, поліграфічному, сільськогосподарському інститутах та їх філіалах на підприємствах навчалось близько 4 тис. виробничників. З метою тісного зв'язку пропаганди з життям, поширення технічних знань райкоми партії і первинні парторганізації проводили науково-технічні і економічні конференції, зустрічі з новаторами виробництва, членами бригад комуністичної праці. Було створено близько 1 тис. гуртків по вивченню економічних знань, в яких навчалось майже 25 тис. робітників.

Значно поліпшилось вивчення марксистсько-ленінської теорії викладацьким складом вузів і вчителями шкіл. 1958/59 навчальному році у вузах створено 87 теоретичних семінарів, у школах — 176. Ідейно-теоретичний рівень підвищували 5,4 тис. учителів. Переважна більшість інтелігенції — діячі науки, культури, літератури, мистецтва — були лекторами обласного відділення товариства «Знання». Постійне вдосконалення організаторської та ідейно-виховної роботи партійних організацій забезпечувало підвищення політичного і культурного рівня трудящих, сприяло всебічному розвитку їх активності — одного з вирішальних факторів успішного соціалістичного будівництва.

Яскравим виявом зростання політичної активності трудящих Львова була їх широка участь в діяльності Рад, в управлінні державними і громадськими справами. 10 лютого 1946 р. трудящі міста обрали депутатами до Верховної Ради СРСР першого секретаря Львівського обкому партії І. С. Грушецького, заступника голови виконкому міської Ради В. Г. Садового, викладача Львівського університету ім. І. Франка С. В. Стефаніка та ін. 9 лютого 1947 р. депутатами до Верховної Ради УРСР було обрано першого секретаря міського комітету партії І. І. Бондаря, активну діячку революційного руху в Західній Україні М. С. Кіх, робітника трамвайних майстерень Й. Ю. Буя, письменницю Ірину Вільде, академіка АН УРСР Ф. М. Колессу та ін.

21 грудня 1947 р. до Львівської міської Ради трудящих було обрано 534 депутати, в тому числі 36 % жінок, понад 48 % комуністів і комсомольців. До районних Рад обрано 883 депутати. За блок комуністів і безпартійних проголосувало 99, % виборців.

Важливою організаційною формою залучення трудящих до державного управління були сесії міської і районних Рад. В їх підготовці і проведенні, крім депутатів, активну участь брали новатори виробництва, діячі науки і культури. Вони виступали з діловими пропозиціями і критичними зауваженнями. Поряд із традиційними народногосподарськими справами на сесіях розглядалися важливі питання соціального характеру, діяльності закладів освіти та культури, забезпечення населення промисловими і продовольчими товарами, поліпшення побутового обслуговування. Протягом 1948—1960 рр. понад 50 % питань, що обговорювалися на сесіях міської Ради, стосувалося господарського і соціально-культурного розвитку міста.

До участі у вирішенні державних справ трудящі залучалися також через постійно діючі комісії при місцевих Радах. 1948 р. у постійних комісіях міської і районних Рад працювало 860 депутатів і 690 активістів²². За участю постійних комісій на виконкомів Рад розглядалися всі важливі питання. Звіти голів комісій заслуховувались на сесіях Рад, досвід кращих висвітлювався на сторінках місцевої преси. Протягом 1948—1950 рр. промислова комісія міськради перевірила виконання соцзобов'язань підприємств місцевої промисловості. Комісія охорони здоров'я за допомогою активу медпрацівників добилася поліпшення санітарної служби і зниження інфекційних захворювань. Комісія освіти і культури боролася з дитячою безпритульністю, організувала шефство над дитячими будинками. Комісія соціального забезпечення виявила особливу турботу про інвалідів та членів сімей фронтовиків, загиблих у Великій Вітчизняній війні. Значну роботу провели також торговельна, фінансово-бюджетна, житлово-комунальна та інші комісії²³. Наприкінці 50-х рр. у постійних комісіях міської і районних Рад працювало вже близько тисячі депутатів. Члени комісій 106 разів виступали із співдоповідями на сесіях і засіданнях виконкомів Рад. Громадський актив Рад, який налічував близько 40 тис. чоловік²⁴, став надійною опорою депутатів, що було свідченням дальшого розвитку принципів радянського демократизму, підвищення організаторської роботи Рад.

Дійовим засобом зміцнення зв'язків Рад з масами були звіти депутатів про роботу та виконання пропозицій і наказів трудящих. У постанові Президії Верховної Ради УРСР від 31 травня 1955 р. «Про стан організації звітів депутатів перед виборцями і виконавчих комітетів перед Радами депутатів трудящих Української РСР»²⁵ відзначалось, що місцеві Ради Львівщини, в тому числі Львова, ведуть активну роботу серед трудящих.

²² Львівський облдержархів, ф. р-224, оп. 2, спр. 2546, арк. 22, 38.

²³ Архів Президії Верховної Ради УРСР, ф. 1, оп. 15, спр. 336, арк. 49—59.

²⁴ Львівський облдержархів, ф. р-6, оп. 2, спр. 1391, арк. 62.

²⁵ Відомості Верховної Ради УРСР, 1955, № 3, с. 26—28.

Керуючись рішеннями XX з'їзду та постановою ЦК КПРС від 22 січня 1957 р. про поліпшення діяльності Рад депутатів трудящих і посилення їх зв'язків з масами²⁶, міська і районні Ради Львова проводили виїзні сесії і засідання виконкомів та постійних комісій безпосередньо на підприємствах і в установах. Це дозволило підвищити ефективність роботи Рад, зокрема, у розв'язанні виробничих і соціальних питань, залучити до активної державної діяльності ще більше трудівників, посилити їх зв'язок з Радами.

В березні 1959 р. у чергових виборах до Верховної Ради УРСР трудящі Львова обрали майстра телевізійного заводу Ю. В. Бурака, токаря механічного заводу П. П. Грудзинського, токаря машинобудівного заводу В. Й. Гурґаля та ін.²⁷ До міської та районних Рад було обрано 1200 депутатів — представників різних національностей, понад половину яких становили робітники, 32 % — інженерно-технічні працівники, керівники підприємств, педагоги, лікарі, науковці тощо, 62 % — комуністи і комсомольці, 40 % — жінок, 53 % — обрано вперше²⁸. Протягом 1946—1961 рр. трудящі міста, як і всі радянські люди, 4 рази брали участь у виборах до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР, 6 разів — у місцеві Ради. Завдяки принципу змінності депутатів при кожних виборах школу державного управління пройшли тисячі громадян Львова. Це сприяло зміцненню Рад та активізації багатогранного суспільно-політичного життя трудящих міста.

Велика роль в активізації суспільного життя трудящих Львова належала профспілкам. На початок 1946 р. у місті працювало 2550 профорганізацій, які об'єднували 80,5 тис. робітників та службовців, — 76,3 % загальної кількості працюючих. В 1950 р. членами профспілок були близько 94 % трудящих міста²⁹. 21 серпня 1948 р. створено обласну Раду профспілок, яка координувала діяльність профспілкових організацій.

Важливим напрямком діяльності профспілок була організація соціалістичного змагання. Обласна Рада профспілок вивчила і узагальнила досвід організації соціалістичного змагання на заводах «Теплоконтроль», електроламповому, автобусному та ін. Вона чимало зробила також для узагальнення і поширення досвіду діяльності бригад комуністичної праці.

Для широкого залучення трудящих до участі в управлінні виробничими справами і прискоренні технічного прогресу велике значення мали постійні діючі виробничі наради, колективні договори, громадські огляди продуктивності праці. Під час огляду-конкурсу на кращу раціоналізаторську пропозицію, оголошеного Президією облпрофради на відзначення 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, надійшло 200 пропозицій від 60 підприємств, організацій і будов.

²⁶ КПРС в резолюціях..., т. 7, с. 229.

²⁷ Вільна Україна, 1959, 6 берез.

²⁸ Львівський облдержархів, ф. р-221, оп. 2, спр. 4251, арк. 3, 52.

²⁹ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 6, спр. 51, арк. 38—39; спр. 463, арк. 105.

17 кращих раціоналізаторів і десять підприємств було премійовано, 400 чоловік одержали звання «Кращий раціоналізатор Львівщини». Сотні раціоналізаторів і передовиків виробництва занесено до книги «Трудової слави», започаткованої на честь 40-річного ювілею Жовтня³⁰.

Творчу ініціативу трудящих розвивали і науково-технічні товариства, організації ВТВР, бюро економічного аналізу, громадські конструкторські бюро. Ідея створення конструкторських бюро на громадських засадах належала науковцям і студентам політехнічного інституту. Вона була підхоплена робітничою молоддю Львова і багатьох промислових центрів країни. Автоматичні пристрої та прилади, створені науковцями інституту за участю членів конструкторського бюро, демонструвалися на міжнародних і вітчизняних виставках, успішно запроваджувались підприємствами Львова та інших міст країни. У 50-і рр. науково-технічні товариства і організації ВТВР міста сприяли діяльності комплексних раціоналізаторських бригад, поширенню почину трудівників електролампового заводу «Жудного інженера і техніка поза творчістю». На автобусному, електроламповому, хімфармзаводі та ін. раціоналізатором був кожний четвертий-п'ятий робітник. Для обміну досвідом новатори і раціоналізатори відвідували промислові підприємства інших республік СРСР та країн соціалістичної співдружності.

Після затвердження Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 липня 1958 р. положення «Про права фабричного, заводського, місцевого комітету професіонального союзу»³¹, зросла їх роль у управлінні виробництвом, поліпшенні умов праці і побуту робітників і службовців. На підприємствах і в установах міста ФЗМК заслуховували звіти керівників про виконання виробничого плану, колективних договорів, матеріально-побутове і культурне обслуговування трудящих, про виконання адміністрацією трудового законодавства і техніки безпеки. В громадському контролі міста було зайнято понад 10 тис. активістів. Наприкінці 50-х рр. на багатьох підприємствах виникли ради по охороні соціалістичної власності, які допомагали адміністрації в боротьбі проти розбазарювання народного добра, за збереження сировини і матеріалів.

Значну роботу провели профспілки міста по організації допомоги селу, зокрема в електрифікації та механізації трудомістких процесів, у налагодженні культурно-освітньої роботи. Активізувалась їх діяльність і у справі комуністичного виховання трудящих. В профклубах розширилась лекційна пропаганда радянського способу життя. Все це засвідчувало зростання ролі профспілкових організацій у суспільно-політичному житті міста та перетворення їх у справжню школу навчання, управління, господарювання трудящих, школу комунізму.

Важлива роль у суспільно-політичному житті міста належала комсомолу. 1960 р. у рядах ВЛКСМ було 70,5 тис. юнаків і дівчат,

³⁰ Львівський облдержархів, ф. р-1519, оп. 1, спр. 475, арк. 25, 44.

³¹ Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР, 1938—1961 гг.— М., 1961, с. 609—613.

об'єднаних в 593 первинні організації³². Комсомольські організації виховували молодь в дусі комуністичної ідейності, любові до праці, професійної гордості, відданості Радянській Батьківщині. 1950 р. у місті діяло 338 гуртків і політшкіл, в яких навчалось понад 5 тис. комсомольців та представників неспілкової молоді. 1961 р. у системі комсомольської політичної освіти працювало 735 гуртків. В очних і заочних школах робітничої молоді навчався кожний другий молодий робітник³³. Комсомольські організації проводили зустрічі молоді з ветеранами і передовиками праці, влаштовували екскурсії на промислові підприємства, вечори-зустрічі трудівників різних поколінь і професій. При міськкомі і райкомах ЛКСМУ діяли комісії по працевлаштуванню випускників середніх шкіл на підприємства і будови міста.

Вихованню молоді в дусі радянського патріотизму та соціалістичного інтернаціоналізму сприяли зустрічі з воїнами Радянської Армії, учасниками Великої Вітчизняної війни і революційного руху в Західній Україні, походи по місцях бойової і революційної слави. На заводах електроламповому, автобусному, «Автовантажувачів» та ін. організовувались зустрічі з молодіжними делегаціями соціалістичних і ряду капіталістичних країн.

Для розширення культурного кругозору робітничої молоді на мотобусному, автобусному та інших заводах створено музичні лекторії і студії. Серед літературної молоді міста проводила роботу організована при МК ЛКСМУ рада молодого літератора. Робота Львівського міського комітету комсомолу з творчою молоддю дістала схвалення ЦК ВЛКСМ³⁴.

Багатогранні форми і напрямки виховної діяльності комсомольських організацій сприяли піднесенню соціальної активності молоді. Уже на початку 1946 р. на підприємствах міста створено 52 молодіжних бригади. Комсомольці і молодь Львова одними з перших відгукнулись на патріотичний заклик лєнінградців — організували соціалістичне змагання за виконання першої післявоєнної п'ятирічки за чотири роки. Ідучи назустріч 30-річчю ВЛКСМ, молоді робітники, включившись у змагання за економію, опадливість і рентабельність підприємств, дали країні 5 млн. крб. понадпланових нагромаджень. 1950 р. 5 тис. молодих робітників виконали від двох до семи річних норм, 1955 р. 13 тис. працювали в рахунок 1956 р. і 1870 чоловік — в рахунок 1957—1959 рр. До 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції 28,6 тис. кращих молодих виробничників міста виконали свої соціалістичні зобов'язання. На честь 40-річчя ВЛКСМ робітнича молодь заощадила понад 50 млн. крб. 1960 р. комсомольці і молодь становили 20 % всіх учасників руху за комуністичне ставлення до праці.

Широко розгорнувся рух молоді Львова за випуск продукції лише відмінної якості. На фабриках і заводах створено комсомольські

³² Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 53, оп. 12, спр. 1, арк. 54.

³³ Там же, ф. 3, оп. 3, спр. 789, арк. 16; ф. 53, оп. 12, спр. 1, арк. 38, 40.

³⁴ Там же, арк. 43, 44.

штаби, а на дільницях — комсомольські пости, що проводили рейди перевірки якості продукції. На взуттєвій фабриці № 3, наприклад, після кожного чергового рейду на стендах у цехах вивішувалось виявлене неякісне взуття, а поруч прізвисьце бракороба з написом: «Лише бездушність, недбалість і зневажання своїми обов'язками призводить до випуску неякісної продукції». Завдяки активності комсомольців випуск взуття першого сорту був доведений наприкінці 50-х рр. до 99,8 %. За їх почином близько 100 комсомольсько-молодіжних бригад і цехів інших підприємств міста почали випускати продукцію лише відмінної якості, працювали без клейма ВТК. На багатьох заводах і фабриках виникли ради молодих спеціалістів, 82 штаби по освоєнню нової техніки, в яких брали участь 1200 чоловік. Комсомольський штаб заводу автонавантажувачів, який працював під девізом «Дорогу резервам, заслін — втратам», регулярно проводив рейди перевірки модернізації устаткування і механізації трудомістких процесів. Комсомольці промислових підприємств встановили шефство над впровадженням у виробництво нових методів зварювання і лиття, поточкових конвейєрних ліній тощо³⁵. Миська комсомольська організація шефствувала і над багатьма тваринницькими фермами в колгоспах. Лише 1960 р. за участю комсомольців було повністю механізовано понад 75 ферм.

Молоді львів'яни з ентузіазмом відгукнулись на заклик партії взяти участь у спорудженні народногосподарських об'єктів у різних районах СРСР. Сотні з них виїхали на будівництво Куйбишевської і Сталінградської електростанцій, головного Туркменського каналу, Каховської ГЕС на Дніпрі, Південно-Українського та Північно-Кримського каналів та інші новобудови.

Молодь Львова внесла гідний вклад у спорудження Львівсько-Волинського вугільного басейну, інших об'єктів вугільної, металургійної, хімічної промисловості в країні. Восени 1956 р. 800 молодих львівських патріотів виїхали на ударну будову шахти «Львівська-Комсомольська» — однієї з 35 шахт, які за закликом партії зобов'язався побудувати в Донбасі комсомол України.

Комсомольські шахти споруджувалися небаченими на той час темпами. Протягом року стали до ладу не 35, а 37 шахт, у тому числі на два місяці раніше строку «Львівська-Комсомольська». За самовіддану працю багатьох львів'ян нагороджено нагрудними знаками ЦК ЛКСМУ «За участь у будівництві комсомольських шахт». Молоді львів'яни споруджували шахти Караганди, Бухтарминську ГЕС, Новокриворізький збагачувальний комбінат та багато інших новобудов України, Сибіру, Півночі.

Палко відгукнулась молодь на заклик партії взяти участь в освоєнні цілинних і перелогових земель Казахстану, Уралу, Поволжя та інших районів. 1954 — першій половині 1955 р. у Казахстан зі Львова виїхало понад 2 тис. юнаків і дівчат. 9 березня 1954 р. у складі одного з перших загонів туди поїхав і студент Львівського політех-

³⁵ Там же, оп. 12, спр. 2, арк. 15, 23; спр. 1, арк. 32.

нічного інституту В. Рагузов. Він працював виконробом на будівництві радгоспу «Київський» Жақсинського району Тургайської області. Виконуючи в складі колони завдання по перевезенню із станції збірних будинків для першої радгоспної вулиці, молодий комуніст В. Рагузов загинув під час бурану. У передсмертньому листі він заповідав синам: «Я поїхав на цілину, щоб наш народ жив багатше і краще. Я хотів, щоб ви продовжили мою справу...». Щоб довести до кінця справу, яку розпочали В. Рагузов й інші патріоти, на цілину рушили нові загони добровольців. Лише до 1958 р. за путівками комсомольської організації Львова на цілину виїхало понад 5 тис. юнаків і дівчат³⁶. В політехнічному інституті був створений загін ім. В. Рагузова. Кожного року загін вирушає в радгосп «Київський». Вірний світлій пам'яті батька, в його складі їздив на цілину і О. Рагузов, робітник виробничого об'єднання ім. В. І. Леніна, студент-заочник політехнічного інституту. Бійці загону виконали в радгоспі роботи на сотні тисяч карбованців. В числі багатьох об'єктів господарського і культурного призначення — меморіальний музей В. Рагузова.

Багато добровольців щороку виїжджали по комсомольських путівках на цілинні землі на два-три місяці для збирання врожаю. 1957 р. близько 200 молодих трудівників Львова виїхали на промислові об'єкти Казахської РСР. Вони працювали на металургійному комбінаті в Темір-Тау, на вугільних шахтах тресту «Сараньугілія», Карагандинському металургійному комбінаті, Єрмаківській ДРЕС, на будівництві радгоспів.

На заклик ЦК комсомолу України, що оголосив ударними комсомольськими будовами Кременчуцьку ГЕС та шахту «Молодогвардійська» в Донбасі, туди виїхало майже 700, а на будівництво каналу Північний Донець — Донбас — понад 200 львів'ян. Все це переконливо свідчило про політичну зрілість і високу громадську відповідальність юнаків і дівчат міста, їх глибоку відданість справі Комуністичної партії.

Починаючи з 1946 р. у місті активізується шефство партійних і радянських установ, робітничих колективів над селами і районами області. Тільки 1947 р. для надання допомоги селам у політичних і господарських кампаніях, особливо організації колгоспів і їх організаційно-політичному і господарському зміцненні, виїжджали понад 10 тис. комуністів і комсомольців, а на постійну роботу направлено 300 львів'ян. Рішення XVI з'їзду КП(б)У і постанова травневого (1949 р.) Пленуму ЦК КП(б)У «Про стан і заходи поліпшення масово-політичної роботи серед міського і сільського населення» сприяли посиленню допомоги селам. Уже 1949 р. колективи міста здійснювали дійове шефство над 352 колгоспами області, 1950 — над 712 колгоспами і 32 МТС³⁷.

³⁶ Львовская правда, 1957, 20 авг.

³⁷ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 4, оп. 1, спр. 999, арк. 170; ф. 3, оп. 6, спр. 463, арк. 259; спр. 636, арк. 93—94.

Виявом суспільно-політичної активності трудящих міста в 40—50-і рр. була їх участь під керівництвом партійних організацій у боротьбі народів за збереження і зміцнення миру проти імперіалістичних паліїв війни.

Разом з трудячими всієї країни львів'яни палко підтримали заклик Першого світового конгресу прихильників миру в Парижі і Празі весною 1949 р., серед делегатів якого був доцент Львівського державного університету ім. Ів. Франка П. Є. Недбайло, розгорнути боротьбу за мир проти паліїв війни.

1950 р. трудящі Львова одноставно підписалися під Стокгольмською відозвою про заборону атомної зброї, а 1951 р. — під Зверненням Всесвітньої Ради Миру про укладення Пакту Миру між п'ятьма великими державами.

Представники Львова були активними учасниками міжнародних, союзних і республіканських форумів миру. В роботі Всесвітньої конференції демократичної молоді в Лондоні (1945 р.), на якій було проголошено згуртування молоді у боротьбі за мир і соціальний прогрес та створено Всесвітню федерацію демократичної молоді (ВФДМ), брала участь секретар Львівського міського комітету ЛКСМУ М. С. Кіх. На міжнародну конференцію в Женеву (1955) по мирному використанню атомної енергії громадськість міста делегувала доктора технічних наук, професора Г. В. Карпенка. Членом української делегації на XII сесії Генеральної Асамблеї ООН в Нью-Йорку (1957) був ректор політехнічного інституту М. Г. Максимович, а членом Радянського комітету захисту миру — голова цехкому профспілки електролампового заводу Я. Ю. Мальчицький.

На конференціях прихильників миру в Москві і у Києві в різні роки трудящих Львова представляли заступник голови облвиконкому С. В. Стефанік, слюсар паровозного депо «Львів — Захід» І. І. Гладкий, письменники І. Вільде і П. С. Козланюк, професор І. П. Крип'якевич та ін.

Виступаючи на захист миру, трудящі постійно поєднували політичну активність з високим трудовим ентузіазмом, що сприяло успішному виконанню державних народногосподарських планів.

Розвиток суспільно-політичного життя трудящих Львова в процесі соціалістичного будівництва — яскравий вияв їх згуртованості навколо Комуністичної партії, відданості її ідеалам, торжества радянської демократії.

МАТЕРІАЛЬНИЙ ДОБРОБУТ

В результаті відбудови і дальшого розвитку соціалістичного народного господарства неухильно підвищувався матеріальний добробут трудящих Львова. У післявоєнний період Комуністична партія і Радянський уряд багато зробили для покращення життєвого рівня радянських людей. У Законі про п'ятирічний план відбудови і дальшого розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 рр. була викладена широка програма зростання реальних доходів трудящих, поліпшення умов праці та житлово-побутових умов, забезпечення

населення необхідними продовольчими та промисловими товарами. Важливі заходи в справі дальшого піднесення життєвого рівня радянського народу були накреслені на XIX та XX з'їздах КПРС.

В результаті здійснених заходів національний дохід СРСР 1955 р. зріс порівняно з 1945 р. у 7 разів. Середньомісячна зарплата робітників та службовців країни збільшилась з 48,1 у 1946 р. до 64,2 крб. у 1950 р. і 80,6 крб. у 1960 р.³⁸ Заробітна плата львів'ян 1960 р. була у 2 рази більша, ніж у 1946 р. Значно збільшилось пенсійне забезпечення. 1950 р. з міського бюджету виплачено понад 30 млн. крб. пенсій. Крім того, інваліди одержали 400 тис. крб. одноразової допомоги³⁹. У 1956 р. розміри державних пенсій підвищено у 2 рази. Зростала допомога самотнім і багатодітним матерям. 1952 р. вона становила 2 млн. 400 тис. крб.⁴⁰

Свідченням постійного зростання реальних доходів львів'ян було збільшення грошових заощаджень. 1950—1960 рр. вони зросли на 19 %, а число вкладників — у 4,6 раза.

Партійні і радянські органи провели значну роботу по відбудові та дальшому розвитку торговельної мережі міста. Протягом 1946—1947 рр. приватну торгівлю витіснила державна, яка неухильно розширювалась і вдосконалювалась. На кінець 50-х рр. у місті було 890 магазинів проти 427 у 1945 р. Товарообіг у міській торгівлі становив 1950 р. 137,6 млн. крб., а 1960 р. — 292,2 млн. крб. У 50-х рр. продаж населенню міста через державну торгівлю м'ясо-ковбасних виробів зріс у 2,5 раза, риби і цукру — у 2, тваринних жирів — у 4,5, молока — в 7 разів.

Разом з тим збільшувався обсяг колгоспно-ринкової торгівлі. За цей же період на колгоспних ринках Львова зріс у 2—3 рази продаж картоплі і овочів, м'яса і сала, у 4,5 — птиці, у 6,3 — фруктів, у 7,8 раза — яєць⁴¹.

Було вжито невідкладних заходів для поліпшення культурно-побутових умов життя трудящих, розвитку міського господарства Львова. Союзним урядом додатково було відпущено на розвиток міського господарства більш як 76 млн. крб.

Чимало зроблено для вдосконалення системи громадського харчування. Лише за роки п'ятої п'ятирічки за рахунок організації нових їдалень на підприємствах, новобудовах і в учбових закладах та реконструкції їдалень загального користування кількість місць у підприємствах громадського харчування міста збільшилась майже на 40 %. Відкрито їдальні на заводах «Сільмаш», паровозовагоноремонтному, автобусному, велосипедному, керамічному, трикотажній фабриці, в університеті, гуртожитку медінституту, в політехнічному інституті, консерваторії та ін. Якщо 1945 р. у Львові було 163 підприємства

³⁸ Народное хозяйство СССР в 1977 г.— М., 1978, с. 385.

³⁹ Радянський Львів.— Львів, 1956, с. 345.

⁴⁰ Львівський облдержархів, ф. р-6, оп. 2, спр. 538, арк. 98.

⁴¹ Народне господарство Львівської області в 1957 р. : Стат. зб.— Львів, 1958, с. 20; Народне господарство Львівської області у 1965 р. : Стат. зб.— Львів, 1966, с. 233.

громадського харчування, то 1960 р. тут діяло понад 480 їдалень, ресторанів, кафе.

Систематично поліпшувалось медичне обслуговування. Уже в середині 1945 р. у місті працювало вісім лікарень, пологовий будинок, Будинок матері і дитини, 17 поліклінік, п'ять диспансерів, шість амбулаторій, 21 фельдшерський пункт, станція швидкої медичної допомоги, шість дитячих та жіночих консультацій. А невдовзі медична служба міста перевищила рівень довоєнного, 1940 р. Зокрема, в кінці 1948 р. у місті працювало, як і в 1940 р., 32 поліклініки і амбулаторії, дев'ять жіночих і дитячих консультацій, 13 (проти дев'яти в 1940 р.) диспансерів⁴². За 1945—1960 рр. кількість лікарняних ліжок зросла з 2,2 тис. до 8,2 тис., а лікарів — з 710 до 2 тис.⁴³ За цей же період кількість поліклінічних дільниць збільшилася з 40 до 103, тобто у 2,5 рази, мережа спеціалізованих диспансерів і медичних кабінетів — в 14 разів. Велика кількість диспансерів і медпунктів була створена на заводах і фабриках міста. Важливо також відзначити, що за ці роки кількість санаторних установ міста збільшилась у 4 рази.

Предметом особливої уваги партійних і радянських органів міста була охорона здоров'я матері і дитини. 1960 р. у Львові було 14 жіночих і 12 дитячих консультацій, п'ять спеціалізованих дитячих лікарень, три санаторії для дітей. Кількість дітей в яслах та садках значно збільшилась і становила 1945 р. — 530, 1950 — 4220, 1960 р. — понад 8 тис.

У 50-і рр. була створена матеріальна база для розвитку фізкультури і спорту у Львові. 1960 р. у місті було вісім стадіонів, 15 тенісних, 65 — баскетбольних, 265 — волейбольних майданчиків, шість басейнів, вісім лижних станцій, 32 гімнастичних зали та ін. Все це зумовило розгортання масового фізкультурного руху серед робітників, службовців і студентської молоді. 1958 р. у 372 колективах фізкультури брало участь понад 100 тис. чоловік. Серед спортсменів міста було дев'ять чемпіонів СРСР і 38 чемпіонів УРСР. Загальновідомими стали імена гімнастів В. І. Чукаріна, заслуженого майстра спорту СРСР, абсолютного чемпіона країни 1952 і 1956 рр., неодноразового чемпіона світу і Олімпійських ігор, Д. М. Леонкіна, майстра спорту СРСР, чемпіона XV Олімпійських ігор, легкоатлета І. А. Тер-Ованесяна, майстра спорту міжнародного класу, призера XVII і XVIII Олімпійських ігор та ін.

Поліпшувались житлові умови трудящих міста. В першій післявоєнній п'ятирічці велась в основному відбудова житлового фонду, 1950—1955 рр. було побудовано понад 56,3 тис. кв. м житла. Особливо швидкими темпами житлове будівництво розгорнулося після прийняття постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР 1957 р. «Про розвиток житлового будівництва в СРСР». У Львові було значно розширено будівельну базу, створено цілий ряд нових будівельних управлінь, до житлового будівництва залучено колективи промисло-

⁴² Радянський Львів, 1939—1955, с. 274—275, 304—305.

⁴³ Народне господарство Львівської області у 1957 р., с. 224—225.

вих підприємств, організацій та установ. 1956—1959 рр. за рахунок нового будівництва в місті житлова площа зросла на 258,2 тис. кв. м. За п'ятнадцять післявоєнних років увесь житловий фонд Львова збільшився у 1,5 раза.

Значна робота проводилась по благоустрою квартир, що залишилися у спадщину від довоєнних часів. 1960 р. 96,4 % усупільненого фонду житла було газифіковано, 92,3 % — забезпечено водопроводом, 92 — каналізацією. Водопостачання квартир збільшилось у 3 рази в порівнянні з 1945 р.

Велика робота проводилась по озелененню міста. 1946—1950 рр. у парках і на вулицях Львова було висаджено близько 35 тис. дерев і 138 тис. декоративних чагарників. 1951—1955 рр. площа зелених насаджень збільшилася на 60 га. Було розширено Стрийський парк. На місці пустирів створено парк ім. Б. Хмельницького, Шевченківський гай, Студентський парк. Площа квітників зросла за десять післявоєнних років в 15 разів і перевищувала 60 тис. кв. м. На пустирях і на місці колишніх лісів у районі Розточчя, Білогородського лісу, Клепарова і на пагорбах Замарстинова була закладена міська зелена смуга площею 400 га.

Розросталося місто, дальшого розвитку набув міський транспорт. Було прокладено нові трамвайні лінії на вулицях Промисловій і Шевченка. Кількість трамвайних вагонів збільшилась з 180 1945 р. до 259 1960 р., а число пасажирів, перевезених трамваєм, за цей час зросло у 6 разів. У 50-і рр. інтенсивно почав розвиватись новий, більш зручний і досконалий вид внутріміського транспорту — тролейбус. 1952 р. побудовано першу тролейбусну лінію довжиною 7,3 км. 1960 р. довжина тролейбусних ліній становила вже 38 км, за рік було перевезено понад 36 млн. пасажирів.

Розширювалось обслуговування населення автотранспортом. Якщо 1945 р. львів'ян обслуговували три автобуси, а таксі взагалі не було, то 1960 р. було 232 автобуси, 30 вантажних і 350 легкових таксі. Крім того, збільшилась кількість власних легкових автомашин з 350 1950 р. до 2 тис. 1960 р.

Значно поліпшувалося побутове обслуговування населення, зростала кількість майстерень по ремонту взуття, одягу, меблів та металевих господарських виробів, хімчистки та фарбування одягу. Обсяг роботи цих майстерень з року в рік розширювався.

Докорінні зміни в матеріальному добробуті львів'ян, що відбулися в 40—50-і рр., будучи яскравим свідченням піклування Комуністичної партії і Радянської держави про людину, стали однією з важливих передумов успішного здійснення завдань культурної революції.

КУЛЬТУРА

Завдяки постійному піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду Львів у 50-х рр. перетворився у важливий культурний центр республіки.

В процесі соціалістичного будівництва у місті швидкими темпами розвивалася система закладів освіти. У 1945/46 навчальному році

у Львові працювало 59 шкіл, в яких навчалось 19,7 тис. учнів. В 1960/61 навчальному році у місті було 105 шкіл, де здобували освіту понад 78 тис. учнів. Тут працювали 30 неповних середніх, 40 — середніх, 28 — робітничої молоді, сім шкіл-інтернатів.

На кінець 40-х рр. було завершено ліквідацію неписьменності і малописьменності. З 1948/49 навчального року почало здійснюватись загальне семирічне, а з 1959 р.— загальне восьмирічне навчання. Зростав кількісно, поліпшувався якісно кадровий склад вчителів. Якщо на кінець 40-х рр. у Львові працювало 1,4 тис. вчителів, серед них лише третина з вищою освітою, то у 1960/61 навчальному році — майже 3 тис. вчителів, переважно з вищою освітою⁴⁴.

Велику роботу в школах проводили партійні організації. На кінець 50-х рр. було 69 шкільних партійних організацій, які об'єднували близько 500 членів і кандидатів у члени КПРС. Львівський міськком Компартії України організував постійно діючий семінар секретарів шкільних партійних організацій, вдумливо вникав і допомагав в роботі кожного педагогічного колективу.

На виконання постанови Ради Міністрів УРСР «Про заходи по дальшому поліпшенню роботи шкіл робітничої молоді» (1953 р.) в місті відкрито середні школи з позмінним навчанням робітничої молоді, в яких навчалосся майже 8 тис. чоловік.

Бурхливий розвиток Львова як великого промислового центру викликав необхідність інтенсивної підготовки висококваліфікованих робітничих та інженерно-технічних кадрів, яка здійснювалась через систему трудових резервів, технікуми та інші середні спеціальні і вищі учбові заклади.

З року в рік розширювалась мережа технічних і ремісничих училищ, зростала кількість учнів у них. Якщо в 1945/46 навчальному році у Львові було шість училищ, де навчалось 950 чоловік, то в 1960/61 навчальному році в 11 технічних, будівельних, ремісничих і залізничних училищах робітничими професіями оволодівали понад 4 тис. учнів⁴⁵, які поповнювали робітничі колективи. Наприкінці 60-х рр. вихованці технічних і ремісничих училищ становили на заводі «Львівсільмаш» 40 %, а на автобусному 30 % усіх робітників і службовців.

Дальшого розвитку набула середня спеціальна освіта. На виконання постанови Ради Міністрів Союзу РСР від 9 липня 1956 р. «Про заходи поліпшення роботи середніх спеціальних учбових закладів» та відповідної постанови Ради Міністрів УРСР значно розширено підготовку кадрів для будівництва, хімічної, машино- і приладобудівної промисловості, транспорту та інших галузей народного господарства. На кінець 1960/61 навчального року у 25 технікумах та інших середніх спеціальних закладах міста навчалосся понад 22 тис. учнів, майже в 10 разів більше, ніж 1945 р.

⁴⁴ Народне господарство Львівської області : Стат. зб.— Львів, 1958, с. 208; Львівський облдержархів, ф. р-283, оп. 13, спр. 309, арк. 34, 36.

⁴⁵ Львівський облдержархів, ф. р-834, оп. 1, спр. 7, арк. 189; спр. 583, арк. 1; спр. 584, арк. 1; спр. 586, арк. 1.

Особливо інтенсивно розвивалися в ці роки вищі учбові заклади. 1946 р. було створено інститути прикладного і декоративного мистецтва, фізичної культури та сільськогосподарський. На початок 1946 р. у Львові налічувалося 12 вищих учбових закладів з 46 факультетами.

Успішно розв'язувалася одна з найважливіших проблем розвитку вищої школи — забезпечення кваліфікованими професорсько-викладацькими кадрами. Чимало висококваліфікованих викладачів продовжувало прибувати до Львова з інших міст країни, зокрема академік АН УРСР В. О. Сельський, член-кореспондент АН УРСР М. Г. Попов, професори С. О. Гребінський, О. С. Кованько, К. М. Леутський та ін. Відповідно до постанови ЦК КП(б)У «Про підготовку наукових кадрів через аспірантуру в Українській РСР» (1947 р.) розширилась підготовка науково-педагогічних кадрів. Якщо 1945 р. у вузах і науково-дослідних установах міста навчалося 20 аспірантів, то 1960 р. — 330, з них третина без відриву від виробництва⁴⁶. В результаті вжитих заходів уже 1950 р. у вузах Львова працювало 63 професори і 290 доцентів, а 1960 р. відповідно — 88 професорів та 840 доцентів і кандидатів наук, а всього 2350 викладачів.

Водночас зростала кількість студентів у вищих учбових закладах міста. У 1945/46 навчальному році вона становила 12,5 тис., а в 1960/61 — 38,3 тис. чоловік⁴⁷. Основну масу студентів становили вихідці з робітників і селян, а за національним складом — 70 % українці, 20 — росіяни, 10 % — представники інших національностей. Серед студентів-українців переважали уродженці західних областей УРСР.

Вищі та середні спеціальні заклади стали важливими осередками підготовки кадрів по 148 спеціальностях для різних галузей народного господарства. Протягом 1946—1960 рр. вони підготували понад 100 тис. спеціалістів⁴⁸.

Завдяки піклуванню партії і уряду Львів перетворився на важливий науковий центр. Уже 1944 р. у місті було створено нові відділи інститутів АН УРСР природничого і технічного профілів — геології, математики, ботаніки, зоології, енергетики. Постановою уряду Союзу РСР 1951 р. у Львові було організовано філіал Академії наук УРСР з інститутами суспільних наук, машинознавства і автоматичної геології корисних копалин, агробіології*, природничого та етнографічного музеїв, що сприяло дальшому розвитку наукових досліджень. 1952 р. у львівських установах Академії наук УРСР працювало 174 наукових співробітники, у тому числі п'ять академіків, вісім членів-кореспондентів АН УРСР, десять докторів і 82 кандидати наук,

⁴⁶ Там же, ф. р-283, оп. 13, спр. 450, арк. 76—81.

⁴⁷ Нариси з історії Львова.— Львів, 1956, с. 396; Львівський облдержархів, ф. р-283, оп. 13, спр. 285, арк. 35; спр. 335, арк. 47.

⁴⁸ Підраховано за: Народне господарство Львівської області, с. 215; Львівський облдержархів, ф. р-283, оп. 13, спр. 175, арк. 3—6; спр. 198, арк. 9—15; спр. 219, арк. 2, 28—30; спр. 249, арк. 1, 45.

* Інститут агробіології АН УРСР пізніше (у 1956 р.) було реорганізовано у Науково-дослідний інститут землеробства і тваринництва західних районів УРСР Південного відділення ВАСГНІЛ.

а 1960 р.— 316 наукових співробітників, серед них 15 докторів і 107 кандидатів наук⁴⁹.

За видатні заслуги у розвитку науки академіками АН УРСР були обрані О. С. Вялов, Б. В. Гнеденко, К. Б. Карандєєв, І. П. Крип'якевич, В. Б. Порфир'єв, Г. М. Савін, Й. З. Штокало, членами-кореспондентами АН УРСР — А. М. Воробйов, Г. В. Карпенко, Г. С. Кияк, А. С. Лазаренко, Є. К. Лазаренко, Г. В. Лопатинський, Я. І. Серєда.

Зміцнюючи зв'язки з науковими і промисловими центрами всієї країни, інститути Львівського філіалу АН УРСР швидко розвивались, формувались та утверджувались напрямки наукових досліджень. Серед них відома в нашій країні та за її межами львівська школа механіків, заснована академіками АН УРСР Г. М. Савіним і Г. В. Карпенком. Наукові розробки представників школи здобули широке визнання. Їх результати були узагальнені в монографії Г. М. Савіна «Концентрація напруг біля отворів» (1951), за яку автор був удостоєний Державної премії СРСР у галузі науки і техніки за 1952 р. Важливий цикл досліджень у галузі будівельної механіки виконали науковці і виробничники міста під керівництвом Ю. І. Лозового, якому у 1961 р. була присуджена Ленінська премія.

За участю та під керівництвом академіка В. С. Соболева, академіків АН УРСР О. С. Вялова, Є. К. Лазаренка, В. Б. Порфир'єва, В. О. Сельського, С. І. Суботіна сформувалась львівська школа геологів і геофізиків. Її представники відкрили нові нафтові та газові родовища на території західних областей республіки, розвідали Львівсько-Волинський вугільний басейн, внесли ряд пропозицій щодо використання місцевих матеріалів для будівельної індустрії, впровадження нових видів мінеральних добрив.

Вагомий вклад у розв'язання проблем сільськогосподарської науки внесли члени-кореспонденти АН УРСР С. З. Гжицький, Г. С. Кияк, О. М. Фаворов, доктор ветеринарних наук Г. В. Зверєва.

Велику дослідницьку роботу розгорнули вчені-суспільствознавці. Важливі дослідження львівських філософів було підсумовано в працях Б. Г. Кубланова «Матерія і свідомість» та А. С. Брагінця «Філософські і суспільно-політичні погляди І. Франка» та ін. Економісти Львова основну увагу приділяли проблемі розвитку продуктивних сил західних областей УРСР, що знайшло відображення в колективних працях «Резерви промисловості західних областей УРСР», «Розвиток економіки західних областей УРСР за 20 років (1939—1959)». Львівські історики займалися розробкою актуальних проблем історії КНРС та вітчизняної історії, що знайшло відображення в працях О. С. Зашкільняка «Розробка В. І. Леніним тактики марксистської партії напередодні революції 1905—1907 рр.», Д. Л. Похилевича «Селяни Білорусії і Литви в XVI—XVIII ст.». До видатних ювілеїв історики опублікували ряд тематичних збірників, серед них «300 років возз'єднання України з Росією», «Віковічна дружба народів-братів», «40 років Великого Жовтня» та ін.

⁴⁹ Нариси історії Львівської обласної партійної організації, с. 151; Львівський облдержархів, ф. р-283, оп. 13, спр. 450, арк. 1—5.

Особлива увага львівських вчених була звернена на висвітлення на основі марксистсько-ленінської методології історичного минулого західноукраїнських земель, багатоговікової боротьби трудящих за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною, соціалістичних перетворень в західних областях УРСР за роки Радянської влади. Помітне місце з цієї тематики посіли праці М. П. Герасименка і Б. К. Дудикевича «Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною», І. П. Крип'якевича «Зв'язки Західної України з Росією» і «Богдан Хмельницький», колективні монографії і збірники статей «Нариси історії Львова» та «З історії західноукраїнських земель». Було опубліковано ряд збірників документів, серед них «Під прапором Жовтня», «Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні», «Радянський Львів», «Документи Богдана Хмельницького». В працях істориків розроблялись також окремі питання історії зарубіжних країн, зокрема Болгарії, Угорщини, Польщі, Туреччини, Китаю, стародавнього Риму.

Численними археологічними експедиціями було виявлено і вивчено багато цінних пам'яток, завдяки яким вдалося з'ясувати ряд проблем історії стародавнього населення регіону. Найважливіші результати досліджень опубліковано в виданні «Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині».

Розгорнулись дослідження проблем літературознавства. Опубліковано праці О. І. Дея «Українська революційна демократична журналістика. Проблеми виникнення і становлення», М. М. Пархоменка «Іван Франко і російська література». Вагомий внесок у розвиток радянського франкознавства зробив академік АН УРСР М. С. Возняк, який за роки Радянської влади опублікував понад 50 праць про життя і творчу діяльність Великого Каменяра, серед них «Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка», «Іван Франко — популяризатор передової російської літератури» тощо.

Важливі дослідження проводилися в галузі мовознавства. Опубліковано монографії І. С. Свенціцького «Мова пам'яток письменства XVI віку із різних говіркових територій Русі», А. І. Генсіорського «Галицько-Волинський літопис», Л. Л. Гумецької «Нарис словотвірної системи української актової мови XIV—XV ст.», ряд праць В. І. Борковського, Є. В. Кротевича, С. Я. Лур'є та ін. Чимало важливих наукових праць опублікували етнографи та мистецтвознавці.

1956 р. у зв'язку з підпорядкуванням наукових закладів міста безпосередньо відповідним відділенням Академії наук УРСР Львівський філіал АН УРСР як координуючий орган академічних установ регіону припинив своє функціонування.

Широким фронтом ішло будівництво культурно-освітніх закладів, зростала їх роль у комуністичному вихованні трудящих міста. Якщо в кінці 40-х рр. у Львові діяло 60 клубів, то 1960 р. — сім будинків культури і 323 профспілкових клуби⁵⁰. Поліпшувалась організація

⁵⁰ Львівський облдержархів, ф. р-283, оп. 13, спр. 341, арк. 31, 41, 44.

дозвілля трудящих та художньої самодіяльності, пропаганда передового досвіду, вшанування переможців соціалістичного змагання і ветеранів праці. Все це допомагало партійним організаціям формувати марксистсько-ленінський світогляд робітників та інженерно-технічних працівників, студентської молоді. Методичне керівництво діяльністю клубів та Будинків культури здійснював міський Будинок народної творчості.

Збільшувалась кількість бібліотек, новими виданнями поповнювався їх книжковий фонд. 1950 р. у місті було 160 масових бібліотек, в яких зберігалось 1,7 млн. книг, а 1960 р.— 197 бібліотек з фондом 2,2 млн. екземплярів⁵¹. Значну допомогу в комплектуванні львівських бібліотек, зокрема наукової бібліотеки Академії наук УРСР, подали бібліотеки Києва, Харкова, Москви, Ленінграда та інших міст Радянського Союзу.

Бібліотеки організовували тематичні книжкові виставки і перегляди нової літератури, надавали бібліографічні довідки і консультації, систематично проводили науково-теоретичні та читацькі конференції, літературні вечори, зустрічі з авторами-письменниками, діячами науки і культури та інші масові заходи, які допомагали читачам ближче знайомитися з діяльністю творчої інтелігенції. З початку 50-х рр. Наукова бібліотека АН УРСР розпочала видання щорічних бібліографічних покажчиків «Соціалістична Львівщина», а також з питань технічного прогресу, розвитку сільського господарства, суспільних наук та ін.

В справі пропаганди наукових знань серед трудящих, прищепленні їм естетичних смаків плідно працювали музеї міста: історичний, українського мистецтва, природничий, етнографічний та художнього промислу, літературно-меморіальний ім. І. Франка, картинна галерея. В їх фондах знаходилось понад 329 тис. різноманітних експонатів, з яких близько 30 тис. експонувалось. Щорічно музеї Львова відвідували більш як 300 тис. львів'ян та гостей міста⁵².

В роки соціалістичного будівництва важливим осередком діяльності творчої інтелігенції стала львівська організація Спілки письменників України. У творах письменників яскраво відображено корінні зміни у психології, побуті і звичаях населення західних областей Радянської України в процесі соціалістичного будівництва.

У цей період з особливою силою виявився талант Я. О. Галана. Його нариси, памфлети, статті, стали гострою, нищівною зброєю у боротьбі проти фашизму, українських буржуазних націоналістів, клерикалів, високим зразком радянської публіцистики. Визначним явищем радянської літератури були п'єси Я. Галана «Під золотим орлом» і «Любов на світанні». Полум'яні твори письменника-борця кликали до здійснення соціалістичних перетворень, непримиренної боротьби до ліквідації світу ненависті, тьми і насильства. В жовтні

⁵¹ Народне господарство Львівської області, с. 218; Львівський облдержархів, ф. р-283, оп. 13, спр. 284, арк. 83.

⁵² Підраховано за: Львівський облдержархів, ф. р-283, оп. 13, спр. 456, арк. 49, 51, 58—60.

1949 р. націоналістичні бандити, послані уніатським підпіллям за вказівкою Ватікану, вбили Я. О. Галана. 1951 р. за збірку творів «Вибране» письменнику була присуджена Державна премія СРСР (помертно).

Традиції Галана-публіциста продовжили його соратники по перу. Збірки памфлетів Ю. С. Мельничука «Слуги жовтого диявола», «Поріддя Іуди», «Відповідь наклепникам» гнівно таврують ідеологію і практику українського буржуазного націоналізму і клерикалізму.

В 50-х рр. П. С. Козланюк завершив трилогію «Юрко Крук», яка здобула широке визнання. Твір був перекладений на російську, чеську, словацьку, китайську та інші мови. 1948 р. В. П. Беляев за роман-трилогію «Стара фортеця» був удостоєний звання лауреата Державної премії СРСР.

Соціалістичні перетворення у визволеному краї оспівали у своїх творах Т. Р. Оудько, М. З. Романченко, А. І. Шмигельський та поети Р. А. Братунь і Д. В. Павличко. У жанрі нарису плідно працювали П. М. Інгульський і В. Лозовий.

Творчі сили міста гуртувалися навколо журналу «Жовтень» (до лютого 1951 р. «Радянський Львів»). Велику масово-політичну роботу проводила преса, що, як вказував В. І. Ленін, повинна служити «знаряддям соціалістичного будівництва»⁵³. Крім «Вільної України», з 1946 р. почали виходити газети «Львовская правда» і «Слава Родины» — орган політуправління Прикарпатського військового округу. 1950 р. було відновлено випуск «Ленінської молоді». Видавались також багатотиражні газети заводів, університету, політехнічного і медичного інститутів. У Львові працювали видавництва — обласне книжково-журнальне та університетське, які в середньому щорічно випускали понад 300 назв книг і журналів загальним тиражем 2,8 млн. примірників. 1957 р. у Львові була створена студія телецентру. З 1957 р. почала працювати львівська організація Спілки журналістів.

Значного розвитку у місті набуло театральне мистецтво. Восени 1944 р. згідно з рішенням Радянського уряду сюди прибули кращі колективи республіки: Державний український драматичний театр ім. М. Заньковецької і Театр юного глядача ім. М. Горького. 1945 р. львів'яни відсвяткували друге відкриття Театру опери та балету ім. Ів. Франка, який був заснований ще 1940 р. 1946 р. у Львові був організований Державний театр музичної комедії і Театр ляльок.

Репертуар Театру опери і балету ім. Ів. Франка складався з творів радянських композиторів, української, російської і зарубіжної класики. Тут уперше прозвучали опери «Любов Ярова», «Назустріч сонцю» «Заграва», «Украдене щастя», балети «Хустка Довбуша» і «Сойчине крило». Кращими творчими здобутками у перші післявоєнні роки визнано постановки опер «Молода гвардія», «Богдан Хмельницький», «Овод», а також балетів «Бахчисарайський фонтан», «Лілея», «Червоний мак» та ін. Набутком духовної культури львів'ян стало незрівнянне багатство російської класичної оперної музики:

⁵³ *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 36, с. 180.

«Іван Сусанін», «Демон», «Князь Ігор», «Борис Годунов», «Євгеній Онєгін». Успіх у львівських глядачів мали постановки класичних українських опер «Запорожець за Дунаєм» та «Наталка Полтавка». Репертуар театру постійно поповнювався перлинами зарубіжної класики.

Над створенням вистав цього періоду плідно працювали заслужені артисти УРСР Я. А. Воцак і В. Д. Манзій, заслужені діячі мистецтв УРСР В. М. Скляренко і П. А. Злочевський та ін. У складі трупи театру опери і балету успішно виступали майстри вокального і хореографічного мистецтва народний артист УРСР П. П. Кармалюк, заслужені артисти УРСР Н. В. Слободян, В. М. Ільїнська, А. П. Юровська, Н. М. Шевченко, В. А. Кобржицький, П. М. Дума, П. О. Гаранжа та ін.

Провідне місце у репертуарі Державного українського драматичного театру ім. М. К. Заньковецької займали вистави за п'єсами радянських драматургів, які поетизовували трудові і ратні подвиги радянських людей. 1947 р. львів'яни вперше побачили сценічний образ В. І. Леніна у п'єсі О. А. Корнійчука «Правда». Роль вождя революції виконував народний артист УРСР Д. О. Дударев. 1955 р. заньківчани здійснили постановку п'єси М. Ф. Погодіна «Кремлівські куранти», в якій роль В. І. Леніна виконував народний артист УРСР О. Д. Гай. Театр поставив п'єсу «Мужицький посол», у якій вперше створено сценічний образ революціонера-демократа І. Я. Франка. За постановку п'єси А. Хижняка «На велику землю» 1949 р. лауреатами Державної премії УРСР стали народний артист Союзу РСР Б. В. Романицький, заслужений діяч мистецтв УРСР В. П. Борисовець, виконавці провідних ролей народні артисти УРСР В. А. Любарт, Д. О. Дударев, В. С. Яременко і заслужений артист УРСР Г. Д. Рубчак.

В творчому складі трупи заньківчан успішно працювали заслужені артисти УРСР Ф. Г. Гаєнко, І. Р. Овдїєнко, Л. С. Кривицька, актори В. А. Данченко, В. Г. Максименко, В. К. Полінська та ін. Вони сформували у репертуарі «золотий фонд» вистав, які не сходили зі сцени більше десяти років.

В репертуарі Державного українського театру юного глядача ім. М. Горького були переважно вистави героїко-романтичного плану. Великий резонанс і значне виховне значення мала вистава за п'єсою І. Ф. Попова «Сім'я», яка розповідала про юнацькі роки В. І. Леніна. Помітною подією в культурному житті міста стала постановка п'єси І. Я. Франка «Учитель», присвячена 100-річчю від дня народження автора і 700-річчю Львова.

До 1954 р. у Львові працював Державний український театр музичної комедії, який після цього переїхав в Одесу. Очоловав колектив відомий театральний діяч, актор і режисер Д. І. Козачковський. Вистави театру мали великий успіх у глядачів.

1945 р. при Львівському обласному будинку народної творчості із учасників художньої самодіяльності була організована лялькова труппа. Через рік із цього колективу утворився Львівський обласний театр ляльок. Велику допомогу театру ляльок надав Державний центральний театр ляльок під керівництвом С. В. Образцова.

В грудні 1953 р. до Львова на постійну роботу прибув Російський драматичний театр Радянської Армії. У трупі працювали народні артисти УРСР А. І. Аркадьєв і А. М. Максимов, заслужені артисти УРСР С. В. Харченко, Р. В. Колесова та ін.

Значну культурно-масову роботу проводив колектив обласної філармонії. Симфонічний оркестр, очолюваний М. Ф. Колесою та І. І. Паїном, систематично знайомив львів'ян з кращими творами вітчизняних та зарубіжних композиторів.

Академічна хорова капела УРСР «Трембіта», якій 1951 р. було присвоєно звання заслуженої, стала невтомним пропагандистом хорових творів композиторів України, братніх республік і зарубіжних країн. З 1948 до 1964 р. «Трембітою» керував народний артист УРСР П. І. Муравський.

Самовідданою творчою працею театральні діячі сприяли перетворенню Львова на важливий культурний центр республіки і країни.

У галузі музичного мистецтва особливого розквіту досягла пісенно-хорова творчість. За цикл хорових пісень А. Й. Кос-Анатольський 1951 р. був удостоєний Державної премії СРСР.

Композитори Львова успішно працювали в інших жанрах — симфонічної музики, опери та балету. С. П. Людкевич створив симфонічні поеми «Дніпро» і «Мойсей», оперу «Довбуш», А. Й. Кос-Анатольський оперу «Заграва», балети «Хустка Довбуша» і «Орися». Ряд музичних творів написали М. Ф. Колесса, Є. Т. Козак, Р. А. Сімович, М. А. Солтис, М. М. Скорик.

Активно включилися у культурне будівництво у місті архітектори та художники. Творчість архітекторів була підпорядкована виконанню генерального плану забудови і реконструкції Львова. Нового вигляду набула центральна вулиця міста — проспект В. І. Леніна. Права сторона проспекту була розширена, а реконструйованим будинкам, в яких розмістились Палац піонерів і будівельний технікум, надано виразних класичних форм. 1952 р. за проектом архітекторів А. В. Натальченко, І. Перськова, Г. Л. Швецько-Вінецького та скульпторів М. Г. Лисенка і В. Ф. Форостецького збудовано величний архітектурно-скульптурний комплекс «Пагорб Слави» на честь радянських воїнів, що полягли в боях за звільнення Львова від німецько-фашистських окупантів.

Перша повозна виставка у Львові, яка відкрилась на честь 30-річчя Великої Жовтня, продемонструвала зрєслу майстерність львівських художників. В живописних полотнах І. Ф. Гуторова «Штурм рейхстагу», В. В. Соколова «У наступ» та ін. історично правдиво відтворено безмежний героїзм радянських воїнів у боротьбі з фашизмом. Ряд талановитих картин створили Я. І. Левицький, П. Н. Грегорійчук, О. П. Курилас, В. М. Савін. З особливою силою розвинувся в повозний час талант народного художника Української РСР А. І. Манастирського. Тонким ліричним настроєм і живописною культурою відзначаються краєвиди Г. С. Смольського, Р. Ю. Сельського, В. А. Манастирського.

У післявоєнні роки значного розвитку набув монументальний і театральньо-декораційний живопис. Визначних успіхів досягли тала-

новиті художники театру народний художник СРСР Ф. Ф. Нірод, заслужені діячі мистецтв Української РСР В. П. Борисовець, О. В. Сальман, Ю. С. Стефанчук.

У повоєнний час у Львові сформувався талановитий загін скульпторів, серед них заслужений діяч УРСР І. В. Севера, Я. І. Чайка, Є. В. Дзиндра, І. В. Якунін, В. І. Сколоздра. Розпочали творчу діяльність згодом провідні майстри львівської скульптури Д. П. Крвавич, Е. П. Мисько, В. Н. Борисенко, В. П. Одрехівський та ін. 1951 р. В. І. Сколоздра у співавторстві з М. Л. Рябініним створив композицію «Олекса Довбуш», яка була відзначена Державною премією СРСР.

Розвивалася також монументальна скульптура. 1952 р. у центрі міста відкрито пам'ятник засновнику Радянської держави і Комуністичної партії В. І. Леніну, споруджений за проектом народного художника СРСР скульптора С. Д. Меркурова, архітекторів С. А. Француз і В. О. Шарапенко.

В галузі графічного мистецтва у повоєнні роки продовжувала активно працювати О. Л. Кульчицька. Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили плідну працю видатної художниці — їй було присвоєно звання народного художника Української РСР та присуджено Державну премію УРСР ім. Т. Г. Шевченка. З серіями тематичних аркушів, міських та індустріальних пейзажів виступили художники-графіки Л. І. Левицький, В. Ф. Форостецький, С. М. Гебус-Баранецька, М. Г. Старовойт.

Значного розвитку набули такі види декоративного мистецтва, як гутне скло, художня кераміка, кругла та площинна різьба по дереву, художнє ткацтво, вишивка. Вагомих творчих здобутків досягли майстри різьби по дереву. Вмінням передати характерні риси нового життя відзначаються жанрові композиції А. Т. Фігеля, А. П. Сухорського, С. І. Кіщак.

Ідейну і творчу зрілість львівські митці продемонстрували на виставці під час Декади української літератури і мистецтва в Москві 1960 р., яка стала важливою подією в культурному житті республіки.

Самовідданою і натхненною працею працівники культури і мистецтва сприяли соціалістичному будівництву у Львові.

* * *

Кінець 40-х — 50-і рр. — надзвичайно важливий етап в історії Радянського Львова. Переборюючи труднощі післявоєнного часу, трудящі міста під керівництвом партійних організацій за допомогою всіх народів Радянського Союзу завершили соціалістичні перетворення, здійснили індустріалізацію і культурну революцію, заклали основи дальшого розвитку міста.

ЛЬВІВ ПЕРІОДУ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

ДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

60—70-і рр. були важливим етапом в історії народів Союзу РСР. Під керівництвом Комуністичної партії, завдяки самовідданій праці трудящих в нашій країні було побудоване розвинуте соціалістичне суспільство, яке уособлює найвищі досягнення світової цивілізації. В СРСР встановлено зрілі соціалістичні суспільні відносини, забезпечено юридичну і фактичну рівність усіх націй і народностей, утворено нову історичну спільність людей — радянський народ. Соціально-економічні, політичні та культурні здобутки радянського народу в будівництві розвинутого соціалізму юридично закріплено в новій Конституції Союзу РСР.

У процесі будівництва розвинутого соціалістичного суспільства Комуністична партія чітко дотримується важливого напрямку політики КПРС — «забезпечувати дедалі тісніший взаємозв'язок економічного, соціального і духовного прогресу радянського суспільства»¹.

Розвиваючись у нерозривній єдності з народногосподарським комплексом всієї країни, промисловість Львова досягла в ці роки нових успіхів.

Комуністична партія та Радянський уряд продовжували забезпечувати випереджаючі темпи розвитку західних областей УРСР, в тому числі і Львова, що закріплено у документах XXIV та XXV з'їздів КПРС. Виступаючи на XVII Львівській обласній партійній конференції 27 грудня 1975 р. член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербинський заявив: «Промисловість Львівської та інших західних областей республіки розвивалась і розвиватиметься випереджаючими темпами»². Красномовним підтвердженням цієї лінії партії і уряду є статистичні дані. Так, якщо порівняно з 1960 р. обсяг промислового виробництва СРСР зріс 1970 р. на 227 %, України — на 228, то Львівської області — на 270, а міста Львова — на 306 %.

Ця ж тенденція спостерігалася і у 70-х рр. Обсяг промислової продукції, випущеної в цілому по країні 1980 р., перевищував рівень 1970 р. на 178 %, в республіці він становив 172, у Львівській об-

¹ Матеріали позачергового Пленуму Центрального Комітету КПРС, 13 лютого 1984 р. — К., 1984, с. 16.

² Радянська Україна, 1975, 28 груд.

ласті — 193, а у Львові — 212 %. Якщо ж порівняти ці здобутки з перёдвоєнним 1940 р., то в усій величі постають грандіозні масштаби відродження Львівщини.

1980 р. промислове виробництво СРСР зросло порівняно з довоєнним періодом у 21 раз, України — у 14,3, Львівської області — у 62,5, а міста Львова — у 110 разів. Переважаючі темпи зростання виробництва промислової продукції по Львову і області збереглися в одинадцятій п'ятирічці.

Провідне місце у народному господарстві міста міцно закріпилося за машино- і приладобудівною промисловістю, яка продовжувала розвиватися випереджаючими темпами порівняно з аналогічними підприємствами країни та республіки. Якщо в СРСР число підприємств машинобудування та металообробки 1980 р. становило 20,2 % всіх промислових підприємств країни, на Україні — 23, то у Львові — 33,1 %. Питома вага промислової продукції цієї галузі у валовому продукті СРСР становила 28,7 %, України — 29,4, а Львова — 54,9 %. Особливо інтенсивно розвивалися ці галузі промисловості Львова в 70-х рр. Валова продукція машинобудування та металообробки країни за 1970—1980 рр. зростає на 256 %, республіки — на 259, а Львова — на 340,3 %, що було яскравим підтвердженням лінії партії на дальшу індустріалізацію цих галузей. 1980 р. тут працювало 150 тис. чоловік, або майже $\frac{2}{3}$ зайнятих у промисловості міста.

На кінець десятої п'ятирічки у місті було зосереджено майже половину всіх машинобудівних підприємств західного регіону республіки. 1980 р. промисловість Львова давала 97 % республіканського випуску автобусів, 25 % телевізорів. У місті сконцентроване все республіканське виробництво мопедів, автотранспортуванців та підвісних вантажонесучих конвейєрів.

Під керівництвом партійних організацій проводилась значна робота щодо вдосконалення методів господарювання, підвищення ефективності суспільного виробництва. Львів недаремно називають полігоном передового досвіду. Завдяки сміливим пошукам обласного і міського комітетів партії львів'яни у 60—70-х рр. стали ініціаторами створення фірм та випробування на промислових підприємствах міста нової економічної реформи, запровадження планів економічного та соціального розвитку, комплексної системи управління якістю продукції, роботи без відстаючих, програми скорочення ручної праці, комплексної системи ефективного використання вагонів і багатьох інших починань та ініціатив.

Львівські підприємства були першими серед тих, що в порядку соціально-економічного експерименту перейшов на п'ятиденний робочий тиждень.

Уже на початку 60-х рр. промислові підприємства Львова виступили ініціаторами укрупнення промислових підприємств і створення виробничих об'єднань, що давало можливість оперативніше вирішувати складні проблеми впровадження нової техніки і технології, спеціалізації виробництва, ефективніше використовувати основні й оборотні фонди. У вересні 1961 р. на базі львівської взуттєвої фаб-

рики № 3 створено фірму «Прогрес», до складу якої увійшли чотири фабрики. Незабаром утворилися фірми «Світанок», «Промінь», «Райдуга», «Маяк» та ін. Досвід діяльності львівських фірм демонструвався 1963 р. на Виставці досягнень народного господарства СРСР і сприяв поширенню нової форми організації виробництва в інших регіонах країни.

З часом у Львові виникли нові великі виробничі об'єднання, до складу яких увійшло по кілька однопрофільних підприємств: у машинобудівній промисловості — «Львівхімсільгоспмаш», «Автонавантажувач», у приладобудівній — «Електрон», «Кінескоп», «Львівприлад», ім. В. І. Леніна, ім. 50-річчя Жовтня, в харчовій — «Колос», «Світоч» та ін. Всього на кінець 70-х рр. у місті було 42 виробничих об'єднання, що дозволило підвищити рівень промислового виробництва.

Робота по кооперації та спеціалізації виробництва набула у Львові нового розвитку з розгортанням курсу на створення філіалів фірм і об'єднань у районах області та за її межами. Колектив виробничого об'єднання «Електрон» за цей період створив спеціалізовані заводи. Спеціалізовані філіали відкрили також виробничі об'єднання «Мікроприлад», ім. 50-річчя Жовтня, «Кінескоп», ім. В. І. Леніна, «Іскра», завод «Львівприлад» та ін.

Створення заводів-філіалів мало, крім народногосподарського (підвищення ефективності виробництва, раціональне використання природних багатств та трудових ресурсів), і велике соціальне значення. Воно сприяло індустріалізації районів, розвитку середніх та невеликих міст, підвищенню життєвого рівня трудящих, розширенню мережі медичних, культурних, спортивних та інших закладів, формуванню на місцях значного прошарку робітничого класу та технічної інтелігенції.

Поряд з удосконаленням організаційних форм велика увага приділялась піднесенню науково-технічного рівня виробництва, що обумовлено економічною неприпустимістю дальшого збереження значної частки ручної, немеханізованої праці, яка лише в промисловості досягає 40 %. Механізація виробничих процесів у промисловості міста зростає з 36 % 1959 р. до 65 % 1980 р. За рахунок піднесення технічного рівня виробництва у 1981—1983 рр. було забезпечено 70 % загального приросту продуктивності праці та одержано 85,5 млн. крб. економії. З метою значного скорочення ручної праці 1978 р. під керівництвом обкому та міськкому партії розроблено цільову комплексну програму «Праця», розраховану на 1979—1985 рр. Основою програми стала паспортизація ручних робіт, якою було охоплено 187 тис. робітників міста. Цільові програми скорочення зайнятості робітників ручною працею були складені на 142 підприємствах Львова.

За рівнем механізації виробничих процесів Львівська область вийшла на друге місце в республіці, вона досягла найвищих в Українській РСР темпів скорочення частки ручної праці і найнижчих — щільності кадрів. 1979—1980 рр. вдалося звільнити від ручної праці близько 10 тис. робітників, що дало економічний ефект в сумі

5,4 млн. крб.³⁻⁴, а 1981—1983 рр.— вивільнити 14,7 тис. чоловік та знизити частку ручної праці до 33,9%.

Розширилась мережа заводських і галузевих конструкторських бюро. На ряді підприємств створено науково-дослідні проблемні лабораторії і проектно-конструкторські інститути. На початку 70-х рр. у великих проектно-конструкторських організаціях було зайнято понад 4 тис. чоловік. Зміцнювалися зв'язки промислових підприємств з академічними і галузевими науково-дослідними інститутами та вузами. Все це сприяло росту основних фондів та модернізації устаткування. Виключно важливе значення для підвищення ефективності народного господарства мало запровадження автоматизованих систем управління (АСУ) виробництвом, окремими технологічними процесами, підприємствами та об'єднаннями. АСУ «Львів», створена вперше в країні 1967 р. виробничим об'єднанням «Електрон» разом з Інститутом кібернетики АН УРСР під керівництвом академіка В. М. Глушкова, стала типовою для ряду машинобудівних галузей. Вона дала змогу значно підвищити ефективність виробництва, поліпшити ритмічність роботи. Вже на першому етапі система дозволила зменшити запаси матеріальних цінностей і незавершеного виробництва більш як на 3 млн. крб., значно скоротити кількість адміністративно-рахівничих робітників. У наступні роки АСУ постійно вдосконалювалась.

Поряд з автоматизованою системою організаційного управління (підприємством) була розроблена автоматизована система управління технологічними процесами (АСУТП). У кінці 60-х і на початку 70-х рр. АСУ була запроваджена ще на кількох великих промислових підприємствах міста. 1975 р. у Львові функціонувало дев'ять АСУП та шість АСУТП, 1980 — відповідно 21 та 40, які обслуговувались 150 ЕОМ. 1983 р. кількість АСУП зросла до 24, АСУТП — до 43. Число обчислювальних центрів збільшилось з 82 у 1980 р. до 86 у 1983 р., а загальне число ЕОМ — з 207 до 233.

В результаті механізації, автоматизації та вдосконалення технології і організації виробництва підвищилась продуктивність праці, за рахунок чого у восьмій п'ятирічці досягнуто $\frac{3}{5}$ приросту продукції, а в дев'ятій і десятій — майже $\frac{3}{4}$. Загалом темпи зростання продуктивності праці на промислових підприємствах Львова були дещо вищими, ніж в цілому по країні. Якщо продуктивність праці у промисловості СРСР у 70-х рр. зросла на 156 %, в УРСР на 145, то у Львові — на 173 %. Особливо швидкими темпами зростала продуктивність праці на підприємствах машинобудування та металообробки. Протягом дев'ятої і десятої п'ятирічок вона зросла по країні на 204 %, по Україні — на 194, по Львову — на 253 %.

Проблема ефективності суспільного виробництва вирішувалась партійними організаціями у тісному взаємозв'язку з підвищенням якості продукції. Цьому було підпорядковано весь механізм плану-

³⁻⁴ Добрик В. Ф. Партійне керівництво процесом інтеграції науки і виробництва.— Вісник Академії наук Української РСР, 1981, № 10, с. 87.

вання і управління, систему матеріального і морального заохочення, творчі зусилля інженерів, конструкторів і науковців міста, майстерність робітників. Значна робота у цьому напрямі проводилась, зокрема, на взуттєвій фірмі «Прогрес». 1962 р. прогресівці виступили з важливою ініціативою «Зроблено в Україні — зроблено відмінно». Її підхопили робітники фірми «Світанок». Колектив фірми «Прогрес» підтримав ініціативу передових підприємств Москви та Ленінграда і досяг протягом 1965—1968 рр. рівня кращих світових стандартів з усіх видів продукції. 1968 р. він уклав договір з трудівниками шкіряного об'єднання «Світанок» і шкірсировинної бази (пізніше — виробниче об'єднання «Пластмасфурнітура») про змагання за високу якість кінцевої продукції — взуття. Змагання розгорталось під девізом «Кожний добивається кращих результатів у себе і разом з усіма добре працює на споживача». Ініціатива цих колективів була схвалена бюро обкому і ЦК Компартії України. Колективи трикотажної фірми «Промінь» і бавовнянопрядильної фабрики, заводів телевізороного і кінескопів та інших суміжних підприємств міста активно підтримали її.

1970 р. на фірмі «Прогрес» 99 % взуття випускалось з відмінною якістю, 88 % виготовлялось на рівні кращих вітчизняних зразків, 14 моделям було присуджено державний Знак якості.

У боротьбі за докорінне поліпшення якості продукції на промислових підприємствах Львова широко застосовувалась саратовська система бездефектного виготовлення продукції. 1964 р. за методом саратовців працювали на заводах автобусному, автонавантажувачів, телеграфної апаратури, фірмі «Прогрес» та на інших підприємствах. На заводі автонавантажувачів за випуск бездефектної продукції боролось 3824 виробничники, переважна більшість їх повністю виконували умови цього змагання. 310 робітників здавали продукцію з особистим клеймом.

Застосовуючи саратовську систему бездефектного виготовлення продукції, колектив телевізороного заводу досяг того, що гарантійний строк телевізорів «Огонек» і «Електрон» було продовжено з 12 до 18 місяців, обидва вони за якістю вийшли на рівень кращих вітчизняних і зарубіжних зразків. 1968 р. обом виробам — першим із львівською маркою — було присвоєно державний Знак якості.

В результаті творчого переосмислення й удосконалення саратовської системи з'явився її львівський варіант — система бездефектної праці. Нова система передбачала цілеспрямовану діяльність не лише робітників, а й інженерно-технічних працівників та службовців. Кількарічна праця за новою системою дозволила колективу заводу телеграфної апаратури у 3 рази скоротити брак, у 7 разів зменшити кількість рекламаций. 500 робітників підприємства працювали з особистим клеймом, а 99 % здавали продукцію з першого подання. За значні виробничі досягнення заводу було присвоєно звання підприємства високої культури, він завоював право називатись підприємством ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. 1971 р. Львівський обком Компартії України, а також Держстандарт СРСР і Державний комітет по науці і техніці схвалили львівську систему

бездефектної праці і рекомендували усім міністерствам і відомствам широко запровадити її на інших підприємствах країни.

1967 р. на заводі електровимірювальних приладів (тепер виробниче об'єднання «Мікроприлад») була розроблена і впроваджена система управління якістю праці і продукції. Багато нового в управлінні якістю праці внесли колективи виробничих об'єднань ім. В. І. Леніна, «Електрон», заводів конвейєробудівного, кінескопів, фірм «Прогрес» і «Світоч» та ін. Зокрема, у виробничому об'єднанні ім. Леніна 1967 р. вперше в країні було здійснено перехід на випуск продукції лише в експортному виконанні, що було схвалено Держстандартом, ВЦРПС і широко підтримано на підприємствах країни. Нагромаджений досвід дав можливість вченим і виробничникам протягом 1971—1973 рр. розробити комплексну систему управління якістю продукції (КСУЯП), яка ґрунтувалась на стандартах підприємства і охоплювала всі стадії виробничого циклу: проектування, розробку і випуск експериментально-дослідних зразків, серійне виробництво, а також експлуатацію виробів.

Досвід львів'ян щодо випуску високоякісної продукції, зокрема розробки і впровадження КСУЯП, знайшов загальне визнання в країні. 1972 р. на Всесоюзній виставці-огляді, організованій на ВДНГ, основну кількість широко представленої продукції підприємств Львівської області становили вироби заводів і фабрик Львова. Тут демонструвались, зокрема, вироби фірм «Маяк», «Промінь», «Пластмасфурнітура», «Прогрес», «Світоч» і «Райдуга», мотозаводу, виробничого об'єднання «Електрон», заводууправління м'якої покрівлі.

Високоякісна продукція підприємств Львова демонструвалась на ВДНГ і в наступні роки. В Москві неодноразово влаштувались «Дні Львова», на яких йшлося про впровадження комплексної системи управління якістю продукції на підприємствах країни.

У постанові ЦК КПРС «Про досвід роботи партійних організацій і колективів передових підприємств промисловості Львівської області по розробці і впровадженню комплексної системи управління якістю продукції» схвалено досвід львівських підприємств і рекомендовано ЦК компартій союзних республік, крайкомам і обкомам партії, Держстандарту Ради Міністрів СРСР, міністерствам і відомствам організувати його вивчення з метою широкого впровадження у промисловість. 1976 р. у Львові був проведений Всесоюзний семінар з питань КСУЯП.

Суть комплексної системи управління якістю продукції означає взаємозв'язок і взаємодію технічних, економічних, соціальних і організаційних заходів. Всі розроблені до львівського методи управління якістю продукції спирались на якусь одну, головну в цьому методі позицію. Наприклад, основою саратовської системи є бездефектне виготовлення продукції, ярославської — ресурс роботи двигуна, рибінської — управління трудовим процесом, мінської — організаційне управління якістю праці, піднесення ролі партійних, профспілкових та комсомольських організацій. Подібні особливості є в горьківській, кременчуцькій та багатьох інших системах. Львівська КСУЯП

характеризується поєднанням, взаємозв'язком усіх цих заходів — від технічних до організаційних. Взаємодію розрізаних елементів забезпечують стандарти підприємств.

Впровадження КСУЯП вимагало великої, цілеспрямованої, творчої технічної, організаційної і виховної роботи.

1977 р. за розробку наукових принципів і впровадження КСУЯП Державної премії СРСР в галузі науки і техніки удостоєні генеральний директор виробничого об'єднання ім. 50-річчя Жовтня М. С. Вороненко, бригадир верстатників мотозаводу О. Н. Жовчак, головний технолог заводу О. П. Захаров, заступник директора О. О. Поляков, начальник цеху заводу штучних алмазів і алмазного інструменту Л. С. Куровський, головний інженер виробничого об'єднання «Кінескоп», кандидат технічних наук І. С. Марченко, генеральний директор виробничого об'єднання «Електрон» С. О. Петровський, начальник відділу технічного контролю виробничого об'єднання ім. В. І. Леніна В. В. Трофімов, директор Всесоюзного науково-дослідного інституту метрології, вимірювальних і управляючих систем у Львові, кандидат економічних наук Е. Т. Удовиченко, інженер-технолог об'єднання «Мікроприлад» М. М. Царюк.

Обласний комітет і партійні організації міста зосередили увагу керівників підприємств на необхідності докорінного поліпшення якості продукції, вдосконалення КСУЯП. Все це дало відчутні результати. Якщо 1972 р. випуск готових виробів вищої категорії якості становив 5,8 %, то 1973 р. — 11,7, 1975 — 16,0, а 1980 р. — 33,1 %. 1980 р. державним Знаком якості було відзначено понад тисячу виробів промисловості міста — у 2 рази більше, ніж 1975 р., а 1983 р. на 58 промислових підприємствах виготовлявся 1351 виріб вищої категорії якості.

Комплексна система управління якістю продукції стала широко впроваджуватись на підприємствах всієї країни. На Україні число підприємств, що впровадили КСУЯП 1976 р. становило 39, 1978 р. — 1042, в 1980 р. — вже 3561. На початок 1983 р. понад 22 тис. підприємств країни створили та зареєстрували в органах Держстандарту свої комплексні системи, а 10 тис. їх розробляли⁵.

Запровадження комплексної системи управління якістю промислової продукції сприяло застосуванню принципів цієї системи до багатьох сфер господарського та культурного будівництва. Одними з перших передовий досвід використали львівські залізничники. Ще в дев'ятій п'ятирічці Залізничний райком партії добився того, що багато підприємств залізничного вузла — депо «Захід», станція «Клепарів», вокзал «Львів» — перевиконали соціалістичні зобов'язання і перемогли у Всесоюзному соціалістичному змаганні. На їх базі у травні 1973 р. відбулась республіканська нарада партійних та керівних працівників залізничного транспорту. За оборотом вагона, середньою вагою поїзда і простоем вагона під вантажно-розвантажувальними операціями львівські залізничники виконали контрольні

⁵ Робітнича газета, 1983, 25 берез.

завдання п'ятирічки ще 1974 р., а за темпами зростання обсягів перевезень — у першому півріччі 1975 р.

У травні 1975 р. бюро обкому партії схвалило ініціативу семи станцій Львівського відділення залізниці та одинадцяти підприємств по ефективному використанню вагонів.

Одними з ініціаторів почину були Львівський автобусний завод та станція «Персенківка». Не збільшуючи чисельності працюючих на підприємстві, завод створив залізничний цех, виділивши на його реконструкцію 9 млн. крб. Було прокладено додаткову залізничну колію, розширено майданчики для обробки вантажів, встановлено прес для пакування металобрухту, що дозволило збільшити завантаженість вагонів з 40 до 60 т і вивільнити їх щороку до 400 одиниць, придбано два маневрових локомотиви та два мостових крани. В залізничному цеху проводиться дрібний ремонт вагонів, що подаються під завантаження.

Завдяки автобусобудівникам за 1976—1980 рр. станція «Персенківка» відправила додатково 85 тис. т вантажів. Так же була організована співпраця виробничого об'єднання «Автовантажувач» та станції «Клепарів», інших підприємств і залізничних станцій.

Ініціатива колективів промислових підприємств і залізничників, збагачена досвідом челябінців, ленінградців та одеситів, переросла у комплексну систему ефективного використання вагонів (КСЕВВ). Головним її змістом є планування і облік вагоно-годин. Підприємствам, що забезпечують економію вагоно-годин, надаються вагони понад план і виплачується премія у фонд заохочення підприємства, їм у першу чергу подаються вагони під завантаження.

Успіху почину сприяло широке використання комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах, що дозволило значно підвищити продуктивність праці. Так, порівняно з 1970 р. по Львівській залізниці вона 1980 р. зросла на 20,7 % при зменшенні числа працюючих і зростанні переробки вантажів на 22,5 %. На вантажному дворі станції «Скнилів» продуктивність праці за десяту п'ятирічку зросла на 42,7 %. Прикладом самовідданої праці стала комплексна бригада станції «Львів», якою керує Р. М. Дудко. Вона завоювала першість у Всесоюзному соціалістичному змаганні, їй присвоєно звання «Кращої бригади мережі залізниць» за 1980 р., а бригадир нагороджений медаллю «За трудову доблесть».

У результаті 1980 р. порівняно з 1978 р. втрати вагоно-годин на під'їзних коліях скоротилися вдвічі, або на 268 тис. вагоно-годин, що дало значний народногосподарський ефект.

1981 р. ЦК КІРС прийняв постанову «Про досвід роботи колективів підприємств залізничного транспорту та промисловості Львівської області по ефективному використанню вагонів» і запропонував розгорнути роботу по його розповсюдженню в країні.

До кінця 1982 р. усі 109 підприємств та організацій міста, що мали під'їзні колії, підписали взаємні зобов'язання з Львівським відділком залізниці щодо впровадження КСЕВВ, перейшли на планування та облік роботи у вагоно-годинах, у тому числі 81 з них впровадило стандарти КСЕВВ. У порівнянні з 1980 р. наднормативний простій

вагонів на під'їзних коліях скоротився на 0,33 г. Координацію цієї роботи на основі програми підвищення ефективності використання рухомого складу залізничного та автомобільного транспорту здійснював штаб при міській партії. 1983 р. простій кожного вагона було скорочено на 12 хв. порівняно з 1982 р.

Заходи обласної і міської партійних організацій, спрямовані на докорінне поліпшення якості продукції та підвищення ефективності суспільного виробництва, сприяли дальшому бурхливому розвитку всієї промисловості міста Львова. На провідних підприємствах цієї галузі виробництва — об'єднаннях «Електрон» і «Кінескоп», ім. В. І. Леніна, ім. 50-річчя Жовтня, «Львівприлад» та ін. у 60—70-х рр. виробництво продукції зросло у 15—20 разів. 1970 р. у виробничому об'єднанні «Кінескоп» заводське конструкторське бюро спільно з литовськими інженерами створило кінескоп з розміром екрану по діагоналі 61 см. Рівень механізації основного виробництва досяг тут 97 %. Кінескоп 61ЛК5Ц, запроваджений у виробництво на початку 80-х рр., сконцентрував кращі досягнення вітчизняної та зарубіжної техніки та технології.

Випуск продукції виробничого об'єднання «Електрон» постійно зростає: з 105 тис. 1961 р. до 685 тис. телевізорів 1972 р. 1965 р. завод повністю перейшов на виготовлення уніфікованих телевізорів «Огонек» і «Електрон». На Виставці досягнень народного господарства СРСР 1966 р. виробниче об'єднання «Електрон» було відзначено Дипломом першого ступеня, а десять працівників — провідні інженери і кращі виробничники — нагороджені золотими, срібними і бронзовими медалями.

Використовуючи досвід лєнінградців і москвичів, 1968 р. львівські інженери та конструктори виграли першу партію телевізорів кольорового зображення, а 1970 р. розпочали їх серійне виробництво. Телевізор «Електрон-703» став першим у країні уніфікованим телеприймачем кольорового зображення масового виробництва. 1975 р. випуск апаратів кольорового зображення становив 295 тис., а 1980 р. — 534 тис. шт. 4 жовтня 1982 р. колектив головного підприємства виробничого об'єднання «Електрон» відзначив 25-річчя заводу, створивши до ювілею телевізійний приймач третього покоління із зменшенням у 2—2,5 рази споживання електроенергії і такою ж матеріаломісткістю. За цей час країна отримала понад 10 млн. телевізорів, у тому числі більш як 3,5 млн. кольорових. З 1966 р. львівські телевізори експортуються в 30 зарубіжних країн.

Виробниче об'єднання ім. 50-річчя Жовтня — головне у країні по виробництву апаратури тонального телеграфування і фототелеграфної техніки. У десятій п'ятирічці в об'єднанні діяло десять автоматичних і напівавтоматичних ліній, а рівень механізації і автоматизації виробничих процесів в основному виробництві досяг 82 %. Досвід колективу об'єднання у підвищенні якості продукції в середині 1971 р. був схвалений Державним комітетом Ради Міністрів СРСР по науці і техніці.

В 70-і рр. особливо високими темпами розвивалося виробниче об'єднання ім. В. І. Леніна. Щорічний приріст валової продукції

становив у дев'ятій і десятій п'ятирічках 20—30 %, а питома вага продукції із державним Знаком якості досягла 80 %. В 1974 р. за розробку і впровадження багатоцільової радіовиміральної апаратури групу працівників об'єднання удостоєно Державної премії Української РСР в галузі науки і техніки.

Завод радіоелектронної медичної апаратури — головне підприємство науково-виробничого об'єднання «РЕМА» з середини 60-х рр. почав спеціалізуватися на виготовленні електронних приладів об'єктивної діагностики. Продукція заводу була удостоєна медалей і дипломів Виставки досягнень народного господарства СРСР та міжнародних виставок. Вона експортується у 40 країн світу. Наприкінці 60-х рр. на базі заводу створено Всесоюзний науково-дослідний інститут радіоелектронної медичної апаратури.

Радіоелектроніка визначає основний профіль індустріального Львова і тому її бурхливий розвиток істотно впливає на перспективи промисловості міста.

Найбільшим підприємством електротехнічної промисловості Львова є виробниче об'єднання «Мікроприлад» — одне з провідних в країні по випуску апаратів контролю і регулювання технологічних процесів. У 60—70-х рр. виробниче об'єднання «Мікроприлад» поступово почало спеціалізуватися на виготовленні складних надточних електромеханічних вимірвальних приладів, мікроелектронної техніки, аналогічних перетворювачів і систем цифрової реєстрації із застосуванням інтегральних і гібридних систем. Про високу якість продукції об'єднання свідчать десятки золотих, срібних і бронзових медалей, дипломи Виставки досягнень народного господарства СРСР та міжнародних виставок. Продукція об'єднання експортується в 30 країн світу.

1972 р. у Львові створено велике електротехнічне підприємство — виробниче об'єднання «Іскра», проектна потужність якого 320 млн. нормальноосвітлювальних і мініатюрних електроламп на рік. Після досягнення проектної потужності воно стане найбільшим електроламповим підприємством у країні.

Високими темпами у Львові продовжували розвиватися підприємства машинобудування. Виробниче об'єднання «Автовантажувач» збільшило випуск автовантажувачів, переважно три- і п'ятитонних. Їх випуск становив 1960 р. 5,5 тис., 1969 р. — 10,2 тис., 1980 р. досяг 19,1 тис. шт. Крім того, в рік виготовляється до 3 тис. гідрокранів. Тут же 1959 р. було створено Головне союзне конструкторське бюро по автовантажувачах, яке розробило десятки нових моделей машин та модернізувало серійні. Це підвищило якість і надійність львівських автовантажувачів. 1980 р. на заводі працювало понад 7 тис. робітників та інженерно-технічних працівників. Об'єднання стало найбільшим в країні і єдиним в республіці підприємством по виробництву автовантажувачів. Продукція об'єднання експортується в 60 країн світу.

В 60-х рр. у Львові сформувався новий напрям підйомно-транспортного машинобудування — виробництво конвейерів. 1964 р. на виробництві конвейерів почав спеціалізуватися колишній механічний

завод. Уже 1965 р. він виготовив понад 30 тис. м ліній підвісних вантажонесучих і 5 тис. м перших в країні штовхаючих конвейєрів з програмним управлінням. Потужність підприємства значно зросла після завершення будівництва 1969 р. нових виробничих приміщень. Створене при заводі Головне проектно-конструкторське бюро конвейєробудування (перетворене згодом в інститут) розробляє нові транспортні системи. Конвейєри львівського виробництва можна побачити на всіх великих промислових об'єктах країни.

На початку 60-х рр. Львівський автобусний завод перетворився на одне з найбільших підприємств цієї галузі в Європі. 1980 р. тут було зайнято понад 10 тис. робітників та інженерно-технічних працівників. На заводі виготовляються автобуси «Львів» переважно середньої місткості. Їх випуск становив 1964 р. 5 тис. шт.; 1974 р. — 10 тис.; 1980 р. — 14,2 тис., а 1982 р. — 14,5 тис. шт. — $\frac{1}{5}$ частина союзного виробництва. З 1960 р. почалось серійне виробництво комфортабельних автобусів «Турист». На міжнародному конкурсі 1969 р. львівський автобус зайняв призове місце. Творці автобусів нагороджені медалями і дипломами Виставки досягнень народного господарства СРСР. 1966 р. на базі конструкторського відділу заводу створене Головне союзне конструкторське бюро, яке очолило розробку нових конструкцій машин для всіх заводів країни. На початку дев'ятої п'ятирічки бюро було перетворене в експериментальний конструкторсько-технологічний інститут автомобільної промисловості. Тут створені автобуси підвищеної комфортабельності для обслуговування космонавтів і Олімпіади-80.

У велике підприємство перетворився львівський мотозавод — колишній велосипедний, де 1980 р. працювало понад 3 тис. чоловік. Завод спеціалізується на виробництві мопедів. З початку 70-х рр. тут розпочався серійний випуск мопедів «Верховина», які успішно конкурують на міжнародному ринку з машинами аналогічного класу італійських, французьких, західнонімецьких і японських фірм. Освоєно десять моделей «Верховини» і близько 40 % їх випуску експортується. Завод виготовляє також дитячі велосипеди, які користуються великим попитом у нашій і ряді зарубіжних країн.

Істотні зміни відбувались в 60—70-х рр. на заводі сільськогосподарських машин — головному підприємстві виробничого об'єднання «Львівхімсільгоспмаш». Конструкторське бюро заводу розробило ряд нових машин для хімічного захисту рослин. В результаті освоєно виробництво гербіцидно-аміачних навісних машин та розпочато випуск вентиляторних і універсальних навісних оприскувачів та оприскувачів виноградників. Творці цих машин були відзначені медалями і дипломами на вітчизняних і міжнародних виставках. Львівський завод сільськогосподарських машин — одне з найбільших підприємств цього профілю в західних областях УРСР. Тут працює понад 5 тис. чоловік. Рівень механізації основного виробництва перевищує 75 %. 1978—1980 рр. продукція заводу становила 38—40 тис. тракторних оприскувачів-опилювачів, 20—25 тис. гербіцидно-аміачних машин і понад 25 тис. вакуумних заправників-гноєрозкидачів.

З інших підприємств машинобудівної промисловості Львова, які

досить інтенсивно розвивались в 60—70-х рр., слід назвати заводи інструментальний, штучних алмазів і алмазного інструменту, арматурний тощо. У велике підприємство перетворився завод фрезерних верстатів, який у кінці 50-х рр. виріс на базі верстаторемонтного підприємства. Спочатку він виготовляв різні копіювально-фрезерні верстати-напівавтомати, а у восьмій п'ятирічці — після введення до ладу нових корпусів — освоїв виробництво верстатів з числовим програмним управлінням. 1970 р. на заводі виготовлено 742 верстати, а 1978—1980 рр. — понад 2 тис., серед яких близько 600 з числовим програмним управлінням. Окремі моделі їх відзначено медалями і призами вітчизняних і міжнародних виставок, експортуються у 40 країн світу.

Завод штучних алмазів і алмазного інструменту — головне підприємство виробничого об'єднання «Алмазінструмент» — виріс на базі машинобудівного заводу, який виготовляв ковальсько-пресові машини і устаткування для харчової промисловості. У другій половині 1963 р. тут почалося виробництво абразивних інструментів із застосуванням синтетичних алмазів. Це було нове в країні виробництво, і колективу заводу довелося багато експериментувати. 1977 р. інженерам заводу З. М. Бірману і Л. Ф. Куровському в числі групи науковців і виробничників країни за створення технології масового виробництва вітчизняного алмазного інструменту на базі нових науково-технічних розробок, які забезпечили високі темпи розвитку алмазної галузі, присуджено Державну премію СРСР.

Хімічна промисловість міста в 60—70-х рр. збільшувала виробництво переважно за рахунок реконструкції та розширення діючих підприємств, насамперед лакофарбового, хіміко-фармацевтичного заводів і парфюмерно-косметичної фабрики. Лакофарбовий завод кожні п'ять років збільшував продукцію приблизно у 1,5 рази. 1980 р. він виробив близько 50 тис. т лаків і фарб, які використовувалися в електронній, автомобільній, мебльовій, шкіряній і інших галузях промисловості та побуті і експортувалися у 20 країн світу. На хіміко-фармацевтичному заводі виробництво медикаментів збільшилося за 60—70-і рр. майже в 10 разів. Завод виготовляв понад 50 назв ліків. У 2 рази проти 1960 р. збільшив виробництво нафтопереробний завод.

В результаті бурхливого розвитку промислового будівництва у Львові істотно зросла будівельна промисловість. Уже в 60-і рр. Львівський домобудівний комбінат став високомеханізованим підприємством, у 2 рази збільшив виробничі потужності керамічний завод — одне з найбільших підприємств керамічної промисловості західних областей республіки. Вироби заводу прикрасили станції Київського і Ленінградського метро, численні будови в різних містах СРСР і зарубіжних країн. Виробництво віконного скла зросло з 1,8 млн. кв. м 1960 р. до 3,4 млн. кв. м 1980 р. На підприємствах Львова значних розмірів набрало виробництво сталініту — контрастного скла для кінескопів та кольорових скляних панелей, розгорнулося виробництво теплопоглинаючого скла. За розробку технології виготовлення високоякісного облицювального скла завод 1965 р. був відзначений дипломом Виставки досягнень народного господарства СРСР.

1962 р. на базі ряду підприємств Львова створено виробниче об'єднання «Райдуга», до складу якого ввійшли ще декілька підприємств, розташованих в районах Львівської області. «Райдуга» спеціалізувалась на виробництві посуду, який користується широким попитом та експортується в Англію, Канаду, Італію та інші країни. На підприємствах міста збільшилося виробництво і підвищилась якість меблів, зросло виробництво щипкових інструментів, лиж, картону та паперових виробів.

У Львові введено в дію потужний поліграфічний комбінат, оснащений фототелеграфом, високопродуктивними ротаційними машинами, які друкують понад 100 тис. екз. газет на годину.

У легкій промисловості міста проведено значну спеціалізацію виробництва. 1962 р. створено виробниче об'єднання «Промінь», де працювало до 6 тис. чоловік. За 1960—1980 рр. виробництво трикотажу у Львові подвоїлося. 1980 р. тут випускалося 3 млн. шт. верхнього і 15 млн. шт. білизняного трикотажу. Виробниче об'єднання «Юність» виготовляло в рік 2 млн. м бавовняних і шовкових тканин. Художні текстильні вироби фабрики ім. Лесі Українки у великій кількості експортувались у зарубіжні країни, зокрема в США і Канаду.

Широкий розвиток у Львові виробництва шкіряної продукції був значною мірою зумовлений створенням виробничого об'єднання «Світанок». 1980 р. львівський завод виробив 8 тис. т твердих і 400 млн. кв. дцм хромових шкіртоварів.

Львівська взуттєва фабрика — головне підприємство виробничого об'єднання «Прогрес» — найбільша серед взуттєвих фабрик західних областей УРСР. Виробництво шкіряного взуття — головна галузь легкої промисловості міста. Його випуск зріс з 2,2 млн. пар 1958 р. до 10 млн. пар 1980 р. 98—99 % продукції випускається з відмінною якістю. Львівське взуття часто експонується на Виставці досягнень народного господарства СРСР та на міжнародних виставках.

Високими темпами розвивалась харчова промисловість. 1962 р. на базі м'ясокомбінату і п'яти дрібних підприємств було створено виробниче об'єднання «Прикарпаття», яке дає майже третину м'ясної продукції західних областей республіки, а на базі молокозаводу — фірму «Верховина». Кондитерські фабрики «Більшовик» та ім. С. М. Кірова об'єднано у фірму «Світоч». Виробництво кондвиробів становило 1980 р. 60 тис. т. Львівські кондитерські вироби експортуються в Японію, ФРН, Канаду та інші країни.

Львівський пивзавод 1962 р. став головним підприємством фірми «Колос» і давав близько третини всього пива, що вироблялося в західному регіоні республіки. За випуск високоякісної продукції колектив підприємства 1968 р. був нагороджений Дипломом ВДНГ СРСР, а 1979 р. — Дипломом ВЦРПС та Держстандарту СРСР. 1980 р. у харчовій промисловості міста працювало понад 15 тис. чоловік.

Промисловість Львова базується на міцному ґрунті єдиного народногосподарського комплексу країни, їй належить важлива роль у виробництві багатьох видів продукції. Вона спирається на тісну виробничу співпрацю і зв'язки з сотнями підприємств радянських республік, від яких одержує сировину, матеріали, вузли, деталі та

різні компоненти. 580 підприємств з 13 союзних і автономних республік постачають комплектуючі деталі Львівському автобусному заводу. 140 підприємств з 73 міст семи союзних республік беруть участь у створенні львівських автонавантажувачів. Зв'язки з 1175 вітчизняними підприємствами підтримує виробниче об'єднання «Електрон». З Уралу сюди надходить метал, Киргизія виготовляє проводку, Архангельськ відправляє ліс, Вільнюс і Каунас постачають вузли механізмів, Рига надсилає поліефірний лак, Ухта надсилає конденсатори, Іркутськ — резистори, Ташкент і Самарканд — напівпровідникові прилади, у башкирському місті Салават виготовляють полістирол. Особливо міцні контакти у електроників з підприємствами Москви, Ленінграда, Мінська, Києва, Єревана, звідки прибуває майже половина комплектуючих матеріалів та виробів. Колектив «Кінескопу» встановив зв'язки з 853 вітчизняними підприємствами. На хімфармзавод поступає продукція з Московської та Якутської областей, з Новокузнецька, Кургана, Курська. Взуттєвики об'єднання «Прогрес» виготовляють свою продукцію за допомогою двохсот підприємств країни. Щодоби 100—110 вагонів з продукцією львів'ян відправляється в усі райони країни і стільки ж їх прибуває до Львова.

Саме завдяки цій взаємодопомозі Львів перетворився у великий індустріальний центр та транспортний вузол країни. За 1960—1980 рр. вантажо- і пасажирооборот Львівського залізничного вузла збільшився у 3 рази. Прискореними темпами розвивався й львівський авіавузол. Вантажооборот Львівського аеропорту зріс 1980 р. проти 1960 р. майже в 4, а пасажирооборот — приблизно у 10 разів. Такими ж високими темпами зростає і міський автомобільний транспорт Львова⁶.

З розвитком народного господарства Львова зростало і його населення. За кількістю жителів місто посідає сьоме місце на Україні. 1959 р. тут проживало 441 тис., 1970 р. — 554 тис., а на 1 січня 1984 р. — 753,2 тис. чоловік. 529,1 тис. було зайнято у різних галузях народного господарства і в установах культури, 265,2 тис. працювало у промисловості, 36,2 тис. — в будівництві, 48,9 тис. — на транспорті та 38,6 тис. — у торгівлі. У Львові понад 30 тис. інженерно-технічних працівників. Майже 80 тис. чоловік, працюючих у промисловості, на будівництві і транспорті, проживало у приміських районах.

Прискореними темпами розвивалось народне господарство міста і в одинадцятій п'ятирічці. В 1981—1983 рр. введено основних фондів на 525,4 млн. крб., обсяг промислового виробництва порівняно з 1980 р. зріс на 14,5 %, а продуктивність праці — на 9,8 %, за рахунок чого досягнуто 80,4 % приросту продукції. Понад план країна одержала виробів на 111,9 млн. крб., у тому числі товарів народного споживання на 55,6 млн. крб.

⁶ Львівщина соціалістична : 36. документів і стат. матеріалів.— Львів, 1975, с. 109—114.

ЗРОСТАННЯ ТРУДОВОЇ АКТИВНОСТІ

З перетворенням Львова в потужний промисловий центр зростала і питома вага робітничого класу. Якщо в кінці 1944 р. на промислових підприємствах міста працювало всього 7738 робітників, то 1970 р. їх налічувалося вже 135 тис., а 1980 — 172 тис. Всього ж на підприємствах Львова працювало у цей час 281 тис. робітників. Виріс також багатотисячний загін інженерно-технічних працівників. Основним джерелом поповнення робітничого класу була молодь західноукраїнських сіл, яка проходила навчання у закладах професійно-технічної освіти, методом індивідуально-бригадної підготовки на підприємствах, у курсових комбінатах, школах передового досвіду та ін. Характерно, що робітничий загін Львова відразу формувався як багатонаціональний загін радянського робітничого класу. Адже до його лав продовжувала вливатися велика група робітників східних районів нашої країни, представники багатьох народів СРСР. Це був робітничий клас нової формації, світоглядною основою якого став марксизм-ленінізм з такими властивими йому рисами, як духовне і моральне багатство, самовідданість у праці та інтернаціоналізм.

Дальше розгортання комуністичного будівництва в нашій країні справило істотний вплив на розвиток трудової активності трудящих. Боротьба за підвищення продуктивності праці і поліпшення якості продукції, за економію і ощадливість стали основними напрямками соціалістичного змагання та його вищої форми — руху за комуністичне ставлення до праці.

На промислових підприємствах Львова зароджувалися і поширювалися цінні ініціативи, спрямовані на підвищення продуктивності праці і дострокове виконання народногосподарських завдань. З ініціативи групи бригад комуністичної праці заводів газової апаратури, автобусного, машинобудівного та ін. розгорнулося змагання за виконання річних виробничих завдань до відкриття XXII з'їзду КПРС та поліпшення якості і зниження собівартості продукції.

Широко розгорнулося змагання за право іменуватися колективом комуністичної праці ім. XXII з'їзду КПРС. 17 комсомольсько-молодіжних колективів Львова завоювали це звання. Завдяки самовідданій праці, зростанню її продуктивності колективи 29 підприємств Львова достроково виконали десятимісячне виробниче завдання, про що рапортували XXII з'їздові партії⁷. Особливо високих показників у передз'їздівському змаганні досягли колективи взутвеної фабрики № 3, хімфармзаводу, а також численні ударники комуністичної праці. Вони були занесені в обласну «Книгу розвідників майбутнього Львівщини», яка була направлена на ім'я з'їзду⁸.

Робітничі колективи підприємств міста розгорнули боротьбу за дострокове виконання семирічного плану. Понад 300 токарів, слюсарів, фрезерувальників з ініціативи бригади В. Й. Гургаля змагалися

⁷ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 4, оп. 16, спр. 10, арк. 102.

⁸ Там же, ф. 1, оп. 4, спр. 34, арк. 1—128.

Герой Соціалістичної Праці, майстер таблетно-фасувального цеху, голова ради наставників хіміко-фармацевтичного заводу Л. Й. Вовк серед своїх вихованок. 1982 р.

за те, щоб до кінця 1965 р. перевиконати це завдання вдвічі та шляхом передачі передового досвіду виховати не менш як двох новаторів⁹. Активними учасниками змагання були комсомольці та молодь. У грудні 1961 р. група керівників бригад комуністичної праці заводів телеграфної апаратури, автобусного, паровозовагоноремонтного та взуттєвої фабрики № 3 закликали молодих робітників боротись за прискорення технічного прогресу, за високу продуктивність праці, брати активну участь у громадському житті. У змаганні, що розгорталось під девізом «Мій особистий вклад у будівництво комунізму» брали участь 28,8 тис. молодих робітників підприємств Львова.

Виробничі колективи міста широко підтримали почин робітників Луганська виконувати змінні завдання на годину раніше, а в зекономлений час випускати надпланову продукцію. У це змагання включилися колективи заводів хіміко-фармацевтичного, газової апаратури, автотранспорту та ін. У наступному році рух за «українську годину» став більш масовим. У ньому брали участь близько 2 тис. робітників автобусного і 1800 робітників паровозовагоноремонтного заводів. За рахунок зекономленого часу в депо «Львів — Схід» було

⁹ Там же, ф. 3, оп. 3, спр. 1506, арк. 88; Львівський облдержархів, ф. р-1336, оп. 1, спр. 4, арк. 49.

М. П. Вереніцин — Герой Соціалістичної Праці, фрезерувальник заводу «Теплоконтроль». Липень 1966 р.

Є. В. Ігнатенко — Герой Соціалістичної Праці, бригадир складального цеху заводу «Львівприлад». 1961 р.

відремонтвано 37 паровозів. В результаті ряд підприємств міста — автобусний, телевізорний, хіміко-фармацевтичний заводи, фірми «Прогрес» і «Світоч», Львівське відділення залізниці та багато інших — уже 1963—1964 рр. досягли рівня виробництва 1965 р.

За успіхи у виконанні семирічного плану завод «Львівприлад» було нагороджено орденом Леніна, завод кінескопів і фірму «Прогрес» — орденом Трудового Червоного прапора. Група передовиків виробництва — майстер вагонного депо «Клепарів» В. С. Бучинський, токар заводу автотранспорту М. Г. Вахула, фрезерувальник заводу «Теплоконтроль» М. П. Вереніцин, дубільник виробничого шкіряного об'єднання «Світанок» М. В. Звисло, старший буровий майстер Львівської експедиції тресту «Київгеологія» Г. С. Палощ та головний інженер заводу кінескопів І. С. Марченко — за досягнуті успіхи у виконанні виробничих завдань, прискоренні науково-технічного прогресу були удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

Значний вплив на піднесення трудової активності трудящих Львова мали такі важливі події в житті нашої країни, як XXIII з'їзд КПРС та XXIII з'їзд Компартії України, а також 50-річний ювілей Великої Жовтневої соціалістичної революції та 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Група новаторів виробництва, діячів науки та культури звернулася через місцеві газети до трудящих Львова із

закликом розгорнути соціалістичне змагання за перетворення його у місто високопродуктивної праці, зразкового порядку і високої культури. Ця ініціатива була підтримана трудящими Львова, схвалена міським комітетом партії та виконкомом міської Ради депутатів трудящих¹⁰. Численні колективи — учасники змагання — досягли до 50-річчя Великому Жовтня високих виробничих показників: значно підвищили продуктивність праці, перевиконали виробничі завдання, поліпшили якість продукції. Пам'ятними прапорами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС були нагороджені переможці соціалістичного змагання — колективи заводів «Львівприлад», кінескопів та фірми «Жовтень». Два підприємства нагороджено республіканськими, а місто Львів та 11 підприємств і організацій — обласними пам'ятними прапорами¹¹.

З високим трудовим ентузіазмом працювали робітники Львова під час всесоюзних комуністичних суботників. 12 квітня 1969 р., у день 50-річчя першого суботника, організованого робітниками депо «Москва-Сортувальна», вони виготовили 155 машин для хімічного захисту рослин, 39 автонавантажувачів, 1260 телевізорів «Електрон» і «Огонек», 300 мопедів та багато іншої продукції. Автобусобудівники випустили в день суботника 30 машин і першу з них передали місту Леніна — Ульяновську. Численні колективи працювали на зекономленій сировині і матеріалах¹².

Справжніми святами праці для робітників Львова, як і всієї країни, стали всесоюзні комуністичні суботники, присвячені ленінським дням, зокрема 100-й і 110-й річницям від дня народження В. І. Леніна.

Молоді виробничники фірми «Промінь» зобов'язалися виконати завдання восьмої п'ятирічки до 22 квітня 1970 р. 100 тижнів, які залишались до цієї знаменної дати, вони оголосили ударними і протягом цього часу систематично перевиконували змінні завдання, економили сировину, матеріали і успішно виконали свої зобов'язання. Весь колектив фірми «Промінь» за чотири роки заощадив 280 тис. крб. і підвищив продуктивність праці на 37 %. За високі виробничі досягнення колектив фірми був нагороджений Ленінською ювілейною Почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС та дипломом «Підприємство високої культури виробництва». Таких же грамот були удостоєні колективи механічного заводу тресту «Реммехгазпром», фірм «Жовтень», «Маяк», заводу «Львівприлад», вагонного депо «Львів-Пасажирський», тресту «Західводбуд», які найбільше відзначились у соціалістичному змаганні до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна.

Борючись за перетворення Львова у місто високопродуктивної праці, трудові колективи велику увагу приділяли технічному

¹⁰ Вільна Україна, 1965, 8 жовт.; Львовская правда, 1965, 12, 13, 23 окт.

¹¹ Львівщина індустріальна : Документи і матеріали.— Львів, 1979, с. 130—131; Львовская правда, 1967, 26 окт.

¹² Львовская правда, 1969, 13, 15, 16 апр.

М. І. Милан — Герой Соціалістичної Праці, слюсар Львівського автобусного заводу. Квітень 1971 р.

вдосконаленню виробництва. На телевізорному заводі, колектив якого одним із перших підтримав цю ініціативу, за роки п'ятирічки було введено в дію 40 тис. кв. м виробничих площ, 27 конвейерних і 15 поточно-механізованих ліній, створено комплексно-механізовані цехи і дільниці. Продуктивність праці на підприємстві зросла на 80 %. Обсяг валової продукції збільшився на цей час у 3,3 рази, втричі підвищилась рентабельність підприємств. П'ятирічне завдання по випуску валової, товарної і реалізованої продукції було виконане 25 травня 1970 р.

За визначні досягнення у виконанні восьмої п'ятирічки управління магістральних нафтопроводів «Дружба», автобусний завод, виробниче об'єднання «Електрон», швейна фабрика «Маяк» та будівельний трест «Західводбуд» нагороджено орденами Трудового Червоного Прапора. Велику групу виробничників удостоєно високих

урядових нагород, а слюсарю автобусного заводу М. І. Миланові, контролерові виробничого об'єднання «Електрон» Ю. В. Бурак, монтажниці виробничого об'єднання ім. 50-річчя Жовтня К. І. Ряскіній та начальникові Львівської залізниці І. Й. Богдановичу присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

За високі успіхи, досягнуті трудящими міста в господарському і культурному будівництві, у виконанні завдань п'ятирічного плану Львів нагороджено орденом Леніна.

Важливу роль у піднесенні трудової активності відіграла постанова ЦК КПРС від 31 серпня 1971 р. «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання». Постанова широко обговорювалась у виробничих колективах. Партійні, профспілкові та комсомольські організації проводили агітаційно-пропагандистську та виховну роботу, що сприяла дальшому зростанню творчої ініціативи трудящих, розгортанню соціалістичного змагання за підвищення продуктивності праці, за ефективність суспільного виробництва.

На початку дев'ятої п'ятирічки численні колективи підприємств Львова широко розгорнули змагання за те, щоб увесь приріст продукції одержати за рахунок зростання продуктивності праці. Ініціаторами змагання виступили колективи фірми «Прогрес» та арматурного і мотозаводу. Партійні організації цих підприємств спільно із спеціалістами розробили конкретні заходи щодо впровадження у виробництво науково-технічних досягнень, удосконалення організації виробництва і управління, посилення режиму економії і ощадливості,

впровадження наукової організації праці, планів соціального розвитку колективів. Після того як ця ініціатива була схвалена міським комітетом партії, вона була підхоплена робітничими колективами підприємств міста.

Значного розповсюдження набула ініціатива бригади Героя Соціалістичної Праці М. І. Миляна з автобусного заводу, яка зобов'язалась шляхом механізації трудомістких виробничих процесів і впровадження передової технології підвищити продуктивність праці протягом п'ятирічки у 2 рази і виконати п'ятирічне завдання за чотири з половиною роки. 1975 р. на підприємствах Львова за дострокове виконання п'ятирічки змагалось 100 тис. робітників. Бригада М. І. Миляна виконала зобов'язання достроково — за 3 роки і 11 місяців¹³. Подібних результатів досягли численні її послідовники.

Широко розгорталось змагання на честь 50-річчя утворення СРСР. У Львові з ініціативою змагання на честь знаменного ювілею виступили колективи заводів радіоелектронної медичної апаратури та електровимірювальних приладів. У нього вступили також численні колективи підприємств міста, воно збагачувалось щораз новими формами. Облпрофрада і редакція газети «Вільна Україна» оголосили проведення обласної естафети трудових звершень під девізом «50-річчю утворення СРСР — гідну зустріч». Ініціатива була схвалена Укрпрофрадою, естафета проходила по всій республіці. Активну участь у проведенні естафети брали колективи підприємств Львова. Кожного місяця підводились підсумки змагання, визначались переможці, їхні досягнення, набутий досвід заносили у Книгу трудових звершень, що передавалась із колективу в колектив.

50-річчя утворення СРСР виробничі колективи міста зустріли високими трудовими здобутками. За визначні досягнення колективи друкоffsetної фабрики «Атлас», фанерного і домобудівного комбінатів, фірм «Світоч», «Прогрес», «Райдуга», депо «Львів — Клепарів» і «Львів — Захід» та ін. — всього 12 підприємств і організацій були нагороджені ювілейними Почесними Знаками ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Колективи 11 підприємств і організацій — заводів конвейєробудівного, електровимірювальних приладів, мотозаводу, мехсклозаводу, тютюнової і швейної фабрик та ін. — відзначено ювілейними Почесними Грамотами ЦК Компартії України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. Колективам 18 підприємств і організацій міста були вручені пам'ятні прапори Львівського обкому партії, облвиконкому і облпрофради.

Заклик постанови Центрального Комітету КПРС і Радянського уряду «Про розгортання Всесоюзного соціалістичного змагання працівників промисловості, будівництва і транспорту за дострокове виконання народногосподарського плану на 1973 рік» «Дати продукції більше, кращої якості, з меншими затратами!» став девізом учасників змагання третього, вирішального року дев'ятої п'ятирічки.

¹³ Львовская правда, 1974, 17 нояб., 5 дек.

Комсомольці та молодь міста розгорнули змагання під девізом «П'ятирічці — ударну працю, майстерність і пошук молодих». 18 тис. молодих робітників з підприємств Львова змагались під девізом «П'ятирічку — за чотири роки!», понад 52 тис. чоловік боролись за перехідний мандат обкому комсомолу «Червона гвоздика».

Соціалістичні зобов'язання третього року п'ятирічки були успішно виконані. 25 грудня підприємства промисловості завершили річний план реалізації продукції. Додатково до плану було виготовлено продукції на 70 млн. крб. За ці досягнення понад тисячу працівників нагороджено почесним Знаком «Переможець соціалістичного змагання 1973 року», 6 тис. молодих робітників — знаком ЦК ВЛКСМ «Ударник 1973 року», а ряд передовиків виробництва був відзначений високими урядовими нагородами. Львівську залізницю за високі виробничі успіхи та у зв'язку з 100-річчям від дня заснування було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

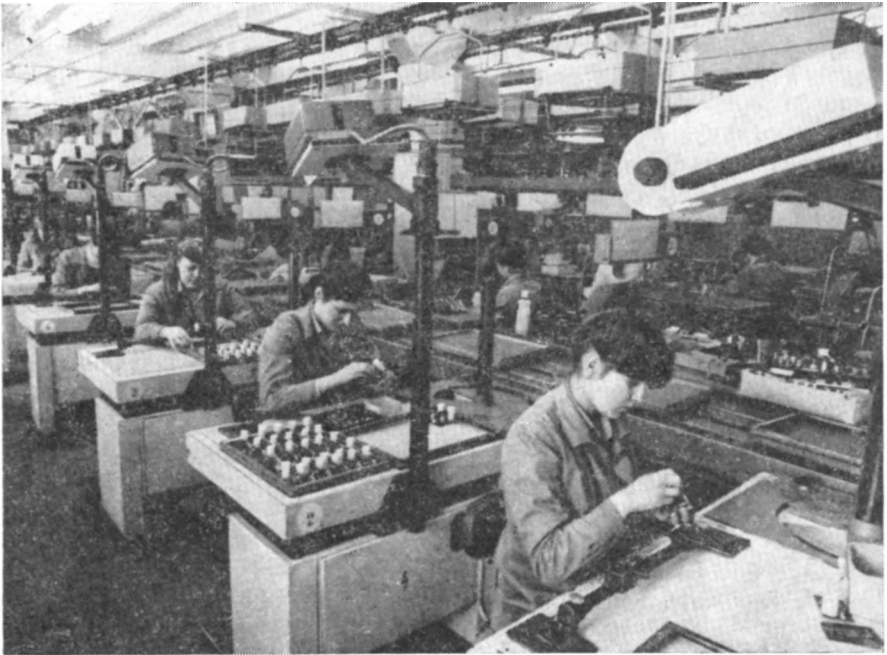
Нові форми соціалістичного змагання серед робітників Львова зароджувались і поширились у зв'язку з наближенням 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. Тисячі передовиків виробництва успішно змагались за виконання піврічного завдання до Дня Перемоги. Виробничі колективи несли трудову вахту на честь фортеці-героя Бреста, міст-героїв Києва, Одеси, Севастополя, Керчі, Волгограда, Мінська. Щотижня визначались переможці цього змагання серед колективів підприємств. Переможці в індивідуальному змаганні зараховувались до складу делегацій, які їздили у міста-герої, де під час трудової вахти рапортували про виробничі досягнення. Численні бригади до свого складу зараховували полеглих у Великій Вітчизняній війні і виконували за них планові завдання.

Вже до початку грудня 1975 р. виробничі колективи 79 підприємств виконали п'ятирічні завдання за темпами зростання продуктивності праці, 85 — за реалізацією продукції. П'ятирічне завдання випуску валової продукції промислові підприємства міста виконали 18 листопада 1975 р.

Продуктивність праці на підприємствах міста зросла за роки дев'ятої п'ятирічки на 39 %, обсяг виробництва — на 58 %, більш як на 300 млн. крб. реалізовано надпланової продукції¹⁴. Стали до ладу діючих численні промислові і соціально-культурні об'єкти. За високі виробничі досягнення виробничі об'єднання «Електрон» та ім. В. І. Леніна нагороджено орденом Жовтневої Революції. Орденами і медалями СРСР були нагороджені також тисячі трудящих міста, а передовики виробництва М. Г. Мартинець із фірми «Прогрес», О. П. Бураков із виробничого об'єднання ім. В. І. Леніна та О. Л. Станицька з заводу кінескопів удостоєні високого звання Героя Соціалістичної Праці.

Виконуючи рішення XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України, трудящі Львова, як і всієї країни, спрямували свої зусилля на підвищення ефективності виробництва і якості праці. Поширення

¹⁴ Вільна Україна, 1976, 16 січ.

В новому цеху виробничого об'єднання «Електрон». Квітень 1983 р.

набули трудові починання, спрямовані на дальше зростання продуктивності праці на основі прискорення науково-технічного прогресу і підвищення кваліфікації робітників, поліпшення технічного рівня і якості продукції, посилення режиму економії та ін. Результативним було також змагання за почином ростовчан — «Працювати без відстаючих».

Партійні організації міста набули значного досвіду мобілізації колективів на виконання зустрічних планів. Це був важливий засіб боротьби за піднесення ефективності суспільного виробництва та підвищення якості продукції, за пошук і використання внутрішніх резервів. Ініціаторів складання зустрічних планів — колективи московських заводів автоматичних ліній ім. 50-річчя СРСР, «Компресор» та «Красный богатырь» — на Львівщині першими підтримали робітники виробничих об'єднань «Кінескоп» та ім. В. І. Леніна. На початку 1974 р. вони прийняли зустрічні плани, що значно перевищували державні. Міськком Компартії України схвалив їх ініціативу, яку підтримали колективи виробничого об'єднання «Електрон», фірми «Жовтень» та «Весна», вагонного депо «Клепарів» та ін.

1976 р. трудящі виробничого об'єднання «Електрон», розгорнувши соціалістичне змагання під девізом «Найвища ефективність, максимальна віддача!», вирішили на основі запровадження найновішої техніки і технології, автоматизації, механізації виробництва, зміцнення співпраці робітників та інженерів виконати державний план першого року п'ятирічки 27 грудня і виробити додатково до соціалі-

стичних зобов'язань 35 тис. телевізорів, у тому числі 25 тис. з кольоровим зображенням. Через газету «Вільна Україна» вони звернулись до всіх трудових колективів області з закликом підтримати їх починання і прийняти нові зустрічні плани.

Патріотичну ініціативу схвалив обком партії. Слідом за електронівцями зустрічний план прийняв колектив виробничого об'єднання «Кінескоп». Комплексна бригада цеху ЕПТ-5 цього об'єднання розгорнула змагання під девізом «П'ятиріччі якості — робітничу гарантію та інженерне забезпечення». У зустрічному плані бригади було записано: збільшити темпи складання мікрокінескопів у 2,2 раза, за рахунок підвищення продуктивності праці п'ятирічні завдання виконати за чотири з половиною роки, дати понад план продукції на 800 тис. крб. Майже всі провідні підприємства міста вже до кінця листопада 1976 р. прийняли зустрічні плани на десять п'ятирічку.

Масового характеру набуло змагання за гідну зустріч 60-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. З ініціативи виробничого об'єднання «Весна» працівники підприємств легкої промисловості розгорнули боротьбу за виконання плану другого року п'ятирічки до 60-річчя Великого Жовтня, а п'ятирічного завдання — за чотири роки; передовики виробництва виробничого об'єднання «Маяк» змагались за виконання п'ятирічки за три роки.

Вже на 1 листопада 1977 р. 240 робітників виробничого об'єднання «Весна» виконали завдання двох років п'ятирічки, а 63 — ювілейного року. У виробничому об'єднанні «Юність» до знаменної дати завершили особисті завдання двох років п'ятирічки 1274 робітники. На бавовно-прядильній фабриці широко розгорнувся рух за перехід на розширену зону послугоування: передові робітники стали працювати на 1624 веретенах замість 1160 за галузевою нормою. Продуктивність праці було збільшено на 40 % при випуску високоякісної продукції.

Завдяки постійним творчим пошукам і високому трудовому ентузіазму виробничі колективи підприємств міста прийшли до 60-річного ювілею Радянської влади з високими виробничими досягненнями. Працівники легкої промисловості виготовили до цієї знаменної дати додатково 143 тис. шт. трикотажних виробів, 136 тис. пар шкіряного взуття і багато іншої продукції, за рахунок підвищення продуктивності праці забезпечили 81,2 % приросту обсягів виробництва, випуск виробів із Знаком якості становив 10,5 % загального обсягу виробництва. Все це дозволило реалізувати додатково до завдань товарів народного споживання на суму понад 9 млн. крб. До першої річниці нової Конституції СРСР 14 підприємств, 33 цехи, 910 дільниць і бригад та понад 30 тис. трудівників успішно виконали планові завдання трьох років п'ятирічки, а промисловість міста — план двох років і дев'яти місяців на 15 днів раніше. За рахунок заощадженого часу було виготовлено надпланової продукції на 130 млн. крб.

Ширилось змагання під девізом «П'ятирічку — за чотири роки», ініціатором якого виступила бригадир хіміко-фармацевтичного заводу Л. Й. Вовк; за видатні успіхи у виконанні плану 1976 р. і соціалістичних зобов'язань їй було присвоєно звання Героя Соціалістичної

Праці. Колективи заводу фрезерних верстатів, виробничих об'єднань «Мікроприлад» і «Промінь» стали змагатись за виконання завдань чотирьох з половиною років п'ятирічки до 110-ї річниці від дня народження В. І. Леніна, а всієї п'ятирічки — до 7 листопада 1980 р. Ініціативу цих колективів схвалив міський комітет партії.

Широкого розмаху набуло також соціалістичне змагання «XXVI з'їздові КППС — 26 ударних декад» та «XXVI з'їзду КППС — високопродуктивну і якісну працю на кожному робочому місці, в кожному робітничому колективі». На початку грудня 1980 р. колективи 84 підприємств і організацій, 166 цехів, 530 бригад і дільниць, 56 тис. передових робітників, в тому числі 16 тис. комуністів — учасники цього змагання — завершили п'ятирічні завдання і працювали у рахунок одинадцятої п'ятирічки.

За роки десятої п'ятирічки продуктивність праці на промислових підприємствах міста підвищилась на 23,8 %, обсяг виробництва зріс на 36,8 %. На ряді підприємств майже весь приріст продукції одержано за рахунок зростання продуктивності праці. 1 грудня 1980 р. виробничі колективи міста виконали планові завдання десятої п'ятирічки за реалізацією і випуском важливих видів промислової продукції. Вони виготовили понад план 100 автобусів, 579 автотранспортувачів, 67 тис. телевізорів, 434 тис. трикотажних виробів та багато іншої продукції — всього на 208 млн. крб.

Робітничі колективи Львова широко підтримали ініціативи москвичів «П'ятиріччі якості — робітничу гарантію!», ленінградців — «Від високої якості праці кожного — до високоефективної праці колективу!». Масовим став рух за підвищення якості продукції під гаслом «Кожному виробу — вищу категорію якості!». У зв'язку з тим, що продукцію вищої категорії якості випускали на численних підприємствах міста, головним ставало завдання максимально збільшити її питому вагу. На фабриках і заводах міста розгорнулося змагання за збільшення обсягів високоякісної продукції.

Колективи автобусного заводу і виробничого об'єднання «Кінескоп» розгорнули боротьбу за те, щоб до 110-ї річниці від дня народження В. І. Леніна основну продукцію випускати лише відмінної якості. Цю важливу ініціативу схвалив міський комітет партії. Райкоми партії, первинні партійні організації проводили широку діяльність щодо підтримки її виробничими колективами підприємств міста. В результаті вжитих заходів нові колективи запроваджували комплексну систему управління якістю продукції. Якщо 1975 р. КСУЯП діяла на 11 підприємствах міста, то 1980 р. — на 113 підприємствах і організаціях, 72 підприємства випускали 1046 виробів із державним Знаком якості. У загальному обсязі продукції питома вага виробів вищої категорії якості досягла 33,1 %. Вона становила у виробничих об'єднаннях «Кінескоп» — 82,6 %, «Електрон» — 76,8, ім. 50-річчя Жовтня — 48,5, «Конвейер» і «Мікроприлад» — 60, на заводі фрезерних верстатів — 82,1 %. 1983 р. КСУЯП запровадили всі промислові підприємства Львова.

Важливим напрямом соціалістичного змагання виробничих колективів підприємств Львова була боротьба за економію сировини,

матеріалів, палива, електроенергії. Одним з цінних починань у цьому напрямі був рух за надпланові нагромадження, який розгорнувся у відповідь на постанову грудневого (1963 р.) Пленуму ЦК КПРС про прискорений розвиток хімічної промисловості. Започаткували це змагання виробничники паровозовогоноремонтного заводу. На їх пропозицію обласна газета «Львівська правда» вела рубрику «Ощадна книжка великої хімії», в якій повідомляла про трудові внески кожного робітника, колективу, які перевиконували планові завдання, підвищували продуктивність праці, вишукували резерви для фінансування підприємств хімічної промисловості. Ініціатива паровозовогоноремонтного заводу була схвалена бюро обкому партії. Змагання за надпланові нагромадження розгорнули колективи заводів автобусного, фрезерних верстатів, автотранспорту, інструментального, мототранспорту, машинобудівного, засобів механізації і автоматизації¹⁵.

Господарська реформа, яка проводилась у роки восьмої п'ятирічки, ще більше загострила увагу робітників до економії матеріальних ресурсів. Заклик колективів московських і ленинградських підприємств розгорнути змагання за ощадливість і економію матеріальних ресурсів знайшов широку підтримку на підприємствах Львова. Колектив заводу «Львівсільмаш» широко впроваджував ресурсозберігаючу технологію, застосовував передові методи праці, кольорові метали заміняв синтетичними матеріалами. Тільки протягом першої половини 1966 р. на заводі було зекономлено 167 т чорних і 2,5 т кольорових металів, 483 тис. кВт·г електроенергії і на 16 тис. крб. гумово-технічних виробів¹⁶.

Таку ж роботу щодо економії сировини, матеріалів, електроенергії проводили колективи заводів автотранспорту, паровозовогоноремонтного, автобусного, тресту будівельної індустрії та ін.

На підприємствах міста, як і республіки, ширилось також змагання за те, щоб протягом тижня працювати на зекономленій сировині та матеріалах по кілька годин. Цей рух розгорнувся на підтримку почину бригадира Московського заводу електровакуумних приладів Г. Д. Ареф'євої¹⁷.

Важливу роль у боротьбі за економію і ощадливість відіграли всесоюзні, республіканські та обласні громадські огляди використання резервів виробництва. Під час Всесоюзного огляду, що проводився з листопада 1970 р. по грудень 1971 р., розкрийниця взуттєвої фірми «Прогрес» С. Г. Гудзь, кавалер ордена Леніна і ордена Трудового Червоного Прапора, делегат XXIV з'їзду КПРС запропонувала кожного дня економити не менш як 1 кв. м хрому і викроювати з нього шість-вісім пар додаткових заготовок. Ініціатива знайшла широку підтримку на фірмі, і тут з січня по жовтень 1971 р. виготовили із зекономленої сировини 200 тис. пар взуття. У сфері економії вклю-

¹⁵ Львівська правда, 1963, 21 груд.

¹⁶ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 4, оп. 24, спр. 7, арк. 134, 166, 167.

¹⁷ Об'єднаний архів Львівської облпрофради, ф. 1519, оп. 1, спр. 1895, арк. 63.

чались не лише матеріали, а й інші ресурси. Так, 1975 р. в об'єднанні було збережено 99 тис. кВт·г електроенергії, в 1980 р. — вже 340 тис.

Значних успіхів досягли виробничі колективи підприємств міста під час республіканського огляду 1976 р. Колектив інструментально-го заводу, який ще у кінці 1975 р. виступив з ініціативою «Резерви виробництва на службу десятої п'ятирічки», розгорнув змагання за збереження у першому році десятої п'ятирічки 30 т швидкоріжучої сталі і виготовлення з неї 5500 надпланових спеціальних фрез на суму 150 тис. крб. Ініціатори змагання успішно виконали ці високі зобов'язання¹⁸. Подібних здобутків досягли під час огляду колективи мотозаводу, заводу «Львівприлад», виробничого об'єднання «Конвейер».

Число учасників руху за економію матеріально-сировинних та паливно-енергетичних ресурсів виробничого об'єднання ім. 50-річчя Жовтня 1976 р. становило 43,4 % працюючих, а 1982 р. — 68,8 %. За десяту та два роки одинадцятій п'ятирічці в об'єднанні було реалізовано 3905 пропозицій щодо економії ресурсів, що дало понад 2,7 млн. крб. умовно-річної економії. При цьому було збережено 240 т матеріалів та 7 млн. кВт·г електроенергії¹⁹.

До змагання за те, щоб одну годину тижня працювати на зекономленій сировині приєдналися 4 тис. робітників Львівського заводу кінескопів, котрі лише 1973 р. зберегли сировини, матеріалів та електроенергії на 438 тис. крб. 1978 р. 282 колективні та індивідуальні рахунки економії у об'єднанні заощадили майже мільйон крб. Протягом десятої та в перші роки одинадцятій п'ятирічці колектив заводу нарощував випуск продукції без збільшення споживання електроенергії. За п'ятирічку було збережено 29,5 млн. кВт·г електроенергії, 10,8 тис. т умовного палива, 16,7 тис. гікакалорій теплової енергії. 1981 р. трудівники виробничого об'єднання «Кінескоп» змагались за те, щоб вісім днів на рік працювати за рахунок зекономлених ресурсів і рух цей охоплював 5 тис. чоловік. Досвід роботи колективу щодо раціонального використання матеріальних ресурсів у листопаді 1982 р. було схвалено на бюро міськкому партії та рекомендовано для розповсюдження. За два роки одинадцятій п'ятирічці на підприємстві було заощаджено понад 3 тис. т чорних металів, близько 11 млн. м вольфрамової нитки, на 1,5 млн. крб. скла, 10,5 млн. кВт·г електроенергії, 2,7 тис. т умовного палива, 6,5 тис. гікакалорій теплової енергії, майже 73 тис. м бавовняних тканин та інших ресурсів на 6 млн. крб. У вересні 1983 р. міськком партії провів на базі виробничого об'єднання «Кінескоп» загальноміську науково-практичну конференцію «Питання економії і раціонального використання паливно-енергетичних та матеріально-технічних ресурсів на підприємствах і в організаціях м. Львова».

¹⁸ Робітничий клас УРСР і науково-технічний прогрес : Іст. нарис.— К., 1980, с. 222.

¹⁹ *Пыжик Г. М.* Социальные аспекты управления производственными коллективами в объединениях.— В кн.: Совершенствование практики социального управления. Львов, 1983, с. 26.

Позитивний досвід нагромадило також виробниче об'єднання «Поллярон», колектив якого вийшов з ініціативою «Весь приріст об'ємів виробництва — без збільшення матеріальних ресурсів». За першу половину одинадцятої п'ятирічки тут було заощаджено 3,4 млн. кВт·г електро- та 4166 гікакалорій теплової енергії. Одночасно за рахунок впровадження автоматизованої системи управління енергетичним господарством вдалося на 48 чоловік скоротити персонал, що обслуговував енергооб'єкти.

Активна діяльність трудящих міста дозволила у 1982 р. зекономити 54,2 млн. кВт·г електро- та 14,1 тис. гікакалорій теплоенергії, 126,3 млн. куб. м природного газу, 8,3 тис. т прокату чорних металів, 7,2 тис. т цементу, 36 тис. куб. м лісоматеріалів, а за три роки одинадцятої п'ятирічки — 145,3 млн. кВт·г електро- і 247,7 тис. гікакалорій теплоенергії, 306,8 млн. куб. м газу, 27,4 тис. т прокату та багато інших ресурсів.

Виходячи з того, що «нині економія, дбайливе ставлення до народного добра — це питання реальності наших планів»²⁰, курс на суворий режим економії був підтверджений на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС та у наступних партійних документах. Тому боротьба за раціональне використання сировинних, паливно-енергетичних та інших матеріальних ресурсів стала для трудящих Львова важливою складовою частиною руху за піднесення ефективності суспільного виробництва.

Кожного року робітники та інженерно-технічні працівники підприємств Львова подавали десятки тисяч раціоналізаторських пропозицій, спрямованих на вдосконалення машин, верстатів, механізмів, поліпшення технології виробництва. Завдяки впровадженню їх у виробництво зростала продуктивність праці, поліпшувалась якість продукції, було досягнуто значної економії сировинних ресурсів, поліпшувались умови праці, зростала техніка безпеки. В 1980 р. у русі винахідників і раціоналізаторів взяли участь 25,4 тис. чоловік. Вони подали протягом року 25,8 тис. пропозицій, з яких 19,1 тис. були впроваджені у виробництво. Майже таке ж число пропозицій було впроваджено і наступного, 1981 р., з економічним ефектом 28,3 млн. крб. За три роки одинадцятої п'ятирічки 25 тис. новаторів подали 93,9 тис. пропозицій. Реалізація лише 61,7 тис. з них забезпечила 78,5 млн. крб. економії народногосподарських коштів.

Значно поширився у Львові цюкінський метод організації виробництва — збільшення випуску продукції за рахунок підвищення продуктивності праці та вдосконалення системи заробітної плати при одночасному зменшенні чисельності працюючих. Одними з перших досвід цюкінців застосували у себе трудівники виробничих об'єднань «Світоч», «Кінескоп», «Промінь», автобусного заводу та ін. Завдяки поширенню цього методу ряд підприємств Львова, а також промисловість окремих районів (Шевченківський, Червоноармійський) та деяких галузей промисловості (харчової, легкої) збільшували вироб-

²⁰ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 22 листопада 1982 року. — К., 1982, с. 9.

ництво лише за рахунок зростання продуктивності праці при зменшенні кількості працюючих.

В останні роки десятої п'ятирічки на промислових підприємствах країни, у тому числі і Львова, знайшла широке застосування система Волзького автомобільного заводу ім. 50-річчя СРСР по управлінню господарським механізмом, найважливішим елементом якої є бригада на форма організації праці, знайдена самими масами первинна форма виробничого управління. Піонером у впровадженні бригадного підряду у Львові було виробниче об'єднання «Електрон». 1969 р. у порядку експерименту в інструментальному цеху підприємства була утворена бригада на чолі з ветераном праці, майстром «Золоті руки» Д. К. Лотоцьким. Оплату праці вирішено проводити за кінцевими результатами роботи, заробіток розподіляти за умовними розрядами, що встановлювались кожному робітнику загальними зборами колективу. Експеримент себе повністю виправдав. Уже протягом першого року роботи продуктивність праці зросла на 25 % при рості зарплати на 12 %. Та головним досягненням стало згуртування бригади, піднесення свідомої дисципліни, почуття відповідальності, поліпшення морально-психологічного клімату у колективі²¹⁻²². З 1969 по 1980 р. у бригаді, яку після виходу Д. К. Лотоцького на пенсію очолив І. В. Кухта, обсяг випуску продукції зріс удвічі, кількість робітників зменшилась з 16 до 12, продуктивність праці зросла у 2,4 раза, середня зарплата збільшилась на 30 %. Усі робітники мають особисті клейма з правом працювати на самоконтролі.

При будівництві нового цеху кольорових телевізорів на заводі відмовились від конвейерної лінії і перейшли на бригадний метод праці, що отримав схвальну оцінку міського комітету партії. На кінець 1980 р. у виробничому об'єднанні «Електрон» було створено 419 бригад. З них працювали за єдиним нарядом 316, у тому числі 189 комплексних. Бригадною формою організації праці було охоплено 64,7 % робітників, у тому числі з оплатою праці по кінцевих результатах — 55 %. Внаслідок її запровадження умовно вивільнено 132 трудівника. На початок 1983 р. процент робітників, об'єднаних у бригади зріс до 71,2.

На підставі експерименту техніко-економічна рада при міськкомі партії та обласна рада науково-технічного товариства розробили методику організації бригадного госпрозрахунку та рекомендували її до запровадження на підприємствах машинобудівних галузей промисловості.

Нову форму організації праці було підхоплено у виробничому об'єднанні «Кінескоп». У десятій п'ятирічці тут було створено 431 бригаду, у тому числі 393 працювали за єдиним нарядом. На кінець десятої п'ятирічки бригадною формою організації праці у виробничому об'єднанні «Кінескоп» було охоплено 61,5 % робітників, що дало можливість умовно вивільнити 110 робітників та зекономити на рік 366,6 тис. крб.

²¹⁻²² Бандровский Г. И. Город шагает в будущее.— Львов, 1975, с. 43.

Бригадна форма організації праці швидко розповсюджувалась. На заводі «Біофізприлад» нею в 1980 р. було зайнято 68 % робітників, а продуктивність праці тут виросла на 8,2 %. У виробничому об'єднанні ім. В. І. Леніна у бригадах працювало 63 % робітників. На автобусному заводі організовано 108 бригад, що об'єднували 1576 чоловік, у тому числі 79 бригад в основних і 29 бригад у допоміжних цехах, за рахунок чого умовно вивільнено 83 робітника, продуктивність праці зросла на 6,4 %, а економічний ефект склав 1218,8 тис. крб.

У виробничому об'єднанні «Мікроприлад», де бригадний підряд активно застосовувався з 1976 р., 1979 р. була розроблена цільова комплексна програма «Бригада». 1981 р. на підприємстві працювало вже 259 спеціалізованих та 59 комплексних бригад, якими було охоплено 66,5 % робітників. До кінця 1982 р. число бригад зросло до 390 і об'єднували вони понад 70 % робітників об'єднання. Всі колективи працювали за єдиним нарядом.

Серед підприємств легкої і харчової промисловості першими почали впроваджувати досвід Волзького автозаводу виробниче об'єднання «Світоч» та винзавод «Молдвинпром». Його використання дозволило кондитерському об'єднанню лише 1979—1980 рр. зекономити 35 тис. крб. Активно впроваджувався бригадний підряд у виробничому швейному об'єднанні «Маяк», на головному підприємстві об'єднання «Львівдерев», у інструментальному виробничому об'єднанні, де відповідно 48,1, 80,9 та 60,4 % робітників на початок 1983 р. були залучені у бригади.

До кінця десятиї п'ятирічки більшість промислових підприємств міста перейшли на бригадну форму організації праці, якою було охоплено 33,5 % робітників, що об'єднувалися у 5308 бригад. За три роки одинадцяті п'ятирічки кількість бригад збільшилась до 9387. У них працювало 118,6 тис. робітників, тобто 64,8 % їх чисельності на промислових підприємствах міста. 2780 бригад і в них 45,2 тис. робітників працювали на госпрозрахунку, 7298 бригад і 93,5 тис. робітників працювали за єдиним нарядом. Активізації цього процесу допоміг розгляд питання про роботу парторганізацій тресту «Львівжитлобуд», виробничих об'єднань ім. В. І. Леніна, «Кінескоп» та «Промінь» щодо впровадження бригадних форм організації праці на бюро міськкому партії протягом 1981—1982 рр.²³ 1983 р. бригади були створені на 122 підприємствах міста.

Підвищенню трудової активності, інтернаціональному та патріотичному вихованню трудящих міста Львова сприяли тісні виробничі зв'язки промислових колективів та змагання з спорідненими підприємствами інших областей і республік країни. Дружні виробничі контакти львів'ян з побратимами з Ростова-на-Дону, встановлені ще 1945 р., з 1955 р. переросли у соціалістичне змагання між двома

²³ Секретарюк В. В. Работа парторганизаций города по рациональному использованию трудовых ресурсов, развитию трудовой и общественно-политической активности трудящихся.— В кн.: Совершенствование практики социального управления. Львов, 1983, с. 8.

містами. 1973 р. було підписано договір на соціалістичне змагання трудящих Львівської і Ульяновської областей, у тому числі підприємств Львова і Ульяновська. Традиційно плідні результати дає змагання Львівської та Івано-Франківської областей, міст Львова та Одеси.

З перших повоєнних п'ятирічок встановилися зв'язки львівських автобусобудівників з російськими друзями — колективами московського, горьковського, ульяновського та інших автомобільних заводів. 1956 р. було укладено договір на соціалістичне змагання з Павловським автобусним заводом, 1967 р. — з Ризьким заводом мікроавтобусів, 1970 р. — з Бреванським автозаводом. У змаганні львівського і ульяновського заводів, наприклад, беруть участь колективи цехів, дільниць, бригад та окремі робітники. Так, з 1973 р. дружать і змагаються Герої Соціалістичної Праці бригадири М. І. Милян та В. А. Салатов, з 1974 р. — слюсарі-інструментальники Р. О. Остап'як та Б. Т. Мурашов.

З 1957 р. змагаються швейне об'єднання «Маяк» та ростовські швейні фабрики № 4 та № 12, з 1960 р. — виробниче об'єднання «Полярон» та Рязанський завод електронних приладів, хімфармзавод та Ростовське виробниче об'єднання ім. Жовтневої революції, з 1963 р. — «Львівхімсільгоспмаш» та завод «Красный Аксай» з Ростова-на-Дону, з 1965 р. — завод радіоелектронної медичної апаратури та московський завод «ЕМА», з 1967 р. — «Мікроприлад» та Московський завод електровимірювальних приладів, з 1969 р. — мехсклозавод та Паневежиський склозавод Литовської РСР, з 1970 р. — швейне об'єднання «Весна» та Брестська швейна фабрика ім. Фоміна, з 1973 р. — хімічний завод та Мінський кисневий завод, «Львівенергоремонт» та «Узбекенергоремонт», з 1977 р. — Львівський та Ленінградський заводи газової апаратури, «Іскра» та Брестський електроламповий завод.

Договори на змагання склали взуттєвики Львова з колегами з Кишинєва, Мінська та Ульяновська, виробничники «Електрону» — з підприємствами Ростова-на-Дону, Ульяновська і Тбілісі, трикотажники «Промєня» з відповідними колективами Ташкєнта, Тбілісі, Кишинєва, Ульяновська, Ростова-на-Дону, Харкова, Ворошиловграда та Мукачєвого. Львівські трикотажники присвоїли одному з комсомольсько-молодіжних колективів ім'я Салімджана Ахунова, що загинув за визволення Львова, а ташкєнтці з «Маліки» — ім'я Олександр Марченка.

Міцні виробничі зв'язки трудящих Львова з робітниками багатьох колективів та міст нашої країни збагатилися контактами учбових закладів, науково-дослідних інститутів, бібліотек, театрів, лікарень, колективів художньої самодіяльності, творчих спілок, партійних, радянських, комсомольських, спортивних та інших організацій. Все це — яскраве свідчення непорушної єдності і братньої дружби всіх народів Радянського Союзу.

Величні плани економічного і соціального розвитку, накреслені ХХVI з'їздом КПРС, викликали у трудящих Львова, як і всієї країни, новий приплив творчих сил і енергії. Передовики та новатори

Малогабаритні автотранспортувачі, розроблені СКБ автотранспортувачів для виробництва на Брєванському заводі. Вересень 1982 р.

виробництва, колективи підприємств, будов і організацій виступили з численними починаннями: підвищувати якість продукції, поліпшувати використання виробничих потужностей і робочого часу, економити сировину, енергію та матеріали. За ініціативою машиніста депо «Львів — Захід», делегата XXVI з'їзду КПРС В. П. Киселиці ширилося змагання за водіння великовагових поїздів з мінімальними витратами електроенергії. Група передовиків виробництва, переможців обласної естафети ефективності і якості звернулася із закликом до трудящих області розгорнути змагання за виконання завдань першого року п'ятирічки до 64-х роковин Великого Жовтня, а всієї п'ятирічки — до 115-ї річниці від дня народження В. І. Леніна. Ініціативу схвалив обком партії, її підтримали численні колективи підприємств Львова.

У серпні 1981 р. бюро міськкому партії схвалило почини бригади виробничого об'єднання «Полярон» В. Ф. Терещенка «П'ятиденку — за чотири дні, п'ятирічку — за чотири роки» та бригади закрійниць фабрики індивідуального пошиття і ремонту одягу делегата XXVI з'їзду Компартії України Є. К. Єрмоласвої «Завдання одинадцятої п'ятирічки — за чотири роки». Ініціативу підтримали бригади електросварювальників виробничого об'єднання «Автотранспортувач» В. М. Рябини, токарів автобусного заводу М. О. Соболя та заводу «Біофізприлад» С. М. Оприска, робітники виробничого об'єднання ім. В. І. Леніна Ю. В. Кротов, хіміко-фармацевтичного заводу О. Л. Вандрачек, шліфувальник інструментального виробничого

Парторг цеху № 3 Львівського автобусного заводу І. І. Міцишин (в центрі) під час обідньої перерви знайомить робітників з матеріалами червеневого Пленуму ЦК КПРС. Червень 1983 р.

об'єднання А. П. Матчак, швея виробничого об'єднання «Маяк» М. М. Завадка та ін. Всього 263 бригади, 15 дільниць, 11 600 робітників, у тому числі 1200 комуністів зобов'язалися виконати плани п'ятирічки за чотири роки. Хід виконання зобов'язань підтвердив їх реальність. Так, ініціатори почину бригада В. Ф. Терещенко плани і соціалістичні зобов'язання двох років п'ятирічки виконала 6 жовтня 1982 р., а бригада Є. К. Єрмолаєвої — у вересні, виробивши при цьому понад план продукції на 3,8 тис. крб. Загалом понад 16 тис. трудівників міста, 668 бригад, 147 дільниць, 26 цехів, три підприємства рапортували про дострокове завершення планів двох років п'ятирічки.

Високий ентузіазм трудящих викликала підготовка та відзначення 60-річчя утворення СРСР. На честь ювілею розгорнулося змагання під девізом «60-річчю СРСР — 60 ударних тижнів», проводилися місячники, присвячені братнім союзним республікам, трудові естафети. На 1 грудня 1982 р. плани та соціалістичні зобов'язання двох років п'ятирічки виконали 25 тис. робітників, понад 1100 бригад, 229 дільниць, 26 цехів, 20 колективів підприємств і організацій, промисловості та будівництва. Переможцям Всесоюзного соціалістичного змагання на честь ювілею утворення СРСР — колективам виробничого об'єднання «Мікроприлад» та ім. 50-річчя Жовтня, тресту «Львів-промбуд», управління магістральних нафтопроводів «Дружба» — було вручено перехідні Червоні прапори ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ. Цієї високої нагороди було удостоєно й місто Львів.

У третьому році одинадцятій п'ятирічці розгорнулася боротьба за успішне виконання рішень листопадового (1982 р.) та червеневого (1983 р.) Пленумів ЦК КПРС, гідне відзначення 25-річчя руху за комуністичне ставлення до праці. Молоді робітники виробничого об'єднання «Електрон» закликали працювати під гаслом «Висока дисципліна, чітка організація, відмінна якість продукції — серцевинному року одинадцятій п'ятирічці», робітники виробничого об'єднання «Полярон» — «Працювати без порушень трудової і технологічної дисципліни при високій якості продукції!», трудівники виробничого об'єднання «Промінь» — «Весь приріст об'ємів виробництва — за рахунок росту продуктивності праці». Патріотичний рух трудящих дозволив у 1983 р. реалізувати надпланової продукції на 57,2 млн. крб. при зобов'язаннях 20 млн. крб.

«Працювати ефективно і якісно» — цей заклик XXVI з'їзду КПРС та наступних Пленумів ЦК партії став девізом трудящих Львова у боротьбі за піднесення суспільного виробництва.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Перемога соціалізму в СРСР означала утвердження нового, вищого етапу розвитку суспільства. У ході «революційного творення» мужніла, гартувалась і зростала переконана в правоті ідеалів комунізму радянська людина... У цьому ми бачимо результат найглибших соціально-економічних і політичних змін, здійснених під керівництвом ленінської партії, її постійної турботи про розвиток соціалістичної демократії, про зростання свідомості, добробуту і культури трудящих»²⁴.

В умовах зрілого соціалізму прискореними темпами розвиваються всі сфери соціальних відносин, у тому числі і політична організація суспільства. Відбувається дальше зростання ролі Комуністичної партії — керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства, ядра його політичної системи.

1960—1980 рр. відзначалися підвищенням суспільно-політичної активності трудящих Львова. В авангарді виступали партійні організації міста. Проходило організаційно-політичне зміцнення первинних партійних організацій — поліпшення їх структури, якісного складу, розгортання внутріпартійної демократії. В роботі міського і районних комітетів партії характерним було дальше вдосконалення стилю і методів партійного керівництва.

З 1961 по 1983 р. міська партійна організація збільшилась на 27,9 тис. чоловік, в її лавах об'єднувалося понад 57 тис. членів та кандидатів у члени КПРС. Кількість первинних партійних організацій у місті зросла з 802 до 980, цехових — з 457 до 1401, а партійних груп — з 517 до 2526. Структура партійних організацій змінювалась не тільки через кількісне зростання, але й залежно від розстановки партійних сил на вирішальних ділянках виробництва. Так, 1983 р.

²⁴ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 14—15 червня 1983 року. — К., 1983, с. 26.

у сфері матеріального виробництва працювало майже 32 тис. членів та кандидатів у члени КПРС, тобто 56,1 % чисельності міської парт-організації. Розширення мережі і вдосконалення функцій первинних організацій; зростання чисельності цехових парторганізацій і партійних груп сприяло посиленню партійно-політичного впливу на всі сторони господарської діяльності та суспільно-політичного життя в місті.

Значну роботу проводили партійні комітети і первинні парторганізації по прийому в партію кращих представників робітничого класу та інтелігенції. Підвищилася вимогливість до вступаючих у ряди КПРС. Характерний приклад: 1967 р. Ленінський райком партії розглянув звіти партійних організацій автобусного заводу, тресту «Львівжитлобуд», державного університету і зооветеринарного інституту про роботу по прийому в партію і вихованню молодих комуністів. Відзначаючи набутий позитивний досвід, райком партії зосередив увагу на виявленні недоліків, накреслив конкретні заходи щодо поліпшення прийому в ряди КПРС і вихованню комуністів. З цих питань райком провів семінар секретарів первинних, цехових парторганізацій і партгрупоргів. При райкомі і у первинних парторганізаціях семи промислових підприємств були організовані школи молодого комуніста.

Важливу роль у поліпшенні відбору в партію, в активізації діяльності комуністів відіграв обмін партійних документів, проведений 1973—1974 рр. у відповідності до рішень ХХІV з'їзду партії і травневого (1972 р.) Пленуму ЦК КПРС. Постійна турбота партійних організацій про зростання своїх рядів, поліпшення якісного складу сприяли посиленню партійного впливу в усіх сферах суспільного розвитку.

Зміцнювалось робітниче ядро в лавах КПРС. Якщо 1961 р. у міській партійній організації налічувалось 9,8 тис., то 1980 р. — 15,3 тис. робітників. Серед прийнятих до лав КПРС 1961 р. вони становили 57,5 %, а 1980 — 68,6 %. Партійні організації виробничих об'єднань ім. В. І. Леніна, «Електрон», «Кінескоп» мали у своєму складі кожна понад тисячу комуністів. Діяльність міському, райкомів партії спрямовувалась на посилення партійного впливу насамперед у тих галузях, які визначали основні напрями науково-технічного прогресу.

Протягом 60—70-х рр. значно підвищився загальноосвітній рівень членів КПРС. Кількість комуністів з вищою, незакінченою вищою і середньою освітою збільшилася з 67,9 % 1961 р. до 88,7 % 1980 р. 1983 р. у числі 140 тис. спеціалістів з вищою та незакінченою вищою освітою було 40 тис. комуністів. 1961 р. у складі міської парторганізації налічувалось 6,9 тис. жінок (23,9 %), а 1980 — 15,7 тис. (28,7 %). 70,9 % прийнятих в партію 1976—1980 рр. становили комсомольці.

В своїй повсякденній роботі міському, райкоми партії, первинні партійні організації неухильно дотримувались ленінських норм партійного життя, принципів колегіальності керівництва, розвивали внутріпартійну демократію, критику і самокритику, добивались високої громадсько-політичної активності кожного комуніста. Яскраве

свідчення цього — звітно-виборні збори і конференції в парторганізаціях Львова. 1980 р. у звітно-виборних зборах первинних парторганізацій взяли участь понад 96 % комуністів, з них при обговоренні доповідей виступили 29 %, а на звітно-виборних зборах партійних груп відповідно 96,7 і 88,8 %. На зборах партійних організацій комуністи глибоко аналізували актуальні проблеми життя колективів, питання підвищення ефективності виробництва, якості роботи, впровадження наукової організації праці, зміцнення дисципліни і посилення комуністичного виховання трудящих. Вони критично оцінювали стан справ і накресливали конкретні шляхи подолання недоліків. Постійно зростала роль партійних зборів як органу колективного керівництва і школи політичного виховання комуністів.

Серйозний і принциповий підхід членів партії до виборів сприяв поліпшенню складу секретарів партійних організацій, в першу чергу за рахунок передовиків і новаторів виробництва, жінок. В ході звітно-виборної кампанії 1980 р. всі комуністи, обрані секретарями первинних партійних організацій, мали вищу, незакінчену вищу або середню освіту. Це значною мірою сприяло зростанню рівня партійного керівництва господарською і громадською роботою, всім багатограним життям міста.

Партійні організації поліпшили роботу по добору, розстановці і вихованню кадрів, керуючись ленінським положенням про те, що основа становища — в людях, у доборі людей²⁵. Міськком, райкоми партії, первинні парторганізації висували на керівну роботу авторитетних, висококваліфікованих, політично зрілих працівників. На пленумах і засіданнях бюро міськкому партії неодноразово обговорювались питання роботи з кадрами. У травні 1966 р. пленум міськкому партії, глибоко проаналізувавши систему добору, виховання і розстановки кадрів, відзначив роботу Залізничного райкому партії по ідейному загартуванню кадрів та підвищенню їх кваліфікації, а також позитивний досвід партійних організацій фірми «Прогрес», заводів алмазних інструментів, автотранспортувачів та ін.

Міська партійна організація надавала великої ваги навчанню партійного активу, підготовці і перепідготовці кадрів. Для цього широко використовувались семінари, науково-практичні і теоретичні конференції, курси, школи тощо. Важливе значення набули атестація, звіти керівників на партійних зборах, перед трудовими колективами та інші форми контролю за діяльністю кадрів. Все це стало могутнім інструментом впливу партійних організацій на соціально-економічне і культурне будівництво в місті.

Вагомим засобом піднесення керівної і спрямовуючої ролі партії було даліше зміцнення первинних парторганізацій, усіх низових партійних ланок. В конкретних умовах діяльності трудових колективів у місті первинні партійні організації втілювали в життя політичний курс КПРС. Вони здійснювали керівництво громадськими організаціями, навчанням, вихованням трудящих, залучали їх до участі

²⁵ Див.: *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 45, с. 104.

в управлінні справами колективу. Партиїні організації діяли в гущі трудящих і активно сприяли поєднанню політики партії з живою творчістю мас, успішному розв'язанню господарсько-політичних та ідейно-виховних завдань.

Питання зміцнення первинних парторганізацій знаходилося в центрі уваги міського і районних комітетів партії. Воно неодноразово обговорювалось на пленумах і засіданнях бюро партійних комітетів, на нарадах активу, науково-практичних конференціях. Тільки протягом 1973—1975 рр. бюро міському партії заслухало понад 30 звітів первинних партійних організацій з різних питань. В листопаді 1977 р. пленум міському партії проаналізував роботу парткомів великих виробничих об'єднань «Мікроприлад» і «Прогрес» з питань організаційно-політичного зміцнення низових партійних ланок. Партиїні комітети вивчали і узагальнювали кращий досвід, зокрема Ленінського райкому партії щодо вдосконалення стилю керівництва масовими організаціями та вихованням трудящих, Червоноармійського — про розстановку комуністів на вирішальних ділянках виробництва, Шевченківського — в питаннях контролю і виконання плану соціально-економічного розвитку району. Партиїні комітети підвищували самодіяльність, бойовитість, ініціативу первинних парторганізацій, їх всебічний вплив на життя трудових колективів. Робота Львівського міського комітету Компартії України по керівництву первинними парторганізаціями була позитивно оцінена на XXV з'їзді Компартії України²⁶.

Розширення зв'язків партійних організацій з масами підвищувало творчу активність трудящих і створювало умови для успішного розв'язання соціально-економічних завдань. Поліпшилась інформованість населення про діяльність партійних, радянських, громадських і господарських організацій, зокрема щодо виконання ними критичних зауважень і пропозицій трудящих. З цією метою повніше використовувались преса, радіо і телебачення. Увійшли в практику звіти партійних комітетів перед первинними парторганізаціями. Систематичні зустрічі з трудящими на підприємствах, в організаціях і установах дозволили партійним працівникам своєчасно помічати цінні ініціативи, кращий досвід, глибоко знати настрої і запити трудивників. Все це сприяло активізації суспільно-політичного життя трудящих, згуртуванню їх навколо партійних організацій.

В умовах розвинутого соціалістичного суспільства зростала роль партійного керівництва державними і громадськими організаціями та Радами народних депутатів. Партиїні комітети вдосконалювали стиль і методи роботи Рад, що підвищувало активність депутатів.

Партійне керівництво діяльністю профспілок було підпорядковане зростанню ролі цих найбільш масових організацій в боротьбі за ефективність виробництва і якість продукції, за розгортання соціалістичного змагання, поліпшення умов праці, побуту та відпочинку трудящих. Різноманітний арсенал засобів використовував міському

²⁶ Матеріали XXV з'їзду Компартії України.— К., 1976, с. 52.

партії і в роботі з комсомолом. Уважне ставлення до справ молоді поєднувалось з вимогливістю і суворим контролем. Завдяки постійній увазі до добору і розстановки кадрів протягом 1960—1980 рр. зростає кількість комуністів, які працювали в комсомолі. 1980 р. у комсомольських органах і організаціях працювало понад 4,2 тис. комуністів. Робота міськкому партії по керівництву комсомольськими організаціями дістала позитивну оцінку на листопадовому (1977 р.) Пленумі ЦК Компартії України²⁷.

Міський і районні комітети партії надавали особливого значення комплексному підходу до вирішення економічних, соціальних і політичних проблем. Важливим інструментом управління народногосподарськими процесами і піднесення громадської активності трудящих стали плани соціально-економічного розвитку. Вони почали складатися ще у роки восьмої п'ятирічки. При міськкомі партії був створений інститут конкретних соціологічних досліджень на громадських засадах, який об'єднав учених, партійних, комсомольських і радянських працівників, господарських керівників і спеціалістів для надання практичної допомоги при розробці заводських і територіальних планів соціального розвитку.

Перший в місті план соціального розвитку був складений 1966 р. на виробничому об'єднанні «Електрон». Він являв собою науково обгрунтовану систему заходів організаційного, технічного, економічного, соціального та іншого характеру, реалізація яких у встановлені строки і у визначених структурних підрозділах забезпечувала підвищення ефективності виробництва, вдосконалення соціального життя шляхом зміни структури колективу, поліпшення умов праці і відпочинку, рівня матеріального і духовного життя робітників та їх сімей, вдосконалення соціально-психологічних відносин в колективі та створення оптимальних перспектив розвитку особистості. В його розробці брали участь представники адміністрації, партійного комітету, громадських організацій підприємства, інженери, майстри, робітники та вчені міста. Партійна організація провела широке обговорення проекту плану, в ході якого поступило більш як 1 тис. пропозицій, мобілізувала колектив на його реалізацію і забезпечила громадський контроль за його виконанням.

Плани соціального розвитку почали складати і на інших промислових підприємствах міста — автобусному заводі, виробничих об'єднаннях ім. В. І. Леніна, ім. 50-річчя Жовтня, «Кінескоп», «Мікроприлад», «Львівхімсілгоспмаш», фірмах «Прогрес», «Маяк», «Світоч» та ін. Вони склались також на будівельних підприємствах та в установах зв'язку, торгівлі, побуту тощо. 1980 р. такі плани були на 133 підприємствах міста, вони ставали невід'ємною частиною їх господарської та соціальної діяльності. Реалізації планів економічного та соціального розвитку сприяло також включення їх показників у колективні договори між адміністрацією і профспілковими організаціями. Особливої ваги планам надавала струнка і ефективна

²⁷ Матеріали листопадового (1977 р.) Пленуму ЦК Компартії України.— К., 1977, с. 42.

система контролю з боку партійних, радянських та громадських організацій за їх реалізацією. Розробка і затвердження комплексних планів соціально-економічного розвитку колективів стали могутнім засобом активізації суспільно-політичного життя трудящих.

З 1970 р. у Львові почали розробляться п'ятирічні плани економічного і соціального розвитку міста та його районів. Їх складанням займались спеціально створені для цього при партійних органах комісії та Ради соціального планування. Плани розглядалися та схвалювалися на пленумах міського комітету Компартії України, міського комітету ЛКСМУ і затверджувалися сесією міської Ради депутатів трудящих. Характерною особливістю соціального планування у Львові була узгодженість планів підприємств, районів та всього міста, єдина методика їх формування, можливість співставлення планових та звітних показників, органічна єдність системи всіх соціальних планів, що перетворювало її у важливий елемент комплексної системи управління містом, яка почала складатися у 70-х рр. Це давало змогу партійним і господарським органам зосередити зусилля трудящих на вирішенні важливіших, першочергових завдань. Досвід складання планів соціально-економічного розвитку виробничого об'єднання «Електрон» 1972 р. був схвалений ЦК Компартії України. Їх вплив на діяльність виробничих колективів був узагальнений на науково-практичній конференції «Соціальні проблеми економічної реформи» та Всесоюзному семінарі «Ленінізм і управління соціальними процесами при соціалізмі», а також на інших аналогічних конференціях і семінарах, які проводилися Львівським міськкомом партії. Нагромаджений в місті досвід соціального планування набув широкого розповсюдження в республіці і у всій країні.

Суспільно-політичне життя у Львові в цей період характеризувалося всебічним розгортанням соціалістичної демократії, зростанням ролі Рад як політичної основи загальнонародної держави. Львівська міська і районні Ради керували різними галузями господарського і соціально-культурного будівництва, зміцнювали свої зв'язки з масами і тим самим посилювали вплив на всі сторони життя міста.

Важливе значення для поживлення роботи Рад і підвищення суспільно-політичної активності трудящих мали вибори до вищих та місцевих органів влади. В ході передвиборних кампаній тисячі львів'ян брали участь у висуненні кандидатів у депутати, в обговоренні їх політичних, ділових і особистих якостей, висловлювали свої накази депутатам. Зростало число громадян, які були агітаторами, пропагандистами, довіреними особами кандидатів, членами виборчих комісій. На всіх виборах до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР і місцевих Рад в голосуванні брало участь більш як 99 % виборців, що гаряче схвалювали внутрішню і зовнішню політику КПРС і одноставно вибирали своїх депутатів. Поліпшився якісний склад депутатів. Протягом 1961—1980 рр. питома вага робітників серед депутатів міської Ради збільшилась з 50,7 до 66 %, жінок — з 40,2 до 46 %, а молоді віком до 30 років — з 16,4 до 30,7 %. Істотно підвищився за цей період і освітній рівень депутатів — кількість депутатів з вищою і середньою освітою збільшилась з 63,1 до 98,9 %.

Краці представники трудящих Львова обирались до вищих органів влади. Гідно представляли рідне місто у Верховній Раді СРСР композитор А. Й. Кос-Анатольський, бригадир монтажників виробничого об'єднання ім. 50-річчя Жовтня К. І. Ряскіна, регулювальниці радіоапаратури виробничо-технічного об'єднання «Електрон» М. Я. Кондратюк, а у Верховній Раді УРСР — бригадир слюсарів автобусного заводу М. І. Милия, ректор державного університету ім. Ів. Франка М. Г. Максимович, генеральний директор виробничого об'єднання ім. В. І. Леніна І. П. Кочевих.

1980 р. депутатами Верховної Ради УРСР обрано бригадира слюсарів автобусного заводу М. І. Милияна, в'язальницю виробничого об'єднання «Промінь» В. О. Царук, бригадира комплексної бригади будівельного управління № 55 тресту «Львівжитлобуд» Г. С. Якимця, першого секретаря міськкому Компартії України Г. Й. Бандровського, другого секретаря обкому Компартії України В. О. Святоцького, голову виконкому міської Ради народних депутатів В. В. Секретарюка, ректора державного університету ім. Ів. Франка М. Г. Максимовича, генерального директора виробничого об'єднання «Автонавантажувач» І. А. Генукова. 1984 р. депутатами Верховної Ради СРСР стали в'язальниця виробничого об'єднання «Промінь» Р. О. Єлисеєва, регулювальниця апаратури виробничого об'єднання ім. 50-річчя Жовтня Г. А. Крупник, регулювальниця радіоапаратури виробничого об'єднання «Електрон» Г. С. Жарко, перший секретар обкому Компартії України В. Ф. Добрик, головний редактор журналу «Жовтень» Р. М. Федорів.

Невпинно зростала роль сесій Рад як основної організаційно-правової форми діяльності державних органів. Цьому сприяли завчасне інформування депутатів і населення про день скликання сесії і питання, які рекомендуються виконкомом на її розгляд, попереднє ознайомлення депутатів з проектами рішень сесій і залучення населення до обговорення важливих проблем міського господарства. В лютому 1978 р., наприклад, готуючи сесію міськради з питання побутового обслуговування трудящих, виконком звернувся через газети «Вільна Україна» і «Львовская правда» до населення міста з проханням висловити свої думки щодо роботи служби побуту. У прийнятому на сесії рішенні враховувались надіслані пропозиції, а для їх реалізації при міськвиконкомі була створена спеціальна контрольна група. Зростанню ролі сесій Рад сприяло також посилення контролю за роботою виконавчо-розпорядчого апарату і, зокрема, широке використання такої форми сесійного контролю, як депутатський запит до виконкомів, їх органів, а також до керівників підприємств, установ і організацій.

Залученню трудящих до державного управління сприяли постійні комісії Рад народних депутатів. Посилення демократичних засад в роботі Рад, розширення кола вирішуваних ними питань обумовили неухильне збільшення кількості постійних комісій і їх чисельного складу. Якщо у міській Раді восьмого скликання (1961—1963 рр.) діяло 13 постійних комісій, в роботі яких брали участь 195 депутатів, то в міськраді сімнадцятого скликання (1980—1982 рр.) було

створено 16 комісій, в які увійшло 409 депутатів. Постійні комісії розглядали питання роботи підприємств промисловості, побуту, торгівлі, культури та ін. Вони розробляли заходи для усунення виявлених у ході перевірок недоліків і разом з керівниками підприємств і громадських організацій добивались їх виконання. Окремі питання виносились на розгляд і вирішення виконкомів.

В міський Раді піснадцятого скликання (1977—1980) активно працювала комісія по промисловості. Її члени проводили значну роботу по підвищенню ефективності виробництва і якості продукції, особливо на підприємствах місцевої промисловості, звертали увагу на збільшення випуску товарів народного споживання, тримали під контролем питання економії енергетичних і водних ресурсів та ін. Комісія брала дієву участь у підготовці питань на сесії Рад і засідання виконкомів. Лише 1980 р. за її участю на засіданнях міськвиконкому було вивчено, узагальнено і обговорено близько 20 питань. Діяльність постійних комісій сприяла поліпшенню роботи Рад і піднесенню ініціативи депутатів, активу і всіх трудящих у суспільно-політичному житті.

Значно поліпшилось виконання наказів виборців з питань економічного і соціального розвитку, культурного обслуговування населення, вдосконалювалась діяльність радянських, господарських органів. В процесі підготовки і проведення виборів до міської Ради восьмого скликання (1961 р.), наприклад, від виборців надійшло 298 наказів і пропозицій. Міська та районні Ради уважно вивчали накази виборців, враховували їх при розробці народногосподарських планів, складанні бюджетів і організовували їх виконання. Депутати регулярно звітували перед виборцями про реалізацію наказів.

Набула поширення така форма колективної роботи, як депутатські групи. Вони діяли за місцем праці і проживання виборців на території кожного будинкоуправління, підтримуючи тісний контакт з громадськістю. На важливих об'єктах комунального і соціально-культурного призначення створювались депутатські пости. 1980 р. їх налічувалось 94, в тому числі 43 на промислових підприємствах міста.

Важливим засобом підвищення політичної активності трудящих було дальше посилення громадських засад в діяльності Рад. У виконкомках, їх відділах і управліннях на громадських засадах працювала велика кількість позаштатних інструкторів та інспекторів. При виконкомках Рад діяли різноманітні комісії (спостережні, у справах неповнолітніх та ін.), до роботи в яких залучався широкий громадський актив. У місті розгорнули роботу квартальні, будинкові та батьківські комітети шкіл, ради при культурно-освітніх і медичних закладах, комісії по контролю за роботою підприємств торгівлі і громадського харчування. Велика кількість громадян брала активну участь в діяльності народних дружин по охороні громадського порядку, товариських судів і добровільних пожежних дружин. У своїй роботі Ради спирались на величезний актив громадських самодіяльних організацій. 1980 р. цей актив у місті налічував близько 100 тис. чоловік.

Значну допомогу Радам надавали органи народного контролю. Протягом 1965—1980 рр. загін народних дозорців міста зріс з 15 тис. до 39 тис. чоловік, серед яких більше 50 % становили робітники. Народні контролери завжди були в центрі боротьби за високу якість продукції, економію сировини, матеріалів, паливних та енергетичних ресурсів, за поліпшення побутових умов трудящих. Лише 1979 р., завдяки активній роботі контролерів, було заощаджено 58,7 млн. кВт·г електроенергії, 510 т кольорових і 4,5 тис. т чорних металів та багато інших матеріальних ресурсів.

Міська і районні Ради проводили велику роботу по комплексному соціально-економічному розвитку Львова. У 1965 р., готуючись до XXIII з'їзду КПРС і 50-річчя Великого Жовтня, львів'яни розпочали похід за перетворення Львова у місто високопродуктивної праці, зразкового порядку і високої культури. На сесії міської Ради були накреслені конкретні заходи, а промислові підприємства, працівники комунального господарства, служби побуту, охорони здоров'я і торгівлі взяли на себе високі і відповідальні зобов'язання. Виконкомі міських Рад і їх постійні комісії глибоко займались питанням розвитку виробництва, особливо підвищення якості продукції. Вони слідували за станом комунального господарства, роботою транспорту, благоустроєм, за всім багатогранним життям складного соціально-економічного організму, яким є місто, і сприяли піднесенню всіх галузей міського господарства. Міські, районні Ради координували роботу окремих підприємств по благоустрою міста. В Ленінському районі колективи заводів «Реактив», хімічного, буддеталей взяли участь у спорудженні асфальтової дороги до школи № 25, виробниче об'єднання «Іскра» побудувало їдальню для учнів у Сихові, «Львів-енерго» — автостоянку на вул. Липова алея, завод фрезерних верстатів — спортивний комплекс. У місті широко розгорнулося змагання за звання колективів високої культури та зразкового порядку і благоустрою. Швидкий розвиток руху за честь рідного міста, його масовість відображали патріотизм, громадську зрілість і високу соціальну активність трудящих.

Активізації суспільно-політичного життя міста великою мірою сприяло обговорення 1977 р. проекту нової Конституції СРСР. На підприємствах, в організаціях і установах було проведено близько 3 тис. зборів, в яких взяло участь майже все доросле населення міста. В обстановці високої політичної активності проходило святкування річниці Великого Жовтня, утворення СРСР, воз'єднання українських земель в єдиній Радянській державі, визволення Львова від німецько-фашистських загарбників. Відзначення 27 липня — дня визволення Львова від фашистських окупантів — стало традиційним у громадському житті міста. Щороку біля будинку міської Ради відбувається багатотисячний мітинг трудящих, в якому беруть участь численні гості. Так, 1979 р. на свято у Львів приїжджали представники трудящих з Ростова-на-Дону, Одеси, Івано-Франківська, Тернополя та інших міст, колишні фронтовики — учасники визволення міста. Мітинг завершився традиційним покладенням квітів на могили загиблих воїнів. Львів'яни свято бережуть пам'ять про всіх, хто

Урочиста маніфестація молоді і ветеранів Великої Вітчизняної війни на честь свята Перемоги. 9 травня 1983 р.

боровся за возз'єднання, соціалістичні перетворення, розквіт радянського Львова. Навічно вписані в історію міста імена Я. О. Галана, К. М. Пелехатого, П. С. Козланюка, С. Й. Тудора, О. Я. Гаврилюка, Ю. С. Мельничука, О. П. Марченка, М. Г. Фомічева, Д. М. Потапова, Ф. П. Суркова, М. М. Лучко, М. С. Кіх, М. В. Грабовського, М. І. Кузнецова, М. Г. Вахули, Г. Ю. Мосейчука, К. П. Пильо, П. П. Кулешова. У них вчиться, з їх життям звіряє свої вчинки молоде покоління львів'ян.

В умовах зрілого соціалізму з ще більшою повнотою розкрилась роль радянських профспілок як школи управління, школи господарювання, школи комунізму. Профспілкові організації розвивали ініціативу, політичну активність трудящих, вдосконалювали форми соціалістичного змагання.

1980 р. профспілкові організації Львова об'єднували понад 447 тис. чоловік. Їх діяльність спрямовувалася передусім на розв'язання народногосподарських проблем, підвищення ефективності суспільного виробництва і поліпшення якості продукції, постійно вдосконалювались форми матеріального і морального стимулювання. Для нагородження переможців змагання запроваджувались Червоні прапори і вимпели, книги і Дошки пошани, листи-подяки, проводились урочисті церемоніали присвоєння почесних звань «Кращий по професії», «Майстер — золоті руки» та ін.

Виконуючи постанову ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС «Про посилення роботи по зміцненню соціалістичної дисципліни праці» (1983 р.), профспілкові організації розгорнули боротьбу за

забезпечення порядку на виробництві, транспорті, у сфері обслуговування, за дотримання високої трудової і виконавчої дисципліни.

Значна увага зверталась на поліпшення якості продукції. Обласна рада профспілок організувала школу по вивченню досвіду роботи передових колективів, що випускали продукцію вищої якості. В місті проводились огляди-конкурси на кращу виробничу зміну, бригаду, дільницю, на кращий винахід і раціоналізаторську пропозицію по підвищенню якості виробів. Для заохочення переможців, що досягли найвищих якісних показників у соціалістичному змаганні, був запроваджений «Кришталевий знак». Одними з перших його завоювали колективи виробничих об'єднань ім. 50-річчя Жовтня, «Кінескоп», «Електрон», «Мікроприлад», «Конвейер».

Для розповсюдження передового досвіду праці, виявлення резервів виробництва профспілкові організації стали ширше запроваджувати громадські рейди і огляди. На честь 60-річчя Жовтня, наприклад, разом з працівниками преси, радіо і телебачення було проведено роботу по залученню сотень тисяч трудівників до Всесоюзного громадського огляду заощадження матеріалів та енергії, що дало мільйони карбованців економії. Ефективно використовувались трудові ударні вахти на честь XXIII, XXIV, XXV, XXVI з'їздів КПСР та передсвяткові ювілейні вахти. Вся ця робота забезпечувала дальше піднесення соціальної активності трудящих міста.

В гущі робітничих мас на підприємствах виросло багато передових профспілкових організаторів, які вміло поєднували піклування про створення сприятливих умов праці, відпочинку, побуту для трудівників з розвитком їх громадської активності. У відповідності із Законом СРСР «Про трудові колективи і підвищення їх ролі в управлінні підприємствами, установами, організаціями» профспілкові комітети активно виховували у робітників і службовців почуття господарів країни, широко залучали їх до управління виробництвом, використовуючи для цього постійно діючі виробничі наради, науково-технічні товариства, ВТВР, громадські конструкторські бюро та інші творчі об'єднання. Вони створювали сприятливі умови для розвитку творчої ініціативи мас.

Вся діяльність профспілок була пройнята всебічною турботою про людину праці. Профспілкові організації здійснювали контроль за дотриманням трудового законодавства, техніки безпеки, проводили численні заходи по поліпшенню умов праці. Так, на головному підприємстві виробничого об'єднання «Маяк» за допомогою ростовських учених було впроваджено раціональний режим праці. У виробничому об'єднанні ім. 50-річчя Жовтня профком постійно слідкував за дотриманням естетичних вимог при реконструкції цехів. Разом з новими корпусами підприємств споруджувались житлові будинки, дитячі садки, бази відпочинку. Значна робота проводилась також по поліпшенню громадського харчування, торгівлі, побутового і медичного обслуговування трудящих.

На вищий рівень піднесено виховну діяльність профспілок. Вона все тісніше пов'язувалася з практикою життя і цілеспрямовано, послідовно формувала у трудящих моральні якості будівника комуні-

му. Широке визнання здобуло на виробництві наставництво. Ради наставників, координуючи свої дії зі створеними при профкомах комісіями сприяння сім'ї і школі, брали під контроль навчання молоді, її працю, організацію дозвілля. В результаті такого комплексного виховання у виробничому об'єднанні «Кінескоп», наприклад, за роки десятиріччя було підготовлено понад 1,5 тис. кваліфікованих молодих робітників. Серед кращих наставників міста робітниця виробничого об'єднання «Прогрес» К. І. Угрин, фрезерувальник виробничого об'єднання «Мікроприлад» Герой Соціалістичної Праці М. П. Веревіцин, майстер депо «Львів — Захід» І. І. Ликов, голова міської ради наставників Герой Соціалістичної Праці О. П. Бураков нагороджені почесними грамотами Президії Верховної Ради УРСР та грамотами ВЦРПС.

Спіраючись на актив клубів, бібліотек, будинків і палаців культури, профспілкові організації проводили різноманітну культмасову діяльність, яка також сприяла вихованню активної життєвої позиції трудящих.

В умовах зрілого соціалізму неухильно зростала роль комсомолу в суспільно-політичному житті радянської молоді. Протягом 1961—1980 рр. міська комсомольська організація збільшилась на 97,9 тис. чоловік і на кінець 1980 р. налічувала 167,9 тис. комсомольців. За цей період кількість первинних комсомольських організацій у місті зросла з 593 до 833, а організацій на правах первинних і комсомольських груп — з 2286 до 8200. Істотно поліпшився якісний склад комсомольських організацій. 1980 р. серед членів ВЛКСМ 26,6 % мали вищу і незакінчену вищу, а 51,2 % — середню освіту. Високий рівень загальноосвітньої і професійної підготовки комсомольців служив могутнім фактором зростання їх соціальної активності і сприяв підвищенню ролі спілок молоді в громадському житті.

В 60—70-х рр. зростала участь комсомолу в роботі органів державного управління. З 1961 по 1980 р. кількість депутатів — членів ВЛКСМ у міській Раді збільшилась з 35 до 96 чоловік.

Комсомольці і молодь були на передових позиціях економічного і соціального прогресу. На кінець 1980 р. 30,5 % складу міської комсомольської організації становили робітники. Всього в основних галузях матеріального виробництва було зайнято майже 42 тис. комсомольців, а саме: в промисловості — 33,9 тис., на транспорті — 3,4 тис., на будівництві — 3,4 тис., на підприємствах зв'язку — 1,2 тис. чоловік. Ударною справою львівської комсомолії в 60-і рр. стали будівництво та реконструкція важливих народногосподарських і соціально-культурних об'єктів методом народної будови. Так, були споруджені стадіон «Юність» в Центральному парку культури і відпочинку ім. Б. Хмельницького, залізниця до Комсомольського озера, десятки дитячих спортивних майданчиків. При активній участі молоді в 70-і рр. було побудовано кінотеатр «Октябрь», клуб творчої молоді, дитячий кінотеатр «Орленок», Палац молоді «Романтик», Радянський районний дискотек клуб та інші об'єкти.

Продовжуючи славні традиції комсомольців-першопілітників, у 60—70-х рр. щорічно продовжували виїжджати у Казахстан до

500 юнаків і дівчат Львова. Особливо активно працювали тут студентські будівельні загони. У далекому казахському степу студенти держуніверситету побудували вулицю Університетську, лісотехнічного інституту — Лісотехнічну, інституту фізичної культури — імені ушавленого гімнаста В. І. Чукаріна. 100 молодих робітників виїхали на будови Цілінограда. 1971 р. у районах Джамбульської області, що потерпіла від землетрусу, працював Львівський цілинний загін ім. 50-річчя Ленінського комсомолу.

На початку 60-х рр. важливою справою комсомолу Львова і області стала участь у спорудженні нафтопроводу «Дружба», що мав простягнутись від Волги до братніх соціалістичних країн Європи і на значному відрізку проходив по території Львівської області. Тисячі тонн металобрухту зібрали для будівництва нафтопроводу юні піонери Львова.

Комсомольці Львівщини шефствували над спорудженням Новостебницького калійного та Роздольського гірничо-хімічного комбінатів. 1965 р., наприклад, на будівництво калійного комбінату виїхало 600 юнаків і дівчат. 1966 р. сотні будівельників трестів «Львівжитлобуд» та «Львівпромбуд», а також робітників інших підприємств Львова виїхали на відбудову Ташкента, зруйнованого землетрусом.

Під час підготовки до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна львів'яни брали активну участь у реконструкції міста Ульяновська. 1967 р. за рішенням бюро Львівського обкому ЛКСМУ в Ульяновськ виїхало 75 кращих робітників та будівельників. 1969 р. 111 юнаків та дівчат працювали на всесоюзних будовах в Омську та Херсонській області. Протягом восьмої п'ятирічки комсомольські організації області направили на ударні будови країни понад 4500 посланців, які працювали в Тюмені, Сургуті, Тольятті, Ульяновську, Братську і Ангарську.

З початком будівництва Байкало-Амурської магістралі, 3 листопада 1974 р. у складі будівельно-монтажного поїзда «Укрбуд» прибув на БАМ і будівельний загін «Карпати» зі Львова. За перше півріччя 1975 р. він зайняв друге місце серед численних колективів «Укрбуду». У рік 60-річчя Великого Жовтня будівельники магістралі працювали під девізом «П'ятиріччі ефективності і якості — стахановський труд» і успішно виконали завдання з усіх техніко-економічних показників.

1974—1975 рр. львівський комсомол направив на 19 всесоюзних ударних комсомольських будов 789 представників. У десятій п'ятирічці на шахтах Донбасу, БАМі, в районах Нечорнозем'я, Екібастузі і Кансько-Ачинському паливно-енергетичному комплексі, на Камському автомобільному заводі, на всесоюзних і республіканських будовах країни працювало понад тисячу молодих посланців комсомолу Львівщини. Понад 250 львів'ян споруджували об'єкти «Олімпіади-80».

Патріотичний рух робітничої молоді — взяти активну участь у всесоюзних будовах — знайшов широкий відгук у студентів львівських вузів. 1966 р. вони направили 750 своїх вихованців у Куста-

Учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції та Великої Вітчизняної війни Д. І. Іванов з групою школярів у Львівському філіалі Центрального музею В. І. Леніна. 1981 р.

найську та Тюменську області, 1400 — в Крим. Крім цього, студенти Львова працювали на будівництві Волзького автозаводу, в Херсонській та Львівській областях, в складі інтернаціональних загонів виїжджали на будови Болгарії, Угорщини, Польщі, Чехословаччини. Кількість бійців будівельних загонів зростає з 4 тис. 1969 р. до 6,3 тис. 1975 і 8,4 тис. чоловік 1980 р. Якщо на початку 70-х рр. вони щорічно освоювали 11—13 млн. крб. капіталовкладень, то в кінці десятиї п'ятирічки — понад 20 млн. 1980 р. в Тюменській області працювало 717 студентів Львова, у Вологодській — 1244, в Магаданській — 70, в Тургайській — 48, у Сахалінській — 39, в Кому АРСР — 68, в різних областях України — 2097.

За результатами роботи в десятиї п'ятирічці зональні студентські будівельні загони Львова вийшли переможцями у соціалістичному змаганні в Тюменській, Вологодській, Миколаївській областях і були нагороджені прапорами обласних комітетів партії і облвиконкомів. 14 організаторів і учасників трудових семестрів нагороджені орденами і медалями СРСР, четверо — Грамотами Президії Верховної Ради УРСР.

Комсомольці міста йшли в авангарді боротьби за високу продуктивність праці, якість продукції, прискорення технічного прогресу, раціональне використання матеріальних ресурсів. Молоді львів'яни були ініціаторами багатьох трудових починань, активними учасниками патріотичних рухів: 180 тис. юнаків і дівчат змагалися під гас-

лом «П'ятиріччі ефективності і якості — ентузіазм і творчість молодих». На кінець десятої п'ятирічки понад 17 тис. молодих виробничників здавали продукцію з першого подання, 7,7 тис. чоловік працювали на самоконтролі і з особистим клеймом, а 4,2 тис. чоловік носили почесне звання «Відмінник якості». За успіхи, досягнуті у виконанні господарського і культурного будівництва та комплексного виховання молоді, Львівська міська комсомольська організація 20 червня 1979 р. була нагороджена Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Запорукою успішної діяльності комсомольських організацій було повсякденне керівництво ними з боку партії. Комуністи допомагали комсомольцям у визначенні основних напрямків роботи, у виборі її найбільш ефективних форм і сприяли реалізації всіх намічених планів.

Важливим засобом активізації молоді в суспільно-політичному житті став Ленінський залік, що був започаткований у ході підготовки до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна як нова ефективна форма виховної роботи. В Ленінському заліку брали участь всі комсомольці міста, а суспільно-політичні атестації учасників заліку демонстрували зростий ідейно-політичний рівень юнаків і дівчат. В атестаційні комісії входили представники партійних організацій, адміністрації і більше 4,9 тис. ветеранів партії, комсомолу, Великої Вітчизняної війни, праці.

Яскравим свідченням високих політичних якостей і громадської свідомості молоді був масовий марш «Миру і протесту», проведений у травні-червні 1980 р. На підприємствах, в організаціях і установах пройшли мітинги, збори, на яких молодь викривала і засуджувала мілітаристську політику адміністрації США. На адресу президента США було відправлено близько 50 тис. листів з протестом проти політики, спрямованої на загострення міжнародної напруженості. Марш сприяв дальшому ідейному, класовому загартуванню молодого покоління міста.

Активну участь у громадському житті брали 22 тис. молодих вечних і спеціалістів Львова, творча молодь. 23 львів'янина були удостоєні почесного звання лауреатів премії Ленінського комсомолу в галузі науки і техніки. Справжнім центром по роботі з молоддю творчою інтелігенцією став клуб творчої молоді при міському комітеті ЛКСМУ.

Комсомольські комітети звертали велику увагу на активізацію громадської активності студентської й учнівської молоді. Так, 1980 р. більше 23 тис. студентів здобували навички громадсько-політичної роботи на факультетах громадських професій. Швидко розвивалась науково-технічна творчість молоді, зокрема реальне курсове і дипломне проектування. 1979 р., наприклад, студенти виконали більше 3 тис. реальних курсових і дипломних проектів. Тільки в політехнічному інституті, де діє студентське проектно-конструкторське бюро, економічний ефект від впровадження студентських розробок 1976—1980 рр. становив понад 2 млн. крб. Неухильно розширювалась участь львів'ян у Всесоюзному конкурсі студентських робіт з суспільних

наук. Так, у восьмому конкурсі, присвяченому 110-й річниці від дня народження В. І. Леніна, брала участь 31 тис. авторів. Зросла кількість учасників Всесоюзних оглядів творів учнів загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних училищ, значно підвищився рівень робіт, їх соціальна спрямованість.

Особливою популярністю серед учнів користувалась Мала академія наук (МАН) при Західному науковому центрі АН УРСР, створена рішенням бюро міського комітету комсомолу і Ради по народній освіті міськвко 1978 р. В чотирьох секціях Малої академії працювало кілька сот львівських школярів — дійсних членів МАН, понад 300 кандидатів МАН. Разом з ученими Львова члени Малої академії розробляли ряд наукових проблем, на їх рахунок було більш як десять винаходів. А член МАН, учень 10 класу СШ № 52 Леонід Парнавський в 1983 р. у складі збірної команди СРСР на міжнародній учнівській математичній олімпіаді в Парижі зайняв перше місце, отримавши золоту медаль.

За роки існування Львівської міської комсомольської організації більше 250 тис. юнаків і дівчат пройшли школу трудового та ідейного гарту.

Партійні, профспілкові, комсомольські організації та радянські органи приділяли неослабну увагу комуністичному вихованню трудящих. Особливо важливу роль у справі комуністичного виховання трудящих міста відіграла постанова ЦК КПРС «Про політичну роботу серед населення Львівської області» (1971 р.). В постанові вказувалось на те, що завдяки ленінській національній політиці, братній допомозі народів СРСР трудящі Львівської області в історично короткий строк здійснили під керівництвом партійної організації корінні соціалістичні перетворення в економіці і культурі. Партійна організація області виросла у великий загін партії, нагромадила чималий досвід у розв'язанні господарсько-політичних завдань і проведенні ідейно-виховної роботи серед населення.

Разом з тим ЦК КПРС відзначив, що зміст і розмах політичної роботи серед трудящих Львівської області ще не відповідали вимогам XXIV з'їзду партії. Пропагандистська і масово-політична робота не завжди пов'язувалися з життям, з конкретними завданнями трудових колективів, настроями і запитамі людей. Недостатньо ефективно використовувалися найважливіші засоби агітаційно-масової і культурно-освітньої роботи, преса, радіо, телебачення. Мало уваги приділялось патріотичному, інтернаціональному, атеїстичному вихованню трудящих, подоланню негативних явищ, пов'язаних з впливом буржуазної пропаганди та націоналістичними пережитками.

Виконуючи постанову ЦК КПРС, партійні організації Львівщини вжили дієві заходи по вихованню населення в дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, по формуванню комуністичного світогляду, підвищенню виробничої та політичної активності трудящих і вели наступальну боротьбу проти будь-яких проявів націоналізму і національної обмеженості. Зросла різноманітність, ефективність ідеологічних засобів, уся політична робота тісно пов'язувалася з виконанням завдань соціально-економічного розвит-

ку. Діяльність партійних організацій Львівської області була високо оцінена у Звіті ЦК КПРС XXV з'їзду партії²⁸.

Важливе значення для комуністичного виховання трудящих міста мали постанови ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» (1979 р.) та рішення червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС, які визначили шляхи комплексного вирішення виховних завдань в умовах планомірного і всебічного вдосконалення розвинутого соціалізму та забезпечення тісного зв'язку ідеологічної роботи з проведенням в життя соціально-економічної політики Радянського уряду.

Конкретною формою втілення комплексного підходу до справи виховання стало перспективне планування ідеологічної роботи, що сприяло координуванню зусиль партійних, радянських, громадських і господарських органів та поєднанню виховних заходів з реалізацією економічної і соціальної політики партії. Плани соціально-економічного розвитку міста, районів, окремих підприємств містили в собі розділи, присвячені комуністичному вихованню і розвитку соціальної активності трудящих. Складовою частиною плану соціально-економічного розвитку Львова на 1976—1980 рр. був «Комплексний план комуністичного виховання молоді», розроблений міськкомом комсомолу. Системний, комплексний підхід до виховання дозволив істотно розширити сферу планомірного ідеологічного впливу і підвищити свідомість, ініціативу, творчу і соціальну активність мас.

В усій сукупності вирішуваних партією виховних завдань провідна роль належала формуванню у трудящих комуністичної ідейності, відданості справі партії. Тому партійні комітети постійно вдосконалювали пропаганду марксистсько-ленінської теорії в системі партійної, комсомольської й економічної освіти. З 1965/66 навчального року була запроваджена нова система партійної освіти, яка складалася з трьох ланок — початкової, середньої та вищої і забезпечувала наступність у вивченні теорії і політики КПРС. Неухильно збільшувалась кількість слухачів системи партійної освіти. Протягом 1976—1980 рр., наприклад, вона зросла з 73,2 тис. до 83,3 тис. чоловік. Добре було поставлено партійне навчання на заводах автотранспорту, телеграфної апаратури, у виробничих об'єднаннях «Кінескоп» та «Прогрес».

Широкого розвитку набуло інформування населення про політичне, економічне, культурне життя країни та міжнародне становище. За роки десятої п'ятирічки загальна кількість пропагандистів у місті зросла до 9,1 тис. чоловік, агітаторів — до 18,2 тис. чоловік, політінформаторів — до 8,3 тис. чоловік, а лекторів товариства «Знання» — до 15,2 тис. чоловік. Добре зарекомендували себе інформаційно-пропагандистські групи міськкому, райкомів партії, партійних комітетів великих промислових підприємств, які проводили значну масово-політичну роботу і активно пропагували радянський спосіб життя. Кожна група щомісяця виступала в одному з колективів. Попередня

²⁸ Матеріали XXV з'їзду КПРС.— К., 1976, с. 84.

інформація трудящих про зустріч давала можливість їм подати записки з запитаннями, пропозиціями, зауваженнями і проханнями. Багато питань вирішувались відразу на місці. Окремі брались на контроль. Для піднесення дівості інформаційних груп бюро міського комітету партії утворило групу контролю. Тут аналізувалися усі критичні матеріали та запити трудящих, вживалися заходи для їх вирішення.

Важливою формою ідеологічної роботи стали єдині політдні — зустрічі трудящих з партійним, радянським, профспілковим і комсомольським активом, і зокрема з секретарями і членами бюро міському і райкомів партії.

З метою збагачення знань слухачів використовувались науково-теоретичні і науково-практичні конференції. Вони стали дівими засобами формування комуністичного світогляду, тісного поєднання теоретичних положень з практикою виховної роботи і виконанням виробничих завдань. Вдосконалювалась робота системи комсомольської політосвіти. Тільки з 1976 по 1980 р. число гуртків і теоретичних семінарів системи комсомольської політосвіти збільшилося з 1168 до 1401, а кількість слухачів — з 26,3 тис. до 35,4 тис. чоловік. В 1979/80 навчальному році в місті працювало 108 гуртків «Основи наукового атеїзму», 108 гуртків «Основи комуністичної моралі», 193 гуртки «Наш радянський спосіб життя», 27 теоретичних семінарів «КПРС про актуальні питання боротьби з буржуазною, реформістською і ревізіоністською ідеологією». Заняття тут проводили досвідчені, добре підготовлені пропагандисти, серед яких 89,4 % мали вищу і незакінчену вищу освіту, 92 % пропагандистів становили комуністи.

Важливим напрямком ідейно-політичного виховання було економічне навчання трудящих через школи комуністичної праці, передового досвіду, народні університети. При міському комітеті партії діяв проблемний семінар з актуальних питань марксистсько-ленінської теорії для партійно-господарського активу. Більше 300 керівників підприємств наукових і проектно-конструкторських закладів, провідних спеціалістів навчалися у міській Вищій економічній школі, а понад 600 інженерно-технічних працівників — у міському університеті технічного прогресу і економічних знань. Всього різними формами економічного навчання в роки десятиріччя було охоплено більше 270 тис. робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. Марксистсько-ленінське навчання і економічна освіта сприяли підвищенню політичної культури мас, зростанню їх участі в суспільно-політичному житті.

В 60—80-х рр. значно поліпшилась робота по інтернаціональному та патріотичному вихованню трудящих. Партійні, радянські, громадські органи Львова послідовно вдосконалювали методи виховання трудящих в дусі дружби народів СРСР, радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму.

Поряд з розширенням дружби та соціалістичного змагання з спорідненими підприємствами союзних республік плідні виробничі, наукові та культурні зв'язки підтримував Львів з рядом зарубіжних

Дні радянсько-угорської дружби в області Бараня (УНР). Голова Львівського відділення Товариства радянсько-угорської дружби професор М. Павловський (другий зліва) серед гірників шахти ім. Лайоша Кошута. Травень 1983 р.

машинобудівників Львова і м. Печ (УНР), хімфармзаводу — з спорідненими підприємствами НДР, заводу радіоелектронної медичної апаратури — з підприємствами УНР, ПНР і НДР, виробничого об'єднання «Електрон» — з телевізійними підприємствами «Тесла-Орава» (ЧССР) та м. Штасфурт (НДР). 1973 р. у Львові було підписано угоду про встановлення дружніх зв'язків з м. Вінніпегом (Канада).

Багато років підтримуються дружні зв'язки трудящих Львова з містами Печ (УНР) та Жешув (ПНР), що стали побратимами. Встановилися міцні зв'язки між Львівським і Печським медінститутами, держуніверситетом ім. Ів. Франка і Люблінським університетом. Спільними зусиллями вчених українського та польського університетів опублікована книга «Ідеї Леніна — джерело дружби народів». Традиційними стали обміни партійними, профспілковими, комсомольськими делегаціями між трудящими міст-побратимів, зустрічі груп передовиків виробництва, проведення виставок. У червні 1975 р. у м. Печ відкрилася виставка «Радянська Львівщина за 30 післявоєнних років», а 1976 р. у Львові була організована виставка, присвячена досягненням трудящих області Бараня (УНР) у будівництві соціалізму. Відбувається регулярний обмін студентськими будівельними загонами, творчими групами, спортивними командами,

країн. Продукція промислових підприємств міста експортувалась у 70 країн світу, в тому числі автотранспортувачі — у 26, автобуси — у 15, металоріжучі верстати — у 24, медична радіоелектронна апаратура — у 28, електровимірвальні прилади — у 29, алмазні інструменти — у 15 країн світу. Одночасно на підприємствах області працювало високопродуктивне устаткування з ЧССР, НДР, ПНР та інших країн соціалістичної співдружності.

Великий досвід виробничих та дружніх зв'язків нагородив колектив Львівського автобусного заводу, який протягом тривалого часу співпрацював з робітниками Люблінського автобусного заводу та заводу «Автосан» з м. Санок Кросненського воеводства ПНР, Бухарестського автозаводу, чехословацького автозаводу «Прага», угорського заводу «Ікарус», з автобусобудівниками Югославії. Дієве співробітництво об'єднує колективи

Голова правління Радянського фонду миру — чемпіон світу з шахів А. Є. Карпов вручає почесні грамоти і пам'ятні медалі активістам у Львівському обласному комітеті захисту миру. Травень 1983 р.

колективами художньої самодіяльності Львова і Жешува, Пшемисля, Кросно (ПНР) та Печа (УНР).

Виховання патріота, інтернаціоналіста, гаряче відданого справі комуністичного творення і пролетарській солідарності, стало для партійних, радянських та громадських організацій міста справою особливої уваги. Відповідно до програмних завдань партії значна увага приділяється класовому загартуванню трудящих, особливо молодого покоління. Львів'яни, як і всі радянські люди, пов'язують свої життєві, трудові та творчі перспективи з Програмою миру, розробленою XXIV та наступними з'їздами КПРС. Вони одноставно підтримують ленінську політику мирного співіснування країн з різним соціальним устроєм, самовідданою працею демонструючи переваги соціалізму.

Трудові колективи міста, особливо комсомольсько-молодіжні, широко практикують зарахування у число своїх членів героїв війни, космонавтів, відомих людей з відрахуванням їх заробітку у фонд миру. Тому у списках робітників багатьох промислових підприємств можна побачити імена Миколи Кузнецова, Олександра Марченка, Олексія Лопатіна, Ярослава Галана, Володимира Комарова, Василя Рагузова та багатьох інших, імена яких закликають до пильності і стійкості у боротьбі за мир.

Справжніми послами миру стають численні самодіяльні колективи міста у час зарубіжних турне. Заслужений самодіяльний ансамбль танцю УРСР «Юність», що складається з учнів профтехосвіти, демонстрував своє мистецтво в Італії, Данії, Франції, на Кубі. Само-

Двічі Герой Радянського Союзу льотчик-космонавт О. А. Леонов — почесний член комсомольсько-молодіжної бригади слюсарів експериментального цеху Всесоюзного конструкторського експериментального інституту автобуспрому у Львові підписує соціалістичні зобов'язання на честь 60-х роковин Великого Жовтня.

діяльному ансамблю пісні та танцю народів СРСР з виробничого об'єднання «Електрон» щиро аплодували глядачі Швеції, Норвегії, Данії, Голландії, Франції та інших країн, а в Англії йому випала честь взяти участь у грандіозному мітингу, організованому Лондонським комітетом Компартії Великобританії.

Важлива роль в інтернаціональному вихованні трудящих належить відділенням Товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами, які об'єднували близько 300 колективів. У жовтні 1960 р. відкрито обласний будинок дружби народів. 1976 р. створено міський народний університет дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму.

Усіх трудящих країни сколихнула Заява уряду СРСР від 24 листопада 1983 р. з приводу оголошеного Вашингтоном «хрестового походу» проти соціалізму як суспільної системи та розміщення американських ракет у Західній Європі. Бурхливі мітинги протесту проти мілітаристської акції американського імперіалізму на підтримку Заяви пройшли на автобусному заводі, у виробничих об'єднаннях ім. В. І. Леніна, «Електрон» та «Кінескоп», у державному університеті, в Інституті суспільних наук АН УРСР, в технікумах, школах та училищах, майже в кожному трудовому колективі міста. Одноставність радянських людей ще раз засвідчила їх непохитну відданість ідеалам миру і суспільного прогресу.

В патріотичному та інтернаціональному вихованні молоді вико-

Ветерани Великої Вітчизняної війни, учасники Курської битви, які проживають у Львові, на святі вулиці Курської. Липень 1983 р.

ристовувались нові форми ідеологічної роботи. В 70-х рр. широкого розповсюдження набули суспільно-політичні клуби, зокрема клуби ім. Я. Галана, створені 1972 р., та клуби інтернаціональної дружби. 1980 р. у місті діяло 97 клубів ім. Я. Галана, якими було охоплено більш як 10 тис. чоловік, і 117 клубів інтернаціональної дружби, в яких налічувалось 5 тис. членів.

Могутнім засобом патріотичного виховання молодого покоління була пропаганда революційних, бойових і трудових традицій радянського народу. В 60-х рр. 35 тис. молодих львів'ян взяли участь у походах по місцях революційної і бойової слави. Партком і комітет комсомолу телевізійного заводу влітку 1965 р. організували туристичну групу, яка пройшла шляхами бойової слави Великої Вітчизняної війни і збрала цінний матеріал про дії партизанського з'єднання Ковпака в Прикарпатті.

Постійну роботу вели ветерани Великої Вітчизняної війни, партії і комсомолу. 1980 р. у місті на громадських засадах існувало 130 музеїв і кімнат бойової слави. Традиційними стали зустрічі ветеранів з юнаками і дівчатами в палаці «Романтик» 9 травня — у День Перемоги і 27 липня — на честь визволення Львова від німецько-фашистських загарбників, факельні походи молоді 23 лютого — в день Радянської Армії і урочисті покладення квітів на Пагорб Слави. Постійно відзначалися також свята вулиць, що носять імена героїв Великої Вітчизняної війни та міст-героїв. Вся ця багатогранна діяльність по інтернаціональному й патріотичному вихованню служила дальшій активізації суспільно-політичного життя трудящих.

Першотравнева демонстрація трудящих у Львові. Прапор несе Герой Соціалістичної Праці бригадир слюсарів Львівського автобусного заводу М. І. Милян.
Травень 1983 р.

В ідейно-політичній роботі важливе місце відводилось боротьбі з буржуазною ідеологією і релігійними пережитками в свідомості людей. Партійні, радянські, громадські органи аргументовано викривали реакційну суть українського буржуазного націоналізму, уніатства, сіонізму, різноманітних буржуазних та ревізійоністських фальсифікацій минулого і сучасного нашої країни і переконливо показували переваги соціалістичного ладу, великі здобутки Країни Рад. Вони домагалися того, «щоб природна гордість за досягнуті успіхи не перетворювалась у національну чванливість або зазнайство, не породжувала тенденції до відособленості, зневажливого ставлення до інших націй і народностей»²⁹.

Велика увага зверталась на атеїстичне виховання населення. Центром пропаганди науково-атеїстичних знань став створений 1969 р. музей історії релігії та атеїзму. Тут проходили заняття пропагандистів, агітаторів і організаторів атеїстичного виховання, атеїстичні лекції та кінолекторії. Координацію атеїстичної роботи здійснювала рада з атеїстичного виховання трудящих при міськкомі партії та ради по організації атеїстичної роботи, створені на підприємствах і в установах. 1980 р., наприклад, у комісіях і штабах з атеїстичного виховання молоді працювало понад 3 тис. активістів. Питання атеїстичного виховання трудящих систематично розглядались на засіданнях виконкомів міських та районних Рад.

²⁹ Андронов Ю. В. Шістдесят років СРСР.— К., 1982, с. 13.

Вдосконалювалась робота по зміцненню соціалістичної законності і попередженню правопорушень. Активно діяли ради і громадські пункти охорони правопорядку на підприємствах і за місцем проживання. В 60-х рр. були створені перші комсомольські оперативні загони, які 1971 р. об'єдналися в єдиний комсомольський оперативний полк ім. Ф. Е. Дзержинського. 1980 р. тільки в комсомольських загонах добровільних народних дружин налічувалось майже 3,4 тис., а в загонах «Дзержинець» — більш як 2 тис. чоловік. Успішно здійснювалось правове виховання, яке сприяло свідомому дотриманню громадянами діючого законодавства і перетворенню Львова у місто зразкового порядку.

Важливий принцип комуністичного виховання— його органічний зв'язок з практичною діяльністю трудових колективів. Вдосконалюючи форми ідеологічної роботи, партійні, профспілкові, комсомольські організації добивались посилення трудового виховання, розгортання соціалістичного змагання. На традиційних зустрічах ветеранів праці, передовиків виробництва з юнаками і дівчатами велась розмова про відповідальність молодого виробничика за примноження суспільного багатства, прищеплювалась повага до професії робітника. Герої Соціалістичної Праці М. І. Милян, О. Е. Фау та інші знатні люди міста завжди були бажаними гостями у молодіжних колективах.

Постійна увага зверталась на морально-естетичне виховання і утвердження активної життєвої позиції кожного радянського громадянина. Партійні, профспілкові, комсомольські організації, радянські і господарські органи формували у трудящих високі етичні переконання, виховували почуття радянського патріотизму, соціалістичного інтернаціоналізму, солідарності з трудящими всіх країн, моральні якості соціалістичного типу особистості, намагались піднести ідейно-політичну роботу на рівень тих великих і складних завдань, які розв'язує партія в процесі вдосконалення розвинутого соціалізму.

Вся ця наполеглива, багатогранна діяльність партійних, радянських і громадських організацій сприяла піднесенню суспільно-політичної активності трудящих міста, зростанню їх ролі в комуністичному будівництві.

ПІДВИЩЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

В умовах розвинутого соціалізму Комуністична партія і Радянський уряд послідовно здійснюють соціально-економічну політику, вища мета якої— неухильне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу, створення умов для всебічного розвитку особи на основі дальшого підвищення ефективності всього суспільного виробництва, підвищення продуктивності праці, зростання соціальної активності радянських людей.

В результаті дальшого розвитку економіки країни були створені умови для розв'язання основних соціально-економічних завдань, поставлених Програмою та з'їздами партії. У 60—70-і рр. партія і уряд прийняли ряд постанов, спрямованих на збільшення реальних дохо-

дів трудящих, більш повне забезпечення населення товарами широкого вжитку, поліпшення житлових і побутових умов, медичного обслуговування населення.

Середня заробітна плата робітників і службовців Львова зросла з 76,6 крб. 1960 р. до 118,6 1970 і 154 крб. 1980 р. Середня заробітна плата промислово-виробничого персоналу 1983 р. досягла 176 крб. Разом з тим неухильно збільшувалися доходи трудящих із суспільних фондів споживання, які є економічним фундаментом задоволення таких закріплених у Конституції СРСР прав громадян, як право на відпочинок і охорону здоров'я, матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, на житло, освіту і користування досягненнями культури. Збільшився контингент тих, хто користується вишатами і пільгами із цих фондів, розширилось коло потреб, які задовольняються безплатно і на пільгових умовах, стали повніше задовольнятися ці потреби. На кінець 70-х років середній розмір пенсії по старості досяг 60 % середнього заробітку робітників і службовців, а для низькооплачуваних — 100 %. З 1973 р. розмір допомоги по вагітності і родах становить 100 % заробітку незалежно від трудового стажу.

Важливим соціальним заходом було введення в дев'ятій п'ятирічці допомоги на дітей сім'ям, в яких сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує 50 крб. в місяць. У відповідності з постановами ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо посилення державної допомоги сім'ям, які мають дітей» і «Про заходи по дальшому поліпшенню соціального забезпечення» (1981 р.) з 1 листопада 1982 р. надається допомога по догляду за дитиною до досягнення нею віку одного року.

1970—1980 рр. суспільні фонди споживання у місті зросли на 53 млн. крб. і досягли 280 млн. крб. З урахуванням суспільних фондів споживання середньомісячна заробітна плата робітників і службовців Львова досягла 1980 р. 235 крб. Протягом 1965—1980 рр. реальні доходи робітників і службовців міста збільшилися приблизно на 55 %.

Чимало було зроблено для поліпшення комунального господарства Львова. Та все ж темпи його розвитку відставали від промислового будівництва. У зв'язку з тим що за 1955—1975 рр. населення Львова збільшилось на 250 тис. чоловік, значно ускладнилися проблеми житла, міського транспорту та інших комунальних, побутових і культурно-оздоровчих послуг.

Назрілі потреби дальшого розвитку міста були вивчені і узагальнені Львівським обкомом партії у доповідній записці, переданій у директивні органи. 28 листопада 1974 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про дальший розвиток міського господарства міста Львова». У постанові були накреслені заходи по ліквідації диспропорції в будівництві об'єктів промисловості та соціально-культурного призначення, яка створилася раніше. На розвиток міського господарства було асигновано понад 500 млн. крб. До комунального будівництва залучались також міністерства, які мали підвідомчі підприємства у місті. У відповідності до постанов союзних і союзно-республі-

кацьких міністерств у десятій п'ятирічці на розвиток міського господарства Львова було передано близько 30 млн. крб. Капітало-вкладення на розвиток господарства міста зросли майже у 1,5 раза, а по окремих галузях, де допущено значне відставання, збільшилися в кілька разів, в тому числі на будівництво дитячих дошкільних закладів і шкіл, підприємств торгівлі і громадського харчування — більш як у 2 рази, лікарень і поліклінік — майже у 7, об'єктів спорту — у 8, об'єктів культури — у 13 разів. Крім того, залучались кошти промислових підприємств і організацій на будівництво житла, поліклінік, об'єктів культури.

Партійні і радянські органи міста постійно контролювали хід виконання цієї постанови. На пленумах і засіданнях бюро міськкому і райкомів партії, сесіях міської і районних рад народних депутатів, на засіданнях виконкомів і постійних комісій розглядалися питання охорони здоров'я і соціального забезпечення, побутового і комунального обслуговування.

З уваги на постійне ускладнення управління міським господарством партійні та радянські органи спільно з громадськістю почали шукати більш ефективні засоби, застосовуючи системний підхід. Першим кроком у цьому напрямку стало впровадження комплексного плану економічного та соціального розвитку Львова. Згодом міськком партії поставив завдання застосувати принципи КСУЯП до управління якістю міського середовища, створити комплексну систему управління містом з використанням математичних методів і застосуванням електронно-обчислювальних машин. До розробки системи були залучені науково-дослідні установи, вищі навчальні та проектно-конструкторські заклади. Головною проектною організацією розробки призначено Львівський політехнічний інститут. Організаційним і методичним центром став міськвиконком. 15 липня 1976 р. бюро міськкому партії та міськвиконком прийняли спільне рішення «Про розробку комплексної системи управління містом АСУ «Львів — місто», створили науково-координаційну раду, куди увійшли партійні та радянські працівники, керівники та наукові співробітники закладів, залучені до розробки АСУ. Було поставлено завдання за допомогою АСУ містом усунути значні народногосподарські втрати — 69,2 млн. крб. 1975 р., зумовлені недоліками організаційного характеру — плинністю кадрів, випуском бракованої продукції, зниженням ростоу продуктивності праці, втратами робочого часу, несвоєчасним освоєнням основних фондів та ін.

На початку 1977 р. розгорталися роботи по створенню та впровадженню першої черги республіканської автоматизованої системи збору і розробки інформації для обліку, планування та управління народним господарством УРСР, згодом було конкретизовано складові частини АСУ «Львів — місто», враховано входження її в республіканську автоматизовану систему (РАС УРСР). Передбачено основні напрямки розробки АСУ охорони здоров'я, природного середовища і раціонального використання його ресурсів, інформаційного забезпечення містобудівних завдань, контролю за виконанням планів та рішень.

Для практичного розв'язання поставлених завдань було створено соціально-економічну модель міста, упорядковано нормативно-довідкове господарство, визначено периферійні пункти збору інформації, підготовлено кадри для розробки АСУ, визначено критерії оцінки ефективності прийнятих рішень.

На кінець 1980 р. було впроваджено інформаційно-пошукову систему стану міського середовища, автоматизовано систему обліку житлового фонду, контролю за функціонуванням та розвитком мікрорайонів міста, за виконанням планів економічного та соціального розвитку Львова, системи функціонування та розвитку підприємств, імітаційних моделей для аналізу планувальної структури міста, автоматичну систему управління якістю зелених насаджень, систему контролю міськвиконкому.

У програмі розробки АСУ охороною здоров'я на автобусному заводі, у виробничих об'єднаннях ім. В. І. Леніна, «Електрон», «Автовантажувач», «Мікроприлад», радіоелектронної медичної апаратури були створені автоматизовані системи обліку та аналізу захворювань працівників підприємств. Це дало змогу накреслити реальні заходи щодо поліпшення на підприємствах умов праці та використання трудових ресурсів. В обласній клінічній лікарні впроваджена система управління якістю роботи стаціонару.

Розробка системи управління охорони здоров'я уже 1980 р. дозволила зекономити по соціальному страхуванню майже 1,5 млн. крб. Секретаріат обкому Компартії України схвалив досвід ряду промислових об'єднань по впровадженню автоматизованої системи аналізу захворювань і зобов'язав запровадити її в крупних трудових колективах.

З метою впровадження АСУ організацією і функціонуванням матеріального середовища було визначено демографічну структуру населення Львова, зібрано інформацію про забудову території міста та рівень її озеленення, про розташування об'єктів сфери обслуговування, проведено анкетне опитування мешканців, щоб з'ясувати їх матеріальні і духовні запити. На основі такої інформації і була розроблена згадана інформаційно-пошукова система, складовою частиною якої стали імітаційні моделі впливу різних містобудівних рішень на соціальне і природне середовище міста.

У рамках автоматизованої системи управління містом 1978 р. впорядковано обслуговування населення молочною продукцією, розпочато розробку системи управління забезпеченням хлібом, автотранспортом.

Згідно з комплексною програмою по створенню АСУ захистом природного середовища і раціональним використанням природних ресурсів обстежено стан зелених насаджень і повітряного басейну. Розроблено карти шуму та чистоти повітря. Розпочато паспортизацію насаджень. Поліпшено систему управління зеленим господарством.

Значна організаторська робота міськкому, райкомів партії, міськрайвиконкомів Рад народних депутатів, промислових підприємств і організацій дала відчутні результати. За десяти п'ятирічку на роз-

Новий магазин «Океан». 1982 р.

виток міського господарства було витрачено більше 600 млн. крб., розширилася мережа підприємств роздрібної торгівлі і громадського харчування, покращились медичне обслуговування і житлові умови жителів, зміцніла матеріально-технічна база комунального господарства міста.

За роки дев'ятої і десятої п'ятирічок у Львові побудовано 220 магазинів, торгова площа яких перевищила 30 тис. кв. м. Відкрито магазини «Океан», «Богатир», Будинок меблів, комплекси підприємств торгівлі у мікрорайонах вулиць Любінської, Артема, 700-річчя Львова, Г. Димитрова та ін. В дев'ятій п'ятирічці побудовано новий колгоспний ринок на вул. Любінській. Зросла мережа спеціалізованих магазинів продажу одягу, взуття, радіо- та електротоварів. З'явилися фірмові магазини «Електрон», «Світоч», «Прогрес» та ін. однойменних промислових підприємств. Фірмові магазини підприємств краще вивчали запити населення міста, своєчасно враховували зміни в кон'юктурі і відповідно вносили корективи у виробничі програми.

Поширювались нові прогресивні форми обслуговування населення. Переважного розвитку дістали магазини самообслуговування. Все ширше впроваджувалася реалізація товарів за попередніми замовленнями. 1981 р. ця прогресивна форма торгівлі застосовувалась у 70 магазинах. 1960 р. товарообіг роздрібної торгівлі становив 264 млн., а 1980 р.— 924,6 млн. крб.

За рахунок нового будівництва та більш раціонального використання старих приміщень розширилася мережа підприємств громадського харчування. 1960 р. у Львові було 483 підприємства громад-

ського харчування на 18,3 тис., а 1980 р.— 956 підприємств на 65,8 тис. місць. За 1960—1980 рр. побудовано понад 300 підприємств громадського харчування на 30 тис. посадочних місць. Серед них комбінати харчування на вул. Любінській, політехнічного інституту на 850 посадочних місць, виробничих об'єднань «Електрон», ім. В. І. Леніна, ім. 50-річчя Жовтня та ін.

В результаті реконструкції існуючих підприємств відкрито ресторани «Лебідь», «Фестивальний» і «Під левом», кафе «Бістро», «Вежа» і «Театральне»; бар «Юність» та кілька молочних барів.

Партійні, радянські і профспілкові органи міста приділяли виняткову увагу дальшому поліпшенню громадського харчування на промислових підприємствах. На багатьох з них організовано доставку їжі безпосередньо на робочі місця, забезпечено гарячим харчуванням працюючих у вечірню та нічну зміни, дієтичним харчуванням — працюючих з різними видами захворювань. На автобусному заводі, головному підприємстві виробничого об'єднання «Електрон», бавовнопрядильній фабриці, фірмі «Промінь» та ін. було організовано пільгове харчування для окремої категорії робітників нічних змін та важких умов праці.

На території багатьох заводів і фабрик відкрито магазини продажу кулінарних виробів, напівфабрикатів. Товарообіг громадського харчування за 60—70-і рр. зріс з 28,5 млн. до 112 млн. крб. За роки десятої п'ятирічки на одного мешканця міста він збільшився з 146,4 до 156 крб. на рік.

Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому розвитку торгівлі і покращенню торгового обслуговування населення в 11-й п'ятирічці» націлила партійні, радянські і господарські органи міста на дальше підвищення якості обслуговування населення. У Львові 1981—1983 рр. було побудовано 45 магазинів і понад 60 підприємств громадського харчування. Товарообіг роздрібно-ї торгівлі і громадського харчування 1983 р. на одного мешканця становив 1498 крб.

Одна з найважливіших турбот Комуністичної партії і Радянської держави — охорона здоров'я трудящих. Науково обгрунтована програма дальшого вдосконалення служби охорони народного здоров'я була викладена в постановах ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому покращенню народної охорони здоров'я» (1977 р.) та «Про додаткові заходи по поліпшенню охорони здоров'я населення» (1982 р.). Львівський міський комітет партії та міськвиконком розробили програму розвитку охорони здоров'я і поліпшення навколишнього середовища. Вона стала складовою частиною комплексного плану економічного і соціального розвитку Львова. За роки дев'ятої і десятої п'ятирічок у Львові побудовано вісім лікарень і відділень на 1645 місць, 11 поліклінік на 10 тис. відвідувань за зміну, в тому числі поліклініка на вул. Лемківській — 1800 відвідувань, вул. Терешкової та Промислової — 1600 відвідувань кожна, кардіологічний корпус 8-ї міської клінічної лікарні — 120 ліжок, обласний туберкульозний диспансер — 535 ліжок, переобладнано майже всі медичні заклади Львова. За 1960—1980 рр. число місць в лікарнях міста

збільшилося на 62 %. За три роки одинадцятої п'ятирічки побудована поліклініка на 863 відвідування у зміну, стоматологічна поліклініка на вул. Артема та дитяча поліклініка у Сихівському масиві, багатопрофільна лікарня на 1000 ліжок.

Медикаментозне забезпечення у Львові на кінець десятої п'ятирічки здійснювали 72 аптеки, 36 аптечних філіалів, у тому числі 11 при здоров'ю пунктах промислових підприємств.

Розширилися штати і матеріальна база швидкої медичної допомоги. На початок 1981 р. клінічна лікарня швидкої допомоги була укомплектована 46 цілодобовими бригадами, стаціонаром на 360 ліжок. Вони обслуговували всіх хворих, яким була необхідна швидка медична допомога.

Особлива увага приділялася охороні здоров'я матері і дитини. За роки десятої п'ятирічки в місті відкрито сім жіночих консультацій, організовано міський пологовий будинок на 200 ліжок, для потреб міста при обласній дитячій лікарні відкрито спеціалізоване дитяче відділення на 120 ліжок. 1980 р. у Львові діяло 18 жіночих і 16 дитячих консультацій.

Для подання медичної допомоги населенню у Львові організовано 238 терапевтичних, 79 цехових та 158 педіатричних лікарських дільниць, 157 пунктів здоров'я на промислових підприємствах та в учбових закладах.

Відкрито ряд спеціалізованих відділів та центрів: кардіологічний, нейрохірургічний, гастроентерологічний, нефрологічний, ендокринологічний, травматологічний. У поліклініках збільшено кількість спеціалізованих кабінетів. 1980 р. амбулаторних хворих приймали лікарі 32 спеціальностей. У новозбудованій поліклініці першої дитячої міської лікарні на вул. Радянської Конституції організовано відділення консультативної допомоги дітям, у якому в 1983 р. вели прийом лікарі 18 спеціальностей. Всі поліклініки міста працюють без вихідних днів, продовжено прийом хворих до 21 год., а виклики лікарів додому — до 23 год.

Широко практикується в поліклініках самозапис хворих, які самі визначають час і день, коли прийдуть до лікаря на огляд. Одночасно забезпечується безперервний прийом тих хворих, у яких є в цьому гостра й невідкладна потреба. В поліклінічних відділеннях 1-, 4- і 5-ї лікарень та в 1- і 3-ї міських поліклініках з метою економії часу мешканців міста введено безрестратурний метод запису хворих на прийом до лікаря. Впроваджується запис до лікаря робітників через здоров'ю пункти на підприємствах.

Головним напрямком роботи лікувальних закладів міста була профілактика захворювань. Значно розширились цільові профілактичні огляди, якими 1980 р. охоплено близько 350 тис. чоловік. На більшості промислових підприємств, крім добре устаткованих медпунктів, діяли профілакторії. В профілакторіях і на базах відпочинку щорічно оздоровлювалось в середньому 15—30 % працюючих, а на таких підприємствах, як виробничі об'єднання «Кінескоп», «Термоприлад» і фабрика паперово-білових виробів — 60—70 % робітників і службовців, які тут працюють.

І. В. Латик — Герой Соціалістичної Праці, завідувача відділенням 3-ї міської лікарні. 1973 р.

1979 р. зусиллями обласного і міського відділів охорони здоров'я і науково-виробничого об'єднання Львівського медичного інституту у Львові вперше на Україні створена лабораторія управління якістю охорони здоров'я, покликана забезпечити комплексне управління лікувально-діагностичною роботою лікарів, диспансерним спостереженням й іншими питаннями, пов'язаними з профілактикою захворювань.

У профілакторно-лікувальних закладах міста працює понад 5 тис. лікарів, в тому числі в системі охорони материнства і дитинства — 351 педіатр, 137 акушерів-гінекологів, 836 медичних сестер і акушерок. Чимало медичних працівників відзначено урядовими нагородами, а професору медінституту М. В. Даниленку і заслуженому лікарю Української РСР І. В. Латик присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Партійні і радянські органи міста докладали великих зусиль для забезпечення дітей дошкільними закладами. Для пайової участі в будівництві дитсадків залучались промислові підприємства. В роки десятої п'ятирічки щорічно вводилось в дію дошкільних закладів в середньому на 1650 місць. Якщо 1975 р. дитячими дошкільними установами Львова була охоплена третя частина дітей віком до семи років, то 1980 р. — половина. 1983 р. у місті було 170 дошкільних закладів, у яких виховувались 31 тис. дошкільнят.

Значно розширилась і зміцніла спортивна база. 1983 р. у Львові діяло 18 стадіонів з посадочними місцями на 105 тис. чоловік, 27 тенісних кортів, 721 волейбольні і баскетбольні майданчики, 26 лижних баз, 77 стрількових тирів, 209 спортзалів, 6 палаців спорту. В 70-і рр. прекрасний подарунок одержали студенти Львівського державного університету ім. Ів. Франка — Палац спорту, в якому є всі умови для тренування і різних змагань з ігрових видів спорту. Великі спортивні споруди введено в дію Прикарпатським військовим округом, серед них стрілецько-спортивний комплекс — один із кращих не тільки в нашій країні, але й у світі. Одночасно тут можуть тренуватись 400 чоловік. Побудовано критий велотрек з легкоатлетичним манежем.

Важливою подією стали постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про запровадження з 1 березня 1972 р. нового всесоюзного комплексу «Готовий до праці і оборони» як єдиної науково-обгрунтованої системи фізвиховання радянських людей та «Про дальше

піднесення масовості фізичної культури і спорту» (1981 р.). Це дало можливість залучити нові прошарки населення до регулярних занять фізкультурою і спортом. Фізкультурний рух у місті став дійсно масовим. 1983 р. в 474 колективах фізкультури нараховувалось понад 367,5 тис. фізкультурників. За 1980 р. підготовлено більш як 108 тис. значкістів ГПО, понад 2,2 тис. спортсменів першого розряду, 33 майстри спорту СРСР, 547 кандидатів у майстри спорту. У Львові 518 майстрів спорту СРСР і майстрів спорту міжнародного класу.

У складі збірних команд СРСР і УРСР львів'яни неодноразово захищали спортивну честь країни і республіки. Це заслужений майстер спорту СРСР, неодноразовий чемпіон олімпійських ігор, світу та СРСР П. С. Ледньов, заслужені майстри спорту СРСР, олімпійські чемпіони 1972 р. П. К. Король і В. І. Сидяк, неодноразова чемпіонка і рекордсменка СРСР В. І. Ковпан, неодноразовий чемпіон і рекордсмен СРСР Б. П. Мельник, майстер спорту СРСР міжнародного класу, неодноразовий призер міжнародних, всесоюзних змагань, абсолютний чемпіон VII літньої Спартакіади УРСР Т. М. Волинкіна (Штиррова) та ін.

В Московській Олімпіаді 1980 р. брали участь три представники Львова: П. С. Ледньов (золота медаль в командному заліку і бронзова в особистому), Б. В. Макуц (золота медаль в командному заліку) і О. В. Демянюк.

У шаховому світі добре відомі імена львівських гросмейстерів М. І. Літінської, О. Г. Белявського, А. Б. Михальчишина, О. М. Романишина, Й. Д. Дорффмана. 1969 р. футбольна команда «Карпати» завойовувала Кубок СРСР з футболу.

Важливе значення для вирішення житлової проблеми міста мали постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів, зокрема постанова Верховної Ради СРСР «Про розвиток житлового господарства, покращення використання і збереження житлового фонду» (1981 р.) і Основи житлового законодавства Союзу РСР та союзних республік. З метою розширення масштабів крупнопанельного домобудування 1976 р. розпочалась реконструкція домобудівного комбінату потужністю 210 тис. кв. м житла на рік. 1980 р. здано першу чергу комбінату, чотири будинки нової серії. З метою вдосконалення роботи житлових органів міста проведено перехід 1980 р. на нову систему управління в житловому господарстві. Створено п'ять житлово-експлуатаційних об'єднань (ЖЕО) — по числу районів у місті. При цьому складаються сприятливі умови для централізації і концентрації матеріальних коштів, техніки і спеціалістів житлових організацій. Таким чином, ЖЕО — єдиний господарський комплекс району, до складу якого на правах господарських одиниць ввійшли житлово-експлуатаційні, ремонтно-будівельні організації і технічні дільниці. Житлово-експлуатаційні об'єднання створено на базі колишніх ЖЕК і будинкоуправлінь. Відповідно до Генерального плану забудови Львова, розробленого інститутом «Діпроміст» (Київ) протягом восьмої і дев'ятої п'ятирічок у місті здійснено перехід від будівництва окремих житлових будинків до комплексної забудови районів. В десятій п'ятирічці виросли нові житлові мікрорайони по вул. Варшавській, ім. міста Печ,

Батальній, Науковій. Почалось будівництво Сихівського мікрорайону. Після завершення будівництва тут буде проживати понад 200 тис. чоловік.

З 1960 по 1980 р. у Львові житловий фонд збільшився у 2 рази: з 4248 тис. кв. м до 8694 тис. кв. м. За 20 років житла побудовано більше, ніж за всю 700-річну історію міста. За десяту п'ятирічку побудовано 22 тис. квартир. За 1981—1982 рр. житловий фонд збільшився ще на 22,5 тис. кв. м. Нове житло розподілялося за принципом кожній сім'ї окрему квартиру. 1980 р. на одного мешканця міста в середньому припадало 8,6 кв. м житлової площі.

Більш якісними стали архітектурні, планувальні і експлуатаційні характеристики нових об'єктів. Значно поліпшилися комфортабельність і оздоблення квартир, збільшилася площа допоміжних приміщень, а квартирна плата залишилася незмінною. Вона становить в середньому близько 3 % сімейного бюджету. Основні витрати на утримання житлового фонду ідуть за рахунок державного бюджету — суспільних фондів споживання.

Поряд з новим будівництвом ведеться капітальний ремонт старого житлового фонду з переплануванням квартир для посімейного заселення і підвищенням ступеню внутрішнього благоустрою до сучасного рівня. В усіх ЖЕКах і будинкоуправліннях у дев'ятій п'ятирічці впроваджено новий вид поточного ремонту — планово-попереджувальний ремонт. При такій системі передбачається, що в житлових будинках кожні п'ять-шість років проводиться весь обсяг ремонтних робіт.

Держава постійно виділяє значні кошти на поточний ремонт житла. Так у десятій п'ятирічці на це було направлено 25,5 млн. крб., завдяки чому в місті капітально відремонтовано 403 будинки.

Незважаючи на певні успіхи, житлова проблема у Львові на кінець десятої п'ятирічки ще залишалася складною. 1980 р. на квартирному обліку перебувало більш як 52 тис. чоловік. Внаслідок повільного впровадження індустріальних методів у будівництво житлових об'єкти споруджувались неритмічно, що призводило до порушення технології будівництва, а це, в свою чергу, знижувало якість робіт.

З року в рік поліпшувалися комунальні послуги населенню. За десяту п'ятирічку у розвиток комунального господарства міста вкладено близько 70 млн. крб. Протягом 1960—1980 рр. всі квартири у Львові газифіковані. Спільними зусиллями служб міського господарства і багатьох трудових колективів споруджено Гологірський та першу і другу черги Стрийського водоводів. Забезпечення водою збільшилося 1980 р. у 2,3 раза порівняно з 1960 р. Водопостачання на одного мешканця зросло до 332 л на добу і 367 л 1982 р.

Розширено системи очисних каналізаційних об'єктів. Побудовано каналізаційних колекторів і мереж довжиною понад 32 км.

Велика робота проведена по благоустрою міста. Біля будинків розбиті сквери, насаджені дерева. Львів вважається одним з найзеленіших міст України. В кінці 70-х рр. на одного мешканця припадало майже 20 кв. м зелених насаджень. За 1955—1980 рр. площа

Житловий масив «Сріблястий». 1980 р.

зелених насаджень збільшилася майже в 3,5 рази. Щорічно розбивається близько 50 га квітників, декоративних чагарників і інших зелених насаджень. Перлиною міста називають зелене півкільце, що оточує його з півночі, сходу і півдня. Парки Високий Замок, Шевченківський гай, Погулянка, Залізна Вода, Стрийський, ім. Б. Хмельницького стали улюбленим місцем відпочинку населення. Проводиться озеленення територій промислових підприємств. Наприклад, територія виробничого об'єднання «Прогрес» площею 2,3 тис. кв. м перетворена у суцільну зелену зону. Тут ростуть ялини і смереки, фруктові дерева — черешні, сливи, груші, яблуні, щорічно висаджується багато квітів. Зелені насадження Львова характеризуються великою різноманітністю дерев і чагарників. Їх налічується більш як 700 видів і різновидностей.

1960—1980 рр. дальшого розвитку набув міський транспорт. Довжина тролейбусних ліній збільшилася з 38 до 100 км, а кількість пасажирів — у 2,2 рази.

Бригада будівельного управління № 55 тресту «Львівжитлобуд», яку очолює депутат Верховної Ради УРСР Г. С. Якимець. 1982 р.

Покращилось обслуговування львів'ян автотранспортом. 1983 р. у місті курсувало 810 автобусів і близько 1000 легкових таксі. Розширювалася сфера послуг таксі. У будь-яку годину дня і ночі можна викликати таксі додому або зробити попереднє замовлення навіть з борту літака. 1980 р. цією зручною послугою скористалось близько 60 тис. львів'ян та гостей міста. Кожного року у Львові збільшується на дві тисячі кількість легкових автомобілів індивідуального користування.

У Львові вперше в країні створена центральна диспетчерська служба по контролю за роботою автобусів і таксі. Вона обладнана сучасними засобами радіотелефонного, радіорелейного і телеграфного зв'язку. На міських маршрутах набув розвитку індуктивний зв'язок.

Реконструюється й удосконалюється вулично-дорожня мережа міста, диференціюється по швидкостях і видах транспорту, пристосовується до потреб зростаючого автомобільного руху. За роки десятиї п'ятирічки побудовано та реконструйовано вул. Стрийська, Калініна, 700-річчя Львова, Кульпарківська, Наукова та ін.— всього 13,6 км. Введено Кульпарківський, Стрийський, Левандівський, Варшавський, Скнилівський, Сихівський шляхопроводи, п'ять підземних переходів.

Створюються загальноміські стоянки, гаражі, підприємства техобслуговування. За десяту п'ятирічку введено в експлуатацію трамвайно-тролейбусний ремонтний завод, чотири тягових підстанції

електротранспорту, реконструйовано трамвайне депо № 2. Побудовано автовокзал по вул. Стрийській.

Незважаючи на досягнуте, у роботі міського пасажирського транспорту ще чимало проблем. 23 березня 1981 р. бюро Львівського міському Компартії України і виконком міської ради народних депутатів прийняли спільну постанову про поліпшення роботи і розвитку міського пасажирського транспорту. Затвердженими заходами передбачено участь багатьох виробничих об'єднань, заводів і фабрик у будівництві транспортних магістралей, шляхопроводів і підземних переходів, надання транспортним підприємствам шефської допомоги матеріалами, запасними частинами, технічними засобами. Визначені конкретні завдання підприємств і організацій міста у цьому напрямі.

В місті набрала сили відносно нова галузь народного господарства — служба побуту. Невеликі малопотужні майстерні перетворилися у високомеханізовані підприємства, послуги яких охоплюють усі сфери побуту трудящих. Введено в дію фабрики хімчистки та фарбування одягу, ремонту взуття, фабрику-пральню, індошовиву та ремонту одягу, комбінати по ремонту побутової техніки, радіо- і телеапаратури, салон перукарських послуг «Чародійка», Будинки побуту

Автовокзал на вул. Стрийській. 1982 р.

та ін. По вул. Боженка відкрито оздоровчий комплекс з фінською банею, басейном і пральнею. Лише за три роки одинадцятої п'ятирічки було споруджено 10 та реконструйовано 183 підприємства побутового обслуговування населення.

Сфера послуг прийшла і на підприємства, в робітничі і студентські гуртожитки. Майстерні і комплексні приймальні пункти індустрії добрих послуг створені на виробничому об'єднанні «Пластмасфурнітура», «Прикарпатпромарматура», «Прогрес», тресті «Львівжитлобуд». 1980 р. мешканцям міста надавалось близько 500 видів різних послуг. Методичним обрядово-побутовим комплексом став Палац урочистих подій, який надає населенню Львова понад 40 видів послуг.

Набули поширення нові прогресивні форми обслуговування населення — виконання замовлень у день їх надходження за принципом «сьогодні на сьогодні», ремонтних робіт в присутності замовника, оплата за послуги після їх виконання, абонементне обслуговування, прийом замовлень на дому, по телефону. Широкий розвиток одержала виїзна форма обслуговування населення, непромислові види послуг — догляд за дітьми, прибирання квартир тощо. 1980 р. сума побутових послуг становила понад 50 крб. в рік на одного мешканця. Удосконалився режим роботи підприємств побуту. Після виходу постанови Ради Міністрів СРСР про впорядкування режиму роботи підприємств, організацій і установ, зайнятих обслуговуванням населення (1983 р.), було переглянуто режим роботи усіх підприємств побуту міста з таким розрахунком, щоб він був найбільш зручним для трудящих. Збільшилось число підприємств, які починають роботу з 7—8 год. ранку і закінчують о 8—9 год. вечора. В суботу відкрито всі, а в неділю — більшість підприємств.

Росте, оновлюється Львів, покращується матеріальний добробут його мешканців. І все це завдяки постійній турботі Комуністичної партії і Радянської держави.

На початку 30-х рр. американський письменник У. Сароян писав: «Львів — це кошмар... Це місто скверни, монумент кінцю, спустошенню і насильству»³⁰. В умовах радянської дійсності Львів став містом молодості і радості, монументом слави людині — творцю величної будови комуністичного суспільства.

РОЗКВІТ КУЛЬТУРИ

Інтенсивний економічний розвиток Львова в умовах розвинутого соціалізму супроводжувався бурхливим культурним будівництвом. Дальшого розквіту набула освіта, наука, література, мистецтво, зростала мережа культурно-освітніх установ.

В 60—70-х рр. партійні і радянські організації міста, керуючись ленінськими настановами про те, що тільки на основі сучасної освіти молоде покоління може допомогти партії будувати комунізм³¹, чима-

³⁰ Соціалістичні перетворення в західних областях України, с. 472.

³¹ Див.: *Ленін В. І. Повне зібр. творів*, т. 41, с. 293.

ло зробили для дальшого вдосконадження системи освіти, розвитку її матеріальної бази, поліпшення навчальної і виховної роботи, підвищення професійної майстерності педагогічних кадрів. За цей період було введено в дію 35 нових шкіл і понад 15 шкіл зазнали реконструкції, що дало можливість збільшити майже на 43 тис. кількість учнівських місць.

На кінець 1980/81 навчального року у Львові працювало 84 загальноосвітніх школи, 18 шкіл робітничої молоді, 13 шкіл-інтернатів, 167 дошкільних закладів, 15 позашкільних установ, 9 дитячо-юнацьких спортивних шкіл. В них навчалось понад 100 тис. учнів, з якими працювали майже 5 тис. вчителів.

Партійні організації і органи народної освіти міста провели велику роботу по забезпеченню шкіл висококваліфікованими кадрами, дальшому підвищенню їх ідейно-теоретичної і професійної підготовки. Партія і уряд високо оцінили роботу працівників освіти. У 60—70-х рр. 28 з них були удостоєні почесного звання «Заслужений учитель УРСР», понад 20 — «Учитель-методист» та «Старший учитель». 1973 р. учительці української мови і літератури СШ № 74 Є. М. Кучеренко було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, а 1980 р. вона стала лауреатом Державної премії УРСР за створення стабільного шкільного підручника.

Педагогічні колективи шкіл міста успішно завершили перехід до загальної освіти. Вони наполегливо працюють над підвищенням якості навчально-виховної роботи, підготовкою учнів до самостійного життя, до корисної трудової діяльності. Значна частина учнів міста проходить трудове навчання у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, стаціонарних таборах праці й відпочинку старшокласників, на спеціальних дільницях і в цехах на виробництві. У школах міста, особливо після виходу постанови ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи», посилилась увага до питань ідейного загартування учнів, виховання у шкільній молоді інтересу до політичних знань, всебічного розвитку їх суспільної активності, формування чіткої життєвої позиції. Були організовані предметні гуртки, школи молодих лекторів і політінформаторів,

Ветеран партії М. М. Теслюк веде бесіду з піонерами на відкритті виставки, присвяченої К. Марксу у Львівському філіалі Центрального музею В. І. Леніна. Березень 1983 р.

Парад випускників шкіл і училищ області, учасників зльоту «Прапор батьків — синам нести». Червень 1983 р.

комсомольського і піонерського активу, суспільно-політичні клуби ім. Я. Галана, інтернаціональної дружби, проводилися теоретичні конференції, ленінські уроки, тематичні вечори, диспути, зустрічі, походи шляхами бойової і трудової слави.

Цілеспрямовану і плідну роботу по комуністичному вихованню підростаючого покоління ведуть суспільно-політичні клуби ім. Я. Галана, які почали працювати з 1972 р. Вони діють при всіх школах міста, є активною формою політичного, трудового та морального загартування школярів, виховання їх на славних революційних, бойових і трудових традиціях партії та народу.

Доброю традицією стало зміцнення інтернаціональних зв'язків з учнями і педагогічними колективами шкіл братніх радянських республік, країн соціалістичної співдружності. Педагогічні колективи Львова підтримують дружні і ділові контакти із школами Ульяновської області, з навчальними закладами міста-побратима Ростова-на-Дону. Львівські педагоги запровадили нові методи роботи з відстаючими учнями. У загальноосвітніх школах міста, зокрема, широко впроваджувався досвід педагогів Москви, які першими почали переходити до кабінетної системи навчання.

Педагогічні колективи міста наполегливо працюють над втіленням у життя рішень XXVI з'їзду КПРС про створення передумов для «поступового переходу на навчання дітей з 6-річного віку в підготовчих класах загальноосвітніх шкіл»³². Вже в 1981/82 навчальному році число підготовчих класів було збільшено майже втричі.

³² Матеріали XXVI з'їзду КПРС.— К., 1981, с. 216.

Невпинно розвивались заклади професійно-технічної освіти. Було успішно вирішено одне з найголовніших завдань, поставлених партією у цій справі, — достроково забезпечено перехід системи профтехосвіти на підготовку молодих кваліфікованих кадрів робітників з середньою освітою. 1980 р. в місті було 31 профтехучилище, які готували робітників 187 спеціальностей. В них навчалось понад 20 тис. учнів. Львівські профтехучилища забезпечені кваліфікованими інженерно-педагогічними кадрами — 1 тис. майстрів виробничого навчання і більш як 500 викладачів. З 1978 р. у профтехучилищах міста почала успішно впроваджуватись комплексна система управління якістю навчально-виховного процесу, значна роль в ній належала учбово-методичному центру. Юнаки і дівчата училищ міста беруть активну участь у Всесоюзній молодіжній грі «Орленок», у роботі комсомольсько-молодіжних клубів робітничої честі «Прапор батьків — синам нести», інтернаціональної дружби, у проведенні «Днів молодого робітника» і інших заходах, які сприяють формуванню особистості молодого робітника.

Виконуючи постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» та «Про дальше вдосконалення процесу навчання і виховання учнів системи професійно-технічної освіти» педагогічні колективи професійно-технічних навчальних закладів і загальноосвітніх шкіл набули значного досвіду спільної профорієнтаційної роботи. За 60—70-і рр. професійно-технічні заклади міста, які все більше стають головним джерелом поповнення народного господарства кадрами робітників, випустили майже 20 тис. кваліфікованих працівників.

Швидко розвивалась середня спеціальна і вища освіта. 1981 р. у місті було 26 технікумів і училищ та десять вузів, які за 1961—1980 рр. підготували і направили у різні райони країни більше 270 тис. юнаків і дівчат, у тому числі понад 120 тис. інженерів, лікарів, поліграфістів, юристів, економістів, товаровзнавців, журналістів та інших спеціалістів — з вищою освітою. За цей період помітно збільшився контингент учнів і студентів. 1981 р. порівняно з 1961 р. він зріс відповідно майже в 3 і 2 рази. 1980/81 навчальному році у технікумах і училищах здобували освіту 34 тис. юнаків і дівчат, у вузах навчалось 64 тис. студентів. Відбулись значні кількісні і якісні зміни серед викладацького складу. Якщо 1961 р. у середніх спеціальних учбових закладах міста працювала 1 тис., то 1981 р. — понад 2 тис. викладачів. Професорсько-викладацький склад вузів зріс за цей час з 2,3 тис. до 5,1 тис. чоловік. 1981 р. на 360 кафедрах університету, інститутів та консерваторії працювало 220 професорів, докторів наук та понад 2 тис. доцентів, кандидатів наук. В 60—70-і рр. за заслуги у підготовці висококваліфікованих кадрів і розвитку наукових досліджень 3 викладачі львівських вузів були удостоєні почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки», 13 — «Заслужений діяч науки», 12 — «Заслужений працівник вищої школи УРСР».

Партійні організації та педагогічні колективи технікумів і вузів нагромадили чималий досвід у справі комплексного підходу до вирі-

шення складних завдань підготовки кадрів. Комплексна система управління якістю підготовки спеціалістів, яка впроваджується з 1976 р. у вищих і з 1977 р. у середніх спеціальних учбових закладах, дає можливість зосередити увагу на формуванні у майбутніх спеціалістів фахової майстерності, комуністичної ідейності, організагорських здібностей. Вона вже зарекомендувала себе як ефективна форма боротьби за глибокі знання та громадську активність випускників, стає надбанням багатьох вузів республіки.

Важливим центром підготовки кваліфікованих спеціалістів став найстаріший вуз Львова — державний університет ім. Ів. Франка. 1961 р. у зв'язку з 300-річчям від дня заснування та за досягнуті успіхи в підготовці науково-педагогічних кадрів і спеціалістів для народного господарства і культури вуз був нагороджений орденом Леніна. За роки Радянської влади дипломи університету одержали близько 50 тис. чоловік, які працюють в різних районах країни. Серед його випускників дев'ять лауреатів Ленінської і Державних премій, п'ять — Ленінського комсомолу, 12 академіків і членів-кореспондентів АН УРСР. 1980/81 навчальному році на 13 факультетах навчалось понад 12 тис. студентів, в тому числі близько 7 тис. — здобували освіту шляхом стаціонарного навчання. На 76 кафедрах працює 60 докторів наук і професорів, понад 400 кандидатів наук і доцентів, близько 400 викладачів. За післявоєнні роки в університеті підготовлено понад 120 докторів наук і більше 100 кандидатів наук з 52 спеціальностей.

Колектив університету на основі синтезу теоретичної підготовки і практичної діяльності студентів досяг певних успіхів по виробленню у випускників — майбутніх керівників і вихователів трудових колективів — необхідних знань і навичок організаторської та громадсько-політичної роботи. Досвід партійної та громадських організацій з питань організації суспільно-політичної практики студентів дістав широке схвалення.

Значну роль в удосконаленні підготовки спеціалістів, у поліпшенні навчального процесу відіграють численні контакти викладачів та студентів університету з 29 вузами та багатьма науково-дослідними інститутами Академії наук, а саме з 26 НДІ АН СРСР, 18 — АН УРСР, 5 — АН інших союзних республік. Університет співпрацював з столичними університетами союзних республік, з вузами Ленінграда, Воронежа, Ростова-на-Дону, Ульяновська, Горького, Иркутська та ін.

Особливо важливе значення для дальшого підвищення рівня наукової, навчально-педагогічної та ідейно-виховної роботи в університеті мало підписання договору про співробітництво з Московським університетом ім. М. В. Ломоносова. Цей урочистий акт відбувся 22 квітня 1982 р. в день народження В. І. Леніна як один з заходів, присвячених святкуванню 60-річчя утворення Союзу РСР. Договір був закономірним продовженням дружби двох університетів, започаткованої ще восени 1939 р., коли вчені Московського університету допомагали колегам зі Львова організовувати науковий і навчальний процес. «Ми підписуємо договір, — заявив секретар парткому МДУ ім. М. В. Ломоносова професор М. В. Сивачов, — між

Лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка поет Д. Павличко серед студентів університету. Березень 1983 р.

найстарішим в Росії Московським і найстарішим на Україні Львівським університетом у день народження В. І. Леніна. Хай завжди нас осяває всеперемагаючий прапор великого Леніна»³³.

Один з найбільших у країні вузів Львівський політехнічний інститут добився вагомих успіхів у справі підвищення якості підготовки спеціалістів, органічного поєднання учбового і виховного процесу. 1967 р. за успіхи у підготовці кадрів і розвиток наукових досліджень політехнічний інститут було нагороджено орденом Леніна, а 1978 р. у зв'язку з 60-річчям ВЛКСМ йому присвоєно звання ім. Ленінського комсомолу. В 1980/81 навчальному році на 16 факультетах, філіалах у Тернополі, Луцьку, відділеннях у Червонограді і Нововолинську навчалось близько 25 тис. студентів. За роки Радянської влади в інституті підготовлено понад 68 тис. спеціалістів. Лише протягом десятої п'ятирічки інститут випустив 20 тис. інженерів 50 спеціальностей. За цей період радянські дипломи одержали майже 400 іноземних громадян багатьох країн Європи, Азії, Латинської Америки та Африки.

Під час навчання студенти активно залучаються до науково-дослідницької роботи, працюють у студентському проектно-конструкторському бюро, виконуючи під керівництвом наставників важливі народногосподарські завдання. За роки десятої п'ятирічки тут виконано робіт на суму понад 5 млн. крб. 1977 р. за активну участь у роз-

³³ Вільна Україна, 1982, 25 квіт.

витку науково-технічного прогресу, впровадженні нової техніки, підготовці висококваліфікованих кадрів для науки і виробництва колективу студентського проектно-конструкторського бюро було присуджено премію Ленінського комсомолу. Навчальний комплекс політехнічного інституту, спроектований у СКТБ, відзначений премією Ради Міністрів СРСР за 1978 р.

Постійно зростає медичний інститут. Якщо в 50-х рр. тут було три факультети і 31 кафедра, то на кінець 70-х рр. — шість факультетів і 74 кафедри. 1980 р. відзначив 50-річчя Український поліграфічний інститут ім. І. Федорова. Успішно здійснювали підготовку висококваліфікованих кадрів для народного господарства, мистецтва і культури інституту лісотехнічний, зооветеринарний, торгово-економічний, фізичної культури, прикладного і декоративного мистецтва, консерваторія.

Велике значення для координації діяльності вузів, узагальнення і поширення передового досвіду навчальної, ідейно-виховної та науково-дослідницької роботи мало створення Ради ректорів вищих навчальних закладів.

Виходячи з вимог постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальший розвиток вищої школи і поліпшення якості підготовки спеціалістів» (липень 1979 р.), ректорати і партійні комітети наполегливо працюють над перетворенням кожного вузу в справжній центр освіти, комуністичного виховання, розвитку науки і культури. Важлива роль при цьому відводиться виробленню наукових прогнозів розвитку вищих учбових закладів, удосконаленню соціального розвитку кожного вузівського колективу.

В процесі комуністичного будівництва зростає роль науки. Здобутки радянських вчених, зокрема вчених Львова, у найважливіших галузях науки і техніки відомі в усьому світі. Виконуючи рішення XXIV з'їзду КПРС, 11 травня 1971 р. ЦК Компартії України та Рада Міністрів УРСР прийняли постанову «Про створення наукових центрів Академії наук УРСР в окремих економічних районах Української РСР».

У Львові було створено Західний науковий центр АН УРСР. До складу ЗНЦ АН УРСР було включено інститути Академії наук УРСР фізико-механічний, геології і геохімії горючих копалин, прикладних проблем механіки і математики, суспільних наук; львівські відділення інститутів ботаніки, біохімії, економіки, відділ інституту теоретичної фізики АН УРСР; наукова бібліотека ім. В. Стефаніка, державний природничий музей, етнографії і художнього промислу, а також інші академічні установи — відділи у Львові, Івано-Франківську, Ужгороді й Чернівцях. Західний науковий центр об'єднав і координує діяльність 20 академічних, 25 галузевих об'єднань з науково-дослідними підрозділами тощо. В них налічується понад 12 тис. наукових і науково-педагогічних працівників, в тому числі 15 академіків і членів-кореспондентів АН УРСР, близько 500 докторів наук і понад 4700 кандидатів наук. У Львові 50 наукових установ, вищих учбових закладів та інших організацій, які займаються науковою роботою.

Члени студентського будівельного загону «Політехнік». 1982 р.

Для дальшого комплексного розв'язання наукових та науково-технічних проблем важливе значення мало створення Інституту прикладних проблем механіки і математики, Всесоюзного науково-дослідного інституту метрології вимірювальних і керуючих систем, ряду відділів інститутів теоретичної фізики, біохімії, ботаніки АН УРСР.

Вчені Західного наукового центру АН УРСР у тісній співдружності з іншими науковими центрами республіки і країни проводять інтенсивні дослідження в багатьох напрямках. В академічних та галузевих науково-дослідних установах і вузах успішно розробляються актуальні проблеми математики і механіки, фізики і хімії, геології й біохімії, кібернетики і вимірювальної техніки, економічних та суспільних наук.

Широкий розвиток наукових досліджень сприяв появі львівських наукових шкіл. На початку 60-х рр. у Львові сформувався сильний колектив спеціалістів у галузі механіки. В цьому велика заслуга академіка АН УРСР Г. В. Карпенка, який з 1952 по 1971 р. очолював фізико-механічний інститут АН УРСР. За розробку питань втоми металів академік АН УРСР Г. В. Карпенко 1971 р. був удостоєний премії ім. Є. О. Патона. Проблеми механіки крихкого руйнування успішно розв'язуються у Львівському державному університеті та Інституті прикладних проблем механіки і математики АН УРСР.

За комплекс робіт групи науковців і виробничників, серед них академіку АН УРСР Я. С. Підстригачу, докторам наук Я. Й. Бураку і Г. В. Пляцку, кандидату фізико-механічних наук Б. І. Колодію присуджено Державну премію Української РСР у галузі науки і техніки за 1975 р. Державну премію УРСР у галузі науки і техніки присуджено доктору технічних наук О. М. Романіву. Цикли фундаментальних наукових досліджень В. В. Панасюка (1974), Я. С. Підстригача, доктора технічних наук Ю. М. Коляно (1978), члена-кореспондента АН УРСР Г. Г. Максимовича, кандидатів технічних наук Є. М. Лютого і В. Ф. Шатинського (1979) з окремих актуальних наукових проблем удостоєні премій АН УРСР імені видатних вчених України. Роботи Б. Л. Пелиха (1971), О. Є. Андрейкова (1976), О. С. Чучмарьова (1978) удостоєні республіканської комсомольської премії ім. М. Островського.

Результати фундаментальних досліджень, одержані вченими Інституту прикладних проблем механіки і математики АН УРСР, заснованого 1978 р. (директор — академік АН УРСР Я. С. Підстригач), з актуальних розділів фізико-математичних наук, мають важливе прикладне значення і знаходять широке застосування при розв'язанні широкого кола проблем оптимізації технологічних процесів.

Активно досліджуються проблеми механіки і фізики в фізико-механічному інституті АН УРСР (директор — академік АН УРСР В. В. Панасюк), у Львівському відділенні Інституту теоретичної фізики, очолюваному академіком АН УРСР І. Р. Юхновським, в університеті та політехнічному інституті. Досягнуті результати в галузі теорії розчинів електrolітів, фазових переходів, мікроскопічної теорії рідкого гелію, теорії металів і сплавів займають помітне місце в досягненнях радянської науки.

Загальносоюзне визнання одержала школа по дослідженню металічних систем і кристалохімії інтерметалічних сполук, створена професорами Е. Е. Черкашиним і Є. І. Гладішевським на базі хімічного факультету Львівського університету. 1976 р. дослідження з кристалохімії сполук рідкоземельних металів, виконані у Львівському університеті, були удостоєні премії Ленінського комсомолу. В сучасній техніці широке застосування знайшли напівпровідникові і молекулярні кристали, що їх почали вирощувати вчені університету, спираючись на теорію фазових перетворень. При вирощуванні сегнетоактивних кристалів, що відбувалося за участю професора університету О. Г. Влоха, було відкрито нове явище електрогірації. Важливими напрямками наукових і прикладних досліджень львівських вчених є проблеми планово-енергетичних та мінерально-сировинних ресурсів у західних областях УРСР.

Широко відомі в нашій країні та за кордоном дослідження львівської школи геологів і геофізиків. Вони відкрили на території західних областей України погужні нафтові та газові родовища. На базі відкритих нових родовищ тепер успішно працюють Бориславське, Долинське і Битківське нафтогазопромислові управління.

Завдяки дослідженням геологів та геофізиків на Прикарпатті відкриті унікальні родовища сірки, значно розширені запаси калійних

і кам'яних солей, успішно розв'язуються проблеми паливно-енергетичних та мінерально-сировинних ресурсів. За наукове обґрунтування і відкриття нових нафтових та газових родовищ на великих глибинах групі науковців і виробничників, серед них члену-кореспонденту АН УРСР Г. Н. Доленку, була присуджена Державна премія Української РСР в галузі науки і техніки (1971).

Біологи вузів, вчені академічних осередків — Львівського державного природничого музею, Львівських відділень Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна, Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного та Інституту землеробства і тваринництва західних районів УРСР (академік ВАСГНІЛ Ф. Ю. Палфій, член-кореспондент АН УРСР М. А. Голубець та ін.) проводять інтенсивну наукову роботу по вивченню молекулярних механізмів диференціації клітин і багатоклітинних організмів, комплексному дослідженню наземних екосистем, зокрема району Карпат, проблем охорони, відновлення та збереження біологічних ресурсів.

Значний внесок у дальший розвиток наукового потенціалу роблять вчені Всесоюзного науково-дослідного і конструкторського інституту радіоелектроніки медичної апаратури, Українського науково-дослідного інституту поліграфічної промисловості.

Історичні рішення з'їздів КПРС, постанова ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» (серпень 1967 р.), наступні партійні документи благотворно вплинули на підвищення їх ефективності, зміцнення зв'язку з практикою комуністичного будівництва.

Створене 1964 р. відділення інституту економіки АН УРСР зосередило наукову діяльність на розробці соціально-економічних проблем управління виробництвом та визначенні шляхів підвищення ефективності виробництва та росту продуктивності суспільної праці.

Важливі проблеми розвитку економіки СРСР відображено в працях С. Д. Дзюбика, М. І. Долішнього, І. О. Лупчика, В. А. Павчака, Б. М. Яремчишина та ін., а питання комплексного розвитку економіки соціалістичних країн — М. А. Тивончука і В. С. Петрова.

Дослідження з марксистсько-ленінської філософії відображено в монографіях О. П. Веремєвої, В. М. Дячкової, І. М. Козачука. Актуальні проблеми історії філософії та суспільно-політичної думки узагальнено в колективних монографіях «Марксистсько-ленінська думка в СРСР: Історичний шлях та проблеми його дослідження», «Розвиток прогресивної філософської думки російського, українського та білоруського народів у XVII—XVIII ст.», книгах М. М. Олексюка, М. М. Вернікова, А. І. Пашука. Питання атеїстичного виховання та критики релігійної ідеології висвітлено в монографіях В. С. Долі, Г. М. Лебединця та ін.

У галузі історичної науки посилилась увага до вивчення історії КПРС, Компартії України. Історико-партійній тематиці присвячено книги Ю. В. Примерова, І. М. Михайловського, М. Т. Сидорчука, О. І. Смолінчука, Й. Д. Черниша, Н. С. Гурладі, колективні монографії «Керівництво КПРС господарським і культурним будівництвом в розвинутому соціалістичному суспільстві», «Діяльність КПРС по

ідейно-політичному вихованню трудящих в умовах розвинутого соціалістичного суспільства», «Нариси історії Львівської обласної партійної організації» тощо.

Особлива увага приділялась дослідженню проблем возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною та соціалістичного будівництва у західних областях УРСР. Цим питанням присвячено колективну працю «Торжество історичної справедливості : Законність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі», монографії Є. М. Галушки, М. К. Івасюти, Ю. Ю. Сливки, В. П. Чугайова, Й. Т. Цюха та ін. Соціально-економічний розвиток і визвольна боротьба народних мас та культура України в епоху капіталізму та феодалізму розкриті в працях В. В. Грабовецького, Ю. М. Гроссмана, В. Ф. Інкіна, Я. Д. Ісаєвича, Я. П. Кіся, М. М. Кравця, Г. Ю. Гербільського, Ф. І. Стеблія, П. В. Свежинського та ін. З 1970 р. у Львові видається республіканський міжвідомчий науковий збірник «Українське слов'янознавство», а з 1976 р. — під назвою «Проблеми слов'янознавства».

Історики Львова взяли активну участь у підготовці таких фундаментальних видань, як «Історія міст і сіл Української РСР» та «Історія Української РСР» (в 8-ми т.), удостоєних Державних премій СРСР та Української РСР, «Історія робітничого класу УРСР» (в 2-х т.), «Історія селянства УРСР» (в 2-х т.), «Українська Радянська Енциклопедія», «Радянська енциклопедія історії України» та ін. Спільно з працівниками львівських архівів опубліковано ряд збірників документів і матеріалів.

У галузі археології широке визнання здобули результати багаторічних досліджень палеолітичних пам'яток Подністров'я, одержані О. П. Чернишем. Неоліту та доби бронзи присвячено праці І. К. Свешнікова, ранньому слов'янству — М. Ю. Смішка. Наслідки плідної роботи археологів узагальнено в колективних працях «Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу)», «Стародавнє населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час», «Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку» (1981), а також у підготовленому за їхньою участю фундаментальному виданні «Археологія Української РСР» (в 3-х т.), удостоєної Державної премії Української РСР. У галузі етнографії та мистецтвознавства опубліковано монографії Ю. Г. Гошка, К. І. Матейко, Я. П. Запaska, Ю. П. Лашука, Г. С. Островського, В. І. Свенціцької. За участь у виданні «Історії українського мистецтва» П. М. Жолтовський удостоєний Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка.

Літературознавці досліджували теорію та історію літератури, публіцистики, українсько-слов'янські літературні взаємини (праці І. П. Вишневецького, М. С. Гурладі, В. Й. Здорогеги, Р. Ф. Кирчіва, Н. І. Міщенко, М. І. Рудницького, І. І. Дорошенка, О. В. Чичеріна, С. М. Шаховського та ін.).

Проблеми франкознавства висвітлювались у монографіях І. І. Дорошенка, С. В. Щурата, збірках «Іван Франко. Статті й матеріали» та «Українське літературознавство». За участю львівських літерату-

рознавців опубліковано літературно-критичні праці І. Франка в 50-томному академічному зібранні його творів.

Значним внеском в українське мовознавство стали колективні праці «Нариси з української лексикології», «З історії української лексикології», монографії І. І. Ковалика, І. М. Керницького, праці П. П. Коструби, І. З. Петличного, Б. В. Кобилянського і М. Й. Онишкевича, Ю. К. Редька і М. Л. Худаша. Опублікований мовознавцями «Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.» удостоєний премії ім. Івана Франка АН УРСР. Діалектологи Львова взяли участь у підготовці таких фундаментальних видань, як «Атлас української мови», «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас» та «Загальнокарпатський діалектологічний атлас».

Дослідження з сербо-лужицької філології узагальнено в працях К. К. Трофимовича, з античної — Й. У. Кобіва та Р. М. Оленича, з граматики готської мови — В. М. Задорожного.

У Львові видаються міжвідомчі республіканські збірки «Питання російської літератури» та «Іноземна філологія».

Керуючись рішеннями XXV з'їзду КПРС про прискорення науково-технічного прогресу та забезпечення тісного зв'язку науки з виробництвом, у квітні 1976 р. бюро Львівського обкому партії розглянуло і затвердило комплексний план розвитку науки і сприяння науково-технічному прогресу в області. З'єднанню науки і виробництва сприяла реалізація постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР «Про деякі заходи по дальшому поліпшенню управління науково-технічним прогресом у республіці», прийнятої 1977 р. При Західному науковому центрі АН УРСР почали діяти на базі 12 міжвідомчих цільових науково-виробничих об'єднань чотири міжвідомчі науково-виробничі комплекси: машинобудівний, приладобудівний, геолого-геофізичний і сільськогосподарський, а до кінця п'ятирічки ще два — хіміко-технологічний і соціально-економічний, які ґрунтувались на шести нових цільових об'єднаннях. В одинадцятій п'ятирічці розроблялись цільові комплексні програми підвищення якості та технічного рівня продукції «Автобус», «Автонавантажувач», «Конвейер — робот і маніпулятор», «Телевізор», «Взуття». Нова форма співдружності вчених і виробничників відкрила реальні можливості для інтеграції науки і виробництва. Комплекси об'єднали понад 60 наукових, навчальних і виробничих організацій, 14 спільних лабораторій, міжвідомчий цільовий обчислювальний центр, які виконують 15 науково-технічних цільових програм. На початку десятої п'ятирічки в межах комплексів брали участь 442 науково-технічних працівники, а 1980 р. — 1651, в тому числі 395 докторів і кандидатів наук.

З метою піднесення ролі партійних організацій у зміцненні зв'язків науки і виробництва при Львівському міськкомі партії працює методична рада секретарів парторганізацій науково-дослідних установ. Для успішної координації пошукових робіт та прискорення впровадження їх результатів у виробництво, поліпшення організаційної роботи та контролю за виконанням цільових програм міськком партії в межах міжвідомчих цільових науково-виробничих об'єднань

практикує періодичні зустрічі секретарів партійних організацій науково-дослідних установ, вузів і виробничих колективів.

Інтеграція науки і виробництва, створення міжгалузевих науково-виробничих об'єднань і комплексів дають зримі результати. Так, з 1976 по 1980 р. впроваджено у виробництво близько 2000 наукових розробок з сумарним економічним ефектом більш як 550 млн. крб. Масштаби впровадження наукових розробок в регіоні за роки десятої п'ятирічки зросли порівняно з середньорічними в дев'ятій п'ятирічці на 20 %³⁴. Тривалість циклу від ідеї до впровадження скоротилась більш як удвічі. Реальний економічний ефект від розробок, реалізованих об'єднаннями науково-виробничих комплексів, перевищив 120 млн. крб.

Досвід вдосконалення управління розвитком науково-технічного потенціалу регіону був узагальнений на розширеному засіданні бюро Західного наукового центру АН УРСР у січні 1980 р., в роботі якого взяли участь президент АН СРСР академік А. П. Александров, президент АН УРСР, академік Б. Є. Патон, секретар ЦК Компартії України Я. П. Погребняк, перший секретар Львівського обласного комітету партії В. Ф. Добрик, а також на Всесоюзному семінарі «Інтеграція науки і виробництва в умовах розвинутого соціалізму (форми, методи, шляхи розвитку)», проведеному 1981 р. Академією наук СРСР та Академією наук Української РСР.

Вчені Львова мають широкі і постійні міжреспубліканські зв'язки. Вони співробітничать з академічними і галузевими інститутами і вузами Москви, Ленінграда, Києва, Горького, Свердловська, Новосибірська, Алма-Ати, Фрунзе.

В 60—70-і рр. продовжувала розвиватись мережа і зміцнюватись матеріальна база культурно-освітніх закладів Львова, підвищилась їх роль у комуністичному вихованні трудящих. Було споруджено Будинок культури ім. Ю. Гагаріна, державний цирк, кінотеатри «Мир», «Октябрь», «Орленок», «Супутник», «Карпати», центральну міську бібліотеку для дітей ім. А. Гайдара, Палац молоді «Романтик» та ін.

Зросла кількість бібліотек: 16 з них одержали нові приміщення, близько 20 були реконструйовані і розширені. 1981 р. у місті налічувалось 380 бібліотек всіх систем і відомств із загальним фондом понад 22 млн. одиниць зберігання. Найбільша у місті Наукова бібліотека ім. В. Стефаніка АН УРСР за науковим рівнем і обсягом фондів посідає одне з провідних місць серед бібліотек країни. Універсальні за змістом фонди бібліотеки становлять цінне і багате зібрання вітчизняної і зарубіжної наукової, виробничої, навчальної та художньої літератури і нараховують понад 5 млн. одиниць зберігання. Щороку вона обслуговує в середньому 15 тис. читачів, які одержують тут 1,5 млн. книг.

Значна роль у комуністичному вихованні трудящих належить 50 Будинкам культури і 13 музеям міста. До послуг трудящих стали

³⁴ Партийная жизнь, 1981, № 8, с. 51.

Розширена вчена рада Західного наукового центру АН УРСР з участю академіків А. П. Александрова і В. Є. Патона. 1980 р.

нові музеї історії військ Червонопрапорного Прикарпатського військового округу, історії релігії та атеїзму, меморіальний музей «Пагорб Слави», народної архітектури і побуту, першодрукаря Івана Федорова, аптека-музей, філіали музею українського мистецтва — художньо-меморіальні музеї О. Л. Кульчицької і О. Х. Новаківського, філіал історичного музею — Арсенал. Послугами музеїв щорічно користуються в середньому 2 млн. львів'ян і гостей міста. В експозиції філіалу Центрального музею В. І. Леніна близько 6 тис. документів, які всебічно розкривають життя і діяльність вождя міжнародного пролетаріату, його геніальне вчення, історію створеної ним Комуністичної партії, роботу місцевих партійних і радянських органів по втіленню в життя ленінських заповітів. За роки діяльності Львівський філіал Центрального музею В. І. Леніна відвідало понад 8 млн. чоловік.

Велику роботу веде Львівська організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. На кошти і з ініціативи товариства проводяться археологічні дослідження і реставрація пам'яток архітектури, відшукуються та беруться на облік пам'ятки історії, фольклору та етнографії, встановлюються художньо-меморіальні дошки, пам'ятні знаки, присвячені видатним діячам минулого, героям революційного руху, соціалістичного будівництва та Великої Вітчизняної війни, письменникам та художникам.

«Усі ми бачимо, — відзначалося на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС, — як у міру зростання культурного рівня народу

Відвідувачі знайомляться з виставкою, присвяченою 80-річчю другого з'їзду РСДРП у Львівському філіалі Центрального музею В. І. Леніна. Червень 1983 р.

посилюється вплив мистецтва на уми людей. Тим самим зростають і можливості його активного втручання в суспільне життя. А отже, величезною мірою збільшується відповідальність діячів мистецтва за те, щоб могутня зброя, яка є в їх руках, служила справі народу, справі комунізму»³⁵.

Вагомий вклад у реалістичне відображення радянської дійсності вносять львівські письменники. Значною літературною подією була публікація романів І. Вільде «Сестри Річинські» та Г. М. Тютюнника «Вир», відзначені Державною премією Української РСР ім. Т. Г. Шевченка.

Складні і різноманітні проблеми зв'язку людини з рідною землею знайшли художнє відтворення в романах «Великі надії», «У світ широкій» В. З. Гжицького, «Край битого шляху», «Нестор», «Черлене вино», «Манускрипт з вулиці Руської» Р. І. Іванчука, лауреата премії ім. А. Головка 1980 р., «Колосу треба налитися», «Що відстоялося в серці» В. М. Лозового, «Отчий світильник», «Кам'яне поле» Р. М. Федоріва, «Пам'ятник» Д. К. Герасимчука, «Роман Подоляк про себе і про людей» П. М. Інгульського та ін.

В дусі традицій Я. О. Галана написані твори П. С. Козланюка «Катюзи по заслугі», Т. Є. Мигаля «Живим і мертвим», «З-під ганебного стовпа», спрямовані проти ідеології українського буржуазного націоналізму.

³⁵ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 14–15 червня 1983 року, с. 19.

Сцена з вистави театру ім. М. Зацьковецької «Украдене щастя» за п'єсою І. Франка. 1980 р.

Високу оцінку громадськості одержали поетичні збірки Р. А. Братуня, В. С. Колодія, Р. М. Лубківського, В. І. Лучука, М. Є. Петренка, М. З. Романченка, М. С. Хоросницької, Б. С. Стельмаха, Р. М. Кудлика, байки І. І. Сварника та ін. Львівські поети багато перекладають на українську мову твори колег — представників братніх літератур народів Радянського Союзу, а також зарубіжних авторів, особливо слов'янських поетів. Все це поглиблює інтернаціональний характер творчості українських письменників і є свідченням ідейно-творчого збагачення братніх літератур.

Активнішою стала літературна критика. Були опубліковані книги М. М. Ільницького «Барви і тони поетичного слова», «Тасмниці музи», «Енергія слова», «Поетія неспокою», І. І. Дорошенка «Сучасність кличе», «Нового прагнучи слова».

У Львові продовжують виходити чотири газети («Вільна Україна», «Ленінська молодь», «Слава Родины», «Львовская правда»), 23 багатотиражні газети, літературний та суспільно-політичний журнал Спілки письменників України «Жовтень», який дає півтитул в літературі талановитій молоді, надає свої сторінки представникам інших літератур народів Радянського Союзу. Статті і памфлети, які

викривають політику і практику українських буржуазних націоналістів, надруковані в рубриці «Пост ім. Я. Галана» журналу «Жовтень», публікуються в однойменному щорічному збірнику, що його видає «Каменяр».

Широку діяльність розгорнули видавництва: книжково-журнальне «Каменяр», при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», «Вільна Україна» Львівського обкому Компартії України, філіал республіканського видавництва «Радянська школа».

60—70-і рр. були періодом дальшого розвитку театрального мистецтва Львова. 100-річчя від дня народження В. І. Леніна театр опери та балету відзначив постановкою опери Б. Лятошинського «Золотий обруч», удостоєної 1971 р. Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка. Львів'яни вперше в Радянському Союзі поставили оперу Д. Верді «Ернані». Значним досягненням театру була постановка балетів «Спартак» А. Хачатуряна і «Джоконда» А. Понк'єллі. У ці роки театр опери і балету дав пугівку у сценічне життя балетам «Слава космонавтам!» і «Останній бал» Ю. Бірюкова, «Орися» А. Кос-Анатольського, «Багряні зірниці» С. Жданова, операм «У неділю рано» В. Кирейка, «Украдене щастя» і «Ріхард Зорге» Ю. Мейтуса, трилогії «Досвітні вогні» В. Кирейка, Л. Дичко, М. Скорика.

Творчі досягнення театру опери та балету примножували диригенти народний артист УРСР І. В. Лацанич, заслужені артисти УРСР С. М. Арбіт і І. С. Юзюк, головний балетмейстер народний артист УРСР М. А. Ісупов, народний артист СРСР П. Кармалюк, народні артисти УРСР Т. С. Дідик, О. М. Вrabель, В. Я. Лубяний, заслужені артисти УРСР Л. Ф. Божко, Т. І. Братківська, В. П. Чайка, В. Л. Герасименко, Л. Жилкіна, В. П. Лужецький, Г. Ю. Дашак, Т. О. Поліщук, Н. Г. Тичинська, І. Г. Попов, Р. З. Вітошинський, В. Д. Ігнатенко та ін.

Основу репертуару Державного українського драматичного театру ім. М. Заньковецької становили п'єси радянських драматургів. У 60—70-х рр. тут йшли вистави за п'єсами О. Корнійчука «В степах України», «Мої друзі» та «Пам'ять серця», О. Гончара «Прапороносці», М. Зарудного «Вірність» та «На сьомому небі», М. Погодіна «Третя патетична», К. Симонова «Четвертий», В. Врублевської «Кафедра» та ін. У ці роки репертуар театру збагатився постановками української, російської і світової класики: «Невольник» М. Кропивницького, «Гайдамаки» за Т. Шевченком, «Суєта» і «Хазяїн» І. Карпенка-Карого та «Украдене щастя» І. Франка, «Діти сонця» М. Горького та «Король Лір» і «Річард III» В. Шекспіра. Великим успіхом користувалися постановки п'єси «Сестри Річинські» І. Вільде та Б. Антківа, а також «Марія Заньковецька» І. Рябокляча.

Помітною віхою в історії театру ім. М. Заньковецької були його гастролі в Києві 1969 р. і в Москві 1974 р. За успіхи в розвитку театрального мистецтва 1970 р. театру ім. М. Заньковецької було присвоєно почесне звання академічний. Творче обличчя театру ім. М. Заньковецької визначили народні артисти СРСР Н. В. Доценко, О. Д. Гай, народні артисти УРСР В. Г. Максименко, Ф. М. Стригун,

Львівські композитори М. Ф. Колесса, С. П. Людкевич, А. Й. Кос-Анатольський, Д. Є. Задор, Є. Т. Козак. 1979 р.

В. К. Полінська, заслужені артисти УРСР Л. Х. Кадірова, Т. Й. Литвиненко, К. П. Хом'як, Б. М. Антків, О. П. Гринько, В. Й. Глухий, Б. М. Козак, Г. І. Шайда та ін.

Львівський російський драматичний театр Радянської Армії 1961 р. відзначив своє 30-річчя постановками «Океан» О. Штейна, «Ленінградський проспект» І. Штока, «День рождження Терезы» Г. Мдівані. 1962 р. театр провів звітні гастролі в Москві. Своїми виставами він продовжував розповідати про людей військового гарту і подвиги патріотів Радянської Батьківщини. Кращі постановки цієї тематики — «Суд матері» і «Вдови» І. Рачади, «Семнадцять мгновений весны» Ю. Семенова і В. Токарева, «А зори здесь тихие...» Б. Васильєва, «Солдатская вдова» Н. Акилова, «Лейтенанты» А. Пінчука, «Наследство» А. Софронова. Ще однією сторінкою львівської сценічної Ленініани були вистави «Покушение на Прометея» Д. Ісланова (1967), «Большевики» М. Шатрова (1969).

В трупі армійців працюють народний артист СРСР, лауреат Державної премії А. Аркадьєв, заслужений діяч мистецтв УРСР А. Ротенштейн, народні артисти УРСР З. Дехтярьова, В. Щербаков, Л. Калачевська, заслужені артисти УРСР К. Байбакова, Ж. Тугай, Р. Воробйова, І. Кравчук, В. Сатаров, Г. Кирик, Н. Лук'яненко, І. Макогон, Г. Сизов та ін.

В репертуарі Українського театру юного глядача ім. М. Горького завжди відчувається пульс сучасності та революційної романтики, що найбільше імponує юному глядачеві. Кращі вистави театру 60—70-х рр. «Мати» М. Горького, «Молода гвардія» О. Фадєєва, «РВР»

Народний ансамбль танцю «Дружба» Будинку культури працівників торгівлі.

А. Гайдара, «Ім'ям революції» М. Шатрова, «Червоні дияволята» П. Плехіна, О. Полевого та А. Толбузіна, «Овод» Е. Войнич та ін.

1969 р. за заслуги в комуністичному вихованні молодого покоління Театр юного глядача ім. М. Горького нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. У складі трупи театру заслужені артисти УРСР О. Т. Янчуков, Т. І. Орленко, М. В. Слав'янський, Л. Г. Крамаренко, Х. І. Кедич та ін.

Певні творчі здобутки мав і обласний театр ляльок, на сцені якого йшли вистави «Дочка Індії» Н. Ходза, «Дюймовочка» А. Прунштейна, «Горбоконики» П. Ершова, «Солом'яний бичок» Ю. Заховаєва, «Стриборів ліс», «Троянда волі» В. Сідак і М. Шурупова, «Казка про рідну землю» В. Гольдфельда та ін.

Значних успіхів досягло музичне мистецтво. Львівські композитори розвивали кращі традиції народної музичної творчості, а також української, російської і світової музичної класики. Великою подією в культурному житті Львова стало святкування 100-річчя від дня народження Героя Соціалістичної Праці народного артиста СРСР, лауреата Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1964), професора С. П. Людкевича. 1980 р. А. Й. Кос-Анатольському за цикл вокальних творів присуджено Державну премію Української РСР ім. Т. Г. Шевченка. Творчий внесок композитора в скарбницю радянської музичної культури великий і самобутній: опери, балети, симфонії, ораторії, кантати — всього понад триста творів різних музичних жанрів. Але визначальним у його творчості є пісенний жанр, в якому композитор досягнув справжніх вершин майстерності.

З творами львівських композиторів знайомлять слухачів хорово-капела «Трембіта», тріо сестер Байко, М. Т. Крушельницька, Л. О. Шутько, О. В. Крися та інші виконавці. 1976 р. сестри Ніна,

Марія і Даниїла Байко були удостоєні Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка за концертні програми 1973—1975 рр.

Дальшого розвитку набуло самодіяльне мистецтво. У Львові налічується 33 самодіяльні колективи, деякі з них піднялися до рівня професіональних. Заслужений вокально-хореографічний ансамбль УРСР «Галичина» Палацу культури виробничого об'єднання «Електрон», заслужений ансамбль танцю УРСР «Юність» Палацу культури ім. Ю. Гагаріна, Народний ансамбль пісні і танцю народів СРСР «Сузір'я» Палацу культури виробничого об'єднання «Електрон» (художній керівник заслужений артист УРСР О. А. Волинець) з великим успіхом представляли радянське самодіяльне мистецтво в зарубіжних країнах. Популярністю користуються заслужена хорова капела УРСР Будинку культури працівників зв'язку (художній керівник заслужений артист УРСР С. Д. Вахняк), народний ансамбль бандуристок «Галичанка» Будинку культури працівників торгівлі (художній керівник заслужений працівник культури УРСР В. Б. Дичак), у цьому ж Будинку культури успішно працює народний театр ім. Ленінського комсомолу. Слід відзначити виступи народного вокального ансамблю «Львів'янка» Будинку культури будівельників, народного хору хлопчиків і юнаків «Дударик» обласного будинку вчителя, молодіжний театр Палацу культури залізничників ім. 30-річчя ВЛКСМ та ін.

Для львівських архітекторів, діячів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, як і для всього радянського мистецтва, 60—70-і рр. були характерними більш активним зверненням до корінних проблем сучасності, глибшим і багатограннішим відображенням правди життя, сміливішими творчими пошуками, значним розширенням мистецьких засобів.

Творчі зусилля архітекторів були спрямовані, з одного боку, на збереження і реставрацію сформованого на протязі віків неповторного архітектурного обличчя центральної частини міста, яку було перетворено в історико-архітектурний заповідник, і — з другого, на створення нових житлових масивів у комплексі з спорудами культурно-побутового обслуговування.

За генеральним планом розбудови територія міста була поділена на п'ять планувальних зон — центральну, північну, південну, східну і західну. Проспект В. І. Леніна — центральна магістраль Львова — був продовжений за рахунок радикально реконструйованої вулиці ім. 700-ліття Львова. Тут було збудовано чудовий готель «Львів», широкоформатний кінотеатр «Мир», одну з кращих сучасних львівських споруд — одинадцятиповерховий будинок обчислювального центру (архітектор М. Д. Вендзилович) і ряд багатоповерхових житлових будинків.

До цікавих споруд центральної зони міста варто віднести насамперед комплекс нових учбових і учбово-допоміжних корпусів Львівського політехнічного інституту ім. Ленінського комсомолу, введених за проектами архітекторів М. В. Мікули, П. П. Мар'єва, М. Б. і А. Д. Консулових, А. М. Рудницького. Приваблюють сучасними формами лабораторний корпус інституту прикладного і декоративного мистецтва (архітектор М. Д. Вендзилович), адміністративний

корпус інституту «Теплоелектропроект» по вул. Руставелі (архітектор Л. П. Кузьма-Скорик), музей військ Прикарпатського військового округу (архітектор О. В. Гукович), а також житлові будівлі — восьмиповерховий будинок з кафе «Червона шапочка» (архітектор Я. І. Назаркевич), будинок з оригінальними балконами-балюстрадами на пл. Галана (архітектор А. Д. Консулов) і вдало вписаний в складний рельєф місцевості дев'ятиповерховий будинок по вул. Стрийській № 28 (архітектор О. А. Радомський).

На околицях міста розгорнулось велике житлове будівництво, яке базувалося на архітектурній ідеї вільної забудови з створенням у внутрішньому відкритому просторі максимальних вигод для відпочинку. Житловий масив північної зони (між вул. Б. Хмельницького і Калініна) доповнений продуманою системою зелених насаджень, благоустроєних скверів та доріжок.

Характерною архітектурною рисою південно-східної, гористої і багатой на озеленення зони є групування будинків баштового типу в різних комбінаціях (наприклад, уступчато-ритмічне розміщення дев'ятиповерхових гуртожитків на розі вул. Зелена і Кримська (архітектор Я. І. Назаркевич). Великі житлові масиви виростають на просп. Ленінського комсомолу, в районі Сихова, а також в західній частині міста — селищі Жовтневому та вул. Варшавської. Для цих районів прийнято принцип контрастного, різномасштабного поєднання будинків, належна увага приділяється оригінальному оформленню екстер'єрів. Найбільшим за площею і населенням є південна і південно-західна зони в районах вул. Стрийської, Артема, Наукової, Боженка, Любінської, Терешкової. Автори проєктів забудови і окремих споруд прагнули надати новому місту виразно сучасного профілю. На вул. Стрийській споруджуються будинки обкому Компартії України і облвиконкому, театру російської драми, на вул. Боженка — громадсько-культурний центр: універмаг, басейн, АТС, готель, будинок культури. Центральний Комітет Компартії України і Рада Міністрів Української РСР присудили Державну премію Української РСР ім. Т. Г. Шевченка в галузі архітектури (1980) З. В. Підлісному, Л. Д. Нівіній, С. В. Зем'яніну — архітекторам, авторам проєкту, Я. О. Корнільєву — інженеру-конструктору — за житловий квартал «Сріблястий», розміщений у південно-західному районі міста. Значна заслуга в забудові і реконструкції міста належить заслуженим архітекторам УРСР А. М. Шуляру, Я. О. Новаківському, лауреату премії Ради Міністрів УРСР Р. М. Липці, архітекторам А. А. Петровій, Р. М. Миху та ін.

1979 р. у Львові вперше в нашій країні розроблено комплексний план політичного і архітектурно-художнього оформлення міста, розрахований на десять років, яким передбачено спорудження ряду пам'ятників, встановлення художньо-меморіальних дощок, пам'ятних знаків, декоративно-паркової скульптури, оздоблення громадських, промислових і житлових будинків творами монументального живопису, впорядкування елементів наочної агітації і пропаганди, реклами.

Значні зрушення сталися в галузі образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Підготовка і участь львівських митців

Відкриття пам'ятника Івану Федорову. 1977 р.

у найбільших виставках 60—70-х рр. «Земля і люди», «Людина праці», присвячених 50- і 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, 100-річчю від дня народження В. І. Леніна, 30-річчю визволення Львова від фашистських загарбників і Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, стали важливими віхами їх подальшого творчого зросту, розширення ідейного кругозору і тематичного діапазону. Львівські живописці у цей період виступають з низкою зрілих, стилістично розмаїтих історико-революційних і жанрових картин. Вагомим внеском в українську Ленініану стали живописні полотна заслуженого діяча мистецтв УРСР В. М. Савіна «Напередодні», заслуженого художника УРСР С. М. Серветника «Ленін серед верховинців», заслуженого діяча мистецтв І. Ф. Гуторова «Спілка боротьби і дружби», в яких образ вождя пролетаріату сповнений глибокої мудрості, людської теплоти і гуманності. Історичні події Великого Жовтня, героїка громадянської і Вітчизняної воєн, комуністичного і антифашистського підпілля оживають у майстерних композиціях М. М. Добронравова «Комсомольці 20-х рр.», П. П. Сингаївського «Між боями», В. І. Скосаренка «Львів знову наш», Д. Д. Довбошинського «Антифашистська демонстрація в Колках у 1935 р.» та ін.

Зміцнюються творчі зв'язки живописців з трудовими колективами Львівщини. В результаті з'явився ряд тематичних полотен і портретів, в яких яскраво відображено мирну плодотворну працю радянських людей, красу і духовне багатство нашого сучасника. Такими

є картини М. Д. Андрущенко «Толока», З. П. Флінти «Обжинки», Л. М. Медведя «Сірчаники Нового Роздолу», портрети Героїв Соціалістичної Праці В. Й. Гургаля (художник І. М. Скобало), доярки Г. Клюк (художник М. В. Ткаченко), композитора С. Людкевича (художник С. М. Борейко) та ін. Цікаві пейзажі створив С. Г. Коропчак.

В галузі театральньо-декораційного мистецтва значних успіхів досягли народний художник Української РСР С. М. Лисик і заслужений діяч мистецтв УРСР М. В. Кипріян — лауреати Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка.

Плідно працювали провідні майстри львівської скульптури народні художники Української РСР Я. І. Чайка, Е. П. Мисько, В. Н. Борисенко, заслужені діячі мистецтв УРСР Д. П. Крвавич, В. П. Одрехівський, В. М. Подольський, О. П. Пилев, Й. А. Садовський та ін.

Творчу зрілість львівські скульптори засвідчили створенням у місті двох величних монументів-пам'ятників — Великому Каменяреві Івану Франку (скульптори В. Н. Борисенко, Д. П. Крвавич, Е. П. Мисько, В. П. Одрехівський, Я. І. Чайка, архітектор А. М. Шуляр) і Монументу Бойової слави Збройних Сил СРСР (скульптори Д. П. Крвавич, Е. П. Мисько, Я. М. Мотика, художник О. П. Пирожков, архітектори М. Д. Вендзилович, О. С. Огранович; Державна премія ім. Т. Г. Шевченка за 1972 р.), які є значним вкладом у мистецтво вітчизняної монументальної пластики. Широке визнання отримали споруджені у Львові пам'ятники Я. Галану (скульптори О. П. Пилев, А. О. Охріменко, В. М. Усов, архітектор В. І. Блюсюк), В. Стефанику (скульптор В. І. Сколодра, архітектор М. Д. Вендзилович), І. Федорову (скульптори В. І. Борисенко, В. М. Подольський, архітектор А. Д. Консулов), С. Тудору (скульптор Д. П. Крвавич, архітектор М. Д. Вендзилович). Багато пам'ятників за проектами львівських скульпторів встановлено в районах області і за її межами.

Графічне мистецтво Львова розвивалося як багатожанрове, тематично розмаїте, тісно пов'язане з життям народу. Радянська дійсність знайшла вдумливе, правдиве відображення в роботах Л. І. Левицького «На автобусному заводі», «За здоров'я людини», «Карпати», С. М. Гебус-Баранецької «Чотири пори року колгоспниці», «Господарі Карпат», П. П. Обаль «Люди різних професій», З. Є. Кецала «Визволення», «Геологи в Карпатах», «Уральський вечір», І. Г. Картушенка «У горах», «На металургійному заводі» та ін.

Досвідченими майстрами книжкової графіки і плакату проявили себе С. П. Караффа-Корбут, І. М. Крислач, Є. І. Безніско, І. В. Остафійчук, М. В. Курилич, І. П. Плесканко, В. А. Буглак, Р. І. Зарницький та ін.

Твори майстрів художньої кераміки і художнього скла не раз експонувались на виставках в СРСР і за рубезем, увійшли до експозицій музеїв. Значного розвитку набуло мистецтво художнього текстилю, особливо його монументальний вид — тематичний килим (гобелен). Заслуженою популярністю користується створений талановитий жіночий і чоловічий одяг.

Значних успіхів досягла художня творчість самодіяльних умільців, людей різних професій. Кваліфіковану допомогу вони одержували від Львівського обласного науково-методичного центру народної творчості і культурно-освітньої роботи, Міжспілкового будинку самодіяльної творчості, мистецьких спілок і художніх музеїв.

Керуючись випробуванням дороговказом радянського мистецтва — методом соціалістичного реалізму, втілюючи в життя ленінські принципи партійності і народності, львівські митці вносять гідний вклад у розвиток багатонаціональної радянської соціалістичної культури.

* * *

Період зрілого соціалізму є найбільш бурхливим етапом соціально-економічного і культурного розвитку в історії міста. Завдяки постійному піклуванню КПРС і Радянського уряду та братній допомозі всіх народів Радянського Союзу Львів перетворився на великий індустріальний центр, провідними галузями якого стали машино- і приладобудування, електротехнічна промисловість. Швидкими темпами здійснювалося капітальне і житлове будівництво. Львів став містом вузів і науково-дослідних установ, творчих спілок, театрів і музеїв та культурно-освітніх закладів. Своєю невтомною працею львів'яни під керівництвом партійних організацій створюють матеріальні і духовні цінності розвинутого соціалізму, беруть активну участь у будівництві комуністичного суспільства.

ВИСНОВКИ

Історія Львова — яскрава сторінка історії українського народу, возз'єднаного в єдиній Радянській державі в результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції та здійснення послідовної лєнінської національної політики КПРС.

Львів виник як одне з міст-фортець, споруджених для захисту Галицько-Волинського князівства від спустошливих чужоземних нападів. Протягом перших десятиріч існування він перетворився у найбільший економічний центр князівства. Будівельники Львова, ремісники і купці стали спадкоємцями і продовжувачами традицій, що сформувалися в стародавньому Києві та інших містах Давньої Русі. Це мало визначальний вплив на формування архітектурного обличчя Львова, на характер побуту та культури міського населення.

Іноземні феодалі-загарбники намагались перетворити Львів у форпост свого панування на західноукраїнських землях. Але трудяще населення міста ніколи не корилося поневолювачам, боролось проти соціального і національно-релігійного гноблення. Львів став важливим осередком єднання західноукраїнських земель з усією Україною та Росією. Великим був внесок у розвиток культури Львова першодрукаря Івана Федорова, талановитого публіциста Юрія Рогатинця, вчених-філологів Івана Борецького і Памви Беринди та багатьох інших передових діячів.

Середньовічний Львів славився високим рівнем ремесла, неповторною красою архітектурних ансамблів. Це була заслуга простих трудівників: ремісників, будівельників, майстрів різця і пензля, боротьба яких проти феодалів і міських патрициїв мала глибоко прогресивний характер.

З появою перших мануфактур, а згодом і фабрик починається формування пролетаріату, який високо підняв прапор класової боротьби. Вже 1848 р. пролетарі стають на шлях барикадних боїв. З 1870 р. не вщухає страйковий рух львівських робітників, боротьба проти капіталу дедалі міцнішає, гартується інтернаціональна єдність трудящих. З кінця ХІХ ст. Львів стає центром революційно-демократичного, а згодом соціалістичного руху на західноукраїнських землях.

Могутній вплив на піднесення революційно-визвольного руху трудящих Львова справила перша російська революція 1905—1907 рр. і особливо Велика Жовтнева соціалістична революція. Натхненне ідеями геніального Лєніна та Великого Жовтня, успіхами соціалістич-

ного будівництва в Країні Рад, трудяще населення міста під керівництвом комуністів піднялося на боротьбу за торжество цих ідей в Західній Україні, за її возз'єднання з Радянською Україною.

У вересні 1939 р. почалося літочислення Радянського Львова. За роки Радянської влади у місті відбулися корінні соціально-економічні і політичні зміни, які становлять цілу епоху в його історії. Волею Комуністичної партії і Радянського уряду, завдяки самовідданим праці та щедрій, безкорисливій допомозі всіх народів нашої неосяжної Батьківщини Львів перетворився у крупний індустріальний і адміністративний центр, осередок науки і культури Української РСР. Трудові здобутки львів'ян відомі всій країні, вони одержали високе визнання ЦК КПРС і Радянського уряду, свідченням чого є найвища нагорода Батьківщини — орден Леніна, який увінчує натхненну працю трудящих міста.

Новий імпульс для дальшого піднесення творчої активності трудящих Львова дали історичні рішення XXVI з'їзду КПРС, які озброїли партію і весь радянський народ науково обгрунтованою програмою розвитку суспільства зрілого соціалізму, визначили стратегію соціально-економічного будівництва на тривалу перспективу. Трудящі міста, як і всі радянські люди, з піднесенням зустріли й одностайно підтримали рішення XXVI з'їзду та наступних пленумів ЦК КПРС.

Керуючись настановами ЦК КПРС — вже сьогодні закладати основи народногосподарської структури, з якою наша країна вступить у двадцять перше століття¹, Львівська міська партійна організація та міськвиконком розробили план соціально-економічного розвитку міста до 2010 р. Центральне місце в цьому плані відведене людині та факторам, які визначають її життєвий процес: працю, побут, відпочинок.

Від раціонального розвитку цих галузей народного господарства, покликаних забезпечити всезростаючі матеріальні і духовні потреби людини суспільства зрілого соціалізму, залежить, якою мірою населення буде спроможне підвищити суспільне виробництво, що є головною передумовою зростання життєвого рівня трудящих.

Комплексний розвиток міста забезпечить сприятливі життєві умови населення, вирішення сучасних вимог до житла, праці і відпочинку. Значно поліпшиться зв'язок між різними функціональними територіями міста: місцями праці і проживання, центром міста і передмістями, зоною відпочинку і житловою зоною. До 2005 р. буде завершено будівництво швидкісного підземного трамваю, який з'єднає вул. Суворова — центр міста — вул. Леніна; вул. Гайдамацьку — Снопківську — пл. Б. Хмельницького — залізничний вокзал та ін. Його створення буде сприяти не тільки вирішенню транспортної проблеми у місті, а й дозволить розвантажити від транспорту її центральну частину. Трамвайні і тролейбусні лінії зв'яжуть місто із значною частиною зон відпочинку (Гл. Наварія, Жирівка, Оброшине, Брюховичі та ін.).

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 52—53.

В найближчі п'ятнадцять років проблема водопостачання міста буде вирішена за рахунок регулюючої системи р. Стрий, а пізніше спорудженням очисних систем та повторного використання води для технічних потреб.

Поліпшаться житлові умови населення. До 2005 р. загальна житлова площа на 1 чоловіка зросте з 13,4 до 18 кв. м. До 1990 р. почне діяти домобудівний комбінат № 2, який вироблятиме за рік 160—200 тис. кв. м продукції для житлового будівництва. Швидкими темпами зростатиме випуск товарів народного споживання.

Львів — центр машинобудування, що займає провідне місце в республіці по виробництву автобусів, автотранспорту, конвейєрів, засобів хімізації рослин, фрезерних верстатів та алмазного інструменту. Значно розшириться виробництво на заводі фрезерних верстатів, будуть завершені роботи по створенню алмазного і полікристалічного інструменту з застосуванням нових з'єднуючих елементів, машин для хімізації сільськогосподарських рослин підвищеної продуктивності з точно дозуючими і контролюючими пристроями.

Великою перспективною проблемою є прискорення розвитку матеріально-технічної бази невиробничої сфери, в тому числі житлово-комунального господарства, роздрібною торгівлі і громадського харчування, охорони здоров'я, «індустрії відпочинку», поширення знань і духовних благ. Тут послідовно буде зростати частка капіталовкладень. З метою охорони природного середовища міста, яке впливає і на соціально-економічні процеси та життєдіяльність людей, вже в одинадцятій п'ятирічці буде споруджено третю чергу очисної системи потужністю 60,4 тис. куб. м на добу, а у дванадцятій п'ятирічці повністю очисатимуться усі стічні води. До 1988 р. на всіх промислових підприємствах міста буде впроваджено систему пилогазоочищувальних споруд, а значну частину автотранспорту переведено на акумуляторний та інші типи двигунів, що не викидають токсичних речовин. Вказані заходи є складовою частиною комплексної програми управління якістю навколишнього середовища, впровадження якої забезпечить оптимальні умови праці і побуту населення. Головні завдання цієї системи: вирішення транспортної проблеми; забезпечення оптимальної економічної і санітарно-гігієнічної ситуації в місті; створення сприятливих умов праці і побуту, культурного обслуговування і освіти, відпочинку населення; поліпшення архітектурного середовища.

До 1985 р. будуть завершені проекти будівництва багаторівневих типологій мікрорайонів з урахуванням соціально-демографічної структури населення, що створить інформаційні передумови для обґрунтованого управління як виробничою, так і невиробничою сферами і оптимальні умови для фізичного і духовного розвитку жителів міста.

Невід'ємною частиною економічного і соціального розвитку Львова є наука, яка перетворилася у важливий містостворюючий фактор. У перспективі одержатиме подальший розвиток міжвідомчі науково-виробничі комплекси — важливий засіб поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму. Існуючі виробничі

об'єднання в міру зміцнення заводського наукового сектора, конструкторських бюро будуть перетворені в науково-виробничі комплекси, які діятимуть на основі впровадження принципів і методів господарського розрахунку.

Важлива роль у науковій інфраструктурі міста відводиться інформаційно-обчислювальним центрам. За масштабами, темпами зростання, затратами трудових і матеріальних ресурсів впровадження обчислювальної техніки перетворилось у галузь інформаційного забезпечення народного господарства. Наступним етапом розвитку цього елемента інфраструктури буде створення обчислювальної мережі, тобто міської багатомашинної системи збору, зберігання і видачі інформації. Спеціалізація ЕОМ на певних видах робіт набагато підвищить їх ефективність.

Реалізація цих величних соціально-економічних накреслень передбачає далі посилення організаторської та ідейно-виховної роботи, пошук найбільш ефективних форм і методів партійного керівництва кожним трудовим колективом, цехом, бригадою, дільницею, всіма партійними організаціями, зростання соціальної активності трудящих на основі всебічного, гармонійного розвитку людини, її інтелектуального та духовного світу. Внутрішньою потребою кожного стануть бережливість, дбайливе ставлення до народного добра, почуття господаря країни. Виховання будівника комунізму, головного творця матеріальних і духовних цінностей стане основною турботою суспільства.

Понад 12 тис. років тому	Найдавніші сліди поселень кам'яного віку на території міста
III тисячоліття до н. е.	Поселення племен культури лійчатого посуду
X—XI ст.	Давньоруське поселення на Замковій горі
1238—1264	Правління Данила Галицького
1256	Перша писемна згадка про м. Львів
1259	Похід ординців на Львів
1264—1301	Правління у Львові і Галицькому князівстві Льва Даниловича
1287	Боротьба львів'ян проти військ хана Золотої орди Телєбути
1340	Повстання проти королівського гарнізону і міської верхівки
1340—1349	Правління Дмитра Детька
1349—1370	Окупація Львова польськими феодалами
1356	Одержання містом магдебурзького права
1370—1387	Львів під владою Угорщини
1386	Перші звістки про діяльність цехів
1387	Загарбання міста Польським королівством
1434	Утворення Руського воєводства з центром у Львові
1438	Напад військ Кримського ханства на околиці Львова
1479, 1494, 1511, 1527	Великі пожежі міста
1491	Виступ кравецьких челядників проти гніту майстрів
1498	Облога міста турецькими військами
1542—1544	Створення перших братств
1572—1577, 1582—1583	Діяльність Івана Федорова у Львові
1573, лютий	Заснування Іваном Федоровим друкарні — першої на Україні
1574	Видання Іваном Федоровим «Апостола» і «Букваря»
1578, 16 череня	Страта Івана Підкови
1578, 1614, 1618, 1634	Виступи міщан проти патриціату
1580	Завершено спорудження будинку Корнякта
1585	Створено школу при Львівському братстві
1586	Затверджено статут Успенського братства
1591	Засновано друкарню Львівського братства
1592, 1606	Поїздки делегацій Львівського братства у Москву
Кінець 1596	Виступи Львівського братства проти церковної унії
Кінець 1605	Написання у Львові «Перестороги»
1609, 1617, 1632	Виступи мулярів-підмайстрів проти насильства і знущань майстрів

* За новим стилем.

1648, 6—16 жовтня	1635	Виступ селян міських сіл проти патрициїв та шляхтичів
	1648,	Облога м. Львова селянсько-козацькими військами
14—16 жовтня	1648,	Здобуття фортеці Високий Замок полком Максима Кри-
1653, 20 липня —		воноса
7 серпня		Переговори у Львові між російським посольством і поль-
1655, 25 вересня —		ським урядом
8 листопада		Перебування під Львовом російських і козацьких військ
	1661	на чолі з Б. Хмельницьким
	1672	Засновано університет
	1675, 1695	Облога міста турецько-татарським військом
1679, 1682, 1744		Напади на околиці міста турецько-татарських загонів
1686		Виступи ремісників проти патриціату
	1704	Ратифікування Польщею договору про «Вічний мир» з Ро-
		сією у Львові
		Штурм і пограбування міста шведським військом Кар-
		ла II
	1707	Перебування у місті російських військ на чолі з Петром I
1739—1746		Виступи міщан проти феодального гніту
1744, 1753		Виступи кравецьких підмайстрів
1772, 19 вересня		Окупація Львова австрійськими військами
1776		Початок видання «Львівської газети» — першої газети на
		Україні
	1776	Засновано перший постійно діючий міський театр
	1778	Засновано державну тютюнову мануфактуру
	1784	Створено бібліотеку Львівського університету
1784—1785		Засновано першу академічну гімназію
	1788	Закрито львівське Успенське братство
	1817	Відкрито Торговельну академію
	1826	Засновано Інститут Осолінських
	1826	Ф.-К. Моцартом створено «Музичне товариство»
Початок 30-х рр.		Створено гурток «Руська трійця»
1833—1835		Діяльність таємної організації «Союз друзів народу»
	1834	Укладено «Руською трійцею» альманах «Зоря»
	1835	Завершено будівництво нової міської ратуші
	1836	Упорядковано «Русалку Дністрову»
1836—1837		Діяльність керівного центру таємної організації «Спів-
		дружність польського народу»
	1841	Завершено будівництво першого парового млина
	1844	Відкрито Технічну академію
	1844	Опубліковано «Хроніку міста Львова» Д. Зубрицького
1848, 18—19,		Масові антиурядові демонстрації
21 березня		
1848, 2 травня		Створено Головну руську раду
1848, 11 липня		У львівській «Газеті народовій» опублікована стаття
		К. Маркса «Червнева революція»
1848, вересень		Перші політичні страйки робітників
1848, 1—2 листо-		Збройне повстання
пада		
	1850	Закладено ботанічний сад Львівського університету
	1851	Засновано історичний музей
	1853	У Львові винайдено першу в світі газосову лампу
	1858	Запроваджено газове освітлення вулиць
	1861	Збудовано залізницю Краків — Львів
1864, 29 березня		Відкрито український професійний театр при товаристві
		«Руська бесіда»
	1868	Засновано культурно-освітнє товариство «Просвіта»
	1869	Засновано робітничу організацію «Прогресивне товариство
		львівських друкарів»
		Збудовано залізницю Львів — Чернівці, Львів — Тернопіль
Кінець 60-х		
і початок 70-х рр.		
1870, 24—27 січня		Страйк робітників друкарень міста

- 1870 Засноване українське музично-хорове товариство «Горбан»
- 1873 Засновано літературне товариство ім. Т. Шевченка (з 1892 р. Наукове товариство ім. Т. Шевченка)
- 1874 Засновано музей художнього промислу
- 1875 Запроваджено телеграфний зв'язок
- 1876 Засновано загальнопромислову школу рисунку і моделювання
- 1877 Споруджено будинок політехнічного інституту
- 1878, 14—21 січня Львівський процес соціалістів
- 1878, квітень Опубліковано перший номер журналу «Громадський друг»
- 1878, 16 листопада Масові демонстрації робітників і студентської молоді
- 1878, вересень — 1879, січень Революційна діяльність у Львові польського соціаліста Л. Варинського
- 1879 Запроваджено кінний трамвай
- 1879, 28 грудня Мітинг 500 робітників з економічними і політичними вимогами
- 1880 Засновано консерваторію
- 1881 Опубліковано «Програму галицьких соціалістів» і «Програму галицької робітничої партії»
- 1881, червень На зборах робітників прийнято рішення скликати з'їзд для створення робітничої організації
- 1881, грудень Невдала спроба створити робітничу партію Галичини
- 1881 Споруджено будинок Галицького сейму (1877—1881)
- 1882 Створено перші нелегальні робітничі гуртки
- 1886, 19 лютого Страйк робітників фабрики меблів
- 1886 Почав діяти телефонний зв'язок
- 1887 Засновано Стрийський парк
- 1888 Страйк пекарів міста
- 1889 Відкрито торговельну академію
- 1890, 1 травня Вперше проведено першотравневий мітинг робітників
- 1890 Засновано Українсько-руську радикальну партію
- 1891 Засновано українське музичне товариство «Боян»
- 1892 Перший з'їзд галицьких соціал-демократів, створено соціал-демократичну партію Галичини і Сілезії
- 1892 Засновано Наукове товариство ім. Т. Шевченка
- 1893, 4—14 вересня Страйк будівельників
- 1893 Засновано Львівський історичний музей
- 1894 Запроваджено електричний трамвай
- 1894, червень Мітинг безробітних міста
- 1895, червень, липень Страйки робітників цегельних підприємств
- 1895 Засновано Музей етнографії
- 1896, серпень У журналі «Життя і слово» вперше у західноукраїнській періодиці повідомлено про діяльність В. І. Леніна
- 1897 Відкрито Академію ветеринарної медицини
- 1898 Відзначено 25-річний ювілей літературної діяльності І. Я. Франка
- 1898 Засновано «Товариство для розвитку руської штуки»
- 1898 Засновано «Українсько-руську видавничу спілку»
- 1900 Запроваджено електричне освітлення вулиць
- 1900 Збудовано новий міський театр (1897—1900)
- 1900 Організовано художню виставку
- 1901—1903 Через місто транспортувалася в Росію ленінська «Искра»
- 1901, квітень Демонстрація безробітних
- 1902 Українською мовою вперше опубліковано «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса
- 1902, 26 травня — 5 червня Загальний страйк будівельників, барикадні бої
- 1903 Засновано «Союз співацьких музичних товариств»
- 1903 Відкрито Музичне товариство ім. М. Лисенка

- 1905, 2 лютого Демонстрація робітників і студентів на підтримку першої революції в Росії
- 1905, 1 травня Першотравневий мітинг і демонстрація трудящих
- 1905, 23 жовтня Багатотисячний мітинг трудящих з вимогою загального виборчого права
- 1905, липень Страйк будівельників та мітинг солідарності з боротьбою російського пролетаріату
- 1905, 28 листопада Демонстрація трудящих з вимогою загального виборчого права
- 1905 Засновано «Товариство прихильників української літератури, науки і штуки»
- 1905 Відкрито пам'ятник А. Міцкевичу
- 1905 Засновано український Національний музей
- 1905 Відкрито всеукраїнську художню виставку
- 1905—1914 Діяльність групи сприяння РСДРП
- 1907 Засновано «Музей народовий»
- 1908, 12 квітня Студент університету М. Січинський вбив намісника Галичини Потоцького
- 1908, 27 вересня 15-тисячна демонстрація і мітинг трудящих з вимогою загального виборчого права
- 1910, 1 липня Збори прогресивних студентів з вимогою відкрити у Львові український університет
- 1910, 17 вересня Страйк робітників комунального господарства
- 1911—1913 Всеукраїнські художні виставки у Львові
- 1912, 12 і 29 січня — 13 лютого Робітничі мітинги і демонстрації з вимогами загального виборчого права
- 1912, 2 червня Збори робітників міста з нагоди річниці барикадних боїв у червні 1902 р.
- 1914, 10 лютого Заворушення безробітних
- 1914, березень Урочисте відзначення 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка
- 1914, 3 вересня — Перебування у місті російських військ
- 1915, 21 червня
- 1915, весна
- 1915 Перебування у Львові сестри В. І. Леніна М. І. Ульянової
- 1917, листопад Засновано «Інтернаціональну революційну соціал-демократію»
- 1918, 17—24 січня Демонстрації солідарності з Великою Жовтневою соціалістичною революцією
- 1918, 27 січня Загальний політичний страйк залізничників і трамвайників
- 1918, 22—19 квітня Масовий робітничий мітинг солідарності з Країною Рад
- 1918, 17 травня Страйк робітників залізничних майстерень
- 1918, 13 листопада Страйк друкарів
- 1918, 22 листопада Проголошення буржуазно-націоналістичної Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР)
- 1919, березень Окупація Львова військами буржуазно-поміщицької Польщі
- 1919, 11 травня Створено Раду робітничих депутатів
- 1919, 23 вересня — 7 жовтня Мітинг будівельників
- 1919, жовтень Страйк робітників керамічних підприємств
- 1919, 23 жовтня Страйки робітників електротехнічної фірми і залізничних майстерень
- 1919 Мітинг робітників друкарень
- 1919 Відкрито «Виставку сучасного малярства Галицької України»
- 1920, 3—5 січня Страйк робітників залізничних майстерень
- 1920, лютий Страйки пекарів, санітарів і дантистів-техніків
- 1920, 7 лютого Мітинг безробітних будівельників
- 1920, 8 лютого Антивоєнний мітинг друкарів

- 1920, 26, 27,
29 лютого,
30—31 березня,
11—16 квітня
1920, 12—15,
28—29 березня
1920, 25—27
березня
1920, 1 травня
1920, травень
1920, травень —
червень
1920, 17 липня
1920, літо
- 1920, 18 жовтня
1920, 17—26
листопада
1921—1922
1921, лютий —
березень
1921, 30 жовтня
1921—1925
- 1922, 1 травня
1923, 18 березня
- 1923, 1 травня
1923, 23 жовтня
1923, листопад
- 1924, 27 січня
- 1924, 11 лютого —
26 березня
1924, квітень
- 1924, травень
1924, липень
- 1924, 16—24
вересня
1924, 1923
- 1925, 6 вересня
1925, жовтень
- 1925, 15 листопада
1926, жовтень
1927, 1 травня
1928, 21 червня —
8 липня
1929, 1 травня
1929, 12 травня
1929, 1 серпня
1929, 7 листопада
1930
- 1930, січень
1930, 6 березня
- Демонстрації голодуючих жінок та підлітків
- Страйки робітників залізниці
- Страйк робітників комунальних підприємств
- Першотравнева демонстрація трудящих
Страйк робітників цегелень
Страйки робітників шевських та кравецьких майстерень
- Запровадження у місті надзвичайних судів
Револьюційні виступи трудящих у зв'язку з визвольним походом Червоної Армії та проголошенням Галицької Радянської Соціалістичної Республіки
Загальний політичний страйк робітників
Страйк робітників млинів та пекарень
- Будівництво міського поштамту
Страйк залізничників
- I з'їзд Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ)
Діяльність таємних університету і політехнічного інституту
Масовий мітинг робітників різних національностей
40-тисячна демонстрація протесту трудящих Львова проти рішення Ради послів Антанти та проголошенням Галицької Радянської Соціалістичної Республіки
10-тисячна першотравнева демонстрація трудящих
Загальний страйк робітників-залізничників
Участь львівських робітників у загальному політичному страйку
Масові робітничі збори, присвячені вшануванню пам'яті В. І. Леніна
Страйк робітників поліграфічних підприємств
- Страйк деревообробників, робітників млинів, пекарів, шевців
Страйк робітників комунально-побутових підприємств
Створено революційну організацію «Ділове об'єднання поступового студентства» (ДОПС)
Страйк робітників нафтопереробних підприємств
- Участь художників Львова у виставках у Празі
Розстріляно члена КПЗУ Н. Ботвина
II з'їзд КПЗУ
Демонстрація безробітних
Створено «Сельроб»
Першотравнева демонстрація робітників
III з'їзд КПЗУ
- Масовий антифашистський мітинг
Створено літературну групу «Горно»
Антивоєнний мітинг трудящих
Масова демонстрація трудящих, присвячена 12-м роковинам Великого Жовтня
Створено Асоціацію незалежних українських митців (АНУМ)
Демонстрація безробітних
Масова робітничая демонстрація

- 1931, 25 лютого
1932, 16 березня
- 1932, 18—19 березня
- 1932, 26 травня
1932, 5 червня
1932, 12 червня
- 1932, 3 серпня
1932, 15 вересня
- 1933, 15 січня — 15 лютого
1933, 17—25 червня
1933, серпень
1933, 5 вересня
1934, 1 січня
1934, 21 січня
1934, 3 лютого
1934, 13—15, 23—30 березня
1934, квітень
- 1934, вересень
1935, січень
- 1935, 1 травня
1935, 6—23 лютого
1935, 25 травня — 16 червня
1935, 27 червня
- 1935, вересень
1935, 14 грудня
- 1936, 19 січня
- 1936, 25, 30 березня,
2 квітня
- 1936, 14 квітня
1936, 16 квітня
1936, 20 квітня
1936, 1 травня
1936, 8 травня
- 1936, травень
1936, 16—17 травня
1936, 21 травня
1936, 12 серпня
- 1936
- 1937, 1 квітня
1938, 16 квітня
1938, 1 травня
1939, 11 січня
- «Походи голодуючих»
Страйк протесту проти антиробітничих законопроектів уряду
Страйк робітників друкарні «Біблос»
- Антивоєнна конференція робітників-залізничників
Конференція прогресивних діячів культури
Створено антивоєнний комітет при Товаристві робітничих університетів (ТУР)
Страйк робітників-комунальників
Заборонено діяльність «Сельробу» та легальних газет «Сила», «Світло», «Сельроб», «Наша земля», журналу «Вікна»
Місячник боротьби за мир, на захист Радянської країни
- Тиждень допомоги жертвам німецького фашизму
Поліція розгромила приміщення друкарні КПЗУ
Мітинг трудящих, присвячений Міжнародному дню молоді
Страйк робітників друкарень міста
Антифашистська демонстрація трудящих
Страйк робітників 11 підприємств міста
Виступи безробітних
- Створено Центральний ініціативний комітет робітничо-селянського конгресу
Страйк робітників фабрики «Бранка»
Урочисті збори і мітинги трудящих, присвячені вшануванню пам'яті «ЗЛ» (В. І. Леніна, Р. Люксембург, К. Лібкнехта)
Першотравнева демонстрація трудящих
Страйк робітників-кравців
Страйк друкарів і будівельників
- Страйки, демонстрації протесту проти нової буржуазної конституції
Бойкот трудящими виборів до сейму
Масовий робітничий мітинг з вимогою звільнити політв'язнів
Конференція прогресивних культурно-освітніх організацій на захист української культури
Масові мітинги і демонстрації солідарності з робітниками Кракова
- Масова демонстрація безробітних
40-тисячна демонстрація трудящих, барикадні бої
Загальний страйк протесту
Антифашистська демонстрація трудящих
Страйк і антифашистський мітинг студентів вищих навчальних закладів
Страйк будівельників
Антифашистський конгрес діячів культури
Страйк робітників комунальних підприємств
Вимога конференції, робітничих, профспілкових, культурно-освітніх організацій і товариств розірвати союз Польщі з гітлерівською Німеччиною.
Створено комітет допомоги Іспанській республіці, виїзд добровольців в Іспанію
Демонстрація безробітних
Антифашистська демонстрація трудящих
Першотравнева демонстрація і мітинг трудящих
Демонстрації безробітних

- 5, 30, 31 березня,
1, 11, 12, 17, 18,
19, 24, 27 квітня
1939, 26 березня
1939, 1 травня
1939, 17 вересня
- 1939, 22 вересня
1939, 23 вересня
1939, 25 вересня
1939, 26—28
жовтня
- 1939, 29 жовтня
- 1939, листопад
1939, 7 листопада
1939, 4 грудня
- 1939, 20 грудня
- 1940, 30 січня
- 1940, 14 лютого
1940, 19 лютого
- 1940, 1 березня
1940, 24 березня
1940, 20—21 квітня
1940, травень
- 1940, 7 липня
1940, 17 вересня
- 1940, 18 вересня
1940, 20 вересня
1940, жовтень
1940, 15 грудня
1940, 30 грудня
1940
- 1941, 14 лютого
1941, 22 червня
- 1941, 30 червня
1941, 1 серпня
- 1941, липень —
листопад
1941, осінь
1942, осінь
- 1943, 1 березня
- 1943, липень
- Масові робітничі збори з вимогою розпустити сейм і сенат
- Першотравневі мітинги і демонстрація трудящих
- Початок визвольного походу Червоної Армії на землі Західної України
- Червона Армія визволила Львів
- Створено Тимчасове управління міста
- Вийшов перший номер газети «Вільна Україна»
- Народні Збори Західної України прийняли декларації про встановлення Радянської влади та возз'єднання Західної України з Українською РСР
- Парад частин Українського фронту та демонстрація трудящих з нагоди рішення Народних Зборів про встановлення Радянської влади в Західній Україні
- Створено перші первинні партійні організації
- Святкування річниці Великого Жовтня
- Указ Президії Верховної Ради СРСР про перетворення Львова в адміністративно-політичний центр Львівської області
- Постанова ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР про організацію львівських театрів та інших установ і навчальних закладів музичного і театрального мистецтва
- Створено Львівську організацію Спілки радянських архітекторів
- Припинила діяльність біржа праці
- Постанова Ради народних комісарів УРСР про створення Львівського державного медичного інституту
- Вийшов перший номер газети «Ленінська молодь»
- Перші вибори депутатів до Верховної Ради СРСР
- Перша міська партійна конференція
- Відкрито регулярне повітряне сполучення з Києвом і Москвою
- Створено літературно-меморіальний музей І. Я. Франка
- Багатотисячний мітинг трудящих міста, присвячений закладанню пам'ятника В. І. Леніну
- Перша міська комсомольська конференція
- Урочисте відкриття оперного театру
- Відкрито вечірній університет марксизму-ленінізму
- Вибори до місцевих Рад депутатів трудящих
- Перша сесія міської Ради
- Організовано Львівське обласне відділення Спілки композиторів України
- Відкрито міський палац піонерів
- Введено в дію газопровід Розвадів — Львів
- Початок Великої Вітчизняної війни. Бої на підступах до міста
- Німецько-фашистські війська окупували місто
- Наказ генерал-губернатора Г. Франка про створення «дистрикту Галичина» з центром у Львові
- Гітлерівські окупанти створили концтабори смерті «Шталаг 328», «Янівський табір», «Юденлаг»
- Виникли перші підпільні антифашистські групи
- Об'єднання підпільних антифашистських груп в єдину організацію «Народна гвардія імені Івана Франка»
- Почала виходити газета «Боротьба» — орган підпільно-партизанської організації «Народна гвардія»
- Створена військова рада «Організації партизанського руху західних областей України», підпільна газета «Партизан»

- 1944, 1 липня Львівський обком КП(б)У затвердив план першочергових заходів відбудови народного господарства міста
- 1944, 13 липня Початок виконання Львівсько-Сандомирської наступальної операції
- 1944, 23 липня Танкіст О. П. Марченко водрузив прапор визволення на будинку міської Ради
- 1944, 27 липня Львів визволено від німецько-фашистських загарбників
- 1944, 30 липня Багатотисячний мітинг трудящих на честь звільнення міста
- 1944, жовтень Почалися заняття у вищих навчальних закладах
- 1944, жовтень З ініціативи Львівського паровозовагоноремонтного заводу розпочався масовий збір коштів для виготовлення авіаескадрильї «Радянський Львів»
- 1944, листопад Відновив роботу міський будинок партійної пропаганди
- 1944, листопад Відкрито окружний Будинок Червоної Армії
- 1944, 26 листопада Почав свою діяльність Державний український драматичний театр імені М. Заньковецької
- 1944, грудень Переїзд до Львова Республіканського українського театру юного глядача ім. М. Горького
- 1944, 13 грудня Постанова Державного Комітету Оборони СРСР «Про відбудову і розвиток промисловості, транспорту та міського господарства м. Львова»
- 1945, 10 січня Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про заходи по розвитку республіканської та місцевої промисловості м. Львова»
- 1945, лютий На електроламповому заводі вперше у місті впроваджено автоматичну лінію
- 1945, 3 травня Багатотисячний мітинг трудящих міста, присвячений звільненню радянськими військами Берліна
- 1945, 9 травня Багатотисячний мітинг трудящих міста, присвячений Дню Перемоги
- 1945, 28 грудня Урочисте відкриття пам'ятника радянським воїнам-танкістам — визволителям міста
- 1946, 1 березня Створено дворічну партійну школу
- 1946, 8—10 березня Вийшов перший номер газети «Львовская правда»
- 1946, 1 червня Львівський церковний собор скасував Брестську церковну унію та розпустив греко-католицьку церкву в Західній Україні
- 1946, 1 жовтня Організовано Львівський державний інститут фізичної культури
- 1946, 1 жовтня Організовано Львівський державний інститут прикладного та декоративного мистецтва
- 1946, жовтень Почалося навчання у сільськогосподарському інституті
- 1946, осінь Першу продукцію випустили бавовняно-прядильна фабрика, заводи радіотелеграфної апаратури і електроламповий
- 1947, лютий Вийшов перший номер літературно-мистецького та громадсько-політичного журналу «Радянський Львів»
- 1947, травень Введено в дію електроарматурний та інструментальний заводи
- 1948, 22 квітня Постанова ЦК КП(б)У і Ради Міністрів Української РСР «Про організацію у м. Львові Будинку вчених»
- 1949, 24 березня Завод «Автоавантажувач» випустив перший автоавантажувач «ЛЗА»
- 1949, 28 березня Стала до ладу перша черга Львівської картонної фабрики
- 1949, 24 жовтня Від рук націоналістично-клерикальних убивць трагічно загинув Я. О. Галан
- 1949, 26 жовтня На фасаді будинку театру опери і балету встановлено пам'ятну дошку з нагоди 10-річчя Возз'єднання
- 1949, 6 листопада Завершено відбудову і здано в експлуатацію першу чергу Львівського залізничного вокзалу
- 1950, 22 квітня Відкрито філіал Центрального музею В. І. Леніна

- 1950, 29 жовтня
1950 Відкрито першу обласну сільськогосподарську виставку Трудящі міста підписали Стокгольмську відозву про заборону атомної зброї
- 1951, 21 лютого Постанова Ради Міністрів СРСР про створення у Львові філіалу Академії наук УРСР в Інститутах суспільних наук, машинобудування і автоматики, геології корисних копалин, агробіології, природничим і етнографічним музєями
- 1951, лютий Вийшов перший номер журналу «Жовтень»
- 1951, 30 червня Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження українського драматичного театру ім. М. Заньковецької орденом Трудового Червоного Прапора
- 1952, 20 січня Відкрито пам'ятник В. І. Леніну
- 1952, 22 квітня Постанова Ради Міністрів Союзу РСР «Про невідкладні заходи по розвитку міського господарства м. Львова»
- 1952, серпень Чемпіоном XV Олімпійських ігор став В. Чукарін
- 1952, 27 листопада Відкрито першу тролейбусну лінію
- 1953, 31 травня Відкрито Львівський міський парк культури і відпочинку ім. Б. Хмельницького
- 1953, жовтень Наукова сесія Інституту суспільних наук АН УРСР і Українського філіалу інституту Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК КПРС з участю партійного активу та інтелігенції Львова, присвячена 50-річчю створення Комуністичної партії Радянського Союзу
- 1953, грудень До Львова переведений Російський драматичний театр Радянської Армії
- 1954, 15 травня Ювілейна сесія обласної і міської Рад депутатів трудящих, присвячена 300-річчю возз'єднання України з Росією
- 1955, 22 квітня Відкрито новий аероковзал
- 1956, лютий Випущено перший автобус «Львів»
- 1956, 16 квітня Встановлено меморіальні дошки з нагоди 20-річчя квітневих подій 1936 р. у Львові
- 1956, 16 травня Встановлено меморіальну дошку на будинку по вул. Клубній, 1, в якому відбувся Антифашистський конгрес діячів культури
- 1956, 10 жовтня Встановлено меморіальну дошку на будинку по вул. Валовій, 14, де перебував Центральний Комітет масової селянської організації «Сельроб», її друкований орган
- 1956, 27 жовтня Ювілейна сесія обласної і міських Рад депутатів трудящих, присвячена 700-річчю Львова
- 1956, листопад Чемпіонами і призерами XVI Олімпійських ігор стали В. Чукарін, Д. Леонкін
- 1957 Створена Львівська організація Спільки журналістів
- 1957 Вїзд добровольців на будівництво шахти «Львівська-Комсомольська» у Донбас
- 1957, 31 липня На велосипедному заводі випущено 500-тисячний велосипед
- 1957, 30 жовтня З нагоди 40-річчя Великого Жовтня на площі Б. Хмельницького встановлено меморіальну дошку на честь першого з'їзду КПСГ
- 1957, 24 грудня Перша телевізійна передача Львівського телецентру
- 1958, січень Випуск перших телевізорів «Львів»
- 1958, 23 лютого На Пагорбі Слави запалено Вічний вогонь
- 1958, 25 жовтня Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження Львівської області орденом Леніна
- 1959, 7 січня Створено обласне відділення Товариства радянсько-польської дружби
- 1959, 27 січня Урочисте відкриття палапу піонерів і школярів
- 1959, 17 вересня На будинках № 1, 21 по вул. 17 вересня, площі Возз'єднання встановлено пам'ятні дошки з нагоди 20-річчя воз-

- з'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі
- 1960, 15 квітня Відкрито центральний універмаг
- 1960, липень Відкрито перший у місті широкоформатний кінотеатр «Львів»
- 1960, вересень Призерами XVII Олімпійських ігор стали В. Брумель, І. Тер-Ованесян
- 1960, жовтень Відкрито Будинок дружби народів
- 1960, грудень Збудовано новий центральний ринок
- 1961, 29 березня Створено обласне відділення Товариства радянсько-чехословацької дружби
- 1961, 19 квітня Загальноміський мітинг протесту проти імперіалістичної інтервенції на революційну Кубу
- 1961, вересень Створено фірму «Прогрес» — першу фірму в країні
- 1961, 9 вересня Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження університету орденом Леніна
- 1962, 22 вересня Відкрито пам'ятник Герою Радянського Союзу М. І. Кузнецову
- 1962, 2 жовтня Введено в дію електрифіковану залізничну лінію Львів — Стрий
- 1962, 10 грудня Створено обласне відділення Товариства радянсько-угорської дружби
- 1964 Засновано Львівське відділення Інституту економіки АН УРСР
- 1964, жовтень Призером XVIII Олімпійських ігор став Г. Прокопенко
- 1964, 31 жовтня Відкрито пам'ятник І. Франку
- 1964, 1 грудня На будинку № 22 по вул. Леніна, в якому була явочна квартира агентів ленінської «Искры», встановлена меморіальна дошка
- 1965, 12 березня Вийшов перший номер науково-технічного журналу «Физико-химическая механика материалов»
- 1965, 28 жовтня З конвейера електровакуумного заводу зішла мільярдна лампочка
- 1966, січень Створено міське відділення Товариства радянсько-в'єтнамської дружби
- 1966, 8 травня Відкрито музей військ Прикарпатського військового округу
- 1966, грудень Створено міську організацію Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури
- 1967, 22 квітня Відкрито нову книгарню політичної літератури
- 1967, липень Фестиваль дружби радянської і чехословацької молоді
- 1967, 24 грудня Багатотисячна демонстрація трудящих Львова, присвячена 50-річчю Радянської України
- 1967 На заводі електровимірювальних приладів розроблена і впроваджена система управління якістю праці і продукції
- 1967, 30 квітня Указом Президії Верховної Ради СРСР політехнічний інститут нагороджено орденом Леніна
- 1967—1968 На виробничому об'єднанні «Електрон» запроваджено першу в країні автоматизовану систему управління виробництвом АСУ «Львів», випущено першу партію кольорових телевізорів
- 1968, жовтень Чемпіонами і призерами XIX Олімпійських ігор стали львів'яни В. Сидяк, П. Ледньов
- 1968, 25 жовтня Відкрито новий Львівський державний цирк
- 1969, 17 серпня Команда «Карпати» завоювала Кубок СРСР з футболу
- 1970, березень На автобусному заводі виготовлено нові моделі автобусів ЛАЗ-699Н і ЛАЗ-699Б

- 1970, 13 квітня Урочисте засідання обласної і міської Рад депутатів трудящих, присвячене 100-річчю від дня народження В. І. Леніна
- 1970, 9 травня Відкрито Монумент бойової слави Збройних Сил СРСР
- 1971, 11 січня Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження міста Львова орденом Леніна
- 1971, 22 січня Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження автобусного заводу і швейної фірми «Маяк» орденами Трудового Червоного Прапора
- 1971, квітень Створено Західний науковий центр АН УРСР
- 1971, 12 травня Відкрито пам'ятник В. Стефанику
- 1971, 22 червня Відкрито художньо-меморіальну дошку на місці трагічної загибелі О. Гаврилюка та С. Тудора
- 1972, серпень — вересень Складено п'ятирічний план економічного і соціального розвитку міста та його районів
- 1972, 21 листопада Чемпіонами і призерами XX Олімпійських ігор стали П. Ледньов, К. Куришко, Б. Мельник
- 1972, 21 листопада Урочисті збори, присвячені дружбі Ростова-на-Дону і Львова
- 1972, 21 листопада Створено перші суспільно-політичні клуби ім. Я. Галана
- 1973, жовтень Шоста Всесоюзна конференція істориків-славистів
- 1973, 6 грудня Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження Львівської залізниці орденом Трудового Червоного Прапора
- 1973, 16 листопада Створено Львівське відділення Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного АН УРСР
- 1974, 26 липня Мітинг трудящих Львова, присвячений відкриттю Військового меморіалу
- 1974, 20 вересня Урочисті збори громадськості області, присвячені 400-річчю виходу першого вітчизняного «Букваря»
- 1974, жовтень Республіканський конкурс музикантів-виконавців ім. М. В. Лисенка
- 1975, 10 березня Всесоюзна конференція з кристалохімії інтерметалевих сполук за участю вчених ЧССР, ПНР, СФРЮ, ФРН
- 1975, 10 березня На будівництво Байкало-Амурської магістралі відбув загін будівельно-монтажної дільниці «Карпати»
- 1975, травень Створено автобуси для учасників спільного польоту космічних кораблів «Союз» і «Аполлон»
- 1975, травень Створено Львівський історико-архітектурний заповідник
- 1975, травень Семінар міжнародних курсів — організаторів охорони здоров'я Всесвітньої організації охорони здоров'я
- 1975, липень Виробниче об'єднання «Електрон» нагороджено орденом Жовтневої Революції
- 1975, 15 серпня Відкрито новий Палац урочистих подій
- 1975, 15 серпня Постанова ЦК КПРС «Про досвід роботи партійних організацій і колективів передових підприємств Львівської області по розробці і впровадженню комплексної системи управління якістю продукції»
- 1976, травень Відкрито пам'ятний знак викладачам і студентам політехнічного інституту, які загинули у боротьбі з фашизмом в роки Великої Вітчизняної війни
- 1976, 2 червня Відкрито Будинок якості, метрології і стандартизації
- 1976, червень Львівському військово-політичному училищу вручено орден Червоної Зірки
- 1976, липень Призерами XXI Олімпійських ігор стали П. Король, В. Ковпан, П. Ледньов
- 1976, листопад Всесоюзна наукова конференція «Соціально-економічні проблеми невиробничої сфери і послуг у світлі рішень XXV з'їзду КПРС» -
- 1977, 27—28 січня Всесоюзна наукова конференція «Теоретичні проблеми

- історії філософії і суспільної думки в СРСР», присвячена 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції
- 1977, березень Виробниче об'єднання «Електрон» почало випуск нової моделі кольорового телевізора «Електрон 714»
- 1977, квітень Створено чотири міжвідомчі науково-виробничі комплекси: машинобудівний, приладобудівний, геолого-географічний і сільськогосподарський
- 1977, 29 квітня На площі Ринок встановлено меморіальну дошку, присвячену першій маївці 1890 р.
- 1977, вересень Всесоюзна конференція по системному дослідженню проблем управління якістю продукції і автоматизації процесів управління
- 1977, 26 листопада Відкрито пам'ятник Івану Федорову
- 1977, 30 грудня Відкрито новий широкоформатний кінотеатр «Октябрь»
- 1978, 7 вересня Відкрито художньо-меморіальну дошку на будинку по вул. Каменярів, 4, в якому жив І. Франко
- 1978, 9 вересня Засновано Інститут прикладних проблем механіки і математики АН УРСР
- 1978 Створено Малу академію наук для учнів середніх шкіл
- 1979, січень Всесоюзна нарада-семинар, присвячена вдосконаленню і дальшому розвитку науково-дослідної роботи студентів Наукова конференція, присвячена 325-річчю возз'єднання України з Росією
- 1979, 14 січня Відкрито Палац молоді «Романтик»
- 1979, 15 січня На честь 325-річчя возз'єднання України з Росією відкрито художньо-меморіальну дошку на площі Б. Хмельницького
- 1979, березень Проведено Перший Всесоюзний огляд політичного телефільму
- 1979, 31 травня Зустріч представників комітетів захисту миру європейських соціалістичних країн
- 1979, 31 липня Указ Президії Верховної Ради УРСР про нагородження міської комсомольської організації Почесною Грамотою
- 1979, 31 липня Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження газети «Вільна Україна» орденом Дружби народів
- 1979, вересень Чемпіонат Європи з кульової стрільби
- 1979 Створено лабораторію управління якістю охорони здоров'я
- 1979 Розроблено десятирічний комплексний план політичного і архітектурно-художнього оформлення міста
- 1980, лютий Розширене засідання бюро Західного наукового центру АН УРСР за участю президента АН СРСР академіка А. П. Александрова
- 1980, 20 травня Львівському філіалу Центрального музею В. І. Леніна вручено Почесну ленинську грамоту
- 1980, липень Чемпіонами і призерами XXII Олімпійських ігор стали П. Ледньов, Б. Макуц
- 1980, вересень Всесоюзна конференція «Система дослідження проблем управління якістю і автоматизації процесів управління якістю»
- 1980, жовтень Шостий регіональний міжнародний симпозіум соціалістичних країн з інтерферону
- 1980 Збудовано новий автовокзал
- 1981, 13—14 січня Всесоюзний семінар «Інтеграція науки і виробництва в умовах розвинутого соціалізму (форми, методи, шляхи розвитку)»
- 1981, 24 січня Мітинг з нагоди заселення перших будинків у новому житловому масиві у Сихові

- 1981, 17—28 січня Всесоюзна наукова конференція «Радянська болгаристика. Підсумки і перспективи», присвячена 1300-річчю заснування болгарської держави
- 1981, лютий З конвейєрів виробничого об'єднання «Електрон» зійшла перша партія напівпровідникових кольорових телевізорів типу Ц-260
- 1981, 12 березня Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження виробничого об'єднання «Мікроприлад» імені 60-річчя Радянської України орденом Трудового Червоного Прапора
- 1981, 7 квітня У Львівському філіалі Центрального музею В. І. Леніна побував восьмимільйонний відвідувач
- 1981, 18 травня Відкрито музей зброї
- 1981, червень У південному житловому мікрорайоні вступив у дію новий комплекс охорони здоров'я
- 1981, 17 червня Постанова ЦК КПРС «Про досвід роботи колективів підприємств залізничного транспорту і промисловості Львівської області по ефективному використанню вагонів»
- 1981, серпень На честь 125-річчя від дня народження І. Франка відкрито художньо-меморіальні дошки на вул. Вічевій, 1 і Радянській, 26, де жив і працював письменник
- 1981, 29 серпня Урочисте засідання президії правління Спілки письменників України, присвячене 125-річчю від дня народження І. Франка
- 1981, 15—16 жовтня Всесоюзний семінар-нарада по вивченню досвіду роботи колективів і організацій Львівської області по ефективному використанню вагонів
- 1981, 22 жовтня Львівському політехнічному інституту вручено орден «Прапор праці» Німецької Демократичної Республіки
- 1981, 19 листопада Відкрито пам'ятний знак революціонеру-більшовику Ф. А. Сергєєву (Артему)
- 1981, 26 листопада Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження газети «Львовская правда» орденом Дружби народів
- 1981, грудень Став до ладу новий 77-кілометровий водопровід Гологори — Львів
- 1981, 18 грудня Урочисті збори, присвячені врученню ордена Червоної Зірки Львівському російському драматичному театру ПрикВО
- 1981, 25 грудня Відкрито пам'ятник поету-революціонеру О. Гаврилюку
- 1982, 11 березня Представникам області вручено перехідний Червоний прапор ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦПС і ЦК ВЛКСМ за досягнення у Всесоюзному соціалістичному змаганні На виробничому об'єднанні «Електрон» випущено десяти-мільйонний телеприймач
- 1982, квітень Другий Всесоюзний огляд політичного телефільму
- 1982, 22 квітня Укладено договір про співдружність між Московським університетом ім. М. В. Ломоносова і Львівським держ-університетом ім. І. Франка
- 1982, 5 травня На вул. Радянська, 26 відкрито меморіальну дошку, присвячену ленінській газеті «Искра»
- 1982, 11—12 травня Наукова конференція, присвячена 1500-річчю Києва
- 1982, червень З конвейєра Львівського мотозаводу зійшов 3-мільйонний мопед
- 1982, липень Всесоюзна науково-технічна конференція «Досягнення науки і шляхи прискорення науково-технічного прогресу в галузі високого друку»
- 1982, серпень Відкрито нову лікарню швидкої допомоги
- 1982, вересень XII Всесоюзний фестиваль молодих поетів на честь 60-річчя утворення СРСР
- VI Всесоюзний симпозіум з питань фізіології і біохімії лактації

- 1982, листопад Розширене засідання ради Західного наукового центру АН УРСР за участю віце-президента Академії наук СРСР академіка В. О. Котельникова
- 1982, 11 грудня Обласна наукова конференція, присвячена 60-річчю утворення СРСР
- 1982, 24 грудня Урочисте засідання Львівського обласного і міського комітетів Компартії України, обласної і міської Рад народних депутатів спільно з представниками громадських організацій Львова і області, Червонопрапорного Прикарпатського військового округу, присвячене 60-річчю утворення СРСР
- 1982, 25 грудня Відкрито Пам'ятний знак борцю-інтернаціоналісту Ю. Велікановичу
- 1982, 30 грудня Відкрито республіканський будинок шахів
- 1983, лютий На Київському шосе відкрито Пам'ятний знак на честь возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі в складі СРСР
- 1983, лютий Творчий звіт прозаїків Львова в Спідці письменників СРСР у Москві
- 1983, лютий Відкрито готель «Дністер»
- 1983, лютий Перебування партійної делегації Перемишльського воєводського комітету ПОРП
- 1983, 1 квітня Обласна науково-теоретична конференція, присвячена 165-річчю від дня народження і 100-річчю від дня смерті К. Маркса
- 1983, 1—10 квітня Декада угорської книги
- 1983, 13—15 квітня Всесоюзна науково-практична конференція, присвячена актуальним проблемам екскурсійної роботи музеїв і туристсько-екскурсійних закладів
- 1983, квітень На виробничому об'єднанні «Електрон» розпочато випуск телевізора нової серії «Електрон-Ц265Д»
- 1983, травень Свято мистецтв «Віртуози країни»
- 1983, травень Зустріч учасників Великої Вітчизняної війни з чехословацькими антифашистами
- 1983, травень У цирку відбулася прем'єра міжнародної програми «Цирк збирає друзів» за участю артистів НДР, ПНР, СРР, ЧСРР і СРСР
- 1983, травень ЦК ВЛКСМ, АН СРСР, правління Всесоюзного товариства «Знання» провели Всесоюзну школу молодих учених-математиків
- 1983, 23—24 травня Місто відвідав голова правління Радянського фонду миру, чемпіон світу з шахів А. Є. Карпов
- 1983, 28 травня Республіканська нарада-семінар з питань ідеологічної роботи
- 1983, 15—18 червня Нарада експертів адміністрації зв'язку НРБ, УНР, НДР, ПНР, СРР, ЧСРР і СРСР
- 1983, 4—5 липня Обласна науково-практична конференція, присвячена 80-річчю другого з'їзду РСДРП
- 1983, 6—8 вересня Всесоюзна конференція по механіці
- 1983, 9 вересня Всесоюзна науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціального управління»
- 1983, 15 вересня Антивоєнний мітинг-маніфестація піонерів і комсомольців
- 1983, 28—30 вересня Республіканська конференція «Формування і розвиток історичних зв'язків і співробітництва братніх соціалістичних країн»
- 1983, жовтень ІХ зустріч молоді УРСР і землі Бремен (ФРН)
- 1983, жовтень Республіканська ярмарка-одяг «Мода для молоді»
- 1983, листопад Обласна художня виставка, присвячена 65-річчю ВЛКСМ
- 1983, листопад Закінчено реконструкцію театру опери та балету
- 1983, листопад Відкрито обласний історико-пропагандистський центр авіації і космонавтики

- 1983, грудень Республіканська науково-практична конференція, присвячена 400-річчю пам'яті російського першодрукаря І. Федорова
- 1984, січень Місто відвідала делегація Канадського конгресу миру
- 1984, лютий Міжнародний шаховий турнір
- 1984, 1 березня За підсумками Всесоюзного соціалістичного змагання представникам області вручено перехідний Червоний прапор ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС та ЦК ВЛКСМ
- 1984, березень Всесоюзна нарада-сеінар з питань організації громадського харчування школярів
- 1984, квітень Всесоюзна конференція «Проблеми фотоенергетики рослин і підвищення врожайності»
- 1984, 15—16 травня Всесоюзна науково-технічна нарада з питань впровадження комплексної системи управління якістю праці і продукції в сільськогосподарському виробництві
- 1984, 28 травня Відкрито клуб літераторів ім. Івана Франка за участю лауреата Ленінської премії, Героя Соціалістичної Праці О. Т. Гончара
- 1984, травень З колекцією одягу Львівського будинку моделей ознайомились жителі Лісабона (Португалія)
- 1984, жовтень Відкрито новий міський палац піонерів і школярів

ЗМІСТ

Передмова	5
---------------------	---

ЛЬВІВ ЕПОХИ ФЕОДАЛІЗМУ

Львів періоду Давньої Русі	8
Найдавніше минуле території Львова	8
Перші писемні згадки про місто	12
Соціально-економічні відносини. Ремесло і торгівля	18
Культура	25
Львів кінця XIV — першої половини XVII ст.	29
Загарбання Львова феодалською Польщею	29
Територія і населення	33
Економіка	37
Соціальна боротьба	44
Культура	50
Львів періоду посилення феодалсько-кріпосницького гніту (середина XVII — середина XVIII ст.)	62
Львів у роки визвольної війни 1648—1654 рр.	62
Економіка	67
Соціальна боротьба	70
Культура	73

ЛЬВІВ ЕПОХИ КАПІТАЛІЗМУ

Львів періоду формування буржуазних відносин (кінець XVIII — перша половина XIX ст.)	80
Економіка. Соціальні відносини	80
Суспільно-політичний рух	84
Культура	91
Визвольна боротьба під час революції 1848 р.	99
Львів періоду монополістичного капіталізму (друга половина XIX ст.)	107
Економіка	107
Становище трудящих	113
Суспільно-політичний рух	117
Боротьба робітничого класу	127
Культура	136
Львів епохи імперіалізму (кінець XIX — початок XX ст.)	151
Економіка	151
Становище трудящих	153
Вплив революції 1905—1907 рр. у Росії на піднесення визвольної боротьби	154
Львів у роки першої світової війни	163
Культура	167

Львів періоду боротьби трудящих за возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі (1917—1939)	178
Великий Жовтень та його вплив на піднесення визвольної боротьби трудящих	178
Економіка	185
Становище трудящих	187
Революційний рух	192
Культура	215

ЛЬВІВ РАДЯНСЬКИЙ

Львів на шляху соціалістичних перетворень (1939—1941)	226
Возз'єднання Західної України в Радянську Україною	226
Суспільно-політичне життя	230
Соціалістична перебудова народного господарства	235
Поліпшення матеріального становища трудящих	239
Культурне будівництво	241
Львів періоду Великої Вітчизняної війни (1941—1945)	247
Перші дні війни. Бої за місто	247
Фашистський окупаційний режим	250
Боротьба проти фашистської неволі	256
Визволення Львова	260
Початок відбудови народного господарства. Рух на допомогу фронту	264
Львів періоду відбудови і дальшого розвитку соціалістичного господарства і культури (1946—1960)	269
Відбудова і розвиток економіки	269
Трудова активність	274
Суспільно-політичне життя	280
Матеріальний добробут	289
Культура	292
Львів періоду розвинутого соціалізму	302
Дальший розвиток народного господарства	302
Зростання трудової активності	316
Суспільно-політичне життя	334
Підвищення матеріального добробуту	357
Розквіт культури	370
Висновки	394
Хроніка	398

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

ЮРИЙ ЮРЬЕВИЧ СЛИВКА,
ФЕОДОСИЙ ИВАНОВИЧ СТЕБЛИЙ,
ВЛАДИМИР КОНДРАТЬЕВИЧ БАРАН
и др.

ИСТОРИЯ ЛЬВОВА

(На украинском языке)

Киев, издательство «Наукова думка».

*Затверджено до друку вченою радою
Институту суспільних наук АН УРСР*

Редактор

Т. К. ХОРУНЖА

Оформлення художника

В. М. ФЛАКСА

Художній редактор

С. П. КВИТКА

Технічний редактор

І. А. РАТНЕР

Коректори

С. А. ДОЦЕНКО,

Л. М. ТВОРКОВСЬКА,

А. М. БРУШКО

В книзі використано фотодокументи з фондів Львівського філіалу музею В. І. Леніна, ЦДІА УРСР у Львові, ЦДКФФА УРСР, Інституту суспільних наук АН УРСР, відділів мистецтв і рукописів Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, львівських музеїв: історичного, українського мистецтва, І. Федорова; видавництва «Каменяр».

Інформ. бланк № 4346

Здано до набору 05.03.84.

Підп. до друку 18.09.84. БФ 25687.

Формат 60×90/16. Папір тифдручний.

Звич. нова гарн. Вис. друк.

Фіз. друк. арк. 26,0+1 арк. на крейд. папері.

Ум. друк. арк. 27,0. Ум. фарбо-відб. 30,0.

Обл.-вид. арк. 31,32.

Тираж 10 000 пр. Зам. 4—85.

Ціна 2 крб. 60 коп.

Видавництво «Наукова думка».

252601 Київ 4, вул. Решіна, 3.

Київська книжкова фабрика «Жовтень».

252053 Київ 53, вул. Артема, 25.

2 нр. 60 н.

«НАУКОВА ДУМКА»

ІСТОРІЯ
ЛЬВОВА